A MAGYAR

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

BUDAPEST,
1880.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A

GÖRÖGÖK TÖRTÉNETE.

ÍRTA

CURTIUS ERNŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL, A NEGYEDIK JAVÍTOTT KIADÁS UTÁN,

FORDÍTOTTA

KOMÁROMY LAJOS.

HATODIK KÖTET.

BUDAPEST, 1880.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

109984

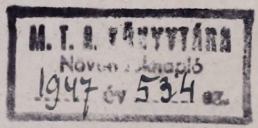

Budapest, 1881. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

HETEDIK KÖNYV.

MACEDONIA ÉS GÖRÖGORSZÁG.

104. ol. 3; 362 — 110. ol. 4; 337.

I.

Az éjszaki országok.

A helleneknek inkább van önálló fejlődésök és történetök, mint a régebb és újabb korok más népeinek. Igaz ugyan, hogy miveltségök kelettel való összeköttetésükön alapszik; de mindazt, mit onnan örököltek, önállóan feldolgozták és teljesen saját nemzeti birtokukká tették. Államuk ügyeibe idegen nemzetek gyakran beleavatkoztak ugyan; de e beavatkozások épen az ellenkezőt eredményezték, mint a mire szánva voltak. A perzsa háborúk azt eszközölték, hogy a hellen nép a maga erejének teljes öntudatára ébredt; és a későbbi perzsa befolyás keletkezése épen nem Perzsiában keresendő, hanem magok a hellen államok voltak azok, melyek a nagy királyra oly befolyást ruháztak, a milyet ez saját erejéből sohasem tudott volna megszerezni, s a melyet csakugyan nem is tudott felhasználni; mert a hellen népnek szétszakadozottsága mellett sem volt képes a tengeren való uralmát visszaszerezni, holott Perzsiának Görögországhoz való viszonyában minden ez uralomtól függött. A hellenek állami viszonyainak fejlődése tehát egész eddig teljesen önálló volt. Szerencséjök vagy szerencsétlenségök mindig belső okokból származott, és Görögország sorsát külföldi hatalmak sohasem irányozták.

Egészen másképp kellett azonban a viszonyoknak alakúlniok, mihelyt a görög szárazföld éjszaki részén addig szunnyadozó erős néptörzsökök életjelt kezdtek adni magokról; mihelyt ugyanazon hegyi vidékekről, honnan a görög nemzet legnagyobb része eredt, újolag néptörzsökök törtek elő, államokat alkottak s déli szomszédaikra befolyást kezdtek gyakorolni. E népek, származásukra nézve sokkal közelebb állottak a hellenekhez a perzsáknál és médeknél, és igényeiket sokkal könnyebben érvényesithették, mert őket a görög államoktól tenger nem választotta el. Tengeren már csak egy kifejlett, nagy partvidéken uralkodó s vagyonos állam tűzhetett össze a hellenekkel; szárazon azonban fejletlenebb népek is nagy eredménynyel küzdhettek ellenök.

A legelső törekvések, melyek odairányúltak, hogy a déli államok fejlődése éjszaktól függővé legyen, Thessaliából indúltak ki. Thessaliát már maga természeti fekvése is alkalmassá tette ily törekvések ápolására. Épen tőszomszéd volt és segédforrásokban sokkal gazdagabb a déli tartományoknál, s fekvésénél fogva azoknak természetes kiegészitője. A szorosabb értelemben vett Hellason kivül itt lakott legtömegesebben hellen nép, s régi hagyomány szerint az Olympus volt a hellen államrendszer valódi határa. Azonban a politikai viszonyok épen nem voltak kedvezők arra nézve, hogy a hellen nép fejlődésének súlypontját Thessaliába lehetett volna áthelyezni. Az erre czélzó törekvések oly családokból indultak ki, melyeknek hatalma erőszakon alapúlt s épen ezért ingatag volt; s e törekvések egyes személyekhez voltak fűződve és Jason halálával, (V. köt. 426. l.) meg Thebe ellenállása miatt fönnakadtak; midőn is Thebe a a thessaliai hegemonia terveit mindenkorra meghiúsította a nélkül, hogy saját szándékát valósitani képes lett volna.

Most az Olympuson túl eső azon vidékekre került a sor, melyek Görögország déli félszigeteit a kelet-európai kontinens nagy földterületeivel összekötik, az éjszaki görögséghez tartozó, magas hegyekben és széles folyamvölgyekben bővelkedő alpesi vidékekre: Macedoniára és Thraciára. E tartományok, partvonalaik kivételével, idegenek és ismeretlenek maradtak a hellenek előtt, kik ezeket századokon keresztül barbár földnek tekintették, melynek csak az a rendeltetése, hogy a hellenek a partjaikra telepített gyarmatvárosok által hasznot húzzanak belőle és kereskedelmi czéljaikra kizsákmányolják. — Az Olympus és a Kambuni hegyek csakugyan határozott választó falat képeznek e tartományok felől. Túlnan egész más világ kezdődik, s nemcsak a föld külső alakulása más, hanem más az éghajlat s mások a természeti viszonyok is. Már maga Thessalia némileg éjszaki táj jellegével bír, mely itt sokkal délibb vonalon kezdődik, mint Olasz- és Franczia országban. Az Olympuson túl az olajfa s a déli növényzet már csak egyes kedvező helyeken tenyészik; nevezetesen azon verőfényes parti lapályokon, melyek Macedonia és Thracia körül keskeny szegélykép húzódnak el. Ezeken belől az éghajlat egészen közép-európai, s ez teljesen idegen és szokatlan volt a görög embernek, mert úgy a ruházkodás, mint a táplálkozás, lakás és közlekedés tekintetében mást kivánt az embertől, mint a mihez a görögök hozzá voltak szokva.

De az ily különbségek, bármily nagy hatással vannak is a népek műveltségi állapotára, mégsem gátolhatják meg hosszú időre a politikai viszonyok fejlődését. Az életnek ugyanazon kellemetes oldalai, melyeket a déli vidék lakója idegen égalj alatt hiában keres, az éjszaki vidék lakóit dél felé nyomúlásra ösztönzik, mihelyt szomszédjaik gyengesége

kilátást nyujt nekik a sikeres előnyomúlásra. És az Olympus épen nem volt olyan határ, mely a túlnan levő vidékeket és népeket meggátolhatta volna abban, hogy szerepet ne követeljenek magoknak Görögország történetében. Hiszen Görögország félszigetei az éjszaki hegyrendszer folytatását képezik, s valamint az Olympuson innen és túl eső föld, épúgy lakosai is természetszerűleg egyűvé tartoztak. Tehát egészen új korszaknak kellett előállani, mihelyt ez együvétartozás érvényre emelkedett; mihelyt a hellen államok nem folytattak többé éjszaki befolyástól ment és teljesen magokra hagyott életet. Innen van, hogy már azon férfiak, kik a görögök történetét önállóságuk legvirágzóbb korában megírták, Herodotus és Thukydides, kiváló figyelemmel tekintettek éjszak felé és éber szemmel vigyáztak az ottani államképződés legelső észrevehető csiráira.

Tekintsük meg most közelebbről ez éjszaki tartományokat, még pedig azon pontról, melyet fönnebb a déli vidékek képződésének kiindúlási pontja gyanánt jeleztünk.

A negyvenedik szélességi fok képezi a tulajdonképi Görögország határvonalát. Itt azon hegyágazatok, melyek a déli vidékek alakulására befolytak, egy csomópontban, az úgynevezett Lakmonban, egyesűlnek. Innen az a hegység, mely Thessaliát Epirustól elválasztja, ugyanazon irányban vonúl tovább két szélességi fokon keresztűl. A Pindus hegység ez, az a Macedonia és Illyria közti magas földgerincz, mely délről éjszak felé nyúlik egész addig a pontig, hol az éjszaki hegyrendszereket érinti, melyek az Adriától a Fekete tengerig keresztben húzódnak. Itt azonban az összeköttetés nem közvetetlen, hanem az Adriai tengerrel párhuzamosan haladó dalmácziai Álpesek és a Balkán között meglehetős hézag marad. Ebbe a hézagba nyomúl be hatalmas hegyfok

gyanánt a Pindus lánczolatának éjszaki vége, a mai Csardagh, a régiek Skardusa, melyet a görög hegység éjszaki végpontjának tekinthetünk.

A Csardaghból indúlnak ki a 42. szélességi fok alatt azok a hegységek, melyek kelet felé húzódva a Dunába sietö vizeket az Archipelagusba ömlö folyóktól elválasztják s a thraciai szárazföld hátsó falát képezik; közös nevök a Balkán vagy Haemus. Ez azonban nem szakadatlan hegyláncz, hanem egy sor hegycsomó (a Rilo hegy és a Perin), melyből két főág válik ki: az éjszaki, a tulajdonképeni Haemus és egy másik, mely délkeletre húzódik és Thracia partjait hegyi vidékké teszi, t. i. a Rhodope.

A Csardaghnál derékszög alatt találkozó két hegység, a Pindus és Haemus, mintegy kerítését képezi azon nagy folyamvidékeknek, melyek a görög föld éjszaki részén átvonúlnak. Ezek közűl a két nyugati a Haliakmon és Axius völgye, a két keleti a Nestusé és Hebrusé, s közepütt a Strymon völgye.

E folyamvidékek mindnyájának egyező sajátsága, hogy magas hegyek választják el mind az Adriai tenger mellékétől, mind az al-dunai lapályoktól; ellenben vizeik folyása mindnyáját az Aegaeus tengerhez útalja s annak ügyeiben való részvételre serkenti. A másik oldalon azonban az e vidéket kerítő hegységek több ponton megszakadnak, s ennek következtében a túlnan eső tartományokba való átjárás (nevezetesen az Axius forrásától a Morava völgyébe, és a Hebrustól az Iskerhez vagy Oskiushoz) annyira meg van könnyítve, hogy ez ezen völgyekben lakó népeken állott csak, hogy éjszaknak is tovább előrenyomúljanak; és az itteni államoknak volt a feladata, hogy a dunai

tartományok és az Archipelagus partvidéke közt összeköttetést hozzanak létre.

Ha tekintetbe veszszük azon két tartománynak, melyet Macedoniának és Thraciának nevezünk, belső tagozását: azt látjuk, hogy ez épen nem olynemű, hogy a két nyugoti, meg a két vagy három keleti folyamvidék együttvéve egy-egy természetes határokkal biró és szükségkép együvé tartozó vidéket alkotna. Például a Strymon völgye épen úgy számitható a keleti, mint a nyugoti részhez. Azért sohasem volt itt az országoknak állandó határa, hanem mindenik hatalmasság, mely e vidékeken erőre kapott, törekedett kelet vagy nyugot felé egyik folyamvidékből a másikba átterjeszkedni.

A keleti résznek legfontosabb része a Maritza (a régi Hebrus) völgye. E folyó a Rilo hegyen ered, melyet Aristoteles Skombrusnak nevez, onnan aztán a Balkánnal párhúzamosan foly tovább, majd Drinápolynál egy nagyot kanyarodik, s a Rhodope hegység tövénél déli irányt tartva, a tengerbe ömlik.

Midőn Darius király a scythák elleni hadjáratra Thracián keresztűl vonúlt, a Hebrus völgyében az odrysák laktak, kik akkor ez ország egymás mellett lakó népeinek egyikét képezték. A perzsa háborúk után azonban Teres nevű fejedelmök nagyobb hatalomra vergődött s népét a többiek fölé emelé. Ez fiára, Sitalkesre, tekintélyes királyságot hagyott, melynek központja a drinápolyi termékeny síkon volt, s mely éjszakra a Dunáig, keletre a Fekete tengerig nyúlt és a körüllakó hegyinépeket magától függőkké tette. Sitalkes nyúgat felé indulva, átkelt a Strymonon, s először hatolt át a Cercine hegység nehéz utain, hogy az Axius völgyében lakó paeonokat alattvalóivá tegye.

Ez volt az első nemzeti birodalom az Archipelagus éjszaki részén, mely nagyszámú hatalmas néptörzsöket egyesített kebelében. A thrák nép csakugyan a legszámosabb és leghatalmasabb volt a Földközi tenger környékén lévő összes népek közt. Az athéniak érezték is kitartó vitézségét gyarmatosításaik alkalmával!

Ha e birodalom élni akart, befolyást kellett neki keresni az Aegaeus tengernél. E felé az volt az első lépés, hogy a legközelebbi jelentékenyebb görög várossal, Abderával, családi összeköttetéseket létesítettek, s így előkészítették a külföldi fejedelmi háznak a görög államügyekbe való beavatkozását. Sitalkes sógora, Nymphodorus, volt a közbenjáró az Athénnal kötendő szövetség ügyében. S Athénban korán belátták, hogy mily nagyfontosságú az attikai tengeriállamra a thrák birodalom, s hogy mily veszélyes és mily hasznos lehet az az athéniaknek, egy Spartával kitörendő háború esetén. Meg is becsülték tehát az éjszaki királyiházat; felhasználták a Tereusról és Proknéról való régi mondákat, hogy Teres családját az athéniakkel törzsökös rokonságban levőnek tüntessék föl; a Sitalkesszel kötött frigyet külföldi összeköttetéseik közt a legbecsesebbnek tekintették, és Aristophanes az »Acharnaebeliek« czimű vigjátékában azt mondatja a thrák követekkel, hogy Sitalkes úgy rajong az athéniakért, mint valami szerelmes, a város nevét irkálja a falakra, és hogy fiának, Sadokusnak, ki Athén tiszteletbeli polgára, nincs nagyobb vágya, mint hogy új hazája ünnepi mulatságaiban részt vehessen.

A dolog közel állt ahhoz, hogy a 431. megkötött szövetség politikai fontosságot is nyerjen. Nagy hadjárat volt készülő félben. A terv nem kisebb volt, mint az, hogy az odrysák éjszakról, az athéniak a tenger felől támadva,

egyesült erővel verik le alattomos ellenségöket, Perdikkast, ki mindkettőjöket megsértette; azután a potidaeaiakat és chalkisiakat, kik az athéniaknak oly sok bajt okoztak. És ki állhatott volna ilyen erőnek ellent!

Sitalkes 150,000 emberrel nyomúlt előre a Hebrus völgyéből. Xerxes óta nem láttak ily hadsereget. Rettegéssel ismerték meg az éjszaki hatalmasságot. A szomszéd népek, az egész Thessalia, remegve féltették szabadságukat, és az Athénnal ellenséges lábon álló államok már mintegy leigázva érezték magokat a túlnyomó erő által.

De a mily nagyszerűen kezdődött e vállalat, ép oly eredménytelenül végződött harmincz napi táborozás után. Az athéniak, — meglehet hanyagságból, meglehet a miatt, mert ők magok is visszarettentek szövetségesök túlnyomó erejétől és a görögök ügyeibe való beavatkozásától, — odahaza maradtak. Thraciában is megváltoztak a viszonyok. Úgy látszik, hogy Sadokus ifjú korában elhalt. Mert midőn Sitalkes 424. a triballusok elleni háborúban elesett, unokaöcscse, Seuthes követte a trónon, ki már előbb ellenséges állást foglalt el Athénnal szemben. Seuthest Perdikkas a maga részére nyerte meg, a ki bizonyosan megmagyarázta az ifjú királynak, hogy az éjszaki fejedelmek nem űzhetnek visszásabb politikát, mint ha egyűgyű philhellenismusból Athént, hatalmuk gyarapodásának e legveszélyesebb ellenségét, támogatják.

Thracia Seuthes alatt virágzása tetőpontját érte el. Ez időben az ország Abderától a Dunáig, Byzantiumtól a Strymonig terjedt megszakadás nélkűl; belső részét természetes határok védték, széleit három tenger vize mosta; fekvésénél fogva hivatva volt arra, hogy az Ázsiába vezető útaknak, valamint a Pontus és az Archipelagus közti össze-

köttetésnek ura legyen. A birodalom seregének magvát a Haemus és Rhodope közt lakó hebrusi thrákok képezték; ezekhez csatlakoztak a Haemuson túl egész a Dunáig lakó geták, kik lovas ijászok voltak, mint szomszédaik a scythák; aztán a Rhodopéban és a vele határos hegyek közt lakó kardhordó thrákok; végre a paeonok. Az ország földje meg volt áldva a természettől; gabonája, nyája, aranya, ezüstje volt elegendő. Az évi adó 400 talentumot tett, s ezzel majdnem fölért a szövetekből, háziszerekből, stb. álló sok ajándék. Ilynemű ajándékokat nemcsak a királynak vittek, hanem a provinciákban levő helytartóknak s egyéb főhivatalnokoknak is.

Egy ily államnak, a milyen még nem volt eddig az Aegaeusi tenger környékén, úgy látszott, nagy jelentőségre kell emelkedni. Adófizető alattvalói közt már görög városok is voltak. Ha ezek száma szaporodik, s az ország belső jólétéhez és virágzó iparához még tengeri kereskedés és hajóssereg is járúl: hogy tarthatják akkor meg az athéniak már úgyis ingadozó gyarmataikat? Épen ezért próbálták meg a spartaiak még Sitalkes idejében, hogy a thrák birodalmat Athénnak ellenségévé tegyék. Eljöttnek látszott az idő, hogy a görögök közti harczokat a thrák királyok döntsék el.

De a birodalom állása nem volt tartós. Az egységes Thracia Seuthes halála után több apró fejedelemségre oszlott, s így megszünt az Athént fenyegető veszély. A thrák föld a természettől nem volt arra alkotva, hogy szilárdúl összetartó egységes birodalmat képezzen. A rajta keresztül húzódó hegyvonalok megkönnyitették a csak nehézséggel egyesített törzsek szétszakadozását, melyek úgyis csak laza összefüggésben voltak egymással [1]).

Máskép álltak és kedvezőbbek voltak a viszonyok Macedoniában. Igaz, a talaj itt is nagyon változatos volt, s az államtestnek egy összefüggő egészszé alakulását jelentékenyen megnehezítette. Mert a Pindus keleti oldalán nincs sem terjedelmes fönsik, sem folytatólagos lejtősség, hanem a főlánczból több mellékág nyúlik ki, melyek egymás fölé és egymás mellé helyezett s kör formára zárt völgymedenczéket képezvén, az ország földjét széttagolják és történetének alakúlására jelentékeny befolyást gyakoroltak.

Először is itt van a felső Vistricza (a Haliakmon) völgye a Pindus s ennek egy párhuzamos vonala közt, mely hegyvonal annyira megközeliti a Kambuni hegyeket, hogy a Haliakmon csak egy szűk hegynyiláson keresztül folytathatja tovább útját a bezárt völgyből. Ez a völgy volt a hajdani Elimia; és innen terül el fölfelé a hegység hajlásáig, hol egy tóból Kastoria sziklás félszigete emelkedik ki, a régi Orestis. De bármily bezártnak és félreesőnek látszik is a Haliakmon völgye, mégis igen fontos kijárások vezetnek ki belőle. Ugyanis Kastoriától éjszaknyugotra egy mély hegyszakadás vágja át a Pindust, s ezen keresztűl a hegység keleti oldalán eredő Devol folyó az Adriai tengerbe foly. Természetes kapu ez, melyen keresztűl Albaniába juthatni; az egyetlen hézag a Pindusnak egyebütt megszakadás nélküli fővonalában. Másrészről meg a Kambuni hegyeken át könnyü átjárás van a Haliakmontól Thessaliába, a Peneus völgyébe.

Innen keletre a Heliakmon völgye és a Bermion hegy közt nyulik el egy másik hosszú völgy, az ostrovói medencze, a hajdani Eordaia. Az itteni tavakból és patakokból összegyülekező vizek Ludias folyó név alatt ömlenek a tengerbe.

Eordaiától és Orestistől éjszakra van egy harmadik

völgy, az Erigon völgye, melyen a szélesség 41-ik foka megy át. Ez a mai bitoliai medencze, mely a Pindus éjszaki lánczolatának fővonalára dől, melyen keresztül kényelmes átjárás van Albaniába. Itt laktak az ó-korban a lynkesták és innen éjszakra a pelagonok. — Végre a Vardar (a régi Axius) völgye, e hegyrendszer legéjszakibb részén; határát magas Alpesek képezik, s a bele siető számos forrás közül a legtávolabbiak közel esnek a Moravához, mely Belgrádon alól a Dunába ömlik.

Ezek mind gyűrü alaku medenczék, melyeknek sziklás kerülete csak egy helyen van áttörve; eredetileg tóvölgyek voltak ezek, mint a jelenlegi tavak legnagyobb részének fekvése is mutatja. E szerint Macedonia földje egészben véve a thessaliai sikságnak mássát képezi; a hol, ha délről haladunk éjszakfelé, a Pindus keleti oldalán kezdődik az üst-alaku völgyek sora. De mig Thessaliát a Peneus folyó természetszerüleg egységessé teszi, s földje két helyen nyilik a tengerre: addig Macedonia legnagyobb részét egy, a tengertől félreeső, a partvidéktől elzárt és nehezen hozzáférhető felföld képezi, a mely ismét több részre oszlik, és a válaszfalak, melyek az egyes völgymedenczék közt vannak, részben magasabbak, mint az ország szélső határhegyei; mert a Pindusnak a fővonallal párhuzamosan futó ágazatai jó részt magasabbak magánál a fővonalnál; úgy hogy Macedoniából könnyebb szerrel át lehet jutni Thessaliába, Illyriába és a Duna sikjára, mint Macedonia egyik völgyéből a másikba. Mind e körülmények nagyon megnehezítették e földterületnek egy egységes államtestté való szilárdulását; és itt még inkább lehetett attól tartani, mint Thessaliában, hogy az egyszer létrejött államalakulás tartós nem lehet.

A természet azonban mégis elég szépen gondoskodott arról, hogy ez erősen széttagolt felföld lakosainak világos útmutatást adjon arra nézve, hogy mikép egyesüljenek mind egymással, mind a partvidékkel; s ez útmutatást a vizek folyása által szolgáltatta. Ugyanis Orestis hegyzugaiból a Haliakmon kanyarog elő, Eordaiából a Ludias; az Erigon áttör az Axius völgyébe, s mind ezek a vizek, miután a környező hegyek medenczéjéből kiszabadúltak, ugyanazon tengerpart felé tartanak, hogy torkolatjok egy és ugyanazon öbölben legyen majdnem közösnek tekinthető. Mig tehát a thraciai folyók egymástól teljesen elkülönzött párhuzamos völgyekben haladnak előre: addig a macedoniaiak *egy* folyóvá lesznek, s igy a felföldet és a tengerparti síkot összekötik, és megmutatják a felföldön lakó törzsöknek, hogy mely irány felé forditsák figyelmöket és erejöket.

Alig lehet természet által alkotott nagyobb ellentétet képzelni valamely ország két része között,mint a minőt a tengerparti nyilt sikság, s a várszerűleg elzárt felföld tüntet föl. Tehát a partvidéknek itt is egészen külön története volt. Macedonoknak csak a felföldieket nevezték. Lenn azon szép öböl mellett, mely az Olympus erdős töve s a túlnan fekvő chalcidicei hegyek fokai közt jó messzire benyúlik a szárazba, egész azon szegletig, hol azok a meleg források erednek, melyektől Therma városa, (a későbbi Thessalonika) nevét kapta, egészen más törzsökök hazája volt. Therma Emathia régi városa volt s Emathiában, a macedoniai folyók e deltájában, a bottiaiak laktak. Ezek nem voltak bennszülöttek. Kretából származottaknak mondták magokat, Apollo cultusuk onnan való volt s távoli partvidékek, névszerint Attika népével régi rokonságot tartottak. — Innen délre a pieria-iak laktak, a múzsák és Dionysus tisztelői, kik

korán kifejlett miveltségök által nagy befolyást gyakoroltak művészet és vallás tekintetében, az összes hellenségre.

E parti törzsökök mellé, melyek még a történet előtti időkben megszállották a macedoniai öböl vidékét, — később görög kereskedő városok gyarmatosai, névszerint euboeai kereskedők, telepedtek le. Békésen hozzácsatlakoztak a régebbi lakossághoz; a pieria-iak és bottia-iak közt épült Eretria és Methone, e két gyarmatváros; és az egész tengerpart bevonatott abba a kereskedelmi forgalomba, melyet az euboeaiak az Archipelagus éjszaki partján megindítottak (a 12. ol., 730. táján).

Emathiát, mely a tengerhez való közelsége, éghajlata és tenyészete folytán már természetszerüleg Hellashoz tartozott, egyszersmind teljesen görög míveltség is hatotta át. Felső Macedonia ellenben egészen az autochton állapotok sötétjében maradt, és mind jobban-jobban elidegenedett a hellen néptől. Mert eredetileg nem volt idegen föld. A hellen nép közt még világosan élt az emlékezet, hogy volt idő melyben szoros összeköttetés létezett közte és a macedonok közt. Herodotus szerint magok a dórok is egykor macedonok voltak; s ilyesmi gyakran megtörténik, hogy egyes törzsökök valamely nemzet egészéből kilépnek, s abba időnkint ismét visszatérnek. Épen ezért a macedon nép ősapját is a Pelasgus fiai közé számitották; Makednost ugyanis Lykaon fiának tartották, azon Lykaonénak, ki a pelasgus arkadiaiak ősapja volt. És ha a görögök a macedonok nyelvét nem értették, épen úgy nem értették az Achelous partján élt népekét sem, a kiknek pedig a görög nemzettel való törzsökös rokonságát senki sem vonja kétségbe. A klassikus korbeli hellenek nagyon érzékenyek voltak a nyelvben és szokásokban nyilatkozó minden idegenszerüség iránt és kifelé nagyon

élesen meghúzták a határvonalakat, úgy, hogy még velök törzsökös rokonságban levő népeket is külföldieknek és barbároknak tekintettek, ha irányukban idegenkedést éreztek. Ez idegenkedésnek alapja a míveltség különböző állapota volt, s épen ezért ez az érzés az eredeti rokonsági viszonyok megállapítására nézve döntő erejű nem lehet.

Ha a macedon nyelv csekély számú emlékeit vizsgáljuk: görög szótörzsököket s aeol szójárási alakokat találunk bennök és oly szavakat, melyek a görögök és italiaiak közös ősi nyelvkincséhez tartoznak. A macedonok szokásai közt is van egy és más, a mi a görögök legrégibb szokásaival megegyezik; ilyen pl. hogy ülve étkeztek. Végre közéletökben is maradt meg valami régi görögös, nevezetesen a fejedelemség, mely a görögök városi életében nagyobbrészt korán elenyészett. A macedonoknál a fejedelem egy személyben főbiró, fővezér és főpap volt, épenúgy mint a görögöknél a hőskorban; de a fejedelem nem volt keleti értelemben vett uralkodó, olyas kényúr, a kit semmi nem korlátoz; hanem a népnek fejedelmével szemben is megvolt a maga szabadsága s megvoltak jogai, a fejedelem hatalmaskodásának törvény erejére emelkedett hagyomány vetett gátot; az egyesnek korlátlan hatalmától a macedonok is ép oly határozottan idegenkedtek, mint a görögök. A fejedelem mellett nemes családok vannak, melyek tagjai szorosan összetartanak egymással s bizalmas lábon állanak és közösségben élnek a fejedelemmel; vele mennek a harczba, s együtt osztozkodnak annak veszélyében és jutalmában. Ez a vitézlő nemesi osztály, minőt a homerusi költeményekben a királyok oldala mellett látunk, állandóan megmaradt a hegyes Macedoniában, mert itt városi élet nem fejlődött ki, mely az osztályok közti különbségeket kiegyenlíti, s

melyben a polgári osztály új rendet alkot. A macedonoknak a görögökével rokon nemzetisége azonban nem maradt tisztán, minden vegyűlés nélkül; idegen elemek megzavarták az eredeti összhangzást s megváltoztatták a nemzeti jellemet. Ilyen idegen elemet képeztek mindenek előtt az illyriaiak, kiknek néptömege éjszaknyugotról messzire szétágazódott a Balkán félszigeten, és a Pindusnak fönnebb említett szorosain áthaladva, szétterült e hegység keleti lejtőjén. Rabló, vad nép volt ez, mely a csata előtt gyermekeket áldozott, és melynél a tettoválás szokásban volt. S a mily mértékben szakadoztak el a macedonoktól a nemesebb és tehetségesebb törzsökök, mint pl. a dórok: oly mértékben csökkent a hegyek közt hátramaradt rész ellenállási ereje a nyugoti barbárok befolyása ellenében. A macedon és illyr népjellem összevegyűlt egymással; ruházat, hajnyirés, nyelv, szokások hasonlókká lettek; úgy, hogy azon népek között, melyek a kerkyrai szorostól egész a Thraciáig elnyúló nagy terűleten laktak, lassankint bizonyos egyformaság fejlődött ki, és a macedonok és illyrek közt eredetileg megvolt ellentétek elenyésztek. Ily módon lettek a macedonok és görögök egymástól idegenekké, és délen minél tovább haladt a görög mívelődés, a görögök annál inkább megszokták éjszakon lakó régi rokonaikat magoktól egészen különböző fajnak nézni s reájok megvetéssel tekinteni. Az olyan emberek közé számították őket, kik képtelenek politikai életet folytatni, s kiket a természet ép ezért arra rendelt, hogy, mint más barbárok, a helleneket rabszolgákkal lássák el. Sőt azt hitték az athéniak, hogy még csak jóravaló rabszolgák sem kerűlnek ki a macedonok közűl. [2]).

Tehát a felföld és a partvidék, Macedonia és Emathia, mint egészen különböző két ország terűlt el egymás mellett.

A keskeny partszegélyről nem indúlhatott ki a felföld meghódítása és hellenesítése. Hogy a két résznek közös fejlődése legyen, arra nézve szükséges volt, hogy a macedon törzsökök közt támadjon valami életre való mozgalom, mely aztán az állami élet kifejlődését lehetővé teszi. De ez a mozgalom belülről nem indúlhatott meg; külső hatásokra volt szükség, hogy ezek emeljék érvényre a görögökkel rokon népelemeket, helleneknek kellett éjszakra menni, hogy ott a politikai fejlődést megindítsák.

Ilyen hatások különféle oldalról jöhettek, a nélkül, hogy a történet feljegyezte volna. A legrégibb hagyományok e tekintetben a nyugoti tengerhez utalnak bennünket.

Illyria partjait már a legrégibb időben látogatták idegen országbeli hajósok. Illyriust Kadmus egyik fiának tartották; az Illyria és Epirus partjait mosó tengert a legrégibb időtől fogva Ion tengernek nevezték s partjain régi ion telepek voltak. Azután a korinthusiak vették kezökbe e vidékeknek gyarmatosokkal való megrakását s fáradhatatlan iparkodással terjesztették az ország belseje felé kereskedelmi összeköttetéseiket. Innen magyarázható ki az a dolog, hogy ott találjuk a macedon-illyr hegyvidéken is ugyanazt a korinthusi előkelő nemzetséget, mely Görögország és Italia legkülönbözőbb vidékein a hellen miveltség zászlóvivője volt. A Bakchiadák t. i. a legszorosabb összeköttetésben álltak a macedoniai előkelő családokkal, névszerint a lynkesták törzsökének fejei rokonságban voltak a korinthusi Heraklidákkal. A lynkesták az Erigon partján laktak, jól benn az ország belsejében, távol úgy az egyik mint a másik tengertől; de épen itt van az a nyugot felé nyiló hegyi kapu (10.l.); másfelől az Apsus völgye, — mely a korinthusi két gyarmatváros, Epidamnus és Apollo-

nia, közt szakad az Ion tengerbe, — fölvezet egész az Erigon forrásaihoz s a lynkesták lakóhelyeihez.

Ugyanazon az úton, melyet a korinthusiak nyitottak, haladtak előre, a mint látszik, az argosi Heraklidák is; mert Herodotus említi, hogy a macedoniai fejedelmek ősei előbb Illyriában telepedtek le, és onnan mentek át Macedoniába. E nemzetségnek megérkezése adta meg az országnak az első lökést a politikai egyesülésre, a melyet az oda való elemek sohasem tudtak volna létrehozni. Innen van, hogy Macedonia lényegileg dynastikus állam, és történetét fejedelmeinek története képezi.

E fejedelmek Temenidáknak nevezték magokat, azaz ősatyjokúl ugyanazon Temenost tisztelték, a ki a peloponnesusi Argosban uralkodó Heraklidák dynastiája alapítójának tartatik. Tudjuk, minő zavargások voltak Argosban a királyok idejében, a Heraklidák minő czivódásban voltak a dór harczinéppel; tudjuk, hogy ekkor egy Pheidon nevű király Tegeába menekült. Nagyon valószinű tehát, hogy e zavargás idejében a fejedelmi családnak több tagja kivándorolt, hogy tevékenységöknek kedvezőbb tért keressenek, mint a minőt hazájok zilált viszonyai nyujtottak nekik; és a hagyomány a most említett Pheidonnak testvérét nevezi meg, mint olyat, a ki a peloponnesusi partokról Macedoniába ment. A Karanos név, melylyel e bevándorlót nevezik, világosan mutatja azt a fejedelmi állást, melyet a Temenidák új hazájokban nyertek magoknak. És ugyanaz történt itt most, a mit a görögök hőskorában is láttunk. Mert valamint hajdan Ázsiából jöttek a városalapító nemzetségek Boeotiába és Argosba, épen úgy mentek most argosi fejedelmek éjszakra, hogy ott szellemi fensőségök által a hegyi lakosokat magok köré gyűjtsék.

Hogy a peloponnesusiak ugyanazon útat követték, a melyet Korinthus, a félsziget fő kereskedelmi városa, már előttök megtört, magában is nagyon valószinű, s e nézetet az is támogatja, hogy a Temenidák lakó-helye Macedoniában legelőször Orestis tartomány volt a Heliakmon forrásánál, mely vidék Illyriával határos és a lynkesták lakhelyeitől közvetetlenül délre fekszik. E vidéknek Argos volt a főhelye, s erről nevezték a macedoniai Temenidákat Argeadáknak. [3])

A hol a hellenek egyszer megfészkelték magokat, onnan mindig a tenger felé igyekeztek előnyomulni. Az Argeadák sem maradhattak sokáig Orestis szűk völgyeiben; és mihelyt a környékbeli nemzetségfőknek fölibe kerültek, azonnal a tengerpart felé nyomultak előre, és az által az országnak különvált két részét összeköttetésbe hozták egymással. A Ludias és Haliakmon folyók, e természetes összekötő-erek, mutatták meg az utat a Temenidáknak; s ezek politikájának első fontos ténye egy oly főváros választása volt, mely egyformán hozzátartozik mind az ország belsejéhez, mind a partvidékhez. S e város Edessa vagy Aigai volt, egy ősrégi helység, a hol voltak egy phrygiai monda szerint a Midas király kertjei, a Bermion hegy éjszaki végénél, a hol a Ludias a hegyek közül kiszabadúl.

Az egész Macedoniában alig van ennél szebb hely. Ha az ember Thessalonikából fölfelé megy a lassankint összeszorúló sikságon, már messziről leköti figyelmét az a csillogó, ezüstszinű vonal, mely a leginnenső sziklafal párkányáról függélyesen nyúlik le a völgybe. A vódenai vizesés az; s ez a Vódena a hajdani Aigai helyén van, egy erdővel benőtt meredek sziklán, mely épen keletnek fekszik, s háta mögött egy magas hegy emelkedik ég felé. Ezek a vizesések, melyek mai napság e helynek fő-fő nevezetességét

képezik és nagyon hasonlóvá teszik Tiburhoz, az ó-korban még nem voltak meg. A viz csak lassankint töltötte be folytonos tuff-képződés által azon sziklaüregeket, melyeken keresztül régente a föld alatt folyt el. De Aigai mindig a legszebb és legegészségesebb helyek egyike volt, buja tenyészetű vidék, a felföld kapuja, s egy erősség, mely Mycenaehez vagy Iliumhoz hasonlóan uralkodott az előtte elterülő sikság fölött. A várból messze el lehetett tekinteni a tengeröblön át a chalcidicei hegyek felé, s az ország fő folyói alatta egyesülnek.

Aigai volt ez ország természetes fővárosa. Alapításával kezdődik Macedonia története, ez volt a csira, melyből a birodalom kifejlődött; épen ezért a monda e város alapítását Karanosnak tulajdonítja, s azt mondja, hogy isteni kijelentés vezérelte őt erre a helyre, épen úgy mint Kadmust Thebébe. [4])

Görögország legrégibb történetének egyes eseményei meglepő módon ismétlődnek itt. Ismét éjszaki hegyi törzsökök nyomúlnak a Heraklidák vezetése alatt a tenger felé, most keleti, mint egykor déli irányban; régibb míveltségű országokon vonúlnak most is keresztül, a peloponnesusi Heraklidákhoz hasonlóan régibb városokat foglalnak el, és alkalmas fekvésű pontokról kiindúlva hódítják meg a körül fekvő vidéket. A tulajdonképi Macedonia ettől fogva Emathia lett, a három folyó hazája; termékeny földű, tavakkal és dúslegelőjű lapályokkal, s tengeri kereskedésre alkalmas parttal megáldott vidék. A Temenidák vezérekből most királyokká lettek, államalkotó fejedelmekké, a kik hódítás és szerződések által a hegyi kantonokból és városok vidékeiből lassan-lassan egy birodalmat tudtak teremteni.

E királyok közt Perdikkas volt az első, a ki

700. körül Aigaiból kiindúlva, meghódította a Ludias és Haliakmon közt elterülő alföldet. Ellenállhatatlanúl nyomultak előre a macedonok; pásztorok és vadászokból álló edzett nép volt ez, melylyel a sikság békés lakói erőre nem versenyezhettek, s melyet egy nemes faj gyermekei vezettek, kik sohasem tették le a fegyvert kezökből.

Azonban Macedonia hatalmának fejlődése mégis lassan haladt előre s gyakran meg-megszakadt. Perdikkas halála után egy egész század telt el, mig a Temenidáknak sikerült országuk állandóságát jobban biztosítani, s a tenger felé irányzott törekvéseiket valósítani. Mert a felföldről jövő új meg új támadásokkal kellett folyton szembeszállniok, s ez megakadályozta őket abban, hogy teljes erejöket rég ápolt terveik kivitelére fordítsák. Perdikkast követő négy királyuk folytonosan az illyrekkel, országuk ez örökös ellenségeivel, volt elfoglalva, kik rabló betöréseikkel háborgatták őket. Csak az ötödiknek, Amyntasnak, jutott rá ideje, hogy a tenger felé fordítsa figyelmét. Pieriát és Bottiaiát teljesen meghódította, a lakosok egy részét Chalcidicébe űzte s helyettök idegeneket telepitett le, a kiket birodalmára nézve hasznosabbaknak itélt. Erre nézve felhasználta az okos király a görög pártvillongásokat, nevezetesen a menekült Pisistratidáknak a thermai öböl mellett fekvő Anthemust ajánlotta fel lakhelyül. A Görögország felé való hajlás még világosabban kitünt fiánál, Alexandernél, mint ezt mellékneve, a Philhellen, is bizonyítja.

Alexander a perzsa királyoknak Európa leigázására indított harczát a görög szabadságszeretet szempontjából fogta fel, s alatta nyilatkozott először a perzsa birodalom iránti ellenszenv, mint oly nemzeti-törekvés, melyben a macedonok és görögök megegyeztek egymással. Alexander

meggyilkoltatta azon perzsákat, kik atyjától meghódolást követeltek, és midőn mégis meg kellett magát adnia, mint perzsa alattvaló is mindig azon működött, hogy a görögök ügyét előmozdítsa. Benne egészen újra éledt a Temenidák régi nemzeti-jelleme; dicsőség-vágyának legfőbb tárgya volt, hogy a görög nép őt rokonának ismerje el; és midőn az olympii a versenyekből, mint idegent, ki akarták zárni: mindaddig nem nyugodott, mig családi leszármazása alapján a teljes részvételt meg nem engedték neki, mint igazi bajtársnak. Az attikai állomot tartotta a görög népszellem valódi kifejezésének és a legnagyobb kitűntetésnek vette, hogy Athén őt vendégbarátnak ismerte el.

De ugyanakkor a perzsák is felhasználták politikai eszközül. Ugyanis Xerxes király Macedoniát szánta az Európában alapítandó hűbéres-birodalom magvának s épen ezért kiterjesztette a tartomány határát az Olympustól egész a Hämusig. Alexander felhasználta e kedvező viszonyokat, a nélkül azonban, hogy felvette volna azon szerepet, melyet a perzsák neki és dynastiájának szántak. Perzsia által megnagyobbíttatta országát, hogy aztán e kiterjedésben saját erejével meg is tartsa, és háza hatalmának emelése neki csak arra való volt, hogy az országában levő törzsökfőkkel szemben hatalmasabban léphessen fel mint fölöttök álló uralkodó. — Meghódította a thrák törzsököket, kik a Strymon nyugoti partján fekvő, érczben bővelkedő hegység birtokosai voltak; pénzeit az ázsiai ezüst-érték szerint verette (mely Abderából azon bányakerületben már el volt terjedve), és a strymoni öböl mellett lakó bisalták czimerével látta el. Ezek a bányák neki naponkint egy ezüst talentumot jövedelmeztek. Alattvalói közt terjesztette a miveltséget az által, hogy helleneket telepített le országá-

ban. Igy fogadta be Argosból, a Temenidák régi hazájából, a mykenae-i menekűlteket. Nagy súlyt fektetett arra, hogy a hellenek közt tisztelettel említsék nevét; e czélra használta fel a nemzeti ünnepeken való győzelmeit s a görög nép legkitünőbb férfiaival való összeköttetéseit, kik őt, mint kivált Pindarus, dicsőítve emlegették.

De bár ennyire kereste a hellenek tetszését, mégsem vonhatta ki magát a viszonyok hatalma alól, melyek szükségszerűen másnemű érintkezésekbe is keverték a hellenekkel. Mert a macedon birodalom határainak folytonos kikerekítgetése nem eshetett meg a hellenekkel való harcz nélkül.

Alexander fővárosát már Pieriába, a Haliakmontól délre eső Pydna városába tette át. Pydna közt és a Ludias torkolata közt feküdt egy független görögváros, Methone. Ez által oly terűleti-viszonyok keletkeztek, melyek nem maradhattak úgy sokáig, s épen igy állt a dolog a thrák tengerparttal is. A Thermai öböl és a Strymon között egy csoport görög város feküdt, melyek a perzsa háborúk után mind Athénhoz csatlakoztak, és igy a macedon terűlet szélén összefüggő hatalmat képeztek, mely egy központból vezetve, a tengeren és tengerparton uralkodott. Mig Athén e partokon a maga hatalmát megtartotta, mindaddig ez ország ura olyan volt a saját partjain, mint fogoly. Midőn Cimon a thrák háborúból hazatért, szemére vetették, hogy magánérdekből miért hanyagolta el a király terűletének megtámadását.

Ebből kitetszik, hogy mért oltalmazta már Alexander oly féltékenyen birodalma határvidékeit, s mért akarta megakadályozni az athéni gyarmatoknak a Strymon partján való letelepűléseit. Ezért segítette a thasusiakat Athén

ellen való fölkelésökben, ezért költöztek a mykenaeiek, kiknek akkor Sparta nem tudott segítséget adni, a fenyegetett pusztavidékekre. Látható, hogy thrák arany volt az, mely először befolyással volt Macedoniának külpolitikájára és azt már akkor Athénnal ellenséges irányba terelte. [5]).

Alexander volt az, a ki Macedoniát a földközi-tengeri államok sorába beiktatta, és kimutatta utódainak, hogy mi a teendőjök. Ezekre ugyanis kettős teendő várt: először az államot benn egységessé tenni, rendezni és megszilárdítani, s magasabb műveltség meghonosítása által a görög államokhoz hasonlóvá tenni, másodszor hatalmát kifelé terjeszteni az alkalmatlan szomszédok ellenében. Alexander utódainak mindkét irányban a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, és nagyon természetes volt, hogy a külpolitikában nem egyenes útakon törtek czéljok felé, hanem óvatosan igyekeztek átsiklani a nehézségeken, a körülményekhez képest változtatták állásukat, és inkább a külviszonyok ravasz felhasználásával remélték czéljokat elérni, mint saját erejökkel és nyilt támadásokkal.

A Temenidáknak e politikája Alexander utódánál, Perdikkasnál, teljes kifejlődésre jutott. Hosszú uralkodása alatt Athén és Macedonia kibékíthetetlen ellenfeleknek ismerték föl egymást; a vetélkedés tárgyai és a támadási módok, a harcz veszélyei és hasznai mindkét félre nézve világosak lettek; a leendő bonyodalmak és mérkőzések kezdőpontjai itt keresendők.

Perdikkas nem volt jogszerű trónutód. Előbb el kellett távolítania a trónörököst, Alketast; aztán megosztozott az uralkodáson másik testvérével, Fülöppel, a ki az Axiustól keletre fekvő országrész birtokosa volt; mig végre több évi harczok után egyedül maga lett az uralkodó.

E viszonyok rendezésébe az athéniak is beleavatkoztak. Láttuk, hogy Cimon győzelmei óta folytonosan éber figyelmet fordítottak a thraciai tenger partjaira és hogy Perikles mindent elkövetett, hogy Attika hatalmát itt megszilárdítsa. A thraciai félsziget biztosítása után (452.) Chalcidicétől éjszakra Brea városát alapították és aztán Amphipolist, a Strymon torkolata melletti bűszke várost, melynek fölépítését Attika tengeri politikája valódi diadalának tekintették. Ez arra volt szánva, hogy az éjszaki gyarmatország középpontja legyen, s előörsül szolgáljon az éjszaki népek ellen, védőbástyául Thracia és Macedonia ellenében. Perikles sejtette a veszélyeket, melyek Athént fenyegetni fogják, ha azon népek között az államképzés eszméje föléled. — Ezért volt szükséges azoknak minden mozgalmát élénk figyelemmel kisérni és belső villongásaikba oly módon avatkozni bele, hogy a barbar fejedelmek magokat Athéntól, mint az Aegaeus tenger egész vidékén uralkodó várostól, függőknek érezzék.

Azon időben, melyben Amphipolist alapították, Perdikkas még viszálkodásban volt Fülöppel, és minthogy ez utóbbinak tartománya a Strymon felé feküdt, az athéniak érdekei ez alkalommal összeestek a Perdikkaséval. Nagyon valószinű tehát, hogy az athéniak neki ezen győzelmében segítségére voltak, és hogy e segítséget csak oly feltétel alatt adták, hogy a király bizonyos tekintetben függővé legyen Athéntól. Mert a legelső dolog, a mit Perdikkas uralkodása idejéből teljes biztossággal tudunk, az, hogy ő az attikai szövetséghez hozzá állott, sőt bizonyos az is, hogy Macedonia azon időben adózásra kötelezte magát.

E viszonyok azonnal megváltoztak, mihelyt Perdikkas nagyravágyásának legközelebbi czélját elérte. Midőn

ez megvolt, keresve kereste a kedvező alkalmat, hogy minden terhes kötelezettsége alól kivonja magát. Erre könnyen megtalálta az útat és módot, mert Attika gyarmatbirodalmának sehol sem voltak könnyebben sebezhető oldalai, mint az ő szomszédságában, és egy külföldi fejedelem sem győződött meg nála előbb arról, hogy Athén nem képes a túlságos erőfeszítéseket hosszabb ideig kibírni és tengeri uralmának mesterséges épületét fentartani. A thraciai tengerpart volt az attikai és peloponnesusi politika első harctere; és egy gyarmatvidéken sem volt annyi ellenszenv Athén ellen, annyi erő, és annyi függetlenség iránti vágy a népben, mint a chalcidicei városokban.

E körülmény megmutatta a királynak legközelebbi teendőit. Titkos szövetségeket kötött az elégedetlen városokkal és a nélkül, hogy az athéniakkel nyiltan szakított volna, képes volt a legnagyobb veszélyek magvait hinteni el ellenök az által, hogy a szövetségesek közt az ellenállási szellemet élesztette, igéretei által őket bátorította és jó tanácsokat osztogatott nekik, hogy egyesülés által fokozzák erejöket. Perdikkas nem bánta volna, ha még egy ideig a háttérben maradhat, de rejtekéből ki kelle lépnie. Az athéniak felismerték ellenségöket, és a titkolt ellenségeskedés nyílt háborúvá lett. A potidaea-iak, a bottiaiak és a chalcisiak elpártoltak; Perdikkas a lakosok egyrészét saját országába fogadta be, a többieket pedig rávette, hogy Olynthust tegyék fővárosukká és a fölkelés központjává. Majd nyiltan a fölkelők részére állott, és Athén őt ezekkel együtt haddal támadta meg (432; 86, 4.). Az athéniak ezenkivül támogatni kezdték azon ellenpártot, a mely a király ellen saját országában keletkezett. Perdikkas most belülről és a tengerparton megtámadtatva, kelet felől a mindig hatalma-

sabbá levő thrák birodalom által fenyegettetve, a legnagyobb zavarban volt. Thermát elfoglalták, Pydnát ostrom alá vették. A király ily körülmények közt nem érezte magát arra képesnek, hogy erő ellenében erővel álljon ellen e veszélyeknek.

De nem jött zavarba; szomszédjához, Sitalkeshez, fordult, nagyszerű igéretek által megnyerte a befolyásos király közbenjárását, s miután látszólag egész politikáját megváltoztatta és tartózkodás nélkül cserben hagyta a chalcisiakat, kiket ő beszélt rá az Athéntól való elszakadásra, — Sitalkesszel együtt belépett az athéni szövetségbe és kikötővárosát, Thermát, visszakapta. Az athéniek e szerint újra megszilárdíthatták megingatott hatalmukat, legyőzték a daczos Potidaeát és azon voltak, hogy a macedon parton lévő, hűségökben megmaradt városokat okos politikájok által a magok részére továbbra is biztosítsák. Így pl. Methone város lakóinak nagy kiváltságokat adtak (87, 4; 429.), a mennyiben őket a templomtized kivételével minden adózástól felmentették és nekik a szövetséges társak közt egészen kiváló helyzetet biztosítottak.[6])

A szigorú és szelíd bánásmód ez összekapcsolásában Perikles okos politikájának szellemét kell felismernünk. De a dolgok nemsokára megváltoztak. Perdikkas, a ki nagyon szeretett látszólag békét kötni, csak azért, hogy aztán nyomban háborút kezdhessen, támogatni kezdte a korinthusiakat Akarnániában, s egyszersmind felmondta azon kötelezettségeket, melyeket Sitalkes irányában magára vállalt. Ez által magára haragította két leghatalmasabb szomszédját, s ezek elhatározták, hogy közösen büntetik meg a hitszegő királyt, hogy egyszer-mindenkorra véget vessenek tűrhetetlen alattomoskodásának. Az athéniaknek a csata-

síkon való meg nem jelenése éjszaki politikájok első nagy mulasztása volt (8. lap). Ez által elidegenitették magoktól leghatalmasabb szövetségesöket és megmentették legveszélyesebb ellenségöket a kikerülhetetlen bukástól. Sőt Perdikkas e válságból még hatalma növekedésével menekült ki. Mert megszabadúlt Amyntastól, a Fülöp fiától, kit helyébe királylyá akartak tenni, és ezenkivül az odrysákkal a legbarátságosabb szomszédi viszonyba lépett.

Athénnal egy darabig békében volt, de a tűz, melyet Chalcidicében felgyújtott, folytonosan emésztődött; újolag meg tudta nyerni e félszigetbeli városok bizalmát, s egyszersmind Thessaliában oly összeköttetéseket szerzett, melyek biztosították neki ez országra való befolyását, melyen keresztül legkönnyebben juthatott Hellasba; s másfelől folytonosan leste az alkalmat, hogy Athénnak ártalmára lehessen.

A háború, a mint az Hellasban folyt, nem felelt meg várakozásának. A spartaiak ügyetlenek vagy szerencsétlenek voltak; s előre láthatta, hogy ha ez tovább így foly, Athén nemsokára képes lesz a thrák-makedon partokon teljes erővel föllépni. Ennek minden áron elejét kellett venni. Ezért a chalcisiakkal együtt titkos követséget küldött Spartába, kieszközölte Brasidas küldetését, útat egyengetett neki Thessalián keresztül és így másodizben fölélesztette a thraciai háborút, a legveszélyesebbet mindazon harczok között, melyeket az athéniak a peloponnesusi háborúban harczoltak, egy oly küzdelmet, melynek következéseit sohasem tudták teljesen kiheverni. Perdikkas azonban most Brasidast, mintha csak zsoldjába fogadott csapatvezér lett volna, saját politikája czéljaira akarta felhasználni, hogy a felső Macedóniában lakó törzsökfőknek, névszerint a lyn-

kestáknak ellenállását megtörje. De e szándéka Brasidas büszkeségén hajótörést szenvedett; a két ember a legelkeseredettebb ellenségévé lett egymásnak, a mint ez nem is történhetett máskép két oly férfiúnál, kiknek egyike egyenes jellemű, másika önző és hitszegő volt. E meghasonlás a királyt ismét az athéniak felé hajtotta, de azért Brasidas lényegileg mégis Perdikkas érdekében működött, midőn Attika hatalmát Thraciában megtörte; a király más részről legkevesbbé sem volt hajlandó az athéniaknek, bár szövetségesök volt, a legkisebb szolgálatot is tenni, mely azt eredményezte volna, hogy az éjszaki viszonyok ismét az ő kedvök szerint alakuljanak. Várakozásának tehát teljesen megfelelt az, hogy a 421-i békének egyátalában kevés eredménye lett, s hogy Athén e béke által uralmát a thraciai parton nem állíthatta helyre. Majd ügyesen alkalmazkodván a görögországi viszonyok további alakulásához, a chalcisiakkal együtt beállott 418. az argos-spartai szövetségbe, ismét a nélkül, hogy az athéniakkel nyiltan szakított volna; a miért az athéniak kikötőinek elzárásával büntették. E lépésnek azonban semmi nagyobb következménye nem lett, és Perdikkas, ki minden jelentékeny hatalommal, Spartával, Korinthusszal és Athénnal, az odrysákkal és a chalcisiakkal szövetségben állott és egymásután mindnyáját megcsalta, volt az egyedüli, ki mindezen küzdelmekből maradandó hasznot húzott, bár csupán ő nem áldozott semmit. Egy teljesen meggondolatlan politika minden előnyét felhasználta a maga javára; barát és ellenség, béke és háború közt nem tett különbséget; győzött azon harczok által, melyeket a szomszéd államok közt támasztott, s bár egész uralkodása alatt országát valami jelentékeny szerzeménynyel nem nagyította is, mindamellett az attikai hatalomnak Macedonia

partjain való meggyöngítése a hódítások egész soránál sikeresebb eredménye volt működésének.

Macedonia minden belső zavarai mellett is nem egy könnyen megtámadható s önálló hatalomnak mutatta be magát, s olyannak, mely a görög államviszonyokra mélyre ható befolyást gyakorolt; és e hatalmi állásának azon mértékben kellett növekednie, a mily mértékben fogyasztották a görög államok erejöket egymás közti harczaikban. Épen azért a siciliai háború is egy államnak sem hajtott annyi hasznot, mint Macedoniának, mint a melynek ezentúl Athénnal nem igen kellett törődnie; és az attikai politikának az volt a legnagyobb tévedése, hogy az athéniak, mig erejöktől telt, mindent el nem követtek, hogy a thrák tengerparton levő uralmukat helyreállítsák. Ezt a mulasztást sohasem lehetett többé helyrehozniok.

Perdikkas, országa belügyeiben is tevékeny és okos fejedelem volt. Kapva kapott minden oly összeköttetésen, melyek országát a görögökhöz közelítették, Thessalia nemesi családaival vendégbarátságot kötött, az Euboeából elűzött histiaeabelieket országába fogadta, valamint a chalcisi görögök egy részét is, és nagy súlyt fektetett arra, hogy hirneves görögöket gyűjtsön maga köré udvarában, a milyenek voltak pl. Melanippides, a dithyrambköltő és a nagy Hippokrates.

E törekvésekben még fölülmulta őt utóda, Archelaus, ki annyival inkább utána láthatott a macedon politika békés teendőinek, mert külső megtámadások ellen nem kellett védekeznie, és hódításokra sem volt még alkalma. A trónra gyilkosság által nyitott útat magának; Perdikkasnak rabszolganőtől született fia volt s előbb rokonait el kellett tenni láb alól; de midőn a trónra jutott, igazi uralkodókép

viselte magát s szigorú tervszerűséggel haladt nagy czéljai felé. Mert belátta, hogy országának külső sikerek semmit sem használhatnak, ha belsejében nincs meg az összefüggés, a rend és biztosság. Az ország még mindig nyitva volt mind a hegyek, mind a tenger felől való ellenséges támadásoknak, s bármely elszánt ellenség kétessé tehette nemcsak a lakosok biztosságát, hanem az állam fenmaradását is. Ezért városokat építtetett, melyek falai a lakosoknak védelmül szolgáljanak. A városokat utakkal kötötte össze, melyeken rendes közlekedés fejlődhetett ki; állandó csapatok őrízték az utakat és akadályozták a rablásokat. A lakosok megismerték a béke áldásait, a birtokok értéke emelkedett; a míveltség, mely eddig csak egyes pontokon szórványosan mutatkozott, terjedni kezdett az ország belsejében, melynek részei lassankint összefüggő egészszé olvadtak össze. Thucydides véleménye szerint Archelaus a városok alapítása, utak készíttetése és a hadügy rendezése által egy maga többet tett, mint az előtte való nyolcz király összesen. Uralkodása uj korszakot kezd az ország történetében, s hogy ezt külsőleg is jelezze, új fővárost alapított Aigai alatt Emathia alföldjén, Pellát, melynek a tenger és mocsáros vidéke oltalmúl szolgált, s melyet a tengerrel a Ludias kötött össze; e város a királyi kincsek őrzésére s arra, hogy az ország központja legyen, kedvezőbb fekvésű volt a pieriai Pydnánál, Alexander városánál. De azért Pydnát sem hanyagolta el, sőt különösen arra használta fel e vidéket, hogy Hellas és Macedonia közt összekötő kapocs legyen.

Az Olympus éjszaki tövében elterülő síkon Diont építette; nem erősített város volt ez, hanem mint az elis-i Olympia szabadon fekvő ünneplő-hely, mely Zeusnak, a görög nép ősi istenének és a múzsáknak volt szentelve, ki-

ket ezen a tájon tiszteltek legelőször. S a király a múzsák tiszteletéhez azzal is hozzájárúlt, hogy uralkodása főfeladatának tekintette, hogy udvarát legkitünőbb kortársai gyülőhelyévé tegye. Ezért hívta meg magához Görögország legelső férfiait. De mindnyáját nem nyerhette meg; így nem Sophoklest, ki mint igazi hellen idegenkedett minden királyi udvartól, sem Sokratest, ki nem tűrhetett oly helyzetet, melyben a kölcsönt kölcsönnel nem fizethette vissza. De sokan szivesen fogadták a meghivást, s a király köré gyülekeztek, kinek vendégszerető udvaránál nagy tiszteletben részesültek s vígan s gond nélkül éltek, míg szülőföldjök városai a véres harczokban és pártküzdelmekben pusztították egymást. A heraklea-i Zeuxis festményeivel diszítette a királyi palotát, Timotheus művészi zenéjével emelte az ünnepek pompáját. Ott időzött Choirilos és Agathon, kik költeményeket irtak, s mindenek előtt Euripides, ki »Archelaus«-ában a királyt dicsőítette, hogy mikép terjesztette a régi hősökhöz hasonlólag a szelídebb erkölcsöket országában; »Bakchai« czimű tragoediájában meg a múzsák lakóhelyét, Pieriát, hol víg ünnepeket tartottak, és az áldásthozó Ludias gazdag mezejét magasztalta. De Euripides halála azt mutatja, hogy az idegen vendégekkel egy ellenséges párt állott szemben, s abban, mint sok más egyébben, azt is fölismerjük, hogy a pellai udvarban a féktelen vadságnak s az idealis törekvéseknek csodálatos vegyűlete volt meg egymás mellett.

Annyival inkább megérdemli az elismerést Archalaus tevékenysége. Mert épen nem művészi szeszély vagy fejedelmi hiuság tette őt a művészetek és tudományok bőkezű pártfogójává, hanem azon meggyőződése, hogy az állam legfontosabb czéljait hathatósabban nem mozdíthatja elő, mint ha fővárosát a hellen műveltség egyik központjává teszi.

Azon államnak, mely a görög tenger mellett uralkodni akart, mindenekelőtt a görög míveltséget kellett elsajátítani.[7])

Archelaus a macedon politikát a kellő irányba terelte; neki minden sikerült; minden szószegése mellett is a legboldogabb ember volt a világon, és az ifju állam szép reményekre jogositó virágzásnak indúlt királyainak kormányzása alatt, kik uralkodásra termettséget tanúsítottak s az országot világosan fölismert czél felé vezették. De Archelaus erőszakos halála után azonnal erős ellen-áramlat indúlt meg, a hazai nemességnek a királyok görög barátsága ellen való fölkelése, egy zavargó és pusztító korszak, mely az épen rendezkedni kezdő államot belső pártharczok örvényébe dobta vissza, s a Temenidák uralkodását nagyon kérdésessé tette.

Ellenségeik közt voltak a lynkesták, nagyravágyó és nyughatatlan faj, kik megörűltek a nép közti forrongásnak, s bár magok is görög eredetüek voltak, a benszülött párt minden mozgalmát felhasználták, hogy magokat a Temenidák rájok erőszakolt fensősége alól kiszabadítsák. Összeköttetésbe léptek az ország egyéb elégedetlen törzsökeivel, névszerint Elimia tartomány lakóival, a hellen míveltségtől idegenkedő köznemeseket megnyerték a magok részére s az illyreket az országba hívták, hogy a király hadseregével szembeszállhassanak.

Tiz évig volt a trón a két párt játékszere. Egyik sem bírt a másikkal; végre úgy akarták a békét létrehozni, hogy családi összeköttetés által próbalták az ellentétes érdekeket összeegyeztetni; épen úgy, mint Pisistratus korában házasságok által egyesítették egy időre Attikában a pártokat. Amyntas, Alexander egyik kis unokája, beleházaso-

dott a Lynkesták családjába, nőül vevén Eurydikét, a ki egyszersmind elimiai leány volt. Amyntas bebizonyította országlói tehetségét az által, hogy hiven megmaradt háza politikája mellett; a környezetében élt legkitünőbb görögök közt ott találjuk Nikomachus orvost is, az Aristoteles atyját. De gonosz ellenségek is voltak környezetében, s hogy magát a bekövetkezhető veszélyek ellenében erősebbé tegye, szövetségre lépett a chalcidicei városokkal. Az ellentétek és viszálykodások ismét elmérgesedtek s hét év eltelte után a Lynkesták egy uj ellenkirályt választottak, az illyrek ismét elhatalmasodtak az országban, s még a thessaliaiak is, a kik minden alap nélküli igényeikben csalatkozva láthatták magokat, az Amyntas elleni párthoz csatlakoztak. [8])

Amyntas most mind jobban a görögök karjába vetette magát; a parti városok képezték utolsó mendékét. Szorultságában megigért nekik minden lehető kereskedelmi kiváltságot, átengedte nekik majdnem az egész alsó Macedoniát, mialatt a felföld az illyr párt kezében volt. Két évig volt király, úgy, hogy nem volt országa, míg végre sikerült neki (382.) trónját a görögök segitségével ismét visszaszerezni.

A sok próbáltatáson keresztül ment fejedelemnek ujra kedvezni kezdett a sors. Nemcsak hogy ellen tudott állani az országában levő pártoknak, hanem azt is tapasztalta, hogy a görög állam knak rá nézve veszélyes nagy hatalma az ő hozzájárulása nélkül is pusztulásnak indúl. Az olynthusiak ellen, kik még Pellát is kézre kerítették (V. 290. l.), bejöttek a lacedaemoniak, és a királynak az elbizakodott szomszéd megalázása által megbecsülhetetlen szolgálatot tettek. Sparta maga azonban a szerencsés eredménye-

ket nem tudta kizsákmányolni, minthogy Thebétől legyőzetve, minden kül birtokairól lemondani kényszerült.

Nemsokára ezután az ország határától délre egy egészen uj hatalmasság támadt Thessaliában, és a macedonok most Athén felé hajoltak, minthogy mindig oly állammal szerettek tartani, melynek középpontja tőlök legtávolabb esik. De a thessaliai viszonyok is reménységen fölül kedvezőleg alakúltak rájok nézve. Mert az a veszély, mely onnan kétségkivül fenyegette őket, Iason halálával megszünt, (V. k. 426. l.) sőt az ezen fontos eseményt követő zavarok alkalmat szolgáltattak most a macedonoknak, kiknek eddigi egész politikájok a kivülről kinálkozó alkalmak ravasz felhasználásában állott, hogy a szomszéd országok ügyeibe beavatkozzanak. Alexander, Amyntas utóda, átment a hegyeken; Larissát és Krannont ostrom alá vette. Ez volt a macedon politika első önálló ténye, az első lépés az éjszaki hegemonia felé. De eljárásuk nagyon erőszakos volt; jog és adott szó ellenére megszállva tartották a városokat, leigázták az Aleuadákat, kiknek épen segítségökre mentek, és a következés az lett, hogy a thebeiek Thessaliába nyomultak, és a macedonoknak előlök vissza kellett vonúlniok. Sőt a helyett, hogy mint szándékuk volt, a szomszéd országot magoktól függővé tették volna, a rosszúl sikerült beavatkozás következtében ők magok lettek függőkké egy idegen államtól, a mely kitartó erélylyel terjesztette éjszak és dél felé befolyását. Thebei csapatok nyomúltak Macedoniába, hol uj viszálkodások támadtak, és a thebei vezér itélete döntött a király és ellenkirály ügyében (V. k. 427. l.)

Ez ellenkirály Ptolomaeus volt, kinek felesége Amyntas egyik leánya volt, de a ki egyszersmind Eurydikével, az Amyntas özvegyével, tiltott szerelmi viszonyban élt; és ez a

nő segítette Ptolemaeust saját gyermekei ellenében. Pelopidas úgy vélte, hogy az által szolgálja legjobban Thebe érdekeit, ha mind a két trónkeresőt megpróbálja kielégíteni. A király Alexander lett, miután a thebeiekkel szövetségre lépett s biztosításúl kezeseket adott; ellenfele fejedelemséget kapott Bottiaiában. De ez az egyezség csak ingerelte a trónkövetelő nagyravágyását. Alexandert nemsokára eltették láb alól, és az egész Macedonián Ptolemaeus lett az uralkodó Eurydikével, állitólag az Alexander öcscsei nevében.

Ezt az uralkodást azonban vétkes bitorlásnak nézték az országban, és heves fölkelés támadt ellene. A meggyilkolt király barátai Thessaliába mentek Pelopidashoz, ki még ott volt egy zsoldos sereggel; s ezzel egy időben betört a thrák part felől az országba Pausanias, a királyi családnak egy számkivetett párthive és rokona, meghódított néhány várost, és sokan csatlakoztak hozzá. A kevély Eurydike szeretőjével együtt a legnagyobb zavarban volt. Saját országában nem levén biztos támasza, azon attikai hajókra vetette szemét, melyek akkor Iphikrates vezérlete alatt Amphipolis körül czirkáltak a tengeren, hogy az események folyását szemmel tartsák. Ehhez a vezérhez folyamodott Eurydike; az erőszakos nő megalázta magát, s mint a jogos trónörökösök anyja, a törvényes trónöröklés érdekében lépett föl. Most az attikai és thebei befolyás szemben állott egymással Macedoniában. Iphikrates akadályozni törekedett Pausanias előhaladását, de arra, hogy hathatós rendszabályokhoz nyúljon, nem volt elegendő eszköz kezében. A thebei befolyás volt az erősebb. De Pelopidast is gátolta csapatainak megbizhatatlansága, az elhatározó föllépésben. A viszálkodásnak nem tudott úgy vetni véget, a mint a hozzá folya-

modók kivánták; meg kellett azzal elégednie, hogy a thebai befolyást újolag elismertette és az athénit megszüntette. Ptolemaeus Thebe segítségével megszilárdította trónját, de csak azon feltétel alatt nyerte ezt meg, hogy mint Amyntas gyermekeinek gyámja fog uralkodni, és biztositékúl kezeseket kellett adnia, kiket aztán Thebébe vittek. Ezek között volt saját fia, Philoxenus, és valószinűleg Amyntas ifjabbik fia, Fülöp is. Ha Fülöp csakugyan ez alkalommal jutott Thebébe, ez a végből történt, hogy a thebeiek az egyik jogszerű trónörököst kiszabadítsák a hazájában fenyegető veszélyekből, s másrészt hogy a kormányzó ellenében hathatós eszközt tartsanak kezökben.

De a dolgoknak ez a rendje, mely lanyha s egyik részről sem őszinte megegyezés eredménye volt, szintén nem tarthatott sokáig. Perdikkas, Amyntasnak még életben maradt két fia közt az idősebbik, várva várta, mikor üt már a bosszú órája. És mihelyt érett korú lett és erejének és kötelességeinek tudatára jutott, föllépett, mitsem törődve Thebe intézkedéseivel, hogy testvérje meggyilkoltatásáért Ptolemaeuson bosszút álljon; ezt, a ki három évig ült a gyilkosság és házasságtörés által szerzett trónon, megbuktatta s helyébe lépvén, csakhamar nagy tekintélyt vivott ki magának az által, hogy minden ellensége ellen határozottan föllépett, az illyreket legyőzve s ezután mind Thebétől mind a chalcidicei városoktól országát függetlenné tette. A szerencse is szolgált neki, mert Thebe Pelopidas eleste után csakhamar ártalmatlanná lett. A chalcidicei városok ellen Athént használta fel és Timotheus vállalatait támogatta. Az eredmény teljesen megfelelt Perdikkas várakozásának. Olynthus hatalma megtöretett, de az athéniak mégsem érték czéljokat; nevezetesen Amphipolist nem tudták le-

győzni, melynek nagy jelentőségét a király teljesen felfogta. Dynastiája erősitésére testvérét, Fülöpöt, hazahivta s országa egy részét fejedelmi czimmel neki adta. Minden a legjobban ment; de uralkodása hatodik évében lázadás támadt a Temenida-ház ellen; az illyrek újra elborították az országot; az ifjú király egy véres csatában elesett, s vele együtt a hozzá hű macedonok nagy serege megsemmisült; az ország ismét végetlen zürzavarok borzalmaiba látszott bonyolódni.

A trónörökös még gyermek volt. Régi és új trónkövetelők léptek fel mindenfelől, s azt hitték, hogy igényeiket ez alkalommal érvényesíthetik. Mindenekelőtt Archelaus Perdikkas mostoha testvére; azután Pausanias, a lynkesták vezére, thraciai segédcsapatok kiséretében, melyeket Kotys bocsátott rendelkezése alá; továbbá Argaios, az előbbi ellenkirály, kit az athéniak támogattak; mert ezek azt szerették volna, hogy Macedoniában oly király legyen, ki trónját nekik köszöni. Végre fölkeltek a paeonok is, hogy a Temenida-ház szorúltságát a magok érdekében kizsákmányolják és az idegen uralkodást magokról lerázzák. A Temenidák helyére paeon törzsökfők akartak lépni.

De volt még egy trónkövetelő. Ez bár legkevesebbé tünt föl s az egyetlen volt, kinek idegen népek nem álltak rendelkezésére, mégis mindnyájok között a legjobban fel volt készülve a küzdelemre. Amyntas harmadik fia, Fülöp, volt ez, kinek most jött fel a napja. A királyságra termett és bátor volt, épúgy mint testvérei, Alexander és Perdikkas, s amazok sorsa nem rettentette vissza, hogy elszántan ne törjön ugyanazon czél felé, mint azok. A bekövetkezett eseményekhez egész csendben nagyon jól hozzákészült. Az a három év, melyet ifjú korában (368—365.) Thebében töltött, oly iskola volt ránézve, a milyenbe egy éjszaki feje-

delem sem járt előtte. Az időtájt Thebe volt a kor történetének középpontja, a háború és béke műveinek székhelye, telve nemes önérzettel, mely csekély eszközökkel is nagy dolgokat hozott létre.

Thebében Fülöp göröggé lett. Vele született okosságánál fogva levetkőzött minden nagyúri fenhéjázást, hogy mindazt elsajátíthassa, a mit csak a görögöktől tanúlnia lehetett. Egyik thebei tekintélyes hadvezérnek, Pammenesnek házában élt (V. 397. l.), kinek bizalmas barátja volt, s vele együtt nagy bámúlója Epaminondasnak, s mély bepillantást nyert a nagy ember hadvezéri és államkormányzási minden titkába. Megbarátkozott azon fensőbb míveltséggel is, mely akkor Thebében el volt terjedve; sőt, egy bár kevéssé biztos adat szerint, megismerkedett Platóval is, s ennek tanítványa, Euphraios, sok jót mondott volna felőle Perdikkasnak. A leendő uralkodóra nézve az is igen fontos volt, hogy már megtanúlt önállóan kormányozni egy kisebb tartományt s ott ismét hozzászokott a macedon élethez. Itt alkalmazta gyakorlatilag, a mit Thebében tanúlt; megmutatta, hogyan lehet kis körben nagyot létrehozni; egész csendben egy derék sereg magvát kiképezni, mely aztán annak idejében döntő befolyást gyakoroljon. Egyszerre csak előlépett rejtekéből jól begyakorlott s hozzá hiven ragaszkodó hadserege élén. A többféle ellenség inkább hasznára volt mint kárára; mert minél nagyobb volt a zavar s minél több idegen befolyás jutott érvényre, a hazafiak annyival inkább siettek Amyntas egyetlen fiához csatlakozni; Macedonia az ő táborában volt. [9])

Fülöp sok szép tehetséggel volt megáldva. Akkor 23 éves volt, szép alak, fejedelmi külső, bírva mindazon életbölcseséggel, ügyességgel és világismerettel, a mit csak

a görög városokban elsajátíthatott; görögül folyékonyan és szépen beszélt és irt. De külföldi míveltsége által nem akarta honfiait magától elidegeníteni; nem akart külföldinek látszani a macedonok közt. Velök vadászott és mulatozott; a legjobb úszó és legjobb lovas volt, a nemzeti játékokban és mulatságokban legjobb társa az ifjú nemességnek, melyen uralkodni tudott a nélkül, hogy fensőségének tulajdonképi alapját éreztette volna vele. Az ország különböző vidékeinek törzsökfőit magához édesgette, az által, hogy mindenkihez tudott alkalmazkodni, és fel tudta használni mindegyiknek gyenge és erős oldalát; a népben pedig ügyesen terjesztett jóslatok által ébresztett bizalmat személye iránt. Aigai város polgárai, kiket Argaios a maga részére akart megnyerni, határozattan Fülöp mellett nyilatkoztak, és csakhamar nem bizonytalan várakozások s kedvező előjelek, hanem a legszebb eredmények voltak azok, melyek mindenkit meggyőztek, hogy ez ifjút rendelte a sors a veszni készült ország új életre ébresztésére.

Sok volt benne egy barbár király természetéből, mi az éjszaki népek szokásával megegyezett; tudott vad és kicsapongó lenni s egész a dobzódásig belemerülni az érzéki örömökbe. De a magasabb czélokat sohasem tévesztette szeme elől. Szigorú és szelid, vitéz és ravasz, szilárd és engedékeny volt, a mint a körülmények kivánták; megvolt nála e három: királyi származás, vele született erő s görög míveltség, a minthogy mind a háromnak meg kellett lenni, hogy Macedoniát végre belől összetartóvá és kivülről erőssé tegye.

Biztos számitás szerint szabadúlt meg egymás után ellenségeitől. Archelaus életével lakolt a trónhoz formált igényekért; Argaiost Aigaiból visszavonúlása alkalmával megrohanta és leverte s a seregében levő athéniakat vált-

ság dij nélkül hazabocsátotta. A paeonokat ajándékokkal birta visszavonulásra, s békés egyezség következtében a thrák király is hajlandó volt Pausanias támogatásával felhagyni.

Igy lett Fülöp az ország királya; s ez időben, midőn a trónon igazi férfira volt szükség, senki sem gondolt a király kiskorú unokaöcscsének igényeire, annyival inkább nem, minthogy Macedoniában a trónöröködés rendje épen nem volt biztosan megállapítva.

Legelő feladatának tekintette Fülöp, hogy királyságát ellenségeitől megszabadítsa és ellenökben biztosítsa. Ez kettős feladat volt, mert a királynak mind a tengerpart körüli, mind száraz felőli szomszédaival számolnia kellett. Különösen ez utóbbiak voltak azok, kik a királyság folytonos fejlődését leginkább akadályozták; mert három emberöltő óta egyre hullámzottak, mint apály és dagály, az ellenkező befolyások. Egyszer az illyrek árasztották el az országot, majd ismét a Temenidák kerültek fölül; Macedonia szakadatlanúl ingadozott a hellenség és barbárság között; nem lehetett tudni, hogy voltaképen ki az úr az országban. Biztos fejlődésre tehát csak úgy lehetett gondolni, ha az ellenkező áramlatok megszűnnek, ha Macedonia barbár szomszédaitól megszabadúl, ellenséges megtámadások ellen biztosíttatik, ha független s egészen a maga ura lesz, és tudja, ki az uralkodója.

Fülöp már korán nagy mester volt abban, hogy ellenségeit megoszsza, és hogy a veszélyeket, melyek bizonyosan elboritják, ha egyszerre rohanták volna meg, az által győzze le, hogy mindegyikkel egymás után, épen a legalkalmasabb időben szálljon szembe. Midőn az ország belsejében nem volt többé ellenség, először is a paeonok ellen ment, s velök

csakhamar kiegyezkedett. Egyszer mindenkorra el kellett ismerniök a macedon felsőbbséget és az országra való minden befolyásukról lemondani. Erre azon időpontot használta fel, midőn a nép, harczias királyának, Agisnak halála következtén, nagy zavarban volt és tartós ellenállásra nem lehetett elkészűlve. A paeonok teljes megalázása után az illyreket támadta meg. Ezek Bardylis vezérlete alatt, ki szénégetőből küzdte fel magát királylyá, tekintélyes hadi erővel birtak, több macedon várost megszállva tartottak és épen nem voltak hajlandók azon hatalmi állásukról lemondani, melyet a macedon birodalomban a folytonos trónvillongások és pártharczok következtén szereztek magoknak. Véres, de döntő csatára kerűlt a dolog, s az illyrek kénytelenek voltak a megszállott városokat mind kiüriteni s beleegyezni, hogy azon hegygerinczek képezzék területök határát, melyek a keleti és nyugoti lejtő között a természetes határvonalat alkotják, név szerint a Lychnitis tó melletti hegyek.

E sikert Fülöp azon hadakozási tudományának köszönte, melyet Görögországban tanúlt; ott győződött meg a hadsereg czélszerű átalakításának politikai jelentőségéről. Mindenekelőtt magáévá tette a thebei hadtudomány azon legfontosabb szabályát, hogy a támadást az ellenség hadvonalának egyetlen pontjára kell irányozni, s ép ezzel döntötte el a Bardylis ellen sokáig kétes eredménynyel vivott csatát, a mint jobb szárnyát támadó oszloppá alakítva, váratlanúl előnyomúlt.

Fülöp az egész hadügynek oly hathatós szervezetet adott, hogy a királyság és közvetve az ország ennek köszönte voltaképen erejét. Kifejtette, a mit elődei, névszerint Archelaus, megkezdtek. A szabadok védekezési joga védekezési kötelességgé változott át, rendszeres katonáskodássá, me-

lyért a király zsoldott fizetett s fegyverrel is ellátta a katonát. A felszerelés egészben véve megegyezett a görög hoplitákéval, bár az ország régi szokásaihoz mérten némi sajátosságot tüntetett föl. Ilyen volt az érczczel boritott nagy kerekpaizs, s kivált a sarissa nevü dárda, melynek hossza 20 lábnál is több lett volna. A macedon harczosok paizsaikat szorosan egymás mellé helyezve, a hires phalanxot képezték, azt a szilárd hadtestet, mely mozdulatlan arczvonalával s előre nyuló dárdaerdejével megtámadhatatlan tömeg gyanánt tünt fel. E mellett volt a gyalogság másik része, t. i. a hypaspisták csapatja, melynek valószinűleg könnyebb fegyverzete és lazább szervezete volt. Ez voltaképen királyi hadcsapat volt, melynek egy része mindig fegyverben állott a király oldala mellett, hogy bárminő előre nem látott alkalomkor készen legyen. A hegyi lakosokat is beszólitották, hogy járúljanak ők is a magok módja szerint a hadsereg erősitéséhez; ezek mint könnyű csapatok és ijászok szolgáltak, a milyenek voltak pl. a felső Strymon-melléki agrianok. Külföldieket is fölvett a király a hadseregbe, jelesül mindenünnen való görögöket, ha látta, hogy hasznukat veheti. Voltak tarentumi csapatvezérei, krétai ijászai; thessaliai gépészek harczi gépeket készitettek számára. A lovasságra különösen nagy gondot forditott. Ennek élén foglalt helyet a király s személyét válogatott lovascsapat vette körül. A királyi testőrség volt ez, melybe azon nemes ifjak tartoztak, kik mint apródok álltak a király szolgálatába, közvetetlen felügyelet alatt voltak, s aztán ha arravalóknak mutatták magokat, a hadseregben a legelső helyeket nyerték el. A gyalogság közt is volt ily csapat a király társaiból (hetairoi), kik mintegy a sereg szilárd törzsökét képezték. Ezen lovas- és gyalog testőrségek formájában marad-

tak fenn, időszerü átalakulásokkal, azok a kisérő csapatok, melyek a legrégibb időben a honfoglalásra induló fejedelmeket környezték. Mig tehát a polgárok, földmívelők és pásztorok egy egységes macedon néppé nőttek össze a hadseregben, egy test tagjainak érezték magokat, megszoktak egy akaratnak engedelmeskedni s ez összetartásban benn a béke és kifelé a győzelem zálogát ismerték föl: azalatt az ország előkelői személyesen hozzácsatoltattak a királyság érdekeihez; a független és gyakran ellenszegülő vagyoni arisztokrácziából udvari nemesség és vitézlő rend lett; tekintélye és meggazdagodása a király tetszésétől függött; a kitünni vágyás a királyhoz vezette s az egyeduralom támaszaivá tette a nemes ifjakat. A hadseregnek ezen, mindig fegyverben álló válogatott részét, az ugynevezett agemát, melynek tagjaival a király bizonyos társasviszonyban élt, egyszersmind oly testületnek tekintették, mely a királylyal szemben némileg a nép képét viseli. Igy egyesített Fülöp régit és újat, hazait és külföldit, macedon hagyományt és és görög találmányt, s a hadsereg szervezése által az országot erőssé és fenmaradását biztossá tette, mely igen nagy fontosságú tény volt, minthogy Macedonia eddig egyes hegyi kántonok laza csoportjából állott, melynek városi központja nem volt.

S a fődolog az volt, hogy Fülöp nemcsak törvényeket alkotott és intézkedéseket tett, hanem maga volt a lelke mindennek, lelki ereje hatalmával uralkodott a viszonyokon, éber lélekjelenléttel személyesen beleavatkozott mindenbe, urat és közrendűt magához csatolt, katonáit edzettekké tette és jól kiképezte, s így oly birodalmat teremtett, melynek élő egysége őbenne, a hadsereg urában, volt megtestesülve.

Így támasztotta Fülöp új életre ősei birodalmát, ily

módon sikerült neki az elleneitől visszanyert területet biztos határokkal venni körül s mintegy gátakkal látni el a szomszédos vadnépek beözönlése ellen. Csak most lehetett már szó macedon politikáról, csak most irányozhatta a király országából kifelé tekintetét. Itt az előbbivel egészen ellenkező feladat várt rá. Itt a szárazföldi állam a tengeri hatalmakkal, a barbár a hellenekkel állott szemben. A száraz felől a birodalmat elzárni, a tenger felé kinyitni kellett; itt a szomszédok erejét nem távol tartani, hanem saját államuk részére megnyerni volt szükséges.

Három hatalmasság volt itt, melyeknek Macedoniához való viszonyától függött minden további fejlemény. Ezek egyike Athén volt, a tengeri szövetség feje, ura a thermai öböl partjainak; a másik a Strymon mellett fekvő Amphipolis; a harmadik a thrák félszigeti Olynthus, a körüle fekvő görög városok elseje és leghatalmasbika. Ha e három együtt tart, semmi nem történhetik; akkor Macedonia a külföldtől függő, és szárazföldi kis-állam marad. De mindenben az döntött, hogy a görögök nem láttak be Fülöp terveibe; sokáig csalódásban éltek és egymástól el voltak választva; a kölcsönös bizalmatlanság folytán egyik görög város a másik ellen támogatta Fülöp terveit.

Mindenekelőtt Amphipolis ügye került föl, azon városé, mely Attika tengeri politikájára oly végzetes volt, bár alapítását oly sok vér árán eszközölhették. Mennyi vitéz attikai ifjú veszett el ezen a parton a thrákokkal való harczban, mielőtt a gyarmat állását biztosítani lehetett! Végre sikerült a dolog, és a legnagyobb remények közt építették fel e várost a Strymon torkolatánál. Tizenkét évig örültek csak a gyorsan virágozni indult város birásának, akkor elpártolt s attól fogva az elszakadt gyarmat folytonosan csak

bosszúságot és gyötrelmes aggodalmakat okozott az athéniaknak. Minden fáradság, harcz és áldozat kárba veszett; a legköltségesebb szárazi- és vizi épitkezések mások, még pedig Athén ellenségei számára készültek; az a város, melynek az volt rendeltetése, hogy Attika tengerparti uralmának szegletköve és a thrák tengeren uralkodó erősség legyen, most az Athén elleni támadások legveszélyesebb fészkévé és Sparta hatalmának támaszpontjává lett és a Nicias békéje ellenére is Athéntól elszakítva maradt. Még a polgárok sem akartak tudni az anyavárosról; Amphipolis különben sohasem volt attikai város, mint föliratainak tájnyelve mutatja; a nem attikai népesség pedig, mely eleitől fogva nagy többségben volt, a szomszéd városokhoz húzott. Ezekre és a thrák törzsökökre támaszkodott Amphipolis Athén ellenében, s így tudta megőrizni, tovább, mint minden más tengerparti város, Spartához való hűségét, és így tudott magának minden irányban független állást biztosítani. Pompás ezüstpénzei bizonyítják a város nagy jólétét. Majd bekövetkezett Athén tengeri haderejének újból felvirágzása, és az athéniak újból kisérleteket tettek Amphipolis visszaszerzésére, részint a szomszéd hatalmakkal való alkudozások, részint szárazi és tengeri hadjáratok által. De nem jártak el a megkivántató kitartással, s a mi kevés eredményt kivivtak, az is csakhamar rosszra fordúlt. Amyntas 371. ünnepiesen elismerte Athén igényeit, és Iphikratesnek sikerült kieszközölni, hihető.eg egy Athénhoz szitó amphipolisi párt segítségével, hogy a városból nehány kezest küldtek hozzá. Ezt követte a hadvezérnek hirteleni visszahivatása, és a kezesek Charidemus árulása következtében visszakerültek hazájokba. Most Timotheus lépett föl, s bár egyébütt sikeresen működött

is (365.), Amphipolisnál elhagyta a szerencse, és dugába dőlt támadását már a kilenczediknek számították az Amphipolis elleni hadjáratok sorában. Ez volt egyszersmind az utolsó is. Mert most Fülöp avatkozott bele a dologba, mint a ki belátta, hogy rá nézve ez a város a tengeri útakon uralkodó helyzeténél, valamint kikötőjénél s fában és érczben gazdag voltánál fogva, a legfontosabb a tulajdonképi Macedonián kívül eső helyek közt, s Thracia ellen indítandó műveleteinek szükségképeni alapja. De Fülöpnek esze ágában sem volt nyílt erőszakot követni el. Úgy mutatta, hogy atyja politikáját követi, s újra elismerte az athéniaknak gyarmatjokhoz való jogát, és hogy a rá nézve alkalmatlan időben minden összeütközést elkerüljön, megszálló seregét visszahivta Amphipolisból, mely már akkor a macedon csapatok hatalmában volt. Amphipolis a jó fejedelmet mint szabadítóját dicsőitette, az athéniak örvendtek hozzájok hajlásának, s alkudozásokat kezdtek vele, hogy Amphipolist, bár Pydna árán is, mely még kezében volt, közvetítése által megtarthassák. [10])

E közben Fülöp az illyrek és paeonok legyőzése következtében oly helyzetbe jutott, hogy most már világosan előléphetett a thrák partra vonatkozó terveivel. Amphipolis, midőn látta a közelgő csapatokat, felismerte, hogy csak egyetlen útja van a menekülésre és hirtelen erre az útra tért. Két tekintélyes amphipolisi polgár, Hierax és Stratokles, Athénba siet, és a nyakas város most a maga jó szántából meghódol, megnyitja kapuit és kikötőit, és segítségét kér Fülöp ellen. De ugyanakkor Fülöptől is járt ott követség. Megújította az Argaios legyőzése után kötött szövetséget s egyszersmind Amphipolist illetőleg oly barátságos izenetet hozott, mely minden félelmet eloszlatott s min-

den félremagyarázást kizárt. A király azt izente, hogy az athéniek már tapasztalták is barátságos jóindúlatát; hiszen megbocsátott nekik azért, hogy ellenségének segítséget adtak, sőt katonáikat ajándékokkal bocsátotta haza (39—40. l.). A mi Amphipolist illeti, ez a gőgös város épenúgy ellensége neki, mint az athéniaknak. Ő majd megalázza e várost, s akkor majd fogadják el tőle barátsága zálogául.

És így azt a várost, melynek birtokáért az athéniak annyi sikertelen harczot vivtak, most egyszerre két felől is önként felajánlották, s úgy látszott, hogy az athéniaknak csak választaniok kell, kinek a kezéből fogadják el. S a polgárságnak, ha nyugodtan itél, nem volt mit ingadoznia. Az amphipolisiak irányában nem lehetett semmi ok a gyanakvásra. Nagyon szorúlt helyzetben voltak, s minthogy más menekvésök nem volt, jobb szerettek volna Athéntól függeni, mint Fülöptől. Fülöpöt pedig, kinek nagyratörő vállalkozó szellemét már jól felismerhették, vajjon mi birhatta volna arra, hogy egy közvetetlen szomszédságában fekvő nagyon fontos várost nagy bajjal meghódítson, csak azért, hogy aztán mindjárt másnak adja, még pedig oly államnak, mely leginkább volt azon helyzetben, hogy a birodalom terjedése elé gátakat vessen? Mindenesetre elgondolhatták, hogy ez átengedés nem történhetnék puszta jószivűségből, hanem oly feltételekhez lenne kötve, melyek busásan felérnének azon áldozattal.

Az athéniak épen akkor az euboeaiak érdekében viseltek egy szerencsés hadjáratot; hajóhaduk teljes tevékenységben volt; hogy is képzelhették volna tehát az amphipolisiak, hogy ajánlatukat visszautasítsák? És mégis úgy történt. Az athéniak a helyett, hogy két kézzel megragadták volna az

alkalmat, elég vakok voltak, hogy holmi kicsinyes érzékenykedés által hagyták magokat vezéreltetni. Jól esett nekik hogy egy kis megérdemlett büntetés éri a daczos várost; azt hitték, hogy az biztosan az övék lesz minden erőfeszítés és áldozat nélkül is s a nélkül, hogy a nemeslelkű és jóakaró királylyal ellenségeskedésbe kellene jönniök. Túlságos hiúságból Athén barátságát oly nagy jónak tartották, hogy egészen természetesnek látták, hogy egy hatalmas király is megfizesse valamivel annak birhatását.[11])

Ez a téves felfogás többet ért Fülöpnek egy nyert ütközetnél, s egyszersmind kedvező előjelnek tekintette azt későbbi vállalataira nézve. Amphipolist hirtelen megtámadta és bevette (357.), s most csak az Athén és Olynthus közti szövetségtől lehetett még tartania. Olynthus, mely Amphipolis esetét nyugalmasan nézte végig, nem maradhatott többé semleges. Amphipolis eleste után tehát azonnal előterjesztette az athéniaknak, hogyan állnak a dolgok a thrák parton, és Fülöp ellen szövetséget sürgetett. De Athénban még mindig nagyon hittek a nemeslelkű királynak, s annyival kevesbbé mertek ellene valamit kezdeni, minél inkább függőkké lettek jótetszésétől. Mert habár Amphipolisnak ingyen való visszaadását többé már nem is hihették, de mégis azon reménységgel kecsegtették magokat, hogy Pydnáért cserébe megkapják e várost, melynek birása után annyira esengtek, és e tervet az attikai politikusok mint valami állami-titkot nagy fontossággal tárgyalgatták.

De Fülöp nem szorult arra, hogy valamit cserébe vagy ajándékba elfogadjon; a mire szüksége volt, egyszerűen elvette. Minden nagy fontolgatás nélkül betört az attikai szövetség területére, elfoglalta Pydnát, s minthogy ez által Athénnal nyiltan szakított, szövetségre lépett az Athén-

tól visszautasított olynthusiakkal, s e szövetséget már az első pillanatban oly fontosnak ismerte föl, hogy létrehozhatásáért jelentékeny engedményektől sem riadt vissza. Macedonia és Olynthus ugyanis régóta perlekedtek Anthemusért, ezért a thermai öböl mellett fekvő kikötő-városért (20. l.); Fülöp most ezt átengedte az olynthusiaknak, sőt odaigérte nekik Potidaeát is, mely város elzárta az olynthusiakat a Pallene félszigethez való juthatástól s Attika hatalmának akkor a legjelentékenyebb támaszpontja volt Thraciában. Potidaea elesett, mielőtt az attikai hajók odaérkeztek, és az athéniak meglepetve látták, hogy egyszerre, minden háború és hadizenés nélkül ki vannak szorítva legfontosabb álláspontjaikból, szövetségeseik tőlök elrabolva, magok teljesen leveretve. Bosszús nyilatkozatokat szórtak a szószegő királyra, de változtatni nem változtathattak semmit, mert szövetségeseik elvesztése folytán s a hadi események zűrzavarában teljesen képtelenek voltak csak valamire való lépést is tenni éjszaki birtokaikért.

Fülöpnek nem volt többé mitől tartani s eddigi sikereit további vivmányokra használta fel. Mert a Strymon parti város csak kulcs volt neki a folyón túl eső azon földterülethez, mely félszigetszerűleg hajlik a tengerre, s melyet egyfelől a strymoni öböl határol, másfelől meg az a mély tengeröből, melyet Thasus szigete választ el a nyilt tengertől. E partvidék közepén emelkedik ki a 6000 láb magas Pilaf-Tepe, a régiek Pangaiona, hóval fedett vadon hegység, de földalatti kincsei miatt a legjövedelmezőbb földbirtok az Archipelagus egész partvidékén. Mert habár a Hebrus folyó is hordott le nemes érczet a Haemusról, s a paeonok földjein az eke aranyat forgatott ki, és Thasusnak is megvoltak a maga bányái: mégis a Pangaionon találták a legtöbb

aranyat és ezüstöt. A mióta azért a phoeniciaiak e kincseket fölfedezték, mindegyre megújúló véres harczok tárgyát képezték azok. Mert a legharcziasabb thrák törzsökök laktak itt egymás mellett, nevezetesen a satrák, bessus-ok, kik a hegy tetején áldoztak azon nemzeti istenöknek, kit a görögök Dionysusnak neveztek; aztán a pieria-iak, kik délről szoríttattak ide a Pangaion tövéhez, továbbá az édonok és mások. Némely itt lakó törzsökök, mint az édonok és létéiek, már a Kr. előtti hatodik században ezüst pénzt vertek itt, s bár egymás közt egyre egyenetlenkedtek, mindannyiszor közösen fogták a dolgot, valahányszor országuk kincseit idegenek ellen kellett védelmezni. Tapasztalták e daczoló ellentállást mindazok, kik kezöket e földterület birtokba vételére kinyujtották, köztök Aristagoras is, ki egész seregével ott veszett, midőn azon uralmat akarta megszilárdítani, melyet Histiaeus a Strymon mellékén alapított.

Még legtovább fenn tudták magokat a thasusiak tartani ezen az aranyban gazdag parton; parti telepeket alapítottak, s onnan zsákmányolták ki a bányákat, habár csak kisebb terűletre szorítkozva; Daton nevű gyarmatjok közmondásossá vált, mint a föld minden javával dúsan megáldott hely. De az ő szerencséjök sem volt állandó. Előbb Perzsia alázta meg őket, midőn kisérletet tett, hogy Abderából uralmát az egész Aegaeus tengerre kiterjeszsze, azután az athéniakkal keveredtek harczba. Ettől fogva a thrák arany nagy jelentőségűvé lett Görögország történetében. Ez ingerelte Spartát, hogy a thasus-iakkal szövetkezzék, ez csalta az athéniakat e partokra, s itteni szörnyű vereségök, egyike a legszörnyűbbeknek, melyeket valaha szenvedtek, rémes hangzásúvá tette a Daton és Drabeskos nevet minden attikai ember fülében. De azért nem

ijedtek vissza. Thasusszal átellenben Neapolis városát alapították az antisarai öbölnél, (Antisara, Daton város régi kikötőhelye) és az új város virágzó gyarmattá lett. Azonban arra sohasem tudtak rámenni, hogy e földterületet biztos birtokukká tegyék s kincseit háboritatlanúl kiaknázhassák. A thrák törzsökök megtartották függetlenségöket, s az athéniak csak jó későn, azon évben, melyben Fülöp trónra lépett, merték megpróbálni, hogy Thasusból kiindúlva, a száraz földön beljebb hatoljanak. Kallistratus indítványára történt ez (V. 361. l.), ki számüzött létére sem hagyott fel államférfiúi terveivel. Gyarmatosok mentek föl az Angites völgyébe mely folyó a Pangaion hegytől éjszakra szakad a Strymonba. Ott alapították e vizben bövelkedő tájékon Krenides helységet, melynek fekvése aranymosásra a legkedvezőbb volt. Ez volt az első tulajdonképi bányatelep, mely attikai befolyás alatt keletkezett (360.). De e telepítés Athén ellenségének javára történt. Mert a kis gyarmatot a thrákok annyira szorongatták, hogy végszükségében Fülöphöz folyamodott segítségért.

A király kiváúva sem kivánhatott volna kedvezőbb alkalmat. Már régen rávetette szemét ez aranybányákra; látta, hogy tervei kivitelében nálok nélkül el nem lehet, és most elérhette czélját; nem is úgy vonúlt be, mint hódító, hanem mint a hellenek barátja és szövetségese a barbár népek ellen való harczaikban. Három vagy négy évvel később az említett gyarmat alapítása után átment a Strymonon, a thrákokat könnyű szerrel visszaverte, a Nestusig elnyúló egész terűletet Macedoniával egyesítette, és Krenides helyén, az Angites szép völgyében, melyből könnyű kijárás van a közel fekvő tengeröbölhöz, egy megerősített várost alapított, mely az egész bányavidék központjává lett. Neki

egy csapásra sikerült az, a mi sohasem sikerült távoli városok tengeren érkezett telepítvényeseinek, minthogy ő a száraz felől jól rendezett lovas és gyalog sereggel vonúlt be és minden szükségletét a közelből fedezhette. A régi átok, mely ez aranyban bővelkedő vidéket megfogta, végre eltünt, a föld és népe kibontakozott vadságából, utakat, csinált, mocsárokat szárítottak, ez által maga a klima is megváltozott, és Philippi virágzásnak indúlt, mint első azon újonnan alapított városok közt, melyekben görög polgárok a macedon birodalom érdekeit szolgálták. Csak most kezdett a bányászat igazán felvirágozni, úgy, hogy évenkint ezer talentum (2,250.000 forint) tiszta jövedelmet hozott.

A király, épenúgy mint a thasusiak és athéniak, a bányák jövedelmét egy hajóhad fölállítására és föntartására fordította, melyre szűksége volt, hogy a tenger felől jöhető támadások ellen védekezhessék, uralmát a tengerparton tovább terjeszsze és a macedoniai kereskedelemnek oltalmat nyujthasson. És hajóhad alapítására, mint már Histiaeus is fölismerte, az egész Archipelagus mellett nem volt kedvezőbb vidék Macedonia partjainál. Mert a szép öblökön és tengerszorosokon, meg a fának kimeríthetetlen bőségén kivűl megvolt e partoknak egyebek fölött az a nagy előnye, hogy innen a nyáron át uralkodó éjszaki szelek segítségével könnyen és gyorsan el lehetett jutni minden délre eső ponthoz, mig a dél felől ide való közeledés ép azon mértékben meg volt nehezítve. Az a kedvező alkalom, hogy innen hirtelen és váratlanúl lehetett idegen partokra szállni, azért is nagy fontosságú volt, mert a macedonok, mielőtt valódi hajóhadra tehettek szert, csak tengeri kalózkodásra voltak kénytelenek szorúlni, mint a hogy előbb a pherae-i Alexander

cselekedett. De ezzel, nagyobb tengeri haderővel biró államoknak is jelentékeny károkat lehetett okozni [12]).

Az újonnan szerzett földterület rendezése nagyjából már 355. és 354-ben megtörtént, mialatt Fülöp maga a thrákok, illyrek és paeonok elleni új harczokkal volt elfoglalva. Mihelyt onnan a tengerhez visszatért, azonnal megtámadta Methonét, melyet az athéniak megnyugtatására ez ideig meghagyott szabad városnak és az attikai tengeri szövetség tagjának. Az athéniak e várost igen sokra becsülték (26. l.), de a döntő pillanatban mégis későn érkeztek védelmére. Methone elesett és elpusztíttatott. Most már a chalcidicei városok kivételével az egész tengerpart a thessaliai Olympustól egész a Nestusig egy uralkodó birtokában volt. Az a félreeső szárazföldi barbár-állam, melynek nehány évvel ezelőtt még fennállása sem volt biztos, tengeri hatalommá lett az Archipelagus partján, oly állammá, melyet még Perzsia is nagyhatalomnak ismert el, s melytől minden szomszédjának félni kellett, de ő maga egytől sem félt.

A bányák birtokba vételével és az ország határainak szerencsés kikerekítésével összeesik a pénzügy reformja is, melyre Fülöp nagy súlyt fektetett.

Eddig ugyanis a most egyesített vidékeken nagyon különféle pénz járt, mely körülmény a forgalomra zavarólag hatott; nem volt központ, honnan a szabályzás kiindúlhatott volna, és a macedoniai pénzláb különböző irányokban kereste a csatlakozást. Először a thrák városok és törzsökök régi pénzlábához (50. l.) alkalmazkodott. Később, midőn Thraciában a perzsa pénzértéket fogadták el, mely ugyanazon időben, midőn a perzsák politikai hatalma teljesen sülyedésnek indúlt, az európai oldalon is

messzire elterjedt, — Archelaus király ezt a pénzlábat vette be, mig a parti városok az attikai-európai pénzláb szerint verték pénzeiket.

A negyedik század közepe táján a rhodusi kereskedés felvirágzása is zavaró hatást gyakorolt a kereskedelmi forgalomra; a kisázsiai pénz, melyet a rhodusi érték szerint vertek, gyorsan elterjedt az Archipelagus egész környékén, és mint Euagoras (V. 258. l.), úgy Fülöp is e láb szerint verette ezüstpénzeit.

Fülöp pénzei mutatják országa virágzását és a kereskedelmi érdekek gondos ápolását; sokkal gondosabban vannak verve, mint elődeiéi. A pénzverést a korona jogává tette s a városok pénzverési jogát saját hatalmi körébe vonta be, s e tekintetben csak saját gyarmatjára, Philippire, nézve tett kivételt, melyet az által mint szabad királyi várost akart kitüntetni. Egyszersmind aranypénzt is rendszeresen veretett, melyet eddig birtokának aranynyal legbővelkedőbb vidékein is csekély mennyiségben vertek. Aranypénze, a Philippos-stater, értékét tekintve nem volt más, mint a perzsa dareikos, mely egész Görögországban el volt terjedve és az attikai aranynak is mintájául szolgált. Ez által a perzsa királylyal szemben, vele egyenlő rangú uralkodóként lépett föl és pénzeinek biztosan megállapított kettős-értéke által Macedoniát bevitte a világforgalomba. [13]).

Miután Fülöp uralmát megszilárdította és országa területét annyira növelte, hogy az saját erejéből mint önálló nagyhatalom léphetett föl: tevékenységének harmadik szaka következett, melyben Macedoniának a szárazföldi szomszéd államokhoz való viszonyát akarta megállapítani.

Nyugat felé már korán odairányozta figyelmét, midőn az epirusiak és molossus-ok erős törzsökével összeköttetésbe lépett, mint ezt előtte a pherae-i Iason is hasonló szándékból megtette (V. 422. l.). Molossia fejedelmei már régóta sok szorongattatást szenvedtek az illyrektől, miután tehát ez utóbbiakat Fülöp oly hatalmasan leverte, a dolog természetében volt, hogy nála kerestek támaszt a közös ellenség ellen. Arybbas az Alketas utódja, nagyon szivesen beleegyezett tehát, hogy unokahúgát, Olympiast, Fülöphöz nőül adja (357. előtt), mert fölismerte, hogy Fülöp nem közönséges szövetségestárs; másrészt a király is belátta, hogy ez összeköttetés őt képessé teszi, hogy a nyugati szomszéd államra befolyást gyakorolhasson, melynek fölhasználását azonban ő más alkalmas időre tartotta fenn. Mert mindenekelőtt az a sokkal fontosabb és nehezebb föladat foglalkoztatta, hogy a déli szomszéd államokhoz való viszonyát úgy alakítsa, a mint terveinek kivitelére szükségesnek tartotta.

Fülöp oly viszonyban állott a görög államokkal, mint egykor Kroesus az ion városokkal állott. Egyik sem volt ellensége a görögségnek, és mégis megsemmisítésére törekedtek; épen a görög miveltségnek és a benne rejlő hatalomnak nagyra becsülése késztette őket arra, hogy mindent elkövessenek, hogy ez erőt országaik számára gyümölcsözővé tegyék, mint a mely nélkül azok teljes kifejlődésre nem juthatnak. Fülöp azonban sokkal közelebb állott a görög miveltséghez, mint a lydiai király; tehát sokkal jobban hozzá simulhatott a görög politika hagyományaihoz. Mig azért az ázsiai fejedelem semmi más utat nem talált szándéka kivitelére, mint a hódítást: addig Fülöp arra törekedett, hogy a görög államok őt közös törekvéseik vezéréül

ösmerjék el. Már őseit helleneknek tartották, ő maga a görög míveltség emlőjén nevelkedett föl, sőt mint olympiai győző (106, 1; 356) saját személye számára külön megnyerte a görög polgári-jogot; s most azt akarta, hogy görög míveltség folytán megerősödött országa a görög államrendszerbe belépjen, s mint ez államcsoport leghatalmasabb tagja átvegye azt a vezérletet, melyre ennek szüksége volt.

A viszonyok sohase lehettek volna erre kedvezőbbek. Thebe visszaesett előbbi aléltságába, és Epaminondas halála után Athén volt az egyetlen állam, melyben még élt a nemzeti politika eszméje, de ez is csak a múltra való álomszerű visszaemlékezés volt, melytől nem tudtak az emberek szabadúlni, azonban ez eszme valósításához megkivántató életerő épen nem volt meg bennök. A véres harczok alatt, a melyek legkevesbbé sem döntöttek a fenforgó viszálkodásokban, mind jobban elterjedt a meglevő állapotokkal való elégedetlenség s a béke és egyesűlés utáni vágyódás, s hogy érhették volna el a vágyódást máskép, mint egy oly állam vezetése alatt, mely kivűl állott ugyan e kimerűlt államok csoportján, de köztök idegen még sem volt?

Ha Fülöp e viszonyokat szemügyre vette; ha éles tekintetével belátta, hogyan jutottak tönkre az apró államok, hogyan emésztődik fel haszontalanúl a görög népnek még meglevő ereje a pártharczok közt és a sivár zsoldos életben, hogyan vágyódnak sokan a legjobbak közűl egy erős kormány után, de saját népök közt nem találnak arra való férfiakat; ha Fülöp belátta, hogy a legértelmesebb görögök nagy részének szemében azon mértékben emelkedett a királyi hatalom becsűlése, a mely mértékben megingott már a kis köztársaságok életrevalóságába vetett hitök: mindenesetre azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy az, a mire őt nagyravá-

gyása hajtja, egyszersmind magában is szükségszerű és az ész által követelt dolog, és hogy az ő politikáját végre a görögök is helyeselni fogják, bármily szivósan ragaszkodjanak is helyhez tapadó hazafiságukhoz s bármennyire megvessék is a macedon népet. A görög nép története szűkebb hazája körében és a köztársasági alkotmányok formájában már leélte magát; ha még jövőt akar e nép magának teremteni, hozzá kell járúlni e munkához a rokon népek friss erejének, és a nemzet politikai vezetését oly fejedelem kezébe kell letennie, kinek önálló s az összes apró államokét fölülmúló dynasticus hatalma van.

Fülöp tehát egészen a pherae-i Iason nyomdokain kezdett haladni, csakhogy az ő helyzete amazénál sokkal kedvezőbb volt. Mert mig Iason mellett ott voltak a thebeiek, kik az ő hegemoniáját kétségessé tették: most nem volt egyetlen görög állam sem, mely a görög ügyek vezetésére képes lett volna vállalkozni. Athén leverve és halálosan elgyengűlve hagyta abban a szövetséges háborút, Spartának nem maradt egyebe mint régi önfejűsége, Thebe a mantineai csata után képtelen volt előbbi állását megtartani s Peloponnesusban és Thessaliában megkezdett politikáját tovább folytatni. Epaminondas halálával minden szétfoszlott, a mit a nagy államférfiú egyesített, és nem maradt más, mint szerencsétlenséget és pusztúlást okozó nyugtalanság. A görög nép a maga fejlődésében hozzászokott, hogy egyik-másik főváros vezesse, de ez a vezéri állomás most üresedésbe jutott s várni sem lehetett, hogy Thebe után a tulajdonképeni görög államok közt egy más város lépjen föl, melynek elegendő hatalma és erkölcsi ereje lenne a vezéri állás megszerzésére.

Aztán meg Iason oly fejedelem volt, ki erőszakot

használt uralkodása megalapítására; a népre nem támaszkodhatott, még saját házában sem volt biztossága. Fülöp rendes úton lett királylyá és sokkal több segédeszköz birtokában volt, görög városokkal és a nagy-királylyal szövetségben állott és a legfontosabb partvidéken uralkodott; tehát a görögök előtt egészen más tekintélye volt, mint Iasonnak, ki ő hozzá képest vakmerő kalandornál nem volt egyéb. Végre Fülöpben sokkal magasabb fokon meg voltak azok a szellemi eszközök, melyekre szüksége volt ama fejedelemnek, ki a görög világ súlypontját éjszakra akarta áthelyezni; egészen más iskolába járt ő, mind külföldön, mind odahaza. Ismerte a görögök minden országlati ügyességét s föl is tudta használni saját czéljaira. Themistokles példája szerint az érczjövedelmet hajóhad állítására fordította, Brasidastól megtanúlta, hol van Attika hatalmának a legkönnyebben sebezhető oldala; Lysandertől elsajátította, hogy ne legyen nagyon aggságos az eszközök megválasztásában, s művészi ügyességre tett szert, hogyan kell a belvillongások fölhasználása által a városok ellenállási képességét csökkenteni; Epaminondas tanítványa volt a hadtudományban, a beavatkozás politikájában, a külföldi befolyásnak támaszpontúl szolgáló városok alapításában; végre Iason követője azon eljárásban, melylyel a görögországi hegemoniát kezére kerítette.

Az a gyors és hatásos föllépés, mely az athéniakat Cimon és Perikles idejében ellenállhatatlanokká tette, segíté most Fülöpött is győzelemre. Épen úgy állt a görögökkel szemben, mint egykor Athén a lassan mozgó és habozó peloponnesusiakkal, mindig harczra készen, mindig gyorsan törve a czél felé, mindenütt védelemre szorítva és véletlen támadás által zavarba hozva elleneit. Menten min-

den türelmetlen szenvedélyességtől, mindig be tudta várni az alkalmas időpontot, a siker tetőpontján nyugodtan tudott megállapodni és a háborút mindig bizonyos terűletre szorította. Épen azért kezdettől fogva ovakodott attól, hogy a perzsa királyok módjára hódítónak lépjen föl, hogy így valamikép a görög államokat egyesült ellenállásra és kétségbeesett harczra ne ingerelje; inkább alkalmas ürügyeket keresett, hogy Görögország dolgaiba beleavatkozhassék, és semmit sem szeretett jobban, mint ha egyes pártok, vagy egész községek hozzá folyamodtak, mint hatalmas szomszédfejedelemhez, hogy így a szorongatottak védőjekép és választott birókép szerepelhessen és a görögök előtt magát lassankint legfőbb tekintély gyanánt ismertesse el. Hogy azonban ez állásának a jogosság látszatát megszerezze, arra nézve épen úgy mint Iason, nem tehetett más fontosabbat, mint hogy belépett a görög amphiktyoniába. Az erre megkivántató alkalom nem is váratott sokáig magára.[14])

Fülöp Thessalián keresztül juthatott Hellashoz. Itt kellett neki mindenekelőtt lábát megvetni, hogy Görögország belsejének özvetetlen szomszédja lehessen. A thessaliai viszonyokkal Thebében elég jól megismerkedett. A thebeiek haddal támadták meg a pheraei zsarnokok uralkodó-családját és az országnak erőszakos egyesítését megakadályozták. Most Fülöpön volt a sor, hogy a thebei politikát kezébe vegye, és annak függőben levő kérdéseit ő oldja meg. A pheraei Alexandert felesége ösztönzésére ez utóbbinak testvérei, Tisiphonus, Lykophron és Peitholaus 359. meggyilkolták (V. 426. l.). A két utóbbi tovább folytatta a harczot a thessaliai nemesség ellen, mely akkor a thebeiknek a Phocis elleni háborúban segítségére volt. Az Aleuadák Thebétől elhagyatva, Fülöphöz folyamodtak segítségért.

Fülöp ott termett hadseregével, s ez által egyszersmind belekeveredett az akkor kiütött szent háborúba is, és beleavatkozott a thebeiek politikájába, nemcsak úgy, mint a thessaliai zsarnokok ellensége, hanem mint ellensége Phocisnak is.

A Parnassus környékén ugyanis már régóta volt valami készűlőben. E vidéken, melyet az előbbi háborúk pusztitása nem igen ért, sűrű volt a népesség; a földmivelők és pásztorok nagy száma teljes erőben, egyszerű, erkölcsös életet élt itt. A szabad lakosok magok intézték vidéki ügyeiket, sőt egy régi törvény még a rabszolgatartást is megtiltotta vagy legalább nagyon megszorította Phocisban.

A negyedik században azonban megváltoztak a viszonyok. A városokban egyes családok, melyek nagy földbirtokot szereztek, kiemelkedtek a többiek közűl, és elhagyták a régi erkölcsöket; Mnaseas családja pl. ezer rabszolgát tartott. Majd egyik család túl akart tenni a másikon; irigykedés és ellenségeskedés vert gyökeret köztök, mint pl. Mnaseas és Theotimus családja közt, s mind e viszálkodások nagyobb jelentőséget nyertek, midőn a phocisiak előbbi visszavonúltságuk után belekeveredtek a görög világ bonyodalmaiba. A nemzeti érdekektől távol maradtak. Lelköket egyéb nem hajtotta, mint bizonyos daczos függetlenség utáni vágy, s szomszédaik, különösen a thessaliaiak iránti gyűlölet; s politikai helyzetöket ez határozta meg már a szabadságharczokban is. Az utóbbi években ellenkezésbe jöttek a thebei hegemoniával, s már Epaminondas életében megtagadták, hogy barátjaik, a spartaiak, ellen katonáskodjanak (V. 455. l.). A mantineai ütközet után ezért lakolniok kellett. Mert a thebeiek nagy hadvezérök bölcs tanácsára, hogy azonnal hagyjanak föl nagyhatalmi állá-

sukkal, semmit sem adtak, sőt rövidebbre akarták fogni Közép-Görögország fölötti vezérkedésök gyeplőit. A phocisiakat e körülmény határozott ellenállásra ingerelte; a lelkökben föléledt szabadságvágy csak erősödött bennök az elért első sikerek után, s bátorságot adott nekik, hogy a Thebétől való függetlenség kivívásánál valami nagyobbat próbáljanak. A nagyobb államok kimerültsége volt az mely akkor, mint Arkadia példája is mutatja, a kisebb népségeket is arra bátorította, hogy visszavonultságukból kilépve, önálló politikát kezdjenek. Ez ébresztette föl a phocisiakban is az állami önállóság gondolatát s a nagyralátó dicsőségvágyat.

A boeotiaiaknak magoknak azonban nem volt elegendő erejök szomszédaik legyőzésére. Azon voltak tehát, hogy a thessaliaiaknak Phocisszal való régi ellenségeskedését, továbbá Delphi tekintélyét használják föl czéljaik elérésére.

Itt Delphiben nem volt nekik nehéz a templomi előljáróságot magokhoz érdekközösségbe vonni s a pythoi istent is abba beléptetni, hogy elszakadt alattvalóikat ennek támogatása által zabolázhassák meg. A szent föld határviszonyainak bonyolúlt volta nagyon könnyen szolgáltatott alkalmas ürügyet. Egyes phocisi birtokosokat azzal vádoltak, hogy a templom földjeinek egy részét mívelés alá fogták. Ezért aztán az amphiktyonok tanácsa nagy összeg pénzbirságra itélte őket, s nemfizetés esetére az egész Phocist átok alá vetette s istentől elvetemedett vidéknek nyilvánította.

Phocisban, e vihar közeledtekor már kezdetben volt egy párt, mely kiegyezést tanácsolt. Szenvedélyes népvezetők azonban oda vitték a dolgot, hogy a mérsékletre intő

szózatok minden siker nélkül hangzottak el. Ide járult a családok közti sok villongás is. A mozgalom élén ugyanis Theotimus és Euthykrates családja állott, amaz Euthykratesé, ki Mnaseasszal heves viszálkodásban volt egy leány öröksége miatt. A családi gyűlölködés politikaivá lett. Bizonyosan papi ravaszságnak is volt benne része, hogy az Euthykrates családját, melyet Delphiben nem nagyon szerettek, sújtotta, földbirtokát illetőleg, legjobban az amphiktyonok ítélete. Az e miatti elkeseredés vezette Euthykrates fiát, Onomarchust, a hadipárt élére, a honnan kilátás nyilt neki mind egyéni nagyravágyásának kielégítésére, mind a családi bosszú kitöltésére.

Onomarchus hozatta mindig a döntő határozatokat. Mellette volt Theotimus fia, Philomelus. Bátor, tehetséges férfiak voltak ezek, megáldva a szó és tett hatalmával. A népgyűlés az ő vezetésök alatt elhatározta, hogy erélyesen ellenáll az amphiktyonok ítélete végrehajtásának. De itt még nem állapodtak meg. Szükségesnek látták, hogy a vidék viszonyait egészen átalakítsák ez alkalomból, mert fölszínre került most mind az az elégedetlenség és gyűlölet, mely a phocisiaknál régtől fogva fölhalmozódott Delphi, Boeotia és Thessalia ellen; de leginkább föl voltak ingerülve Delphire, hogy föl hagyta magát ismét ellenségeik eszközéül használtatni. Azt beszélték, hogy ezt az egyházi államot nem lehet tovább eltűrni; sokkal természetesebb, hogy a phocisi állam legyen a szent hely gondviselője; a phocisiak azt nem engedhetik meg, hogy saját határuk közepe ellenséges üzelmek fészke legyen. [15])

A phocisi nép, hatalmas mozgalomtól áthatva, most kelt föl először és nagy dolgokra érezte magát hivatva. Általános fegyverrekelést határoztak és vezérré Philomelust

s társául Onomarchust választották. Mindenfelől elkeseredett ellenségektől lévén körűlvéve, külső szövetségek után néztek, s mindenekelőtt Spartára gondoltak. Mert a spartaiak hasonló átok alatt voltak, mint a phocisiak; Kadmea vára megsértése miatt másodszor itélték el őket a delphii hatóságok, s ép úgy protestáltak az itélet ellen, mint a phocisiak (V. 384. l.). Athéntól is reméltek valamit. Úgy gondolták, hogy e két állam közűl egyik sem nézheti nyugodtan Phocis önállóságának megsemmisűlését és a thebethesszáliai politika föltétlen győzedelmét. Philomelus személyesen ment Spartába; terveit helyeselték, igéreteket tettek és pénzsegélyt adtak ugyan neki, de voltaképen segítséget egyik helyen sem.

A phocisiak tehát egészen magokra voltak utalva, és kivűlről semmi más nem szolgált segítségökre, mint ellenségeik késedelmezése, kik minden határozott föllépéstől vonakodtak. Philomelus látta, hogy itt minden a gyors cselekvéstől függ, s úgy hitte, hogy merész föllépés által legkönnyebben ütközetre bírhatja a szövetségestársakat. De nem is volt neki tanácsos bevárnia, hogy a szövetségesek a háborúhoz hozzákészűljenek, a templom oltalmazásának ürügye alatt magokat az országban megfészkeljék és a közlekedési fővonalakat elállják; mert a phocisi községek körben feküdtek a Parnassus körűl és Delphiből könnyen meg lehetett akadályozni közös hadmiveletöket. Ezért saját vagyona hozzáadásával is siettette a hadi készületeket, és midőn kivűlről még minden csendes volt, egy merész fogással megelőzte ellenségeit. Halogatás nélkűl Delphi ellen nyomúlt, s rövid csatában leölte azt a kevés embert, kik védelmére keltek. Így pusztúlt el a Thrakidák nemzetsége, melynek tagjait közeli hivatalos viszony csatolta a szent

helyhez, és javaik elkoboztattak. A lakosság többi részét csakhamar megnyugtatták, az utóbbi határozatokat tartalmazó okiratokat megsemmisítették, és miután a város fölmentésére oda érkezett lokrisiakat véres csatában visszaverték, a Pythia is kénytelen volt a phocisiak részére állani.

E fontos lépés után még inkább érezték, mint előbb, az egységes vezetés szükségességét és Philomelust ruházták fel föltétlen diktátori hatalommal, ki aztán Delphit tette székhelyévé, a főbb utak őrzésére egy kis várat építtetett és a görög nemzethez egy nyilatkozványt intézett, melyben mentegetőzik, hogy igazság szerint nem ő a béke megbontója, és ünnepiesen kijelenti, hogy Hellas közös szent helyét sértetlenül hagyja és Delphi kincseiről számolni fog.

A thebeieket nagyon meglepte a phocisi nép elszántsága és tettereje. Úgy gondolták, hogy Delphiből indúlnak ki s onnan intézik további lépéseiket a lenézett hegyi nép megalázására; e helyett Delphi az ellenség várává lett, a melyhez ők közelítni sem mertek. Sőt Philomelus, midőn zsoldosainak élelmezése végett zsákmánylásra szorúlt, még Boeotia határait is fenyegette, és a thebeiek aggódni kezdtek a hozzájok úgy is nem nagyon ragaszkodó városok miatt.

Amphiktyoni gyűlést hívtak tehát össze Thermopylaebe, melyben a phocisiak ellenségei voltak képviselve, mindenekelőtt a thessaliaiak. Minden tekintetben törvénytelen gyűlés volt ez, de azért magát mégis a hellen nép képviseletének nyilvánította és annak jogaival élt. Philomelusra kimondták itt a száműzetést és az összes fegyverfogható népet szent háborúra szólították föl a delphii isten nevében.

Fölkészültek tehát a hadra mindazon törzsökök, melyek Thebének katonákat tartoznak állítani és Thebe még egyszer ismét vezéri pálczája alatt látta az Olympustól a korinthusi öbölig elterülő népeket, a lokrisiakat, dorisiakat, thessaliaiakat, az oetai és pindusi törzsököket; mindezek nagy kedvvel siettek a harcztérre, nem annyira a delphii isten és Pythiája védelmeért, mint inkább azért, hogy egyszer igazán boszújokat tölthessék a gyűlölt phocisiakon (355. őszén). Görögország két táborra oszlott, s egyik az egyik, másik a másik félt pártolta. Phocis iránt sokfelől nyilatkozott rokonszenv, de segítséget keveset kapott; a két nagyhatalom meg volt bénítva, csak Achajából érkezett segítő csapat. Philomelusnak tehát a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, s bár szereplése pártoskodásból indult ki s nagyravágyás és dynasticus tervek által vezéreltetett, mégis úgy viselte magát, mint született fejedelem és nagy szellemi tehetségekkel felruházott férfiú. Mindent elkövetett, hogy ügye iránt bizalmat ébreszszen és hogy megbizonyítsa, hogy a phocisi nép nem vad csoport, hanem eléggé érett és alkalmas állami önállóságra, és méltó arra, hogy helyet foglaljon a többi államok közt. Rendet és fegyelmet tartott; elleneit, kik katonáit templomrablóknak tekintették és az elfogottakkal mint ilyenekkel akartak elbánni, — erélyes ellenrendszabályok által kényszerítette, hogy seregét a hadi jog szerint magokkal egyenlő állásúnak ismerjék el. De a legnagyobb bajt még sem tudta elhárítani. Ez abban állott, hogy hatalma zsóldosokra volt alapítva, kiket túlságos pénzáldozatokkal gyorsan szedett össze. Egész hatalma tehát voltaképen pénzen alapult.

Ily körülmények közt csoda lett volna, ha Philomelus meg tudta volna tartani azt a mérsékletet, melyet törvé-

nyűl tűzött maga elé, és a melyet nyilvánosan kötelességének ismert. A kisértés igen nagy volt. Korlátlan urai voltak Görögország legteltebb kincstárának, és pénzszükségből hogyan dobhatták volna oda ily helyzetökben országukat legdühösebb ellenségeiknek? Valóban, miután már ennyire mentek, nem volt mást mit tenniök, mint hogy egy kincstári hivatalt állítottak föl, és ennek felelősségére hozzányúltak a templom kincseihez, először csak kölcsönképen, de később mind merészebben, és meggondolatlanabbúl. Az a sok kincs, mely századok óta pihent a szent hely kerítésén belül, most egyszerre szerteszét széledt onnan a világba; minél bővebben találták az aranyat, annál hevesebben kutattak tovább, és a papi város ellen való rég elfojtott bosszújokat most ennek kincsein töltötték; nemcsak az arany költözött a pénzverő helyekre, hanem hozzányúltak a szent ereklyékhez is, és nem egy hőskorbeli ékszert lehetett látni a zsóldos tisztek nejeinek nyakán. Állítólag 10,000 talentum (22 és $^1/_2$ millió forint) jött akkor így forgalomba, melyet nem csupán hadizsóldba fizettek ki, hanem részben külföldre küldöztek szét, hogy befolyásos egyéneket részökre megnyerjenek, így pl. hogy megnyerjék Deichinát, a spartai király, Archidamus nejét; vagy hogy az ellenség táborában magok iránt kedvező hangúlatot keltsenek. Mindamellett a háború szerencséjét nem voltak képesek hatalmokba keríteni. Több szerencsés csatározás után túlnyomó erő támadta meg Philomelust a Cephisus völgyében, s a csata a phocisiak leveretésével végződött. Maga Philomelus több sebet kapott s csak úgy kerűlhette ki a fogságot, hogy Tithora mellett egy sziklacsúcsról a mélységbe ugrott.[16])

Úgy látszik, hogy a thebeiek a phocisiak ügyét már bukott ügynek tekintették, mert ugyanezen időben legjobb

hadvezéröket, Pammenest, 5000 emberrel Macedonián keresztül Ázsiába küldték, hogy ott Artabazus satrapát a nagy-király ellen támogassák. De nagyon csalatkoztak, midőn azt vélték, hogy a phocisiak daczossága már meg van törve. A phocisi mérsékelt párt most sem tudott erőre kapni. Onomarchus, ki már azelőtt is csak nehezen tudta tűrni Philomelust maga fölött, foglalta el most az első helyet s testvére, Phayllus, a másodikat; az egész fölkelés dynasticus jelleme világosabb lett. Theotimus családja mint uralkodó család állt a nép élén, és nagyravágyása kielégítésére új hévvel folytatta a véres háborút. Még mindig volt elég kincs Delphiben, s új csapatok siettek a bőkezűen fizető vezér seregébe; ő alatta Phocis az első hatalom volt Hellasban a pénz és hadviselés dolgában. A szerencse is kedvezett neki. Pheraeben új zsarnok-uralkodók küzdték föl magokat. Ezekkel lépett szövetségre, segítette őket pénzével s így elérte, hogy hátúlról biztosságban érezhette magát. A thebeiek alábbhagytak buzgalmokkal, és távoli vállalatjaik által, melyekbe csak perzsa pénzért bocsátkoztak, legjobb erőiktől fosztották meg magokat.

Egyszerre csak azt vették észre, hogy saját vidékökön sincsenek biztosságban. Mert Onomarchus a háború erélyes folytatásának minden hasznát ki tudta venni a maga részére: megszállotta Thermopylaet, pusztítni kezdte a Thebével szövetséges vidékeket, hogy az oetai törzsöknek, a dorisiaknak és locris-iaknak, — kik addig Thebével harczoltak, — elvegye minden kedvét a további katonáskodástól. Majd lázadást támasztottak Boeotiában, s ezzel egyidejűleg hadsereget vezettek Thessaliába, hogy Thebének ottani ellenségeit győzelemre juttassák.

Itt most oly bonyodalmak keletkeztek, melyek útat

nyitottak Macedonia királyának, hogy közvetetlenül beleavatkozzék a görög ügyekbe, minthogy legelső feladatának megoldása után azonnal alkalmat keresett, hogy befolyását a görög vidékekre kiterjeszsze. Az erre kínálkozó alkalom a lehető legkedvezőbb volt. Az országnak nemcsak régi nemes családjai voltak az ő részén, melyek Lykophron és Peitholaus ellen segítségét igénybe vették (59. l.), hanem a thessaliai nép is. Mert a pheraei zsarnokok, eleitől fogva követett erőszakos politikájok által, az egész országban gyülöletesek voltak, s a tőlök való idegenkedés még jobban fokozódott attól fogva, mióta Thessalia ősi ellenségeivel, a phocisiakkal, szövetségben állottak. Fülöp tehát hathatós támogatásra számíthatott ez országban ; úgy jelent ott meg, mint védelmezőjök azon vad, zsóldos csapatok ellen, melyek Apollo templomának elrabolt kincseiből éltek és az egész Görögországra mind több-több csapást árasztottak.

Egyelőre azonban nem mentek valami könnyen dolgai. Igaz ugyan, hogy kezdetben minden nagy fáradság nélkül visszaűzte Phayllust, kit a zsarnokok támogatására küldtek ellene. De csakhamar belátta Onomarchus, hogy a thessaliai viszonyokat nem lehet valami mellékes ügynek tekinteni; teljes erejével előnyomúlt Boeotiából s egész elkeseredettséggel csapott új ellenére, ki terveit meg akarta zavarni. Két nagy csatában meggyőzte a macedon királyt, ki csak serege romjaival menekülhetett az üldözés elől. Az Aleuadák hatalma meg volt törve, s minthogy ugyanekkor az előbb nagy fáradsággal egyesített Boeotia is teljes felbomlásnak indúlt: Koronea, a régi szövetséges város, a phocisiak kezébe jutott, Orchomenus újra fölkelt Thebe ellen, és a pheraei zsarnokok nagyon rajta voltak, hogy sikeres védőjöknek az egész Thessalia fölötti főuralmat megszerezzék;

tehát Onomarchus, ki már seholsem látott a csatasíkon magával mérkőzhető ellenséget, — méltán kecsegtethette magát azon reménységgel, hogy sikerűlni fog neki a maga és családja részére oly uralom alapítása, mely a görög szárazföld nagy részét egy birodalomban egyesíti.

Fülöp király azonban csak azért ment haza, hogy jobban felkészülve térjen vissza a csatatérre. Nehány hónap mulva 20,000 gyaloggal és 3000 lovassal ismét Thessaliában volt. A legügyesebben fel tudta használni azt a gyűlöletet, melyet az utóbbi hadjárat újolag ébresztett Phocis ellen; felvillanyozta a csapatokat azon gondolat által, hogy szent ügyért harczolnak, és véres, de teljes győzelmet aratott. Az ellenségből több mint 6000 ember maradt a csatatéren, 3000 foglyot, mint templom-rablót, a tengerbe hánytak, maga Onomarchus is elesett, s holttestét keresztre feszitették (352. tavaszán).

A király helyreállítván a nyugalmat Thessaliában, a zsarnokok elűzése után azonnal megszállotta a rá nézve legfontosabb pontokat, melyekről már rég elhatározta, hogy többé sohasem adja őket vissza. E pontok voltak: Pagasae, az egész Thessalia legfontosabb kikötőhelye, és Magnesia, azon kikötő felett uralkodó félsziget, melyeknek birtokba vétele az egész Thessalia megszerzésére nézve döntő befolyású volt. S hogy egyszersmind valami népszerű dolgot is tegyen, Pheraet a zsarnokok városát, szabad városnak nyilvánította, s aztán nagyon örvendett, hogy úgy dicsőitették, mint Thessalia megmentőjét, a hellenek jóltevőjét s oly vallásos férfiút, ki bosszút állott Apollo megsértéséért[17]).

Azonban az ellenfél még épen nem volt megsemmisűlve. Most Phayllus állott a phocisiak élére s rá nézve nagyon kedvező volt azon körülmény, hogy Fülöp győzelme a többi helleneket megijesztette s tétlenségökből felébresztette.

Egyszerre csak azt kellett látniok, hogy Thessaliában megvetette lábát a macedon király, s győzelmes seregével a tulajdonképi Görögország határánál áll, az a király, kit eddig a görög világ messze határán képzeltek s csak gyarmatjaikon tartottak alkalmatlan szomszédnak. Az athéniak azonnal felszereltek egy hajóhadat s megszállták Thermopylaet. Ha Fülöp most tovább ment volna, hogy a szent háborút bevégezze: ez által bizonyosan fegyveres szövetség kötésére s tevékeny nemzeti politika folytatására készteti Phocist, Athént és Spartát. De ez legkevesbbé sem volt szándéka. Phayllusnak még mindig nem megvetendő ereje volt. Még mindig volt számára megolvasztani való áldozati-ajándék és templomi edény; Spartából és Achajából segitség érkezett hozzá, és a pheraei zsarnokok, e számüzött pártosok, szintén támogatták Lokris vidékén a rabló-királyt. Phayllus meghalt, a nélkül, hogy legyőzték volna s halála előtt unokaöcscsét, Phalaikust, az Onomarchus fiát, tette utódjává; a fővezérség e családban örökös fejedelemséggé lett [18]).

De a pénzforrások lassankint kezdtek bedugúlni. A háború folytatása ernyedtté vált; az a határvillongás, mely éveken keresztül eldöntetlenül húzódott, mint nyílt seb fölemésztett minden ép erőt. Mindig több-több szántóföld maradt míveletlenül, több-több lakóhely égett le; az emberek elvadúltak a háború nyomorusága alatt, melyet évről évre folytattak, a nélkül, hogy voltaképen tudták volna, miért. Boeotia és Lokris kimerült, és más részről a zsóldos fegyvereken alapuló állam feltartóztathatatlanúl sietett végromlása felé. Egyik fél sem tudott oly czélhoz jutni, mely a nagy áldozatokhoz méltó lett volna. Minden eldöntetlen

maradt, kivéve a mit Fülöp akart. Ő volt az egyetlen, a ki nyert valamit.

Hatalma most már a thraciai aranyhegyektől Thermopylaeig terjedt ki. Thessalia, melyre neki oly nagy szüksége volt, lábánál feküdt, gazdag segédforrásaival, melyek még sohasem voltak egy kézben s így nem voltak igazán értékesíthetők; a leghatalmasabb természetes határ, az Olympus, nem létezett többé rá nézve; a thessaliai hadcsapatok, különösen a lovasság, rendelkezésére állottak; a pagasaei öbölben új hajóhad-állomása volt a görög tengeren, s az ottan szedett révpénz új s gazdag jövedelemforrásul szolgált neki.

S mindezt nem mint erőszakos hóditó szerezte meg, hanem mint az ország barátja és jóltévője, harczolva a zsarnokság és katonauralom ellen, küzdve egy igaz, még pedig nemzeti ügy, meg a rend és szent hagyomány érdekeiért; s az egészet úgy intézte, hogy azok, a kiket így segitett, a jövőre nézve se tudjanak ellenni nála nélkül. Kezében tartotta az események szálait, hidat készített Görögország belseje felé, s nyugodtan várt az órára, melyben rajta keresztül mehet. Ez alatt a hellenek, névszerint déli Thessalia legközelebbi szomszédjai, többet tettek, mint a mennyit egy külső ellenség tehetett volna, arra nézve, hogy Hellas ellenállási erejét teljesen tönkretegyék; és igy Fülöp Thessalia megszerzése után egész nyugodtsággal térhetett át azon feladatok megoldására, melyek éjszakon figyelmét igénybevették. Egy oly országban, mint az övé, a királynak a legkülönbözőbb helyeken meg kellett jelenni; seholsem volt szilárd hagyomány, minden csak létesülő félben volt; ő volt éltető lelke az egésznek: ma itt, holnap már ott; gyors utazásaival s hadmeneteivel bámúlatba ejtette az egész vi-

lágot, s ez volt egyik leghathatósb eszköze, melylyel birodalmát szilárddá és erőssé tette.

352. őszén Thraciában termett, meghódoltatta az ottani törzsökfőket, előnyomult egészen a Pontusig s a Hellespontus melletti Kardiával, Byzantiummal és Perinthusszal baráti szövetséget kötött. Ugyanez időtájban tovább hatolt előre az Adriai tenger partján, az illyr földön apró várakat építtetett s rászorította az epirusi fejedelmeket, hogy rendeleteihez alkalmazkodjanak. Végre Thessaliából Euboea felé is kiveté hálóját, hogy ezen a fontos szigeten is barátokat szerezzen magának, s folytonosan azon volt, hogy minden irányban kiterjeszsze összeköttetéseit s minden parton befolyást nyerjen [19]).

Mig ez előkészitő rendszabályok által későbbi míveleteinek útját csendesen egyengette: azalatt más közelebbi vidékekre is kiterjesztette figyelmét, hogy teljes komolysággal véghez vigye azt, a mi felé már előbb megtette az első lépéseket. Ilyen volt nevezetesen a chalcidicei félszigetek teljes meghóditása.

Amphipolis eleste óta nagy csendesség uralkodott e vidéken. Mialatt közép Görögországban háború dühöngött és minden bomlásnak indúlt: addig az olynthusiaknál és a velök szövetséges városokban boldogság és jólét honolt. Sem Athéntól, sem Spartától nem volt mit félniök, s az egyetlen szomszédjok, ki ártalmokra lehetett volna, legjobb barátjok volt (49. l.). Hisz tettleg ilyennek mutatta magát; hisz átengedte nekik Potidaeát és Anthemust s ezáltal növelte és kikerekítette terűletöket; aztán ajándékokat osztogatott a polgároknak, Olynthus városát különféle engedményekkel halmozta el; a tőkepénzeseknek megengedte, hogy az ujonnan fölvirágzott bányamívelésnél pénzöket hasznosít-

hassák, legeltetési jogaikat kiterjesztette, s úgy látszott, hogy örvend előrehaladásuknak. Az olynthusiak ebben a régi macedon politikát ismerték föl, a melyet már Perdikkas király gyakorolt irányukban, s felfogásuk szerint annyival kevesbbé volt okuk a bizalmatlankodásra, minthogy azzal a nézettel kecsegtethették magokat, hogy még az a nagyratörő királyság is rászorúl némileg az ő barátságukra. Mióta azonban a királyság oly merész biztossággal terjeszkedett mindenfelé és tervszerűen kezdte kifejteni nagyhatalmi politikáját: egy kissé az olynthusiak mégis kényelmetlenül érezték magokat oly hatalmas szomszéd mellett, ki hóditásaival szigetkép körűlvette őket. Úgy tetszhetett nekik, mintha egy ragadozó állat barlangja előtt ültek volna, mely akkor nyujtja ki karmait előre nem menekűlhető zsákmányára, mikor épen legjobbnak látja. Örökös szorongattatásban éltek, mely a szerint fokozódott vagy csökkent, a mint Fülöp közelebb vagy távolabb volt seregével.

Nyugtalanságukat csak növelte azon körülmény, hogy nem egyetlen városi község voltak, hanem husz-harmincz városból álló csoport, s minden városnak megvoltak a maga pártjai, melyek ellenséges lábon állottak egymással. Mert Fülöp gondoskodott arról, hogy minden községben legyenek hivei, kik a chalcidiceiek egyedűli helyes politikája gyanánt a Macedoniához való föltétlen csatlakozást hirdették, és a királyt minden ellenkező mozgalomról értesítették. Mindamellett fölülkeredett még egyszer az önállóság érzete, mely a görögök minden községi életébe oly mélyen bevette magát, s ezzel együtt a szabadság szeretete; a szövetséges városokban levő nemzeti pártok egyesűltek s elhatározták, hogy megpróbálnak, a mennyiben még lehetséges, önálló politikát folytatni. Mert a látszólagos egyenjogúság mellett

tényleg már némi függésben voltak Macedoniától, minthogy a szövetség megkötése alkalmával kétségkivül magokra kellett vállalniok azon kötelezettséget, hogy Fülöp nélkül sem háborút nem indíthatnak, sem békét nem köthetnek. Ezzel fizették meg Potidaea és Anthemus átengedését, mert hogyan adhatott volna át a király egy szomszédállamnak ily városokat, ha szövetségökről nem lett volna biztositva! Ezek szerint Fülöp méltán vethette szemökre az olynthusiaknak a szerződések megszegését, midőn ezek az ő megkérdezése nélkül Athénnal békealkudozásokba bocsátkoztak, hogy a küszöbön levő háborúban legalább a semlegesség jogával élhessenek. Ez első alkudozások valószinüleg Fülöp thessaliai hadjárataival egy időben történtek.

Ezóta Fülöp és a városok szövetsége közt nagyon meghidegedett a viszony; de egyiknek sem volt kedve nyiltan szakitásra keríteni a dolgot. A király érintette a városok területét thraciai hadjárata alkalmával, megmutatta nekik erejét, figyelmeztette, megfenyegette őket, de a maga részéről semmit nem tett a béke megszegésére. Az olynthusiak ellenben, a nemzeti párttól vezéreltetve, tovább mentek, a mennyiben Athéntól segédcsapatokat eszközöltek ki határaik védelmére. Ez már határozott tüntetés volt Fülöp ellen, a ki semmi esetre sem tűrhette el, hogy szövetségeseinek területén ellenséges csapatok jelentek meg. Még csak valami alkalmi okra volt szükség, hogy a háború kitörjön. Ilyen volt a király azon követelése, hogy Olynthusba menekült mostohatestvérét adják ki. Ekkor megtette a város az elhatározó lépést, a mennyiben követeket küldött Athénba, hogy Macedonia ellen védő és támadó szövetséget kössenek (107. Ol. 4; 349.) [20]).

Most minden attól függött, mily szerencsével jár el e

követség. Egyedül Olynthus és Athén volt még az a két állam, mely képes volt Fülöpnek ellentállani. Épen ezért igyekezett Fülöp eleitől fogva megakadályozni szövetkezésöket. Ha elesnék Olynthus, mint Amphipolis, Pydna és Methone, akkor már csak Athén volna hátra. És Athénban vajjon hogy álltak a dolgok? Mi történt ott azóta, hogy Macedonia hatalma oly gyorsan kezdett emelkedni? Vajjon volt-e városnak elegendő ereje és bátorsága, hogy önmaga és a hellenek érdekében döntő háborút kezdjen macedoniai Fülöp ellen, a kinek Görögországra czélzó tervei, thermopylaei föllépése óta, nem lehettek többé kétségesek?

II.

Athén politikája és szellemi élete Demosthenes föllépteig.

Miután Athén a harmincz zsarnok uralma alól megszabadúlt, mintegy önkénytelenül lassankint visszatért régi politikájához, s azon volt, hogy uralmát kiterjeszsze s az egész Görögország ügyeire befolyást nyerjen. Multját nem tudta elfelejteni, s kereskedelmi érdekei is azt kívánták, hogy tengeri haderőt és szövetségeseket szerezzen. De az új Athén sokban különbözött a régitől. Nem volt meg többé a polgárokban az az egyetértés, melylyel azelőtt a közös czél felé törekedtek, s törekvésök, igyekezetök többé nem volt kitartó. A polgárságon bizonyos kimerültség volt észrevehető, s ha egyszer-egyszer megemberelte is magát, visszaesett ismét a bádgyadtságba s nem óhajtott egyebet, mint hogy polgári viszonyainak szűk körén belül nyugalomban élvezhessen és kényelmesen élhessen. A másik különbség az, hogy míg a régi Athén politikája bizonyos szükségszerű módon belűlről fejlődött: addig most mindig kivűlről jövő lökés ösztönözte őket tevékeny föllépésre, úgy hogy politikájokat az alkalom csinálta és külső események irányozták.

Igy ment belé Athén, külső államoktól indíttatva, a korinthusi háborúba, és midőn nagy veszteségek után, kimerülten és elcsüggedve békét kötött, akkor ismét a boeotiai események voltak azok, melyek elhatározó befolyást gyakoroltak politikájára. Sőt magok a belső pártok is, melyeknek befolyása alatt jöttek létre a polgárság elhatározásai, a külső államokhoz való viszonyuk szerint különültek el egymástól.

De azok a politikai sarkalatos elvek, melyek e pártalakúlásoknak alapúl szolgáltak, épen nem voltak újak, hanem csak a régi irányok léptek föl megváltozott alakban. Mert míg némelyek az egyoldalú demokrata politikát nem helyeselték, s azok után is, a miket tapasztaltak, a Spartával való egyességet sürgették: mások szilárdúl ragaszkodtak azon meggyőződésükhöz, hogy államuk erejét a népuralom képezi s hogy nekik Sparta ellen más hasonló alkotmányú államokkal való szövetségben kell támaszt keresni. Ez azonban most nem történhetett többé azon az erőszakos módon, a hogy Alcibiades akarta, midőn Athént a görögországi összes demokrata pártok központjává tette; hanem, hogy hazájokat oltalmazzák és veszélyes elszigeteltségéből kiszabadítsák, békés úton kellett a rokon irányú államokhoz csatlakozniok. S úgy látszott, különös nagy szerencse volt rájok nézve, hogy azonnal Athén legsujtóbb megalázása után Boeotiában oly fordúlat állott be, mely ez államot Spartától elszakította és belső szükségesség szerint Athénhoz hajlani kényszerítette.

Ezt a fordúlatot nagy szerencsének tartották Athénban, és erre támaszkodott azon párt képződése, mely a következő évtizedek alatt a közélet legjobb erőit egyesítette magában s az állam életének hatalmas lökést adott. E párt

a Thebéhez való legszorosabb csatlakozást tette alapelvévé. Úgy gondolkoztak, hogy azt az összeköttetést, melyet előbb karddal nem tudtak létrehozni, most békés úton kell mind a két állam kölcsönös jóllétére megteremteni. Boeotia és Attika a természettől arra voltak hivatva, hogy mint szárazföldi és tengeri hatalom, kezet nyujtsanak egymásnak; egyikök sem félhet, mindegyik csak nyerhet a másiktól. Attika a Thebével való barátság következtében biztosítva lenne éjszaki hegyszorosainál s az euboeai tenger felől. Ketten egyesülve oly hatalmat képeznének, melylyel Görögországnak egy állama sem merne szembeszállni.

Ez volt a boeotiai párt programmja. Egyszerű és világos volt, egészséges és termékeny csirája Attika új politikájának, korszerű megújhodása a régi néppártnak. Nem pusztán általános alapelveken és nézeteken nyugodott ez, hanem a legszorosabb személyes viszonyokon, oly kölcsönös szolgálatokon, melyeket nagy szükség idejében, az állam legfőbb czéljainak elérésére tettek egymásnak. Ebből csakhamar bizonyos politikai rokonérzet fejlett ki, mely jogosítva volt arra, hogy az előbbi összes kellemetlenségeket szépen elsimítsa. Azok az ú. n. »phylei férfiak,« azok a hősök, a kik kezdettől fogva résztvettek Athén felszabaditásában, voltak egyszersmind a restauratio vezérfiai is. (V. 56. l.). Thrasybulus és Cephalus kötötték meg az első fegyveres-szövetséget Thebével, ugyane párthoz tartoztak: az acharnaei Leodamas, a kitűnő szónok, aztán az azeniai Aristophon (58. l.), és a Kollytus demosbeli Thrasybulus.

Bár e párthoz annyi jóravaló erő tartozott, s iránya teljesen hazafias, egészen jogos, sőt történetileg szükségszerű volt: mégis sokan voltak ellene. A mozgalom és a Spartával való ellenséges állás pártja volt ez. Thrasybulus Alci-

biadesnek volt harczostársa, és Aristophon fia volt annak a Demostratusnak, a ki a leghevesebben támogatta a siciliai tengeri hadjáratot. Innen mindazok, kik a Spartával való új ellenségeskedéstől s a veszélyes új vállalatoktól féltek, mindazok, kik a demokratiának és a nép közt való mozgalmaknak ellenségei voltak, ellenkező állást foglaltak el a boeotiai párttal szemben. De még a tulajdonképeni népvezetők, mint Agyrrhius (248. l.) is ellene voltak, minthogy kényelmes életök megzavarásáról s azon áldozatokról, melyeket a polgároknak hozni kellett volna, hallani sem akartak. Azután Thrasybulus és társai befolyását Konon föllépése is háttérbe szorította, mint a ki akkor tájt nem vett részt az ügyekben, midőn a Thebéhez való viszony kifejlődött. Azok a férfiak is, kik legközelebb állottak Kononhoz, mint Iphikrates és Timetheus, sohasem tették igazán magokévá a thebei párt álláspontját; az attikai büszkeség elfogultakká tette őket a politikai helyzet megitélésében.

De a leghatározottabban ellene volt ez iránynak az Aphidna demosbeli Kallistratus, akkor tájban a legelső szónok Athénban. Bár Agyrrhiusnak unokaöcscse volt, összeköttetésben állott mégis a thebei oligarchákkal, s bár mint jó hazafi Sparta erőszakoskodásait nem tűrhette, Thebe ellen mégis sokkal ellenségesebb indúlattal viseltetett. Nem akart tudni Görögországban harmadik fővárosról, sem oly Boeotiáról, mely Thebe alatt egyesülve, Athén háta mögött áll.

Kallistratus tehát Cimon politikájának alapelveire tért vissza, a mennyiben azt óhajtotta, hogy a nemzet ügyeit továbbra is a régi két főváros vezesse, és nem kételkedett, hogy erre nézve meg lehet találni a helyes formát, ha ko-

moly föllépésök és határozott magoktartása által Sparta túlkapásainak elejét veszik. Azt hitte, hogy ha Thebe előtérbe lép, csak fokozódik a régi zavar. Semmiesetre sem akarta, hogy Athén Thebével szövetkezzék; fönn akarta magoknak tartani a szabadságot, hogy mindig a körülményekhez mérten cselekedhessenek. A szabad cselekvés politikájának mondhatnók ezt, melyet nagy tehetségével és őszinte érzűlettel hirdetett. Mindent összevéve azonban, csak olyas se hideg se meleg politika volt ez, mely mindig csak a napi kérdésekkel foglalkozott, oly politika, melynek nagy czéljai nem voltak és épen azért képtelen volt arra, hogy a polgárokat lelkesítse és jelentékeny elhatározásokra bírja. Azonban épen ez okon talált követőkre; ez látszott a legóvatosabb és legmeggondoltabb politikának.

Ezért a boeotiai párt mindazon rokonérzet mellett is, melyet a thebei szabadságharcz maga iránt keltett, nem tudott erőre kapni mindaddig, mig ismét kivülről valami olyan nem történt, a mi az ingadozásnak véget vetett. A spartaiak idézték elő a fordúlatot. Sphodrias merénylete (338. l.) a leggyöngébb szeműeknek is világosan megmutatta, hogy Sparta Görögországban nem akar szövetségeseket látni maga mellett, csak alattvalókat; a harcz tehát az önfentartás követelménye volt. Erre Cephalus kieszközölte a fegyveres szövetségnek Thebével való megkötését, a polgárság elhatározta magát erejének újolag megfeszítésére, s minden párt a boeotiaihoz csatlakozott [21]).

Oly egyének, kik szellemi fensőségök által a polgárság vezetésére hivatással birtak volna, nem voltak ez idő tájt Athénban, minthogy Perikles kora óta a sophistika

hatása alatt mind jobban-jobban kiegyenlítődtek a különböző míveltségi-fokozatok. Lángeszü férfiak, kik rendkivüli elhatározásokra tudták volna magokkal ragadni a tömeget, nem voltak. De azon munkához, melyet most czélba vettek, mégis megvoltak a kellő erők. Voltak kipróbált hadvezérek, kik örültek, hogy tevékenységöknek új tér nyílik; voltak tapasztalt államférfiak, kik tudtak oda hatni, hogy a kedélyek alkalmi felbuzdulásából az állam tartós erősödést nyerjen. Kallistratus épen nem idegenkedett e munkától; mert bár a czélra nézve nem értett is egyet a most uralkodó párttal, mindamellett szerinte mindaz helyes volt, a mi Athén hatalmi állásának javára szolgált, különösen a tengeren, hol Athén akár Sparta akár Thebe ellen legönállóbban léphetett föl; továbbá, mert meg akarta mutatni, hogy az ő álláspontja sem ellenkezik hazája nagyobbszerü emelkedésével. Vele tartott a marathoni Aristoteles és más férfiak, kik szépen megmutatták, hogy az államférfiúi mélyebb bölcseség nem halt ki Athénban és szervező tehetségek nem hiányzanak.

A Nausinikus esztendejebeli intézkedések mutatják, hogy mily alaposan és tervszerüleg fogtak a munkához (V. 344. l.). Megtartották a Solon osztályait és becslési elvét hogy ennek alapján hivatalosan számba vegyék a polgárság és a zsellérek vagyoni állapotát; de némely lényeges pontokban mégis eltértek az előbbi szokástól, névszerint abban, hogy az összes osztályokban nem vették föl az egész vagyont adó-alapúl, hanem annak csak egy részét. Ez a rész a legalsó osztályban körülbelül a vagyon évi jövedelmének felelt meg; a felsőbb osztályokban az adó-alapúl fölvett vagyon quotája arányosan emelkedett, de a polgárságnak mindig megnyugtatására szolgált az, hogy az állam követelése

egyik vagyoni osztályban sem terjedt ki a tőkére, hanem csak a jövedelem került szóba, melyből, ha a körülmények úgy kívánták, egy bizonyos százalékot adóba kellett fizetni. Ez tehát méltányos arányban emelkedő jövedelmiadó volt.

A második újítás abban állott, hogy oly társaságokat szerveztek, melyek, a kormány közvetetlen hozzájárulása nélkül, magok hajtották be az állam szükségeire megkívántató adókat. A 10 phyléből kiválasztott 1200 leggazdagabb polgár 20 társaságot, ú. n. symmoriát alkotott, és mindegyik symmoriából ismét a 15 leggazdagabb polgár egy háromszáz tagú szűkebb testületet képezett, melynek tagjai a kiszabott hadi adó fölosztását végezték, és ha szükséges volt, a hiányokat előlegekkel pótolták.

Mindjárt kezdetben nem valami csekély mértékű volt a megadóztatás, s 300 talentumot (675,000 forint) jövedelmezett. Ezzel megkezdték az uj hadi-felszerelést; 100 hadihajót építettek s 100,000 embert fegyvereztek föl; Athén tengeri uralma lényegesen megváltoztatott alapelvek szerint helyre lett állítva (V. 346. l.). Ez volt az első eset hogy oly államszövetség létesült, melynek alapját részrehajlatlan igazság képezte, oly szövetség, melyet nem lehetett csupán egy állam érdekében kizsákmányolni, hanem a mely az összes résztvevők jól felfogott érdekeinek megfelelt. Athénnak nem engedtek több jogot, mint a mennyi szükséges volt a szövetség egységének és erejének biztosítására. Egy állam sem vonhatta kétségbe Athénnak azon jogát, hogy ő a főhely s az ő vezéreit illeti a vezérkedés a közös vállalatokban. Athénnak kellett lenni az állandó szövetségi-tanács székhelyének, melybe az összes államok egyenlő szavazati joggal biró követeket küldtek. Minden túlkapásnak

eleje volt véve az által, hogy nem volt megengedve semmi beavatkozás az államok belügyeibe, semmi önkényü követelés vagy pénzszedés; nem volt szabad csapatokat küldeni a szövetséges helyek megszállására. Nem alkottak szövetségi pénztárt sem, hogy annak vagyona ismét Attikára ne szállhasson; a nagyobb államok saját magok állították ki hajóikat, a kisebbek pedig a közösen megállapított járulékokat szolgáltatták be.

A mi a tengeri szövetségnek külső kiterjedését illeti, erre nézve Antalcidas békéje képezte az államjogi alapot. A tengeren-túli városokról előre is lemondtak, bár egynehány legtávolabb eső tengerparti-város, melyek a régi tengeri-szövetségben benne voltak, névszerint a Pamphyliai tenger mellett a phaseliták városa, erősen ragaszkodott Athénhoz, s uj meg uj kisérleteket tett az előbbi kereskedelmi és védelmi viszonyok megujitására. [22])

Athénban nem voltak ujak azok a gondolatok, melyek az uj tengeri szövetség alapját képezték; meg volt itt erre nézve a történeti hagyomány, s egyedül itt volt meg az államok viszonyainak ismerete. Érett megfontolással kezdtek is a dologba; előre tisztába jöttek azon államokkal, a melyekről a többiek előtt biztosoknak kellett lenniök, ha nem akartak üres programmal lépni a világ elé. Ilyen volt Chios, mely az Antalcidas békéje után is Athénnal tartott, valamint Mytilene és Byzantium; aztán Tenedus és Rhodus, hol sokáig tartó pártviszályok után a polgárság kerekedett felül és kiragadta a kormányt a Spartához szító családok kezéből; Mytilenét követte Methymna, Byzantiumot Perinthus. Ez államokkal titkon léptek egyességre s aztán Thebével, a hol csakhamar belátták, mily nagy haszna lehet ennek az uj szövetségnek, és bár maga e csat-

lakozás a tengeri-szövetség hatalmára nézve egyelőre nem volt valami nagy jelentőségű, mindamellett meg volt az a fontossága, hogy a szövetséget egy szélesebb körű hellen-egyesület jellemével ruházta fel és segített eloszlatni azon aggodalmakat, melyeket az Attika egyoldalú szövetségi-politikájától való félelem kelthetett.

Miután ekkép a programm keresztülvitele biztosítva volt: a szövetségi okiratot, Aristoteles indítványára hozott népgyűlési határozat szerint, kihirdették; rávezették a belépő államok neveit s kőre vésve kitették a piaczon, és felhivást intéztek minden tengerparti-városhoz, hogy csatlakozzanak ezen szövetséghez, mint a melyben önállóságuknak támaszát találandják fel Sparta törvénytelen hatalmaskodása ellen. E felhivásnak azonban csak úgy lehetett sikere, ha nem úgy küldik szét mint élettelen iratot, hanem bizalmat ébresztő férfiak személyes közvetitésével jut az államokhoz. S épen ez volt a feladata az uj szövetség első évében megválasztott hadvezéreknek: Chabriasnak, Kallistratusnak és Timotheusnak, kik közül a maga módja szerint mindegyik különös képességgel bírt e nehéz feladat megoldására.

Kallistratus messze földön ismeretes volt mint tekintélyes államférfiú, és mérsékelt politikai irányával, — mert őt ez irány képviselőjének tartották, — óvatosságával, és az egyezkedésben való nagy jártasságával és művészetével még jobban hatott, mint ragyogó ékesszólásával; Chabrias mint hadvezér sok dicsőséget aratott szárazon és vizen (V. 342. l.), találékony volt a hadihajók tökéletesítésében s a hadcsapatok fölállításában és alkalmazásában, bátor és körültekintő minden vállalatában. Az emberek bíztak szerencséjében és védelme alatt biztosaknak érezték

magokat; épen ezért sikerült neki létrehozni a thrák szigeti- és partivárosok csatlakozását; Euboea belépését pedig, s ez igen fontos esemény volt, Timotheus eszközölte ki.

Ezt a még ifjú embert mind polgártársai, mind a szövetségesek előtt legjobban ajánlotta az, hogy Konon fia volt. s ezt az ajánlást bizonyosan számításba vették Athénban, midőn elhatározták, hogy atyjának a kedvezőtlen körülmények által félbeszakasztott munkáját tovább folytatják. De Timotheus maga is oly ember volt, kinél alkalmasabbat a város külső képviselésére nem lehetett volna találni, mert a mi jó csak volt Athénban, az mind egyesülve volt benne Kora ifjúságától fogva előkelő társaságokban forgolódván, oly finom modort s oly tökéletes, sokoldalú míveltséget sajátított el, a milyent csak el lehetett Athénban sajátítani. Gazdag család sarja volt, emelkedett lelkű, nagy úri természetű, ki akarata tisztaságának tudatában nem mindig volt kiméletes a tisztátalan törekvések, jelesül a népszónokok egyenetlenséget szitó üzelmei iránt, de e mellett teljes elismeréssel adózott az idegenek jó szolgálatainak, ment volt a büszkeségtől és merev pártszellemtől, nyájas, adakozó, szeretetreméltó. Timotheus már Athén ujabb korának szülötte volt, mely kor legjelesebbjei fölülemelkedtek az ellentétes pártokon s egyoldalúságoktól ment, hellen míveltséggel birtak. Ez által nagy mértékben képesítve volt arra, hogy bárhová való mívelt emberekkel érintkezzék, és mind magának, mind hazájának mindenütt barátokat szerezzen. A külföldi politikát magasabb erkölcsi szempontból fogta fel; hóditásai, melyeket föllépésével mindenütt tudott csinálni, erkölcsi természetüek voltak, s ellentétben álltak a régi demokratia nyers eljárásával, mely száműzéssel, ja-

vak elkobzásával s az alkotmány eltörlésével érvényesítette befolyását.

Timotheust nemes törekvéseiben jól választott barátai is támogatták, különösen Isokrates, kivel körülbelől 384. óta szorosabb viszonyba lépett. E férfiú iratai akkor tájban kiváló tetszésben részesültek az egész Görögországban, mert az attikai míveltség igazi kifejezését képezték, azon míveltségét, mely a hazaszeretet szűkebbkörű felfogása mellett is az egyetemes nemzetiségi eszme talaján mozgott, s melyet Athénon kivül is teljesen megérthettek és méltányolhattak. Innen van, hogy iratai nemcsak az ízlés nemesítésére hatottak, mint stilisztikai műremekek, hanem egyúttal mint politikai röpiratok, jelentékeny befolyást gyakoroltak a közhangulatra is; mert Isokrates oly nyugodt, pártatlan és megnyerő módon tudta fejtegetni Athén érdemeit és a nemzeti ügyek vezetésére való jogosúltságát, hogy ez által lényegesen előmozdította hazája érdekeit. Iratai Attika uj politikájának eszményi kifejezését képezték. Isokrates mintegy előre készítette ifjú barátja előtt az utat, a hadjáratok alatt kisérője, tanácsadója volt, tudósításainak megirója, tetteinek ékesen szóló hirdetője. [23])

Egy ily időszerű politika, melyet oly tehetséges férfiak vezettek és támogattak, nem maradhatott eredmény nélkül. A régi tartózkodás és félelem eltűnt, az apróbb államok bizalommal és szeretettel közeledtek Athénhoz. A Spartától szorongatott városok e szorongattatástól megszabadúlva, koszorúkkal és emlékoszlopok állításával fejezték ki hódolatukat Athén iránt, »mint megmentőjök és megszabadítójok« iránt és vezetése alatt védő és támadó szövetségben egyesültek. Fölállították a szövetségi tanácsot s elhatározták egy 200 hajóból s 20,000 nehéz fegyverzetűből

álló szövetségi haderő létesítését. Magok a polgárok hadihajóikra szálltak a régi szokás szerint, és az Archipelagust ismét Attika tengerévé tették (V. 348—9. l.).

Mindamellett arra nézve, hogy nagyobbszerű eredményeket vívhassanak ki, hiányzott a biztos alap. Mert bár az athéniakben a lelkesedés föllángolása még mindig megvolt, de nem volt meg többé a kitartó áldozatkészség, mely nélkül nagyobbszerű sikert sohasem lehet elérni. Igy történt, hogy mig egymásután érkeztek messze tengerekről a győzelmi hírek, addig saját kereskedő-hajóikat nem tudták biztosítani az aeginai kalózok ellen. Ez nagyon rossz hatással volt s nagyon megkeserítette bizonyosan a tengeri hősök diadalain való örömet. Aztán meg mindegyik győzelmi hírre ismételt pénzkérés következett, mert a szükséges pénzösszegek előteremtésénél gondosan elkerültek a szövetségesekkel szemben minden követelő föllépést s a főváros jogainak szigorú érvényesítését, hogy az ujonnan megnyert barátok jó hangulatát valahogy el ne rontsák. A takarékos polgárok mindezt, s nem is ok nélkül, oly eszményi politikának látták, mely mellett bizonytalan dicsőségnél egyebet nem igen lehet nyerni, annak pedig nagyon is busásan meg kell fizetni az árát. Athén áldozatai utoljára is csak a thebeieknek hajtottak hasznot, kik a tengeri háborút arra használták föl, hogy háborítatlanúl végrehajtották Boeotia meghóditását.

Csakugyan az új tengeri szövetség hősei a thebei pártnak, a nélkül, hogy hozzátartoztak volna, a legnagyobb szolgálatokat tették. A többiek nem igen vették ezt észre, mert nem volt valami határozott álláspontjok és inkább hadvezérek voltak, mint államférfiak, de Kallistratus, ki határozottan ellene volt Thebének, és rosszalta a czéltalan

hadi politikát, s kinek e mellett büszkeségét is sértette a hadvezérek dicsősége, örömmel fogadta a polgárság békés hangulatát; jól esett látnia, hogy Athén fegyverre kelése és a tengeri szövetség létrejötte által elérte, a mire vágyott, hogy t. i. a helyzet sokkal kedvezőbb lett Sparta irányában; ezt a helyzetet óhajtotta most a béke alapjául felhasználni s így az ügyek vezetését ismét kezébe keríteni.

Hogy e célját elérje, mindenekelőtt azon hadvezért kellett eltenni útjából, ki a legmerészebben haladt előre azon irányban, mely neki nem volt kedvére, s ki egyszersmind őt leginkább háttérbe szorította, névszerint Timotheust. Timotheus hadviselésében legkirivóbban kitűnt a külső látszat s a valódi eredmény közti aránytalanság; nem volt tehát nehéz dolog ellenségének őt úgy festeni le a polgárok előtt, mint fenhéjázó és saját akaratán járó embert, ki csak saját hiusága kielégítésére czirkál az Aegaeus tengeren, fejedelmek és városok által tömjéneztet magának s az állam meghagyásait nem teljesíti. E vád természetesen nagyon igazságtalan volt, mert ugyanakkor mindent elkövettek, hogy ezen, hazáját szerető hőstől minden eszközt megvonjanak, a mi neki a valódi siker elérésére megkívántató volt. Timotheus ellen kétszer nyujtottak be vádat (V. 359. l.). A második vád benyujtásakor Kallistratus szövetkezett Iphikratesszel, ki épen akkor érkezett haza Egyiptomból s osztozni akart Athén uj fénykorának dicsőségében.

373. végén általános ingerültség közt kezdték meg a pört, felségsértési pört azon férfiú ellen, ki többet tett hazája dicsőségéért, mint minden kortársa. Párthívei mindent megtettek érte, a mit tehettek. A pheraei zsarnok, az epi-

rusi király személyesen megjelentek, hogy barátjok mellett tanúbizonyságot tegyenek. Timotheus bebizonyította, hogy saját vagyonát föláldozta és javait elzálogosította, csak hogy a hajóhad gyalázatos feloszlását megakadályozza. Az esküdtek őt magát csakugyan föl is mentették, de pénztárnokát, Antimachust, kit az ellenpárt bűnbaknak tett, hogy a hiba a polgárokon és tanácsadóin ne száradjon, halálra ítélték; hasonlókép nem semmisítették meg Timotheus letételét sem, melyet a pör megkezdése előtt elrendeltek. Timotheus vagyonilag teljesen tönkrejutva lépett vissza a nyilvános életből és a perzsáknál lépett szolgálatba. [24])

Egyedül Kallistratus volt az, ki határozott czél felé törekedett, tehát Iphikrates győzelmei is (V. 361. l.) csak az ő politikájának tettek szolgálatokat. Látta, hogy a spartaiaknak nincs többé bátorságuk, hogy az athéniakkal a tengeren való uralomért összetűzzenek, s másrészt nem kisebb örömmel tapasztalta, hogy a Thebe iránti elhidegülés nőttött nő az athéniaknál, kik nem tudták megtagadni Thespiae és Plataea iránt való régi rokonszenvöket s e városok elpusztitása miatt mélyen sértve érezték magokat. A boeotiai párt hiába erőlködött; a polgárokat elidegenítették a Thebével való szövetségtől, és Kallistratus megnyerte az alapot a maga politikája folytatására; most már kivihette, hogy felbontsa a neki annyira gyülöletes összeköttetést és hogy Spartával oly szövetséget hozzon létre, a melyben hazájának akkori hatalmi állása teljesen el volt ismerve, s a mely mind Sparta régi, mind Thebe uj büszkeségét kellő korlátok közé szorította. A 371-i béke az ő politikája fényes eredményének tekinthető; Athén és Sparta elfoglalták ismét őket megillető állásukat; az egyik tengeren, a másik szárazon lett az első hatalmasság Gö-

rögországban, és Thebe, mely harmadik hatalmasságnak akart föltolakodni, teljesen elszigetelt helyzetbe jutott. (V. 361. és k. l.).

S nemsokára bebizonyúlt, hogy ez mégis egyáltalában rövidlátó politika volt; rosszúl számítottak mind Thebét, mind Spartát illetőleg. Thebét a két hatalom szövetsége nem tartóztatta föl előhaladásában, míg Sparta elvesztette jelentőségét Athénre nézve, mert nem volt többé nagyhatalom. A leuktrai ütközet tönkretette az egész politikát. Athént teljesen készületlennek találta ez esemény s politikája tarthatatlanságát a legvilágosabban kimutatta. A Thebe szerencséje miatti kicsinyes bosszankodás és a hőslelkü győzők iránt még mindig élő rokonszenv közt ingadoztak a kedélyek. Hisz a thebeiekben is még mindig annyira meg volt a szövetségtársi érzés, hogy az ütközet előtt nejeiket és gyermekeiket Athénba vitték, s oda küldték első győzelmi-jelentéseiket! A boeotiai párt vezérei is ujra föllépték és kivánták, hogy azonnal fel kell bontani a Spartával való szövetséget, melynek most már semmi értelme nincs, mert a hegemoniának Spartával való megosztásáról többé szó sem lehet. Itt az idő, most vagy soha, — mondák, — hogy Thebéhez csatlakozva, Spartát mindenkorra ártalmatlanná tegyék!

De volt még egy harmadik út, hogy t. i. Spartának sem mellette, sem ellene nem foglalnak állást, hanem gyöngéit magok részére kizsákmányolva, önállóan cselekesznek. Ez teljesen észszerű politika lett volna, ha szilárdúl el lettek volna határozva, hogy magok veszik kezükbe a nemzeti ügyek vezetését; ha lett volna elegendő akaratuk, hogy tengeri hajóhaduk mellé oly szárazföldi sereget is állitsanak, melylyel képesek lettek volna Sparta helyett a kisebb

államok vezetését kezökbe venni. A peloponnesusi államok csakugyan követeket is küldtek Athénba (V. 391. l.), de ott a dolgot nem igen vették komolyan; jobbnak látták a semlegességet, az arkadiaiakat a thebeiek karjába kergették (V. 402. l.), s nemsokára azt kellett tapasztalniok, hogy a dolgok ismét várakozásuk és kívánságuk ellenére alakultak. A helyett, hogy befolyást gyakoroltak volna a viszonyok fejlődésére, meglepetett nézők gyanánt állottak mellettök, és béna politikájok mindig az események mögött sántikált.

Most már az a kérdés állott előttük, vajjon Sparta vesztét is nyugodtan nézzék-e végig. Ezt a kérdést kellett gyorsan eldönteniök, midőn a spartaiak 369-ben Athénnal alkudozásba bocsátkoztak.

Spartai követek még soha sem állottak oly alázatosan az attikai polgárok előtt, mint akkor. Megmentésökért könyörögtek; megindító hangon adták elő, hogy a hellenek minden nagyobbszerü hadi-tényök sikerült, ha e két állam szövetségben állt egymással; azt gondolták, hogy a mit a plataeai ütközet után elmulasztottak, t. i. Thebe megsemmisítését, azt egyesült erővel még mindig megtehetik, és sikeresen tudták fokozni a Thebe ellen nyilatkozó rossz hangulatot.

Peloponnesusi követek is voltak ott, hogy Sparta érdekében működjenek. A korinthusi Kliteles oltalmat kért hazája számára, mely ártatlanúl annyit szenvedett a háború miatt. Végre a phliusi Prokles egy jól kiszámitott beszédben feltűntette az athéniak előtt, hogy mily szépen illenék régi hirnevökhöz, ha most, midőn Sparta sorsa kezökben van, nagylelküen elfelejtenék az előbb szenvedett jogtalanságot; hogy saját érdekök is mennyire kivánja, hogy Spartát ne engedjék elbukni, mert különben Thebe korlátlanúl

fogna előre haladni és a magára maradt Athénnak a legveszélyesebb ellensége lenne. . . . A követség teljes sikert aratott; a boeotiai párt szónokai még csak szóhoz se juthattak, s a Görögország nagyságát emlegető politika teljes virágjában díszlett. Görögország »két szeme világáról« beszéltek ismét, melyek egyikét sem szabad kioltani s több effélét. Kallistratusnak tehát csak fel kellett használni az uralkodó hangulatot, s rögtöni segélyadást inditványozni Athénból azonnal 12,000 ember indúlt csatára, hogy Epaminondast a félszigeten bekerítse. Nagy dolgok bekövetkezését várták. De Iphikratesnak, mint hadvezérnek és államférfiúnak, meg voltak a maga okai, hogy döntő ütközetbe ne bocsátkozzék. (V. 410. l.)

A lacedaemoniak, bármennyire bosszankodtak is a miatt, hogy szövetségeseik a thebeieket sértetlenül engedték elillanni a korinthusi szoroson, mégis, bosszankodásukat nem mutatva, azonnal uj alkudozásokat kezdtek, hogy még szorosabban csatlakozzanak Athénhoz. Az elsőséget illető minden jogukról lemondtak s az athéni tanácsot is hajlandónak találták, hogy a főparancsnokság egyszerü felosztása alapján uj szövetségre lépjenek. A polgárság közt azonban e pont fölött igen élénk vita fejlődött ki, és Cephisodotus felszólalt a tanács inditványa ellen. Az nem igazi egyenlőség, mondá, hogy Athén vezeti a peloponnesusi hajóssereget, mialatt az athéni polgárok spartai vezérek alatt katonáskodnak. Tehát a tengeri és szárazi fővezérletnek együttesen kell váltakozni, s inditványozta, hogy öt-öt naponkint változzék a főparancsnokság.

Ennek a különös inditványnak semmi más nem volt a czélja, mint az, hogy Sparta szorongatott helyzetét lehetőleg kizsákmányolják; azt akarták, hogy a spartai királyok

az athéni polgárokkal egyenlő rangba helyeztessenek. Cephisodotus azok közé tartozott, kik, mint Autokles (V. 363. l.) és mások Spartának ellene voltak, a nélkül, hogy azért a boeotiai párthoz tartoztak volna. Ez azonban, természetesen, velök szavazott; az inditványt elfogadták, és Sparta, mely kétségbeesetten ragaszkodott Athénhoz, eltűrte ezt a megaláztatást is. A következmény az lett, hogy a királyok visszavonúltak a vezérkedéstől s a hadakozási kedv általában alábbszállott. De épen ezt kivánták az athéniak, kik a Sparta és Thebe közti folytonos feszültségben saját erősödésüket látták s a dolgok ez állásán nem óhajtottak változtatni. Az athéniak nem akartak harczolni a thebeiek ellen, s ezeknek is volt elég belátásuk, hogy szomszédaikat épen nem kényszerítették határozott pártállás foglalására. És így hallgatólagos beleegyezés szerint mindkét állam elkerűlte a közvetetlen harczi támadást.[25])

Az athéniaknak ez a se hideg, se meleg politikája, — melynek nem volt bátorsága sem valódi barátokat szerezni, sem valódi ellenséggel szembenézni, mely csak arra törekedett, hogy más államok szorúlt helyzetét felhasználja, a nélkül, hogy maga kezére valamibe fogni merészelt volna, — kiváló kedvvel ápolta a külföldi összeköttetéseket; jól esett nekik annak tudata, hogy a külföldi államok nagyhatalomnak ismerik el őket és igyekeznek jó indúlatjokat megnyerni. Így léptek összeköttetésbe a pheraei zsarnokokkal, Sparta és Korinthus közvetítése által Dionysius tyranussal, kit hiúsága ösztönzött arra, hogy Görögországban szerepet próbáljon játszani. Mindezek oly összeköttetések voltak, melyek Athénnak nem igen váltak nagy becsületére, állandó hasznot meg épen semmit nem hajtottak neki. Leg-

inkább kétértelmű volt még a perzsa udvarhoz való viszonyuk.

Hogy itt Thebe túlnyomó befolyásának elejét vegyék, a nagykirályt azzal akarták megijeszteni, hogy némely lázadó satrapákkal összeköttetésbe léptek. A Perzsiából hazaérkezett Timotheus azon megbizást kapta, hogy Ariobarzanest (V. 432. l.) támogassa, a ki a thrák partokon az athéniak iránt igen szolgálatra késznek mutatkozott. Ennek bukása után Timotheusnak sikerült a chersonesusi Sestust és Krithotét továbbra is megtartani (103, 3; 365.). A keleten levő szörnyű zűrzavar igen kedvező tért nyitott Athén akkori politikájának; sok helyen azt sem tudták, ki tulajdonképen az úr az országban; vele tartottak mind a két párttal, és harczoltak a király csapatai ellen, a nélkül, hogy a királynak a békét felmondták volna [26]).

Legmeggondolatlanabbúl jártak el Samosban, hol perzsa őrsereg volt elhelyezve. Timotheus, ki mindent elkövetett, hogy visszatérte után ismét valami nagyot tegyen, megtámadta e szigetet. Tiz hónapot töltött a város alatt, s 3000 könnyű fegyveresből álló seregét fenn tudta tartani, a nélkül, hogy hazulról a legkisebb segélyt is kért volna. Végre a perzsák kénytelenek voltak megadni magokat (103, 3; 365), s most az athéniak igen nagy kisértetbe jutottak, hogy ezt az eredményt a lehetőleg kizsákmányolják. Samos még nem tartozott az új tengeri szövetséghez, s úgy gondolkoztak, hogy itt annyival inkább alkalmazhatják a hadi jogot, mert a szigetet a perzsáktól foglalták el. A leuktrai ütközet után az egész tengeri szövetség nagyon meglazúlt és maga Timotheus sem volt elég erős, hogy a szövetség régi politikájához hű maradjon. Bár az athéniak ünnepiesen felfogadták, hogy mindenütt csak mint szabadí-

tók akarnak föllépni; bár meggondolt államférfiak, mint Cydias, figyelmeztető szavaikat hallatták: a perzsákkal együtt sok benszülött is kiűzetett, attikai polgárok költöztek át több csoportban és telepedtek le, mint földbirtokosok. Igy Samos ugyanazon helyzetbe jutott, mint Imbros és Lemnos, melyek a szövetséges államok mellett külön csoportot képeztek és Athén szorosabb hatalmi köréhez tartoztak.

Timotheus most ismét a nép embere volt; győzött a nélkül, hogy áldozatokat kivánt volna, tulajdonképen háborút sem folytatott s mégis igen fontos hódításokat tett. A Chersonesuson ismét szilárd állást foglalt s a következő évben Iphikrates társaságában Methonét, Pydnát, Potidaeát is visszaszerezte az athéniaknak [27]).

De ez a szerencse nem volt tartós. Az első nagy csapás volt Oropus elvesztése (V. 442. l.). Ezzel vége lett a Boeotia és Attika közti annyira őrzött semlegességnek. A háború elkerülhetetlenné vált, de a szövetségesek nem igen voltak hajlandók résztvenni benne, az athéniaknak pedig nem volt bátorságuk, hogy egyedül szálljanak ki a sikra.

A külső háború helyett, a melyet gyáván kikerültek, odahaza vívtak szenvedélyes pártcsatákat Oropus miatt. Mert a Boeotiához szítók arra használták fel ez esetet, hogy rátámadjanak az uralkodó pártra, hogy bebizonyítsák, nem ők azok, a kik Athén érdekeit a thebeieknek odadobják. Vezérök az acharnaei Leodamas volt, a ki különösen Chabriast és Kallistratust vádolta, hogy hiányos fölszerelés és rossz vezérlet által ők okozták az egész szerencsétlenséget. A két vezér ellen kötelességmulasztás, sőt árulás

miatt vádat nyujtottak be a népgyűléshez. Úgy látszik, hogy a pártszenvedély nagyon is messzire vitte az embereket s épen ez könnyítette meg a vádlottaknak a védelmet. Kallistratusnak fényesen sikerült nemcsak a vádakat megczáfolnia, hanem összes állami intézkedéseit is oly módon igazolnia, hogy ellenein teljes diadalt aratott.

De azért Athén politikája, mely most kezében maradt, nem volt szerencsésebb és eredményesebb. Az ideoda ingadozástól nem tudtak megszabadúlni. A Spartával és Korinthussal való szövetség minden hitelét elvesztette, miután ez államok az oropusi ügyben teljesen cserbenhagyták őket. Midőn tehát az arkadiaiak ezen hangúlatot felhasználták és a szellemes Lykomedest az athéniakhoz küldték, hogy segélyökkel Thebe kötelékeiből kiszabadúljanak, az athéniak erre nagy készséggel ajánlkoztak. Mert úgy gondolták, hogy ez által mindenekelőtt Thebén bosszút állhatnak, aztán meg titokban egy oldalpillantást vetettek Korinthus felé is, melyről azt hitték, hogy elhagyatott és veszélyes helyzetében könnyen rászoríthatják az Athénhoz való csatlakozásra. Akkori kedvelt politikájok szerint úgy velték, hogy e mellett még Spartával is fentarthatják zavartalanúl a szövetséget, mert hisz Spartára nézve csak nyereség lesz, ha Arkadia Thebétől elszakad.

A szövetséget meg is kötötték, de vele semmit sem nyertek. Először is, mert Lykomedes, ki az új szövetkezés lelke volt, Athénból való visszatérő útjában meggyilkoltatott; aztán meg a korinthusiak is észrevették, mi van készülőben és hamarjában egyességre léptek Thebével (V. 443. l.). Athén pedig magához méltatlan alkalmi-politikájáért keserűen lakolt, mert a helyett, hogy új be-

folyást nyert volna, a félszigetre való minden befolyását elvesztette.

Ezzel egy időben a tengeri vállalatokból is jelentékeny új veszélyek keletkeztek. Mert Epaminondas nagyon ügyesen fel tudta használni az athéniak hibáit s ki tudta keresni gyenge oldalaikat. Csakhamar oda jutott a dolog, hogy Thebe Athénnal versenyezni kezdett a Hellespontuson, hogy a Pontus melletti Heraklea város tanácsa egymásután hívta segítségül Timosheust és Epaminondast, és hogy Byzantium az athéniak háta mögött Thebével kezdett alkudozásokat.

Az attikai államférfiaknak most csak az volt a feladatuk, hogy Epaminondas minden mozdulatát figyelemmel kisérjék és meggátolják minden szándékában, melylyel Thebe hatalmának növelésére céloz. Ezt tette nevezetesen Kallistratus. Szakadatlanúl e thebei nagy férfiu ellen működött; minden ékesszólását felhasználta, hogy ellene bizalmatlanságot ébreszszen, hogy a korinthusiakat semlegességökből kizavarja, hogy az arkadiaiakat és messeniaiakat megnyerje és a félszigetet a thebeiek elől elzárja. Kallistratus új szövetséget hozott létre Thebe ellen, és a mantineai ütközet nagy szerencsének tetszhetett Athénra nézve, habár szövetségesei le is verettek. A leghatalmasabb versenytárs el volt téve láb alól, és nem volt több ellenség, melytől félnie kellett: Thebe és Sparta ártalmatlanokká lettek.

De azért mégsem állt be kedvező fordulat. Sőt épen ellenkezőleg, a fegyverszünet, mely most az általános kimerültség miatt létrejött, még rosszabb hatású volt, mint a háború.

A Thebével ellentétes helyzet legalább még ébresztő hatással volt a kedélyekre és a figyelmet határozott célok

felé irányozta. Ez a hatás most megszűnt és az athéniak, kik rég óta hozzá voltak szokva, hogy minden jelentékeny inditást kivülről vegyenek, most még ernyedtebbek lettek s a mostoha körülmények közt nem fejtettek ki legkisebb erőt sem. Holott annak, a mit a thebeiek Epaminondas életében Athén ellen megindítottak, most igen kellemetlen utóhatása lett, nevezetesen a pheraei Sándor, ki a boeotiai szövetséghez volt kénytelen csatlakozni, most nagyon gonoszúl kezdett bánni előbbi barátaival.

Sándor nagy mester volt a kisebbszerü tengeri háborúkban. Kalóz hadával megsarczolta a Cykladokat, ostrom alá vette Peparethust, gyors támadása által meglepte a Leosthenes alatt ott levő hajórajt, s aztán a csata hirét megelőzve, gyorsan a Piraeeus előtt termett, s mielőtt az athéniak a védelemre elkészültek, kirabolta a kikötői árúcsarnokokat s gazdag zsákmánynyal megrakodva ment tovább. Ugyanakkor a thrák partról is nagyon rossz hirek érkeztek; Chersonesuson Kotys uralkodott, az Amphipolisra való kilátások rosszabbak voltak, mint valaha, és minden összeműködött, hogy az athéniakat a legmélyebben megalázza és a legérezhetőbben megkárosítsa, épen akkor, midőn azt gondolták, hogy Epaminandos halála következtében a fenyegető veszélytől megmenekültek.

E megalázások, mint rendesen történni szokott, visszahatással voltak a belállapotokra. A köztársaság vezetőit tették felelősekké a szerencsétlenségekért, s mindaz az elégületlenség, mely az utóbbi évek eredménytelen politikája, a peloponnesusi hadjáratra kiadott haszontalan költségek, a thraciai veszteségek s a tengeren szenvedett gyalázat miatt kifejlődött, most Kallistratus ellen fordúlt; a boeotiai párt, mely évekig küzdött ellene, most jobb alkalmat talált

a támadásra, mint bármikor azelőtt. Az athéniak úgy tekintették Kallistratust, mint Epaminondas született ellenfelét. Míg ez szorongásban tartotta őket, úgy gondolták, hogy addig amarra múlhatatlan szükségök van; Kallistratus személyisége biztos zálog volt nekik arra nézve, hogy semmi sem lesz elmúlasztva, a mit Thebe iránti irigységök kíván. De most látták, hogy már el lehetnek nála nélkül; kormányzásának minden hibáját gondosan felkutatták, s ellenségeinek, kikben a gyűlölet már rég óta nőttön nőtt ellene, könnyű volt őt a legutóbbi eseményekért oly mértékben felelőssé tenni, hogy ez alkalommal ékesszólása sem segíthetett rajta, s mind ő, mind Leosthenes csak önkéntes száműzetés által menekülhettek meg a haláltól (361).

Ezt a büntetést nem érdemelte meg Kallistratus. Mert azt nem lehet bebizonyítani, hogy a köztársaságnak máskép adott volna tanácsot, mint legjobb tudomása szerint. Becsületes hazafi volt és a kormányzási ügyekre sok képességgel bírt, de mint államférfiúban nem voltak benne teremtő gondolatok, korlátolt és előítéletektől függő ember volt. A konzervativ politika régi hagyományait követte, a dualismust akarta Görögországban korszerü alakban új életre hozni. De mit használhatott az az athéniaknak, hogy ez időben városuk sorsát Spartához kössék, mely teljes hanyatlása érzetében már le kezdett mondani régi igényeiről? Ezért volt a Kallistratus politikája annyira sikertelen, és államférfiúi működésének látszólagos szabadsága igazság szerint csak gyengeség volt, mert az irigységtől elvakulva, nem akarta számba venni kora legfontosabb fejleményét, Thebe hatalmát. Timotheushoz való magatartása is kicsinyes gondolkozásmódra mutat. Fényes tehetségei mellett hiányzott nála a jellem nagysága, s ez volt az

oka, hogy nem szerette az oly férfiakat, kiknek természetében valami hősies volt, s kik a mindennapi mértéket túlhaladták. [28]).

A boeotiai párt az utóbbi években sohasem volt egészen erőtelen. Újból követelte mindig, hogy Athén, ha már egymaga csakugyan képtelen Hellas vezetésére, ne szövetkezzék gyenge és szerepöket lejátszott államokkal, hanem azzal az egyetlen erős és életrevaló állammal, mely kész őszinte szövetséget kötni s egyenlő alkotmánya által arra egyedül van képesítve. De a mily mértékben igazolta Thebe emelkedése e politika helyességét, oly mértékben nőtt az athéniak irigysége és bosszúja, s hiába mondogatták nekik, hogy talán csak nem akarják erejöket kicsinyes féltékenység miatt fölemészteni s az államot csupa szerencsétlen szövetkezésekkel tönkrejuttatni. Végre e párt férfiai jutottak kormányra, de már akkor késő volt. A hosszú sikeretlen ellenzékeskedés szétforgácsolta és elhasználta erejöket, és programmjok többé nem volt kivihető; mert azon föltételből indúlt ki, hogy Thebe erős, hatalmas állam Most azonban már maga Thebe is hanyatlott és nem volt többé oly állapotban, hogy erős szövetséges lehessen. Egy valódi boeotiai pártnak többé nem volt értelme, s így történt, hogy Kallistratus bukása után Athén politikájában nem következett új emelkedés. Az egész újitás voltaképen nem volt egyéb, mint a köztársaság vezetésében való személyváltozás; a dolog lényege szerint minden a régi kerékvágásban maradt. A párt férfiai kormányra jutottak ugyan, de maga a párt már túlélte magát.

E párt legjelentékenyebb tagja Aristophon volt (78. l.), társai közt a legtevékenyebb ember, és nagy tehetségű szónok. Több mint negyven évig küzdött nézetei

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

érvényre emeléséért: mindig helyt állt, valahányszor a szenvedélyeket Spárta ellen szítani s a Thebével való szövetséget sürgetni kellett. Szenvedélyes természete számtalanszor bajba keverte, s törvénytelen indítványaiért többször felelősségre vonták, mint bármely más polgárt. Innen volt, hogy sok oly emberrel ellenkezésbe jött, kikkel jól lennie könnyű s az állam érdekében nagyon kivánatos lett volna, olyan férfiakkal, mint Timotheus, Chabrias és Iphikrates. Nem volt meg benne a kellő erkölcsi komolyság és meggondoltság, és sokáig tartó ellenzéki állása és sok pereskedése csak fokozták veleszületett hevességét. Hiányzott tehát benne a kellő méltóság és önuralkodás, midőn Kallistratus bukása után ő lett az első ember Athénban. Mert minél inkább elhagyta magát a polgárság, annyival inkább átengedte magát egy-egy ember befolyásának s oly hatalmat adott nekik, hogy képesek voltak saját kezökre uralkodni és a legjelentékenyebb hivatalokat saját embereikkel betölteni.

A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a boeotiai párt legjobb férfiai nem voltak többé helyükön, és Aristophon nem volt képes valamire való új erőket nyerni meg az állam szolgálatára. Barátai közt legtekintélyesebb volt az Aexone demosbeli Chares, egy harczra termett s zsóldosok közt felnőtt férfiú, bátor, vállalkozó szellemü, ügyes, de jellemtelen és megbizhatatlan, politikai képzettség és tapintat nélkül. Az ismert nevü hadvezérek közül még többen megvoltak teljes erejökben, de rájok nem lehetett számítani; ezek hazájokhoz teljesen kiszámithatatlan viszonyban állottak. Mig Athént saját kikötőjében kalózok rabolták ki s a városnak legfontosabb birtokai veszélyben forogtak, az alatt Chabrias Egyiptomban teljesített hadiszolgálato-

kat, és Iphikrates az ipát, Kotyst, még Athén ellenében is segítette thraciai uralkodásának megszilárdításában. Ily körülmények közt vette kezdetét Aristophon kormányzása. Nem volna tehát igazságos a következő évek minden szerencsétlenségéért őt tenni felelőssé, ki egy sokáig tartó rossz kormányzás összes eredményeit örökölte. Aristophon sokat tett és munkás életében nem mindennapi lelki erőt fejtett ki, de már akkor jutott kormányra, midőn az ő kora lejárt, és képtelen volt a viszonyok nyomása ellen hazáját fentartani. [29])

A szerencsétlenség egymást érte. Először is Chares Corcyrába ment, hogy az ottani viszálkodásokat kiegyenlítse. De meggondolatlanúl az olygarcha párt részére állott s ennek az lett a következése, hogy az attikai tengeri szövetség Corcyrát elvesztette. A thraciai veszteségeket, melyek Kallistratus bukását okozták, erőteljes hadviselés által akarták helyrehozni, de Autokles (93. l.), az első hadvezér, ki itt Aristophon befolyása következtén a főparancsnokságot vitte, nem volt képes Kotys ellenében valamire menni. Hiába cserélgették a vezéreket a különböző pártok szerint. A szerencse nem akart megfordúlni. Amphipolis elveszett, ámbár Timotheus új támadást kisérlett meg Timomachus, a Kallistratus sógora, kénytelen volt az egész Chersonesust feladni s végre (360) Sestus is, az attikai hajóhad hellespontusi főállomása, Kotys hatalmába került.

Ily körülmények közt bizonyosan nagy szerencsének tartották, Athénban, midőn váratlanúl hire terjedt, hogy a thraciai zsarnok meggyilkoltatott. A gyilkosokat szabadsághősöknek s a város jóltevőinek magasztalták, de mielőtt a kedvező változást fel tudták volna használni, Kotys fiának, Kersobleptesnek, sikerült atyja birodalmát újra egyesíteni,

még pedig ebben egy oly férfiú volt eszköze, ki Iphikrates és Timotheus alatt kitűntette magát a háborúban s ezért attikai polgári jogot is nyert, ki azonban, a zsóldos vezérek szokása szerint, sokkal kevesbbé volt állhatatos, mintsemhogy húzamosan tudta volna szolgálatát egy államnak szentelni. Ez az oreusi (Euboeában) Charidemus volt, a korabeli zsóldosvezérek egyik legmerészebbike. Ő volt az, ki Kotys fiát uralomra segítette, ép úgy, mint azt Iphikrates, atyjával tette, s azonnal össze is sógorosodott a thraciai fejedelmi családdal. Charidemus megverte Cephisodotust, az attikai hajóhad vezérét, s ez utóbbi kénytelen volt elismerni Kersobleptes uralkodását; s bár a thraciai fejedelmet újabb trónvillongások ismét zavarba hozták és különféle engedményekre hajlandóvá tették, de nem volt ott hajóhad, melylyel végrehajtásukat ki lehetett volna erőszakolni, s igy a viszonyok ismét épen az ellenkezőre fordúltak. Az athéniak azonban nem tudtak egyebet tenni, mint hogy szerencsétlen hadvezéreiket, egyiket a másik után, felelősségre vonták, s a megkötött egyességeket érvényteleneknek nyilvánították [30]).

Athént, mely a thraciai viszonyokkal szemközt ennyire tehetetlen volt, ez időtájt egy közelebbi veszély ismét oly nagyobb erőkifejtésre serkentette, a milyet már régóta nem tett. Ugyanis az Attikán kivűli legfontosabb tartomány, Euboea, volt a koczkán. Véres zavargások támadtak itt, és Eretriát, mely Chalcisszal és Karystusszal volt szövetségben, ellenséges szomszédok támadták meg, kik Boeotiával léptek összeköttetésbe. Látszott, hogy nem kevesebb volt tervben, mint hogy tovább folytassák az Oropus megszállásával (V. 442. l.) kezdett politikát, s hogy Thebe hatalmát Euboeára s a szigetet környező tengerre

kiterjeszszék. Itt nem lehetett késlelkedni, és a boeotiai párt férfiai látták, hogy, ha még mindig eléggé befolyásos ellenfeleiknek a támadásra nem akarják a legkedvezőbb alkalmat szolgáltatni, a Thebe felől fenyegető veszélyt legkevesebbé hagyhatják figyelmen kivül; most meg kellett mutatniok, hogy többet tehetnek, mint a mit elődeik az oropusi ügyben tettek. A különböző pártok együtt működtek közre e dologban. Mindenekelőtt Timotheus hathatós segélynyujtást sürgetett. Fölszólították a vagyonos polgárokat, hogy hadihajókat állítsanak; nehány nap alatt megvolt a felszerelés, s harminczegy napig tartó hadjárat elegendő volt, hogy a thebeieket a szigetről való kivonúlásra kényszerítsék. Euboea vissza volt nyerve a tengeri szövetség számára (357).

De ezzel nem elégedtek meg; föl akarták használni a kedvező időpontot, a hazafiúi lelkesedés fölébredését. Aristophon ismét sokat remélt Charestől, s rávette a polgárokat, hogy szélesebb körű meghatalmazással küldjék az Aegaeus tenger éjszaki részére. A sikert annyival biztosabbnak hitték, minél szűkebb körű feladat megoldására szorítkoznak; midőn tehát ugyanezen időben Fülöp király csapatai a tengerpart felé előnyomúltak, és Amphipolis ennek következtében segítségért fordúlt Athénhoz (46. l.), azt hitték, hogy nagyon meggondoltan cselekesznek, ha Fülöp barátságos igéreteiben bizva, a segélykérést visszaútasítják, hogy egész erejöket Chersonesusra fordíthassák, melynek birtoka nemcsak tengeri uralmuknak, hanem a polgárok jólétének is szükséges föltételét képezte.

S úgy látszott, hogy ez a politika meg is állja helyét. A Thebén vett győzelemre következett a Hellespontus melletti uralom helyreállítása. Kersobleptest oly egyességre

kényszerítették, melynél fogva a thraciai félszigetről egész Kardiáig lemondott, s Amadokust és Berisadest, Athén pártfogoltjait, független fejedelmeknek elismerte. Fülöpöt úgy tekinthették, mint új szövetségest Kersobleptes ellen, s biztosan számítottak rá, hogy nemsokára Amphipolist is meg fogják tőle kapni [31]).

De mily hirtelen megváltozott minden! A szép reményeket mily hamar követte keserű csalódás! Belátták, hogy a mit Chersonesusban nyertek, mindaz igen bizonytalan, s látták, hogy Amphipolisra nézve elszalasztották a legkedvezőbb pillanatot. Az ál-barátból új ellenség lett s Athén feladata éjszakon mind nehezebbé lőn. De nem estek kétségbe. Elhatározták, hogy mindent elkövetnek, hogy a szószegő királyt megbüntessék és Charest megbízták Amphipolis megtámadásával. Ehhez azonban sokkal nagyobb erő kellett, mint a mit Athén egyedül ki tudott állítani. Chares Chioshoz fordúlt. De a szövetségesek épen azon pillanatban, midőn rájok nagyobb szükség volt, mint valaha, nemcsak minden segélyadást megtagadtak, hanem közös megállapodás szerint fellázadtak Athén ellen, s egész sereg új ellensége lett egyszerre a szerencsétlen városnak.

E fölkelésnek megvoltak a maga közelebbi és távolabbi okai. Az újonnan alapított tengeri szövetséget először is Thebe kilépése ingatta meg, mert erre nyomban ellenséges feszültség következett, s titkos szövetségek kötése Epaminondas és a hatalmasabb tengeri városok közt. Epaminondas a legnagyobb sikerrel működött a tengeri szövetség feloszlatásán, mert elég erős volt, hogy védelmet nyujtson, s a szabadságukra féltékeny szigetlakók jobban bíztak benne, mint Athénban. Ezért csak halálával szűnt meg az a veszély, hogy a szövetségesek Athéntől Thebéhez

pártolnak át. De az egyszer megindúlt forrongás tovább tartott és nagyobbodott s egyre új táplálékot nyert azon folytonos féltékenység által, melyet egy Athénnál igazságosabb és kevesbbé haszonleső állam sem tudott volna elenyésztetni. Mert egyáltalában nem lehetett el mindenféle surlódások nélkül oly szövetség, mely annyira különnemű s mégis egyenlő jogú tagokból állott, kiknek közösen kellett cselekedni. Két lehetőség állott előtte, hogy vagy elveszti minden jelentőségét, vagy hogy a főhely erélyes befolyása jut benne érvényre.

Ehhez járúlt, hogy Athén, a maga vagyonának elégtelen volta miatt, rá volt szorúlva a szövetségesekre; nálok nélkűl a maga állását nem volt képes fentartani, tehát minden egyes esetben nem hagyhatta a dolgot a szövetségesek jótetszésére. Igy történt, hogy gyakran átlépte a szövetségi jog határait, új meg új kisérleteket tett az alárendeltségi viszony életbeléptetésére, kényszert és erőszakos rendszabályokat próbált alkalmazni, a minthogy mindez az attikai haderő akkori állapotánál fogva elkerűlhetetlen volt. Mert lehetetlen volt a zsoldoscsapatokat Athénból ellenőrizni, s azok vezéreit a körűlmények hatása mindennemű önkényeskedésre, zaklatásokra és sarczolásokra kényszerítette. Különösen rossz hatása volt a samosi példának, mint azt Cydias előre megjósolta (95. l.) Mert habár ezt a tulajdonképi szövetségesek birtokain ilynemű földosztás nem követte is, mégis féltek, hogy az athéniak ismét kedvet kapnak gyarmatok (kleruchia) kibocsátására s magokat a szigetekre újból mint földbirtokosok fészkelik be.

Azonban mindezen idegenkedés és aggodalom mindaddig nem volt veszélyes, mig nem volt központ, melyen az elégületlenség felhalmozódik, s nem volt oly külső állam,

mely ezt a maga érdekében föl akarja használni. És most ez is meglett, még pedig oly oldalról, honnan az athéniakat már régóta nem háborgatta ellenség, nevezetesen a kariai partról. Itt ugyanis ugyanazon családnak, — melyből való volt Artemisia, nő létére az athéniaknak egykor legveszedelmesebb ellensége, — egy későbbi nemzedéke kapott erőre, mely az Antalcidasféle béke idején Karia tartományát mint örökös satrapiát birta. Hekatomnus szerzett fényt és jelentőséget e fejedelemségnek; ő már azon volt, hogy a legszorosabban hozzácsatlakozzék a görög parti-kereskedéshez, a mint ezt az attikai érték szerint vert, s miletusi czimerrel ellátott ezüstpénzei bizonyítják.

Maussollus, a Hekatomnus fia, tovább folytatta e politikát (377. óta); székhelyét Mylasából Halikarnassusba tette át, melyet a környékbeli községek egyesítése által a görög világ legpompásabb városává tett; megszilárdította hatalmát szárazon és vizen, s Ariobarzanes fölkelésekor (V. 432. l.), s egyéb alkalommal is fegyvert fogott a nagykirály ellen.

Később helyzetet cserélt s jobbnak látta, hogy a nagykirálylyal jó viszonyba lépjen s úgy próbálja elérni nagyratörő terveit. Miután tehát már több satrapa arra használta fel a görögök erőtelen voltát, hogy a görög tengerig újból előnyomuljon, mint ezt a Sestust és Samos szigetét megszálló perzsa csapatok is mutatják: (94. l.) most Maussollus is arra törekedett, hogy új fővárosát azzá tegye, a mivé egykor Miletusnak kellett volna lenni Aristagoras terve szerint, nevezetesen egy szigeti és parti birodalom központjává, mely neki, fölfogása szerint, még a perzsa felsőség elismerése mellett is önálló és fényes helyzetet biztosítand.

S erre eltalálta a helyes útat, a mennyiben Epami-

nondas példája szerint felbujtogatta Athén szövetségeseit, ijesztgette őket az athéniak uralkodásvágyával, támogatta az athéniakkal ellenséges pártokat s egész csendben egyességre lépett a legtekintélyesebb szigetállamokkal, Kosszal, Chiosszal s mindenek fölött Rhodusszal.

A rhodusiak már régóta nyugtalankodtak. Rhodus városának alapítása által egy állammá egyesültek (408) és ennek következtében erejök hathatósan gyarapodott s önérzetök jelentékenyen emelkedett; aztán Knidus-szal, Samosszal és Ephesusszal pénz- és kereskedelmi szerződést kötöttek; és Cyprus szigetén, meg Macedoniában is elfogadott pénzlábuk (54. l.) bizonyítja, hogy mily szélesen kiterjedő kereskedelmök volt. Maussollus segítséget igért a háborúra, csapatokat és hajókat küldött hozzájok, s így megnyerte a városokat, minthogy szabadságuk kivívását tüntette föl a harcz egyedüli czélja, s politikája egyedüli föladata gyanánt. Byzantium is beállt e szövetkezésbe. Mindenik szövetséges készen volt az elpártolásra s csak a döntő pillanatra várt. Ez Chiosban következett be. Valószinű, hogy Chares ment oda, hogy Amphipolis megtámadásához hadiszükségleteket szerezzen be, s talán ez alkalommal oly igényeket támasztott, melyeket a szerződés ellen való túlkapásoknak lehetett tekinteni.

Mint a kelés, melyhez a rossz nedvek már régóta gyűlöngenek, oly hirtelen támadt a háború, minden előző tárgyalások, a szerződések felmondása s az egyes államok formai kilépése nélkül; látszik, mily egészségtelenek voltak a viszonyok s mily kevés lelkiismeretességet csináltak azon kötelékek széttépéséből, melyek azon államokat Athénhoz hajlamuk ellenére kapcsolták [32]).

Athénban el voltak határozva, hogy az összeszövet-

kezettek lázadását háború-oknak tekintik. És minthogy be kellett látniok, hogy ha háborúra kerül a dolog, az előbbi viszony helyreállítása kivihetetlen lesz: tehát mindenesetre abban bíztak, hogy lesz elég erejök a lázadókat a függő viszony elfogadására kényszeríteni s Athént még egyszer a szó teljes értelmében az Archipelagus urává tenni. Ez volt az akkori irányadó körökben uralkodó nézet, az Aristophon, Chares és társaik nézete. S ennek megvolt a maga jogosúltsága, mert a szövetség előbbi viszonyai tarthatatlanok voltak, s csak arról lehetett szó, vajjon Athén kész-e lemondani tengeri uralmáról, vagy azt minden kényszereszköz felhasználásával is fenn akarja tartani. De az megfoghatatlannak és menthetetlennek látszik, hogy semmi előkészületeket nem tettek arra nézve, hogy merész politikájokat hathatósan keresztülvigyék. Semmi sem volt kéznél. Nem voltak hajók, nem voltak hadiszerek, nem voltak polgárok, kik a trierarchia átvételére készek lettek volna. Előbb úgy segítettek magokon, hogy társaságba álltak, úgy hogy két-két polgár együtt viselte egy trierarchia terheit. De a teher, így megosztva is, nagyon nehéz volt. Szükséges volt, hogy jobban szétoszszák, és a kisebb birtokosokat is bevonják vagyonuk arányában az áldozatokba. Azért, Periander indítványára, a hajóhad fölszerelésére nézve is a társulási elvet fogadták el, melyet a birtok utáni adózásban már előbb alkalmazásba vettek (V. 344. l.). Az 1200 leggazdagabb polgárt húsz társaságba vagy symmoriába osztották be; s egy 300 tagú bizottság vezetése alatt, úgyhogy minden symmoriára 15 tag esett, ezeknek kellett gondoskodni az államnak szükséges hajókészletekről. A legnagyobb szigorúsággal bekövetteltek mindent, a mi a közbirtokot képező hajó-készletekből egyesek kezében maradt

az állam minden adósát megzálogolták, s kényszer-eszközökkel beszedtek mindent, a mi a hajók fölszerelésére alkalmas volt, habár magánosok tulajdonát képezte is. Aristophon és társai felhasználták a veszély idejét, hogy hatalmukat a lehető legmagasabb fokra emeljék. Visszaútasítottak minden ellenkező nézetet, minden békés nyilatkozatot, minden kisérletet arra nézve, hogy alkudozások által próbálják meg az ellenséges tábort szétoszlatni [33]).

Görcsös erőlködéssel teremtették elő a hajóhadat s a legjobb hadvezéreket állították élére. De a vezérek, különböző pártállásuk folytán, különálló parancsnoki-hatalmat nyertek, melynek a sikerre nem lehetett kedvező befolyása. Chares hatvan hajót vezérelt, kinek bátorságában Aristophon e kétségbeesett politikánál igen sokat bízott; egy másik, hasonló erejű hajóhadat Iphikratesre, ennek fiára Menestheusra és Timotheusra bíztak.

Chares Chios ellen ment hajóhadával; ékmódjára hatoltatta azt be a kikötőbe, melyet a szigetlakók elzártak volt. Chabrias ment legelől, ki mint trierarcha szolgált Chares alatt; merészen előrerontva, mélyen befurakodott a tolongó ellenség közé és saját hajója födélzetén esett el, minthogy büszkesége nem engedte, hogy elhagyja a rábizott hajót. A támadás nem sikerült s most a lázadók léptek föl támadólag. Elpusztították az attikaiak birtokában levő szigeteket, nevezetesen Lemnust és Imbrust s aztán száz hajóval Samos mellé vonúltak. Ezt a szigetet azonban felszabadították az athéni egyesült hajórajok, s aztán elhatározták, hogy innen Byzantium felé mennek, mint a melyről azt hitték, hogy a legkészületlenebbül fogják találni. Útközben egy zivataros napon váratlanúl előtalálták a chiosi csatornában az ellenséges hajóhadat. Chares általános

rohamot sürget; a másik hadosztály vezérei a rossz idő miatt egyhangúlag ellenzik, Chares nem akar rájok hallgatni. Azt hiszi, hogy merész előnyomúlása által ráveszi a többieket is, hogy kövessék, de azok magára hagyják, s veszteséggel kénytelen odahagyni a csatatért.

Chares jelentést tesz a történtekről Athénban s vezértársait tartja minden hiba okául. Aristophon támogatja ügyét; vezértársait visszahivják és most Chares maga áll az egész hajóhad élén.

Most mindenkép azon volt, hogy valami nagyot tegyen, bárhol nyiljék is rá alkalom, és minthogy pénzszükség is szorongatta, hamarjában elhatározta magát, hogy egész hajóhadával Artabazus zsoldjába áll, ki akkor fellázadt volt a nagykirály ellen és a király csapatjaitól szorongattatott. E lépést némileg igazolhatta Maussollus állása, mert a király megveretését úgy lehetett tekinteni, mint egyszersmind Maussollus és társai vereségét. Chares mindenesetre elérte legközelebbi czélját. Fényes győzelme következtében a nagy zsóldhoz még gazdag zsákmányt is nyert, megszállotta Lampsakust és Sigeumot és polgártársainak nagy örömet szerzett.

A nagykirálytól azonban követség érkezett Athénba, mely keserű panaszokat emelt Chares ellen és a legkomolyabb fenyegetéseket nyilvánította. Némelyek már egy perzsa nagy hajóhadról képzelegtek, mely a szigetek lakóival egyesülten indúl Athén ellen, s a közhangúlatban nagy fordúlat állt be, és élénk mozgalom keletkezett Aristophon és pártja ellen. Hivatkoztak az üres pénztárra, a háború elviselhetetlen nyomására, a szövetségesek engedelmességre szorításának lehetetlenségére. Aristophon a maga terrorismusa által még egyik-másik jó barátját is elidegenítette

magától, és saját pártfele, Eubulus, volt az, ki a polgárság előtt azon indítványt tette, hogy haladéktalanúl fegyverszünetet eszközöljenek ki, ha azt nem akarják, hogy a város teljesen tönkre jusson.

A mily elsietve kezdték a háborút, ép oly elsietve kötötték meg a békét, csak azért, hogy a háború nyomorától minél előbb megszabadúlhassanak; kisérletet sem tettek arra nézve, hogy befolyásukból és hatalmukból, a menynyit lehet, megmentsenek. A fellázadt szövetségeseket fölmentették minden kötelezettségök alól, és így annyi kárba veszett nagy áldozat után, a perzsa fenyegetésektől való félelemből, csúfosan feloszlani engedték azt a tengeri szövetséget, melyet húsz évvel azelőtt Kallistratus és Timotheus a legkedvezőbb kilátások közt létesítettek. Az attikai befolyás helyett, mely a Szigettengert nemzeti érdekből együtt tartotta s ott rendet csinált, most ázsiai befolyás jutott érvényre, részint a nagykirályé, részint a kariai kényuraké és a satrapáké. Az apró fejedelmek, kik persa felsőség alatt uralkodtak a partvidékeken, előre nyomúltak a Szigettengeren és a az oligarcha pártok támogatása, vagy kényurak behelyezése által elszakították a szigeti városokat Athéntól. Samosban Tigranes satrapa Cyprothemist tette kényúrrá; Mytilene Kammys hatalma alá került.

Miután Athén a maga erőtlenségét beismerte, a Szigettengeren a jogi állapotok teljesen felfordúltak és tökéletes anarchia állott be. Egy nagyhatalom sem biztosította többé a békét a tengeren; a barbar és görög tengervidékek közti határok teljesen elenyésztek, és Athén nem lehetett biztosságban sem kereskedelmi útai, sem a még mellette megmaradt apró szigetek birtoka felől. Az attikai tengeri-uralom helyébe most az archipelagusi középállamok csoportja lépett, melyek

minden felsőségtől függetlenné tették magokat, épenúgy, a mint önállókká lettek a korinthusi háborúban a másodrendű szárazföldi-államok. [34])

De még egyéb is történt. A pártok harcza tovább folyt a törvényszék előtt és még több áldozatot követelt. Aristophon minden megmaradt befolyását felhasználta, hogy a Chares mellett működött többi vezéreket teljesen tönkre tegye és a mélyen megalázott Athént még azon férfiaktól is megfoszsza, kiknek egyedűl lett volna képességök szebb jövőt teremteni. A hadvezérek beszámolása alkalmával Iphikratest, Menestheust és Timotheust bevádolták, hogy chiosi és rhodusi pénzzel megvesztegetve, hazájokat elárúlták. A vád nagy felindúlást idézett elő, és Iphikratest egész csoport harcztársa vette körűl, kik el voltak tökélve, hogy erőszakkal is megvédik a legrosszabbtól. A sebhelyekkel borított ősz vitéz katonai büszkeséggel állott elébe Aristophon ügyvédi fogásainak. Kijelentette, hogy ő nem képes egyenlő fegyverrel küzdeni vele. »Ez, — mondá, — jobb szinész, de nekem a szindarabom jobb.« Hivatkozik tetteire és kérdi, hogy tarthatják őt képesnek oly gonoszságra, a minőt még egy Aristophon is szégyenlene elkövetni!

Iphikrates lovagias büszkeségének megvolt a maga hatása. Őt, valamint fiát is fölmentették. Timotheus nem szabadúlt ki ily szerencsésen a perből. Bár nem találták vétkesnek az ellene vádúl felhozott büntényben, mégis elrontotta ügyét azzal, hogy úrias föllépése által maga ellen ingerelte a birákat, s így történt, hogy rengeteg pénzbirságra, 100 talentum (225,000 forint) lefizetésére ítélték. Elment Chalcisba s ott meghalt még ugyanabban az évben, miután azt, a miért egész életében küzdött, oly siralmasan tönkre menni látta. Iphikrates a nyilvános élettől visszavonúlva

élt tovább Athénban. Chabrias a háborúban esett el. Így Athén a legszerencsétlenebb háborúja végeztével nemcsakhogy uralmát elvesztette s vagyonilag kimerült, hanem még utolsó hőseitől is megfosztatott. [35])

Ez volt Attika politikai életének folyása a szövetségesekkel folytatott háború végéig; ez volt lánczolata azon külső nyilvánulásoknak, melyek az állam belsejében levő állapotok szükségszerű következményei voltak.

Azon kisérletekkel, hogy az attikai községi élet sebeit begyógyítsák, már régen felhagytak; visszatértek a régi kerékvágásba s könnyelműen haladtak tovább a demokratiai hagyományos formák közt, és minthogy az állami élet a maga sínlődő és siralmas állapotában az egyes polgárokra többé nem volt képes emelő és nemesitő hatást gyakorolni: tehát azon kötelékek, melyek az embereket egymáshoz és az államhoz csatolták, mind jobban meglazúltak, és a polgári kötelességek teljesítése másodrendű dologgá lett; az élet sokat vesztett komolyságából és fontosságából, s az emberek hozzászoktak, hogy csekélyebb mértéket alkalmazzanak a magok és mások megitélésében.

Külsőleg kivált abban látszott meg a régi időktől való eltérés, hogy hajdan csak az istentisztelet és az állam czéljaira létesítettek nagyobbszerű műveket; most azonban a közczélokat elhanyagolták és a munka és szorgalom az egyes polgárok kényelmének és pompaszeretetének állott szolgálatában. A vagyonosok kérkedve mutogatták jólétöket; palotaszerű házak épültek Athénban és vidékén. A szolgák nagy számával, fényes fogatokkal, drága öltözetekkel és edényekkel pompáztak, és a gazdagok nagyravágyá-

sát, bár az ilyesmi homlokegyenest ellenkezett az alkotmány szellemével, a közvélemény korántsem rótta meg és ítélte el, sőt megnyerő hatással volt az a tömegre, s befolyást és tekintélyt szerzett.

Minél jobban fogyott az állam közvagyona, annál nagyobb súlya lett a polgárok közötti vagyonbeli különbségnek, és az állam szükségeinek födözésére ujabban hozott intézkedések csak előmozdították a pénz hatalmának és tekintélyének emelését, mert az állami terheknek a symmoriák szerint felosztása (109. l.) a legtöbb adót fizetőkre volt bízva, s ezek felhasználták befolyásukat, hogy a magok terhén lehetőleg könnyítsenek, és ha egyszer-máskor a tömeg vakitására csillogtatták is a közügy érdekében való áldozatkészségöket, mégis úgy tudták a dolgot intézni, hogy mindent összevéve a kisebb vagyonnal birók aránytalanúl jobban meg voltak terhelve. Így azon ellentéthez, mely a birtokosok és birtoktalanok közt volt, még a gazdagok és középrendüek közti szakadás is hozzájárúlt, a symmoriák választmányai lassankint kiváltságos osztálylyá lettek, és az osztályok közti idegenkedés mind rosszabb hatásúvá lőn.

Azon arányban, melyben az állam eszméje hatalmát veszté, kezdtek kihalni azok az erények is, melyek benne gyökereztek, különösen a személyes áldozatokra való szives készség. A polgárok eltitkolták vagyonukat, és a leggazdagabbak annyira kivonták magokat a kötelességek teljesitése alól, hogy a rájok eső trierarchia végzését fizetésért rábizták a legolcsóbb vállalkozóra. A régi idők jó szokásai kivesztek. A régi családok közül Isokrates idejében már több egészen kihalt, és az athéniak természetöknél fogva nem nagyon voltak hajlandók a polgári jog szabályainak szigorú megtartására. A régi szokásokkal különösen hanyatlásnak

indúlt a testgyakorlat, melyet nem tekintettek többé az ifjúság nevelése lényeges alkatrészének. Az egész egyoldalú mesterkedéssé lett, s különösen csak az athleták űzték, kik testi erejökből keresetforrást csináltak. A testgyakorlat elkorcsosúlására másrészről sokat tett a test tudományos ápolásának divatja is, melyet Herodikus hozott be, a ki pedans kicsinyeskedéssel még azt is apróra meghatározta, hogy mit egyék és mit igyék az, a ki testét ápolni akarja.

Ekkép a gymnastika elvesztette az életre való befolyását; nem nevelte többé Athén ifjait vitézségre s hazájok iránti kötelességök jó kedvvel való teljesitésére. A katonáskodást úgy tekintették, mint a kényelmes életnek és a vagyonszerzésnek elviselhetetlen megzavaróját. Mindenféleképen igyekeztek kibujni alóla, úgyhogy szigorú törvényeket kellett hozni annak elérésére, a mi azelőtt magától érthető volt, és e törvényeknek sem lett foganatjok. A katonáskodástól való idegenkedés egész betegséggé lett a polgárok közt, és a trierarcháknak nagyon meggyűlt a bajuk, midőn hajóikra katonákat akartak szerezni, és nem volt mást mit tenniök, mint hogy zsóldot fizessenek és a hajókat, városuk eme legdrágább tulajdonát, olyanokra bizzák, kik a város érdekeivel legkevesbbé sem törődtek.

A demokratiából csak azt óhajtották fentartani, a mi az érzékiségnek hizelgett és kellemes időtöltést szolgáltatott. Ezért az ünnepek tartása volt a fődolog a nyilvános életben; s az ünnepekre, mint a nyilvános élet legfontosabb oldalára, a legnagyobb gondot fordították. E mellett azonban azon magasabb szempontok, melyek az attikai régi ünnepeknek alapját képezték, mint: az isteneknek hálával teljes tisztelete, a hazafias érzelmeknek ápolása s a szépmüvészetek gyakorlásában való vetélkedés, egészen háttérbe

szorúltak; ezek helyett a díszmenetek és a lakomák tették az ünneplés lényegét, és a polgárok, hogy mindebből semmit el ne szalaszszanak, otthagyták a külföldi hadiszolgálatot; a hadcsapatok föloszlottak, hogy az ünnepre haza siessenek. Az ünnepi öröm megzavarását a legnagyobb bűnténynek, hazaárúlásnak tekintették. Mindenütt csak jogokról akartak tudni, kötelességekről sehol; szigorúságot és kényszerítést sehol sem alkalmaztak, s az üdvös fegyelem nem volt meg sem a köz sem a családi életben; még a rabszolgákat sem tudták féken tartani. Hallgatólag beleegyeztek, hogy kölcsönösen elnéznek egymásnak mindent; a társasági illem megsértésének tekintették volna, ha valaki nyilvánosan meg merte volna róni polgártársának könnyelmű, érzékies életét, és ha Aeschines egy Timarchus bűnei ellen ki is kél, világosan kijelenti, hogy csupán a minden illemet kigúnyoló arczátlanság és az üzletszerű erkölcstelenség az, a melyet vádbeszédjének tárgyává tett.[36])

Ilyen volt a társaságos élet, s természetes, hogy a polgárok gyűlései teljesen elvesztették méltóságos tekintetöket. Nem volt meg bennök a kellő komolyság, még akkor sem, ha a legfontosabb dolgokról tanácskoztak; nem a közérdek volt többé a legfőbb érdek; itt is időtöltést és mulatságot kerestek, és ehhez alkalmazkodott a szónokok magoktartása. Hanyag öltözetben, néha meztelen vállal léptek ezek a nép elé; magasabbra nem törekedtek, mint hogy legyen jó erős hangjok s egy rakás vakító phrasisuk, melyeket szinpadiasan adtak elő. A beszédekben nagyon kevés volt a tárgyra tartozó fejtegetés, de annál több a személyeskedés, rágalmazás és aljas tréfa. Minthogy a tömeg sokkal restebb volt, mintsem hogy belevegyűljön a tanácskozásba és önálló itéletet igyekezzék magának szerezni: tehát csak

kevesen vettek részt a vitákban, és legjobban szerették az olyan népszónokot, a ki legkevesebbé fárasztotta ki a hallgatókat. E tisztre természetesen csak lelkiismeretlen emberek vállalkoztak, tehetséges és gyakorlati ügyességel biró férfiak, de a kiknél hiányzott a magasabb míveltség és szabadelvű nevelés. Ezek adták a hangot, és voltak embereik, a kik az adott utasítás szerint egyiknek tetszést rivalgtak, s a másikat lezúgták, s ezáltal zavarba hozták a tömeget, hogy annyival könnyebben hajlíthassák erre vagy amarra. Összeáll nehány egyforma gondolkozású ember; kizárólagos pártot képeznek, s vezetésöket annyira megszokja a nép, hogy nemsokára úgy viselik magokat, mint a város urai.

Ez volt az eset nevezetesen Aristophonnal és társaival, kik valódi rémuralmat gyakoroltak Athénban. »Teljes szabadságot vesznek magoknak, — mondja egy egykorú szónok, — hogy előttetek azt mondják és tegyék, a mi nekik tetszik; mindent magukhoz ragadnak, s mint nyilvános kikiáltók, árúba bocsátják az államot s nagyobb hatalmat tulajdonítnak magoknak, mint a polgárság határozatainak. A szónokok hízelegnek a népnek s csak fokozzák a fölhevült indulatokat, hogy megtartsák befolyásukat; fizetést fogadnak el beszédjökért és hallgatásukért s koldúsokból gazdag emberekké lesznek, mialatt az állam mind jobban elszegényedik. A polgárok, ha rosszúl megy dolguk, átkozzák őket, de csakhamar visszaesnek magukhoz méltatlan alárendeltségi helyzetökbe.[37])

A törvényhozásban visszatértek a régi elvekhez (V. 57. l.), de nem maradtak hívek hozzájok. Ujra hozzáfogtak nagy hévvel a törvényalkotáshoz, s ennek sok zavargás lett a következménye. Minden hónapban hoztak uj törvényeket, még pedig a megállapított régi rendszabályok gyakori meg-

sértésével, az az a senatus indítványa nélkül, a törvényszabta megvizsgálás és előleges nyilvánossá tétel nélkül, a nélkűl, hogy ügyeltek volna a meghatározott időre, és tekintetbe vették volna az igy létrejövő ellenmondásokat; az uj törvények közt nem egy volt, melyet a köztársaság alapelveivel ellenkezőleg egyes esetekre hoztak; ilyenek voltak némely adóssági törvények, melyek arra valók vol tak, hogy egyes embereket szorúltságukból kisegítsenek, s más olyanok, melyeknek visszaható erőt tulajdonítottak, hogy bizonyos pártczélokat érjenek el általok.

Kapcsolatban áll ezzel azon befolyás, melyre Athénban az irnokok vergődtek. Alacsony állású emberek, rabszolgák és szabadosok voltak ezek, kiknek az okiratok felolvasása, irásba foglalása és megőrzése volt a foglalkozásuk s kik ez által bizonyos gyakorlati ügyességre tettek szert, s a hivataloknál nem lehettek el nálok nélkűl. Könnyen megvásárolhatók voltak, mindenre használhatók, minden szolgálatra készek, minden cselszövényre képesek. Ha ily emberek tekintélyre vergődtek, velök rosszlelkűség és szennyesség kapott lábra a közigazgatás minden ágában, s természetesen leginkább ott, hol bizományi pénzek megőrzése volt a feladat. A nyilvános életet általános bizalmatlanság mérgezte meg. A legközönségesebb fegyver, melylyel egyik párt a másikat megtámadta, vagy egyik polgár a másik ellen személyes harczot vívott, a sikkasztás vádja volt s ez által az athéniak pereskedő hajlama dúsgazdag táplálékot nyert. Magát Aristophont azzal vádolták egyszer, hogy oly pénzeket, melyek arany koszorúk készitésére voltak szánva, magánál megtartott, és hogy a rosszabbat kikerűlje, kénytelen volt a hiányt helyre pótolni. Sőt szokásba vették, hogy rendkivűli bizottságokat küldöttek ki, hogy megvizsgálják,

ki használ valamit jogtalanúl az egyház és állam pénzeiből. A pör folyama alatt minden lehető cselszövényt kitaláltak, hogy a birákat megcsalják s a kimondott itéletek végrehajtását meggátolják. A köz- és magánügyekben bármily útatmódot megengedhetőnek tartottak; a rágalmazás szokott dolog volt, könnyen lehetett kapni fizetett tanúkat s oly ügyvédeket, kik készek voltak bármily ügyben a vádlónak vagy a vádlottnak törvényszéki beszédet készíteni. Az ügyvédet megfizetni nem tartották többé becsületbe vágó dolognak, az ügyvédek vagy beszédkészitők (logographusok) a pörösködésből éltek s mindent elkövettek, hogy az embereket ujra meg ujra egymás ellen ingereljék. Mintha csak a törvényszéki csarnokokban lett volna a lakásuk, ott voltak mindig és lesték a polgárok közti viszálkodásokat.

A polgárok és polgári pártok közt lévő emez aprólékos harczok az érdekeltséget minden egyébnél jobban igénybe vették; ezekre fordították az emberek pénzöket és idejöket, és a közjóval nem törődtek. A mint a törvényhozás mind zavarosabb lett, folytonosan szaporodtak a törvényellenes inditványok miatt beadott vádak, és az igazi népszónokok bizonyos lovagi erénynek tartották az ezen támadásokkal bátran való szembeszállást. Aristophon nagyra volt vele, hogy hetvenöt ily ügygyel küzdött meg szerencsésen.

A bizalmatlanságnak és ellenséges támadásoknak leginkább azok voltak kitéve, kik közügyben teljes hatalommal voltak felruházva: a követek és különösen a hadvezérek. Ha szerencséjök volt, személyiségökre való tekintet nélkül túlságosan is magasztalták őket; mert az athéniak már régóta nem tudták a kellő mértéket megtartani a nyilvános elismerésekben, s azon bölcs takarékosság helyett, melyről a régi Athén oly nevezes volt, most a legnagyobb

megtiszteltetéseknek pazar kézzel osztogatása és tapintatlan fecsérlése jött divatba. De sokkal gonoszabb volt az ellenkező állapot, hogy t. i. az állam minden szerencsétlenségéért a hadvezéreken töltötték az emberek bosszújokat, és az államnak semmi sem okozott nagyobb kárt, mint a szónokok és hadvezérek közti örökös ujjhuzás. Oly emberek, kik nyugodtan otthon ültek és a háborúhoz semmit sem értettek, itéletet mondtak fáradságos hadjáratokból visszatért hadvezérek élete és halála felett, ezek beszámolása alkalmával; aláásták tekintélyöket, elölték bennök a jó akaratot, a melytől függött minden. Miután Kallistratus Timotheus megtámadásával oly rossz példát adott, az ízetlenkedés mind nagyobb arányokat öltött, és nem volt egy hadvezér sem, a kit hazaárulás miatt többször vád alá ne helyeztek volna.

És mily helyzetök volt akkor a hadvezéreknek! Nem oly attikai polgárok élén állottak többé, kiket dicsőségszomj és hazaszeretet tartott össze. Az athéni gazdag polgárok kötelességszerűleg megtették a lovas szolgálatot, melyért nekik az állam a szokásos fizetést megadta; ők képezték azon díszcsapatokat, melyek kivonúlása a városi ünnepek fényét emelte, de a külföldi szolgálat alól kivonták magokat. A jómóduak helyébe szegény polgárok léptek, hogy zsöld és zsákmány által vagyoni viszonyaikon segítsenek; a pénz itt is annyira fődolog volt, hogy a harczosok fizetés nélkül még seregszemlére sem akartak kivonúlni a város alá. Találkoztak más állambeliek is elegen, kik készek valának pénzért éltöket s véröket eladni, és ezek hazátlan kalandorok voltak, oly emberek, kik előtt semmi sem volt szent, kik ma a perzsáknál és egyiptomiaknál, holnap az athéniaknál állottak be szolgálatba. Az ily csapatokat csak a pénz tartotta össze; arra fordítják a háború rúdját

a hol nyereségre legtöbb kilátásuk van; a pénz egyértelmű volt a hatalommal és győzelemmel; hogy pénzt szerezzenek, hozzá nyúltak még a templom kincseihez is.

Hogy ily zsoldos sereg az államot tönkre ne tegye, ahhoz oly kincstárra lett volna szükség, melynek biztos bevételei vannak, s biztos hadibudgetre. Azonban az az egész pénzügyi szervezet, melyen Athén nagysága nyugodott, már régen semmivé lett. A rendes segélyforrások, nevezetesen az adók kútfői, némely csekély maradvány kivételével, egészen bedugúltak, és az állam kincstára üres volt. E szerint ha sereget kellett előteremteni, jövedelmi adókat kellett kivetni s esetről-esetre közvetetlenül a polgárok zsebéből fedezni a háború költségeit. Az adózástól való idegenkedést csak növelte a gyakori megkeresés s a megfelelő eredmény hiánya, továbbá azon körülmény, hogy a polgárok pénze nagyobbrészt idegen emberek kezébe jutott; ide járult még az azok iránti bizalmatlanság is, kik a nagy nehezen összegyűlt pénzeket kezelték, s az az örökös vád, melyet a lelkiismeretlen pazarlások ellen minden lépten-nyomon emeltek. Ezért külön hivatalnokokat (exetasták) küldtek ki oly czélból, hogy megvizsgálják, vajjon a zsoldos sereg bejelentett létszáma csakugyan megvan-e; de magokat az ellenőrző hivatalnokokat is meg lehetett vesztegetni, ha a hadvezérnek úgy tetszett. Ha azonban nem rakták is zsebre az engedélyezett összeget, még úgy sem fedezte az a háború szükségeit; rendesen csak arra volt elegendő, hogy a zsoldosokat összeszedjék, s Athénban általánossá lett az a gondolat, hogy a szárazföldi és hajós sereg a külföldön maga tartozik magát fentartani. [38])

Timotheus adott rá először példát, hogyan lehet úgy folytatni háborút, hogy semmibe se kerüljön. Hazafiúi buz-

galmában mindent elkövetett, hogy dicsőséges vállalatainak útjából minden akadályt elhárítson, s nagy öröme telt abban, hogy győzelmeinek csekély árát összehasonlítgatta azon roppant pénzbeli áldozatokkal, melyekbe Perikles hadjáratai kerültek. Baráttól úgy mint ellenségtől pénzt szedett össze, s midőn szükség állott be, rézből vert váltópénzzel segített magán, melyet saját hitele alapján bocsátott forgalomba. Timotheus így azon veszedelmes tévedésbe vezette az athéniakat, hogy kincstár és rendezett pénzügy nélkül is lehetséges zsoldos seregekkel szerencsés háborúkat folytatni. Ebbe a balhiedelembe annyira beleszeszerettek az athéniak, hogy a tapasztalás által sem engedték magokat belőle kiábrándíttatni, bár már Timotheus idejében is láthatták, hogy voltaképen mi az oly hadviselés. A vezér sohasem volt ura mozdúlatainak, képtelen volt nagyobbszerű tervek kivitelére, arra volt kényszerítve, hogy elodázzon minden jelentékenyebb feladatot s erejét kisszerű háborúban vesztegesse el; nem kötelezhette magát arra, hogy határozott utasításokat elfogad s azokat végre is hajtja. Mind ennek szükségképi következménye az lett, hogy a vezérek az állammal szemben mind önállóbbak lettek, és saját belátásuk és akaratuk szerint cselekedtek. Minél több tekintettel kellett lenniök csapataikra, annyival kevesebbet adtak azokra, kikről megbizatásukat nyerték. Ha a zsoldot és katonákát magok teremtették elő, a siker dicsőségét is egyedűl magoknak akarták megnyerni. Nem volt tehát többé szó Athén diadalairól, hanem a vezérekéiről, s nem a város, hanem a saját nevét irta rá a győzelmes hadvezér azon zsákmánydarabokra, melyeket hazavitt.

Továbbá a dolog természete hozta magával, hogy a vezérek minél kevesebb támaszt és hathatós támogatást

találtak hazájokban, annál inkább rajta voltak, hogy külföldön keressenek összeköttetéseket. Erre számos alkalom kinálkozott; így szövetkezett Timotheus a pheraei Iasonnal, a molossiai Alketasszal, a macedoniai Amyntasszal, sőt perzsa satrapákkal is. A legnagyobb előnyökhöz úgy jutott, hogy barátjaitól kapta ajándékba. Hasonló viszonyban volt Iphikrates a thraciai fejedelmekkel, Chares Artabazussal. E baráti összeköttetéseket házassági kapcsok által tették még szilárdabbakká, mert azon fejedelmi családoknak nagyon érdekökben állt, hogy befolyásos helleneket csatoljanak saját érdekeikhez. Igy kinálta meg Seuthes Xenophont a leánya kezével (V. 173. l.). Igy lépett rokonságba Kotys Iphikratesszel, Kersobleptes Charidemusszal. Ily módon az attikai vezérek nagyon kétértelmű helyzetbe jutottak s kötelességeik gyakran a legkellemetlenebb összeütközésbe jöttek egymással (101. l.). Bizonyos tekintetben a külföldi uralkodók sorába léptek, s inkább otthon voltak külföldön, mint Athénban. Mint Alcibiades, száműzetése után magának Chersonesusban erősített helyeket alapított: ép úgy most ezek a vezérek, míg az állam hivatalnokai voltak, városok uraivá lettek, melyeket idegen fejedelmektől kaptak ajándékba, vagy magok kezére hódítottak meg. Hihetőleg igy kapta Timotheus Sestus és Krithote városát Ariobarzanestól ajándékba; Iphikrates a thraciai Drys nevű várost saját birtokának tekintette és kőfallal vette körül. Charesnak Sigeumban volt fejedelmi palotája, Chabriasnak mintegy második hazája volt Egyiptom s ott egészen önálló politikát folytatott.

Igy váltak el a vezérek érdekei az államéitól, így nyertek a hadvezérek oly személyes hatalmat, mely a köztársaság szellemével homlokegyenest ellenkezett. A harczi

foglalkozás külön vált a polgáritól, s a vezérek, kiknek folytonosan szigorú fegyelmet igénylő zsóldosokkal volt dolguk, bizonyos nyers és parancsoló modort kaptak fel; a polgárokkal szemben katonáknak tartották magokat és nem akarták tűrni, hogy a szájhősök, kik Athénban a szóvívők voltak, az ő dolgaikba beleszóljanak és hadjáratikra ítéletet mondjanak. De a polgárság mégis a szónokok után ment, s a polgárság feladata volt a csatába indúló hadvezérek számára kijelölni a harctért, s a visszatérők számadását az alkotmány értelmében meghallgatni. Ebből aztán oly átkos viszony fejlődött ki, mely a közügynek sokkal többet ártott, mint minden egyéb [39]).

Igy változott meg a hadvezéreknek az államhoz való helyzete, és mily gyorsan történt e viszonyok káros átalakulása! Mily nagy volt a különbség az idősebb és fiatalabb kortársak között!

Még Chabrias, Iphikrates és különösen Timotheus csodálatos módon le tudták győzni e visszásságokat, s fenn tudták tartani az állam és hadsereg közti kapcsolatot. Őket még attikai szellem vezérelte s képesek voltak a hadsereget, átalakúlt állapotában is, az államnak lehetőleg használhatóvá tenni és a zsóldosi s polgári katonáskodás egybekötése által az állam védelmi erejét emelni; az attikai míveltség hatalmát érvényre tudták emelni a míveletlen csapatokkal szemben, habár már Iphikratesnál nyilatkozott is a katonás dacz, midőn e vezér, Aristophontól való bevádoltatása alkalmával, kardot rántott a szónokokra.

Később azonban ez átkos viszonyok még nagyobb mértékben kifejlődtek. A vezérek eldurvúltak a sereg mellett, melynek élén állottak; a mily mértékben összeolvadtak ezzel, oly mértékben idegenedtek el a polgárságtól és szok-

tak el a tisztességtől és törvényességtől. Nem tesznek különbséget barát és ellenség közt, zsarnoki elbizottsággal pazarolják a pénzt, sarczolják a szövetségestársakat; ha a körülmények úgy hozzák magokkal, összes csapataikkal idegen szolgálatba állanak, úgy hogy az athéniak nem is tudják, hol van a hajóhaduk és keresniök kell a messze tengeren. Nem is tudják, kié is voltaképen a hajóssereg.

Ily állapotban voltak a dolgok Chares és Charidemus alatt, úgy, hogy az egész egy görög condottiere (kalandos, martalócz társaság) képét tűnteti elénk. Chares már külsejét tekintve is teljes ellentéte volt a finom testalkatú Timotheusnak, a ki, mint atyja is, kis testű ember volt. Chares a katonák előtt martialis termetével akart föltűnni, s ezzel és hegykélkedő beszédével igyekezett rájok hatást gyakorolni. Ezért vetette szemökre honfitársainak Timotheus, hogy egy embert széles válláért választottak meg hadvezérnek. Az nagyon alkalmas arra, mondá, hogy a hadvezér podgyászát rárakják, de hadvezéri tisztre oly ember való, ki minden nemtelen vágytól menten, tisztán felfogja az állam rendeltetését, és ha Chares átlyukasztott paizsával és sebeivel kérkedik, a vakmerőség egy hadvezérnek épen nem válik dicséretére. — E mellett Chares sivár erkölcsű ember volt, ki a véres csaták és puha kéjelgés váltakozásában találta tetszését, kinek vezérhajója könnyelmű lányokkal és fuvolásnőkkel volt tele, a kinek minden eszköz jogos volt a szónokok és polgárság megnyerésére. Mint olyas közönséges fajta ember, a maga természetes nyerseségével sokkal inkább tetszett a népnek, mint a finommíveltségű Timotheus, a ki sokkal büszkébb volt, mintsemhogy a népszónokoknak udvaroljon. Igaz ugyan, hogy Chares fáradhatatlan nagyratörekvésével, ügyességével és szünetlen munkásságával

tizenötéves fővezérsége alatt vívott ki némi előnyöket az athéniak részére, de sokat el is szalasztott és sok dolgot el is rontott, s habár nem őt kell is a szövetséges háborúnak, s e háború szerencsétlen kimenetelének egyedüli okául tekintenünk, mint Timotheus barátai tették: annyi mégis áll, hogy sokat tett arra nézve, hogy hazáját rossz hírbe keverje és Timotheus hazafias művét tönkre tegye.

A most említett vezérek athéni származásuak voltak. Az akkori viszonyok közt azonban nem tartózkodtak attól sem, hogy idegeneket alkalmazzanak vezéri tisztre ha megvolt bennök az a kellék, melyet akkor a hadvezértől leginkább megkivántak, hogy t. i. tudjon szabadcsapatokat toborzani, begyakorolni s magához csatolni. Ily módon jutott nagy rangra Charidemus, ki saját hazájában, az euboeai Oreusban, sem volt törvényes születésű polgár, ki a legnyomorúltabb helyzetből küzdötte fel magát mint katona, azután mint martalócz tengeren és szárazon kalandozott saját csapatával s híres emberré lett; Iphikrates aztán, legénységével együtt, zsoldba fogadta, hogy Amphipolis ellen működő csapatait ily módon is erősítse. Iphikrates könnyelműen megajándékozta bizalmával; rábizta az amphipolisi kezeseket, hogy azokat Athénba szállítsa. Charidemus azonban e helyett saját hazájokba juttatta őket vissza s aztán Athén ellen kezdett harczot a thrákokkal (45. l.). Ez alkalommal attikai fogságba került. De a ravasz kalandor, a helyett hogy árulásának méltó jutalmát vette volna, újból meg tudta nyerni maga részére a bizalmat. Minden csalárdsága mellett is, melylyel az athéniaknak oly nagy kárt okozott, olyan embernek tartották, kire az athéniaknak szükségök van. Timotheus ismét zsóldba fogadta, sőt az athéniak polgári joggal

ajándékozták meg, hogy állandóan megnyerjék városuk ügyének. Ennyire leszállították már a mértéket, a mely szerint az embereket megitéltek; ily kevéssé kivánták meg még egy hadvezértől is azt, a minek az államban bármely üdvös működés alapföltételének kellene lenni, t. i. a lelkiismeretességet, a hűséget és hazaszeretetet.[40]).

Ilyen volt az athéni hadsereg állapota oly időben, midőn az államnak a harcz terén megbizható erőkre sokkal nagyobb szüksége volt, mint azelőtt bármikor; mert mindig nagyobb lett a száma azon pontoknak, melyeket védelmezni kellett volna. Tehát a legnagyobb éberségre, okosságra és kitartásra lett volna szükség, ha Athén meg akarta volna tartani az Aegaeus tengeren való uralmát. De a belállapotok olyanok voltak, hogy szükségképen magok után vonták a külviszonyok rosszabbra fordúltát, a legfontosabb helyek elvesztését és a szövetségestársak elpártolását. Önállóság nem volt többé az állam vezetésében; mentek az emberek, a merre a körülmények hajtották őket; hiányzott az előrelátó ész, mely az állam hajóját kormányozná s biztos czélpontokat tűzne maga elé. Szerették a bizonytalan helyzeteket, a mennyiben nem vették komolyan sem a háborút sem a békét, s egyességeket kötöttek a nélkül, hogy szilárd akaratjok lett volna azokat meg is tartani. A külpolitika is mutatja, hogy a nyilvános életben mennyire eltompúlt a jogosság és erkölcsösség érzéke.

Még a legkedvezőbb és leginkább megbizható volt az a viszony, melyben Athén a thraciai Bosporus mellett uralkodó fejedelmekkel állott. Itt 438. óta a Spartakidák családja uralkodott, s ez az athéniak iránt oly barátsággal viseltetett, melyet nem tudtak megingatni az Athént ért számos csapások és legnagyobb vereségek sem. Különö-

sen Satyrus és fia Leukon (393—353.) mindent elkövettek, hogy e jó akaratot tettekkel bizonyítsák. Leukon felmentette az attikai hajókat a kivíteli vám alól, jelentékeny szabadalmakat adott az athéniaknak a gabonavásárlásoknál, úgy, hogy minden hajónak félre kellett állani, mig az athéni hajók meg nem rakodtak; sőt drágaság idején mérsékelt áron bocsátott jelentékeny készletet rendelkezésökre. Egyáltalában nagy súlyt fektetett arra, hogy a pontusi gabona főpiaczával szoros és kellőleg szabályozott összeköttetésben álljon, mely összeköttetés a vendégbarátsági viszonyok hasznos kölcsönösségén alapúlt.[41])

Egyiptommal és Cyprussal a legkedvezőbb összeköttetéseket létesítették, de aztán mindkét országban cserben hagyták a szövetségeseket (259—60. l.).

Perzsiával szemben nagyon határozatlan állást foglaltak el; ide-oda ingadoztak azon tiszteletadás között, mely a nagy királynak főúri tekintélyét elismerte, s azon föl sem vevés között, mely a birodalmat bomlófélben levőnek tekintette s oly államnak tartotta, melylyel szemben épen nem kell lelkiismeretes dolgot csinálni abból, vajjon megtartják-é vagy nem az irányában való kötelezettségeket. Mindent elkövettek, hogy a nagy királylyal békeszerződéseket kössenek; másrészről mégis támogatták a felkelő satrapákat azon hiszemben, hogy Susában úgy sem tudják meg, mi történik az Archipelaguson. Azon hirre, hogy Chares a király seregét megverte, a polgárok oly örömzajt csaptak, mintha csak egy marathoni győzelem történt volna; de midőn III. Artaxerxes Ochus ezért megneheztelt, az athéniak egyszerre annyira megijedtek, hogy hajóhadukat rögtön visszavonták s lemondtak minden kivívott előnyük-

ről, csakhogy a nagy királylyal valahogy komoly összeütközésbe ne jöjjenek (111. s köv. l.).

A külviszonyok közt legfontosabb volt az, melyben Athén azon hatalmasságokkal állott, melyek a thraciai tenger és a Hellespontus mellett, az athéniak e gabnaszállító vonala mellett, uralkodtak. És a dolgok sehol sem állottak rosszabbúl és ingatagabb alapon, mint épen itt; itt volt az a nyilt seb, mely a várost folyton lázas nyugtalanságban tartotta és legjobb életerőit egyre emésztette. Itt minden szerencsétlenül ütött ki, és a szörnyű áldozatokkal kiküzdött uralmat Brasidas végzetes hadjárata óta semmi módon sem lehetett helyreállítani. Amphipolis, melyet Sparta, Perzsia és Macedonia ünnepélyesen átengedett az athéniaknak, daczolt még Iphikrates és Timotheus támadásaival is, és ha az athéniak azt hitték olykor, hogy már kezökben van, nemsokára ismét sokkal messzebb voltak birtokától, mint valaha. Épen igy Olynthus és a chalcidicei városok az athéni tengeri szövetséghez való csatlakozást megtagadhatták a nélkül, hogy e miatt baj érte volna őket. Az odrysák hajdani barátsága (7. lapon.) már régen keserű ellenségeskedéssé vált, és véres harczokat vivtak annak eldöntése végett, vajjon egy időre Athén vagy valamelyik belföldi uralkodó befolyása legyen-e nálok a túlnyomó. Egyik párt sem tudott a másiknak határozattan föléje kerekedni, mert az attikai fegyverek túlsúlyából sokat levont a harcztér távol volta, s a szél és időjárás által okozott nehézségek; ezenkivül a thraciai fejedelmek jól értettek ahhoz, hogy Athént a saját fegyverével verjék meg és hogy az attikai hadvezérek tehetségét saját családjok érdekének szolgálatára nyerjék meg. Hisz Kotys Iphikratesnek, Kersobleptes (359. óta) Charidemusnak köszönhette hatalmát.

Hogyha alkalmilag vívtak is ki némi eredményt az athéniak, az csak azon viszálkodások következtében sikerült, melyek a thraciai nemzetségfők között kitörtek; csak ily módon jött létre 357-ben is az az egyesség, mely által Chares Chersonesust visszanyerte Athénnak.

De ez a birtok még most is nagyon bizonytalan volt; mert Kardia, a félsziget kulcsa és legtekintélyesebb helye, mely a félszigetet a szárazzal összekötő szorosban feküdt, egy görögöktől alapított és attikai lakossággal biró város, a thraciai fejedelem kezében maradt, s róla jól tudták, hogy minden szerződést csak addig tart meg, mig elegendő ereje nincs, hogy magáról lerázza. E birtokok megmaradását, melyekről Athén nem mondhatott le a nélkül, hogy jólléte alapjait meg ne ingassa, — egyáltalában semmi sem biztosította; biztosítékot erre csak úgy szereztek volna, ha az odavaló fejedelmeket teljesen legyőzik és lehetetlenné teszik rájok nézve, hogy a szerződésben megállapított határokon túllépjenek. De egy ily háború folytatására nem volt sem bátorságuk, sem segédeszközük; legfölebb annyit tettek, hogy hajóhadakat szereltek föl, melyek Athén tekintélyét egy kis időre helyreállították és pillanatnyi engedményeket erőszakoltak ki. — És ha Athén a thraciai parton uralkodó fejedelmeket nem volt képes legyőzni, hogyan végezhetett volna azon új ellenségével, ki a mellett, hogy az apró barbárfejedelmek hűtelen politikáját követte, még egy folytonosan növekedő birodalom erejével is rendelkezett [42])?

Eleinte az athéniak ama kellemes csalódásban ringatták magokat, hogy a macedoniai királynak Athénnal egyenlő érdeke van, és hogy a király Amphipolis, a chalcidicei városok és az odrysák ellen jó szolgálatokat fog nekik tenni. De Amphipolis megszállásával (48. l.) ledobta Fülöp az ál-

arczot, s ezzel azon ellenek sorába, kik a gyarmati birtokokat fenyegették, egy új ellenség lépett, még pedig, mint csakhamar beláthatták, a legveszélyesebb min lnyája közt.

A mi a görög államokhoz való viszonyokat illeti, a tengeri szövetségnek minden gyengéje mellett is megvolt az a jó oldala, hogy Athénnak az Archipelagussal való összeköttetését fentartotta és a régi hagyományokat nem engedte kiveszni. Athén nagyvárosnak tarthatta magát, ha Rhodusból és Kosból, Byzantiumból és Chiosból a követek Athénba mentek. Még megvolt a lehetőség arra nézve, hogy a lassankint való megszokás az összeköttetést megszilárdítja és a közös veszély új jelentőséget ad neki. A szövetség azonban épen akkor bomlott fel, midőn a legnagyobb veszély következett be, midőn Fülöp előlépett a tengeri uralomra vonatkozó terveivel. Corcyra már előbb elveszett (102. l.); Athén mellett tehát csak a legjelentéktelenebb szigetek maradtak meg; a régi szövetségi-tanácsnak csak árnyéka volt az, a mely Athénban továbbra is együtt ült, és szövetségi adóba csak mintegy 45 talentum (106,500 frt) gyűlt be. A békekötés alkalmával tanúsított gyáva eljárás tökéletesen aláásta Athén tekintélyét. Mert eddig mégis volt egy hatalom az Aegaeus tenger mellett, és a szigeteken volt egy attikai párt, mely ott az államalkotmány ügyeit Athénnal összhangzásban vezette; most azonban az ellenkező befolyások emelkedtek érvényre, és a legjelentékenyebb városokban forradalmi mozgalmak ütöttek ki, melyek vagy az olygarchákat juttatták a kormány rudjához, vagy pedig zsarnokuralomra vezettek. A perzsák örömmel üdvözölték a forradalmi átalakúlásokat, és Maussolus arra használta fel, hogy a közelebb fekvő szigeteket, úgymint Kost, Rhodust, hatalmába kerítse és a perzsa király főurasága alá

hajtsa. Chiosban változó szerencsével küzdöttek a községek és az oligarcha párt. A lesbosi városokban is vagy oligarchia vagy zsarnokuralom lépett életbe. Így nyertek túlsúlyt az ellenséges pártok és ellenséges hatalmak a szigeteken és elidegenítették azokat az athéniaktól, úgy, hogy a nem politikai ügyek is sokat szenvedtek e miatt; az új viszonyok megzavarták a kereskedést és alábbszállították a polgárok jóllétét.

Ez volt a dolgok állása ama békekötés után, mely Athén történetében végzetes fordulópontot képez.

Eddig az athéni államférfiak, habár nem folytattak is valami önálló és következetes politikát, azt mégis mindig föladatuknak tartották, hogy hazájok hatalmi állását erejök szerint megvédjék. Kallistratus Thebe hegemoniája ellen küzdött fáradhatatlanúl, Aristophon Sparta rovására akarta Athént emelni és nem ijedt vissza semmi háborútól, ha azt a város becsülete követelte. Mindkettőben volt még valami abból a szellemi felpezsdülésből, mely Athén újjászületését követte; azt a gondolatot, hogy a városnak hellen hivatása van, soha sem hagyták figyelmen kivül s nem szűntek meg polgártársaikat hazafias erőfeszítésekre lelkesíteni. A békét egy, Aristophonnal ellentétes párt hozta létre, mely aztán a közügyekben az előbbitől lényegesen elütő fölfogást juttatott érvényre.[43])

Oly férfiak léptek most föl, kik az által szereztek befolyást, hogy csak a polgárok kényelmét vették számításba, és a magasabb és áldozatokkal elérhető czélokról való lemondást tették politikai programmjokká. Egyre azt hánytorgatták, hogy mindannak a nyomorúságnak, melyet a városnak a siciliai hadjárat óta szenvednie kellett, okai nem egyebek, mint az előbbi államférfiak szemfényvesztő s a város erejét túlbecsülő tervei, s a nagyhatalmi

ábrándok. A városnak tehát legközelebbi föladatára kell szorítkozni s arra törekednie, hogy jól rendezett háztartása és a szomszédokkal való békés viszonya mellett az ipart, kereskedelmet és a polgári jóllétet vegye ápolás alá. Olyanforma állapotot sürgettek tehát, mint midőn egy magánember széleskörű s bizonyos veszélylyel és munkával járó foglalkozásaitól visszavonúl, hogy életének hátra levő napjait kedélyes nyugalomban tölthesse el. A polgárok nagy többsége nagyon kapott ezen; de azért egyáltalában nem akartak lemondani arról, hogy athéniaknak tartsák magokat s nagyon szerették, ha a szónokok őseik nagyságát emlegették előttök, mialatt ők az ősök babérjain nyugodtak s azt tartották legnagyobb boldogságnak, ha kényelmöket semmi parancs, semmi adókivetés nem zavarta.

E békepolitikának főfő szószólója Eubulus volt, Spintharus fia, ki amaz időtájt született, midőn Athén a spartai igát lerázta nyakáról. Mint szónok ismertette meg magát a polgársággal, mely aztán megkedvelte csendes és megnyerő természetéért. A pénzügyekben éleslátású volt és sikerült neki sok hibát és visszaélést fölfedezni, melyeket Aristophonnak és társainak kormánykodása alatt elkövettek. Midőn aztán Perzsia beleavatkozása folytán attól lehetett tartani, hogy a szövetségesekkel folytatott háború beláthattatlan arányokat fog ölteni; midőn a segélyforrások már a háború kezdetén kiapadtak, a vezérek egymással versengettek és legkevesbbé sem lehetett bízni az ügy szerencsés kimenetelében: akkor Eubulus elérkezettnek látta az időt, hogy a maga korlátolt, a pénzügyeket ellenőrző hatásköréből kilépjen és a napi nagy kérdéseket vegye kezébe.

Valóban athéni államférfiú a maga működését szégyenletesebben nem kezdhette, mint Eubulus, midőn azt

sürgette, hogy békét kell kötni minden áron, a nagy áldozatokat oda kell hagyni s teljesen lemondani a régi tengeriuralomról; de az a merész nyiltság, melylyel a becsület és hatalom összes érdekeit a béke utáni vágynak alárendelte, megnyerte részére a polgárok szivét, kiknek nagyon jól esett az, hogy egy ékesen beszélő szónok nyilvánosan kimondta és teljesen jogosaknak tüntette föl szivök legtitkosabb érzelmeit és vágyait. Határtalan bizalommal csatlakoztak tehát Eubulushoz, ki a veszteségek pillanataiban meg tudta őket nyugtatni s szebb jövővel kecsegtette. Elhitték neki, hogy Aristophon és Chares meggondolatlan és kihivó politikája idézte elő a szerencsétlenséget; most arra kell törekedniök, hogy saját házokban mindent jól elrendezzenek; szerény visszavonúltságban gyökerezik a demokratikus államok boldogsága és előrehaladása.

Eubulus azonban nem akarta polgártársait puszta szólásformákkal elégíteni ki, hanem elhatározta magában, hogy, mihelyt alkalma lesz rá, csakugyan részelteti is szülővárosát a béke áldásaiban. És erre nem sokára meg is lett az alkalma, midőn Aristophon lelépése után azonnal megkapta az államkincstári főhivatalt. Egész politikája a pénzügyből indúlt ki; itt volt ő igazán otthon, e téren ellenzékieskedett, e téren ismerte az eddigi kormányzás minden hiányát; hozzá volt tehát jól készülve a munkához és gyors eredményeket mutathatott fel. Az első kormányzati év végén nagy diadalt aratott, midőn az állam jövedelmeinek nem csekély gyarapodását tudta kimutatni.

Most itt volt az ideje, hogy kimutassa, vajjon valóban az állam java lebeg-e szeme előtt? Ekkor, minden béke szeretete mellett is, az lett volna feladata, hogy számba vegye az előre nem látható eshetőségeket, s oly pénzalap

gyűjtéséhez fogjon, mely nélkül az állam mindig erőtelen marad s még a békeállapot biztos fentartására sem számíthat. Eubulus azonban erre nem gondolt. Többet nem akart, mint hogy megmaradjon hivatalában, hogy magát nélkülözhetetlenné tegye s a népet magához kapcsolja. Ily czélból indítványozta a béke első évéről fönmaradt összegnek kiosztását. A Dionysus ünnepeit (valószinűleg 353. tavaszán) rég nem élvezett öröm és vígság közt ülték meg; még a legszegényebb is dőzsölhetett az ünnepi mulatságokon. Most már mindent tehetett Eubulus. Tőle függő és az ő nyomdokain járó embereket helyezett a legfőbb pénzügyi állomásokra, de egyszersmind alább is szállította e hivatal jelentőségét; mert arra elég hatalma volt, hogy az attikai pénzügy egész rendszerét saját elvei szerint lényegesen átalakítsa. [44])

Előbb az volt a szabály, hogy az államjövedelemből fenmaradó összeg a hadipénztárba folyt be; jó esztendőkben azonban egy részét ki is osztották, hogy a szegényebb polgároknak a színházi előadások alkalmával belépti díjul szolgáljon. Ez volt az ú. n. theorikon vagy szinházpénz, s az egész intézkedés összhangzásban volt a periklesi állam legnemesebb irányzataival, de az elfajúlásnak a többieknél jobban ki volt téve. A szinházpénz lakomapénzzé lett; megkétszereződött, sőt megháromszorosodott. Magok az athéniak belátták, hogy ez a közjónak nagy kárára van, és eltörölték, de azért Agyrrhius (V. 263. l.) mégis újra életbeléptette, mint olyas valamit, a mely a demokratiával s következőleg az attikai állam természetével együtt jár. De azért a theoretikont mégis csak esetről-esetre osztották ki s a polgárságnak azt követelni soha sem állott jogában, bár ha elmaradását nagyon rossz néven vette is.

Most azonban egyszerre egészen új elveket állítottak fel. Az ünnepre való pénz, mondák, a legfontosabb tétel az egész budgetben; az erre rendelt pénztárnak tehát teljesen önállónak és biztos jövedelmekkel birónak kell lenni. A pénztári hivatalnokokat tehát nemcsak azzal kell megbízni, hogy a nekik átadott pénzeket kioszszák, hanem, hogy pénztáruk hiányt ne lásson, fel kell őket hatalmazni arra is, hogy az egész államháztartást ellenőrizhessék, és a közpénzeket kezelő egyes bizottságokra, — így pl. azokra, melyek a kőfal-építési és útcsinálási pénzeket kezelik, — felügyelhessenek. Ezért oly férfiak kellenek oda, a kikben mindenki megbízik, a kiket a polgárság alkalmaz, még pedig évről-évre, korlátlanúl, a kit akar. Eubulus, természetesen, állandóan megmaradt hivatalában; a pénzt bővebb mértékkel osztották, mint bármikor azelőtt, s magasztalták Eubulust, mint e boldog állapot megteremtőjét.

Ezzel meg van jelölve kormányzásának álláspontja, s annak szükségképi következései is világosak. A nép kényelmes élete fontosabb mindennél, s az erre megkivántató eszközök előteremtése képezi a lelkiismeretes államférfiú első és legkomolyabb feladatát. Olyanforma ez, mintha egy monarchiában azon elvet állítanák fel, hogy az állam jövedelmei mindenekelőtt arra valók, hogy belőlök az udvari ünnepek, udvari vadászatok s az uralkodó egyéb mulatságainak költségei kiteljenek, s a fenmaradó összegnek az állam szükségeire elegendőnek kell lenni. Nem igen esik meg, hogy egy, az állam természetével annyira teljesen ellenkező elvet oly naiv nyiltsággal kimondjanak és életbeléptessenek, mint a hogy ezt Eubulus megtette. Ha nevezetesen az ünnepre való pénz a polgárság jövedelmét képezi, akkor — így okoskodtak — annak meghiányosítása felségsértési bűn s minden

erre czélzó irdítvány úgy tekintendő, mint a nép személye ellen elkövetett merénylet. Minthogy azonban előbbi szokás szerint az évi jövedelmek maradványa a hadipénztárba folyt be, tehát ennek a veszélynek határozottan elejét kellett venni, s e végből külön törvényt hoztak, mely szerint halálbüntetést mondtak ki arra, a ki indítványozni merné, hogy az ünnepre való pénzeket hadi czélra fordítsák. Tehát az állam vagyonának bölcs felhasználása szerintök visszaélés volt, és a józan takarékosság a nép jogainak megsértése, s mint olyanra szabták rá a büntetést; a luxust ellenben olyannak tüntették fel, a mely nélkül nem lehet ellenni, és míg a demokratia elvét legfőbb igazsággá akarták tenni, eltörülték alaptörvényét: a szólásszabadságot; mert a polgárságnak és szóvivőinek kezei meg voltak kötve, ha az állam legfontosabb ügyei kerültek szőnyegre. Ezentúl minden hadi-kiadást külön kivetett birtokadó által kellett fedezni, s ez által az egész ügytől, — habár az állam megmentése forgott is fenn, — előre elidegenítették a polgárokat [45])

Mig ily intézkedéseket ellenmondás nélkül keresztül lehelett vinni, ugyanakkor minden szónok ki volt téve annak a veszedelemnek, hogy ha valami ujitást hoz szóba, az alkotmány ellen tett indítványáért pörbe fogják. De Eubulus jól értett ahhoz, hogy oly húrokat pengessen, melyeknek hangja mindenkinek tetszett; mert az emberek alant járó hajlamaira építette egész politikáját, s olyanokra, melyek kielégítése polgártársait minden komolyabb törekvésektől elidegenítette. Mind az a nagyszerű és magasztos, mely az attikai demokratiában megvolt, tönkre ment, mig másrészről a romlásnak minden benne rejlő csirája teljes kifejlésre jutott; az állam ápolta az önzést, a helyett, hogy kiirtotta

volna. A polgároknak a komoly ügyek iránti érdeklődése szemlátomást csökkent. Mulatságaik egyre könnyelműebbekké és ledérebbekké lőnek.

Hires hetairák képezték a városban a beszélgetés fő tárgyát; Thearionnak, az athéni első czukrásznak, találmányait nagy hangon dicsérték, s az élczeket, melyek víg lakomákon előkerültek, nagy buzgalommal hordozták körül az egész városban. A tréfálkozás erénynyé lett, kivált azon hatvan tagból álló társaságban, mely a Kynosarges melletti Herakleionban tartotta összejöveteleit. Azt mondják, hogy Fülöp király ülésöknek egy jegyzőkönyvéért egy talentumot igért.

Igy telt az élet kisvárosi mulatozásban, s a nép mind jobban elpuhúlt. Ellenmozgalom nem támadt. A vagyontalanokat kielégítette az ünnepi pénz, a vagyonosokat meg a békepolitika, mely senkit sem ijeszgetett a birtokadóval. A demokraták Eubulusban saját emberöket látták az ügyek élén, s az aristokrata körök is mellette voltak, mert attikai tengeri-uralomról és nagyhatalmi politikáról eleitől fogva nem akartak semmit tudni. S igy történt, hogy oly ember, mint ő, tizenhat éven át vezethette Perikles államát.

Athénnak a fentebbi korszakokban való szellemi mozgalmairól úgy is fogalmat szerezhettünk, ha magunk elé képzeltük a nyilvános élet különböző nyilvánúlásait. Mert közelebbről vagy távolabbról minden az állammal volt összefüggésben, az állam szolgálatában állott, s általa tartatott fenn s ápoltatott: szobrászat, építészet, a poesis minden faja, a bölcselkedő, a történetiró és a csillagász búvárkodása és a tudomány minden ága, a mint a sokoldalú szellemi élet ez egységét a Perikles korszakának rajzolásánál fölmutatni igyekeztünk. Most azonban máskép áll a dolog,

és nagy igazságtalanságot követne el az, a ki Athénnak a Kallistratus, Aristophon és Eubulus korabeli szellemi életét a politikai állapotok szerint akarná megitélni; mert e korban a legderekabb férfiak vonakodtak résztvenni a közhivatalokban; a legjobb erők meghidegültek az állam iránt, és a legnemesebb törekvések nem állottak vele összefüggésben. Annyival fontosabb tehát, hogy a tudományban és művészetben nyilvánuló szellemi életet különösen szemügyre vegyük.[46])

Mindenekelőtt a bölcselettől várhatnók, hogy üdvös befolyást gyakorolt az athéniak összes életére. A bölcselet volt nálok a legutóbbi és leghatalmasabb szellemi mozgalom. A bölcseleti vizsgálódásokra való hajlam jellemző vonása volt az athéniaknak, és a kornak akkori iránya költőket is erkölcsi bölcselőkké tett, mint Euripides mutatja. A sokratesi bölcselet sem akart a puszta elmélet terén maradni, hanem inkább gyakorlati életbölcseség volt, és Sokrates épen nem kivánta tanitványaitól, hogy a társadalomból kivonják magokat, sőt arra kérte őket, hogy vegyenek részt a közügyekben. Aztán tudjuk azt is, hogy Sokrates halála az ő befolyásának, melyet az athéniakra gyakorolt, legkevesebbé sem vetett véget; sőt halála után az iránta való hangulat teljesen megváltozott (V. 142. l.), és midőn Polykrates sophista egy iratot adott ki, melyben Sokrates elitélését igazolni akarta, a közönség általános rosszalásával fogadta ez iratot és többen czáfolatot irtak ellene.[47])

A hangulat eme megváltozása úgy tekintendő, mint az elkövetett jogtalanság miatti bűnbánó érzés, mely becsületére vált az athéniak jó szivének; de a változás épen

nem terjedt ki előbbi magok viseletére. Igaz, hogy a nemes martyrt most már úgy tekintették, mint legjobb polgártársaik egyikét; igaz, hogy ünnepelték nevét és szobrot állítottak neki: de érdemének mindezen megismerése nem volt elég komoly és hatásos arra nézve, hogy erős elhatározást ébreszszen bennök azon jónak elsajátitására, a melyet nekik Sokrates, tanitásaiban ajánlott. Épen ezért azon emelkedettebb élet csirái, melyeket a nagy bölcs oly fáradhatatlan buzgalommal élesztgetett polgártársai közt, csak egy szűkebb körben juthattak kifejlődésre, s e kör a néptömeg csoportján belül mintegy külön fajt képez, egy uj nemzedéket, melynek tagjai Sokratesnek köszönték lelki életöket s benne találták fel közös középpontjokat.

Sokrates követőinek e csoportja azonban nem volt zárt felekezet, mint a Pythagoras követőié; mert Sokrates épen nem volt oly iskolának feje, mely a mester mondásainak megtartására kötelezte volna magát. Az ő tana nem volt oly mag, melyből mindenütt, a hol talajra talál, legyen az bár különböző jóságú, egyenlő növény fejlődik; az ő tana voltaképen nem volt egyéb, mint benső s önálló életre, a maradandó igazság kutatására, szabad és öntudatos személyiség kifejtésére serkentő ösztön. Innen van az is, hogy Sokrates hatása nem szorítkozott csupán saját polgártársai körére.

Az ő idejében a különböző államok és városok közti ellentétek már sokat vesztettek éles voltukból; a sophisták sokat adtak arra, hogy mindenütt otthon legyenek, és a míveltség, melyet elterjesztettek, elenyésztte az egyes törzsökök jellemvonásait. Ezt látjuk egy Theramenes és Alcibiades alkalmazkodó természetében is, ki a körülmények szerint tudott lenni athéni, spártai, boeotiai, ioniai,

thraciai, vagy akár perzsa is. Sokrates azonban épen nem akarta letörölni az emberről a vele született sajátságokat, hanem megnemesíteni akarta azokat, s a szűkebb haza szokásait és nézeteit hellenné és általános emberivé szándékozott átváloztatni. Az egész népben megvolt az erre való törekvés, és minél jobb görög volt valaki, annyival kevesebbé elégíthették ki az állami élet és a társadalmi viszonyok, annyival inkább vágyódott valami magasabb álláspont, föltétlen és mindenütt érvényes igazság után. E vágyódás, e szükségérzet kielégítésére törekedett Sokrates, s innen van, hogy hatása messze túlterjedt Athén falain. Másrészt azonban e hatás legnagyobb mértékben épen hazájának szolgált emelésére, mert Athén épen ez által lett teljes mértékben a hellen bölcselet székhelyévé, a mivé azt Perikles fölszentelte, s ez által nyert a szellemi élet eme terén oly előkelő állást, mely politikai kitünőségét jóval túlélte.

Tudni vágyó hellenek siettek mindenfelől Athénba, hogy forrásánál meríthessenek a sokratesi bölcseletből; Thebéből Simmias és Kebes (V. 317. l.), Megarából Euclides, s e körül csoportosúlt aztán a mestere halálával árván maradt sereg. Euclides már előbb is bölcseleti tanulmányokkal foglalkozván, teljesen méltányolni tudta azon nagy szolgálatot, melyet Sokrates a következetes gondolkozás kifejtése által tett az emberiségnek. Az élesen bonczoló dialektika volt Euclides eleme s fáradhatatlanúl azon munkálkodott, hogy az érzéki észrevételeken alapuló minden fogalmat, itéletet és következtetést kiméletlenúl megtámadjon. Ennek következtében Sokrates tanának ethikai része háttérbe szorúlt Euclidesnél, s követőinél még inkább, kik a bölcselet mélyebbre vágó kérdéseit elmellőzték s minden erejöket az eristikában, az az a dialektikai vitatkozás mű-

vészetében keresték. Ez iskolában az alaki rész emelkedett tehát túlsúlyra, s épen ezért nagy tetszést talált ez irány azoknál, kik nem akartak tulajdonképi bölcselők lenni, hanem csak az általános képzés és gyakorlati czélok szempontjából gondolkozó tehetségöket gyakorolni és a meggyőző bizonyitásmódot elsajátítani óhajtották. Ez irányban különösen kitünt a miletusi származásu Eubulides, ki Athénban élt és tanított; férfias jellem, ki a bölcselőktől is megkivánta a hazafias érzületet és a szabadságszeretetet s Athénban a demokrata párttal tartott.[48])

Ide tartozik az elis-i Phaedon, egy előkelő családbeli ifjú, ki a háború alkalmával (V. 184. l.) fogságba esett. Sokrates ismerte már előbb és kieszközölte kiváltását s fogékony lélekre talált benne, mely teljes odaadással csüggött mesterén. Phaedon neki köszönhette úgy a külső mint a belső szolgaságból való kiragadtatását s a legőszintébb buzgalommal haladt a mesterétől kimutatott úton. Nagy szeretettel fordúlt Sokrates tanitásának dialektikai oldalához is, de úgy látszik, hogy mestere erkölcsi irányát Euclidesnél jobban méltányolta.

Harmadik volt Aristippus, kit a távol Cyrenéből vonzott magához Sokrates hirneve; nagy hévvel csatlakozott a mesterhez, de sohasem teljes odaadással; nem tudott felhagyni a gazdag kereskedővárosi szokásokkal; természetében mindig megmaradt bizonyos állhatatlanság, és volt valami benne a sophistákból. Bölcseletének irányán is meglátszik, hogy világfi volt, mert ellene nyilatkozott az elméleti tudásnak, a dialektika iránt nem volt semmi érzéke, és a bölcseletet egészen úgy fogta fel, mint az élés művészetét, mint a boldogságra vezérlő oktatást. Azt mondta, hogy alapjában semmit sem tudunk, csak azt, a mi minmagunkra vonatko-

zik, a mit saját magunkon észreveszünk. Csak itt találjuk fel biztos mértékét a jónak és kivánatosnak, mert mindenki azt nevezi jónak, a mi gyönyörűséget ébreszt, és az ellenkezőt rossznak. De különböztetni kell tudni; a gyönyörűségek különböző neműek, van érzéki és szellemi, van önző és önzetlen, tiszta és tisztátalan gyönyörűség, s vannak olyanok, melyeket sok rossz érzés árán kell megvásárolnunk. Tehát belátás és a léleknek sokoldalú kiképeztetése szükséges ahhoz, hogy az egészséges élvezeteket a károsaktól meg tudjuk különböztetni, hogy az élvezetek közt lelkünk függetlenségét meg tudjuk őrizni, hogy magunkat a lelket nyugtalanitó visszás indulatoktól, az irigységtől és szenvedélytől, előitéletektől és változó kedélyhangulattól mentesekké tudjuk tenni, hogy végre a nélkülözéseket és fájdalmakat is nyugodt lélekkel tudjuk elszenvedni. Habár tehát Aristippus még fentartá Sokrateshez való csatlakozását, a menynyiben a tudást a boldogság elengedhetetlen eszközének tekintette: mindamellett a csatlakozás nagyon laza volt, minthogy a tudás mezejét az egyes ember érzéki észrevételére korlátolta, s az erény szerinte lényegében nem volt egyéb, mint az élvezetekben való mértéktartás. Bajos dolog volt ily tant az erkölcsiség magaslatán fentartani; e tan az emberi természet alacsonyabb ösztöneivel kaczérkodott, és miután már Aristippus a maga bölcseletét a buja világi gyönyörűségekkel össze tudta egyeztetni, követői, a cyrenei iskola tagjai, még tovább mentek a veszélyes úton, és mindig jobban megtagadták a Sokratestől sürgetett vizsgálódási hajlamot és életbeli komolyságot.

Más utat követelt az athéni születésü Antisthenes, kinek anyja thraciai nő volt. Nála épen Sokrates jellemének nagysága volt az, mely őt a sophisták irányától és

Gorgias bámulásától távol tartotta s arra ösztönözte, hogy a sokratesi erényt tegye törekvésének középpontjává. Aristippussal azonban megegyezett abban, hogy az ismeret nála is csak czélja elérésére vezető eszköz volt; a bölcseletet ő is voltaképen életbölcseségnek és a boldogságra vezérlő tudománynak tekintette, de ő határozottan elvetette az életnek minden olyan boldogságát, mely külső javakban s elpuhúlt érzékiségben gyökerezett, és a boldogságot, Aristippus finom élvezetszeretetével ellenkezőleg, az embernek minden külső javaktól való teljes szabadságában, az önczélu erényben, találta fel. Az erény képezi az embernek egyetlen és teljes boldogságát, s nincs más boldogtalanság és szerencsétlenség, mint a bűn. Az erény a helyes belátás eredménye, csakhogy a belátás szerinte voltaképen az akarat iránya; mihelyt az ember ezt megszerzi, a vizsgálódásnak nincs többé fontossága, s ezért a bölcseség fogalma ő nála igen határozatlan és tartalmatlan volt. De gyakorlati tantételeit annál határozottabban és világosabban kifejezte; a gyönyörűséget ugyanis nemcsak haszontalannak és közönyösnek tartotta, hanem veszélyesnek és gyülöletre méltónak is, úgy hogy az igazi erényt nem tudta máskép képzelni, mint az önkéntes szegénység, a teljes önmegtagadás és lemondás formájában. A társaságos életben s azon kellemetességekben feltalálható öröm, melyekkel az attikai szellem a városi életet oly gazdagon és kedvesen fölruházta, előtte mintegy bálványimádás volt; a teljesen szabad egyéniségnek kifejtése annyira fődolog volt szerinte, hogy mellette az állami közösségben is gátló akadályt látott. A világhoz más nem kötötte, mint az, hogy harczolt ellene s egyeseket ki akart belőle szabadítani. E czélja elérésére késő vénségéig szóval és irásban fáradhatatlan tevékeny-

séget fejtett ki, és mint Aristippust az élvezet művészetében, úgy Antisthenest a lemondásában multák fölül tanitványai. A sinopei Diogenes, Hikesius fia, tökéletes cynikus volt, a mint Antisthenes követőit iskolája helyiségétől, a Kynosarges nevű gymnasiumtól, nevezték, mely névvel egyszersmind az ő ellenszenves és az emberi méltósághoz nem való életmódjára is céloztak. Eddig a philosophiai képzettséget bizonyos jólléttel és finom szokásokkal egybeköttetésben szokták látni Athénban, ugy tekintették, mint a felsőbb körök birtokát, s maga Sokrates is, bár megvetette a külsőségeket, arisztokrata körökben forgott. A cynikusok bölcselete azonban minden finomabb míveltségnek háborút izent; Diogenes cserép hordóban hevert a Metroon (Rhea temploma) előtt Athénban, vagy Kraneionban, Korinthus fajtalan külvárosában, szennyes koldúlóbaráthoz hasonlóan ostorozva a világ felfordúltságát s eredetiségével mulattatva a gúnyolódó tömeget. [49])

Az eddig ismertetett sokratikusok külföldiek voltak, vagy ha Athénban születtek is, mint Antisthenes, irányuknál fogva idegenek voltak az államtól; mindnyájan megegyeznek abban, hogy Sokrates tanának csak egyes oldalaihoz csatlakoztak. Euclides és Phaedon iskolája különösen Sokratesnek módszeréhez ragaszkodott, mig a cyreneiek és a cynikusok elhanyagolták bölcseletének elméleti oldalát, s a tudás és akarás közti összeköttetést, melynek kimutatása Sokrates főérdemét képezte, felbontották és a philosophálást voltaképen cselekvéssé tették. Mind a négy iskola tehát csak egyoldalúlag fogta fel a nagy mester tanitását; Sokratest egészben megérteni a tulajdonképeni athéniak voltak leginkább képesek.

Sokratesnek földieire való hatása különböző volt.

Némelyeknél e hatás csak ösztönzés maradt, melynek semmi kiható eredménye nem lett, mint Kritiasnál és Alcibiadesnél. Másoknál a benső közösségnek bizonyos állandó viszonya fejlődött ki, melyben Sokrates is életének legfőbb örömét találta; ilyenek voltak a hű Kriton, az igazság szeretetétől mélyen áthatott Apollodorus és Chairephon. Végre voltak Athénban olyanok is, kiket Sokrates tanitása oly mélyen áthatott, hogy nem állapodhattak meg annál a pontnál, hogy csak magoknak tartsák meg az átvett jót, hanem azon voltak, hogy jóltevőjök alakját a távoliaknak és utódoknak is fölmutassák, tanitásait szélesebb körben terjesszék és halála után munkáját folytassák. S az erre czélzó kisérletek különböző nemüek voltak. Igy Simon csizmadia mester, kinek műhelyébe az öreg sokszor befordúlt, emlékezet után jegyezte föl azon beszélgetéseket, melyek legjobban benyomódtak lelkébe, mig Aeschines, a Lysanias fia, szabadon átdolgozva adta ki Sokratesnek nehány jobban felfogott beszelgetését, bárha életmódjával nem igen vált mesterének becsületére. Ezek és az egyéb e fajta iratok elvesztek; Xenophon azonban, a Gryllus fia, mint Sokrates iskolájához tartozó iró, sokkal nagyobb világosságban áll előttünk, Sokratesnek ez egyetlen igazi követője, kinek neve e kor nagy eseményeivel is szoros kapcsolatban áll [50]).

Xenophon jó családból való volt s jó nevelésben részesült; deli termetű s finom modorú ifjú, arisztokrata hajlamokkal biró attikai lovag, de menten minden dölyfösségtől, őszinte és kegyes, telve az átalános míveltség iránt való nemes buzgalommal, ilyen volt ő, midőn ifjú korában Sokratessel érintkezésbe lépett. Teljesen belátta, hogy menynyire fölötte áll e férfiú a sophistáknak, kiket azelőtt hallgatott volt, és hű tanítványa lett, s fáradhatatlanúl kisérte min-

denüvé s hallgatta beszélgetéseit. Mindamellett nem érezhette magát jól sokáig Athénban; mert bármennyire szeretett is tanúlni, nem volt arra teremtve, hogy tudományos munkásságban találja fel élete hivatását, és mintegy isteni intést látott abban, hogy 401-ben egy levelet kapott Sardesből barátjától, a thebei Proxenustól, ki neki a sardesi udvarról (V. 161—2. l.) annyi szépet s jót irt, és megigérte, hogy őt Cyrusnak bemutatja.

Arra, hogy Cyrus szolgálatába álljon, nem könnyen határozhatta el magát egy athéni ember, mert talán senki sem okozott volt nagyobb kárt a városnak, mint Cyrus, s a jó hazafi csak vesztét kivánhatta a nagy király öcscsének. És Xenophon mégis hajlandó volt fölajánlani neki szolgálatát! Sokrates nem titkolta el előtte szándéka iránt táplált aggodalmait, de alapos oka nem volt, hogy szándékáról feltétlenül leverje; Xenophont oly embernek ismerte, kinek nagy feladatokra van szüksége, hogy erőit értékesíthesse, s Athén erre nem szolgáltatott semmi alkalmat. Delphibe küldte, mert életbe vágó elhatározásról volt szó, melyre nézve az embernek ki kell kérni s komolyan meg kell hallgatni az istenség és saját lelkiismerete tanácsát. Xenophon azonban elébe vágott az istenségnek, mert csak azt kérdezte, hogy mely isteneknek áldozzék eltávozása előtt. Lovagi lelkének sugallatát követte. Az attikai demokratia iránt épen nem tudott hevűlni; hazafisága az egész hellenségre kiterjedt, s minthogy már úgy látszott, hogy szűlővárosa örökre elveszté a hegemoniát, és Spartát akkor Athén is elismerte főhelynek: azt hitte, hogy bizt osággal csatlakozhatik Spartához és Sparta barátaihoz.

Így lépett Xenophon, hihetőleg még nem több mint harmincz éves korában, Cyrus szolgálatába, és egész várat-

lanúl nagy feladatok megoldása jutott neki osztályrészül (V. 168. s köv. l.), melyben oly ügyességet tanusított, hogy hirnevének sugarai Athénra is visszaverődtek. Azért mégis hazája elvesztésével lakolt; ugyanis azon idő tájt, midőn az alkotmányellenes irányzatokat Athénban ismét üldözőbe vették (V. 134. l.) és Sokratest elitélték, a népgyűlés egy határozata megfosztotta őt, mint Cyrus párthivét, polgári jogától. Erre nézve hihetőleg befolyással volt a perzsa királyra való diplomatiai tekintet is. Ezután Xenophon mint zsoldosvezér előbb Thibronhoz (V. 177. l.), majd Agesilaushoz csatlakozott, ez utóbbival visszatért Görögországba s oldala mellett Koroneiánál harczolt az athéniak ellen.

Sparta hálás elismerést tanúsított ily hű párthive iránt, s hogy elvesztett hazája helyett új hazája legyen, egy szép földbirtokot ajándékozott neki Scillus határában, egy kedves, erdősdomboktól keritett helyen, nem messze Olympiától, az Alpheus folyó mellékvölgyében, melyen a halban bővelkedő Selinus patak folyt keresztül. Itt a hadjáratokon szerzett pénzéből templomot építtetett Artemis tiszteletére s idejét a vadászat és tudományos foglalkozás közt osztotta meg, míg fiait Spartában neveltette. Az elisi háború (V. 444. l.) ezen honjától is megfosztotta Xenophont; Korinthusba költözött s hazájával is közelebbi viszonyba lépett, midőn Athén Kallistratus alatt Spartával Thebe ellen pártállást foglalt el. Száműzetését Eubulus indítványára megsemmisítették, s fia, Gryllus, az attikai seregben dicsőséges halált halt Mantineánál, és maga Xenophon is élte utolsó éveiben (mintegy 105. 3-ig; 537-ig), annyi hányódás után, végre visszanyert hazájának élt, habár lakóhelye továbbra is Korinthusban maradt.

Xenophon élete nem igen hasonlít egy philosophusé-

hoz, s úgy látszik, hogy nyugtalan dicsőségszeretete nem igen volt összhangzásban Sokrates elégedettségével. Mindamellett ő egyike Sokrates leghivebb követőinek, s midőn dicső hadjáratai után megpihent, meg nem fogyatkozott tisztelettel tért vissza szeretett tanitója alakjához, hogy azt »Emlékezetei«-ben lerajzolja s minden elferditéstől megtisztítsa. De Sokratesben nem a kutató philosophus képét festette úgy, hogy gondolatmenetét kifejteni és tovább vinni igyekezett volna, hanem rajzolta az egyenes lelkű embert és népoktatót, kit egyszersmind a legtisztább feddhetetlenség, legnagyobb életbölcseség és kegyesség példányképének tartott. Mert Xenophonnak, minden termékenysége és sokoldalúsága mellett is, egészben véve igen egyoldalú iránya volt. Maga a tudás és megismerés módszere közönyös volt előtte, ő csak az ember megjavulásából való hasznot kereste. Neki az erényre vezető tudomány a fődolog, még pedig az erényt is voltaképen gyakorlati oldaláról fogja fel, mint a boldog élet föltételét, minthogy nélküle a földön semmi valódi jót nem lehet föltalálni. E tant igyekszik aztán ő alkalmazni az élet minden viszonyára. »Oeconomicus«-ában az egész háztartást végig tárgyalja, szabályokat ád a házas életet illetőleg, sürgeti a nők szellemi kiképeztetését, a rabszolgákkal való jó bánásmódot, a birtoknak okszerű használását, mely csak körültekintő értékesités által lesz jószággá. A földmivelést a baromtenyésztéssel és vadászattal való összeköttetésében tárgyalja. Sürgeti, hogy a vadászatot is hozzáértőleg kell űzni, hogy e foglalkozás edzőleg hasson az ifjú polgárokra; ép úgy a lovaglásnak is művészetnek kell lenni, s azt kivánja, hogy a városi lovasság vezetője kiváló képzettséggel bírjon, hogy csapatja a városnak becsületére váljék. Végre azt mondja, hogy az ál-

lamügyekben szükségkép a legnagyobb rendetlenség és zavar uralkadik ott, hol azoknak, kik a közügyekkel foglalkoznak, nincs meg a kellő szellemi képzettségök és az erényre vezető neveltetésök.

Szóval Xenophon az életnek minden viszonyát, melyeket a sophisták elméleti úton tárgyaltak, Sokrates alapelvei szerint világosítja meg; az ő tana magasabb szempont nélkül alkalmazott ethika, gyakorlati erkölcsbölcselet, mely a maga körében józan itéleteket és finom észleleteket tartalmaz. Xenophon szelleme mindig az egyesre irányúlt. Igy a gyakorlati életben is bátran és határozottan szembe nézett a legnehezebb feladatokkal, kitűnő vezetője volt a gyámoltalan tömegnek, de általánosabb természetü ügyekben ingatag és önállóság nélküli volt s hatalmasabb szellemekben kereste azon támaszt, melyet magában nem talált fel. Továbbá bármily folyékony volt is a jó iránt, mégis annyira nem volt meg benne annak biztos mértéke, hogy miután ő előbb Sokrates jellemének nagysága ragadta el, azután át tudott állani Cyrushoz s végre képes volt Agesilaushoz vakon ragaszkodni. Xenophon katona-természet volt, szerette a fegyelmet és rendet, de szükségét érezte, hogy fölötte is tekintély álljon. Athén zilált viszonyai megerősitették azon meggyőződésében, hogy a közügy csak ott virágozhatik, a hol egy akarat, a hol király van. Innen van, hogy utolsó munkái egyikében, a »Cyropaedia«-ban, egy valódi királynak és birodalom alapitónak eszményképét rajzolja, eszményitéseit az előbbi Cyrus alakjához kapcsolva.

Azt hinné az ember, hogy Sokrates attikai összes tanitványai közt leginkább Xenophon és Plato voltak arra utalva, hogy egymással szoros összeköttetésben álljanak. Életkoruk nem igen különbözött, egyenlő állásuk volt a társa-

dalomban, egyformán elfordúlt mindkettő a sophistáktól, mint a hellen nép megrontóitól, egyenlő szeretettel ragaszkodtak tanitójokhoz, egyenlően buzgólkodtak azon, hogy mesterök munkáját tovább folytassák; mindketten ugyanazon okból nem voltak megelégedve hazájok állapotával, és azon fölfogásukhoz képest, melyet magoknak a hellen míveltség feladatáról alkottak, egyikök sem riadt vissza attól, hogy külföldi kitünő emberekhez csatlakozzék. Mégis azon sok iratból, mely Sokratesnek e két tanitványától ránk maradt, semmi nyomát sem lehet annak kimutatni, hogy e két férfiú közelebbi viszonyban lett volna egymással, s ezt már a régi korban a köztök levő ellenségeskedésből akarták kimagyarázni. Ennek a magyarázatnak azonban semmi alapja nincs s annak okát, hogy egymással nem érintkeztek, másban nem kereshetjük, mint azon nagy különbségben, mely, minden egyező voltuk mellett is megvolt Sokrates e két tanitványa közt. [50]).

Plato, Ariston fia, Athénban azon idő tájt született, midőn Perikles meghalt, és azt a szellemi állást, melyet e nagy államférfiú hazájának adott, senki sem becsülte meg és használta fel jobban, mint Plato; mert benne a legnagyobb mértékben megvolt az attikai értelemben vett tudásvágy és művészetszeretet, s egy nemes családban, mely rokonságban állott Kodrussal és Solonnal, a legjobb testi lelki nevelésben részesült. Azonban egyéni természetéből kifolyólag gyöngéd és könnyen sérthető ember volt, és míg Xenophont katonás rendszeretete, addig őt a helyes mérték és összhangzat után való eszményi vágya tette idegenkedővé az attikai demokratiától. Hazájának nagy szerencsétlensége megerősítette e politikai nézetében, a nélkül, hogy rokonaival, Kritiásszal és Charmidesszel s másokkal együtt

javúlást várhatott volna az alkotmány átalakításából. Innen van, hogy még teljesebben neki adta magát a szemlélődő életnek, a melyhez természeténél fogva is legjobban vonzódott és a bölcselet és poesis közt való hosszú ingadozás után végre szerencsés elhatározással azon irányhoz hajlott, mely akkor a legerősebb és legnagyobb jövőt igérő volt. Ez elhatározását Sokratesnek köszönhette. Ez szabadította ki a szűkkeblü pártoskodásból, mely az állam és egyesek életét megmérgezte, ez mutatta föl neki világosan törekvése czélját; ő érte volt neki az elfajúlt és mélyen megalázott Athén mégis mindennél drágább s éltében azon kilencz év alatt volt a legboldogabb, melyet Sokratessel töltött.

Ha azonban Plato Sokrates halála után Athént mégis odahagyta, ez nem közönyösségből vagy gyűlöletből történt; sőt szerette polgártársait és sokat tartott mívelődési képességökről, mert ha az athéni, mint mondá, derék ember, akkor kiváló mértékben az. Platótól távol volt továbbá minden világpolgárias gondolkozásmód, mint azt Aristippusnál és Antisthenesnél látjuk; erősen ragaszkodott a hellenek és barbarok közti különbséghez. De ő volt az első athéni, a ki teljes mértékben érezte lelkében az arra való erős vágyat, hogy minden emberi tudást saját tudatában egyesítsen és hogy kora legkiválóbb embereivel és legjelentékenyebb irányaival személyesen és közelebbről megismerkedvén, a világ felfogásában magának lehetőleg szabad álláspontot szerezzen. Ezért nem maradhatott, mint Sokrates, csupán Athén útczáin és terein; ezért ment Cyrenébe, hogy magát Theodorus mathematicussal való társalgás által képezze; ezért tanúlta a csillagászatot az egyiptomi papoktól, ezért kereste föl Italiában a Pythagoras követőinek iskoláit és kötött barátságot Archytasszal. Ekkor tette

a siciliai viszonyokat is tanúlmánya tárgyává s Sokrates halála után mintegy tizenkét évvel tért vissza hazájába, hogy itt az Akadémia kertjében tanítói működését megkezdje, melyet aztán negyven éven át, egész élte végeig folytatott.

Plato Sokratesnek az egyetlen tanítványa, ki mesteréhez teljesen hű maradt s egyszersmind annak tanítását minden oldalról feldolgozta és tovább fejtette, alapgondolatait módszeresen összekötötte és az egész erkölcsi világ teljes áttekintésévé szélesítette.

De nem iskolaszerű tanrendszer volt az, melyet Plato kidolgozott, mert szerinte a bölcselet nem különös szaktudomány, hanem általános, mindenre kiterjedő emberi ügy. Úgy gondolkozott, hogy mi mindnyájan a legkülönfélébb képzetek közt élünk, s arról van szó, vajjon ezek helyesek-é vagy tévesek, s vajjon az erénynek, melyre törekszünk csak szokás által elsajátítottnak vagy öntudatosnak, szabadnak és belátáson alapúlónak kell lennie. Ez oly életkérdés, mely minden öntudatban belső szükség szerint fölmerűl. Az emberi lélek a külső dolgok szemléletében nem talál nyugalmat; meg kell tehát benne lenni egy láthatatlan világról való veleszületett sejtelemnek, s földi léte előtt oly behatásokban és szemléletekben kellett részesűlnie, melyekre való visszaemlékezése továbbra is megmaradt benne s őt arra sarkalja, hogy egy fensőbb élet felé törekedjék. E törekvés nyilatkozik a léleknek a széphez való ellenállhatatlan vonzalmában, a tökéletes utáni vágyódásában s az istenire irányúló szeretetében. Ebben rejlik az új élet termékeny csirája. De e törekvés, ez ösztön, a maga szabályozatlan voltában, önmagára hagyatva, nem érheti el célját. Fegyelmezésre van tehát szüksége s ez a fegyelem

nem más, mint a gondolatok helyes összeköttetésének művészete, az az a dialektika. S ez utóbbinak a lélek benső ihletével való összeköttetéséből áll elő a valódi bölcselet, az érzékiről a szellemire, a képzetről a tudatra való fokozatos fölemelkedés, arra a tudatra, melynek teljes birtoka egyedül az istenség sajátja.

Mindaz, a mi érzéki, folytonos változásnak van alávetve; az érzékinek tehát nincs teljes valódisága, s nem egyéb az, mint a lét és nem-lét összeköttetése; mig a valódilag létező, mely egyedül lehet tárgya a tudásnak, érzékfeletti. A látható csak annyiban létezik, a mennyiben része van a láthatatlan lényegekben; ezek az egyedül állandók, örök ősalakjai és okai mindannak, a mi van, ezek a túlvilág körében élő »ideák.« Idea annyi van, a hány nemfogalom (genus); a legelső és leghatalmasabb azonban közöttök a jó ideája, minden tudásnak és létnek utolsó alapja, a világalkotó ész, azaz az Isten.

Isten mellett a testi világnak nincs önálló léte. Istentől, mint a világ alkotójától, kapott az mértéket és törvényt, a mennyiben a világ lelke áthatotta a testi világot. Általa lesz a világ lelkessé, mint az ember az emberi lélek által, a mely szintén bele van plántálva a testbe, a nélkül azonban, hogy vele lényeges összefüggésben állana, és csak a test nélküli létbe való visszatérése által jut vissza természetes állapotába.

Ha a testiség lelkünknek csak kárára van s mintegy kivetkőzteti azt alakjából: akkor a mi erkölcsi célunk más nem lehet, mint az érzékitől való elfordúlás és megtisztúlás, az ideákban való részesülés, s azoknak az erényben s ismeretben való megvalósítása. Az erény a léleknek természetes állapota, a szabadság és boldogság; az erény a föl-

tétlen jónak világos felismerésén alapszik, mely aztán az akaratot szüli; az erény a lélek különböző erőinek megfelelve, úgy nyilatkozik mint bölcseség, mint vitézség, mint önmérséklés, de az egyedűli és általános erény az igazságosság, a lélek összes tehetségeinek összhangzatos egyezése. Erre az erényre való helyes neveltetés csak a társaságban, azaz az államban érhető el, mely állam az összhangzóan szabályozott egyéni-élet képmása tartozik lenni; az államnak is tehát, épenúgy mint ennek, a bölcselet által kell neveltetni, s minthogy az államhoz tartozók nagy tömege nem lehet bölcselkedő, tehát az igazi államközösség tudatát azoknak kell magokban hordozni, kiknek éltök hivatása a bölcselet; csak ott valósúlhat meg az igazi állam, hol ezek uralkodnak.

Görögország nagy emberei közül egy sem áll hozzánk emberileg oly közel, mint Plato, s lelkében egyszersmind népének egész szellemi életét visszatükröződve látjuk. Plato a hellen ember megdicsőült képe, a tökéletes athéni. Fáradhatatlan tudásvágya sohesem telt be s késő vénségéig nem hagyott fel a tanúlással; innen van, hogy még öreg korában sem riadt vissza nézeteinek változtatásától, pl. attól, hogy a földnek a világrendszer közepében állásáról való tanát visszavonja.

Tudásának minden sokoldalúsága mellett is hű maradt Plato a hellen nép tudatához, midőn az istenek és emberek rokonságát állította, midőn az egész természetet isteni lényektől áthatva látta s még a csillagokban is isteni életet és isteni személyiségeket ismert föl. Tiszteletben tartotta a nép hitét, s gyakran kötötte tanításait a néprége kedvelt alakjaihoz, igy pl. midőn a kagylók és hinár által eldísztelenített Glaukost használta fel, hogy a földi szenny által alakjából kivetkőztetett emberi lélek állapotát szemlélhetővé

tegye. Buzgón ragaszkodott a hagyományos istentisztelethez, teljes tisztelettel viseltetett a delphii isten és az eleusisi titkok iránt. A néptudat terén áll, midőn Eros istent az emberi lélek magasabb törekvései okozójának tartja, midőn az arányosságot és szépséget az igazsággal együtt úgy tünteti föl, mint a jónak három oldalát. S dialektikájában bármennyire törekszik is a tiszta gondolat után, az igaznak alak és szin nélkűli lényege után: mégis igaz fia marad népének, mely bizonyos idegenkedéssel viseltetik az alaktalan abstractiók s elvont fogalmak iránt, — tehát a legfelsőbb igazságokat és erőket mint ideákat, az az mint alakokat fogja fel, mint fenséges példányképeket, melyek után a földi dolgok törekesznek.

A nép gondolkozásával egyezőleg nyilatkozik Plato a testi és lelki nevelés egyensúlyára törekvésről, továbbá a házasságról, melyben kizárólag a férfinak tulajdonít minden fontosságot, és így a család iránt, véve azt a maga erkölcsi értelmében, nem tud igazságos lenni, — s végre az államról is. Csak az államban lesz az ember igazi emberré. Ezért következik az ethikára szükségképen a politika, és politikai tantételei sem új elméletek, hanem a régi hellen államjog hagyományaihoz kapcsolódnak, a mint azok a krétai és spartai intézményekben fenmaradtak. Ide tartozik az államnak a gyermekekre születésöktől fogva való felügyelete, a földmívelésnek és iparnak az alsóbb néposztályokra való bizása, a polgárok számának korlátozása, a földbirtok egyenlősége s a külforgalom megszorítása. De sok attikai és demokratikus intézményt is felhasznál Plato a maga politikai irataiban. A hellen nép, mely észtehetségeinél fogva a világ összes népei közt kiválólag bölcseségre és erényre van hivatva, — szerinte egy nagy, szorosan egybetartozó

társaság; a korábbi és későbbi nemzedékek is egy egészet tesznek, melynek az ismeret közös birtokát képezi; és Plato volt az első, ki népének az ion természetbölcselőktől a saját kortársaiig (a sokratikusokig) lassankint megérlelődött gondolkodó tudatát magában egyesítette.

Mindegyiktől átvette Plato a termékeny csirákat, egyiket a másik által egészítve ki. Heraklitus tanításaiból kihagyta a földi dolgok örök változásának tanát, de meg tartotta belőle a valódi létét, a mint azt az eleaiak teljes joggal felállították. Ezt a létet azonban mégsem ismerhette el teljesen merevnek és mozgás nélkűlinek, mert abból a világrend észszerű voltát nem lehetett kimagyarázni. Itt jó segítségűl szolgált neki Anaxagoras »szelleme«, a világrendező; de a puszta rendezés nem volt neki elegendő s más formákat keresett, melyekben a lét és a tünemények világának egymásra hatása megvalósúlhatott; ezért a Pythagoras iskolájához fordúlt s átvette tőle a mathematikai törvényeket, mint a melyek szerint azon hatások végbemehettek. A Pythagoras iskolájától sok gondolatanyagot kölcsönzött a halhatatlanságról, és az államról való tanítása számára is. Mindenütt fel tudta ismerni a termékeny anyagot s ki tudta hagyni mindenünnen a tökéletlent; és az állandóan érvényest oly világnézletté tudta összeolvasztani, mely népe érett öntudatának, a mint az az ő lelkében élt, tökéletes kifejezése volt. Végre Platónak a nyelve is világos bizonyítéka annak, hogy mily népies tudott maradni a nagy gondolkozó s mily szeretettel ápolt és fejlesztett minden nemzeti sajátságot.

Az attikai próza későn fejlődött ki. Nagyon sok ideig csak a rythmikus beszédet tekintették Athénban a művészet eszközének, a kötetlen beszédet pedig csak olyannak, mint a mely másra nem való, mint hogy az emberek vele egymás

közt értekezzenek és a mindennapi élet ügyeit intézzék. A próza mívelése csak akkor kezdődött, midőn az állami élet már elérte teljes kifejlődését, s igy nem tarthatott lépést a nép gyors szellemi fejlődésével és korántsem tudta utólérni a gondolatanyag bőségét. Thucydidesről megjegyzik, hogy mikép küzd a még alkalmazkodni nem tudó nyelvvel, hogy kivegye belőle a szabatos jelentésű kifejezéseket. Megragad bennünket az a kitartó erő, mely nyelvének ugyanazt a férfias és komoly jellemet adja, melyet Perikles egész korszaka felmutat; de mégis nincs meg nyelvében a tartalom és alak közti helyes viszony, s ezért lesz gyakran esetlen, nem szép és homályos.

Nemsokára mindez megváltozott. Azon időben, midőn az athéniak tevékenysége csökkenni kezdett, a szellemi érintkezésre való hajlam emelkedő félben volt nálok, s szerették egymás közt szóval és irásban kicserélni a gondolkodás minden tárgyáról való nézeteiket; idejárult a sophisták befolyása is, és a miről a régihez ragaszkodó athéniak mint hanyatlásról panaszkodtak, kétségbevonhatatlan haladás volt az általános mívelődés felé. A nyelv hajlékonyabb és mozgékonyabb lett, felhagytak az irásbeli kifejezés keresett rövidségével és a könnyen érthetőséget a kellemes beszéd első föltételévé tették. S igy képződött ki különösen a felsőbb körökben, hol a piaczi és szószéki beszéd ferde szokásaitól gondosan ovakodtak, az a finom atticismus, melyet pl. Xenophon irataiban találunk. Két ugyanazon városbeli, ugyanazon szakhoz tartozó s majdnem egykorú író aligha írt még valaha oly különbözőleg, mint Xenophon és Thucydides! Ez utóbbit aránylag mindig csak kevesen tudták teljesen megérteni, Xenophon ellenben beszédjének könnyű folyása, kifejezéseinek tiszta és átlátszó volta által példa-

szerű író hírére tett szert, s az athéniak benne, minden arisztokrata volta és spartai érzelmei mellett is, előadásmódjok valódi kifejezőjét tisztelték. Ez a nyelv igen alkalmas volt az általános elterjedésre és utánzásra, és minthogy az attikai beszéd mint tájszólás is bizonyos közvetítő szerepet játszott, úgy hogy a görög ember, bár honnan való volt is, könnyen bele tudott jönni: az attikai próza az irodalmi nyelv általánosan érvényes alakjává fejlődött ki [51]).

Ezenkivül kifejlődött még nálok a prózai előadásnak egy sajátos, valódi attikai alakja, t. i. a beszélgető alak. Élénken gondolkodó népnél az elmélkedés és belső elhatározás is gyakran a beszélgetés alakját szereti felölteni, melyet a lélek maga magával folytat, mint ezt a görög költőknél oly sokszor tapasztaljuk. Ennyire szorosan összetartozott nálok a beszéd és gondolkozás, s épen ezért nagyon megfelelt a nép jellemének, hogy nálok a bölcseleti vizsgálódás is a beszélgetés alakját vette föl, a melyben az egyik személy a másiknak segítségére van, hogy az ellenkező gondolatokat kibonyolítsák és határozott czél felé irányozzák. Sokrates e foglalkozást polgári kötelességnek tartotta; nem tudta közönyösen és tétlenül nézni, hogy polgártársai az élet legfontosabb kérdéseit illetőleg hozzájok nem illő tudatlanságban és homályban vannak; mindent elkövetett, hogy ez állapoton segítsen, s ezt úgy tette, mint igazi athéni, a mennyiben vizsgálódása eredményeit nem kész tanalakban adta elő, hanem minden fontosabb kérdést beszélgetés tárgyává tett, s jókedvű szóváltásban tárgyalta azokat útczán és piaczon. Sokrates ily módon az attikaiak beszélő kedvének egészen új jelentőséget adott s ez által népének nyelve és irodalma körül is igen nagy érdemeket szerzett. Mert tanítványai, irataikban, melyek a mester sze-

mélyes hatását voltak folytatandók, nem akartak felhagyni azzal a formával, mely Sokrates tanításához oly sajátosan hozzátartozott. Épen ezért Plato dialogusai is élet után rajzolt képek. Középpontjok Sokrates, ki a szellemi egység képét viseli. Plato minden vizsgálódása nem egyéb, mint az igazságnak Sokrates vezetése alatti társaságos keresése; Sokrates tapintatos kímélettel szól hozzá minden véleményhez, finom gúnynyal érinti a tévedéseket s egyedül maga tartja kezében a fonalat, mely bár gyakran eltünni látszik is, végre mégis előkerül és czélhoz vezet. Azonban Plato dialogusai nem puszta másolatok. Plato ezt az attikai életből felsarjadzott tanító módszert saját szelleme erejével képezte ki, s alakította oly formává, mely bölcseletével annyira össze van nőve, hogy tőle elválasztani nem lehet. Költői tehetségével e dialogusokban drámai műveket alkotott, melyek különböző felvonásokra oszlanak, s többnyire egy csinos bevezetés után, mely a helyzet felől nyujt tájékozást, egyik beszélő után a másik lép be s ezzel mindig a beszélgetésnek új fordúlata kezdődik. A beszélgetésben résztvevők történeti személyek, ismeretes kortársak, kikben a szellemi élet különböző irányai sőt az élőszóbeli kifejezés különféle módjai visszatükröződnek, különböző állású és míveltségi fokozatú athéniak, kiknek eleven rajzában Plato a vigjátékirókkal versenyez. [52])

Könnyen hajlandó az ember a bölcseleti tanításnak ezen alakját, melyben a folytonos előadás kérdésekre és feleletere oldódik fel, nemcsak kényelmetlennek és unalmasnak, hanem czélellenesnek is tekinteni. De alaposabb megfontolás után mégis be kell látnunk, hogy itt nem csupán arról van szó, hogy Plato egy tanitójától ráhagyott módszert kegyeletből megtartott és ügyesen kifejtett, hanem

hogy e módszer Plato bölcseletének lényegével a legszorosabban összefügg; azon bölcseletével, melyet nemcsak hallgatni és helyeselni kell, hanem a tanítónak és tanítványnak együtt közös erővel kifejteni, a mely az egész embert igénybe veszi. Az ily bölcseletnek a közlés oly alakja kell, mely az embert szükségképen rászorítja a gondolkodásban való részvételre, s mely a végeredményt az által biztosítja, hogy a beszélgetők már előbb a czél felé vezető út minden egyes pontján egyetértésre jutottak egymás közt. Ez a biztosítás kétszeresen fontos volt oly vizsgálódásoknál, melyek a Sokratesféle nem-tudásból indúltak ki, és a tudat azon zavaros állapotában, mely a legtöbb athéninak, kivált a sophistás míveltségüeknek, birtokában volt. Előttök egyáltalában nem volt semmi ismert, semmi biztos; mindenütt elölről kellett kezdeni, hogy biztos alapot nyerjenek. Innen lehet kimagyarázni Plato kérdéseinek kiapadhatatlan bőségét és sokféleségét, melyek a hallgatónak egy perczre sem engedtek alkalmat, hogy gondolataival másfelé tévedjen, vagy hogy a közös foglalkozásba beleláradjon.

Ez úton tehát oly irodalmi műfaj keletkezett, melyet minden egyébnél inkább nevezhetünk nemzetinek. A hellének ugyanis természetöknél fogva bizonyos idegenkedéssel viseltettek az irás használata iránt, melyben szerintök az élő beszéd mintegy merev alakot öltött; a görög szellem valódi diadala volt tehát, midőn sikerült legyőzni ez ellentétet, elfeledtetni az irásbeli közlés kellemetlen voltát; midőn sikerült rálehelni az irott beszéd holt betűjére a személyes társalgás teljes kellemét, friseségét és életmelegét. Minden elmélkedés egy idealis beszélgetés, mely minden figyelmes olvasó előtt ismétlődik; teljes közvetetlenségben hozzá símúl a gondolat minden fordúlatához s a lélek minden hangulatá-

hoz; az irott szó úgy buzog elő a legbensőbb forrásból, mint a szóbeli előadás; és az a mesteri ügyesség, melylyel Platónak sikerült Sokrates népies beszédmódjából az attikai prózának ezen faját megteremteni és tökéletes műformává kiképezni, legvilágosabban bizonyítja, hogy Plato teljesen a népélet alapján állott, s igazi hellen és igazi athéni volt.

Azonban Plato álláspontja minden irányban magasabb volt népeénél és kortársaiénál. Mert ő Sokrates ethikája követelményeit nemcsak azon különböző életviszonyokra alkalmazta, melyek közt a görögök mozogtak, hanem gondolataival és követelményeivel kezdettől fogva túlment a meglevő viszonyokon, sőt túl az egész látható világon is. Mert szerinte az ember eredeténél és hivatásánál fogva a dolgok felsőbb és túlvilági rendjéhez tartozik; s ez álláspontról kiindúlva Platónak szükségképen gyakori ellenkezésbe kellett jönni népe köznapi nézeteivel. Sürgetnie kellett az érzékiség megtagadását, mely a görögök felfogásával teljesen ellenkezett, — és sok dologban, melyet népe megengedhetőnek és természetesnek tartott, tévedést és istentől való eltávolodást kellett megismernie. Dicsőiti ugyan Erost, de csak a tiszta szerelmet helyesli; a szépségben az isten képmását látja ugyan, de a szépet a jóra viszi vissza és a jó fogalmának minden körben egészen más jelentést tulajdonít. Ha az istenség a tiszta jóság, akkor az isteni irigységről való nézeteket határozottan el kell vetni, és épen nem lehet föltenni, hogy az isten kegyelmét áldozatok, áldozati ajándékok által és egyéb mesterséges útakon megnyerhetnők. Az embernek is, ha valóban jó akar lenni, el kell távolítani magától minden tisztátalan hajlamot; nem szabad neki a rosszat rosszal fizetni vissza, sőt nem szabad még ellenségét sem gyülölnie.

Mindezen pontokban tehát Plato messze túlhaladja népe erkölcsi tudatát; itt, mint egy próféta, úgy áll kora és népe fölött, és az, a mit kiván, nemcsak a meglevő világnak egyik vagy másik irányban való javitása, hanem egy teljesen új világ. Minél inkább fölülemelkedett azonban Plato a maga eszményi követelményeivel a meglevő viszonyokon és alapnézeteken, annyival kevésbbé lehetett várni, hogy népe nagy tömegére átalakitó hatást gyakoroljon. Plato, természeténél fogva, sokkal aristokratikusabb volt, mint a népies, egyszerű Sokrates, és az, a mit tanított és sürgetett, csak a választottak egy kis körének lehetett sajátjává, a kik képesek voltak arra, hogy azon tanításokat, melyeket mesterök Akademos ligetében tartott, összefüggőleg felfogják és azon nézeteket tovább fejleszszék. De azt mégis meg kell adni, hogy Plato oly kitünő személyiség volt, hogy mindazokra, kikben megvolt a szellemi nagyság iránti fogékonyság, szükségképen jelentékeny hatást gyakorolt, s innen van, hogy az Akadémia bölcselőin kivül még a hirneves kortársaknak egész sora, mint Chabrias, Phocion és Timotheus, több vagy kevesebb ideig Plato befolyása alatt állottak, habár ezen befolyás módját és fokozatát közelebbről bajos lenne föltüntetni.

A legismertebb egyén mindazon athéniak között, kik Platóval személyes összeköttetésben állottak, és a kiket szélesebb értelemben még a Sokratikusok közé kell számitanunk, Isokrates volt, a ki majdnem egy évszázadon keresztül (436—338.) tevékeny részt vett hazája történetében, Athén hatalmának legfényesebb korától egészen önállósága lehanyatlásáig. Mint sokat igérő ifjú került Sokrates környezetébe s korán magára vonta a nagy emberismerő figyelmét. Már mintegy vele született az eszményi irány és

az igazi jó iránt való fogékonyság; épen ez volt az oka, hogy Sokrates vonzó hatást gyakorolt rá, bár közöttök eredményekben gazdag viszony sohasem fejlődött ki. Az igazság iránti törekvés nem hatotta őt által oly erősen, hogy teljesen átalakítsa; megmaradt kora szülöttének s saját izlésének megfelelő módon igyekezett hatni és fényleni a neki jutott adományokkal.

Talentuma sajátképen az alakra irányúlt; tehát nem a csendes vizsgálódás, hanem a szónoki művészet volt az a kör, melyben otthon érezte magát. Minthogy azonban nem volt meg benne a népszónoki hivatásra megkivántató önbizalom, testi erő és lélekjelenlét: be kellett látnia, hogy nyilvános működésében inkább az irott szóra van útalva. Egy darabig tehát törvényszéki beszédek készitésével foglalkozott, majd abban találta föl voltaképi hivatását, hogy előadásaiban és irataiban fejtegette a mivelt közönség előtt szülővárosa és hazája ügyeiről való nézeteit.

S ezt úgy tette, mint becsületes és buzgó hazafi, a kinek szemében Athén volt Hellas szellemi középpontja, s a kire nézve képtelenség volt, hogy, mint Xenophon akarta, a spartai állapotok utánzásában lássa Athén üdvét. Nem tudott görög államot képzelni a tudomány szabad fejlődése nélkül. A dolgok jelen állapotával meg nem elégedve, gondolatával a múltban élt; Klisthenes alkotmányáért rajongott, s nem látott üdvöt egyébben, mint abban, hogy vissza kell térni a régi intézményekhez, az aristokratia és demokratia azon észszerű vegyülékéhez. Hazaszeretete azonban nem szoritkozik kizárólag szülőföldére; legnagyobb rossznak tartja azon belvillongásokat, melyek közt Athént aláhanyatlani látta; mindenek előtt azt akarja, hogy a hellenek ismét testvérnéppé egyesüljenek, s minthogy e czélra

nem lát más alkalmasabb eszközt, mint a Persia ellen való nemzeti háborút, melynek fényes sikerére most több kilátás van, mint előbb bármikor: tehát politikai törekvése voltaképen oda irányúl, hogy ilyen háborút létesítsen. E pontban azonban hellensége annyira fölülmúlja athéni hazafiságát, hogy neki mindegy, akármely állam vigye a vezérséget abban a háborúban, csakhogy a hadjárat létre jöjjön. Reménységgel tekint Archidamusra, Agesilaus vitéz fiára (V. 433. l.), Dionysiusra, a thessaliai zsarnokokra s végre Fülöp királyra.

Isokrates nem volt annak embere, hogy állami beszédeiben a napi politika kérdéseit valami éles és mélyre ható bonczolás alá vegye; gondolataiban, melyek mindig ugyanazon körben mozogtak, nem volt semmi új és termékeny. Erőtlen érzelgősséggel vágyódik a visszahozhatatlan múlt után; rövidlátó jóhiszeműséggel külseményektől várja a fényes jövőt, de arra, hogy erejének összeszedésére hivja fel a nemzetet, hogy aztán képes legyen maga magán segíteni, — nem gondol, s polgártársaiban a becsületérzést nem ébresztgeti. Sőt azt akarja, hogy mondjanak le az emberek mindazon törekvésekről, melyek az ő egyetemes békéjének eszméjével s az összes közügyeket rendező mérséklettel össze nem egyeztethetők; nézetei tehát egészen összhangzanak Eubuluséival; ezért óhajtotta 355-ben a »Békéről« tartott beszédében is, hogy engedjék elszakadni a pártoskodó összes szövetségeseket; Athénnak szerényen vissza kell magát tartani, s le kell mondania nagyhatalmi vágyairól. Igaz ugyan, hogy ugyanez az Isokrates társa volt Timotheusnak is (86. l.), s beszédjében dicsőitette Konont és a perzsákkal a helleneken vivott győzelmét, de az ilyes ellenmondások nem igen visszatetszők egy zavaros és épen nem határozott érzelmi-politikában.

Az attikai államéletnek csak ily kimerült és hanyatló korában volt tehát lehetséges, hogy oly férfiú, mint Isokrates, oly nagy befolyást nyert magának kortársai között. Ezt mindenekelőtt személyiségének köszönhette, melynek erkölcsi méltósága és komoly szelidsége kétségkivül jótékony hatással volt környezetére, mint pl. az ifjú Timotheust, ki korábban érzékiségre volt hajlandó, valószinűleg ő térítette takarékosságra és életbeli komolyságra. Továbbá kétségkivül kitűnő tanitó volt, s ennek köszönhette, hogy előbb Chiosban, azután Athénban igen előkelő tanítványai voltak. Atyai szeretettel viseltetett ezek iránt, szives barátjok és tanácsadójok volt; ösztönözte őket, hogy tehetségeiket czélszerűen használják fel, részint mint államférfiak, mint Timotheus, Eunomus és mások, részint mint tudósok és irók. Azonban Isokrates minden érdeme s az egész hellen világra kiterjedő hírneve mellett is nem állott kora magaslatán. Közvetítő akart lenni a nyilvános élet és a bölcselet közt, de ez a közvetítés egyik ügyre nézve sem volt szerencsés. Mint államférfiúban nem volt meg benne a messzelátó tekintet és bátor szív, a valódi tudományt pedig megtagadta az által, hogy az élet gyakorlati szükségeinek szolgájává tette. Iskoláját a sophisták ellen intézett programmal nyitotta meg, de azért mégis az ő álláspontjukra tért vissza, midőn a gondolkozásban és beszédben való művészi ügyességet tette a tanítás legfőbb czéljává. A tömeg tetszése, melynek a legkönnyebben fölfogható bölcselet volt a legkedvesebb, hiúvá és önteltté tette, mint a sophistákat; hevesen kikelt minden mélyre hatóbb vizsgálódás ellen, mint haszontalan szőrszálhasogatás ellen, s legfölebb csak annyi értéket tulajdonított neki, hogy az általa tanított művészethez előképzettséget nyújt. Isokrates e szerint rosszaló és

ellenséges állást foglalt el mind az életben, mind a tudományban legjelesebb kortársai törekvésével szemben; elidegenítette az ifjúságot a valódi bölcselettől, a mennyiben amannak neve alatt fölületes és tartalmatlan szónoki miveltséget hozott divatba; Sokrates tanának párthivéből annak ellenségévé lett, s e tant oly mértékben sekélyítette, a mely mértékben Plato mélyítette.

Isokrates tulajdonképi érdeme a szónoklat terén tűnik ki. Ez volt az a művészet, mely minden egyébnél jobban össze volt forrva az athéniak természetével és alkotmányával; ez volt az oka, hogy az attikai műveltség minden fokozata egyszersmind lépcsőt képez ékesszólásuk fejlődésében is.

Eredetileg nem tanult művészet volt ez, hanem az emberrel vele született tehetség, a mely nélkül senki sem tarthatta magát a nyilvános életben szellemileg jelentékenynek. A mint azonban a közügyek bonyolúltabbak lettek, fokozódtak az idevágó igények is; szükségesnek látszott, hogy a polgárok előlegesen elkészüljenek a politikai és törvényszéki beszédekre, és iskolák keletkeztek, melyek az e czélra szükséges elméleti utasításokat megadták. A sophisták befolyása alatt történt ez, kiknek törekvései sehol sem voltak oly korszerűek és eredményesek, mint a szónoklattan mezején. Itt sokkal nagyobb alapossággal dolgoztak, mint egyéb szakokban, s különösen Protagoras volt az, ki komoly vizsgálódással behatolt a nyelv lényegébe, hogy annak használatában a helyes módszert megállapíthassa. A siciliai ékesszólás is, mely fejlődésének tetőpontját Gorgiasban érte el, határozottan a sophistikához csatlakozott; mert az ékesszólás voltaképen itt sem volt egyéb, mint mesteri ügyesség mindazon eszközök alkalmazásában, melyek oda

hatnak, hogy a hallgatóságban határozott meggyőződés álljon elő.

Ez új művészet Athénban, a hol Antiphon a tudományos szónoklattant már előbb megállapította, igen nagy tetszésre talált. Így pl. Agathon (V. 76. l.) egészen Gorgias befolyása alatt állott; ugyanőt követte az agrigentumi Polos, a chalcedoni Trasymachus és az elaeai Alkidamas, kik mindnyájan a magok módja szerint Gorgias művészetét igyekeztek tovább fejleszteni. Trasymachus nevezetesen arra törekedett, hogy Gorgias költői áradozásait mérsékelje s a szónoki nyelvet a társalgás nyelvéhez közelebb hozza. E mellett azonban a prózában is ügyelt a szótagok hangjának lejtésére, mondatait mesterséges periodusokká kerekítette ki s a keresett mesterkéltségben annyira ment, hogy bizonyos verslábak, nevezetesen a harmadik paeon (⏑⏑–⏑), nagy szerepet játszottak mondatainak alkotásában. [53])

Ez irányhoz csatlakozott Isokrates is, s kétségkivül magasabb czélt tűzött ki maga elé, mint a siciliai iskola szónokai. Isokrates, a mint tőle, mint a sophisták egyik ellenétől meg is lehetett várni, nem akarta a rábeszélő művészetet bárminő anyagra kiterjeszteni, hanem megválogatta tárgyait s csak oly gondolatokat kivánt előadni, melyek méltók az elmélkedésre; nem akart oly művészetet pártfogása alá venni, melyet nem vezérel erkölcsi komolyság, s mely nem ébreszt nemes elhatározásokat. E törekvések még Sokrates tanításaira vallottak; de a mélyebb erkölcsi tartalom mind jobban kiveszett nála, és mig Plato a valódi ékesszólás lényegét bölcseleti okokra vitte vissza s azon szeretetből származtatta le, mely az ismeret megszerzett kincsét nem tudja magának megtartani, hanem azt megfelelő alakban mások javára is gyümölcsöztetni akarja: addig

Isokrates mind jobban-jobban az alaki művészkedéshez tért vissza s minden törekvését a stilus kiképzésére fordította.

E téren azonban Isokrates, egészen sajátos rátermettsége által támogatva, általában valami igen jelentékeny s a maga nemében új dolgot hozott létre; mert bár őt Thrasymachus a mondatszerkezet tökéletesítésében megelőzte is, mégis ő volt az, ki legelőször teljesen művészileg meg tudta alkotni a körmondatot, mely egy gondolatot minden tagozataival tisztán és átlátszólag foglal össze egy jól összeillesztett rámába.

Egy épitőmester művészetével, ki a nyomást és ellennyomást pontosan kiszámítja, alkotja Isokrates a maga mondatait, nem hiányzik ott egy íz sem, mindegyik tag a maga helyén áll, s egy szót sem lehet megváltoztatni a nélkül, hogy az egésznek kárára ne lenne. A hangsúly jóhatású beosztása, a kellemes szóbőség és rythmikus arányosság beszédeit bizonyos zenei hatással ruházta fel, mely a görögök finom hallóérzékére lebilincselő varázst gyakorolt; a legnagyobb gonddal elkerült beszédeiben minden olyast, mely a szavak sima folyását zavarta volna, elkerülte két egymásra következő szónál a magánhangzók találkozását is. Beszédei művészeti élvezetet nyújtottak s egyszersmind nemes tartalmuk által épitő hatást is gyakoroltak, s a bennök levő kitünő elrendezés és logikus következetesség teljesen kielégítette a mívelt hallgatót. A műbeszédek e nemében valódi mester volt Isokrates, de beszédein észre lehetett venni a mesterkéltséget; nem üde szellemi termények, hanem fáradságosan kidolgozott és sok csiszoláson keresztűlment remekek voltak azok, melyek, ha húzamosan hallgatta valaki, a gondolatok kifejtésének terjengő körűl-

ményességével kifárasztották; nem érezték bennök az élő szó üde lehelletét. Ép e pontra irányozta aztán Alkidamas rhetor (169. l.) a maga támadásait, a mennyiben Isokrates irott ékesszólásával azt a Georgias-féle genialis erőt állította szembe, mely vaktában s rögtönözve is megtalálja a kellő kifejezést, s ezt nevezte igazi ékesszólásnak. Isokrates tényleg beszédművész, stilista volt, szónok csak a külalak tekintetében.[54])

Az athéniak tulajdonképi ékesszólása szorosan az élet feladataihoz alkalmazkodott, s a törvényszéknél és a népgyűlésben volt leginkább helye. Az itteni ékesszólás sem Gorgias pompázó stilusát, sem Isokrates periodusos szerkezetét nem vehette mintául; mert a műszónok terjengő és tetszelgő előadásmódja nem volt helyén ott, hol az volt a czél, hogy egy fenforgó ügyet a dolog természete szerint tárgyaljanak, s rövid idő alatt velősen előadják mindazt, a mi szükséges volt a polgárok vagy az esküdtek meggyőzésére. E czélra a chalcedoni Thrasymachus beszédművészete szolgált, a ki Isokrates mesterséges stilistikájának és Gorgias pompázó beszédmódjának ellenében a polgári életben alkalmazható ékesszólást alapította meg; ilyen volt továbbá a byzantiumi Theodorusé, ki mint az ékesszólás tanitója rangra nézve Lysiasszal vetekedett; ilyen volt továbbá Andokidesé, Kritiasé és Lysiasé. Andokidesnek (V. 244. l.) a rhetorság nem volt tulajdonképi szakmája; ő inkább gyakorlati politikus volt, ki a pártok sivár küzdelmeiben töltötte életét s vele született tehetségénél fogva oly beszédeket tudott készíteni, melyek mint politikai röpiratok forogtak közkézen s szerzőjöknek különösen az elbeszélő részletek ügyes összeállítása által jelentékeny hírt szereztek. A nagytehetségű Kritias e téren is annyira kitűnt,

hogy stilusát a benne nyilatkozó méltóság és egyszerűség, gondolatbőség és nyomatékos rövidség következtében példaszerűnek tekintették. Azonban az attikai szónoklatot legteljesebben kifejlődve és leggazdagabban képviselve Lysias műveiben találjuk.

Lysias Cephalusnak, Perikles barátjának fia s Isokratesnek kortársa volt. Atyja halála után Thuriiban élt, hol hihetőleg a syrakusai Tisias tanításait hallgatta; 411. körül Athénba tért vissza és itt élt testvérével, Polemarchusszal, mint jómódú megtelepedett idegen s az alkotmány buzgó híve. A harmincz zsarnok alatt sok üldözést szenvedtek, és Polemarchus halállal is lakolt. Lysias Megarába menekült, saját vagyonával támogatta Athén felszabadítását (V. 133. l.), majd föllépett Eratosthenes ellen (V. 42. l.), hogy testvére haláláért rajta bosszút álljon. Később is foglalkozott még közügyekkel és tántoríthatatlanúl megmaradt buzgó hazafiságában, habár mindazért, mit ez érzületéből kifolyólag tett és szenvedett, hála fejében még csak a polgári jogot sem adták meg neki. [55])

Lysias atyai vagyonának elvesztése után beszédek irására volt utalva, hogy megélhessen; igen termékeny író volt és nagy számú beszédei — a mennyiben Lysias összeköttetésben állott legnevezetesebb kortársaival s a legközvetetlenebb részt vett a közélet eseményeiben — amaz időszak történetének legfontosabb forrásai közé tartoznak. Ifjúkorában a sophistika útjára tévedt s ezért Plato megrovását is magára vonta, mert képtelen nézeteket is állított, csak azért, hogy bizonyításai alkalmával alaki tehetségét és éles eszét mutogassa; később azonban a gyakorlati élet üdvös iskolájában mindazt lerázta magáról, a mi a szónoki mesterkéltségből és sophistás módról reá ragadt; elvetett

minden haszontalan díszt s beszédeit oly mesterkéletlen és egyszerű stilusban írta, hogy e művei a természetes bájú attikai próza valódi remekei. Különösen szépen tudott elbeszélni. Elbeszélésein meglátszik az a drámai tehetség, mely siciliai honfitársainak kiváló sajátja volt; az egyes osztályok és egyének jellemvonásait találóan jegyezte meg s szemlélhető életképekké alakította.[56])

Ott látjuk szemünk előtt az oligarchák cselszövényeit, a harmincz zsarnok alatti borzadalmas állapotokat, s utódaiknak, a »tiz férfiúnak« gonoszságát. Mantitheosban (V. 266. l.) egy ifjú attikai lovag képét szemléljük, látjuk a dicsőségre vágyó s bőkezű ifjút lobogó hajával, telve hegykeséggel. Bepillanthatunk az attikai polgárcsaládok életébe, s láthatjuk, hogy a legaljasabb kapzsiság hogyan tépte szét a vérség és barátság minden kötelékét.

De nemcsak szónoki talentumát csodáljuk Lysiasnak, hanem nemes érzületét s a közügyekről való érett itéletét is. Még a leglelkesedettebb és legemelkedettebb beszédében is, az Eratosthenes elleniben, amaz egyetlenben, melyet maga mondott el, teljesen tárgyias marad, bár abban személyi ügyről van szó, s csak az állam érdekét tartja szem előtt, midőn Theramenes és társai képmutató politikájáról lerántja a fátyolt. Valódi hellen módon igyekszik békülékeny szellemet ébreszteni (V. 269. l.), midőn rámutat a perzsákra és Dionysiusra, a hazájabeli kényúrra, mint az összes hellenség közös ellenségeire. Mindenekelőtt pedig valódi athéni, a ki a város becsületét igazán szívén hordozza. Athén üdvét az alkotmányos szabadság sértetlen birtokában látja (V. 52.l.), s leginkább oly polgárokkal lép összeköttetésbe, kik, mint az Euandros elleni beszéd elmondója, oly családokból valók, melyek a legrégibb idők óta

mindig hívek maradtak az alkotmányhoz. A legnehezebb feladatokra vállalkozik, a hol jogtalanságot kell eltávoztatni vagy lehetőleg ismét jóvátenni, mint pl. az Aristophanes vagyona ügyében tartott beszédében (V. 264. l.); a legnagyobb érdekkel viseltetik a régi polgárcsaládok jólétének fentartása iránt, s ovatosan, de komolyan fellép minden jogtalan néphatározat ellen; hevesen kikél a megvásárolható irnokcsoport ellen, melynek köréből egy Nikomachus (V. 58. l.) elég vakmerő volt arra vállalkozni, hogy Solon és Perikles városában törvényalkotóként szerepeljen; kikél az alacsony lelkű üzérkedők ellen, kik, mint a gabnakereskedők, a kenyér árát túlságosan felcsigázzák és a város szorult helyzetéből hasznot akarnak húzni. Midőn a sors által választott tanácsbeliek megvizsgálása forog fenn, kimutatja, mit követelhet a város jogosan egy derék tanácsbelitől, s megtámadja azt az elpuhult, világpolgárias érzületet, melylyel sokan saját kényelmöket a közjónak elébe helyezik. Mindenütt erkölcsi követelésekkel lép fel, s nemes buzgalommal védelmezi a mérséklet és jogosság azon alaptételeit, melyek Solon törvényhozását jellemzik [57].)

A gyakorlati ékesszólás két faja mind határozottabban elvált egymástól. Mint népszónokok Leodamas és Aristophon (79. l.) tüntek ki s mindenek fölött Kallistratus; a törvényszéki ékesszólásban pedig a chalcisi Isaeus, a ki hihetőleg Euboeának 411. történt elszakadása következtében költözött Athénba. Itt bölcseleti tanúlmányokkal foglalkozott s összeköttetésben volt Platóval; majd követvén azon áramlatot, mely ekkor tájt oly sok görögöt a bölcselettől a szónoklathoz sodort, ő is beszédek irására adta magát, mint Lysias, s habár ezt előadási tehetségével s be-

szédbeli kellemével nem érte is utól, de alapos jogismeretével s bizonyitásbeli éles dialektikájával fölülmulta [58]).

A szónoklat művészete átvezet bennünket a tudomány mezejére. Mert minden jelentékenyebb szónok egyszersmind elméletet is alkotott és tudományos utasitásokat is irt tanitványai számára, mint Isokrates, Isaeus, Thrasymachus sat. A sophistikának, melyből épen a szónoklat is eredt, általában nagy érdeme volt abban, hogy minden téren tudományos vizsgálódásra serkentette az embereket, s minél inkább eltért ez irány a spekulativ bölcselettől, annyival inkább kezdett politikai és történeti tárgyak felé fordúlni s itt igen élénk és sokféle irodalmi tevékenységet hozott létre.

Az irodalmi forgalom már a peloponnesusi háború alatt nagy lendületet vett. (V. 81. l.) Voltak külön könyvleirók és könyvkereskedők, kik az attikai könyvpiaczot olcsó árúval látták el; igy pl. Anaxagoras munkáit egy drachmáért meg lehetett kapni Athénban. Sőt még tengeren a gyarmatok felé is élénk könyvkereskedést űztek, és Hermodorus, Plato tanitványa, még mestere életében forgalomba hozta ennek beszélgetéseit.

Mily gyorsan és könnyen történt az irott művek elterjedése, meglátszik abból, hogy ezt az utat használták fel arra, hogy egyik másik párt érdekében a közönségre hassanak. Ilyes pártiratok már a nagy háború alatt jelentek meg; vagy heves, szenvedélyes kifakadások voltak ezek, mint az Antiphon úgynevezett szidalmai, vagy egyes pártok röviden előadott programmjai, melyeket azért adtak ki, hogy szélesebb és távolabbi körökben is hassanak s általok párthiveket nyerjenek.

Ily röpirat volt Andokides irata »politikai barátaihoz«, melynek készitésére a 420. utáni attikai pártvillon-

gások válságos állapota szolgáltatott alkalmat. Hasonló fajták azok az emlékiratok, melyek Xenophon neve alatt maradtak fenn, az »Athéniak államáról« és Athén »jövedelméről« szóló irat (V. 12. l.). Ez utóbbi Eubulus korából való; oly kormányzást sürget, mely az ország minden segédeszközét szorgalmasan kiaknázza s a boldog béke védőszárnyai alatt ápolás alá veszi az ipart, kereskedést és művészetet. Ugyanazon nézetek ezek, melyek Sokrates »békéről« való beszédének alapgondolatait képezik.

Isokrates nagy hatása is abból magyarázható ki, hogy korában az irott művek forgalma jelentékeny lendületet vett; beszédei és levelei voltaképen a napi eseményeket tárgyaló röpiratok voltak. Hasonló módon adta ki Thrasymachus is a »Larissaiak érdekében« czimű beszédét, melyet, úgy látszik, macedonellenes szellemben irt. Alkidamas is foglalkozott irataiban a politika napi kérdéseivel; ilyen pl. »messeniai beszéde«, melyben sürgeti a Thebétől alapitott Messenia elismerését, mely város államférfiainak teljes mélytánylással adózik. Itt már egész irodalmi tollharczra, beszéd és ellenbeszéd irására akadunk. Ugyanis ezzel egy időben adta ki Isokrates »Archidamus« czimű iratát, melyben a spartaiakat arra szólitja fel, hogy Messeniát semmiképen el ne ismerjék [59]).

Ily virágzó állapotban volt akkor a publicistikai irodalom. De nem szoritkoztak csupán a napi eseményeknek és napi kérdéseknek röpiratokban való tárgyalására; ha egyszer-máskor a rhetorika történelmi anyagot is használt a maga czéljaira: meg kellett kisérleni, hogy a művészi előadást ilyenféle nagyobb munkákban is alkalmazzák.

A rhetorika és történetirás közti kapocs nem volt új dolog. Épen a rhetorok voltak azok, kik először igyekeztek

úgy kiképezni az attikai nyelvet, hogy minden felsőbb igénynek megfeleljen, s először a sophisták kezdték tanitani, hogy a szavak jelentéséről gondolkozni kell. Hogyan hagyhatták volna tehát figyelmen kivül a beszéd és gondolkozás körében történt ezen előhaladást azok, kik azon nehéz föladatra vállalkoztak, hogy az emberi életet, a mint az az államban és társadalomban nyilvánul, feltüntessék? Igy már Thucydides Antiphontól és a sophistáktól tanúlta a rhetorikát. Xenophon is, mint történetiró, a rhetorika befolyása alatt áll, kivált azon munkájában, melyben legkevesbbé historikus, t. i. a Cyropaediában. Xenophonnak ez a legjobban kidolgozott műve, de nincs meg benne a belső igazság, mert az iró Cyrus alakjának s a perzsa birodalomnak rajzában az állam igazgatásáról és a népek állapotáról való eszményi nézeteit adja elő. Legfigyelemreméltóbb Xenophon ott, hol természetes hűséggel oly dolgokat beszél el, melyeket maga átélt, akár saját hadi pályájából, akár Sokrates életéből. Midőn azonban Thucydides történetének folytatására vállalkozott, oly feladatot tűzött maga elé, mely erejét messze túlhaladta. Hellenikájának elején még meglátszik példányképének emelő hatása, de később mind jobban kitünik itéletének önállástalan volta, tekintetének korlátoltsága s szellemi erejének hiánya.

Isokrates egy egészen új viszonyt hozott létre a szónoklattan és történetirás között. Igaz ugyan, hogy ezen a téren is csekély tehetsége volt a komoly kutatásra, de mégis szükségesnek itélte, hogy tanitványait ne fáraszsza puszta stilus-gyakorlatokkal, hanem oly tárgyakra vezesse őket, melyekben tárgyi érdeket is találhatnak. Az ő müvészete minden felsőbb miveltség központja és virága akart lenni, s e müvészet a történetiró feladatához minden esetre sokkal

közelebb állott, mint az a törvényszéki szónoklattan, melyet Antiphon és a sophisták tanítottak. A történeti tárgyaknak gyakori használása szükségképen arra vezette amazokat, hogy magát a történetet is összefüggőleg tárgyalják, különösen a hazai történetet, melynek multjából oly sok jeles példát lehetett kortársaik előtt fölmutatni; mindenesetre a szónoki művészetnek nagy diadala volt az, hogy sikerült neki a legmerevebb és legszárazabb anyagot is bizonyos vonzó külsővel látni el és az anyag nagy tömegeit módszeres rendezés által átlátszóvá tenni.

Ilyenformán Athén története és régiségtana a tudományos irodalomban egy egész külön ággá fejlődött, a melyben Isokrates tanítványa, Androtion, tűnt ki. Hajlottabb korában visszavonult a szónoki és államférfiui mozgalmas élet zajából és Megarában megirta »Atthis«-át, melyben Athén történetét kezdettől fogva saját koráig levezette, különös tekintettel lévén az alkotmány fejlődésére. Ezzel egy időben Phanodemus is irt egy Atthist; mind a kettőnek elődje volt Kleidemos, ki még szemtanúja volt a siciliai vállalatnak s kit az Atthis-irodalom tulajdonképi megalapítójának kell tekintenünk.[60])

Azonban a szónoki iskolából kiinduló történeti tanulmányok nem szorítkoztak csupán Athénra, sőt annak határán túl messzire kiterjedtek. És Isokratesnek, mint tanítónak, alig volt nagyobb érdeme, mint az, hogy két legtehetségesebb tanítványa, Theopompus és Ephorus, az ő ösztönzésére adták rá magokat az egyetemes történet kidolgozására.

A chiosi Theopompus heves és nagyratörő lélek volt. Azért teljes buzgalommal szentelte magát az ékesszólásnak s abban annyira kitűnt, hogy Maussollus temetése alkalmá-

val (107, 1; 352) ő nyerte el magasztaló beszédével a jutalmat. Később, tanítója tanácsára, ki a nyugtalan lelkü ifjúra nézve különösen kivánatosnak tartotta, hogy valami komoly és összefüggő munkára vállalkozzék, — egészen a tudománynak szentelte magát s vagyonát arra fordította, hogy beutazza a legkülönbözőbb országokat, megismerkedjék a legkiválóbb férfiakkal s tiszta itéletet szerezzen magának a multról és jövőről. Megírta Görögország történetét a knidusi ütközetig; ezt abban hagyta s egy új történeti mű irásába fogott, minthogy időközben egészen új álláspontra jutott. Ezen újabb munkáját »Philippiká«-nak nevezte, mert belátta, hogy Amyntas fia oly fontos személy lett Európa egész szárazföldjére nézve, a milyen előtte még senki sem volt, s hogy ezzel lejárt a kis-államok kora, s a hellenek története súlypontjának is a macedon birodalom fővárosába kell áthelyeződni.

Nagy művét, Herodotus példája szerint, kihez mint ion ember rokonnak érezte magát s a kinek szentelte legelső tanulmányait, — világrajzzá alakította, melyben gyakran visszapillant a korábbi állapotokra s folytonos figyelemmel kiséri a politikai és társadalmi intézményeket. Egymás mellé állította itt a különféle demokrata alkotmányokat s összehasonlította Tarentum polgárságát az athénivel; külön fejezetet szentel az attikai népszónokok jellemzésének; az erkölcsöknek mindenütt szigorú birája, nem ismer kiméletet, különösen Athén irányában, s szigorúan ostorozza nagy férfiai iránt való hálátlanságát, élvhajhászatát és elpuhultságát; bár Perikles városát még mindig a szellemi élet központjának, Hellas »prytaneum«-ának tartja. Meszszire ható művelődéstörténeti tekintetét azzal is bebizonyította, hogy figyelemmel kisérte a távoli országok termékeit

és műkészítményeit, s ő volt az első, ki a görögök figyelmét a római világra irányozta. Az igazság komoly szeretetétől vezéreltetve, a politikai pártvezérekről való ítéletét nem tette függővé saját álláspontjától, s azon szigorú komolyság által, melylyel egyformán megrójja a királyok és népvezetők hibáit s elítéli a kor minden romlottságát, — bizonyos erkölcsi jellemet adott rajzainak, mint Isokrates is szokta. Stilusában is megvolt Isokrates világos és méltóságos előadásmódja; sőt aprólékos dolgokban is követi őt, mint pl. a hangrés elkerülésében, de műve emelkedettebb részeiben amannál több erőt és szenvedélyt tüntet föl.

A kymei Ephorusnak nem volt ily fényes tehetsége jó csomó aeol hidegvér volt benne, de kitartása annyival nagyobb, s inkább megérdemli a tudományos kutató nevét, mint Theopompus. Törekvése az volt, hogy az emberek által lakott föld teljes képét megalkossa s széleskörü tanulmányai által nagymennyiségü föld- és néprajzi ismereteket tett sajátjává, melyeket aztán történeti művében feldolgozott. Felkutatta a legrégibb néphagyományokat, s fáradhatatlan szorgalommal oly művet hozott létre, milyet még előtte senki sem írt, a görög nép egyetemes történetét, melyet több, mint hét századon keresztül vezetett. A legendát és történetet, legalább főcsoporjaikat tekintve, elválasztja egymástól, s első volt, ki a történeti kor kezdetét a dór vándorlástól számította; finom érzékével világosan tudta föltüntetni az országok földjének tagozódásait s különös szorgalommal kutatta a tengeren túli városok alapításának történetét.

Az újabb kort szenvedély nélkül, nyugodt hangon tárgyalta, s csak nagyon elvétve, mint pl. Theramenes kedvező megítélésében, találjuk nála azon politikai pártállás némi

nyomát, melyhez Isokratesszel együtt tartozott. Ártatlan kedélyessége kitünik azon szükkörű patriotismusból, melylyel szülőföldjéhez, Kyméhez, ragaszkodik. Azt mondják, hogy szörnyen rosszul esett neki, midőn látta, hogy szülőfölde hosszú időn át nem szerepelt a történetben. Ilyen helyeken aztán, hogy hazafiui érzésének eleget tegyen, közbeszúrta olykor-e mondatot: »ezen időtájt a kymeiek csendesen viselték magokat.« Mint aeol származású, nagy rokonszenvet tanusított Thebe virágzó kora iránt s Epaminondas történetének rajzolásában oly irónak mutatta magát, a ki saját fölbuzdulását és lelkesülését olvasóival közölni is tudja.

Míg Theopompus és Ephorus a nemzeti történet tudományát gyarapították, addig a knidusi Ktesias, a ki 415—398-ig mint orvos működött a perzsa királyi udvarban s államügyekben is részt vett (V. 195. l.), a keleti országok történetének megirásához fogott s ez által egy új történeti tudománynak vetette meg alapját. Ő volt az első görög, kinek a perzsa birodalom irattára megnyilt; de kiaknázása nem felelt meg a valódi tudomány követelményeinek. Ktesiasban nem volt meg az igazság őszinte szeretete; hiú ember volt, a ki valami nagyszerűt s egyszersmind tökéletest akart teremteni s e czélja kivitelében a legnagyobb önkényüsködéstől sem riadt vissza; a perzsa-görög történetnek még azon részleteiben is, melyeket pontosan ismerhetett, egészen megbizhatatlan, s oly téreken, hol nem ellenőrizhették, nevezetesen az assyriai és indus régiségekben, koholt tények és számok egész sorozatát állította össze, mi által kortársait s a későbbi nemzedékeket egész a legújabb időkig csalódásban tartotta. Korának sophistás míveltsége vezette őt félre, mely nem sokat törődött a tényleges állapotokkal, hanem

megelégedett azzal, ha csak felületes módon elégíti is ki a minden oldalról föléledt tudásvágyat. [61])

Hogy mennyire törekedtek ez időtájt a görögök encyclopaedikus tudásra, mutatják azok a kisérletek is, melyek egy tudományos philologia megalapítására tétettek. A classicusokkal való puszta megismerkedés és műveiknek szép előadása nem volt többé elegendő. A sophisták a magok beszélgetéseit bizonyos ismeretes költői-helyekhez kapcsolták, ezeket alak és tartalom tekintetében vizsgálgatták, gyakran csak azért, hogy kimutassák, hogy az ő álláspontjuk magasabb s hogy a régi mesterek a szavak használatában s a dolgok megitélésében gyakran tévedtek. De komolyabb tanulmányokat is tettek, s a tudósoknak egy külön csoportja keletkezett, kik Homerus magyarázását tevék feladatukká. A tudománynak ezen ága különösen Thasusban és Lampsakusban virágzott. Thasusból való volt Hippias, ki Homerus valódi szövegét igyekezett összeállítani, valamint Stesimbrotus is, ki leginkább Athénban élt és Plato idejében a lampsakusi Metrodorusszal együtt az eposzok legszellemesebb magyarázója volt. E magyarázat csakhamar hibás irányba tévedt, mert allegoriai magyarázatot kezdtek alkalmazni és a mondákban természettudományi értelmet kerestek. Józanabb irányt követett ezen a téren is Ephorus, ki a Homerusról szóló helyi hagyományokat gyüjtögette össze, s ő lett a tulajdonképi tekintély azon nézetet illetőleg, hogy a költő Smyrnában kyméi szülőktől származott. [62])

A természettudományok közt különösen az orvoslás tana volt az, mely az általános mívelődéssel a legszorosabb összeköttetésbe lépett. Mert miután előbb az Asklepiadák iskoláiban mívelték, s nem volt egyéb, mint hagyományos

tapasztaláson alapuló mesterség: most kiszabadúlt a papi korlátok közűl, a polgári élettel lépett összeköttetésbe és tágabb szempont alá helyeztetett. Arra törekedtek, hogy megállapítsák az egészség tudományos ápolásának szabályait, kutatták a különböző táplálékok és életmódok befolyását s ez úton egy új tudományt hoztak létre, mely nem annyira az egyes betegségek gyógyítására, mint inkább az egész emberi szervezetnek erősítésére és fentartására volt tekintettel.

Ez iskolának tulajdonképi megalapítója a selymbriai Herodikus volt, kinek működése még Plato előttre esik. Az ő kutatási módját követték Athénban Akumenus és fia Eryximachus, kik Sokrates legbensőbb köréhez tartoztak, és a szabad levegőn való czélszerű mozgásnak s hasonló dolgoknak ajánlásáról Athénban igen ismeretesek voltak.

Az orvoslás tanának a sophistika által fejlesztett ezen ágát Hippokrates, a Kós szigetéről való Asklepiada, a régibb gyakorlattal hozta összeköttetésbe. Birtokában volt a régi családi hagyománynak és szorgalmasan összegyűjtötte mindazt, a mit Asklepius templomaiban a meggyógyúltak fogadalmi-kövein orvosoltatásuk módjáról feljegyezve talált; Hippokrates azonban kiszabadította e tudományt a templom köréből; utazásai által szemlélődésének és tapasztalatainak új irányt adott s szélesebb körre terjesztette ki azokat, tanítványa volt Herodikusnak, Gorgiasnak, az abderai Demokritusnak, s megvetette alapját a tulajdonképi orvosi tudománynak, mely nemzete tudományos életének magaslatán állott, sőt azt némi tekintetben túl is haladta. Sikerűlt neki jobban, mint bárki másnak, megoldani azon feladatot, hogy a sophistika kezdeményezését, mely a módszeres gondolkozásnak az élet minden körére való kiterjesztésében

állott, a tényleges viszonyok leglelkiismeretesebb kutatásával s az igazság tiszta szeretetével egyesítse. A betegségekről és a gyógyszerekről való irataiban, továbbá az emberi szervezetről, az éghajlat, lég és szelek stb. befolyásáról való vizsgálódásaiban valódi bölcselőnek, mintegy Aristoteles elődjének, bizonyította magát, mert nem állott meg a puszta tapasztalatnál, hanem törvényeket keresett. Egyesítette az újabb kor vívmányait a régibb időkből fenmaradt helyessel, a mennyiben a maga hivatását teljesen erkölcsi oldalról fogta fel, és az istenfélelem, önzetlenség, titoktartás és emberbaráti szeretet erényeit tekintette a görög orvos legelső kellékeinek. Végre hivatásának gyakorlásában megőrizte a tudomány szabadságát; mert míg az egyiptomiaknál az orvostani rendszerek törvényes tekintélylyel voltak felruházva, melynek minden működő orvos alá tartozott magát rendelni: addig Hippokrates tudománya s művészete teljesen független volt a betűtől, s annak gyakorlásában mindenki csak saját lelkiismeretének volt felelős. [63])

Hippokrates példájára az ifjabb orvosok közt sok szellemes ember találkozott, kik szorgalmasan űzték a bölcseletet s tudományos szomjuk kielégítésére nagy utazásokat tettek. Így utazott Eudoxus a knidusi orvossal, Chrysippusszal, ki egyszersmind a bölcseletben tanítványa volt, Egyiptomba, és Theomedon nevű orvossal Athénba. A mi magát Eudoxust illeti, ő rajta Plato minden kortársai közt legjobban meglátszik az akkori míveltség sokoldalusága; egy személyben mathematikus, astronomus, orvos, bölcselő és geographus volt, oly férfiú, ki a keleti és nyugoti világ tudományát egymással összekapcsolta, és a hellén mívelődést, a mint az Ázsiában, Athénban és Italiában kifejlődött, magában egyesíteni tudta.

Eudoxus Knidusban született és tanúlt; 23 éves korában Athénba utazott, azután az egyiptomiakhoz, kiknek csillagászati tudományát arra használta fel, hogy Kleostratus oktaëteris-ét (8 évi időköz, u. n. *nagy esztendő*) tökéletesebbé tegye; onnan Nagy-Görögországba ment, s ott Archytasnál a geometriával és a lokrisi Philistionnál az orvostudománynyal foglalkozott. Tudományos eredményekben gazdag útjából visszatérve, Cyzikusban iskolát alapított, mely 368. körül teljes virágzásában volt. Majd több tanítványával együtt Athénba ment s itt Platóval szoros baráti viszonyt kötött, úgy, hogy Syrakusaebe is követte, midőn ez az ifjabb Dionysiushoz ment, ki rövid időre a Plato iskolájához tartozó férfiak egész kis körét udvarába gyüjtötte. Ez körülbelől a mantineai ütközet ideje táján volt. Két évvel később már szülőföldén találjuk Eudoxust, hol, mint a polgárság által felkért bizalmi férfiú, az alkotmány rendezésével foglalkozott; járatos volt Maussollus udvarához is. 53 éves korában végezte be hasznos életét. A tudomány legkülönbözőbb köreiben fenmaradtak működésének nyomai, kiváltkép a geometriában és a csillagászatban. Mert míg az előbbiek csak a csillagok fel- és letünését tették vizsgálódásuk tárgyává, a mennyiben azok ismerete a hajósokra és földmivelőkre nézve fontos volt; vagy mint az ion és pythagorasi bölcselők tarthatatlan elméleteket állítottak fel az égi testekről: addig Eudoxus Platóval egyértelemben mathematikai vizsgálódásokra alapította az első, igazi csillagászattant, mely a rendelkezésére álló csekély eszközökkel is arra törekedett, hogy a bolygók mozgását megfoghatóvá tegye. Az athéniaknak különösen nagy szolgálatot tett az által, hogy a polgári évet rendezte, s a Sirius feljövetelének, mint szabályozó időpontnak bevitele

által az attikai naptárt lényegesen megjavította, a nélkül azonban, hogy annak hagyományos és népies berendezését megzavarta volna. [64])

A bölcselet, szónoklat, történet és természetismeret minden körében való ily nagy tevékenységnek természetesen megvolt az a következménye is, hogy a nyelv sokoldalú kiképződést nyert. Hippokrates kivételével minden iró az attikai tájszólást használta; ez lett a görög tudomány organuma, az összes művelt osztály általános érintkezési eszköze. Az a nyelv, a mely még Thucydidesnek merev anyag volt, melyet csak nagy fáradsággal kényszeríthetett arra, hogy gondolataihoz alkalmazkodjék, most oly könnyen alakíthatóvá lett, mint a megolvasztott ércz, melyet bárminő formába lehet önteni. Gorgias pompázó stilja föltalálja benne életelemét, könnyen alkalmazkodik Isokrates körmondatainak kicsiszolt formájához, Plato mesterkeze alatt a mívelt társalgás teljes kellemét magára ölti, kifejezője lesz a történeti előadásnak, ép úgy Xenophon egyszerűbb, mint Theopompus szónokiasan diszített modorában, végre Lysias és Isaeus beszédeiben az elbeszélés- és vitázó bizonyításbeli legnagyobb ügyességet a kifejezés egyszerűségével és kimért rövidséggel egyesíti. Ekként fejlődött az attikai próza ifjúi erővel ugyanazon évtizedekben, melyekben az attikaiak régi állama tönkre jutott, s költésük már rég elvirágzott; ekként érte el a tökélesedés azon fokát, melyen Demosthenesnek arra szolgált, hogy még az állami életnek is új lendületet adjon vele.

A müvészet fejlődésére e korszak épen nem volt kedvező. A költés, úgy a mint Athénban virágzott volt, egész-

séges közéletet kiván, s föltételezi az állam boldog és biztos létét, valamint a nemzet legjobbjainak tevékeny részvételét. A müvészetnek ezen ága nem virágozhatott akkor, midőn az embereket az, a mi a múltból rájok szállott, nem tudta kielégíteni. Az ész képzésének túlnyomóan gyakorlatias irányánál fogva a költészetben való gyönyörködésnek háttérbe kellett szorúlni, és azok, kik magasabbra törtek, nem találtak benne kielégülést. Nem kellett nekik az, a mi kellemesen gyönyörködtet, a mi az érző lelket mulékonyan meghatja s a képzelő erőt megjátszódtatja. A mythologia, melyből a költés fölsarjadzik, ellenökre volt, mert szerintök homályossá és zavarttá teszi az isteniről való ismeretet. A komoly tudományosság megingatta a nemzeti müvészet iránt való tiszteletet s az igaz és szép közt oly összeütközés jött létre, melyről mitsem tudtak addig, míg a költők egyszersmind a nemzet tanitói is voltak. Így történt, hogy korának legnagyobb költői szelleme határozott nemtetszéssel fordúlt el a költészettől, hogy egészen a bölcseletnek adhassa magát; Isokrates is csak azért becsülte a költőket, mert hasznos erkölcsi mondásokat találhatni műveikben. Hogy menynyire megváltozott a mívelteknek a költészethez való viszonya, s minő ellenmondások mentek végbe a nemzet öntudatában: könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy a drámaköltők Plato köztársaságából kiutasíttatnak és Aeschylus szavai oly erkölcsteleneknek tekintetnek, hogy az ifjúság fülétől távol kell őket tartani![65])

Azonban mégsem hiányzott a költői művek iránti érdeklődés. A rhapsodokat nagy hallgató közönség vette körül, midőn nyilvános helyeken, ünnepies talárba öltözve Homerus költeményeit előadták. A rhapsodok müvészete nagy virágzásnak örvendett; az emlékezőtehetségre támasz-

kodott az, melynek gyakorlására az athéniak nagy súlyt fektettek. Az Odysseát és Iliast könyv nélkül betanúlták s arra törekedtek, hogy az illető az előadás alkalmával bárhol képes legyen tovább folytatni a költemény elmondását. Olykor előkelő családokból származott ifjak is gyakorolták magokat e művészetben s folytonosan kisérték a rhapsodokat, mint pl. Niceratus, a Nicias fia. Általában véve azonban csökkenő félben volt ezen emberek tekintélye, s habár közülök némelyek, mint az ephesusi Ion, még Plato idejében is nagy önhittséggel léptek föl: az emberek únni kezdték már az üres pathost, és kevésbe vették e vándor énekeseket. Az epos terén való új szerzemények közül csakis Choirilus Perseissze (V. 146. l.) volt az, mely már tárgyánál fogva is tetszésre talált Athénban. [66])

Élénkebb volt a mozgalom a dráma terén. Divatban volt, mint az utóvirágzás korában ilyes gyakran megesik, hogy ifjú emberek, kiknek komolyabb tanúlmányokhoz nem volt kedvök, ezen a téren próbálták meg költői tehetségöket. Maga Plato is, miután ifjúkori epikai munkáit elégette, írt egy drámai tetralogiát; midőn azonban Sokrates őt magasabb törekvésre ébresztette, költői műkedvelősködésének ezen gyümölcsét is könyörtelenül megsemmisítette. Kortársai nem voltak oly szigorúak maguk irányában, s az attikai költői családokban (V. 74. l.) nem egy tehetség találkozott, a ki új darabokat írt a színpad számára. Mert a városi Dionysiák játéknapjaira most is, mint régebben, tragoediákat kellett benyújtani, melyeket régi szokás szerint csakis négy darabból álló csoportban adhattak elő. De eredeti értékű és jelentékeny tartalmú művek nem jöttek létre. Gyárilag alkottak a már meglevő költői készletből. A tragoedia-költők tekintélye kezdett alászállni, mialatt ugyanazon mér-

tékben a színészek léptek előtérbe, s ők vették különösen igénybe a közönség érdeklődését. Művészetök fölszabadúlt a költőktől való függés alól; a színészek magok képeztek egy külön osztályt, külön intézményekkel és összejövetelekkel.

Társulatokba álltak össze, melyeknek tagjai ugyanazon darabokban együtt szoktak föllépni; a társulat élén állt a protagonista, kinek a második és harmadik szerepek játszói alája voltak rendelve. Közöttük azok, kik a közönség tetszését megnyerték, igen fényes állásra tettek szert, az államtól nagy fizetést húztak, utazásaik alkalmával nagy tiszteletdíjakat kaptak, melyek minden fellépésért hihetőleg egy talentumra (2355 forint) mentek, s ezenkivül versenydíjakkal is kitüntették őket. Jóhirű színművészek léptek az előadások vezetésénél a költő helyébe, s a darabok megválasztásában s a szerepek kiosztásában a hatóságokkal szemben szabad kezet nyertek. Elkényeztetett színészek meg nem engedték, hogy más lépjen előttök a színpadra, hogy a közönségre ők tehessék az első teljes benyomást. A költők kifejezéseivel is önkényesen bántak; változtatásokat tettek rajtok oly czélból, hogy tehetségöket jobban ragyogtathassák. Majd a komikus és tragikus színészek két osztályra váltak, s az utóbbiak különösen nagy fontosságra tettek szert az által, hogy az ékesszólást kezdték tanítani, s mint az ifjú rhetorok tanítói, nagyon kapósak voltak. Őket tekintették a hang és az előadási képesség kimüvelésében a valódi példányképeknek; művészetök egyszersmind a test mozdulatai által is támogatott ékesszólás volt, és valamint a szónoki művészet valódi székhelye Athénban keresendő, úgy a színművészet is a maga újabb kifejlődésében lényegileg attikai művészet volt. Athénban működött és ragyo-

gott Satyrus, Neoptolemus és Andronicus, kik Demosthenes idejében hírnevök tetőpontján állottak. [67])

A vígjáték nem szenvedett annyit a költészetre nézve kedvezetlen időviszonyok miatt, mint a szomorújáték. A vígjáték ugyanis már természeténél fogva mozgékonyabb volt; nem volt annyira kötve bizonyos meghatározott anyaghoz és képesebb volt alkalmazkodni az izlés változásaihoz. Elhagyta, a mit nem lehetett tovább megtartania, mindenekelőtt a chorust (V. 107. l.); ez aztán a szomorújátéknak lett szükségképi kiegészítő része, s kiválóan oly műfajnak tüntette föl a tragoediát, mely a nyilvános életben gyökeredzik. Ezzel a vígjátéknak lassanként jelleme is egészen megváltozott. A költők nem foglaltak többé állást a pártok harczaiban; nem kerestek többé oly nagyszerű és merész tárgyakat; a pezsgő elevenség forrása kiapadt, a nyelv közeledett a társalgás nyelvéhez, a képzelem játéka fáradtabb lett, a mint ez épen hozzáillő volt oly korhoz, melyben az ész uralkodott a lélek többi tehetségén, és a nagy közönségtől nem lehetett többé várni, hogy kedve legyen eszmei magasságra fölemelkedni. A költők leszálltak tehát a polgári egyszerű életbe s ott keresték tetszetős alakításaik motivumait, melyek szerelmi kalandokkal fűszerezve, lazán összefüggő jeleneteikkel, vidám életképekké kerekedtek ki.

Továbbá az akkori idők bölcseleti hajlamának megfelelő volt az, hogy nem egyéneket, hanem általános jellemeket igyekeztek ábrázolni, olyanokat, melyek az egyfajta emberek mindegyikénél ismétlődtek; így fölléptették az uzsorást, a játékost, az élősdit, a hányaveti művészt, a fortélyos rabszolgát, az esetlen parasztot, a zsémbelő gyámot, a verekedő katonát, a tüzes szerelmest, a bölcselőket, orvosokat, szakácsokat stb. Mindezek költött nevek alatt léptek

föl, melyek aztán általános jelentést nyertek; vagy pedig történeti neveket vettek föl, és Theramenesben rajzolták az ingatagságot, Timonban az embergyülölést, Lamponban a babonásságot.

Elővettek élő személyeket is: költőket, kiknek erőltetett fordulatait gúnyolták, államférfiakat, kiknek izgató beszédeit tették nevetség tárgyává, bölcselőket, kiknek különczségeit vitték fel a színpadra, felmutatták őket majd mint cynikusokat és pythagoreusokat, kik mint szánalomra méltó esztelenek makacsul megvetik az istenek ajándékait és önkéntes alásülyedtségökben szegényesen, piszkosan és kedvetlenül bolyonganak ide s tova; majd úgy tüntették fel őket, mint az Akadémia előkelő urait, kik sokat adtak arra, hogy gondosan ápolt hajjal és válogatott öltözetben jelenjenek meg. Maga Plato különösen nagy figyelem tárgya volt, és javasolt ujításai, a vagyonközösségről s a nők emancziparácziójáról s több effélékről való tanai a legkedveltebb anyagot szolgáltatták a mulattatásra. Azt azonban minden bölcselőnek együttesen tűrnie kellett, hogy nagyokat nevettek rajtok mint naplopókon és sületlen szőrszálhasogatókon, a kik a dolgok valódi lényegéről, akár egy ugorkáéról is, annyifelé el tudják csűrni-csavarni a beszéd fonalát.

Mindez pajzán kedvvel és finom gúnynyal történt, de ártatlanúl és sértő élesség nélkül; mert az erőtlenedő művészet bizonyos síma udvariassággal vonta be alkotásait, mely minden komolyabb összeütközést elkerült. Arra nem igyekeztek, hogy az embereket másokká és jobbakká tegyék; még az emberek bolondságait is minden valódi komolyság nélkül rótták meg; olyannal mulattatták a közönséget, a mit legjobban szerettek az emberek hallani Eubulus idejében.

Leirtak a legkisebb részletekig nagy konyhai tudománynyal kiállított nyalánk lakomákat, továbbá fényes lakodalmakat, mint pl. az Iphikratesét, midőn az éjszaki király leányával összekelt (102. l.), és a királyi lak előtti téren, »mely fel egész a nagy medvéig bibor szőnyegekkel volt bevonva, sok ezer bozontos, vajfaló thrák sereglett össze a lakomához; a főző üstök nagyobbak voltak, mint egy víztartó, és a levest csupa aranyban az ipa, Kotys, hordta fel saját fenséges kezével« — és sok más hasonló mulatságos napieseményeket. Felhasználta továbbá a vígjáték az attikai társasélet felsőbbrendű kedvtöltéseit is, mint a szellemes beszélgetés kellemét, melyben élcz és szeszély nyilvánúlt; aztán jelentékeny szerepet játszottak a színpadon a versekbe foglalt rejtvények is, melyek az athéni társas összejöveteleknek igen kedves időtöltését képezték.

Végre felkapott tárgya volt az újabb vígjátéknak az is, hogy a mythologiai elbeszéléseket a kor szellemének megfelelő világításban tüntették föl; még pedig ez vagy úgy történt, hogy a mythosokat a természetes emberi ész mértéke szerint próbálták megfejteni, pl. Niobe kővé válását a már szólni sem tudó dermedtség kifejezésének vették, vagy úgy, hogy kikaczagták a régi mondákat és azzal mulattatták a közönséget, hogy nevetséges alakításban tüntették föl Kronost, a mint gyermekeit elköltötte; vagy az istenek csodás szülötteit, vagy a Thebe ellen harczoló hét hőst és a többi hősöket úgy mutatták be, a mint az iskola padjain ülnek, könyveket olvasnak és a polgári élet minden viszonyaiban részt vesznek.

Ezek a travesztáló alakítások az athéni nyilvános mulatságoknak egészen külön fajává lettek, a melyben ép

úgy, mint a szomorú- és vigjátékban, a dithyrambus és a rhapsodika is versenyre keltek. Ennek kezdete már a peloponnesusi háború idejére esik, és a thasusi Hegemont nevezik meg mint olyat, a ki először adta elő a homerusi mythusok parodiáit Athénban. Azt mondják, hogy a közönség épen azon a napon mulatott az ő gigantomachiáján, a melyen a siciliai veszteségről való első tudósitás megérkezett Athénba.

Ilyen volt az ujabb vigjáték, mely mellékfajával, a parodiával, a peloponnesusi háboru végétől egész Nagy Sándor koráig teljes virágzásában volt. Antiphanes, Alexis, Eubulus, Alexandrides tüntek ki benne leginkább; körülbelől hatvan irót neveznek meg, több mint nyolczszáz darabbal. Voltak köztök tulajdonképi athéniak, mint az Aristophanes utódjai, és külföldiek, Rhodusból, Thuriiból, Sinopéból s egyebünnen valók. De a máshova valók is egészen athéniakká lettek; a város tarka élete — mert Athénban mindenünnen való emberek, egyiptomiak és babyloniak is megfordultak, — tükröződött vissza a színpadi játékban, s ezért mondhatta Antiphanes a maga mentségére a macedon királynak, ki egyik vigjátékával nem tudott egészen megbarátkozni, hogy annak, a ki az attikai vígjátékokban igazi élvezetet akar találni, mindenesetre otthonosnak kell lenni az attikai társaséletben, részt venni az attikai társasmulatságokban, szerelmi ügyekben vágásokat kapni és osztani [68]).

Az attikai közönségnek kedvelt műfaja maradt az új dithyrambus (V. 95. l), a dráma és lyra vegyüléke, mely zajos zene-kiséret mellett a mythologiából és polgári életből merített tárgyakat taglejtéses előadással tett szemlélhetővé; oly műfaj, mely a maga szabálytalanságával legjobban meg-

felelt a kor izlésének. E téren az attikai község rokonszenvet nyilvánított a syrakusaei zsarnokok udvara iránt, és mostanig fenmaradt azon tanácsvégzés szövege, a melyben Dionysius és két testvérje mellett Philoxenusnak is dicséretet szavaztak, még pedig Kinesias inditványára. E határozat a 393. év elejéről való (96. Ol. 3). Tehát azonnal a knidusi ütközet után történt ez, midőn Dionysiussal politikai összeköttetést akartak létrehozni, s úgy látszik, ezt az alkalmat használta fel Kinesias, hogy a saját műfajának s e műfajt mivelő társainak, kik közt az emlitett három fejedelem is, mint kitünő műkedvelő, bizonyos szerepet játszott, nyilvános elismerést szerezzen [69]).

A mi végre a képzőművészetet illeti, az a virágzó állapot, melynek e művészet Perikles korában örvendett, a város hanyatlását nem élhette túl. Az állami élettel oly szoros összeköttetésben álló művészet, minő az attikai volt föltételezi mindig az állam boldog állapotát, békéjét, vagyona bőséges voltát. Szükséges, hogy a polgárság összetartson s szelleme szabad legyen; csak így szeretheti a szépet s így fogja a művészet kellő ápolását az állam becsületbeli dolgának tekinteni. Végre szükséges, hogy legyenek köz bizalommal biró férfiak, kikre hosszabb időre teljes hatalmat ruházhassanak. De mindezen kellék hiányzott. A polgárság pártokra volt szakadva, az eszmei irányzatok háttérbe szorúltak, múló izgalmak uralkodtak a kedélyeken; a külpolitika szeszélyes, ingatag és szerencsétlen volt, — hogyan találhattak volna itt a művészetek kedvező talajt?! A peloponnesusi háború idejében még dolgoztak az Akropolis templomain. A háború utolsó éveiben az Erechteion frizzén dolgoztak, és az Euklides archonságára következő első években megujitották azt a templomot, mely 406-ban (91. Ol.

3.) leégett. De a nagyobbszerü és összefüggő műalkotások kora Perikles halálával végkép lejárt [70]).

Sokkal nagyobb tevékenységet fejtett ki az attikai művészet magokban álló apróbb művekben, mind Athénban, mind Athénon kivül.

Általában véve a képzőművészet, ha már erősen kifejlődött s a nép életében gyökereket vert, a közélettől sokkal függetlenebb ; állandóbb hagyományra támaszkodhatik, mint a zene és a költészet. Sőt egy oly átalakulásból, a milyenen az állam Perikles kora után keresztülment, csak új ösztönt nyerhet, s új életcsirákat szerezhet, melyekből termő ágak fejlődnek ki. Ama fenséges nyugalom helyébe, mely Phidias műveit jellemezte, s mely könnyen egyhanguságba mehetett volna által, nagyobb változatosság lépett; most többet mertek, merészebben rajzoltak, kiemelték az alakokat az egyensúly adta nyugalomból és megpróbálkoztak a legröpkébb mozgások megrögzitésével.

A testi mozdulatokat illetőleg az aeginaiak és Myron mindent megtettek, a mit csak lehetett; de a szellemi élet még nem kapta meg az őt illető jogot; az arcz hidegnek és közönyösnek látszott; a Parthenon szobrainak nemes egyszerűsége nem elégitette ki többé az ifjabb nemzedéket, mely nyugtalan volt, izgalmat keresett, új meg új ingerre vágyott, ha a művészet termékei felé fordúlt. Az átmenetet erre az újabb stilra már igen világosan fel lehet ismerni Apollo azon templomának frizzén, melyet Iktinus, ki a Parthenon épitését vezette, a phigaliabeliek számára Bassaeban épitett. Ott az amazonok és centaurok harczainak csoportjain már nagyobb nyugtalanság vehető észre, a mozgásnak bizonyos fokozott hevessége, melyet a lengő ruhák mutatnak, s a motivumoknak hatásvadászó

halmozása. Ezek a reliefek úgy viszonylanak a Parthenon frizzéhez, mint Euripides nyelve Sophokles felsőbb stiljához. A szinpad befolyása alatt a képző művészet is igyekezett kifejezést adni a kedély nyilvánulásainak; odahagyta tehát az isteni alakok régibb körét, s különös kedvvel oly eszmekörök felé fordúlt, melyek alkalmat szolgáltattak neki a lélek felindult állapotainak hatásos kiábrázolására; így pl. Aphroditében feltüntette a szerelem hatalmát, Dionysusban a mámor boldogságát. E szerint egészen új mező nyilt e művészet előtt, a mennyiben az emberi érzelmek egész sorozatát, a fájdalmat, vágyat, gyöngédséget, az elragadó örömet, s az őrjöngést a legfinomabb lélektani megkülönböztetések szerint kifejezni igyekezett. Most lett az ember először teljes mértékben a művészet tárgyává, még pedig az akkori idő embere, azon időé, melyben eltünt a régi fegyelem, a családi kötelék meglazúlt és a szenvedély hatalma kiszabadúlt bilincseiből. A sophistika megélesitette a látást a jellemek és vérmérsékletek megfigyelésére; sőt a képzőművészet egyenesen felhasználta s utánozta némely sophisták hires rajzait, mint pl. »Heraklest az útak szétválásánál« (V. 122. l). A rhetorika is az indulatokkal való foglalkozásra vezette az embereket', valamint az újabb zene és a dithyramb, is; szóval, mindenütt találkozunk a szenvedélyes felé vezető iránnyal, mely a régibb korok tartózkodását elvetette és szabadabb mozgást hozott létre.

Az épitészeten is meglátszott a szónaklat korszaka. Az egyszerü nem tetszett többé; gazdagabb diszt, új és hatásos motivumokat óhajtottak. Ezen irányban működött Kallimachus, Iktinus ifjabb kortársa, kiben megvolt az igazi athéninak teljes sokoldalúsága és törekvő szelleme, de hiányzott Perikles nagy épitőmesterének nyugodtsága és

öntudatos volta. A kor szellemétől áthatva mindenben ujat keresett s túl akart tenni mindenen, a mi régibb volt, de ebben nem talált megnyugovást; nem volt meg benne az igazi teremtő erő s ennek következtében az igazi lángeszü művész derült önbizalma. De találékony ügyességben mint épitőmester, mint szobrász és mint technikus túltett a többieken. Az ő műve volt az a sokaktól csodált érczpálma, melyet Athena Polias templomában a lámpa fölé helyeztek, s mely arra való volt, hogy a lángok füstjét a szenthelyből kivezesse; ő találta fel a kőfurót, és az által a márvány földolgozásának oly finomságot adott, melyet azelőtt nem ismertek; ő tette végre azon dús eredményü fölfedezést, mely által a templomok oszlopfőinek egészen új alakot adott; ugyanis egy kosárforma akanthuslevél-csészét helyezett az oszlop szárára, s igy a régibb épitőművészetnek szigorú, komoly formáit meglepő módon átalakitotta. Ezen találmány rendkivüli tetszésre talált, és az első templom, a melyen tudtunkra a hármas oszloprendet alkalmazták, a tegeabeli Athena-temploma volt, melyet az előbbinek leégése után (96, 2; 395) épitettek, s mely a Parthenon után a legpompásabb mű volt Görögországban, kivül ion stilban, mint az ó-attikai Athena-templom, belül dór és felső emeletén korinthusi stilban; mert igy nevezték Kallimachus uj stilusát, ki állitólag egy korinthusi síroszloptól vette motivumát [71]).

Mint a phigaliabeliek Iktinust s az elisiek Phidiast Athénból hivták, épugy onnan hivták el a tegeabeliek Skopast. Neki jutott a szerencse, hogy a régibb kor modorában egy nagyszerü és nemzeti jelentőségü templomot épithetett, mert az Alea Athena tisztelete Tegeán és Arkádián túl messzire el volt terjedve. A templom homlokfalát

nagy szoborcsoportokkal diszitette, melyeknek tárgyát a kaledoni vadászatról és az arkádiai hősnek, Telephusnak, csatáiról szóló népmondákból meritette. Praxiteles is dolgozott épitési czélokra; ő látta el a thebei Herakleum homlokfalát a Herkules harczainak kiábrázolásaival (V. 472. l.) l.). Egészben véve azonban lazulni kezdett a szobrászat és épitészet közti szoros kapcsolat, épugy, mint a hogy a zene és költés, a dráma és szinművészet lassanként elváltak egymástól. Mindegyik művészet önállóságra törekedett, hogy a maga saját erejét annyival fényesebben kifejthesse; és kivált a képzőművészet fejlődésére nézve, a mennyiben ez a lelki élet nyilvánulásainak ábrázolására törekedett mindenesetre gátló hatásu lett volna, ha e művészet továbbra is az épitészet szolgálatában marad [72]).

A szobrászok közt Alkamenes (V. 472. l.) volt az, a ki Phidias iskoláját tovább fentartotta. Ez iskolához tartozott Kephisodotus, kinek ismét az a szép feladat jutott, hogy az attikaiak győzelmeit nyilvános emlékek által dicsőitse, ugyanis Konon győzelmének emlékére készitette Athena érczszobrát és a megmentő Zeusnak a Piraeeusban fölállitott pompás oltárát; majd a Konon fia által Leukasnál vivott győzelem (V. 351. l.) emlékére Eirene és Plutos azon fölséges csoportját készitette, mely igazi attikai felfogással a békét ugy dicsőitette meg, mint a győzelem gyümölcsét [73]).

Később már Athénban nem volt alkalom és kedv nyilvános műemlékek felállitására, és a művészek, különösen a másunnan bevándorlottak, szivesen elfogadtak minden meghivást, mely őket biztositotta arról, hogy Görögország egyéb helyein kedvök szerint dolgozhatnak. Igy dicsőitette már Aristander, ki az Athénban élő parosi művészek

gyarmatához tartozott, Sparta győzelmeit, s ő készitette az amyklaei tripus egyikén (V. 149. l.) azt a lantoló nőt, ki Sparta városát személyesitette.

Még világosabban szemlélhetjük az akkori művészek vándoréletét Skopasnál, ki valószinüleg Aristander fia volt. Skopas Tegeából visszatért Athénba, ott élt, és dolgozott azon idő alatt, mig a város hatalma az uj tengeriszövetség által ismét fölvirágzott, majd a szövetségesekkel folytatott háboru idejében Ázsiába ment s ott dolgozott nehány nagyobbszerü templom, mint az ephesusi és knidusi sat. számára, Halikarnassusban pedig az ottani uralkodó családot dicsőitette műveivel.

Skopas volt az uj-attikai szobrászat legszellemesebb képviselője. Elsajátitotta s magában egyesitette mindazt, a mit a régibb művészek kifejtettek; egyik művében, jelesül Asklepiusnak, mint az ifjui szépség és egészség példányképének, ábrázolásában Polyklitus irányához csatlakozott; Hermes szobrokat attikai izlés szerint eszmei tökéletességgel alkotott, s lelket tudott önteni a márványba, mint Phidias. De jóval túl is haladta minden előzőit. Készitett egy bakchansnőt azon alak szerint, melyet Euripides a szinpad számára teremtett; a nő egészen magánkivül van, hátravetett fejjel s lobogó fürtökkel; minthacsak verne a fölhevült élet minden ütőere a márványban. Ennek ellenében a lantoló Apollóban a zenétől való föllelkesülés szelid erejét testesitette meg; bizonyos lendületes mozgás hatotta át a magas alakot sarujától föl egész hullámzó hajáig, a test csak a boldog lelkesültség megdicsőült organuma volt. De a legkitünőbb Aphrodite szobrának átalakitása. Már a régibb művészet ugy fogta fel Aphroditét, mint a szépség istennőjét, s ezért teste felső részét lepel nélkül ábrázolta.

Ilyen a melos-i szobor, melynek még komoly, Pallas-szerü jelleme van, s meglátszik rajta a Phidias iskolájából kikerült művek méltósága. Az az összeköttetés, melyben a mythologia szerint ez istennő a víz elemével állott, tovább vezette a művészeket. Hisz akkor tájt a thespiaebeli hires Phryne egy eleusisi ünnep alkalmával ugy mert kijönni a tengerből, mint Aphrodite Anadyomene. Tehát a szobrászok is vállalkoztak rá, hogy elhagyják az öltözéket és a szerelem istennőjét lepel nélküli tökéletes formában ábrázolják. Azonban az oly művészek, mint Skopas és Praxiteles még mindig teljesen hivek maradtak az igazi művészet szabályaihoz; nem akartak csábitó ingert alkalmazni, istennőjök nem lett kaczér hetaerává; Aphroditét erkölcsösnek és szemérmesnek tüntették föl, ki a magános fürdőben is megretten és fél; de az istennőből nő lett, a szerelemre ébresztő istenségből szerelmes és szerelemre vágyó lény, épen úgy, mint a hogy Apollóban a zenei és Dionysusban a bakchansi föllelkesülést ábrázolták ki [74]).

Hogy mily törvényszerüleg fejlődött tovább még ezen időben is a görög művészet, világosan meglátszik abból, hogy a két kortárs, Skopas és Praxiteles, irányaik minden különbözősége mellett is annyira összhangzottak egymással, hogy egynémely műdarabról nem lehetett eldönteni, kettőjök közül melyiktől való, s épen ezért lehetetlen is őket egymástól külön választva venni szemügyre.

Praxiteles, hihetőleg Kephisodotus (198. l.) fia, athéni származású volt. Higgadtabb volt, mint Skopas, művészi tevékenysége nem ölelt föl oly nagy tért, de a maga nemében amannál többre becsülték. Az ő anyaga is kiváltképen a márvány volt és erős oldala a fejek ábrázolása, melyben a test és lélek titokszerű egymásra hatását ki tudta fejezni. Tehát

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

teljesen a maga körében mozgott akkor, midőn egy Eros képet alkotott; az istent felnőtt gyermek alakjában ábrázolta, a mint ábrándozva s fejét lecsüggesztve áll, elmerengve azon gondolatokon, melyek még saját maga előtt is érthetetlenül vonúlnak lelkén keresztül. Az akkori művészet általában igen kedvelte az első ifjúság gyöngéd, finom alakjait, ellentétben a régi korral, melyben a testgyakorlat virágzott, és a tornaiskolában kiképzett teljes erejű alakok lebegtek a művészek szeme előtt. Apollót is gyermekformának ábrázolták és Dionysusból egy finom testalkatú ifjút csináltak, kinek szeméből epedő vágy és bortól ittasság sugárzott ki. Hogy azonban isteni méltóságát mégis megtartsák, körülvették Dionysust egy satyrusokból és maenasokból álló kisérettel, mely által hatalmát akarták szemléltetni. A satyrusok alakja is ifjúi és eszményi volt; arra valók voltak ezek, hogy a naiv természetes életet, az erdőkön és mezőkön való jól eső andalgást a lehető legkellemesebb módon ábrázolják ki, míg a kiséret női tagjai által a bakchansi elragadtatás különböző formáit és fokozatait szemléltették. Így fejlődött ki az alakoknak egész világa, melyben bizonyos üde élet nyilvánúlt a maga teljes közvetetlenségében, a miről a régibb korok ünnepiesebb és komolyabb művészete még csak sejtelemmel sem birt.

Egy oly vigan zajgó csoportot, a minő Dionysus körül alakúlt, Skopas átvitt a tengerre is, a mennyiben a Nereidákat és Tritonokat a delphinekkel és tengeri lovakkal és más mesebeli állatokkal egy nagy menetben egyesítette, a mely, mint látszik, Thetisnek Achillesszel való újra egyesülését ünnepelte és Thetis megdicsőült fiának a tenger hódolatát mutatta be. A szobrász itt a legemelkedettebb költészetet lehelte a kőre, s alkalma nyilt neki, hogy a ter-

mészet alakjainak legpontosabb ismerete mellett egyszersmind a leggazdagabb képzelőerejéről tegyen tanúbizonyságot.

Ezen iskola legnagyobbszerű termékének már a régiek is a Niobe és gyermekei csoportját tekintették, a nélkül, hogy tudták volna, hogy a két művész közül melyik hozta létre. Ez egy borzasztó istenitéletet ábrázol, de nem látjuk az itélet végrehajtását, csak már eredményét, a mint azt kiállotta mind az anya, ki egyedül volt a bűnös, mind viruló gyermekei; egy borzasztó átkot érzékit meg e csoport, melynek súlyát a sújtottak lelkének nagysága és tevékeny szeretete enyhíti; egy tragoedia ez márványba foglalva, a jajveszékelés minden zűrzavara mellett is bevégzett egész, melynek az ád némi nyugalmat, hogy az egész ábrázolat, mint egy homlokfalon levő csoport, rhythmikusan van elrendezve [75]).

Skopas és Praxiteles mellett emlitendő Leochares. A korábbi művészek stilja szerint több nyilvános emléket készített; az Akropolison egy Zeus-szobrot, a Piraeeusban egy csoportozatot, mely Zeust és az athéni demost ábrázolta; s az attikai köztéren Apollónak egy álló szobrát. De vannak oly alkotásai is, melyekben egészen az újabb iskolát követte, mint ezt különösen leghiresebb műve, a Ganymedes, bizonyítja. Ez egy érczből készített csoportozat, melyben a tehetetlen lomha tömeg egészen megélénkülve tűnik föl; a gyermek, kit egy sas óvatosan és biztosan emel, könnyeden lebeg fölfelé, nem mint a madár zsákmánya, hanem mint a kit epedő vágy vonz az ég felé; magas költészettől áthatott kép ez, míg Leocharesnek egy másik csoportja, egy fortélyos rabszolga mellett álló rabszolgakereskedő, egészen az újabb vigjáték természetének felel meg [76]).

Jellemző a művészet ezen korbeli gyakorlatára nézve, hogy sokszor egy régibb korbeli mű mellé odatettek egy újabbat is, hogy így némileg ugyanazt az eszmét a különböző korokhoz mért fölfogásban ismételjék. Így állott Leochares Apollója és Praxiteles Brauronia Artemise ugyanezen istenek régibbkori szobrai mellett; így állott Athénban a »tiszteletre méltó istennők,« azaz Erinnyák, szenthelyén Kalamis régi szobra Skopas két műve között.

Ez a kor általában új és szellemesen összeállított csoportok alkotásának kora volt, a mennyiben a rendes szokástól eltérőleg nemcsak oly személyeket állítottak egymás mellé, kik valamely közös cselekvésben mint szemtanúk vagy közreműködők résztvettek, hanem az isteni személyiségek lényegét úgy fejezték ki, hogy a főszemélyt mellékalakokkal vették körül, mint pl. a megmentő Zeusének melléje helyezték Asklepius és Hygieia szobrát; s mily finom fölfogásra mutat az, hogy Skopas Aphroditénak megarai szenthelyében a templom istennőjének jellemvonásait három egymás mellé helyezett szobor által, u. m. az Erosé (szerelem), Pothosé (vágy) és Himerosé (epedés) által fejezte ki. E csoport hasonlítható egy hármashanghoz, mely ugyanazon alaphangból támadt.

Végre az ekkori, lélektani finom ábrázolásra törekvő művészetnek egyik korszerű feladata volt az is, hogy egyes nevezetes embereket jellemökhöz híven igyekezett kiábrázolni. S ez a feladat kettős volt. Ugyanis vagy az volt a művész teendője, hogy nevezetes hellen férfiakat emlékszerű fensőbb stilban örökítsen meg, mint a milyenek voltak a szinházban a szomorújátékirók szobrai; vagy az, hogy a kortársak szobrait egyszerűbb, polgárias modorban készítse el, hogy így emlékök az övéik körében fenmaradjon. Így

jött létre Isokrates szobra, melyet Timotheus kegyeletes emlékül Leochares által készíttetett; így készitette Silanion Plato szobrát, előrehajlott ülő helyzetben, a mint barátaival kedélyes beszélgetésbe mélyed; hű életkép ez, mely által a hálás tanítványok nagyrabecsülő emlékezetöket fejezték ki mesterök iránt. Ezen ábrázolásokon is meglátszik a kornak az általános, a typikus felé hajló irányzata, mint a vígjáték alakjaiban. Különösen oly egyéneket szerettek ábrázolni, kik az emberek egy bizonyos faját képviselték. Így pl. Silanion egy szobra, mely Apollodorust (hihetőleg Sokratesnek egyik különcz tanítványát 3 V. 113. l.) ábrázolta, olyan volt, hogy azt egyszersmind a rosszkedvűség és önkínzó elégedetlenség képmásául is lehetett tekinteni [77]).

Egyáltalában el sem képzelhetjük, mily nagy volt ekkor tájt az attikai szobrászok műtermeinek forgalma, s habár állami úton megrendelt nagyobb munkák nem is igen fordúltak elő, annyival számosabbak voltak az alkalmi kisebb művek, melyek keletkezésére vagy a családi élet szolgáltatot okot, a milyenek voltak pl. a sirokhoz készittetett reliefek, — vagy az isteni tisztelet, a milyenek voltak az áldozati ajándékok, — vagy a közélet, midőn pl. a népvégzéseket és egyéb okiratokat a bennök érdeklett egyének megbizásából, a tartalmukra vonatkozó reliefekkel ellátva állították ki. A sírköveken a szokásos családi csoportok mellett találunk jellemző ábrázolatokat is, vagy ott leljük azon hivatás feltűntetését, melyet az elköltözött életében követett, így pl. egy korán elhúnyt ifjú költő alakját két tanítójának és példányképének képe között, mint Theodektes képét az Isokratesé és Homerusé között, amannak az eleusisi úton levő sírján. A sírköveken bizonyos közeledést látunk

az önálló szobrok felé, míg a fogadalmi és okirati reliefek sokkal kevesbbé domborúlnak ki. E művek teljes közvetetlenségben felmutatják előttünk az athéniak életét, az ünnepi játékokban való részvételöket, az istenségekhez s különösen Athénéhez való viszonyukat, a ki a Phidias Parthenosában nyilatkozó felfogás szerint a legbizalmasabb viszonyban van a polgárokkal, mint békeszerető és az embereket anyailag ápoló istennő. Mindezen művek inkább kézművesféle, mint művészi tevékenység szüleményei; azonban világos képet nyújtanak nekünk az athéniak kedélyvilágáról s azon művészi szellemről, mely a peloponnesusi háborúra következő században a lakosság minden rétegét áthatotta [78]).

Az attikai művészek munkái messze földön kapósak voltak. Euklides, Plato ismerősei közül való szobrász, templomi szobrokat készített Bura városa számára, mely elpusztúlása után (V. 390. l.) ismét fölépült, valamint az achajai Aigeira számára is. Leochares műveit Syrakusaeba is elszállították, s ugyanez a művész később Skopas, Bryaxis és Timotheus társaságában Halikarnassusba is elment, a hol Maussollus attikai politikát kezdett, attikai-féle tengeriuralmat és attikai virágzó művészetet alapított, s a hol az ő tiszteletére egy emléket emeltek, melynek létrehozásában Skopas vezetése mellett athéni művészek keltek versenyre [79]).

A festő művészet még kevesbbé függ a közállapotoktól, mint a szobrászat, s habár Polygnotus által a tökéletesség oly nemét érte is el, melyet azóta azon nemben soha fölül nem múltak, mégis a művészetnek épen ez az ága az, mely előtt a fejlődésnek még sok iránya maradt nyitva. A képirás lényegileg rajzművészet maradt, melyben a pla-

stikus alakokra fektették a fősúlyt. Sajátképi eszközeinek még korántsem jutott volt tudatára, és sajátságos erejét, nevezetesen a világítás és szinek bűbáját, — azt a nagyobb szabadságot, mely kifejezési eszközeinek finomabb voltából ered, — azon tehetségét, mely szerint az ember lelki oldalát közvetetlenebbül megragadhatja és szemünk elé állíthatja — mindezen oldalait még épen nem fejtette volt ki; mindennek most jött el az ideje; és a kor iránya nagyon kedvező is volt a régi festő művészet ilynemű továbbfejlesztésére.

Legelőször az athéni Apollodorus említendő itt föl, ki a nagy háború vége felé tett szert nagy hirnevére. Ő volt az első, ki a fény és árnyék alkalmazása által új bájat tudott adni képeinek és a szinek által nagy hatást idézett elő. Apollodorus félénken lépett az új pályára, s csakhamar messzire túlhaladta a herakleai Zeuxis, az illusio és a szinezés nagy mestere, ki az athéni demost úgy festette le, hogy az ember mintegy ott látta a képen annak minden szeszélyes tulajdonságát, — és a kythnosi Timanthes, a ki »Iphigenia föláldozásában« találóan tudta kifejezni a jelenlevők különböző természetü részvétét.

A napi események élczes kigúnyolása is, mely most jobban divatban volt az athéniaknál mint bármikor (139. l.), kifejezésre jutott a festő művészetben, mint ezt Timotheusnak egy hires képe bizonyítja. Minthogy ugyanis ez a győzelmes hadvezér annyira szerény volt, hogy minden sikeres vállalatát a sorsnak tulajdonította: szaván fogták és úgy festették le, a mint alszik vezéri sátrában, s feje fölött lebeg Tyche istennő, és uszályszerű hosszú hálóban maga után vonja mint összefogdosott halakat a Timotheus által meghódított szövetséges városokat.

A festőket még úgy sem tudta Athén állandóan magához csatolni, mint a szobrászokat. Thebében (V. 472. l.) és Sicyonban külön iskolák alakúltak. A sicyoni iskola tökéletesbítette a technikát, bele mert fogni nagyszerü történeti tárgyak lerajzolásába, mint ezt Euphranornak a mantineai csatáról, vagy helyesebben e csatát megelőző, s az athéniakra annyira dicsőséges lovasütközetről (V. 459. l.) való képe bizonyítja, mely képet épen ezért az athéni Kerameikosban is elhelyeztek; ez az iskola végre hasznos összeköttetésbe próbálta hozni a festő-művészetet a mathematikai tanulmányokkal is. Mindezen törekvések később a színezés tökéletesbítésével, melynek voltaképen Kis-Ázsia volt a hazája, egyesültek, míg végre Nagy Sándor korában kifejlődött azon festő-művészet, mely a görög nemzeti művészet legmagasabb fejlődési fokának tekinthető, t. i. Apelles festő-művészete. [80])

Hogy mily élénk részvéttel kisérték az athéniak e művészet különböző fokú fejlődését, meglátszik agyagedényeiken is. Mert az edény-festés nemcsak előkészítő iskola, még pedig a maga nemében igen fontos iskola, volt a felsőbb művészetre (mert az agyagon megtanúltak az athéniak gyorsan és biztosan festeni, míg a művészetnek azon anyagai, melyek a kitörlésre és javításra nagyobb tért engednek, igen könnyen bátortalan és határozatlan alkotásra szoktathatják az embert), hanem elkisérte ez a művészetet minden fokozatán át, mert a görögök azon igyekeztek, hogy még a leghitványabb anyagra és a legkényelmetlenebb lapocskára is legnagyobb szorgalommal az élethez hű és jelentős alakokat rajzoljanak.

A váza-festés kétségkivül sokkal inkább alkalmas volt a Polygnotus-féle stil jelentős egyszerűségének kifejezésére

mint a későbbi kor vívmányainak elsajátítására, melyek a színek hatásán alapúltak. Azonban mégis világosan láthatjuk, hogy az előbbi kellemetlen és darabos vázolatok lassanként szépen összesímulnak, a csoportosításban nagyobb szabadság nyilatkozik, az arczok kifejezése tökéletesebb, és a mozdulatok természetesebbek lesznek. A művészet összes fejlődésével egybehangzólag bizonyos törekvés mutatkozik az érzéki kellem, a gyöngédség és finomság felé. Dionysus és kisérői, Aphrodite és Eros, Apollo és a muzsák stb. lépnek előtérbe, szóval azon körök, melyekben Skopas és Praxiteles legjobban szerettek mozogni. Az újabb vígjáték módja szerint kellemes képekben mutatták be a társas életet a maga mulatságaival. Allegoriai alakok kezdenek föltűnni, vagy az istenek kiséretében, kiknek személyiségét kiegészítik és magyarázzák, mint Peitho, Himeros, Pothos Aphrodite mellett, vagy pedig úgy is, mint önálló lények, melyek a kor elmélkedésre és elvonásra való hajlamának köszönik előállásukat, mint pl. Plutos a gazdagság, Chrysos az arany, Paidia a tréfa, Eudaimonia a jólét, Pandaisia a lakmározás megszemélyesítője, stb. A komoly tartalom háttérbe szorúl s a rajz könnyedebbé lesz; kedvelni kezdik a díszesebb és mesterkéltebb formájú edényeket, az alakok tarka különféleségeit, a phantastikus öltözékeket, a ragyogóbb díszt. A régi fekete és vörös szín nem elég többé; az olajos korsók (λήκυθος) fehér kréta alapjára tarka színekkel festenek, s használják az aranyozást is, hogy ezzel is emeljék az edények díszét. Így ismerhetjük fel az ó-kor ezen kisszerű maradványain is az ízlés változásait, az egyszerűről a mesterkéltre, a magában is jelentőstől a külsőleg csillogóra, a régi hitről az erkölcsi fogalmak sophistás értelmezésére való átmenetet. De ez átmeneti korszak a művészetre nézve

különféle irányok kiindulási pontját képezte, és oly föladatokat tűzött eléje, melyek megfejtésére ez csak újabb fejleményeken át izmosodhatott meg.[81])

Így volt Athén tényleg még most is mindig sokoldalú és gazdagon virágzó szellemi élet központja; szellemi tekintetben megmaradt még mindig a hellenek fővárosának, bármint igyekezett vele versenyre kelni Syracusae Dionysius alatt, és Halikarnassus a kariai uralkodók korában, — megmaradt azon egyedűli helynek, a hol a legrégibb koroktól fogva megvolt a szakadatlan fejlődés, a folytonos haladás s a legnemesebb erők nagy bősége. A művelődés minden új vívmánya csak úgy vált nemzeti köztulajdonná, ha előbb Athénban emelkedett érvényre, s Athénból hívták el azon férfiakat, kiknek befogadása által más városok részt akartak venni azon dicsőségben, mely a tudomány és művészet ápolásával volt egybekötve.

Kétségtelen, hogy a régi vallásosság és erkölcs hanyatlásában hatalmas ösztön rejlett arra nézve, hogy az emberek önálló vizsgálódás által igyekezzenek föltalálni az élet és gondolkodás igazságait; valamint az is, hogy a régi szokások meglazulása, a gondolatok szabadabb mozgása és a szenvedélyesebb izgalom csak javára vált a művészeteknek s azt oly termékek létrehozására tette képessé, melyek a nagyobb egyszerűség, nyugodtság és kimértség korában sohasem állhattak volna elő.

De a szellemi élet Athénban nem volt többé közélet, és megsemmisült az egészséges szervezet egysége, melynek minden erői egy végczélra működnek közre. Tudományosan meg volt ugyan czáfolva a sophistika, de az a felbomlási és föloszlási folyamat, melyet megkezdett, szakadatlanúl tovább haladt, és Sokrates is sokat tett arra nézve,

hogy azt a szakadást, mely a társadalomban történt, csak nagyobbá tegye.

Sokrates maga hű maradt az ó-hellen álláspontho̊z, a mennyiben a politikát és erkölcstant nem választotta el egymástól. Athén múltjával korántsem akart szakítani s teljes elismeréssel viseltetett azon férfiak iránt, kik a városnak törvényeket adtak és nagyságát megalapították, mint Solon és Themistokles iránt. De oly követelményeket állított fel, melyeket nem lehetett foganatosítani; megtámadta az alkotmánynak olynemű helytelen kinövéseit, melyeket a meglevő viszonyoktól nem lehetett különválasztani. Azt a jót, a mi a régi korból eredt, meg akarta tartani és megujítani, de az a mérték mégis egészen új volt, a mely mellé a polgárok erényét állította; az államéletnek teljesen új alapelve volt az, mely szerint azt követelte mint egyedül észszerűt, hogy az állam kormányzásában csak azok vegyenek részt, a kik értenek az állam kormányzásához.

Az emberek két részre különűltek; az egyikhez tartoztak a gondolkozók, a másikhoz a nemgondolkozók. Az egyik rész az árral úszik és mindig alább sülyed, minthogy mindaz, a mi fentarthatná, elvesztette erejét. A másik rész bizonyos szellemi aristokratiát képez; a hozzátartozók egy fensőbb társadalom tagjaiul tekintik magokat, és a bölcseleti iskolákban mintegy új községekké alakúlnak, melyekben oly alapelvek és nézetek uralkodnak, melyek a fennállóval teljes ellenmondásban vannak.

Sokrates még egészen az államban és az államért élt. Tanítványai azonban úgy érezték, hogy egy nagy mélység tátong köztük és az athéni állam között, midőn látták, hogy azon férfiú, kit ők polgártársai legnagyobb jóltevőjének tartottak, mint a közügyre veszélyes ember a községből

kitaszíttatott és elitéltetett. Nem akartak többé a meglevő államnak szolgálni, és kivonták magokat követelései alól. E mellett azonban a Sokratikusok különböző iskolái egészen különböző irányokat követtek. Egy részök, szorosan csatlakozva Sokrates gondolataihoz, egy eszményi hellen államot alkotott; más részök egészen elvetette az állam eszméjét, még pedig a cyreneiek azért, hogy az egyén számára a jelen élvezetében korlátlan szabadságot biztosítsanak, a cynikusok meg azért, mert minden állami és nemzeti közösségben az emberi erény gyakorlásának tűrhetetlen korlátait látták. A Sokratikusoknál tehát csak annyi a közös, hogy mindnyájan kihúzzák magokat az államból, melyben nem érezhetik magokat otthonosaknak, és a tőlök kiinduló egész mozgalomnak szélesebb körökben is csak az a hatása, hogy a hagyomány megingattatik, és az állami viszonyok fölbomlásnak indúlnak.

Ezt mutatja a külélet növekvő nyugtalansága is. A haza elveszti vonzó erejét, s egyre szaporodik azok száma, kik külföldön keresik szerencséjöket, mint Aristophanes és Nikophemus (V. 266. l.), a polgárok előtt szülővárosuk közönyös lesz, s bizonyos világpolgári szellem fejlődik ki, melyet már Lysias mint a hazafias érzés megölő betűjét a leghatározottabban megtámadott.[82])

A görögök és barbarok közti ellentét, mely először Athénban jutott teljes érvényre, épen itt kezdett ismét elsimúlni és elenyészni. A mint a természettudományok az egész világot fel akarták magokba ölelni, elmúlt annak a kora, hogy az emberek egy kis országnak egészen kivételes helyzetet tulajdoníthassanak. Azután az erény hellen felfogásával sem volt összeegyeztethető a hagyományos elkülönzés. Az erkölcsi követelményekkel szemben minden ember

egyenlő volt, és ugyanazon okokból, melyek a bölcselőket arra ösztönözték, hogy felszólaljanak a nőnem elhanyagolása ellen és védelmezzék a rabszolgák emberi jogait (150. l.), a nemzetiségi ellentétet is el kellett vetni s el kellett ismerni, hogy az az ember, a ki bölcsen és igazán él, tartozzék bármely nemzetiséghez vagy álláshoz, tiszteli az istenséget s azért az emberek részéről teljes elismerésre tarthat számot.

Igaz ugyan, hogy Isokrates még mindig úgy beszélt nagy szenvedélylyel a persa háborúról, mint nemzeti kötelességről: de az Ázsia és Európa közti régi ellenségeskedés már csak üres szólásmód volt, melyet csak bizonyos czélok érdekében használtak. Hisz már maga Isokrates is egy egészen új hellenség hirdetője, mely nem a vérben, hanem az érzületben határozódik, s ezt az érzületet szerinte mindenki megszerezheti, a ki komolyan ráadja magát.

A hellenségnek ily eszményi felfogása, a melynek saját életökkel való megvalósítására a kor legkiválóbb férfiai, Epaminondas (V. 473. l.), Timotheus (85. l.) és egyebek is törekedtek, különösen Athénban fejlődött ki, mert Athén világváros volt, melyben a legkülönfélébb nemzetiségek, az összes gyarmatokból való görögök, félgörögök és barbarok, thrákok, babyloniak és egyiptomiak, még pedig mindnyájának a színe-java, találkoztak egymással. Már egész Solon ideje óta Athénba zarándokoltak azok a külföldiek, a kik a görög míveltséget meg akarták ismerni. Csak itt vesztette el ez a míveltség a maga helyi színezetét, csak itt lehetett azt mint egyetemes míveltséget felfogni; itt lehetett látni Mithridatest, a Rhodobates fiát, egy perzsa fejedelmet, a mint az, mint Platónak legszenvedélyesebb tisztelője, tanitója képét az Akadémiában felállíttatta és a múzsáknak szentelte. Tehát itt épen nem maradhattak meg az emberek

azon elfogúltságokban, hogy a hazafiságot szűk korlátok közé szorítsák; itt jutottak legelőször oda, hogy a hazai intézmények hibáit és a külföldiek jeles oldalait részrehajlatlanúl felismerjék, sőt hogy gyakran azt tartsák legjobbnak, a mi másképen volt mint Athénban.[83])

Minden tapasztalás ellenére is még mindig úgy magasztalták Spartát, mint a fegyelem és a törvények tiszteletének székhelyét, s rajongtak az éjszaki népek egyszerü erkölcsei után. Különösen pedig a külföld egyeduralmi alkotmánya volt az, melyet leplezetlenül a legnagyobb tisztelettel emlegettek, még pedig nemcsak az esetben, ha az népszerű intézmények törvényes alapján nyúgodott, hanem akkor is, ha erőszakkal volt megalapitva. A »Hiero« czimű beszélgetésben, melyet Xenophonnak tulajdonitanak, e kényúr Simonides költővel társalog; a szerző t. i. szándékosan választott ily kitünő embert, hogy ezzel mondassa ki az uralkodói méltóság irigylendő boldogságáról való hagyományos nézetet. A kényúr saját tapasztalásából ékesszólólag mutogatja e méltóság árnyoldalait, fölmutatja a nagy vagyon közepett levő czifra nyomorúságot, a hatalom teljes birtoka mellett az örökös aggodalmakat és a szabadság hiányát. De azért Simonides nem lesz republikánussá, hanem megmarad'a mellett, hogy azok a kellemetlenségek nem szükségképen tartoznak hozzá az uralkodói tiszthez, és hogy a kényúr mégis a nép jóltevője, szeretetet és bizalmat élvező fejedelem lehet.

Az a vélemény volt elterjedve, hogy a Sokrates felfogása szerinti uralkodási művészetet e g y ember mégis legjobban megvalósithatja. Ezért rajzolja Xenophon Cyrusában az uralkodó eszményét, s habár Isokrates a monarchiát a görög gondolkodással összeférhetetlennek tartja is, mégis

ezt ajánlja Nikokles alattvalóinak, mint határozottan legkitünőbb kormányformát [84]).

Perdikkas és Archelaus udvara (31. l.), az a bűvös erő, melyet az ifjabbik Cyrus személye gyakorolt, s Euagoras hirneve mutatják, hogy a monarchiának mily nagy vonzó ereje volt az akkori görögökre. Midőn Isokrates Euagorasról beszél, az egyeduralmat úgy emlegeti, mint a legnagyobb jót az istenek és emberek között, s azt mondja, hogy a szónokok és költők minden művészete elégtelen arra, hogy a valódi uralkodót érdeme szerint magasztalja. Ugyanez az Isokrates a maga szónoklataiban és leveleiben leginkább fejedelmi személyekhez fordúl, mint Archidamushoz, Dyonysiushoz, Fülöphöz, Timotheushoz Klearchus tyrannus fiához és utódjához s a t. Mindebből világosan láthatjuk, hogy mennyire hajlandók voltak akkor az emberek az államok üdvét nem népgyülésektől és törvényjavaslatoktól, hanem egyes személyiségek hathatós tevékenységétől várni.

A kornak ez a hangúlata, mely a rhetoroknál és történetiróknál, Theopompusnál és Xenophonnál oly világosan észrevehető, a bölcselőknél teljesen tisztázott tan gyanánt lép előnkbe. S bár az akademikusok köztársasági alkotmányok rendezésével is foglalkoztak, s Platónak több tanitványáról emlitik, hogy mint törvényszerzők működtek, mint Menedemus Pyrrhában, Phormion Elisben, Aristonymus Arkadiában, Eudoxus Knidusban: mindamellett ezek a bölcseleti elmélkedésből folyó törvényalkotások csak azt bizonyitják, hogy az emberek mennyire csalatkoztak a polgári társaságok önálló életerejében, és maga Plato a polgári társaság szabadon működő szellemét sohasem ösmerhette el oly alapnak, melyen a valódi állam fölépithető lenne. Az ő nézete szerint is az állam eszméje nem valósitható meg

máskép, mint egy kitünő férfiú által, a ki korlátlan hatalommal uralkodik az egészen, az önzést féken tartja, és művészi kézzel öszhangzó közéletet teremt.

Bármily tiszták és összefüggők voltak is magokban ezek a nézetek: a meglevő viszonyokra való alkalmazásuk végbetetlen nehéz volt; de a Platonikusok mégsem akartak arról lemondani; gyakorlati politikusok kivántak lenni s itt a legnagyobb ellenmondásokba estek. Mert elkölcsi álláspontjukból kifolyólag s a görög nemzeti tudattal öszhangzásban rosszalniok kellett mindent, a mi az államban erőszakosan jött létre, holott politikai rendszerök megvalósitása oly kormányformát követelt, melyet a legsértőbb igazságtalanság nélkül lehetetlen volt fölállitani. Plato a zsarnoki uralkodást olyannak rajzolja, mint a legútálatosabbat minden alkotmányok között, és mégis a legszorosabb öszszeköttetésbe lépett Dionysius tyrannussal; sőt voltak oly zsarnokuralkodók, kik Plato tanitványainak nevezhették magokat, mint nevezetesen az a Klearchus, a ki tizenkét évig (363—352) uralkodott a Pontus melletti Herakleában, a zsarnoki alattomosság és ravaszság igazi példányképe, de egyszersmind a tudományok barátja és mivelője. Másrészt azonban Klearchus két gyilkosa, Chion és Leonides, szintén az Akadémia növendékei, valamint a két egy testvér Python és Heraklides is, a Kotys gyilkosai, (102. l.) kik azt hitték, hogy mesterök értelmében cselekesznek, midőn éltöket tették koczkára, hogy a szabadság ellenségeit láb alól eltegyék [85]).

Bármennyire igazságtalan volna is Platót és bölcseletét tenni felelőssé egyes Platonikusok cselekvéseiért: annyi azonban mégis bizonyos, hogy az Akadémia tanitásaiból a kor politikai kérdéseit illetőleg nem lehetett biztos

álláspontra szert tenni. Legvilágosabban mutatja ezt magának Platónak eljárása. Az ifjabb Dionysiustól, midőn ez szép tehetségekkel megáldva Syrakusaeban a trónra lépett és Platót udvarához hivta (185. l.), Plató azt várta, hogy igazi philosophus államalkotó lesz, de csakhamar be kellett látnia, hogy reményében teljesen csalatkozott. Mindamellett nem mondott le arról a gondolatról, hogy Syracusaeban egy bölcseleti elveken nyugvó államot rendez be. De ugyanaz a fejedelem, kiben Plató és követői annyira biztak, volt legnagyobb ellenségök. Dionnak Dionysius megbuktatására czélzó vállalata (357.) az Akadémia tagjainak együttes ténye volt, kiket ez alkalommal politikai hatalom gyanánt látunk föllépni. Azonban mindezen törekvések sikeretlenek maradtak; Plató ideális politikája azt megtette ugyan, hogy a kedélyeket lelkesitette, de már arra képtelen volt, hogy a kor harczaiban szilárd álláspontot szolgáltasson nekik, s arra még kevésbbé, hogy a kor betegségeit meg tudja orvosolni [86]).

Magok a bölcselők belátták ezt, és mind jobban-jobban elkedvetlenedve, visszavonultak a közélettől. Mig előbb a legjobb erők működtek legbuzgóbban a polgári társaságban, s még azok is, kik az uralkodó párttal egyáltalában elégedetlenek voltak, hazafiui önmegtagadással megtették a közügy iránti kötelességöket: most épen a legtehetségesebb férfiak fordultak el tőle; az állam nekik egészen közönyös, sőt nevetséges és visszataszitó valami volt. Eszök minél kimíveltebb, tekintetök minél világosabb, annál reménytelenebbül néznek a dolgok fönnálló rendjére. Megvetéssel tekintenek Görögország apró államokra darabolt voltára, melyekben a legalacsonyabb önzés érdekei az irányadók, s gunyolják az oly államot, melyben sorsot vetnek babbal s

ugy határozzák el, kik legyenek kormányzói. Athén multjának megitélésére nézve sincs meg többé a helyes érzék. Plató kárhoztatólag szól szülővárosának legdicsőbb férfiairól, a tengeri uralom megszerzését a legnagyobb szerencsétlenségnek tartja, s ha csak kimondja is a »demokratia« nevét, előre föltételezi, hogy minden okos ember egyetért vele annak elitélésében. S minthogy a magok szempontjából a sophisták is oda törekedtek, hogy az állami intézmények tekintélyét aláássák, a mennyiben az egyes embert helyezték fölébök biróul, s a törvényeket egyáltalában önkényszerű, egyezkedés vagy erőszak által eszközölt megállapodásoknak tekintették, melyeknek kötelező erejét nem tudták elismerni: tehát azon tekintetben a kornak legkülönbözőbb két irányzata, a sophistika és a sokratesi bölcselet, összetalálkozott egymással, hogy mindegyik gyengitette a fennálló alkotmányhoz való ragaszkodást és megingatta a régi állam szilárd állását, melynek alapját hozzátartozóinak a törvényekkel öszhangzó érzülete alkotta.

Most kevés ember volt Athénban olyan, a ki, mint pl. Timotheus, a nyilvános pályán való működést philosophiai miveltséggel igyekezett volna összekapcsolni. A körök szétváltak, s azon életerők, melyek az államban még megvoltak, elkülönültek egymástól. A bölcs úgy óvakodik a közügyekkel való érintkezéstől, mint akár a ragadós betegségtől, és a szellemi érdeklődés más térre megy át. És igy egészen rendes dolognak tetszik, hogy a hivatalok alsóbbrendü emberek kezébe jutnak, haszonleső emberekébe, kik ugy vezetik a népet, hogy kedveznek gyengeségeinek s hizelkednek meggondolatlan restségének. S a nagytömeg azt hiszi, hogy erőfeszités nélkül is megőrizheti a szabadságot és jólétet; nem veszik észre, hogy a látszólagos megállapo-

dás voltaképen sülyedés, s hogy a polgári becsület és kötelesség érzése mindjobban eltompul. A tengeri uralom utolsó maradványát gyalázatosan oda engedték veszni, még saját városuk biztosságára sem gondoltak komolyan, s nem akarták látni a veszélyeket, melyeknek elháritása áldozatot kivánt. Egyfelől gazdag, eszmei magasságban lebegő szellemi élet, melynek álláspontjáról az attikai állam teljesen értéktelen tárgynak látszik; másfelől renyhe, önző élet a mindennapi szokások közt, melynek kényelmét semmi erőfeszitésnek nem szabad megzavarni, — igy haladt előre Eubulus Athénja, mint kormányos nélkül a hajó, az idők folyamában.

Pedig ott volt az ellenség, veszélyesebb, mint mindazok, melyekkel Athénnak hatalma tetőpontján volt ügye, egy növekedő erejü és segédeszközeiben kimerithetetlen nagy állam, egy állam, mely előre látó okosság által biztosan vezéreltetve, szárazon ugy mint vizen minden alkalmat felhasznált, hogy az apró görög államokat egyiket a másik után legyőzze, s a mely mindenekelőtt az athéniakra leselkedett. S hogy be ne következzék az, hogy a város mint védtelen zsákmány kerüljön ellensége birtokába s dicstelenül veszszen el, szüksége volt Athénnak oly férfiura, ki még nem esett kétségbe hazája sorsa fölött, habár gyengéit teljesen föl is ösmerte; a kiben az áldozatkész hazaszeretet nagy szellemi erővel és eszményi törekvéssel párosult, a ki bátor volt vállalkozni azon feladatra, hogy még egyszer egyesitse a jó erőket, fölébreszsze a kialudt becsületérzést, s megpróbálja czélbavenni az attikai állam ujjászületését, hogy még egyszer síkra szálljon ez állam a hellenek élén a nemzet legfensőbb érdekeiért. E férfiu Demosthenes volt; vele Athén történetének új szakasza kezdődik.

III.

Athén és Fülöp király Philokrates békejéig.

Azon időben, midőn Perikles Attika uralmát a Pontus mellett terjesztgette, ezen birodalom egyik legtávolabbi pontja volt Nymphaion, a taurusi félsziget kikötőhelye, délre Pantikapaiontól, a cimmeriai Bosporus mellett, mely a Pontusból a Maeotisba vezet. Ezen távoleső szövetségeshelyek a siciliai szerencsétlenség után nehéz helyzetbe jutottak, mert az a hatalom, mely őket eddig oltalmazta, most többé nem volt képes védő szárnyait rájok kiterjeszteni. Nem maradt tehát nekik egyéb hátra, mint hogy önállóan, Athéntól függetlenül, egyezkedjenek szomszédaikkal, s oly módon csatlakozzanak hozzájok, hogy Athénhoz való kereskedelmi viszonyaik is megkiméltessenek és biztosíttassanak. Pantikapaion a bosporusi birodalom középpontja volt, mely birodalom akkor a Spartokidák alatt teljes virágzásnak örvendett (128. l.); erre volt útalva a nymphaioni község, s egy Gylon nevezetű athéni ember volt egyike azoknak, kik a csatlakozást kieszközölték. Bár Gylon ez által szülővárosa érdekeit legkevésbbé sem sértette, eljárását mégis rossz szemmel nézték Athénban, annyira, hogy vád alá helyezték s pénzbirság lefizetésére ítélték. Ennek következtében visszament Pontusba, s az ottani fejedelmek igen

jól fogadták. Phanagoria mellett egy Kepoi nevű helységet kapott ajándékba s odavaló nőt vett feleségül. Ezen házasságból két leánya származott, kik tekintélyes hozománynyal Athénba mentek s attikai polgárokhoz mentek nőül. Az egyiket a Leukonoë demosbeli Demochares vette el, a másik egy tekintélyes gyárosnak és kereskedőnek, a Paeania demosbeli Demosthenesnek, lett a felesége, kinek két nagy műhelye volt, melyekben fegyvereket, késeket és bútorokat készítettek. Ezek voltak a nagy szónok szülői, ki az Antalcidas békéje után három vagy négy évvel született Athénban.

E rokonsági viszonyokat később, midőn már Demosthenes Athén politikáját vezette, ellenfelei arra használták fel, hogy őt betolakodott idegennek tüntették föl, mint a kinek legkisebb joga sincs beleszólni a hazai ügyekbe, minthogy még csak nem is igazi hellen, hanem külföldi és félbarbár. Elmondták, hogy anyai nagyatyja árulás által elvesztette polgári jogát, nagyanyja meg scytha, s hozzá még ezen nép nomád törzséből való. Ez kétségkivűl oly felfogás, mely a valót rútul eltorzítja. Gylon lerótta halála előtt, a mivel az államnak tartozott, s a megtámadóknak egyike sem tudta kimutatni, hogy utána családjára ezt terhelő bárminő kötelezettség hárult volna, ép úgy nem vonhatták kétségbe elegendő alapos okokkal utódainak örökösödési jogát sem. A mi azonban a származás nem tiszta voltát illeti, ez a kifogás nem szűkölködött alap nélkül. Mert a Fekete-tenger melletti gyarmatokban gyakran fordúlt elő összeházasodás a görögök és a scythák közt. Hisz a scythákuak épen egy fejedelme, Skyles, Sitalkes kortársa, ion anyától született, oktatást nyert a görög nyelvben és irásban, s a görög erkölcsökhöz lelkesülten ragaszkodott,

sőt Olbia görög gyarmatnak polgára is volt, hol görög háziasszonyt tartott. Igaz ugyan, hogy őt testvérje, a Teres (7. l.) unokája, a nemzeti párt vezetője, megbuktatta, de ez a kis történet világosan mutatja, hogy a görög partivárosok befolyása elhatott a scytha nemzetnek legbelső rétegéig.

Mennyivel nagyobb lehetett tehát magokban a parti városokban a két nemzet összeolvadása, különösen minthogy itt a thrákok, kik mind a hellenekkel, mind a scythákkal a legszorosabb viszonyban állottak, csak előmozdították az összeolvadást! Az ezen népekkel való összeköttetés egyáltalában épen nem volt oly visszatetsző a görögök előtt, mint pl. a phoeniciaiakkal, babyloniakkal és egyiptomiakkal való; sőt a hellenek bizonyos hajlandósággal viseltettek az éjszaki szomszédnépek iránt, s ha tekintjük azon athéniakat, kik thrák családokkal vérrokonságban állottak, a milyen volt Cimon, Thucydides a történetiró, és Antisthenes a bölcselő, (s talán Themistokles is ide sorozandó): mintegy magától kínálkozik az az észrevétel, hogy az ilyen vegyes házasságokból igen jelentékeny férfiak származtak.

Menestheus, Iphikratesnak a thrák király leányától való fia, és Timotheus veje, Athénban figyelmet keltett korai és erős fejlődésével, s ha szülei felől kérdezték, azt szokta mondani, hogy anyjának sokkal többet köszönhet, mint atyjának, mert atyja mindent elkövetett, hogy őt thrákká, anyja ellenben mindent, hogy hellenné nevelje.

Ha tehát a hellen községek növekvő elerőtlenedése, mint okunk van feltenni, összefüggésben van azzal, hogy a legtöbb házasság rokon családi körök gyermekei közt köttetett: nagyon természetesnek látszik, hogy az idegen nemzetek közé való házasodások befolyással voltak arra, hogy a

görög családokat testileg és lelkileg fölfrissítsék, s hogy különösen a nemzet erélye lassú hanyatlásának korában oly erőket szolgáltassanak, a milyenek a tiszta hellen családokban egyre ritkábban találkoztak. E szerint talán Demosthenesről is elmondhatjuk, hogy szellemének rendkivüli rugalmassága összefügg azzal, hogy az éjszaki népek véréből is keringett egy rész ereiben [87]).

Bármint legyen is ez, azon nézetet biztossággal elfogadhatjuk, hogy családjának külső viszonyai igen nagy befolyással voltak lelki fejlődésére. Anyja, ki a Pontus mellett született, bizonyosan korán túl vezette a gyermek gondolatait szülővárosa falain, s megismertette vele Athénnak messze terjedő összeköttetéseit; míg atyjában egy derék és becsületes polgár képét szemlélhette, a milyenek még mindig találkoztak a városi lakosság jóravalóbb köreiben. Atyja egy kiterjedt üzletet óvatosan és erős kézzel tudott vezetni, hűségesen ragaszkodott a községhez, s abban kereste legfőbb érdemét, hogy polgári kötelességeinek a leglelkiismeretesebben eleget tegyen. A gyermek neveltetésének eszközeiben épen úgy nem volt hiány, mint a jóakaratban és meggondolt vezetésben; és így Demosthenes, ki egy húgával együtt növekedett a szülei házban, bizonnyal sokkal szerencsésebb és boldogabb gyermek volt sok más társánál.

De ez a boldogság nem tartott sokáig. Mikor a fiú hét éves lett, atyja megbetegedett és meghalt. Családját, az igaz, rendezett viszonyok közt hagyta; a család vagyona legkevesebb 14 talentumra (33,000 forint) ment, mely saját üzletökbe és idegen vállalatokba volt elhelyezve, s melynek jövedelme az özvegy és a gyermekek szükségeit az elégen túl födözhette. Ezenkivül az elhalt még életében a legpontosabban intézkedett a vagyon kezeléséről. A család legkö-

zelebbi barátait tette gyámokká, Therippidest és saját unokaöcscseit, Aphobust és Demophont, mind vagyonos embereket, kikről fáradságuk jutalmául még külön hagyományokkal is megemlékezett; végre a két utóbbit házassági-eljegyzések által is még szorosabban családjához akarta csatolni, hogy majd azok, várakozása szerint, családja ügyét egészen magokévá tegyék.

De talán sohasem mellőzték czudarabbúl egy jó családapa végakaratát, mint a hogy itt történt; mert, mint az akkori Athénban oly gyakran megesett (174. l.) a család vélt jóakarói úgy viselték magokat, mint annak leggonoszabb ellenségei. A legnagyobb kapzsisággal felhasználták mindazon előnyöket, melyeket a végrendelet nekik engedett, de arra nem is gondoltak, hogy a magokra vállalt kötelezettségeknek eleget tegyenek. Az örökhagyó rendelkezéseit semmibe sem vették, elhanyagolták és elértéktelenítették az űzletet, elpazarolták a befektetett pénzeket, s a helyett, hogy szaporították volna az árvák vagyonát, mely okos kezelés mellett könnyen megkétszereződhetett volna, oly lelkiismeretlenűl gazdálkodtak, hogy az alaptőke is nagy részt elveszett. Az anya panaszai, a jóakaratú barátok felszólalásai, a közvélemény, mely az árvák részén volt — mindez nem használt semmit; a gyámok hivatkoztak teljes hatalmukra; csak mikor már ennek ideje lejárt, akkor lehetett őket kérdőre vonni [88]).

A serdülő ifjú ezen oldalról kezdte ismerni a világot; az első érzelem, mely lelkében gyökeret vert, a hűtlenség és árulás miatti bosszankodás volt, és míg más gyermekek örömmel gondoltak arra az időre, midőn majd a családi fegyelem alól kiszabadúlva az életet élvezhetik: Demosthenes lelkét csak azon egyetlen gondolat töltötte el, hogy

nagy és erős lehessen, hogy bosszút állhasson azon gyalázatért, melyet atyja házán elkövettek, és büntetést mérhessen azon gonoszságra, melyet a lelkiismeretlen önzés ellenök, a család gyermekei ellen, elkövetett. Ez keserítette meg élte ifjúságát. Otthon ült anyja mellett s kerülte a játszó gyermekeket. Kortársai gyávának tartották s kigúnyolták, de ő nem tudott velök vig lenni. Azonban ebben a halványképű s gyengetestű gyermekben már korán férfiúi akarat fejlődött ki. Nagy szorgalmat fejtett ki, hogy a legkiválóbb elmék műveivel szellemét képezze, ismereteket szerezzen, gondolkozását élesítse és a nyelv használatában könnyüséget szerezzen, s mind eme tanúlmányait annyival komolyabban folytatta, mert nem pusztán élvezetet vagy csupán okulást keresett bennök, hanem eszközöket azon harczra, melyet vívni akart. Ehhez mindenekelőtt az ékesszólásra volt szüksége, melynek hatalmával egyszer esetlegesen ismerkedett meg.

Gyermekkorában egyszer bevetődött a törvényszék helyiségébe, a hol épen Kallistratusnak az oropusi ügy miatti főben járó pöre tárgyaltatott (95. l.); látta a gyűlés elkeseredett hangulatát, a vádlott nehéz helyzetét, majd tapasztalta, hogy a vádlott mikép változtatta és nyerte meg maga részére szónoklata erejével az esküdtek véleményét, kit aztán a tárgyalás végeztével dicsérő beszédek és szerencsekivánatok között úgy kisértek haza, mint egy valóságos győzőt.

E tapasztalás egész eseményt képezett életében, elhatározta, hogy szónok lesz, s mihelyt nagykoruságát elérte, Isaeushoz ment (174. l.), az attikai magánjog legkitünőbb ismerőjéhez, s a ki, különösen az örökösödési perekben, a leghiresebb ügyvéd volt. Isaeus jellemes ember

volt, kivel lelkét rokonnak érezte. Bonczoló éles esze, bizonyítékainak ereje jobban lekötötte az ifjú lelkét, mint Lysias könnyed kedélyessége, s azt mondják, hogy nemcsak beszédeit tanúlmányozta a legszorgalmasabban, hanem a szónokot magát házába vette s 10.000 drachma (3900 forint) tiszteletdíj által arra kötelezte, hogy egészen neki szentelje magát, hogy így a jogi tudományokat és az ékesszólás művészetét teljesen elsajátíthassa, mely eszközökkel majd gonosz gyámjain bosszút állhasson [89]).

A harczot különböző útakon kezdette meg. Először is számadást követelt a gyámoktól s általános panaszt nyújtott be ellenök. Majd választott-birák itélete elé terjesztette az egyes ügyeket; de a gyámok hallani sem akartak egyességről, s az állami úton kinevezett választottbirák itéletét nem akarták elismerni.

Tehát nem maradt más hátra, mint a rendes per útja Demosthenes nagykorusága harmadik évében egy vádiratot nyujtott be az első archonhoz, mert ennél kellett bejelenteni a gyámsági pereket, s ezen iratában azt kérte, hogy mindegyik gyámja tiz talentum (23,550 forint) lefizetésében marasztaltassék el. A per meg volt inditva. Demosthenes mint a kinek részén volt a jog és a legpontosabb jogismeret, s a ki, bár csak húsz éves volt, egy érett férfiú tökéletes jellemerejével bírt, bátran haladt előre, s elleneinek nem maradt más hátra, mint hogy újra cselt szőjjenek. S erre bizonyos intézményeket használtak fel, melyek Athénban arra valók voltak, hogy a gazdagabb polgároknak a közterhek viselésébe való bevonása által a túlterheltetések és jogtalanságok elkerültessenek.

Ha ugyanis valamely polgár úgy vélte, hogy túlságo-

san meg van terhelve, és hogy a rája rótt terhet jogosabban lehetne egy másikra kiróni: szabadságában állott neki a terhet ennek a másiknak a nyakába háritani, vagy pedig ugyanezt birtokcserélésre szólitani fel, a mikor aztán kötelezte magát, hogy annak a másiknak vagyonából a kérdés alatti terhet, legyen az akár hajó felszerelése, akár chorus szervezése, ő fogja viselni. Ha az egyesség szép szerével nem jött létre, akkor annak, ki a cserét felajánlotta, joga volt a másiknak vagyonát azonnal zár alá vétetni, miközben ő is köteles volt a magáét ugyanily czélra készen tartani. Aztán három nap alatt mind a két vagyonról leltárt vettek föl, s ennek alapján a törvényszék elhatározta, hogy jog szerint kettőjök közül melyik köteles a kérdéses terhet viselni. Ezt az intézkedést még Solon hozta be, s addig, míg a vagyoni viszonyok egyszerűek és könnyen áttekinthetők voltak, helyes is volt ezen intézkedés. Később azonban mind nehezebben lehetett alkalmazni, s a helyett, hogy az önkényű nyomás ellen oltalmúl szolgált volna, nem ritkán gonosz cselszövényeknek szolgált eszközéül, s nagyon alkalmatos volt arra, hogy a polgárok azon polgártársaikat, kikbe bele akartak kötni, egyszerre csak megzavarják vagyonuk nyugalmas birtoklásában, és őket a legnagyobb kellemetlenségekbe bonyolitsák.

Itt is így történt. Egy hajórajt kellett Athénban fölszerelni, és az ezzel járó köz terhek viselésére a vezéri kar nehány gazdagabb polgárt szólitott fel s nevezett ki trierarchává. Ezek között volt Thrasylochus is, a Kephisodorus fia, Meidias testvére. A gyámok ezzel léptek most egyességre, s ennek folytán Thrasylochus néhány nappal azon határidő előtt, midőn a gyámok ellen inditott pörben itéletet kellet volna hozni, Demosthenes házába ment és vagyon

cserére szólította őt fel az esetre, ha a trierarchiát nem akarná elvállalni.

A csel elég ravaszul volt vetve. Demosthenes ugyanis csak két dolog közt választhatott: vagy elvállalja a terhet, s akkor megrongált pénzviszonyai még rosszabbul fognak állani, — vagy elfogadja a vagyoncserét. Ezen esetben vagyona minden követelésekkel együtt Thrasylochus kezébe jutott volna, s ez azután, a mint előre ki volt csinálva, a gyámok ellen támasztott igényeket, valamint az egész pört is félretétethette volna.

Demosthenes, a kinek gondolkozását ez a pör teljesen igénybe vette, egyelőre egészen meglepetve érezte magát e csel által; kezdetben nem ismerte föl a cselszövényt s beleegyezett a vagyoncserébe, mert azt hitte, hogy követeléseit a vagyon átadása után is érvényben tarthatja, s megmarad az a joga, hogy a pert bevégeztetheti. De ily kikötést nem engedtek meg neki, s Demosthenes most, hogy a pört kezéből semmi esetre ki ne szalaszsza, arra határozta el magát, hogy a cserét illető, s már meg is kezdett eljárást megszüntetteti, s egyszerűen magára vállalja a rátukmált teher költségeinek fedezését. Thrasylochus már husz minát (786 forint) meg is igért egy vállalkozónak ezen közszolgálat teljesitéséért; mert Athénban az ilyes vállalkozók egész üzletet csináltak abból, hogy az efféle állami terheket mások helyett elvállalták; Demosthenes kifizette az összeget s ez által megmaradt tőkéjének jelentékeny részétől elesett [90]).

Ennyi bajába és áldozatába került, hogy a pert csak a birák elé juttathassa, s még azután is sokat kellett fáradoznia, hogy czélt érhessen. A gyámok mindent elkövettek,

hogy a legfontosabb okiratok, mindenek előtt a végrendelet, kézre ne kerülhessenek, s Demosthenesre nézve nem kis föladat volt bizonyitékokat és tanukat szerezni, hogy a vagyon eredeti állását kimutathassa. Azonban mégis sikerült neki a gyámok bűnös voltát világosan bebizonyitani; ki tudta mutatni, hogy mi lett más árvák vagyonából ugyanannyi év alatt, és hogy ő, ki az örökség rászálltakor Timotheusszal, a Konon fiával, és más legtöbb adót fizetőkkel egy birtokosztályba tartozott, egészen koldussá lett volna, ha a gyámok gazdálkodása még egynéhány évig tart. De nemcsak részvétet igyekezett Demosthenes ébreszteni maga és nővére iránt az esküdtekben, nemcsak méltó boszszankodást kelteni bennök az elhalt apja és családja ellen elkövetett gonoszság miatt, hanem arra is rámutatott, hogy a közügyre nézve mily fontos az, hogy a polgárok vagyona megmaradjon, melyre az állam számot tarthasson, valahányszor oly helyzetbe jut, hogy nagyobbszerü támogatásra van szüksége, oly támogatásra, a minőt atyja mindig a legnagyobb hazafiui buzgalommal teljesitett.

Először Aphobus ellen nyujtotta be a vádat. Aphobust minden ügyvédi fogások ellenére is, melyeket ő és társai használtak, elitélték. A többi gyámot is ugyanez a sors érte, vagy pedig egyességre léptek az itélet kimondása előtt.

Mindezzel természetesen semmi kártérités nem volt elérve. Az ellenfelek mindenféle ujabb fortély által ki tudták magokat vonni kötelezettségök alól; Demosthenesnek megint uj és még mérgesebb pereket kellett folytatni, hogy kierőszakolja azon földek kiadatását, a melyek makacsul visszatartattak, s végtére mégis el kellett vesztenie atyai örökségének nagy részét. Előtte azonban kezdettől fogva

nem a pénz volt a fődolog, hanem az, hogy az igazságtalanság lakoljon, az árulás kivilágosodjék s a család becsülete meg legyen mentve. S e tekintetben a győzelem tökéletes volt; erre törekedett ő éveken át fáradhatatlan buzgalommal, s ugy látszik, hogy győzedelmének kizsákmányolására nem igen sokat adott. Talán sajnálhatjuk az ifju embert azért, hogy életének majdnem hat legszebb évét ezzel a bosszantó ügygyel kellett eltöltenie; de annyi bizonyos, hogy soha jobb iskolába nem járhatott volna oly czélból, hogy lelki erejét megedzze és hajthatatlan akaraterőre tegyen szert.

Fontolóra kell venni, hogy mentek akkor a dolgok Athénban. Egészen szokatlan volt, hogy valaki egyszerüen az igazságra támaszkodott s egyenes irányban tört volna a czél felé. Hozzá voltak szokva az emberek, hogy mindig görbe útakon járjanak, és mindent összebeszélés, cselszövés és kölcsönös engedmények által vigyenek ki; a pörös ügyek elintézésénél ki szoktak indúlni minden más szempontból, csak a tiszta igazságéból nem. Ebből magyarázható ki a gyámok hallatlan orczátlansága; de épen itt lehet elsőben felismerni Demosthenes lelkének nemes voltát is, kinek a harcz lelkiismereti ügy volt, melyhez ő tántoríthatlanúl hű maradt, — becsületbeli harcz, melyben legközelebbi hozzátartozói személyes támadásainak is bátran kitette magát. Ezen veszélyek között gyorsan fejlődött az ifju férfivá. Nagyon korán megismerte a világot a legrosszabb oldaláról, de mindez épen nem keseritette el s még kevésbbé ijesztette vissza. Számos és ravasz ellenségtől körülvéve, megtanúlta a védtelen ifjú, hogy csak magában és ügye igazságában bizzék, s minthogy ügye utoljára mégis diadalt aratott, bizalom támadt lelkében azon ép és becsületes érzék iránt,

mely még mindig megvolt a polgárság derekabb részében, oly bizalom, mely őt aztán sohasem hagyta el.

Demosthenesnek egyszersmind azon ismereteket, és ügyességeket, melyeket az ügyvédi szakban megtanúlt, azonnal alkalmazni kellett; ily módon mindez teljesen átment mintegy a vérébe, s úgy léphetett ki az élet harczterére, mint a legjobban fölszerelt bajnok. Ezenkivül vele született tehetségei is támogatására szolgáltak, mert a természet éles észszel, élénk és könnyen fölinduló kedélylyel s a gondolatok nagy bőségével látta el, melyek gazdag élettapasztalásból fejlődtek ki s a bölcselők, történetirók és szónokok alapos tanulmányozásából meritették táplálékukat. De még sok kellett neki ahhoz, hogy tökéletes szónokká legyen, s hogy ezen hiányokat kipótolja, még nehéz próbáknak kellett akaró erejét alávetni.

Demosthenes már jelleménél fogva nagyon hajlandó volt minden súlyt magára az ügyre fektetni s csupán az ügynek igazságában bízni, ha tárgyalása helyes úton történik. Ezért elhanyagolta azon külsőségeket, melyek a nagy közönségre gyakran döntő befolyást gyakorolnak, és az ilyen dolgokban Isaeustól, ki maga nyilvánosan sohasem lépett föl, nagyon keveset is tanúlhatott. Ehhez járúlt az is, hogy az ifjuban, a ki anyja házánál visszavonúlt életet élt, majd egész erőfeszitéssel neki adta magát a tanúlásnak, értelmének minden szilárdsága mellett is nem volt meg az a kellő biztosság és fesztelen magatartás, melyet csak az emberekkel való érintkezésben lehet megszerezni; bizonyos bátortalanság és ügyetlenség volt rajta észrevehető, mely nagyon elütő volt a közönséges szónokok merészségétől. Beszédszerve nem felelt meg mélyen meghatott kedélyének, s beszédjének szenvedélyessége nevetségessé vált, ha hangja cserben hagyta. Kiejtése nem volt tiszta, magatartása nyug-

talan volt és ügyetlen. Bensőleg szilárd és határozott volt, mert tudatával bírt nagy erejének, s kötelességének érezte, hogy ezt polgártársai javára fordítsa és hivatása szilárdul állott lelke előtt; a szólásszabadságot úgy tekintette, mint a mely még mindig legnemesebb birtoka az athéniaknak, s polgártársainak a szó hatalma iránti fogékonyságát ezek legjobb tulajdonságának tartotta. De nehéz megpróbáltatásokon kellett keresztűlmennie, midőn egyik megaláztatás után a másik érte, míg üres fecsegők fáradság nélkül teljes tetszést arattak, és midőn újra meg újra kétes lett előtte, vajjon aprólékos okok miatt elérheti-é valaha azt a czélt, mely után ereje megfeszitésével törekedett. S ily körülmények közt egészen egyedűl állott polgártársai közt mint egy idegen, s egészen a maga erejére volt utalva.

Szerencsére mégis volt nehány jó barátja, a ki fölemelte, ha csüggedni kezdett és jó tanácsokkal támogatta. Először is a thriabeli Eunomus ismerte föl beszédének periklesi erejét; mások, mint Satyrus szinész, jóakarólag figyelmeztették előadása gyönge oldalaira. Minden megaláztatásai és kudarczai mellett is mindig fáradhatatlanul tért vissza kitűzött czéljához és folytatta önképzését. Mellét és hangját úgy erősítette, hogy meredek lejtőn fölmentében hangosan beszélt; elment, bár e dolog nem igen egyezett természetével, tanúlni a szinészekhez, hogy illő testtartást, kellő taglejtést, helyes hanghordozást s a lélegzetvételben helyes beosztást sajátitson el tőlök; s az a sok történet, mely korán keringeni kezdett róla, s őt mint kicsinyes különczöt tüntette föl,a ki még éjjel sem alszik s magát a legnagyobb visszavonúltságra kárhoztatja, csak azért, hogy teljesen tanúlmányainak élhessen, — mindez legalább annyit bizonyít, hogy az a vas akarat, melylyel Demosthenes czélja felé tört, polgár-

társait bámulatra indította; ezek olyannak tartották őt, mint a ki egészen más anyagból van alkotva, mint a többi ember, kik Eubulus idejében tömegesen kinn álldogáltak Athén piaczán [91]).

A mi beszédeinek jellemét illeti, Demosthenes nem tagadta meg mesterét, a kihez különösen hozzácsatlakozott. A kifejezés magvas egyszerűségét, a bizonyítás erejét, a rövid kérdéseket, melyek az előadást megszakítják és élénkítik — mindezeket s több ilyes sajátságot tanítójától sajátított el, sőt a gyámok ellen való beszédeiben Isaeusnak némely fordúlatait, sőt hosszabb helyeit szóról-szóra feltalálhatjuk, mit abból lehet kimagyarázni, hogy Demosthenes a maga képzésére mesterének beszédeit könyv nélkül betanúlta.

De nem csupán Isaeusnak volt tanítványa. Fejlődésére befolyást gyakorolt Kallistratus is, a kit bizonyosan nemcsak egyszer hallott szónokolni. Egy oly törekvő szellem, mint az övé, semmi esetre sem maradhatott érintetlenűl attól, a mi akkor a szónoki művészet terén létre jött; sőt neki, ha a lelkeken uralkodni akart, a kor minden szellemi áramlatával meg kellett ismerkednie. Ezért nem hagyhatta figyelmen kivűl a sophisták, mint pl. a Polykrates (140. l.) beszédeit sem. De egészen más jelentőségűnek kellett rá nézve lenni az Isokrates működésének, minthogy ez korának nemcsak legünnepeltebb szónoka volt, hanem egy befolyásos körnek is középpontja, melynek ekkor egészen határozott politikai iránya volt.

De természetesen Isokrates és Demosthenes közt oly nagy volt az ellentét, a melynél nagyobbat két egykorú szónok közt alig lehet képzelni is. Az egyik félénk és visszavonuló természet volt, s csak akkor érezte jól magát, ha barátai és tanítványai környezték, kik csodálva tekintettek föl

reá; a másik bátran szembeszállt minden veszélylyel, s mintegy kereste a harczot, hogy meggyőződéséért életét is koczkára tehesse. Demosthenes felismerte Isokrates jelességeit, s utánozni igyekezett mondatainak finom kicsiszolását, rhythmikus tagoltságát és kerekdedségét. De a mi Isokratesnél a fődolog volt, azt Demosthenes magasabb szempontnak rendelte alá; Isokrates körmondatainak hideg símasága nem feleihetett meg az ő heves lelkének, s bár igen finom füle volt, annyira mégsem ment, hogy a jóhangzat azon külső szabályait (169.l.) magára kötelező erejüeknek tartsa, a melyeket e rhetor iskolájában törvényekül állítottak fel; törvényszéki beszédeiben legalább nem kerülgeti a hangrést valami túlzó gondossággal. Ezenkivül Isokrates már azon első harcz alkalmával, melyet Demosthenes vívott, az ellenség táborában foglalt állást; mert tanítója volt Aphobus sógorának, Onetornak, kit dicsekvőleg említ fel, mint tanítványát. [92])

A másik kör, mely akkor Athénban szellemi hatalmat gyakorolt, a Plato köre volt. Ezzel is merev ellentétben állott Demosthenes; mert neki tartózkodnia kellett minden oly bölcselettől, mely az embereket polgári kötelességeik teljesítésétől elidegenítette s a gyakorlati tevékenység teréről a gondolatok világába ragadta. Ezért inkább megfelelt az ő irányának a megaraiak iskolája, mely a lelket dialektikai gyakorlatok által a nyilvános élet feladataira képezte; és Eubulides (143. l.), a kivel Demosthenes politikai tekintetben is rokonnak érezte magát, csakugyan egy volt azon férfiak közül, a kik az ő kiképeztetésére befolyással voltak. De Plato tevékenysége sem lehetett rá nézve hatás nélkül. Plato sokratesi beszelgetései mindazokra, kik a nyelv művészi használatának elsajátítását feladatukká tűzték ki, szükségképen a legtermékenyitőbb hatást gyakorolták s őket

utánzásra serkentették. A két athéni közt lelkük legbelsőbb irányzatára nézve is, minden ellentétességök mellett, kétségkivül szoros öszhangzásnak kellett lenni. Mert mindkettő erősen hitt az emberi életben ható erkölcsi erőkben, mindketten azt tűzték éltök feladatává, hogy ezeket érvényre emeljék, még pedig nemcsak az egyénben, hanem a nép közösségében, az államban is; csakhogy az egyik az isteni eszmék szerint új államot akart teremteni, a másik pedig a meglevő államot oly magaslatra emelni, hogy a valódi állam eszméjének megfeleljen.

Azonban Demosthenes nemcsak abból merítette lelke táplálékát, a mit a jelenkor szolgáltatott, hanem a múltból is elsajátította a nagyot és példaszerűt, a mint ez nála, mint hazafias érzelmű athéninél nem is lehetett másképen. Mély tisztelettel tekintett a művészeti emlékekre, az áldozati ajándékokra, a kitünő polgárok szobraira, a kőbe vésett okiratokra, a győzelmi emlékekre, melyeket nem azért állítottak fel szerinte, hogy bámész pillantásokat vessenek rájok, hanem hogy a polgárokat az illető nagy férfiak utánzására lelkesítsék. Egész lelkével belemélyedt Solon gondolataiba, kinek mondásaiban és törvényeiben a legtökéletesebben találta kifejezve az attikai állam erkölcsi feladatait; visszaemlékezett hazája nagyszerű múltjára, hogy erőt merítsen belőle, s épen azért egy irót sem szeretett úgy, mint Thucydidest; benső rokonságot érzett irányában, műve mintegy az attikai gondolkozásmód kánonszerű könyve volt neki; azt mondják, hogy sajátkezűleg nyolczszor írta ezt le s nagyobb részt könyv nélkül is tudta.

Demosthenes szellemi lénye tehát azon nemes talajból nyerte táplálékát, melyet a hazai hagyomány színe-java képezett, s szelleme, miután vele mindez teljesen összeforrt,

elvesztette eredeti merevségét, s hajlékonnyá és sokoldalúvá lett; így tette ő sajátjává lassanként az attikai természet teljes mozgékonyságát. Innen van beszédeiben kifejezéseinek sokfélesége, melyben minden előzőjét túlhaladta, a hang különböző volta a szerint, a mint magán- vagy közügyekről szól, s a stilus fajainak gazdag változatossága. Feltalálható e beszédekben a régi stil darabossága és érdessége, s a gondolatokban gazdag rövidség, a mint az Perikles ajkán a kedélyeket megrázta, s a mint utóhangjai Thucydidesnél is hallhatók; de kifejezései sohasem homályosak és nehézkesek, sőt valahányszor tárgya megengedi, Lysias beszédeinek könnyed menetébe csap át. De Demosthenes hathatósabb mint Lysias, még akkor is, ha ez nagy tárgyakról szól s az igazi szónok szenvedélyességéig emelkedik; Demosthenes mindig teljes fegyverzetben lép elő, felszerelve a megarai iskola harczra kész dialektikájával. Megvan nála Isokrates méltóságos és hangzatos volta, de mozgásában sokkal nagyobb a változatosság; előadása üde, meleg, drámai életet lehellő, mint a Plátóé, de, mint szónokhoz illik, amazénál kimértebb és szigorúbb. Demosthenes ékesszólása tehát csakugyan szülővárosának gazdag műveltségébe hajtotta le gyökereit s onnan szívta táplálékát s úgy tekinthető, mint virága és teljessége mindannak, a mi előtte megvolt, habár Demosthenes a maga egyéni sajátságait is megtartotta.

Hisz tehetsége nem könnyen és akadálytalanúl fejlődött, mint akkor történt volna, ha a kor uralkodó irányaihoz csatlakozik; sőt ő a kor minden irányával ellentétes állást foglalt el, így a rhetorikával, sophistikával és a bölcselettel, valamint a nagy világgal és azon politikai hajlamokkal, melyek Eubulus idejében a polgárokon uralkodtak; kiké-

peztetését egyenkénties harczokban fáradságosan küzdötte ki s ez által teljesen rányomta arra személyisége bélyegét.

Beszédjeiben az élet komoly valósága van kifejezve; nem szereti az üres szólásmódokat s a szónoki fecsegést. Stilusa rövid és tömött; szigoruan tárgyánál szokott maradni; azon van, hogy tárgyát minden oldalról a lehető legtisztábban megvilágosítsa s minden fölhozható ellenvetést előlegesen megczáfoljon. A dialektika ezen tökéletes művészetével az erkölcsi meggyőződés ereje, az aljasnak szenvedélyes gyülölete, rettenthetetlen bátorság és lángoló hazaszeretet párosúl nála, úgy hogy ez által a szónok művészetében az egész ember jut teljes kifejezésre. Lelkület és ékesszólás, szó és tett összeesett nála, s miután a természet gazdag adományait azzal a szeretettel és kitartással, mely az igazi lángész ismertető jele, kiképezte, és a szónoklattan, bölcselet és színművészet által rája gyakorolt hatásokat a leglelkiismeretesebben sajátjává tette, művészetének végre az által adta meg a legfensőbb felavatást, hogy nem engedett ahhoz semmi hiúságot és önzést hozzátapadni, hogy így művészete, tiszta érzületének nemes voltától vezéreltetve, a legfensőbb czélokért lelkesedő lélek eszközévé lett. [93])

A mit így Demosthenes magán tanúlmányaiban s előkelő emberekkel való társalgásában szerzett, mindazt nemsokára a gyakorlati élet tevékenysége érlelte meg benne; ő ugyanis először mint ügyvéd kezdett működni.

E pályán különösen hasznára vált neki mindaz, a mit Isaeustól tanúlt, mindenekelőtt a polgári jog alapos ismerete. Igaz ugyan, hogy e pálya az athéniak előtt, a kik pedig épen nem voltak valami szigorú erkölcsbirák, nem igen nagy tiszteletben állott; a »logographus« (törvényszéki beszédek készitője) szót sokszor mint csúfoló kifejezést

használták, mert nem volt olyan foglalkozási kör, a melyben több rosszhiszeműséget követtek volna el, mint ezek közt a logographusok közt, s épen ezért Demosthenes ügyvédkedését is ellenei mindenképen kizsákmányolták, hogy jó hírét megtámadják és jellemét gyanúsnak tüntessék föl. Azonban nincs okunk föltenni, hogy Domesthenes máskép járt volna ezen a sikamlós pályán, mint a legnagyobb becsületességgel. Mert azért senki sem róhatja meg, hogy e tevékenységét arra használta fel, hogy zilált vagyoni viszonyait rendezze, hogy anyjáról és nővéréről gondoskodhassék és önálló háztartást alapíthasson. Sőt azzal, hogy jól tudott gazdálkodni, csak azt bizonyította, hogy az athéniak régi jó szokásait akarja követni; a közjó érdekében épen ezt minden polgártól is meg kellett kivánnia. Meggyőződése szerint a város üdve a jó magabiró családoktól függött; ezekben még föltalálta a hazafias érzelmet, s ezért, mint a polgárság felsőbb köreinek tagja, büszke önérzetet mutatott a kalandorokkal és nem tiszta kezű új emberekkel szemközt. De azt egész életével elegendőleg megbizonyította, hogy nem saját kényelmét akarta azzal előmozdítani, hogy vagyonát becsületes módon szaporítni törekedett, hanem családja tisztes állását és az állam javát. Egész győzelmi ünnep volt rá nézve, hogy már 359-ben (105. ol. 2.) vagyonilag úgy állott, hogy trierarchiára vállalkozhatott, s ez által, atyja nyomdokait követve, oly polgárnak mutathatta magát, a ki többet tesz, mint a mennyi a kötelessége. [94])

Azon peres ügyek, a melyekben szorongatott polgártársait tanácsával és művészetével támogatta, alaposan bevezették őt az élet minden viszonyába. Alkalma nyilt közelebbről megismerkedni a pártoskodás és nyereséghajhászat pusztításaival, melyek egyre zavarták a közélet nyugalmát;

látta, hogy egyre nagyobb lett a szegények és gazdagok közti különbség. A gazdagabb polgárok olyan házakat építtettek, melyek szépségre az állami épületeket fölülmúlták, s nagykiterjedésű birtokokat vásároltak össze, mialatt a kisebb birtokosok függőkké lettek s a földmíveléshez s önálló tevékenységhez való kedvöket elvesztették. E társadalmi bajok szoros összefüggésben voltak a politikai állapotokkal; mert egy-egy párt emberei a tömeg növekedő részvétlensége folytán társaságba állván és az államügyek vezetését hatalmukba kerítvén, minden módon kizsákmányolták helyzetök előnyeit, meggazdagodtak, elbizakodottakká lettek s visszaéltek hatalmukkal.

Épen ezért Demosthenes nem érezhette magát sokáig jól az ügyvédi pályán. Lelke szélesebb hatáskörre vágyott; a közélet bajait csirájokban akarta fölkeresni s bátran szembe akart szállni a kormányzás visszaéléseivel.

Az első alkalom akkor kínálkozott neki erre, midőn Androtion 356. nyarán (106. ol. 1.) azon indítványt tette, hogy a lelépő tanácsot koszorúval tiszteljék meg. Androtion szónok (178. l.) Aristophon párthívei közé tartozott, kik zárt kört képeztek s a közügyeket saját jószágaiknak tekintették, államférfiúi elfoglaltságukkal nagyképűsködtek a nép előtt, egyik indítvány után a másikat terjesztették elő, magokat minden felelősség alól kivonták, s azon befolyással, melyre szert tettek, az állam kárára sokféle visszaélést követtek el. Androtionnak ez alkalommal benyújtott indítványa nem volt valami különös fontosságú, de itt azt kellett megmutatni, hogy az állam kormányán ülő férfiak nem követhetnek el mindent büntetés nélkül, s találkoznak még a polgárok közt olyanok, kik éber szemmel vigyáznak a város törvényeire. Az indítványnak a polgárság elé terjesztése

nem szabályszerűen történt, mert tanácsvégzés nem előzte meg, és mivel a tanács a maga kötelességeinek, kivált a hajós sereget illetőleg, épen nem felelt meg oly mértékben, hogy jog szerint méltó lehetett volna az indítványozott megtiszteltetésre. Tehát Euktemon és Diodorus felléptek Androtion ellen, és Demosthenes készítette Diodorus számára azon beszédet, melyben az indítvány törvényellenes volta ki volt mutatva. Demosthenes nem törődött azzal, hogy a két vádlót az Androtion elleni személyes ellenségeskedés vezette; ő csak az állam érdekét tekintette, s ez okból felhasználta az alkalmat, hogy azon lelkiismeretlen űzelmeket, melyeket az indítványtevő, hatalmas összeköttetéseiben bízva, magának megengedett, világosságra hozza.[95])

Mégy ugyanezen évben ($35^5/_4$; 106. ol. 2.) fellépett Demosthenes egy másik ügyben is, s ez alkalommal saját személyében. Ez ügy azon pénzügyi törvénynyel volt összeköttetésben, melyet Leptines, egy ismeretes népszónok, indítványozott, — azon sok törvény egyikével, melyeknek az volt czéljok, hogy az állam kimerült pénztára számára új segélyforrásokat nyissanak, a nélkül, hogy a polgárokat terhelnék. Leptines azt akarta, hogy az állami ünnepek megtartására való közterhek alól senki föl ne mentethessék; hogy jövőre minden ily kedvezmény, a Harmodius és Aristogeiton utódainak megtiszteltetésül adott jogok kivételével, megszüntettessék, s ezentúl semmiféle ilynemű kiváltságok ne osztogattassanak sem a polgároknak, sem a jogokkal bíró zselléreknek (ἰσοτελεῖς), sem az idegeneknek.

A javaslatot gyorsan letárgyalták s az alkotmányos formák tekintetbe vétele nélkül törvényerőre emelték; a törvény igen népszerű volt, mert kilátást nyújtott arra, hogy valódi demokrata szellemben megszűntet sok nem jo-

gosult egyenlőtlenséget, a polgárok terheit kevesbíti, és a nyilvános ünnepek fényét biztosítja; s így sikerült Leptinesnek, hogy az első évben a megtámadásoktól, mivel mint indítványozó felelős volt a törvényéért, szerencsésen megmenekedhetett. De a következő évben Apsephion és Ktesippus, a Chabrias fia, fölléptek a Leptines törvénye ellen s egy megváltoztatott törvényjavaslatot készítettek, melynek tartalma oda ment ki, hogy az állam által adományozott összes kiváltságokat pontos ellenőrzés alá kell venni, megszüntetni azokat, melyeknek nem volt törvényes alapjok, vagy a melyek az illetők érdemetlen magokviselete miatt érvényöket elvesztették, s jövőre minden visszaélésnek elejét venni. Ktesippusnak Demosthenes volt a szószólója, és szónoklatával győzelmesen kimutatta, hogy Leptines törvénye elvetendő. Kimutatta, hogy az az államnak alig használ valamit, és a nagyon kétes haszon épen nincs arányban azon kárral, melyet az államnak a becsület és bizalom elvesztése által kell szenvedni akkor, ha jóltevőit bosszantja és kisebbiti; hogy Athén sohasem lehet hűtlen azon régi elvéhez, hogy minden érdemet örömest elismer és bőkezűen jutalmaz [96])

A következő évben ismét küzdelme volt Androtionnal és társaival, kik egy, saját pártjoktól eredő törvény következtében nagy zavarba jöttek. Aristophon ugyanis egy rendkivüli bizottság kiküldetését indítványozta, melynek az legyen a feladata, hogy az állampénztár összes hátralékos követeléseit és fizetni nem tudó adósait összekeresse. Ez alkalmat felhasználta a ravasz Euktemon és följelentette, hogy az a hajó, a melyen Androtion többed magával mindjárt a szövetséges háború után mint követ Maussolushoz ment, útközben elfoglalt egy egyiptomi kereskedő hajót; hogy ezt

hadizsákmánynak tekintették, de belőle nem adták át az állami kincstár részére az azt törvényesen illető járulékot. A tényállás valónak bizonyúlt, és minthogy Androtion és társai beismerték, hogy a zsákmányolt pénz az övék lett, kénytelenek voltak vagy az a közben megkétszereződött összeget azonnal lefizetni, vagy mint fizetni nem képes adósok, börtönbüntetést kiállani.

Szorúltságukban kétségbeesett eszközhöz nyúlnak. Magok részére megnyerik Timokratest, egy becstelen magaviselete miatt rossz hirbe keveredett népszónokot; az új év (106 ol. 4.) első gyűlésében ráveszik a polgárságot, hogy a következő napra, Hekatombaion tizenkettedikére, törvényhozó bizottságot hívjanak össze; s hogy az ügyet nagyon sürgősnek és fontosnak tüntessék föl, kijelentik, hogy a közelgő Panathenaeákra szükséges pénzek előteremtése forog fenn. E helyett azonban Timokrates egészen váratlanúl egy indítványnyal lép föl, mely az állam adósaira vonatkozó törvények lényeges megváltoztatását foglalja magában, mely szerint jövőre azoknak meg legyen engedve, hogy kezesek állítása által az év végéig megmenekedjenek a személyes fogságtól.

A vakmerő terv sikerül, a törvényt elfogadják, s úgy látszik, hogy az Androtiont fenyegető legközelebbi veszély szerencsésen ki van kerülve. De Euktemon és Diodorus, Androtion makacs ellenei nem hagyják egykönnyen abba a dolgot, bevádolják az indítványozót törvénysértés miatt, és Diodorus számára Demosthenes készíti el a vádbeszédet. A beszéd világosan felmutatja a kérdéses törvény formahibáit, nevezetesen a törvény által rendelt idő és előkészületek elhanyagolását, a csalárd ámításokat, melyeket az indítványnak eléje bocsátottak és a régibb törvényeknek való

ellenmondást; azután kimutatja azt a kárt, a melyet egy ily törvény az állam hitelének okozna, és végre kimondja, hogy ennek a formahibákban szenvedő és az államra veszélyes törvénynek keletkezésére épen nem tudatlanság vagy oktalanság szolgáltatott alkalmat, hanem gonosz szándék; mert nem gonoszság-e az, ha törvényeket indítványoznak oly czélból, hogy rossz embereket a bajból kisegítsenek általok; nem jogtalan és bűnös dolog-e az, ha az állam némely adós, mint pl. a vámbérlők, elleni régi törvényeket teljes szigorúságukban megtartják, másoknál ellenben, még pedig olyanoknál, kik közpénzeket sikkasztottak el, a törvényes büntetést s ezzel együtt az állam biztosságát lejebb akarják szállítani; s ha végre az ily törvényeket visszaható erővel látják el, hogy azokat önző pártczélokra azonnal felhasználhassák?

Itt már Demosthenes nem Isaeus tanítványa többé, a jogértő ügyvéd és egyes polgárok megbizottja; itt már úgy lép fel, mint a közélet embere, mint oly férfiú, a ki komolyan felfogta állampolgári kötelességeit, a mely dolog Athénban már rég kiment a szokásból.

Az attikai szabad államban ugyanis minden polgár hivatva volt arra, hogy a közéletet ellenőrizze, és a maga részéről gondja legyen rá, hogy semmi törvénytelenség ne követtessék el büntetés nélkül. Erre szolgált a törvénysértés miatti vád, s ezt mint éles kardot vette kezébe Demosthenes, hogy forgassa személyre való tekintet nélkül a jog minden ellensége ellen. És itt a törvényeknek nem betűjét, hanem szellemét vette tekintetbe, melyet az ősök bölcsesége bennök kifejezett. Az ő felfogásuk szerint tiszteletben kell tartani a törvényeket, mert azzal a város jó hirneve a legszorosabb egybeköttetésben áll; meg kell őket őrizni, mint

az állam legszentebb kincsét, minden önkényű elforgatás és eltorzítás ellen. Ezért küzd Demosthenes kérlelhetetlenül azon megvásárolható emberek ellen, a kik, mint Timokrates, a népet megcsalják, midőn barátaik érdekében törvényeket csinálnak; lerántja a fátyolt azon emberek arcáról, a kik mindenbe belekapásukért érdemes hazafiaknak akarnak tartatni és minden bizottságba betolakodnak; nem akarja eltűrni, hogy oly tisztátalan kezek nyúljanak a közügyekhez, mint az Androtionéi.

Igy lett Demosthenes tevékenysége, mely családi és személyes ügyekből indúlt ki, mind szélesebb körűvé; először magánperekben ügyvédkedett, majd nyilvános ügyekben lépett föl mint törvényszéki ügyvéd, s itt is eleinte csak mint beszédeket készítő, s később saját személyében is egyszersmind mindig magasabb álláspontra emelkedett, mert a pereskedések alapját képező személyi viszonyok azonnal háttérbe szorúltak, mihelyt Demosthenes vette azokat kezébe. Ezért ő lényegesen különbözött azon előbbi szónokoktól, kik szintén megtámadták az athéniak visszaéléseit és tétlenségét, mint pl. a heves vérű Aristophon, de a kik mindig csak az egyes esetet tartották szem előtt. Aristophon pl. a peparethusi veszteség után (98. l.) mindazon trierarchákat, kik személyes szolgálatukat megbizottjaikra ruházták át, túlzó hevében árulással vádolta s halált kért rájok, mintha egyedül ők lettek volna a szerencsétlenség okai. Demosthenes azonban mindig az egész dolgot vette szemügyre; a bajnak mindig gyökerére hatolt; a törvény egyes pontjaira, pl. az adósok jogára s a kiváltságokra s a t. vonatkozó kérdéseket az állami élet kérdéseivé tudta tenni, s erkölcsi és politikai jelentőségre emelni. E szerint már törvényszéki beszédeivel is a politikai beszédek körébe lé-

pett, s egy évvel azután, hogy Leptines elleni beszédét tartotta, csakugyan mint népszónok hallatta szavát. S ezzel veszi kezdetét a polgárság s a közügyek vezetésében való részvéte [97]).

Athénnak most nagyobb szüksége volt egy vezérférfiúra, mint bármikor. Epaminondas halála következtében, mely akkortájt történt, midőn Demosthenes a gyámokkal pörlekedett, Athén ismét nagyobb szerepre lőn hivatva Görögországban, és képtelennek látszott arra, hogy ennek a hivatásnak meg is tudjon felelni. Azon egész idő alatt, míg Aristophon állott a polgárság élén (100. s köv. l.), a város csak hátrafelé haladt. Dicstelen harcz után a leggyalázatosabb békét kötötte s egyszersmind elveszette legjobb hadvezéreit. Majd Eubulus vette kezébe a kormány rúdját, de az állam most sem tehetett szert biztos vezetésre; nem volt egy kiváló férfiú sem, nem volt rendezett párt, mely nyiltan és becsületesen határozott politikát követett volna. Éltek napról-napra, változó hangulatok uralma alatt, bár a dolgok állása nagyon is komolylyá lőn. Félő volt, hogy a phocisi háború mind nagyobb kiterjedést nyer; Fülöp Amphipolis meghódítása óta egyenesen hadilábon állott Athénnaí (131. l.), Maussollus terjesztgette hatalmát a szigeteken, s mögötte fenyegető emelkedést vett a persa birodalom, mely harmadik Artaxerxesnek, az úgynevezett Ochusnak trónralépte óta (362; 104. ol. 2.) vissza akarta szerezni a Földközi tengeren régi hatalmi állását. Ochus, kit erélyes hadvezérek és görög zsoldoscsapatok környeztek, vállalkozó fejedelem volt; nagyon bosszantotta az a támogatás, melyet lázongó satrapái Athéntól nyertek (111. l.), s bár az athéniak a király fenyegetései következtében nagyon is megalázták magokat, a feszültség

azért még folyton megvolt a szövetséges háború bevégződése után is. A birodalom belsejében nagy mértékű készülődések történtek, s midőn ezeknek hire Athénba érkezett, a legnagyobb izgalom fogta el a polgárságot; nem gondoltak kevesebbet, mint hogy egy új perzsa háború van készülőben, s a legnagyobb ernyedtség után egyszerre harczias hangulat állott be, melyet a szónokok nagy hévvel élesztgettek. Sokan közülök alkalmat vettek magoknak, hogy belemerüljenek a Salamisra és Marathonra való kedves visszaemlékezésekbe; a barbarok fenyegetései, azt mondogatták, csak arra fognak szolgálni, hogy visszaálljon a város régi jó hireneve; meg akarták előzni a nagy király támadását, s arról álmodoztak, hogy a hellenség élén új eurymedoni győzelmek felé haladnak [98]).

Demosthenes elmondhatta, hogy alig lehet valakinek első politikai beszédje alkalmával hálátlanabb föladata, mint a milyen az övé volt most, midőn ezen hazafias lelkesedés hevét a józan elővigyázat hangoztatásával kellett lehűtenie. De oly férfiú, mint ő, nem várt a kedvező alkalomra, hogy mikor ragyogtathatja legjobban tehetségeit, s mikor nyerhet könnyű szerrel is nagy tetszést; ő egyszerűen a kötelességérzet szavára hallgatott, mely azt parancsolta neki, hogy egy veszélyes mozgalommal szemben intő szavait hallassa.

Igaz, azt mondta a polgároknak, hogy Perzsia örökös ellensége a helleneknek; de bárki legyen is ellenségök, senkivel sem kezdhetnek észszerűleg háborút mindaddig, míg eléggé hozzá nem készültek. Az ősök magasztalása pompás anyagúl kinálkozik az oly szónokoknak, kik művészetöket akarják mutogatni; a polgárokra nézve azonban kétségkivül sokkal üdvösebb, ha valaki, bár nem is oly ékesszólólag, kimutatja azon föltételeket, a melyek alatt egyedül lehetséges

oly dicsőséggel viselni háborút, a minőt az ősök szereztek. »Ha minden igaz ok nélkül, így folytatta tovább, harczot »kezdünk Perzsiával, ennek az lesz a következménye, hogy »mi egyedűl fogunk állani, a perzsák ellenben a hellenek »közt szövetségeseket találnak. Az egyedűli észszerű dolog »tehát az, hogy senkit ne ingereljünk, hanem minden erőnk»kel arra törekedjünk, hogy mi magunk minél készebbek »legyünk a háborúra. Ha aztán elkövetkezik ránk a veszély »órája, a hellenek hozzánk, a jól felkészültekhez, fognak »csatlakozni, mint a kik hivatva vagyunk, hogy a harczban »vezéreik legyünk. Az tehát az igazi politikai szónok fel»adata, hogy kimutassa azon eszközöket, a melyek által »Athén a maga védelmi erejét oda emelheti, hogy az »ősökhöz méltó állást szerezhet magának.«

Az attikai haderő, különösen a szárazföldi hadsereg mibenlétéről már föntebb szólottunk (125. l.), és az attikai szónokok elég példát hoznak föl azon rendetlenségekre melyek a toborzás alkalmával előfordúltak, a polgároknak a katonáskodástól való idegenkedésére, azon cselszövésekre, melyekkel azt akarták elérni, hogy a lovas hadosztályba való lépés által a harcz veszélyeitől megmenekedjenek, azon szemrehányásokra, melyeket egyik a másiknak a paizs eldobása miatt tett [99]).

De vajjon hogy állt a hajóhad, a melytől függött minden, minthogy már csak a tengeren voltak képesek valamire menni? A régi intézmények, melyek által Athén tengeri hatalmassággá lett, még most is fennálltak; Periander törvénye által (109. l.) időszerű átalakitásokon mentek keresztűl, de ezek a változtatások korán sem voltak kielégitők. Athén tengeren is képtelenné lett a harczra, és hajóhada nem volt többé harczra kész erő, hanem minden

egyes alkalommal, midőn a polgárság egy hajóraj kiküldését elhatározta, nagy zűrzavar és kapkodás vette kezdetét a városban és a kikötőben, melylyel aztán eltelt a legdrágább idő. Csak ekkor gondolt a vezéri kar a legénység ujonczozására s a trierarchák kinevezésére és szükség esetén hadi adó szedésére is. Azután a tiz hajógyárfelügyelő átadta a trierarcháknak a hajókat és egyéb szereket; akkor ismét egy másik tizes bizottság kezdte meg működését, melynek a tanácscsal együtt feladata volt a hajóhad elinditását intézni. A tanács a kikötő gátján tartotta üléseit; kijelölték a legutolsó határnapokat, büntetéseket szabtak, jutalmakat tűztek ki. De a büntetéseket nem lehetett komolyan venni, mert félő volt, hogy végrehajtásuk még jobban akadályozná a had felkészülését, és az aranykoszorúk csak bosszantó perekre szolgáltattak okot. Sőt egyéb pörös ügyek is előkerültek, pl. hogy kötelessége-e valakinek vagy nem trierarchiát vállalni, vagy midőn egyik polgár a másikat vagyoncserére hivta föl (225—6. l.), s a t., s mindezek a törvényszéknek számos ülésezésére adtak alkalmat, melyekben a hadvezérek elnököltek, s utoljára is kisült, hogy az állami terhek hordozására köteles polgároknak több mint egy harmada ki tudta magát húzni kötelességei teljesitése alól.

Azok közül, a kik csakugyan eleget tettek kötelezettségeiknek, a legtöbben csak arra gondoltak, hogy a dolgot magokra nézve minél jobban megkönnyitsék, és sokan közülök másokkal helyettesittették magokat, kik aztán, szerződés szerint, magokra vállalták a személyes szolgálatot és a hajó fölszerelését; ezeknek azonban semmi más nem volt érdekökben, csak az, hogy a szerződésből minél jobb üzletet csináljanak, s az állam érdekében, természetesen, a le-

hető legkevesebbet tettek. A hajó-szerszámok, melyeket az állam adott, gyakran oly ócskák és rosszak voltak, hogy az illetők előnyösebbnek látták a magokéit vinni a hajókra. A legénység, melyet hirtelenében szedtek össze, megbizhatatlan volt, nehezen fegyelmezhető és közös működésre alkalmatlan; előbb tehát be kellett őket gyakorolni. Ehhez járult még, hogy a legénység száma annyira hiányos volt, hogy az evezőpadokat nem lehetett a szabály szerint betölteni. Ily körülmények közt azon trierarcháknak, kik az ügyet szivökön viselték, a legkinzóbb helyzetbe kellett jutniok; a legnagyobb áldozatokat kellett tenniök, ha azt akarták, hogy hajóik csak valamennyire is megfeleljenek a követelményeknek. A többieknek elegendő mentségül szolgált a hiányos fölszerelés, a hatóságok pedig kénytelenek voltak mindenütt elnézéssel lenni, s el lehet képzelni, hogy egyremásra milyenek voltak azok a hadihajók, melyeket a felügyelő hatóságok utoljára is tengerre bocsáthatóknak nyilvánítottak [100]).

E körülmények láttára szégyen és bosszuság töltötte el Demosthenes lelkét. Felhasználta tehát a legelső alkalmat, hogy kimutassa a hadi intézmények hiányait s oly változtatásokat inditványozzon, melyek a közterheknek igazságosabb felosztását vették czélba. Először is azt kivánta, hogy nagyobb számu polgárt, összesen 2000-et vonjanak be az állam szükségleteiről való gondoskodásba, hogy mindazok levonása után, kik bármi okból fölmentésre tartanak igényt, legalább 1200 olyan polgárra biztosan lehessen számitani, a kik nemcsak névleg vannak ott a névsorban. A húsz symmoria, vagy adózási egyesület maradjon meg, de mindegyikök ismét öt alosztályra különüljön, melyekbe a különböző vagyoni állásu polgárok egymás mellé

osztassanak be, hogy mindegyik alosztály a kiadások méltányos felosztása szerint, három hadi hajóról való gondoskodást vállaljon magára, hogy igy kijőjjön a hajók szabályszerű száma, a 300. Továbbá hasonló módon kell szervezni az ország pénzerejét is, hogy mindaz, a minek a trierarchák köteles adományaihoz a zsoldra, a katonák ellátására és más kiadások födözésére készpénzben kell hozzájárulnia, kellőleg előteremtethessék. Az a birtok utáni adó tehát, mely a polgárok adóalapja után (81. l.), melyet összesen 6000 talentumra (14,145,000 forint) becsültek, a hajóhad fölszerelésére begyült, ne folyjon az állam kincstárába, hanem osztassék azonnal száz részre, ugy hogy mindegyik alosztály megkapja és a szükségesekre fordithassa az adóból őt illető részt. Az attikai hajóhad összes készletét is, a meglevő hajókat és hajóhoz való eszközöket, az új symmoriák szerint kell felosztani, ugy, hogy őket illesse az ellenőrzés joga és kötelessége, s jogukban álljon mindenféle állami vagyont, a mi egyik-másik hanyag trierarchánál ott maradt, visszakövetelni. A mi végre a hajós legénységet illeti, melyet a polgárság tiz törzséből szednek, azt inditványozta, hogy mindegyik törzs részére a hajógyárban egymás mellett elhelyezett harmincz hajót jelöljenek ki sorsolás által, hogy az illető törzs aztán, a hatóság felügyelete alatt, ezeket legénységgel lássa el. Továbbá a harmincz hajó, épen ugy, mint az egyes törzsek, ismét három csoportba osztassék, s minden törzsnek egyharmada külön-külön tiz hajót kapjon [101]).

Ezen reformok kivihetősége és czélszerűsége ellen támadhat némi kétség, és talán nem ok nélkül hozták fel ellenök, hogy tervök nagyon is mesterkélt. De az kétségkivül áll, hogy e reformok az igazi helyes államtudomány

szempontjaiból indúltak ki, és a kivitelökre ajánlott eszközök teljesen megfelelők voltak az attikai alkotmány szellemének. Demosthenes elejét akarta venni azon visszaélésnek, melyet a gazdagok társadalmi állásukból csináltak; azt akarta, hogy a polgárok nagyobb számmal és nagyobb mértékben vegyenek részt a hajók fölszerelésében, és az egész dolognak könnyebb áttekinthetést akart adni s az egészet szigorúbb rendszerbe foglalni. S e tervezeteiben lehetőleg ragaszkodott a fennállóhoz s távol volt minden türelmetlen újítási viszketegtől.

Egyébiránt Demosthenes javaslatai épen nem tartottak arra igényt, hogy azonnal törvény erejére emelkedjenek; csak föl akarták nyitni a polgárok szemét, hogy lássák, mit kell tenniök, ha a múlt idők dicsőségét fel akarják újítani, a melylyel szónokaik kecsegtették őket; s már az magában nagyon jelentékeny eredmény volt, hogy Demosthenes nemcsak hogy főczélját teljesen elérte, a mennyiben az athéniakat veszélyes önámításukból meggondoltságra vezérelte, hanem egészben véve tagadhatatlanul kedvező benyomást tett a polgárságra.

Első izben lépett most föl előttök, párthivek és hatalmas barátok nélkül, a nélkül, hogy személyisége ajánló és megnyerő lett volna; beszédje szigorú hangon volt tartva, s minden tartózkodása mellett is, kemény rendreútasitást foglalt magában a polgárokra nézve. Ha tehát mégis meghallgatták s reformterveinek száraz előterjesztését is tetszéssel fogadták: ennek oka az volt, hogy a huszonkilencz éves ifjú férfias érettsége, az a pompa nélküli egyszerűség, mely csak a tárgyat tartotta szem előtt, s a gondolatoknak azon szigorú következetessége, mely beszédét átlengette, bizonyosan megtette hatását a hallgatóságra. Ide

járúl az a hathatós rövidség, melyet törvényszéki beszédeiből átvitt politikai szónoklataiba is; mindig ellenét tartotta szem előtt, megczáfolta minden lehető ellenvetéseit, s a maga nézetének igazságát alapos okokkal bizonyította be, melyeknek meggyőző erejét senki sem vonhatta kétségbe.

Igy fejlődött ki lassanként bizonyos közelebbi viszony Demosthenes és polgártársai között; föléledt benne az önbizalom s bizalomra ébredt polgártársai iránt, kik méltányolni tudták azt, a mit nekik ajánlott; és elleneit minden előnyeik daczára is lefegyverezve látta. S ez annyival nagyobb nyeremény volt, mert ellenei közt nemcsak olyanok voltak, kik föllobbanó lelkesedéstől indittatva botlottak bele a háborúba, a nélkül, hogy tudnák, mit akarnak; sőt kétségkivül voltak olyanok is, kik nemcsak ily kevésbbé veszélyes érzelmi politikát űztek, s a kik a harczi vak lármát nemcsak azért tódították, mert jó alkalmuk nyilt szép beszédek tartására, hanem mivel az athéniak figyelmét a háború valódi veszélyeitől el akarták vonni.

Azóta, hogy az amphipolisi ügy napirendre került, már Athénban is voltak Macedoniának párthivei, s ezek az Isokrates és barátai által élesztett harczias lelkesülést saját érdekökben akarták kizsákmányolni, azaz azt óhajtották, hogy az athéniak oly bonyodalmak közé jussanak, melyek őket majd fegyveres szövetség keresésére kényszerítik. Ekkor majd, így gondolkoztak, nem lehetnek el Macedonia nélkül; s előre látható volt, hogy ha a görög continens Ázsiával háborúba keveredik, a vezérlet előbb-utóbb szükségkép azon állam kezébe kerül, melynek egyedül van állandó hadserege, s mely Thracia tengerparti városainak és a bányáknak birtokában van. Ebbe mindazok is belenyugodtak, a kik, bár Fülöphöz nem szítottak, Athén

nagyhatalmi politikájáról semmit sem akartak tudni s ezért Eubulust támogatták, ki minden áron békét akart (134. l.).

Ily sajátságosan állottak tehát a pártok egymással szemközt. Azok, kik a háborut kivánták és Cimon tetteit emlegették, voltaképen a béke emberei voltak, kik előtt a hadi dicsőség teljesen közönyös volt; a népuralom ellenségei s bizonyos kisvárosi és gyáva politikának képviselői voltak ezek, mig Demosthenesnek a békéről való beszédében sisakos paizsos hadinyilatkozat rejlett. Finom gúny vonul át e beszéden; szétveri a harczi vaklármát s rámutat az igazi ellenségre, nyugalomra int és a legkomolyabb hadikészülődésre sürget; felmutatja e beszéd a város minden gyengéit, mert fölismerésök az egyedüli eszköz arra nézve, hogy a várost ismét nagygyá és hatalmassá tegyék. Demosthenes ez első politikai beszéde tehát már magában foglalja későbbi működésének alapgondolatait, s épen ezért ezt már a régi kritikusok az ő első philippikájának nevezték [102]).

Az athéniaknak nem volt okuk megbánni, hogy hallgattak Demosthenes józan beszédjére; csakhamar belátták, hogy mily eszeveszett dolog lett volna könnyelmüen belerohanniok a külháború veszélyeibe. Az ázsiai háborúról való lárma nemsokára elhangzott, miközben a valódi ellenség mind fenyegetőbben nyomult előre, és ujonnan teremtett hajósserege már az attikai partok felé kalandozott. Ezzel egyidejüleg a háboru Phocisból tovább terjedt, és a spartaiak, Thebe szorongatott helyzetét kárörömmel nézve, felhasználták e viszonyokat, hogy mindent megsemmisitsenek, a mi Epaminondas idejében az ő rovásukra történt. Szövetségre léptek tehát a phocisiakkal, hogy Plataeát, Orchomenust és Thespiaet önállóságukba visszahelyezzék, s

egyszersmind Peloponnesusban is leakarták rombolni mindazt, a mi a leuktrai szerencsétlen ütközetnek köszönte eredetét. A spartaiaknak Archidamus (V. 433. l.) személyében harczias királyuk volt; hadseregök egyre lesben állott, s hol az egyik, hol a másik szomszéd tartományát fenyegette támadásával, míg a fenyegetett szomszédok, Argos, Messene és Megalopolis, minden külsegitségnek hijával s a legkétesebb helyzetben voltak. Szorúltságukban most Athénhoz fordultak e városok, s igy azon kérdés állott elő, vajjon Athén fellép-e Thebe helyett a félszigeten, vagy továbbra is tartja magát a spartai szövetséghez.

E kérdés először is Messenére vonatkozólag állott az athéniak előtt, s erre nézve a polgárság azt határozta, hogy szövetségre lép a messeneiekkel, minek következtében határuk és önállóságuk minden ellenséges támadás ellen biztositást nyert. A spartaiak ennek folytán felhagytak a komoly támadással és Megalopolis felé fordúltak, hogy, mint előbb Mantineát, szétkergessék. (V. 286. l.). Azt hitték, hogy Arkadia szétszakadozottsága s azon idegenkedés miatt, mely az együvé település ellen némely volt községekben még most is nyilatkozott (V. 399. l.), erre kedvezőbb kilátásaik lehetnek.

Azon fogással láttak a dologhoz, hogy kijelentették, hogy általános visszahelyezési politikát kezdenek, hogy ezen programmal mindazokat megnyerjék, kik az utóbbi átalakulások alkalmával veszteségeket szenvedtek. Kimondták, hogy Thebe túlkapásai ugy tekintendők, mint az általános jogi helyzetnek erőszakos felforgatásai; hogy itt az ideje, hogy visszaállitsák a boeotiai városokat; az elisieknek kilátásba helyezték Triphylia (V. 444. l.) visszaadását, a phliusiaknak megigérték, hogy Argosnak ki kell

üritnie a Phlius fölött eső Trikaranon várát, végre az athéniaknak kilátást nyujtottak Oropusra, melynek elvesztését ezek még most is fáj dalmasan érezték (95. l.). Magok részére azonban a spartaiak semmit sem kötöttek ki, csak azt, hogy nekik engedjék meg, hogy Megalopolissal azt tehessék, a mit nekik tetszik, hogy Arkádiában a »népszerü állapotok« ujra helyreállhassanak. Igy léptek fel a spartaiak ravasz politikával a régi törvényes rend érdekében, hogy ily módon a félsziget államainak ismét élére állhassanak. Követeket küldtek a különböző államokhoz, s Athénban hivatkoztak azon szövetségre, mely felfogásuk szerint a thebeiek peloponnesusi hadjárata óta folytonosan fennállott köztök, s azt mondták, hogy ezzel Athén világosan kifejezte, hogy nem jó szemmel nézi a thebeiek által létrehozott átalakulásokat.

A megalopolisiak is küldtek követeket Athénba, de az ő követeik a polgársággal szemben nem voltak ily kedvező helyzetben. A városban nem voltak párthiveik, nem hivatkozhattak, mint a spartaiak, a szövetségre, s nem tehettek igéreteket, mint amazok. Csak azt emelhették ki, hogy ha a spartaiaknak sikerül szándékuk megvalósitása, abból azonnal Athénra nézve is veszély származik; kifejezték továbbá a város nagylelküségébe helyezett bizalmukat, hogy Athén, hitök szerint, a gyöngébbnek fog pártjára állani; kifejezték azon reménységöket, hogy Athén a szövetséget, melylyel megkínálják, nem fogja visszautasitani.

Mind a két követségnek akadtak szószólói a népszónokok között. Az egyik rész Thebét gyalázta, mint a város megtestesült ellenségét, a másik meg Spartát, s fölemlegették mindazt, a mit az egyik vagy másik város valaha ártott az

athéniaknak, mintha csak arra lett volna szükség, hogy a polgárok szenvedélyeit tüzeljék.

Demosthenes most szükségesnek tartotta, hogy felszólaljon, mert látta, hogy épen azok a szempontok nem emlittettek föl, melyek egyedül voltak arra jogosulva, hogy a polgárok elhatározásának irányt adjanak. »Minden régi jogtalanság«ot elsoroltak előttetek«, mondá a polgároknak; »de arról »senki sem szól, hogy mit kiván a jelen esetben a város érdeke. »Pedig ez nagyon világos. Mert minden athéninak azt kell »kívánni, hogy sem Sparta, sem Thebe tulságosan hatalmas »ne legyen. Most Thebe hanyatlott alá és Sparta ismét ter»jeszkedni akar, még pedig nemcsak Megalopolisról van szó, »hanem egyszersmind Messenéről is. Ha pedig Messene »veszélyben forog, kötelességünk, hogy segitséget nyujtsunk »neki, és bizonyára sokkal jobb, ha ezt most teszszük, mint »ha későbben. Nem mi vagyunk azok, kik szineinket változ»tatjuk, hanem Sparta kényszerit bennünket, hogy mivel »háborut kezd, ahhoz képest foglaljunk állást. A dolgok»nak most fennálló rendje már el van ismerve; mi történ»nik akkor, ha minden ujra meg ujra kérdésessé lesz? A »következetes politika nem abban áll, hogy mindig ugyan»azon a részen maradjunk, hanem abban, hogy változatlanul »ugyanazokat az elveket kövessük. Athén alapelve pedig »az, hogy mindig a jogtalanul szorongatottnak fogjuk párt»ját, hogy igy magunk iránt bizalmat keltsünk; meg az, »hogy az uralomvágy minden túlkapásainak ellene álljunk, »bárhonnan jőjjön is az. Ha mi most Oropust, melyet csa»logató étkül nyujtanak elénk, azon az áron akarjuk meg»vásárolni, hogy a félszigetet ismét Sparta uralma alá en»gedjük jutni: akkor a legjobb esetben is az, a mit kapunk, »épen nincs arányban azzal az árral, a melyet érte kérnek.

»Ha pedig Thebe szövetségeseit veszszük oltalmunk alá: »akkor joggal várhatjuk, hogy azok állandóan velünk fog»nak tartani. Ha tehát a thebeiek mostani szorongatott »helyzetökből győzelmesen menekülnek ki, akkor legalább »Peloponnesusban gyöngébbek lesznek; ha vesztenek a »thebaeiek, a félszigeten általok alapitott államok mégis »csak biztositva lesznek s továbbra is arra fognak szolgálni, »hogy Sparta terjeszkedési vágya elé korlátokat helyezze»nek. Igy hordjuk szívünkön minden körülmények közt »legjobban Athén érdekeit.«

Demosthenes hellen politikája itt már világosan ki van fejezve. Athénnak ismét elő kell lépni és államokat gyüjteni maga köré; de ezt nem ugy kell tennie, hogy erőszakosan vagy elhamarkodva igyekezzék ujra megteremteni az előbbi állapotokat, hanem óvatosan kell felhasználnia minden alkalmat, hogy a kisebb államok hathatós támogatása által ezek hálás közeledését és bizalmas csatlakozását kiérdemelje.

Ki mondhatott volna jogosan ellent Demosthenes világos és egyszerü politikájának? És még sem sikerült neki, hogy a polgárságot a helyes belátással egyező elhatározásokra birja. Athénban már nagyon hozzászoktak az emberek, hogy csak a jelenben éljenek, és a látszólag távol eső dolgokra rá se gondoljanak. A spartaiakat nem akadályozták tehát a Megalopolis ellen kezdett ellenségeskedésök folytatásában, és a Demosthenes jósolta veszélyek teljes mértékben bekövetkeztek volna, ha a phocisi háboru hirtelen új fordulatot nem vesz, s ez által a peloponnesusi viszonyok is egészen új fejlődést nem nyernek. Onomarchus leveretése következtében (69. l.) ugyanis a thebeiek még ugyanazon évben szabad kezet nyertek, s azzal az erélylyel,

mely még Epaminondas korából maradt rájok, Peloponnesusba nyomultak, egyesültek régi szövetségeseikkel és a spartaiakat fegyverszünetre kényszeritették. [103]).

Onomarchus leveretésének azonban még más következményei is voltak. Mert ez volt az első eset, hogy görög háboruban macedon fegyverek döntöttek, s macedon fegyverek határozták meg a hellen államoknak egymáshoz való állását. Fülöp urává lett Thessaliának és Thermopylaenél állott. Azonban esze ágában sem volt, hogy tétlenül itt várakozzék, mig a továbbnyomulásra alkalom kinálkozik. A thessaliai ügyeket hivatalnokaira és vezéreire bizta, s ő maga sietett a thraciai partokra, hol az athéniakra nézve épen oly veszélyes volt, mint Thermopylaenél (72. l.).

A thraciai partokon az athéniak Kersobleptesszel folytatott hosszu viszálkodások és alkudozások után annyit mégis kieszközölhettek, hogy a hellespontusi Chersonesus, ez a fontos félsziget, birtokukban maradt (104—5. l.). A szövetséges háboruban az athéniak sokat vesztettek, ez után tehát nagyon komolyan rajta kellett lenniök, hogy birtokaik maradványait magoknak biztositsák; a thraciai tengeren még leginkább megmaradt uralkodásuk. Itt birtokukhoz tartozott Lemnus, Imbrus, Scyrus sziget. Thasus szövetségben állott velök, valamint Tenedus és Prokonnesus is, és a thraciai tenger déli határánál Sciathus a körüle fekvő szigetcsoportokkal. Itt tehát birtokaik még némileg összefüggők voltak, volt sok kikötőjök hajórajaik számára melyek a thraciai félszigetet szemmel tartották. Mindamellett az ottani viszonyok nagyon bizonytalanok maradtak, és Kersobleptes, mihelyt tehette, állhatatosan azon czélra dolgozott, hogy a másik két fejedelem, Amadokus és Berisades, rovására birodalmát terjeszgesse.

Mintha csak Fülöp számára készültek volna ez állapotok, hogy a belviszályokba való ravasz beavatkozása által megvesse lábát a thraciai partokon, melyeknek birtokára szárazföldi és tengeri hadereje érdekében neki igen nagy szüksége volt. Legelőször 363-ban (106. ol. 1.) jelent meg itt, elkisérvén barátját, Pammenest (38. l.), midőn ez Ázsiába vezetett egy hadsereget (67. l.). Akkor bevette Abderát és Maroneát, és a thraciai fejedelemségek határáig nyomult előre, a hol Amadokus erélyesen ellene állott, mig Kersobleptes alkudozásba bocsátkozott vele.

Ez a hadjárat csak az első kémszemle volt; valami komolyabb veszély nem következett belőle; sőt sikerült Charesnak a macedon csapatokat megverni a Hebrus mellett, és ha az nem sikerült is neki, hogy a király hajóraját visszatértében elfogja, Sestust mégis meghóditotta, a Hellespontuson uralkodó ezen fontos helyet, melyet az athéniak Antalcidas békéjében elvesztettek, Timotheus által 365-ben ismét visszanyertek, öt évvel később azonban a velök mindig ellenségeskedő Abydos városának alattomossága következtében ujra elvesztettek s a thraciai fejedelmeknek voltak kénytelenek átengedni. Chares most gyarmatot telepitett oda Athénból, hogy ezt a fontos helyet ily módon biztositsa, mint azt már Lysander egykor a saját érdekében tenni szándékozott (V. 147. l.).

A thraciai ügyek most igen fontosakká váltak Athénra nézve; a polgárság a külpolitika egy tárgyával sem foglalkozott oly komolyan, mint ezzel, és Demosthenes is, a kinek Pontus félig hazája volt, és mint trierarcha, személyesen részt vett Kephisodotus alatt a hellespontusi hadjáratban (103. l.), még ugyanazon évben, melyben a mega-

lopolisiak érdekében felszólalt, alkalmat keresett magának, hogy a thraciai ügyben is beszédet tartson.

Kersobleptes ugyanis a legszorosabb viszonyban állott Charidemusszal. Mert ez utóbbi 360—59-ben (105 ol. 1.) az athéniakat, kik az ő hivására mentek Kephisodotus alatt Chersonesusba, áruló módon megtámadta, megverte és arra kényszeritette, hogy Kersobleptest a maga birtokain urnak ismerjék el. A fejedelem tehát igen sokat köszönhetett neki, s bizodalmas barátjává és sógorává fogadta.

Minthogy ezóta Charidemusnak többször akadt arra alkalma, hogy az athéniak érdekeit egyik-másik alkudozásnál tekintetbe vegye: előkelő helyzete miatt most ő lett a nap hőse, kiben a legnagyobb reményeket helyezték az athéniak, s kinek közvetitése által már mintegy teljesedve látták a thraciai viszonyokat illető kivánságaikat, sőt Amphipolisra vonatkozó reményeiket is. Tehát okos politikának tartották, hogy ezen nagy befolyásu embernek jó akaratát továbbra is biztositsák, annyival inkább, mert mindaz a megtiszteltetés, melyben őt részesiték, egyszersmind Kersobleptest is lekötelezi; és minthogy már neki előbb aranykoszorukat és egyéb megtisztelő ajándékokat adtak, most azt inditványozta Aristokrates, hogy Charidemus személyét, kinek sokat veszélyeztetett élete az athéniaknak mindennél drágább, különös oltalom alá helyezzék; tehát mindenki, a ki kezét rá merné tenni, az egész attikai birodalomban földönfutónak nyilvánittassék; s a ki a gyilkost védelmezné, legyen az egyes ember vagy község, az athéni szövetségből kitaszittassék.

Ezen inditvány ellen Euthykles törvény ellenességi vádat nyujtott be. Euthykles Demosthenessel együtt volt trierarcha azon tengeri hadjáratban, melynek Charidemus árulása

miatt oly szerencsétlen kimenetele lett, és Demosthenes fogalmazta számára a vádbeszédet. A szónok kimutatta mindenekelőtt, hogy Aristokrates inditványa minő ellentétben áll az attikai vérjog szabályaival, valamint az attikai alkotmány szellemével is, mely semmit sem akar tudni egyesek számára való kiváltságokról. Aztán meg az az ember, kinek ily köztársaság-ellenes kedvezményt szántak, az a zsoldos vezér és ingatag pártember, épen nem érdemes arra, hogy az athéni község ily módon kezeskedjék biztosságáról és neki mintegy testőrévé legyen. Majd kifejtette, hogy Charidemusnak bárminő megtiszteltetése tényleg nem egyéb, mint Kersobleptes részére tett nyilatkozat, mely után ez annyira vágyik. De erre sincs semmi ok; mert Kersobleptes egyáltalában megbízhatatlan s önző ember, ki az athéniakat csak saját czéljaira használja fel, csak akkor engedékeny és hajlékony, ha az attikai hadihajókat közel érzi magához, különben pedig ellenséges indulatú. Igy tartja a legnagyobb makacssággal még most is birtokában Kardia városát, minthogy az, fekvésénél fogva, igen fontos pont azon a földszoroson, mely Chersonesust a szárazfölddel összeköti. Ha Athén ezen nagyravágyó fejedelemnek kedvében jár, az által cserben hagyja a többieket, kik most a városnak szövetségesei, s elidegeniti őket magától; a kegyelt Kersobleptes pedig csak addig lesz hálás, mig rászorúl az athéniakra.

A törvényszék határozatát nem ismerjük. De nagyon valószinű, hogy az esküdtek nem tudták magokat arra határozni, hogy Aristokratest elitéljék, mert olyan férfiakat, mint Kersobleptes és Charidemus, nem akartak megsérteni. Természete volt akkor tájban a polgárságnak, hogy könynyelműen sokat reméltek egyes emberektől, és saját erejök megfeszitésétől vonakodván, mindent csak azoktól vártak.

Annyi azonban bizonyos, hogy Demosthenesnek Thraciára vonatkozó politikai elveit nem fogadták el, s hogy e dolog nemsokára megboszúlta magát. Mert midőn Fülöp, Thessalia meghóditása után, másodizben jelent meg Thraciában (72. l.), Amadokus, a ki Kersobleptes kitüntetése által sértve érezte magát, s kinek attikai segítségre semmi kilátása nem volt, — minden ellenállás nélkül megadta magát a királynak. A Hellespontus, Propontis és Pontus melletti városok is oltalma alá helyezték magokat; Fülöp most kényurakat nevezett ki, a kik az ő nevében uralkodtak, s így a Kersobleptes iránt tanusitott kedvezés egészen kárba veszett. Mert meghódolt ő is, s nagyravágyó terveivel együtt az athéniaknak benne helyezett reményei is füstbe mentek [104]).

Mig igy pusztúlt az athéniak birtoka és hatásköre, Demosthenes mindent elkövetett, hogy a mit elvesztettek, helyrepótolják, a mit elmulasztották, jóvátegyék, városuknak újra előnyös és becsületes összeköttetéseket szerezzenek; s e czélból most különösen a szigetekre tekintett.

Itt leginkább érezhető volt azon erős kéz hiánya, mely egykor akadályt vetett az ázsiai hatalmak minden túlkapásai elé; itt fejlődtek ki először oly viszonyok, melyek majd másutt is érezhetővé tették az Athénnal való új szövetkezés szükségét. Világosan kitünt, mennyire lehetetlen az, hogy az Európa és Ázsia közti szigetvilág semleges állapotban maradjon. Ezen szigeti államok politikai önállóságra képtelenek levén, hol ide, hol oda ingadoztak az olygarcha és demokrata pártok között (132. l.), és mint a szárazon Fülöp, úgy itt a kariai uralkodók avatkoztak bele a kisebb államok ügyeibe; jog és szerződések ellenére kényurakat tettek, kik a szigeteket kormányozták, s közelebbről Hali-

karnassus befolyása, közvetve a nagy király főurasága alá hajtották. Igy történt ez Kosban és Rhodusban. Mindamellett a szigeteken levő demokrata párt nem vesztette el minden reményét; Maussollus halála (351.) újra felbátorította őket, úgy, hogy a rhodusiak támogatás eszközlése végett követeket küldtek Athénba.

A követség azonban nem talált szives fogadtatásra. Az a lankadtság, mely az Eubulus és társai által vezérelt polgárságon uralkodott, azon bosszankodás álarcza alá rejtette magát, melyre magokat a rhodusiak irányában feljogosítva hitték. Azt mondták, hogy a rhodusiak váruknak a kariai zsoldosok által való elfoglaltatását teljesen megérdemelték azért, hogy Athéntól elpártoltak (108. l.); ha nem szívelhették el az attikaiak nyomását, most hadd tanúlják meg, mi a zsarnokok hatalmaskodása.

Bár ez a fölfogás egészen általános volt, Demosthenes mégis bátran föllépett ellene. Megtámadta azt, mint a mely kicsinyes és nem méltó az athéniakhoz. A helyett, hogy törzsrokonaik szorúltságán örvendve, összedugják kezöket, hálát kellene adniok az isteneknek azért, hogy távoli államok valahára ismét követeket küldenek Athénba és segítséget kérnek tőle. Itt nem személyekről van szó, hanem egy igen fontos ügyről. Ha a rhodusiak nem volnának is érdemesek a nagylelküségre, szabadságuk mindenesetre méltó a védelemre; s az athéniak a szabadság hivatott őrei. Világosan mutatja Samos példája, melyet Timotheus szerzett vissza az athéniaknak (94. l.), hogy az ellenség, ha jogtalan túlkapásait nyugodtan visszautasítják, azért még nem kezd háborút. Most sem kell tehát, azt mondta, valami perzsa háborútól félni, s még kevésbbé szabad egy nőtől, Artemisiától, való félelemnek Athént visszatartani kötelessége teljesitésétől. De

azt mondják talán, hogy a szerződések megtiltanak nekünk minden beavatkozást. Ezen szerződéseket azonban mások a legdurvábban megsértették; ha tehát Athén a maga részéről még mindig kötelezve érezi magát általok és magát csendesen meghúzza, mig az ellenség folytonosan előre halad: akkor ez nem lelkiismeretesség, hanem gyávaság, mely miatt a városnak szükségképen tönkre kell jutnia [105]).

Ezen beszédek mindegyike politikai tény volt. A befolyás szerzésének közönséges eszközeit büszkén megvetve, bátran szembeszállott Demosthenes a tömeg hangulatával és a hatalmasok terveivel. Nem akart más lenni, mint az igazság szószólója, és sem ellenséges támadás, sem gúny, sem megaláztatás, sőt törekvéseinek eredménytelensége sem volt képes őt az igazság szolgálatától eltántorítani.

De nem az Athén történeti hivatásáról való általános meggyőződés volt az, mely őt újra meg újra a harczba vezette; hanem egész politikája, mely ismertetett beszédeinek alapját képezi, a jelen helyzetre és bizonyos határozott veszélyekre vonatkozik, melyek kivülről és belülről a községet fenyegették. A Szigettengeren a régi kötelékek, az athéniak tétlensége miatt, mind jobban bomladoztak; a halikarnassusi fejedelmek hatalmok alá kerítették a kariai tengert, megszállva tartották Chiost is, mi alatt Lesbos perzsa befolyás alá jutott.

Azonban bármennyire megalázók voltak is ezen viszonyok, Athént ezen oldalról valami nagy veszély nem fenyegette. Hanem ugyanazon évben, melyben Demosthenes a thraciai tengeren járt hajójával (258. l.), Fülöp lépett Macedonia trónjára, s Athén nagy férfia ebben látta nyilvános működése kezdete óta hazája legnagyobb ellenségét, ki addig nem fog nyugodni, míg Athén hatalmának

és önállóságának maradványát is tönkre nem teszi. Látta, hogy az athéniak nem kerülhetik el a véle való élet-halál harczot, és mint Themistokles a perzsa háborut, Perikles a Sparta ellen valót, ugy látta Demosthenes a macedon háborut, mely még távol vidékeken folyt, a város falai alá nyomulni; és ama férfiakhoz hasonlóan polgári kötelességének tartotta, hogy a várost ezen elkerülhetetlen harczra előkészitse. Helyzetét különösen az tette nehézzé, hogy nemcsak a hadfolytatás eszközeire és módjára kellett rámutatnia, hanem át kellett alakitania a polgárságot s oly érzületet ébreszteni bennök, melyre mulhatatlanul szükség volt, ha Athén nem akart gyalázatosan elveszni.

Ezért támadta meg Demosthenes már Androtion elleni beszédében a polgárok és hatóságok engedékeny elveit, ezért Leptines helytelen pénzügyi törvényeit; ezért támadt ki oly haraggal azok ellen, kik alakoskodva háboruért kiabáltak, hogy a polgárok figyelmét a valódi veszélyektől elvonják; ezért mutatta ki a hajóssereg szervezetének tökéletlenségét, s ezért sürgette a Megalopolis és Rhodus érdekében tartott beszédjében, hogy Athénnak nemzeti politika folytatása által szükségkép vissza kell szerezni előbbi erkölcsi tekintélyét; belátta, hogy azon államok, melyeket előbb Thebe védelmezett, ha Athén elhagyja őket, Macedoniában fognak magoknak támaszt keresni. Aristokrates ellen tartott beszédében először emelte ki világosabban a háttérből Macedonia alakját; itt már nyiltan figyelmezteti polgártársait a király alattomosságára, kire előbb csak általánosságban tett czélzásokat.

Mindezek a tulajdonképi harcznak csak bevezető előcsatározásai voltak, melyekben Demosthenes nyilvános állást vívott ki magának, álláspontját világosan megjelölte,

s óvatosan bár, de a mellett szilárdul és állhatatosan szembeszállt és harczolt az uralkodó párttal. De még ugyanazon évben, melyben a rhodusiak érdekében beszélt, sőt ennél pár hóval előbb, fölvetette magát a macedon kérdést is, és megtartotta tulajdonképi első philippikáját.

Már igen sokszor volt e kérdés napirenden; de a vezérférfiak mindent elkövettek, hogy ne engedjék ezt előtérbe nyomulni, mert Eubulus befolyásának szükségkép azonnal vége lett volna, mihelyt a polgárok belátják, hogy erélyes politikát kell kezdeniök. Eubulus legközelebbi párthívei tehát abban egyeztek meg, hogy a helyzet komolyságát eltitkolják és minden izgalmat ébresztő fölvilágosítást elkerülnek. Az államférfiak ez eljárása tetszésre talált mindazon könnyelmű gondolkozású athéniaknál, kik kényelmökben nem akarták magokat zavartatni; s a legbuzgóbb támogatásra mindazoknál, kik Fülöp érdekében azon voltak, hogy a polgárok semmivel ne törődjenek. A királynak már ekkor is voltak emberei Athénban, kik mindenről értesítették, a mi a városban történt; jellemtelen emberek, nagyravágyó új emberek, árulók, kikre Demosthenes már a rhodusi beszédben világosan rámutatott. Ezek megnyerték magok részére a Spártához szító párt férfiait is, mert elhitették velök, hogy Fülöp a thebeieket meg fogja alázni és keresztülviszi Spárta visszahelyezési politikáját (253. l.). Ehhez járult az alkotmányellenes irány, mely nagyon el volt terjedve, s gyülölt minden népmozgalmat, s bosszúsan nézte a demokratia minden ébredezését. A ki Isokratesszel tartott, az ki nem állhatta azon nyugtalan embereket, a kik mindig vihart jeleznek és a szabadságot a veszélyben találják föl. A bölcseleti miveltségü emberek is ellene voltak minden hazafias mozgalomnak, s még pedig nemcsak azok, kik

elvből visszavonultak minden állami tevékenységtől, hanem olyanok is, a kik szolgálták hazájokat, még pedig oly derekasan szolgálták, mint az »igaz lelkű« Phocion (V. 349. l.), ki mintegy husz évvel idősebb volt Demosthenesnél, a ki a megromlott társadalomban a legerkölcsösebb életet élte, a ki bátran kimondta meggyőződését és kardjával is kitüntette magát, de a ki mindig csak a legközelebbi feladatokkal foglalkozott s szélesebb látásköre és szabadabb tekintete nem volt, a ki nem tudott lelkesülni a város becsületeért, nem tudott bizni polgártársaiban, s épen ezért minden személyes vitézsége mellett is a béke-politika képviselője s Eubulus pártjának fő-fő támasza volt, mely párt senkit sem látott szivesebben a vezérkarban, mint Phociont s újra megválasztatását mindig a legnagyobb igyekezettel mozdította elő.

Demosthenesnek tehát a legkülönbözőbb irányok hatalmas szövetsége ellen kellett harczolnia. Kényelmes élvezni vágyás, árulás, demokratia-ellenes hangulat, kislelkü elcsüggedés, korlátolt itélet, rövidlátás és a szokás hatalma — mind-mind egyesült Eubulus támogatására. Eubulus az államháztartásban jó rendet tudott tartani és évi maradékokat eszközölni ki, melyek a szegények részére estek. Politikáját az időhöz mértnek, sőt az egyedül lehetőnek tartották. Ki gondolt volna arra, hogy ez a kormányrendszer az államtest velejét fölemészti, s a haza létele áll a koczkán?! Legelőször és évek hosszú során át egyedül Demosthenes ismerte föl ez állapotot; mint hűséges őr, ott állt az alkotmány tetején s időnként mind nagyobb erővel szórta onnan szét az igazság fénysugarait az aluszékony és gyáva önámításban ringatódzó polgárokra.[106])

Már hatodik esztendeje járta, mióta megkezdték a

macedon háborút, hogy Amphipolisért bosszút álljanak (49. l.). Azóta úgy húzódott tovább e háború, mint valami sorvasztó nyavalya. Athén folytonosan hátrált, s a helyett, hogy saját országában fenyítették volna meg a királyt, a mint szándékukban volt, örültek, ha az attikai területen nem háborgatták őket. Hisz már a macedon kalózok még a szent hajót is elrabolták a marathoni öbölből!

Bár mindent elkövettek is hát az Eubulus párti szónokok, hogy a polgárok aggodalmát eltávolítsák: az emberek gondolatjokban mégis Fülöppel foglalkoztak, és miután sokáig azon igyekeztek, hogy semmibe sem vegyék, most végre az a kiállhatatlan ember, a kinek útjait nem lehetett kiszámítani, a ki egyre valami váratlannal lepte meg a világot, — lázas izgalomban tartotta mindnyájokat. Róla folyt a beszéd a piaczon és a népgyülésben; a ki róla valamit tudott mondani, hogy hol jár, mi terveket főz, mily nyilatkozatokat tett — az hozta a polgároknak a legfontosabb ujságot. És ha egyszer-egyszer újabb erőszakos tettéről hallottak, azonnal lángra lobbant bennök a harag tüze, s kifakadtak az ellen a barbar király ellen, ki a világ rendje ellenére a helleneken merészel uralkodni akarni. Fenyegető nyilatkozatokat adtak ki és hathatós határozatokat hoztak; de minden rendszabály foganatosítás nélkül maradt vagy elkésett, és az ily felhevülések után ismét teljes csüggetegség állott be. A gyülölt ellenségnek nem tudtak elébe kerülni, nyugodni nem tudó erélyességével szemben tervtelenül vesztegeltek, visszasülyedtek ismét tompultságukba és engedték feléjök közelegni az elkerülhetetlent.[107])

Ekkor, midőn 351. tavaszán a macedon háború kérdése ismét előkerült a népgyülésben, mindazok előtt, kik

közönségesen beszélni szoktak ebben az ügyben, egészen váratlanul Demosthenes lépett föl, nem azért, hogy a szokottakat ismételje, hanem hogy ez ügynek eddigi tárgyalásmódjával egyszer-mindenkorra szakitson. A szorongató szükség nem a jelen pillanatra szorítkozott, s nem gyors segítségről volt szó. A szónok tehát fölhivhatta polgártársait, hogy a háború kérdését egész általánosságban vegyék szemügyre s oly tervet készítsenek, mely a jövőt veszi számításba.

»Bizony« így szólt Demosthenes polgártársaihoz — »kellemetlen helyzetben vagytok és van okotok a levert»ségre. Ügyeitek elég rosszul állanak, de voltaképen csak »azért, mert semmit sem tettetek abból, a mi szükséges; s »épen ebből meríthettek vigasztalást, mert már ez sem ma»radna fenn számotokra, ha kötelességteket megtettétek »volna és mégis ily szerencsétlenek volnátok. Változzatok »meg, akkor tán sorsotok is megváltozik; mert azt, a ki »vitéz, éber és tevékeny, követni szokta a szerencse. Hisz a »macedonok hatalma, mely csekély kezdetből oly nagygyá »lett, nem isteni hatalom; alá van az vetve az emberi sors min»den változásainak, sőt nagyon gyenge lábon áll. A leggo»noszabb ellenség, mely Athént fenyegeti, nem Macedonia »királya, hanem az, hogy elhagyjátok magatokat, és ez, ha »Fülöp ma meghalna, holnap más Fülöpöt teremtene szá»motokra. Amphipolist vissza akarjátok szerezni, és oly ke»véssé vagytok hozzá készülve, hogy, ha a szerencse ma e »várossal benneteket megkinálna, nem volnátok készen an»nak átvételére. Haderőt kell tehát teremteni, a milyen te»hetségünktől telik. Kis haderőt, (mert ahhoz, — hogy szá»razföldi sereggel nyomuljunk a király ellen, nagyon gyöngék »vagyunk), de ezen haderőnek mindig kint kell lenni a »tengeren, nehogy a készülődésekkel elteljék a cselekvésre

»alkalmas idő. Mert most olyanformán vagytok készülődés-
»tekkel, mint az ökölharczot vívó barbár; ez mindig oda kap,
»a hol már megütötték, s ha az ellenfél más helyre méri csa-
»pását, kezét ismét arra a helyre teszi; de arra, hogy felfogja
»a vágást s ellenének szeméből kilesse a szándékát, arra már
»nagyon ügyetlen és esetlen. Egy működő hadtestre van
»tehát szükségünk, mely az éjszaki vizeken állomásozzék,
»Lemnuson vagy Thasuson, a hol kisszerű háborúban is
»alkalmas lesz az ellenségre érzékeny csapást mérni s őt
»nyereséges zsákmányló-hadjárataiban feltartóztatni. S az-
»tán ezen haderőnek nem szabad megbizhatatlan zsoldos
»csapatokból állani; 2000 harczos közt legalább 500, s 200
»lovas közt legalább 50 polgárnak kell lenni, kik a felügye-
»letet vigyék. A hova Athén polgárai mennek, oda elmen-
»nek velök a város istenei is. A hajóslegénység számára
»elegendő tiz gyorsevezős hajó, s az egész hadikészület:
»hajók, gyalogság, lovasság nem kerül többe kilenczven
»talentumnál (210,000 for.), egy ily felkészülés nem mulja
»felül erőtöket. De minden attól függ, hogy azt, a mit te-
»szünk, valóban és rendben tegyük meg. Mert ha azt kérdem
»tőletek, hogy eshetik az, hogy Dionysiáitokat és Panathe-
»naeáitokat évről-évről mindig a kellő időben ünneplitek:
»ennek okát abban fogjátok találni, hogy mindez törvény
»által van megállapítva és mindenki jól tudja előre, hogy
»hol a helye. Nem szabad azért a legfontosabb dolgotokat
»sem szabályt nem ismerő önkénynek dobni oda.«

Az első philippika korszakot alkot Athén történetében; nem azért, mintha e beszédnek valami nagyszerű eredménye lett volna, hanem mert abban az állam legfontosabb ügyét illetőleg biztos programm állíttatott fel, és bátran szó emeltetett az uralkodó kormányrendszer ellen-

Demosthenes most mint nyilt ellenség állott Eubulusszal szemközt, s habár még nem alkotott is pártot magának, (mert kezdettől fogva nem egy pártot akart megnyerni maga részére, hanem a polgárságot), szavai mégis gyujtó hatást gyakoroltak, és a polgárok lelkét szorongás töltötte el, midőn hallották intő szózatát: Mig itt nyugodtan ültök, mindenfelől körülfognak benneteket, mint midőn a vadász mind szükebbre szorítja a vad körül a tért hálóival! A politika ellenkező útjai ki voltak mutatva; ez a béke embereit is kizavarta nyugalmukból: megmozdultak és magok részéről is kezdeni akartak valamihez, hogy ne lehessen őket teljes tétlenséggel vádolni. S erre kedvező alkalmat találtak az euboeai ügyekben.[108])

Euboeát Perikles Attika kiegészítő részévé tette. Mióta ez a viszony megszünt, azóta a szigeten nem volt béke és nyugalom. Arra nem volt alkalmas Euboea, hogy egységes és önálló egészet képezzen. A régi ellentétek ujra föléledtek a sziget különböző városai között, s ezekhez járultak még a kivülről jövő befolyások, melyek csak növelték a belső forrongást. Mert lehetetlen volt, hogy az a sziget, mely Thessaliától egész Attikáig elnyult a szárazföld hosszában, érintetlen maradjon a szárazföldi zavargásoktól. Az athéniak nem mondhattak le Euboeáról, mert ez, terményei miatt, nélkülözhetetlen kiegészítő része volt saját országuknak, és ha ellenséges kezekben volt, partjaikat folytonosan fenyegette. A thebeiek meg úgy tekintették e szigetet, mint Boeotia természetes függelékét; és ha az éjszaki fejedelmek Közép-Görögországon uralkodni akartak, mindenekelőtt Euboeára kellett befolyást szerezniök.

Ezért hát mindenfelől áhítoztak e szerencsétlen sziget birtokára s oly harctérré lett ez, melyen a legkülönbö-

zőbb országok politikája találkozott, s a belső pártvillongásokat egyre szították a szomszédállamok, hogy egyes pártfőnökök támogatása által a szigeten befolyást nyerjenek. Igy tette be a pheraei Jason Neogenes tyrannust Oreusba, a spartaiak ezt elkergették és Alcetast tették oda parancsnoknak. Ezt ugyanazon évben (377.) egy thebei hadcsapat elűzte, és most az egész sziget az attikai-boeotiai tengeri szövetséghez csatlakozott.

Ezek minden tekintetben a legkedvezőbb viszonyok voltak, s egy Euboeára vetett pillantás világossá tehette volna az attikai államférfiak előtt, hogy a józan politika szükségkép azt követeli, hogy Thebével jó szomszédságban legyenek. Mert mihelyt a leuktrai ütközet ideje táján a két állam távolodni kezdett egymástól: azonnal megkezdődött a szigetért való versengés, s az attikai és thebei párt ellenséges állást foglalt el a városokban. Az utóbbi lett a győztes; Themison, Eretria zsarnok-uralkodója, kieszközölte az oropusiak elpártolását, mely az athéniakra igen érzékeny veszteség volt (V. 442. l.), és az egész Euboea Thebe számára állított katonákat, mig Timotheus 357. évi szerencsés hadjárata által a thebei befolyásnak véget nem vetett.

De azért a sziget birtoka épen nem lett biztos. Mert a városokban, melyeknek önállóságát teljesen visszaadták, nem lehetett bizni; ismét zsarnokok kezébe kerültek, kik semmit sem adtak a községekre, és a pártok versengése megint kül beavatkozásokra szolgáltatott alkalmat. Fülöp Thessaliából kinyujtotta kezét a szigetre (72. l.); leveleket küldött a szigetbeli községekhez, melyekben értésökre adta, mily visszás dolog az, hogy Athénban keresnek támaszt, oly államban, mely maga magát sem tudja megvédelmezni; támogatása alá vette Kalliast, a chalcisi zsarno-

kot, és szította a viszálkodás tüzét a városokban. Ez akkor tájban történt, midőn Demosthenes az első philippikáját tartotta, s nem sokkal azután Plutarchus, ki Eretriában mint kényúr kormányzott, segítségért folyamodott Athénhoz, mert az eretriai ellenpárt ellenében, melynek élén Kleitarchus állott, saját erejével nem tudta magát fentartani.

Plutarchusnak befolyásos ismerősei voltak Athénban, igy nevezetesen Meidiasnak, Eubulus egyik párthivének, családja. Meidias egyike volt a város leggazdagabb embereinek, kik fényűző fenhéjázással hánytorgatták magokat a nép előtt (114. l.), önfejü és felfuvalkodott ember, a ki társadalmi állásában bizva, mindent megengedett magának. Vele együtt Eubulus egész pártja támogatta Plutarchus kérelmét; meg akarta e párt mutatni, hogy ha kell, erélyt is tud kifejteni; azt hitte, hogy könnyü szerrel kieszközölheti a szerencsés eredményt, s minthogy e közeli és nélkülözhetetlen szigetet illető vállalatok mindig nagy tetszéssel fogadtattak, csakugyan sikerült neki nagy harczi lelkesedést ébreszteni a polgárságban.[109])

Demosthenes azonban ellene volt e vállalatnak. Bátor lélekkel föllépett ellene egészen egyedül, s határtalan ingerültséget támasztott maga ellen. Elmondták daczosnak, önfejűnek, a ki az athéniakat mindig tettekre ösztökéli, a ki csak kevéssel ezelőtt még a távoli Rhodusba akarta hajóikat küldeni, s most csak azért szegül ellene egy vállalatnak, mert annak ajánlása nem ő tőle került ki. De Demosthenes nem volt az a tüzes agitator, kinek kedve telik a hadi lármában. Heves türelmetlensége a legnagyobb meggondoltsággal párosult; és semmi sem lehetett jobban ellenére, mint ha hazája méltatlan czélokra akarta erejét

pazarolni. Hogy helyeselhette volna tehát azt a vállalatot, melynek czélja egy zsarnok támogatása volt, egy zsarnoké, ki saját községével van harczban! Demosthenes azt akarta, hogy az athéniak csak nemzeti czélokra s a hellenek szabadsága érdekében fogjanak fegyvert. Látta azt is, hogy a jelen háborúnak személyes érdek és összebeszélés a mozgatói, s előre tudta, hogy a szövetségesek megbizhatatlansága miatt nagy áldozataiknak sem dicsőség, sem hatalmuk nagyobbodása nem lesz a jutalma.

Föllépésének nem lett semmi eredménye. Az athéniak február végén Phocion vezérlete alatt kiindultak a hadjáratra, polgárok és zsoldosok lóháton és gyalogosan. Maga Demosthenes is ott volt. A lovasok előre nyomultak és Arguránál, Chalcistól éjszakra foglaltak állást, valószinüleg azért, hogy útját vágják a macedoniai segédcsapatoknak. A többi csapatok a legközelebbi révnél (Porthmos) átkeltek s minthogy a part melletti út, a mint előre föltehetjük, el volt zárva, a hegység felé nyomultak előre, hogy igy jussanak Eretriába. A mint Tamynae felé mentek, egyszerre csak egy hegyszorosban azt vették észre, hogy a vidéket jól ismerő ellenség körülfogta őket. Most kitünt, hogy az egész Euboea fegyverben állott az athéniak ellen; a chalcisi zsarnokok is Kleitarchus mellé állottak. Phocion a legveszedelmesebb helyzetbe jutott; szövetségeseitől elárultatva, egy dombon elsánczolta magát, s csak nagy ügygyelbajjal tudta az ellenség túlnyomó erejét feltartóztatni.

A legborzasztóbb hirek érkeztek Athénba s mindenkit áldozatkészségre buzdítottak. Gazdag polgárok hadihajókat ajándékoztak az államnak, az otthon maradt csapatok mind elindúltak, hogy Phocion felszabadítására siessenek, kit az ellenség már a tengerparttól is elvágott; és hogy a pénz-

szükségen segítve legyen, Apollodorus azon hazafias indítvánnyal állott elő, hogy az évi jövedelem összes fölöslegét a hadi pénztárba tegyék át.

E közben sikerült Phocionnak egy dicsőséges csatában áttörni az ellenség sorain s a nyár közepén szerencsésen visszaérkezett Athénba; de az az őrség, melyet a sziget legkeskenyebb részén, Zaretra váracskában hátrahagyott, hogy egy ponton legalább megvesse lábát Euboeán, — Plutarchus hűtlensége következtében ellenséges fogságba került Ötven talentumon (117,750 forint) kellett ezt kiváltani; az egész Euboea elveszett, s a sok áldozatnak, melyek az állam pénztárát teljesen kimerítették, nem lett más eredménye, mint egy gyalázatos leveretés s a legnagyobb elcsüggedés.[110])

Ennek a szerencsétlen hadjáratnak még egyéb rossz következményei is voltak mind Athénra, mind Demosthenesre. Apollodorus, egy Pasion nevü gazdag pénzváltó fia volt, s ezt leszámítva, nem igen tudott valami nagy tekintélyt szerezni magának Athénban. Egyszer mint trierarcha Siciliába ment, hogy azon időben, midőn Dionysius a hellen ügyekbe beleavatkozott (V. 415.l.), közte és Athén közt barátságos viszonyt hozzon létre (368; 103. ol. 1.). Ez után vagyonát pazarlásával tönkrejuttatta s nagyszámu pörei által, melyekkel kárpótlásul pénzre akart szert tenni, — rossz hirbe keverte magát.

Apollodorus könnyelmű és megbizhatatlan ember volt, kinek hazafisága többet ártott, mint használt az államnak; mert csupa hiúságból állami szolgálataiban is pazarló volt s a maga hajóin elkapatta s elrontotta a tengerészkatonákat. Inditványa azonban becsületet szerzett neki a tanács előtt, mint a melylyel szerintök, belátásáról, jóaka-

ratáról, s bátorságáról tett tanúbizonyságot. Hivataltársai helyeselték az indítványt; a népgyülés elé terjesztették, s ez elfogadta. Minden a legjobb rendben történt. Az indítványt magok a körülmények ajánlották. És Apollodorus a lehető legnagyobb elővigyázatot tanusította eljárásában, a mennyiben azt indítványozta, hogy a polgárok arra szavazzanak, vajjon a fölösleg a hadi pénztárba adassék-e, vagy az ünnepi kaszszába; tehát rájok volt hagyva a polgárokra, hogy az indítványozó értelmében ők magok mondják ki az alternativa első részét. De mihelyt kedvezőbb hirek érkeztek a harcztérről, Stephanus azonnal törvénysértési vádat nyujtott be Apollodorus ellen, és mindenféle cselszövényekkel sikerült elitéltetését keresztülvinni.

Mint előre föltehetjük, Stephanust Eubulus ösztönözte erre a lépésre, s miután ez oly jól ütött ki, most Eubulus maga lépett elő, s oly törvényt hozatott, hogy a ki jövőre indítványozni merészli az ünnepre való pénzeknek hadi czélokra fordítását, halállal bünhödjék. Ez a törvény úgy volt szerkesztve, mintha Apollodorus az államra veszélyes újítást indítványozott volna, melynek ismét előfordulása ellen az államot oltalmazni kell; holott ő voltaképen egy meggyökerezett visszaélés ellen az egyedüli törvényes dolgot juttatta érvényre. Ezt a visszaélést most Eubulus rendszeresítette s törvényerőre emelte s ez által oly kárt okozott az államnak, mely sokkal nagyobb volt, mint a mit a csatamzeőn szenvedett. A szerencsétlen háborúnak következménye tehát nem az lett, hogy azon párt, mely a meggondolt polgárok ellenzése daczára háborúba vitte az államot, ennek következtében, a mint megérdemelte, elvesztette volna a bizalmat; hanem inkább ez a párt a maga vereségét a legnagyobb vakmerőséggel diadalmenetté vál-

toztatta át, terrorismusát tökéletességre vitte, a legjobbat, a mi az athéniaknak még birtokában volt, a szólásszabadságot, megtámadta, és az eddigi rossz kormányzást szilárdabbá tette, mint valaha volt.[111])

Azonban Demosthenesnek nemcsak a közügyek ezen szomorú fordulata okozott keserűséget, hanem ezenkivül még saját személyét is belekeverték a harczba. A pártok szenvedélyessége egyre növekedett; Eubulus pártja nem nézhetett jó szemmel Demosthenesre, s különösen Meidias volt az, a ki politikai és személyes okok miatt (226. s köv. l.) feladatúl tűzte maga elébe, hogy őt minden módon üldözze, becsületétől megfoszsza és tekintélyét a nép előtt mindenkorra tönkre tegye. Midőn azért Demosthenes ugyanazon év tavaszán, melyben az euboeai hadjárat történt, Dionysus ünnepére a chorus kiállítását a saját törzse helyett önként magára vállalta, Meidias mindent megmozgatott, hogy őt a hazafias bőkezűség jó hirnevétől megfoszsza, s aljas boszszúja hevétől végre annyira elragadtatta magát, hogy az ünnep napján nyilvánosan arczul ütötte. Ez által Meidias elérte ugyan azt, hogy Demosthenes nem nyerte el a megtisztelő jutalmat, de aztán ő maga is bajba keveredett. A polgárság az ünnepre következő napon a szent helyen egybegyülvén, teljesen alaposnak ismerte el a megsértett karvezető panaszát s egyhangulag kárhoztató itéletet mondott ellensége helytelen magaviseletére.

A személyi harczot az euboeai háború alatt nagy elkeseredettséggel folytatták. Mindent elkövettek, hogy Demosthenest visszaijeszszék az igazság további keresésétől; rá akarták kenni, hogy ő az oka a hadjáratban szenvedett kudarcznak; Meidias elleni panaszát a rája szórt legterhelőbb vádakkal akarták ellensúlyozni azzal akarták gyanú-

sítani, hogy mint szökevény odahagyta a háborút, s azzal vádolták, hogy része van azon gyilkosságban, melyet egyik ismerőse, Aristarchus, követett el. Eubulus egész pártja összeesküdt ellene, hogy tönkre tegye. Jelleme ellen mért támadásaik sikertelenek maradtak, de annyit mégis kivittek, hogy Demosthenes, ki a polgárság nyilatkozatában becsületét illetőleg teljes elégtételt nyert, végre felhagyott a Meidias elleni sérelmi perrel, s hajlandó lett egyességre lépni.[112])

Alig szabadúlt meg Demosthenes e bosszantó pereskedéstől, oly esemény adta elő magát, mely őt ismét a szószékre szólította és a nyilvános ügyekben való tevékenységét teljesen igénybe vette. Oly esemény volt ez, melyre már régóta figyelt, melyet várva várt, s melynek bekövetkezését hihetőleg siettette is. Mert mindazon helleneknek, kiket még Fülöp közvetetlenül fenyegetett, szükségképen Athénra kellett tekinteniök, mihelyt hirül vették, hogy az athéniak határozottabb politikát kezdenek folytatni; s így történt, hogy az az egyetlen ellenállásra képes hatalom, mely még Athénon kivül fennállt, Fülöptől elpártolt s az athéniakat kinálta meg szövetségével. S ez a hatalom Olynthus volt (72. l.).

Olynthus az ó-kor egyik legnevezetesebb városa. A hellen világ legszélén feküdt, Macedonia és Thracia közt, s fontosságát épen ezen szélső fekvésének köszönte, mert sokkal könnyebben érintkezhetett az éjszaki birodalmakkal, mint a többi gyarmatvárosok; s az a rendkivüli erő, melyet Olynthus kifejtett, kétségkivül abban leli magyarázatát, hogy itt a hellen szellem az éjszaki népek erejével a leg-

szerencsésebb módon egyesült. Ugyanis thraciai földön alapíttatott s eredetileg a bottiaiak gyarmata volt (12. l.), majd a perzsa háborúk idejében chalcisi telepítvényesek népesítették be s a városnak ezóta vegyes népessége volt, és talán seholsem volt kedvezőbb alkalom a különböző nemzetiségek összeolvadására, sehol sem laktak görög, félgörög és barbár törzsökök oly szorosan összezsúfolva, mint a chalcisi három félsziget felföldjén.

Azonban Olynthus emelkedését nem kizárólag a város polgársága idézte elő; okot szolgáltatott erre Macedonia befolyása is, mely először ez alkalommal gyakorolt hatást a görög államügyekre. Olynthus ugyanis Perdikkas ösztönzésére lett a chalcisi gyarmatország központjává; ő volt az, a ki Brasidas vállalatát előmozdította, melynek következményeit Athén sohasem heverte ki.

Ezután az olynthusiak minden irányban függetlenek és önállók lettek. Fentartották önkormányzatukat Athénnal szemben; midőn a korinthusi szövetség megalakult, föltámadtak Spárta főurasága ellen s Antalcidas békéje idejében a legnagyobb csendben egy nagy államot alkottak, mely több mint harmincz független, s közös hadiszervezettel és egyenlő polgári jogokkal biró várost foglalt magában, meg volt áldva minden segédforrással s a legszerencsésebben feküdt, hogy mindenfelé előnyomulhasson; volt szárazföldi és tengeri hadserege, s kitünő lovasság is állott rendelkezésére. A harczias thrák népnek egész törzsei függöttek tőle és katonákat szolgáltattak hadseregébe. Egy hatalom sem tudott a büszke köztársaság elé korlátokat vetni, legkevésbbé Macedonia, a mely belső zavarok és trónöröklési viszályok által gyöngítve, a legveszedelmesebb ellenségét ismerte most fel azon államban, melynek nagysá-

gához ő tette le az alapkövet. Alsó Macedonia városai, a görögökhöz rokon lakosaikkal, az olynthusiakhoz csatlakoztak; Amyntas a legnagyobb szorultságba jutott, s úgy látszott, hogy a Temenidák kezéből azon hivatást, hogy macedon-görög birodalmat alapítsanak, Olynthus egyszer mindenkorra kiragadta (V. 290. l.). Az olynthusiak arra is gondot fordítottak, hogy külföldi összeköttetések által szerzeményeiket biztosítsák és nagyhatalmi állásukat megszilárdítsák; e czélból szövetségre akartak lépni Athénnal és Thebével (383; 99. ol. 2.)

E tervek arra indították Spártát, hogy, mint az Antalcidas-féle béke végrehajtója, beavatkozzék Olynthus ügyeibe, s ennek folytán Olynthus több évi háború után elvesztette hatalmi állását (V. 305. l.); megalázták, de nem törték meg, és Spártának nem volt hatalmában a nyert győzelmet kizsákmányolni. Helyette Athén lépett föl fenyegető hatalomként a maga tengeri szövetségével; 373. évben megpróbálta, hogy ismét megfészkelje magát a thraciai és macedoniai partokon, és megszerezze azon városokat, melyek még akkor is daczoltak vele, midőn hatalma tetőpontján állott.

Ezen politikának az olynthusiak kezdettől fogva a legnagyobb erővel ellene szegültek; újra összeszedték erejöket; városukat, hadseregöket megnagyobbították, szövetségüket nagyobb terjedelművé tették, úgy, hogy Amphipolis is, miután chalcisi polgárokat fogadott be, katonákat állított hadseregökbe, s az olynthusiak 365. (103. ol. 3.) körül még hatalmasabbak voltak, mint bármikor azelőtt. Ezért támogatta oly buzgón III. Perdikkas Timotheus vállalatát, a ki 364-ben fényes eredménynyel folytatta a chalcidicei háborút, több mint harmincz várost meghódított és magát

Olynthust is fenyegette (95. l.). De a város tartotta magát; szivós ellenállási erejével megakadályozta, hogy az attikai hódításoknak tartós eredménye legyen, s Timotheus utódának, Kallisthenesnek, már sokkal nehezebb lett a helyzete. Mert Perdikkas azonnal felhagyott az athéni szövetséggel, miután a kivánt hasznot kivette belőle; s felhasználta Olynthus meggyengülését, hogy egyes városokat, a melyek nem támaszkodhattak többé fővárosuk védelmére névszerint Amphipolist is, oltalmába vegye, s csapataival Athén ellen védelmezze. Kallisthenes vállalata oly hátrányos egyességgel végződött, hogy érte Kallisthenest Athénban halálra itélték, s mindazon eredmény, melyet Timotheus kivívott, 362. körül már elveszettnek volt tekinthető (98. l.)

Midőn Fülöp király trónra lépett, azonnal belátta, hogy ránézve a legnagyobb fontosságú dolog, hogy Olynthus és Athén közt szövetséget ne engedjen létrejönni, s mindenekelőtt azon volt, hogy mind a két várost megnyugtassa Amphipolisból kivonta a megszálló sereget s az athéniakkal elhitette, hogy ez már annyi, mintha nekik a várost általadta volna, s az olynthusiakkal szemben is úgy viselte magát, mint barátjok és szövetségesök. Ezek természetesen gondolkodóba estek, midőn a király Amphipolist haddal támadta meg (48. l.) s akkor mindjárt követeket küldtek Athénba; de Fülöp meg tudta hiúsítani a követség jó sikerét s az olynthusiakat kegyelmes bánásmódjával el tudta vakítani. Azon háborúban, mely Amphipolis eleste után közte és Athén közt támadt, maga részére nyerte őket s átengedte nekik Anthemust és Potidaeát (72. l.); az olynthusiak sohasem érezték magokat ily boldogoknak és ily biztosságban, s vakon hitték, hogy a királynak komoly

szándéka az eddig szerzett vidékekkel megelégedni és birodalma határán az ő városukat, a hozzá tartozó szövetséges helyekkel, független államnak háborítatlanúl meghagyni.

Midőn azonban Fülöp a város háta mögött Thracia ellen kinyujtotta kezét; midőn meghódította Thessaliát, legyőzte a phocisiakat, s igy a leggyengébb látásúak előtt is világosan kimutatta, hogy mennyit ád barátjaira és szövetségeseire: akkor az olynthusiak sem maradhattak többé helyzetök iránt csalódásban. Borzadva látták be félelmes magokra hagyottságukat, melyet Athénnal való ellenségeskedésök által ők magok idéztek elő; megértették, hogy önállásuk Fülöp kegyelmétől függ, s csak addig fog tartani, mig neki tetszik, s érdekei kivánják. Bármily hatalmas és tevékeny volt is tehát náluk azon párt, mely a király kezére dolgozott: mindamellett győzött még egyszer a szabadság régi szeretete, elhatározták, hogy végső harczra készülnek, s igy, hogy életöket megmentsék, mint előbb Neapolis és más városok tették, a legutolsó órában Athénhoz fordúltak, mely város, Thermopylae megszállása által (70. l.) megmutatta, hogy még mindig nem felejtette el régi hivatását, hogy neki a hellen szabadság előharczosának kell lenni [113]).

Az olynthusiak óvatosan jártak el. Először követeket küldtek Athénba, hogy azon ellenségeskedést, melyet négy évvel előbb Fülöppel együtt Athén ellen megújítottak, megszüntessék (352; 107. ol. 1.). Ez még nem volt szakítás, mert azt nem lehet föltenni, hogy az olynthusiak ilyesféle elhatározási jogukról lemondtak volna. A király természetesen, ebben már ellenszegülést látott. De nem lépett azonnal föl ellenök, hanem pártfeleire hagyta, hogy a mozgalomnak ellene működjenek, s ezeknek oly nagy volt a befo-

lyásuk, hogy még most is keresztűlvihették a hazafias párt egyes szóvivőinek, mint pl. Apollonidesnek, száműzetését.

Az első követség alkalmával óvatosan kitértek az olynthusiak minden szorosabb csatlakozás elől, a melytől pedig az athéniak nem vonakodtak volna; de nemsokára észrevették, hogy a királylyal tényleg már szakítottak, habár ez haragját még nem nyilvánította is s csak thraciai hadjáratai alkalmával mutatta magát fenyegetőleg a szövetségi terület határain. Sőt a város követeivel el akarta hitetni, hogy semmi okuk nincs a félelemre. A polgárok azonban nem biztak benne, s mig Fülöp Illyriában és Epirusban járt, egy második követséget küldtek Athénba, s területök biztosítása végett segédcsapatokat kértek.

A veszély nőttön nőtt s egy közbejött esemény csak növelte az általános feszültséget. A királynak egy mostoha testvére Olynthusba menekült; a király kiadatását követelte, de a város megtagadta. Olynthus, ha már a harczra eltökélte magát, úgy vélte, hogy ezen pontban nem szabad engednie, a hol teljesen jogos téren állott. Mert egy becsületszerető község hogyan mondhatott volna le önként azon szent jogáról, hogy vendégbarátait védelmezze! Ezenkivül a királyi herczeg személye bizonyosan nem volt minden fontosság nélküli; legalább Fülöp által való szenvedélyes üldöztetéséből azt lehet következtetni, hogy a herczegnek pártja volt Macedoniában. E dolog eldöntötte a háború kérdését. A macedonok előnyomúltak az ellenszegülő város ellen, s most Olynthus a harmadik követséget küldte Athénba, hogy haladéktalanul megkösse az egyességet a háború együttes folytatására [114]).

A dolgok állása olyan volt, mint akkor, midőn Amphipolis kért segítséget Fülöp ellen (46. l.). Olynthus,

épenúgy mint Amphipolis, előbb szövetségese volt az athéniaknak s később elpártolt tőlök, s az egyik, mint a másik, nagy károkat okozott nekik; majd mindkettőt a saját szorúlt helyzete vitte vissza az athéniakhoz. De az előbbi alkalommal az athéniak még csalódásban lehettek Fülöp valódi szándékai felől, most azonban már nyilvánvalók voltak azok, s annak, a ki látni akart, be kellett látnia, hogy saját veszedelmök nélkül Olynthust nem engedhetik elbukni, mint a mely Attika hatalmának a legutolsó ellenállásra képes előbástyája.

Athénban csakugyan távol is voltak attól, hogy az olynthusiaknak kicsinyesen felhányják előbbi jogtalan viseletöket, mint a hogy Amphipolisszal tették; de a hangulat lanyha volt, s a szónokok között senki sem találkozott az egy Demosthenesen kivül, a ki ez ügyet kellő komolysággal tárgyalta volna. Demosthenesnek már előbbi politikai beszédei viszhangra találtak a chalcidicei városokban; ő hozzá fordúltak a követek, s az ő feladata volt, hogy miután előbb kisebb harczra bátorította az övéit, melyet a polgárok magoktól kezdettek meg, most nagyobb háborúra tüzelje föl őket, oly háborúra, mely elől nem térhetnek ki a nélkül, hogy becsületöket és függetlenségöket koczkára ne tegyék.

Arra nem volt szükség, hogy Fülöp ellen és Olynthus mellett tartson beszédet, csak arra, hogy szivökre kösse a pillanat nagy fontosságát s azon kötelességeket, melyek ebből a polgárokra háramlanak. Olynthusi beszédeit ugyanazon szellem lengi át s ugyanazon alapelveken nyugosznak, mint előbbi politikai beszédei, de az a nagyszerű elhatározás, mely most előttök feküdt, nagyobb emel-

kedettséget, több nyomatékot és bizonyító erőt adott azoknak.

Mert most, így gondolkozik örvendetes bizalommal, nincs semmi ürügyök az athéniaknak kötelességök elhanyagolására. Amphipolist el engedték bukni, hagyták, hogy Pydna, Methone, Potidaea, Pagasae ellenség kezére jussanak; az egy Olynthus maradt még meg. És ez a város, mely nyolczvan éven át ellenségünk volt, 32 város feje, most a maga jószántából jő hozzánk és segítségünket kéri. Oly esemény ez, melyet, mint legritkább szerencsét nyújt elénk az istenség keze. Mert lehetetlen, hogy a ki nem kerülhető harczot alkalmasabb időben kezdhetnők meg. Addig, mig Olynthus áll, az athéniak választhatnak e kettő között: vagy Macedonia határain vívják meg e harczot, vagy a város falai alá engedik jönni Fülöpöt. Most az athéniakon áll, hogy szerencséjök megfordúljon. Thessalia lakossága teljes forrongásban van; háborog a király ellen, a ki a pagasaei kikötő jövedelmét a maga számára tartja meg s Magnesiában várakat épít. Uralkodása az éjszaki hegyvidéken is ép oly bizonytalan lábon áll. Csak az kell, hogy valami fegyveres erő közeledjék Macedonia felé, s a szabadságszerető paeonok, valamint az illyrek is, azonnal újra fel fogják emelni fejöket. Követségnek kell tehát Olynthusba menni, hogy hirt vigyen a segítség megérkezéséről s az oda való polgárokat felbátorítsa. Aztán két hadsereget kell szervezni, hogy az egyik a fenyegetett várost oltalmazza, s a másik a király területére támadjon s Fülöpöt megakadályozza segédcsapatainak Olynthus ellen való egyesítésében. De városunk, úgy a hogy most van, nem tehet eleget ilynemű követelményeknek. Eszközei megvannak hozzá, de azok felhasználásában meg van kötve a keze. Le kell tehát

ráznia magáról azon békókat, melyeket maga tett magára, midőn jövedelmei fölöslegét ünnepi pompára és mulatságokra határozta fordítani. Vagy ezt kell visszatenni a hadi pénztárba, s akkor megvan az eszköz a had folytatására, vagy saját vagyonunkból kell azt oda befizetni. Valamelyiknek meg kell lenni a kettő közül, harmadik eset nem lehetséges, mert pénznek kell lenni, a háború szükségszerű, ha Athén nem akar magáról lemondani.

Az athéniak eléggé felfogták a dolgok akkori állását, azonban a mindenható királytól való félelem, mely a háborúval való közelebbi foglalkozás által csak fokozódott, egészen elfoglalta a kedélyeket és megbénította a jóakaratot. Ezért tartott Demosthenes ez időtájt egy beszédet a néphez, melynek az volt a czélja, hogy a Fülöptől való túlságos félelmet mérsékelje. »A király« — mondá, — »épen »nem oly legyőzhetetlen, mint gondoljátok. A valódi hata»lomnak szükségképen más alapokon kell nyugodni. Fülöp »nem egyéb, mint dicsőséghajhászó, önző ember, kivel senki »sem osztja meg a győzelem gyümölcseit, azért sem a nép »nem ragaszkodik hozzá, mely csak szenved a háborúk alatt, »sem a nemesség színe-java. Mert ő önálló embereket nem »tűr maga mellett. A legjobb tisztjeit eltávolítja magától, »udvara kalandorok és részegeskedők gyűlőhelye; szövetsé»gesei csak egy vereségre várnak, hogy elpártolhassanak »tőle. Egész hatalma minden külső fény mellett is roskatag, »s az ki fog világosodni, mihelyt komoly, azaz belföldi hábo»rúba bonyolódik; épenúgy, mint az emberi test betegsége »alkalmával az addig elrejtve lappangó gyöngeségek és sé»rülések is ki szoktak tünni. Fülöp szerencséje koránt sem »nyugszik biztos alapon, mert alapja nem a jog és igazság; »de azért mégsem esetleges az, mert az ő hihetetlen tevé-

»kenysége s a mi tökéletes tétlenségünk idézte elő. Ha tehát »késedelmezésünk szükségképi következménye az lett, hogy »egyik birtokot a másik után elvesztettünk: akkor, ha köte»lességünk teljesítéséhez hozzáfogunk, épen az ellenkező fog »bekövetkezni, és az istenek sokkal inkább lesznek a mi ré»szünkön, mint az ő részén.«

Úgy látszik, hogy a harmadik beszéd már az alkudozásoknak valamivel későbbi stádiumába esik. Ebben az olynthusiakról már mint szövetségesekről van szó, s föltételeztetik, hogy abban mindnyájan egyetértenek, hogy tenni kell valamit. Sőt már a népszónokok csüggetegsége is ellenkezőre változott; a király megfenyítéséről kezdenek beszélni s győzelemmel és jó sikerrel kecsegtetik a polgárokat, a nélkül azonban, hogy felmutatnák azon eszközöket és módokat, melyek szükségképen megkivántatnak arra, hogy legalább vereséget ne szenvedjenek. Erre nézve már szükségképen szakítani kellett a fennálló kormányzási rendszerrel.

»Mert mai napság« — igy szólt Demosthenes — »odáig jutottunk, hogy polgártársainknak még az igazat »sem mondhatjuk meg a nélkül, hogy életünket haszontala»nul koczkára ne tennők. Ennek meg kell változni. Hívjatok »tehát össze egy törvényhozó bizottságot, de nem azért, hogy »törvényeket hozzon, hanem hogy törvényeket töröljön el, »nevezetesen azt a törvényt, mely a hadi pénztárról szól, »melynek tartalmát mostanában azon polgárok közt osztják »ki, a kik nem mennek háborúba. De eltöröltetését ugyan»azokkal hajtassátok végre, a kik hozták. Mert az nem mél»tányos, hogy míg ezek az emberek veszedelmes törvények »által tetszésteket megnyerik, addig mások azt a kellemetlen »kötelességet vállalják magokra, hogy a rossz törvényeket »kedvetek ellenére eltöröljék. Nem lehet kellemes feladat a

»város hatalmasaival s egyszersmind a ti saját kivánságai-»tokkal szembeszállni, de szerintem minden derék polgárnak »az a kötelessége, hogy a város üdvét a hallgatók tetszésénél »többre becsülje. Igy tették ezt azon férfiak is, kik őseitek »előtt beszéltek, Aristides, Nicias, Perikles. Most másképp »áll a dolog. Most olyan szónokaitok vannak, a kik sorra jár-»nak benneteket és azt kérdezik: Mit kivántok? Mivel lehe-»tünk szolgálatotokra? Mit indítványozzunk? S az eredmény »aztán az, hogy minden dolgotok szégyenletesen rosszul áll, »míg azon régi szónokok a várost nagygyá és dicsővé tették. »Kifelé való hatalmatokat elvesztettétek, s bent a városban »szolgái vagytok azoknak, kik a ti rovástokra gazdagodtak »meg. Engeditek, hogy az elétek nyujtott ünnepi ajándékok-»kal csalogassanak benneteket, s épen nem látjátok be a raj-»tatok esett szégyent; sőt nagy hálára érzitek magatokat le-»kötelezve azon emberek iránt, a kik lakomáitokról gondos-»kodnak, bár ezt a ti saját vagyontokból teszik, s épen a ti »romlástokra. De még van idő. Hagyjatok fel azon dőre kép-»zelettel, hogy az össze nem egyeztethetőt össze lehet egyez-»tetni, hogy lehetséges az, hogy meglevő pénzeteket haszon-»talan dolgokra adjátok ki, s aztán mégis lesz pénzetek a »szükségesre. Jól föl kell ismernetek a dolgok állását; el »kell magatokat arra határoznotok, a mi elől úgy sem tér-»hettek ki. Ha erőt vesztek magatokon, hogy várostokhoz »illően cselekedjetek; ha magatok mentek a háborúba, s azon »fölös összegeket, melyek most kiosztatnak és igazi hasznot »senkinek sem tesznek, a háborúra fordítjátok: akkor még, »athéniak, talán tehettek valami nagyot és dicsőt, elérheti-»tek várostok újból való emelkedését.«

Igy mutat rá Demosthenes kiméletlen szigorusággal a közélet rothadt helyeire, de azért még sem lép föl túlsá-

gos követelésekkel, sőt okos mérséklettel kél ki az uralkodó visszaélések ellen. Ugyanis a polgároknak a városi pénzekhez való jogait épen nem akarja kétségbevonni; csak bizonyos viszontszolgálatokat kiván a polgárok részéről, s azt akarja, hogy különbséget tegyenek a háborús és békés idők között. Béke idején, szerinte, kapja ki mindenki odahaza a maga részét; van aztán oly idő, mint a mostani; ilyenkor az erős, egészséges polgárnak személyesen kell az állam védelmére kelni azért, a mit tőle kap; a ki pedig koránál fogva már túl van a hadi szolgálaton, az rendezze azt, a mit végezni kell, segítsen a fölügyeletben, s a maga részét ilynemű közszolgálatáért kapja meg. Tehát rendnek és jogos viszonyoknak kell ott életbe lépni, a hol most önkény és véletlen uralkodik. Valamint a polgárok bizonyos sorrend szerint vállalják magokra az állami szolgálatokat, épen úgy a pénzt is a szolgálat mértéke szerint kell kiosztani. A tevékenyeket illeti ez, és nem a renyhéket, kik otthon álldogálnak és a zsoldosok hadi tetteiről fecsegnek [115]).

A három olynthusi beszédből kitetszik, mily jól felfogta Demosthenes a helyzetet s mily jól felhasználta arra, hogy hazáját lesülyedt állapotából fölemelje. E beszédek csak kis részét képezik tevékenységének; fáradhatatlanul működött ő öreg és ifjú korában, s most legelőször nyerte azon elégtételt, hogy döntő befolyást gyakorolhatott az athéniak politikájára. Olynthust igen enyhe föltételek alatt bevették az attikai szövetségbe; harmincz hajó, melyet Chares vezérlett, s ezenkivül nyolcz újonnan fölszerelt, indúlt Chalcidice félszigete felé, hol már javában folyt a háború (349—8; 107. ol. 4.)

Fülöp több okból épen nem óhajtotta ennek kitörését. Eddig ahhoz volt szokva, hogy mindenhez, a mi történt,

ő adta meg az első lökést; most kényszerítve látta magát, hogy másfelé való terveivel felhagyjon, s egy hirtelen támadt ellenállásnak elejét vegye. Azt remélte, hogy a chalcidicei városok majd csak megszokják, hogy a macedon pártfogás alatti államok közé tartoznak, s igy lassanként teljesen hatalma alá kerűlnek. Olynthus fölkelése tehát rá nézve nagyon kellemetlen jele volt azon függetlenségi vágynak, mely még élt a görög községekben, s elég erős volt arra, hogy az olynthusiaknak Athén elleni ellenszenvét legyőzze s a régi ellenségeket ellene egyesítse. Olynthus még mindig veszedelmes ellenség volt, egy 10,000 polgárral bíró város, melynek biztos fekvése és jól rendezett hadserege volt; közelsége miatt lehető volt neki, hogy kilesse a legkedvezőbb alkalmakat, s ha a hozzá tartozó szövetséges terület, sok kikötőjével, egy attikai hajóhad állomásává lett, akkor megvoltak ezen hajóhadnak mindazon előnyei, melyekkel ezelőtt a király bírt az athéniak fölött, és az athéniak által kivivott minden siker lázadásokat támasztathatott a király országának újonnan meghódított részeiben[116]).

De az athéniak még a legdöntőbb pillanatokban is mindent csak félig tettek, s igy azon áldozatokat is, a melyeket hoztak, haszontalanul pazarolták el. Nem polgárok voltak azok, kik Chares vezérlete alatt háborúba indúltak; birtok utáni adót hoztak javaslatba, de a dolog abban maradt; a fölöslegeket most is, mint előbb, mintha csak a legbékésebb idők lettek volna, az ünnepekre költötték el, s a kormány, Demosthenes minden támadása ellenére is, elég erős volt, hogy a pénzügyi reformokat, melyeket a háború követelt, mint szükségtelen újításokat, mellőzzék. A polgárság most sem képezett egy testet, hanem pártokra volt szakadva. Minden pártnak megvolt a maga szószólója, mely

vezette, s a maga hadvezére, a kit pártolt, s egy gondolkozás nélkül szavazó és lármázó függeléke. Az egyik párt Charest akarta, a másik Charidemust. Ezen zárkózott pártok ellen egy egyetlen szónok magában semmit sem tehetett, s az volt a város átka, hogy: a hol rendnek kellett volna lenni, ott önkény, a hol szabadságnak, ott kényszer és függés uralkodott.

Az olynthusiak egy második követséget küldtek Athénba, s ennek folytán egy második segédcsapat indúlt útnak, ez alkalommal Charidemus vezérlete alatt, ki 4000 könnyű fegyveressel és 150 lovassal a Hellespontus felől sietett a szorongatottak segítségére; együttesen bebecsaptak a király terűletére és sokakat elfogtak, köztök nehány előkelő macedoniait is.

De ezen kisszerű előnyök azonnal eltüntek, mihelyt Fülöp király Thessaliából visszatérve, megkezdte a második hadjáratot s egész komolysággal látott a dologhoz. Egyik szövetséges helyet a másik után vett be. A legtöbb város önként megadta magát, a mint a király közeledett, a többiek árulás következtében nyitották meg kapuikat. Az olynthusiak két ütközetben a síkon megveretve, alkudozást kisérlettek meg, de dölyfösen visszautasíttattak; mert ki volt mondva, hogy vagy nekik kell Olynthust odahagyni, vagy Fülöpnek Macedoniát. Utolsó harczra kellett tehát készülniök. Falaik még sértetlenek voltak; a tenger felől még nem voltak bekerítve, s szünetlenül váró pillantásokat vetettek az attikai hajók felé. Mert harmadszor is követséget küldtek Athénba, s ez alkalommal az athéniak csakugyan elhatározták a polgárok fölkelését. Mert az olynthusiak határozottan ezt kérték, miután már tapasztalták, hogy mily keveset bízhatnak Charidemus zsoldos seregében. De

a 4000 nehéz fegyverzetűnek csak fele gyűlt össze Chares vezér mellé, s az is későn érkezett meg. Az olynthusiak csalatkoztak a chalcidiceiek ellenállási erejében; a sok várost nehéz volt egyenként védelmezni, a községek, melyekben sok volt a nem görög lakosság, megbízhatatlanok voltak, polgáraik bujaság és a thrákok között elterjedt részegeskedés következtében is elgyengültek. Ezenkivül arra is számítottak, hogy Thessaliában hosszasabban tartanak a zavargások. Végre az éjszaki szél, Fülöp királynak e szolgálatra kész szövetségese, nyár közepén a parttól messzire távoltartotta a közelgő hajókat. Mielőtt ezek megérkezhettek, Olynthus árulás következtében elesett. A lovasság két vezére, Lasthenes és Euthykrates, macedon aranyakkal megvesztegetve, úgy tudta intézni a dolgot, hogy az ostromlottak egy kirohanása alkalmával a lovasságnak jelentékeny részét a macedonok bekerítették, s azonnal benyomúltak a városba.

Fülöp szószerint beváltotta fenyegető szavait. Példátlan szigorú büntetést szabott a városra, hogy a hellen szabadságvágy utolsó maradványát is kiirtsa, s Olynthus és a szövetséges városok égése elrettentő jelként világította be az Archipelagus partjait. A görög lakosság jelentékeny részét, lakásaikkal együtt, megsemmisítette, számtalan polgár, kik addig jólétben éltek, földönfutó koldússá lett. S még szerencsések voltak azok, a kik éltöket és szabadságukat megmentették, azokhoz képest, kik, mint az olynthusiak legnagyobb része, a győző kezeibe kerültek s rabszolgaságra adattak, mig vagyonuk a lángok martalékává, vagy zsoldosok zsákmányává lett. A büszke Olynthus, és a hozzá tartozó 32 iparűző görög város eltűnt a föld színéről. A bányák mivelését tovább folytatták a király kincstára szá-

mára, s ezt kivéve, az egész Chalcidice puszta vidékké lett; de a leveretést még gyalázatosabbá tette az, hogy találkoztak hellenek, a kik, mint pl. Anaxandrides (193. l.) és Satyrus (190. l.), annyira lealacsonyították magukat, hogy művészetökkel dicsőitették a király azon győzelmi ünnepét, melyet Dionban rendezett; és semmi sem bizonyithatta meg Fülöp előtt világosabban a nemzet sülyedését, mint az, hogy a görögöket készeknek találta arra, hogy a chalcidicei városok szerencsétlenségéből hasznot húzzanak, hogy nem átallottak elfogadni földbirtokokat és drágaságokat, sőt, hogy lehetett látni görögöket, kik egy csapat nővel és gyermekekkel, kiket a győző kegyelméből kaptak, mentek hazafelé a szerencsétlen városokból.

Az ily látvány, természetesen, minden nemesebb kedélyt megbotránkoztatott, és a rémület dermesztő hatása elmúltával sok helyen nyilvánult részvét és készséges segélynyujtás, s leginkább azon városban, mely legközelebbről volt érdekelve, s mely hosszú viszálkodás után az utolsó órában lépett szövetségre Olynthusszal, azon várossal, melynek a macedon birodalom emelkedése óta Athénban kellett volna egyetlen támaszát felismerni. Olynthus elpusztulása a görög városok féltékenységének szörnyü büntetése volt. De Athént is ugyanoly szégyenérzetnek kellett most áthatni, mint egykor Miletus és Plataea elpusztulása alkalmával, a melyek épen oly keserűen csalatkoztak volt Athénban vetett reményökben! Most sem volt mást mit tenni az athéniaknak, mint tehetségök szerint segítniök a szerencsétleneken. A menekűlteket, mint előbb a plataeaiakat, befogadták, s a város védett polgáraivá tették; a törvényszékek elitélték azon polgárokat, kik a fogoly olynthusi nőket

bántalmazták, s a község átkot mondott a város mindkét árulójára. [117]).

Olynthus elpusztulása megint egy vereség volt Athénra nézve, s azt várhatnók, hogy ezzel egyszersmind azon nemzeti érzelmüek is vereséget szenvedtek, a kik a háborút sürgették, s hogy ezek ellenfelei még korlátlanabb hatalmat nyertek a városban. De nem ez történt. A polgárságot felrázták a nagy események, s Demosthenes helyzete ezek között egészen megváltozott. Nem tették felelőssé a kárbaveszett áldozatokért és erőfeszitésekért; látták, hogy a szenvedett kudarcz csak az ő nézeteit igazolja; és hogy szavai minő mély hatást tettek, legvilágosabban mutatja az, hogy az általa oly kiméletlenül megtámadott kormánypárt most kényszerítve érezte magát a Demosthenes politikájához való közeledésre.

Eubulus ugyan mindig azon volt, hogy védelmezze az állam becsületét és birtokait; a fölösleges jövedelmek egy részét is mindig a hajóhadra és hadi kikötőkre fordította; nem tartozott Fülöp pártjához; de azt hitte, hogy csupán a sajátjok oltalmazására kell szoritkozniok, senkit nem szabad ingerelniök, s nem kell önállóan és kezdeményezőleg föllépniök. De most erőt vett magán s az államnak erélyesebb vezetésére szánta el magát. Mintha csak egyszerre felnyiltak volna a szemei, látni kezdte a fenyegető felhőket melyekre Demosthenes már oly régen mutogatott, s a maga részéről is belátta annak szükségességét, hogy a városnak ki kell lépni várakozó tétlen állásából, szövetségeseket vonzani magához, s vele egyenlő érzelmű államok élén szembe kell szállnia hazájok ellenségével. A mily elmosódók és határozatlanok voltak politikai nézetei, ily fordulat rá nézve

nem volt nehéz; másrészt párthivei közt talált elég embert, kik készséggel fölajánlották erejöket, hogy ez alkalommal a nemzeti politika eddigi szószólóját háttérbe szorítsák. Nevezetesen egy ember állott szolgálatára, a ki, mint szónok minden kortársánál jobban megmérkőzhetett Demosthenessel, sőt némely szónoki tulajdonságával, melyek a nép előtt hatásosabbak voltak, igy különösen egyéniségének behizelgő kellemével és szerencsés organumával, határozottan fölül is múlta. S ez Aeschines volt: az Atrometus fia.

Aeschines régi, de a peloponnesusi háború alatt tönkre ment polgári családból származott, mely ennek folytán nagyon változatos és kalandos életmódot volt kénytelen folytatni. Atyja egy ideig külföldön bolyongott, mint zsoldos katona, azután egy elemi iskolát állított Athénban; anyja mint papnő működött bizonyos idegen istenségek titkos tiszteleténél, a melynek akkor tájt nagy divatja volt (V. 68. l.), s üzletszerű hasznot húzott a tömeg babonásságából A szülők nyugtalan iparkodását örökölték fiaik is, kik alkalmazkodó természetökkel és különféle tehetségeikkel mind a hárman fontos összeköttetéseket szereztek és befolyásos állásokra tudták magokat felküzdeni. Mindez épen az ellenkezője volt Demosthenes életbeli állásának, a ki örökölt polgári állásának teljes büszkeségével tekintett rájok, bár Aeschines atyjának és testvéreinek nem annyira életpályáját tartotta becsületsértőnek, mint inkább nyugtalan szertekalandozásukat, a folytonos változást, az érdem hiányát nálok, a pártvezérektől való függésöket s mindenekelőtt azt, hogy kizárólag csak külső előhaladásukra gondoltak, s egész tevékenységökben ez volt az irányadó. Legtarkább volt még magának Aeschinesnek az élete. 390-ben (97. ol. 2.) született s előbb atyja iskolájában tintadörzsö-

léssel és a padok súrolásával szolgálta az emberiséget, azután a harczmezőn szolgált, Mantineánál és Euboeában, honnan ő vitte meg a hirt Phocion győzelméről (274. l.); azután mint irnok működött különféle alsórendű hivatalóknál, a hol mint iratokat másolgató, ügyességre tett szert, és másolóból fogalmazóvá lett. De ugy érezte, hogy magasabbra van hivatva és szélesebb körű elismertetésre van szüksége. Széplelkü ember volt és vonzalmát követve, a szinpadra lépett. Beállott holmi vándorló protagonistákhoz vagy szinházigazgatókhoz (189. l), de csakhamar ismét az államhoz szegődött s előbbi alárendelt helyzetéből gyorsan emelkedett magasabb állomásokra. Többször megválasztották állami irnoknak azon mindenható pártvezérek befolyása következtében, a kikhez szolgálatra készen csatlakozott, először Aristophonhoz, s aztán Eubulushoz. Ezen időben, midőn minden hatalom jól szervezett pártszövetségek kezében volt (119., 290. l.), ügyességgel, meg szolgálatra kész serénységgel könnyen meg lehetett nyerni a hatalom birtokosainak kegyét s minden kitünőség nélkül fényes eredményt érni el a köztársaság főbb hivatalainak elnyerésében. Igy lettek Aeschines testvérei hadvezérekké és követekké s ő maga Eubulus bizalmas emberévé, szónokká és az állam vezetőjévé. Mint szónok is teljes ellentéte volt Demosthenesnek; mert ékesszólása nem komoly tanulmányokon alapult, hanem szerencsés lélekjelenléten és természetes ügyességen, melyet képzelő ereje, élénk érzéke, éles esze és az előadásban való nagy gyakorlottsága támogatott. Megmaradt mindig szinésznek, s az ügyet, melyet képviselt, ugy fogta fel, mint egy szerepet, melyben neki ügyességét kell kitüntetni és saját érdekére lenni tekintettel.

Most is hát, csak azért is igen szivesen hozzá csatla-

kozott Eubulus politikájához, mert ez igen kedvező alkalmat igért neki dicsőségvadászó beszédek tartására. Most ő is tarthatott philippikákat, s nagy szenvedélylyel beszélhetett azon hivatásról, melyet Athén városa az ősöktől örökölt. Mint a perzsa háborúk idején tette, úgy a mostani háború közeledtével is Athénnak kell összegyűjtenie és rendeznie a nemzet erejét, tűzhelye és szabadsága megvédésére. Peloponnesusban kedvező a hangulat; itt kell pártot gyűjteni, erős hazafias pártot, mielőtt Fülöpnek sikerülne a kisebb államokat maga részére megnyerni. Ugy beszélt, mint egy próféta, s ugy viselte magát, mintha ő fedezte volna fel a haza gonosz ellenségét. Előadta, hogy a szövetségeseket congressusba kell összehivni, s ily módon Athén városát ismét, mint hajdan volt, a szabad és szabadságszerető Görögország középpontjává tenni.

A congressus politika alapjában nem volt semmi más, mint Demosthenes politikájának gyönge kiadása. Azt a lendületet, melyet ő idézett elő, a magok részére akarták kizsákmányolni; magokévá akarták tenni kiindulási pontjait, azonban minden kényelmetlen következményei nélkül; az Eubulus kormánya alatti kényelmes állapotokat nem akarták vaktában megszüntetni, s személyes szolgálat és pénzáldozatok helyett inkább csak beszédekkel és egyességekkel szerették volna a mult dicsőségét feltámasztani. A polgárság, természetesen, könnyen rá engedte magát szedetni, s nagy reményekkel közt követek mentek Hellas különböző vidékeire, mint egyszer Themistokles korában. Aeschines Megalopolisba ment s hevesen kikelt ott minden áruló ellen, ki a haza ellenségével tartana; sőt ugyanazon községeket, melyeket előbb cserben hagytak (256. l.), most felszólították, hogy bizzanak bennök és csatlakozzanak Athén-

hoz, mint a nemzeti ügyek vezetésére hivatott államhoz. Athénban magában az Olynthus eleste által előidézett első ijedség hatása alatt komoly készülődéseket tettek. Ugy látszott, hogy városuk minden védelem nélkül ki van téve a király bosszújának; a körfalat kijavitották, Chersonesust biztosították s a tengerre még gondosabban ügyeltek.[118])

Ez a harczias hangulat azonban épen nem volt általános, és nem is lett valami nagy eredménye. Sőt már az Olynthus körüli harczok alatt nyilvánúltak a béke utáni, pillanatokra ugyan visszatartott, de azért már elég erőssé fejlődött vágynak első nyomai; s ezen hangulat határozott kifejezésére egy különös ok szolgáltatott alkalmat.

Ugyanis egy Phrynon nevezetű athéni polgárt az olympiai ünnep ideje alatt (348., 108. ol. 1.) macedon kalózok elfogtak s aztán váltságdijért bocsátották szabadon. Phrynon most azt hitte, hogy mivel elfogatása az isteni béke megsértésével történt, jogában áll a váltságdíj megtérítését követelni, és a polgársághoz folyamodott, kérvén, hogy igényét ismerje el és ügyét vegye pártfogása alá. Az efféle személyes érdekekre mindig különös figyelmet forditottak Athénban, tehát ez ügyet is, a háború idején, elég fontosnak tartották, hogy miatta követet küldjenek a macedon táborba.

A királynak nagyon kedvére volt e megkeresés. Oly fejedelemnek kivánta magát tekintetni, a kivel a görög szövetségi jog szerint lehet értekezni; rendkivül jó alkalom kinálkozott tehát most neki, hogy egy rá nézve egészen jelentéktelen ügyben való engedékenysége által a nagylelkűt játszsza s megbizonyítsa a nemzeti szokások iránti tiszteletét; végre jól esett neki látni, hogy mily aprólékos dolgok-

kal foglalkoznak az athéniak, holott ő azt hitte, hogy most fenyegetőbb módon lépnek föl ellene, mint azelőtt bármikor. De a királynak különösen erős oldala volt az, hogy az ilynemű jelentéktelen eseteket arra használta fel, hogy tekintélyes embereket a maga részére lekötelezzen és a háború folyama alatt kezdje fonni azon láthatatlan fonálszálakat, melyeket további czélzatainak kivitelére kezében akart tartani.

Számításában most sem csalatkozott. A küldöttek, Phrynon és Ktesiphon, a legnagyobb megelégedettséggel tértek vissza a táborból, és értesítették a polgárságot azon nagy előzékenységről, melylyel a király irányukban viseltetett. Elmondták, hogy Fülöp korántsem oly zsarnok és barbar, mint a milyennek a szónokok szokták festeni, hanem igen kedves, nyájas és a hellen szokásokhoz ragaszkodó ember. A hatás, a melyet rájok gyakorolt, átment a polgárokra is, s a hangulat olyanná lett, hogy Philokrates, egyike azoknak, kik a macedon udvarral legelőször kezdtek megbarátkozni, egyszerre azon indítványnyal léphetett föl, hogy a királynak azon esetre, ha békealkudozásba akar bocsátkozni, engedjék meg, hogy hirnököt küldhessen hozzájok. Ez indítvány ellenkezett egy előbbi határozattal, mely a régi idők példájára, büntetés terhe alatt megtiltott a haza ellenségével való mindennemű alkudozást. Az inditványt elfogadták s habár az idő szerint eredmény nélkül maradt is, az út mégis meg volt törve és Fülöp párthivei segélyével megvetette lábát Athénban.

Ha tehát már a háború alatt is útat tört a békére hajló hangulat, mennyivel inkább erőre kapott az a háború után! A király most már teljesen kezére keritette Thracia összes partjait és kikötőhelyeit; seregei ellenállás nélkül

járhattak Thessália déli részétől egész a Hellespontusig és a Bosporusig. A mi birtokuk megmaradt tehát még a tengeren túl az athéniaknak, mindaz közvetetlenül fenyegetve volt, és ha a háború tovább foly, minő eszközökkel védelmezhetik meg azokat, mikor már egyetlen szövetségesök is elesett? Amphipolis iránt táplált egyetlen reményök is azon alapult, hogy Athén igényeinek a Fülöppel való békés kiegyezés által akartak érvényt szerezni.

Tudták, hogy a király nem kivánja a háború tovább folytatását; országának partjai sokat szenvedtek miatta, a tengeri kereskedelem nem fejlődhetett, a jólét nem gyarapodhatott. A szárazon épigy korlátozva érezte magát Fülöp Athéntól; mert neki azon kellett lennie, hogy egy békekötés által szabad cselekvési tért nyerjen Közép-Görögországban. Végre nagyon fontos volt ránézve, hogy az athéniakkal, mint szövetségesök, baráti viszonyba lépjen, mert e város magatartása irányadó volt azon hellenekre, a kik még vonakodtak a királyhoz közeledni. Ily körülmények közt kivihetőnek tartották Athénban a méltányos béke megkötését, s még a legbuzgóbb hazafiak is komolyan kezdtek arról gondolkozni.

Ily különös átalakuláson mentek át a pártok. Mig Eubulus és Aeschines a háborút sürgették, Demosthenes Philokrates indítványát pártolta, s esztelenségnek nyilvánította, hogy vége-hossza nélküli háborúskodásokba bonyolítsák magokat. Most is ő volt az egyetlen ember, ki határozott politikát folytatott. Belátta, hogy Athén a mostani körülmények közt csak veszthet a háború folytatásával; hogy jelen kimerültségében fegyverszünetre van szüksége, hogy új erőt gyüjtsön és szövetséget hozzon létre, melyről a háború ideje alatt nem gondoskodhatik.

A macedon érzelműek ápolták a béke utáni vágyat s a király is hathatósan támogatta őket, midőn ismét alkalmat nyujtottak neki kegyelmének megbizonyítására. Azon athéniak sorsáról volt szó, a kik Olynthusban fogságba estek. Aristodemust, a színészt, küldték ebben az ügyben Macedoniába; s minthogy ő és a minden szó nélkül szabadon bocsátott athéniak egyhangulag bizonyították a király azon óhajtását, hogy az Athénnal való háborút békével és szövetséggel kivánja fölcserélni: tehát Philokrates a maga jól meggondolt eljárásában megtette a második lépést, s egy követség küldését indítványozta, mely szólítsa fel a királyt, küldjön Athénba meghatalmazottakat, kik a polgársággal megkezdjék az alkudozást. E kérdés körül először egyesültek most a legkülönbözőbb pártok emberei; mert Eubulus is visszalépett a háború politikájától, melyet nem is vett sohasem valami komolyan, és Philokrates mellé állott. A 346. év február havában általános helyesléssel és a legjobb kilátások közt egy tíz tagú követséget neveztek ki, melyben benne volt Philokrates, mint indítványozó, Aristodemus, Phrynon, Aeschines és Philokrates ajánlatára Demosthenes is. A tizenegyedik az attikai szövetségi tanács képviselője volt, a tenedusi Aglaokreon; mert a város méltóságához és a szövetségesek érdekeihez úgy találták illőnek, hogy Athén ne mint magában álló város, hanem mint szövetségeseinek feje bocsátkozzék alkudozásokba.

Határozottan formulázott megbizásokat nem adhattak a követeknek, mert feladatuk csak az volt, hogy kitudják a király szándékait. Arra nézve azonban minden őszinte államférfiu egyetértett Athénban, hogy becsületes békére gondolni sem lehet, ha a király igéretéhez képest Amphipolist nem adja vissza, s ha nem biztosítja őket

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

birtokaik jelen állásáról, különösen Chersonesust illetőleg.[119])

A királyra nézve több hadjárat győzelmével fölérő dicsőség volt az, hogy Pellában fogadhatta az attikai követséget, melynek összeállítása is világosan megbizonyította előtte, hogy a béke szükségének érzete minden pártot egyesített, s leghajthatatlanabb ellenségeit is udvarába vezette. Most oly téren találkozott velök, melyen sokkal inkább fölöttük állott, mint a szárazföldi vagy tengeri háborúban.

Jóakarólag hallgatta meg a követek beszédeit, egyiket a másik után. A legkimerítőbb és legjobban kidolgozott az Aeschines beszéde volt, a ki Demosthenes előtt, a legfiatalabb és legutolsó követ előtt, beszélt; Demosthenes, mint Aeschinesnek kétségkívül túlzott értesítéséből tudjuk, elakadt a beszéd közben, s a király biztatása daczára sem szólt egy szót sem többet. De föltehető, hogy Demosthenes, kinek természetében bizonyos ügyetlenség rejlett, zavarba jött abban az egészen idegen környezetben. Szenvedélyes természeténél fogva épen nem való volt diplomacziai műbeszédek tartására, s ezenkivül bizonyos nyomasztó helyzetben érezhette magát azon fejedelem előtt, a kit oly hevesen megtámadott volt. Ha végre Aeschines, hogy mások rovására emelkedjék, már kifejtette azon tárgyakat, melyeket a megegyezés szerint az utána következő szónok részére kellett volna hagynia: akkor könnyen megfogható, hogy Demosthenes ezen kihallgatásnál nem talált alkalmat szónoki művészete kimutatására.

A királyra nézve azonban Aeschines szóvirágai is nagyon nevetségesek lehettek, midőn visszament a Theseus idejébe, hogy Athénnak Amphipolishoz való jogát

bebizonyítsa, mintha valami örökösödési perről volna szó, melyet a családi iratokból el lehet igazítani. De Fülöp nem fejezte ki igazán, a mit érzett, hanem a legnyájasabban felelt a hallott beszédekre és örvendett azon a meglepetésen, melyet válaszolásbeli ügyességével a követek mindegyikére kétségkivül gyakorolt. A mi magát a dolgot illeti, szeliden ugyan, de határozottan kifejezte, hogy országa érdeke nem engedi, hogy oly helyeket, mint Amphipolis és Potidaea, átengedjen; a két állam birtokainak jelenlegi állását kész békealapúl elismerni, végre kilátásba helyezte az athéniaknak, hogy a szövetség tényleges megkötéséből igen sok hasznuk lesz.

Annak, a ki a hazatért küldöttek elbeszéléseit hallotta, azonnal tisztán be kellett látnia, hogy mily derekasan kizsákmányolta Fülöp a maga javára e követség küldetését. Philokrates és Aeschines határozottan párthiveivé lettek a királynak. Mindent a legkedvezőbb világításban tüntettek föl, s szünet nélkül dicsekedtek az udvarnál való fogadtatásukkal. A haza dühös ellenségéből önzetlen barát és jóltevő, a barbárból igazi hellen lett. Egyedül Demosthenes viselte magát úgy, a hogy kellett.

Ránézve életszükség volt, hogy mindenhez, a mibe fogott, egész komolysággal hozzá lásson, s ezért azon pillanattól fogva, midőn legjobb meggyőződése szerint a reménytelen háború folytatását elleneznie kellett, — egész buzgalommal működött a béke létrejövetelén. A fősúlyt arra fektette, hogy minél előbb létrejőjjön, hogy a szilárdul megkötött béke a király kezét is megkösse, s ne legyen többé alkalma a további beavatkozásokra. Ezért siettette, a mennyire csak lehetett, a követségküldést; ezért kelt most ki szigorúan a Fülöp személyéről való üres mendemondák

ellen; arra kérte polgártársait, hogy csak az ügyet tekintsék, és mindent megtett, hogy a bejelentett küldöttek fogadására s az ügyek gyors elintézésére a szükséges előkészületek megtörténjenek.[120])

A Dionysiák ünnepére megérkeztek a követek. Fülöp, hogy az athéniak iránt udvariasságot mutasson, a legelőkelőbb férfiakat választotta ki, ú. m. Eurylochust, s aztán két legbizodalmasabb, s a harczban és tanácskozásban legkipróbáltabb barátját, Antipatert és Parmeniót. Fogadtatásukról Demosthenes gondoskodott; a kül formaságokat illetőleg nem volt szabad semmit sem elmulasztani, hogy illő módon viszonozzák az athéniak iránt tanusított vendégbarátságot. Aztán következtek a döntő tanácskozások a népgyülésben, elaphebolion hó 18-án és 19-én (apr. 15. 16.). E tanácskozások élénkebbek és izgalmasabbak voltak, mint a milyeneknek a macedonok Athén hangulatának első észlelése után várhatták; a király izenete nem elégítette ki a polgárokat. De hogy is lehetett volna ez máskép?

Az izenet csakugyan nagyon kegyesen hangzott. A hatalmas király ünnepiesen kinyilvánitotta azon óhajtását, hogy az athéniakkal békét akar kötni, a melyben mindkét állam, a hozzájok tartozó szövetségesekkel együtt, kölcsönösen biztosítaná egymásnak jelen területi állását s egyszersmind fegyveres segítségre kötelezné magát minden megtámadás ellen. Azonnal szabad kereskedés lépne életbe, a tenger biztosítása az athéniak számára tartatnék fenn, és minden tengeri rablást üző állammal úgy bánnának, mint közös ellenséggel. Közelebbről megvizsgálva azonban, ez az izenet, még úgy is, a mint szószerint hangzott, a legmostohább alap volt az egyezkedésre. Mert azon államra nézve, mely tiz év óta folytonosan csak vesztett, a jelen

területi állapotba való államjogi beleegyezés semmi egyéb nem volt, mint a leveretés elismerése, Fülöpre nézve pedig, a ki az athéniaknak ravaszsággal és erőszakkal mindenütt elébe került, tökéletes győzelem; és alapjában a legkeserűbb gúny volt az, hogy ily feltételeket, a minőket a győző ád a legyőzött elé, a győző által óhajtott baráti szövetség ruhájába öltöztettek. Mert a szabad kereskedés előnyei is kiváltképen a macedon tengerparti városoknak szolgáltak javára, mint a melyek legtöbbet szenvedtek a kereskedelmi rendszer miatt; s az athéniakat illető tengeri uralomnak látszólagosan megtisztelő elismerése, alapjában nem volt semmi egyéb, mint nyomasztó kötelezettség, melyet nekik Macedonia érdekében kellett volna magokra vállalni. Minden kedvezmény tehát csak arra szorítkozott, hogy Fülöp kötelezte magát, hogy az athéniaknak meghagyja mostani birtokaikat, természetesen csak addig, mig neki tetszik a szerződést megtartani.

Élénk ellenmondás támadt tehát, midőn Philokrates ez izenetet a béke alapjául előterjesztette s elfogadását ajánlotta. Azonban az ellenmondás erejét kezdettől fogva gyöngítette az, hogy ezen előterjesztésen semmit sem lehetett változtatni; tehát csak a között választhattak, hogy vagy ily föltételek alatt érik el a béke óhajtott nyugalmát, vagy azonnal véres háborúba bonyolódnak, még pedig szövetségesek nélkül, egy hatalmasabb ellenséggel, kit semmi sem tartóztathat vissza attól, hogy Chersonesus meghódítása által Athénnak megadja a halálos döfést, oly ellenséggel, ki csak épen most mutatta meg, hogy ellenei daczoskodását hogy képes megbüntetni.

Ezért ezen heveskedő hazafiak felszólalásai, kik ily alapon minden alkudozást azonnal meg akartak szüntetni,

hatás nélkül maradtak. Az már egészen más volt, ha talán azon szerkezetbeli változtatás által, melyet Philokrates a maga előterjesztésével adott, nyerhettek volna valamit a város előnyére és becsülete érdekében. Philokrates ugyanis egy záradékot csatolt az izenethez, mely szerint Athén azon szövetségesei közül, kikre a béke kiterjesztendő volt, kettő névszerint kivétessék, u. m. a pagasaei öböl mellett fekvő thessaliai városnak, Halosnak, lakosai és a phocisiak. Amazok Fülöppel voltak háborúban, ezek Thebével.

Ez a záradék, természetesen, a macedonok érdekében és megbizásából tétetett oda, de nem volt benne a király izenetében. Az athéniak tehát itt szabadabb tért nyertek, és Demosthenes itt szólott bele a tanácskozásokba, hogy Philokrates előterjesztését megtámadja. S itt igen alkalmasan felhasználhatta az attikai tengeri szövetség képviselőinek egy határozatát, mely felhatalmazta a polgárságot, hogy a szövetségeseket is belefoglalja a Fülöppel kötendő békébe, de azon hozzáadással, hogy három havi határidőt tüzzenek ki, a mely alatt a többi hellen községek előtt is nyitva legyen az út a békéhez való csatlakozhatásra.

Ez a kivánalom a viszonyoknak igen észszerű megitélésén alapult, és könnyen föltehető, hogy ezen határozat formulázásába Demosthenes is befolyt. Csak igy lehetett kilátás becsületes és tartós békére, a melyet Fülöp nem tehet minden pillanatban kérdésessé. Athén csak így léphet ismét a maga hivatása útjára, hogy Hellasról gondot viseljen, s jelen szövetségesei jogaik- és szabadságaikban annyival biztosabbak lehetnek, minél több állam csatlakozik a békéhez. Mytilene épen akkor rázta le nyakáról a tyrannusok igáját s újította meg az Athénnal való szövetséget. Ha e példa követőkre talál, az éjszaki birodalommal

szemközt ismét egy tiszteletet parancsoló hellen szövetség létesülhet, s a Fülöppel való szerződés nemzeti jelentőséget nyerhet. A szövetségesek ezen határozatát ajánlotta tehát polgártársainak Demosthenes a béke alapjául; a polgárok belátták, hogy egyedül így lehet eleget tenni a város becsületének, s hogy csak egyedül így szerezhetnek valódi békét, és csak az est beállta akadályozta meg, hogy azonnal ily értelmű határozatot nem hoztak.[121])

A következő napon, mely e fontos kérdés eldöntésének napja volt, ugyanazon hangulat uralkodott. Demosthenes ujra előterjesztette indítványait, s a polgárság oly határozottan ellene volt a Philokrates előterjesztése föltétlen elfogadásának, hogy benyujtója szóhoz sem juthatott a lármától és pisszegéstől. Ezzel azonban a béke összes művét hajótörés fenyegette, mert a macedonok kinyilatkoztatták, hogy nekik Philokrates javaslatához kell, mint egyedüli alaphoz, föltétlenül ragaszkodniok; nagyon jól belátták, hogy királyuk azon czikkely beszúrása által sokkal többre lesz kötelezve, s azon esetre, ha csakugyan elfogadtatik azon czikkely, csakis a béke nyilt megszegésével foganatosíthatja Hellas elleni hadi terveit. A király csak akkor egyezhetett volna bele Demosthenes indítványába, ha őszintén óhajtotta volna a békét. Ily körülmények közt a békepártnak a második gyülésben a legnehezebb föladattal kellett megbirkóznia, hogy a polgárság véleményét megváltoztassa, s minthogy Philokratest nem hallgatták meg, Aeschinesre került a sor.

Aeschinest még Demosthenesszel egy értelmen levőnek tekintették, hisz épen ő szólította fel ez utóbbit a Pellába való utazásra, hogy ők ketten közösen ellenőrizzék a küldöttség többi tagjait, a kik Macedoniához való viszonyu-

kat illetőleg nem voltak annyira megbizhatók. Aztán meg az első nap heves beszédet tartott Philokrates ellen. »Mig »egyetlen athéni él,« mondá, »sohasem fogom tanácsolni ily »béke elfogadását,« de e mellett hathatósan kiemelte mégis a békekötés szükséges voltát. Majd felhagyott az ellenmondással, s a legügyesebben átment a béke föltétlen ajánlására. Most azt mondta, hogy az ősöknek nemcsak nagyságát kell utánozni, hanem hibáit is kerülni. Meggondolatlan szónokok hajtották az athéniakat Syracusaeba. Jól meg kell tehát fontolni, mi kivihető, mi nem, mert egyedül csak ennek józan meggondolása mentheti meg az államot veszélyes helyzetében.

Azon indítványt, mely a békéhez még nem csatlakozott hellenek tekintetbe vételére vonatkozott, oly színben tudta feltüntetni, mintha abban esztelen gyöngeség és önállástalanság nyilatkoznék. Elmondta, hogy Athén egészen szabad; nem támogatja senki, nem tartozik tehát senki iránt figyelemmel viseltetni, s a háborúról és békéről való elhatározásait nem tartozik mások hozzájárulásától tenni függővé. Aeschines ékesszólása egész erejével támogatta ezen sophistikát, mely a nemzeti politikát, mint a szabadsággal ellenkezőt tüntette föl, s ennek ellenében a gyáva particularismust tartotta az egyedüli helyes politikának.

Aeschines e napon meg akaró mutatni a macedonoknak, hogy milyen nagy befolyása van; hazafiui jó hírneve s különösen a dolgok állása segítségére szolgált neki ebben. A békét, melyet mindenki óhajtott, szerződés megkötése nélkül nem nyerhették meg; ép oly kevéssé köthettek oly szerződést, mely a még csatlakozni akaró községeknek és a phocisiaknak nyitva hagyta volna az útat. Egyedül Fülöp volt az, a kitől féltek, s ő tőle mindenki félt. Kezében voltak

még az attikai foglyok, kiknek élete forgott veszélyben, ha a béke nem jő létre. Nem csoda tehát, ha a polgárok lassankint hajlandók lettek az előterjesztés föltétlen elfogadására, különösen mikor kihagyták belőle legalább a phocisiaknak és halosiaknak a szerződésből való névszerinti kizárását. Ez némileg megnyugtatta az athéniakat, bár azzal nem értek el egyebet, mint azt, hogy most Fülöpre maradt annak eldöntése, hogy kit tetszik neki a szövetségesek közé számítani. A király küldöttei határozottan kétségbe vonták, hogy Fülöp hajlandó lesz a phocisiakat ide számítani, de mégis találkoztak oly attikai szónokok, a kik azt hitték, hogy ők többet tudnak és többet igérhetnek; azt mondták ezek, hogy Fülöp jelenleg a thessaliaiakra és thebeiekre való tekintetből nem engedheti meg a phocisiaknak a szövetségbe való fölvétetését; mindez majd megváltozik, s akkor a király majd önként megteszi azt, a mit most a Demosthenes pártja rá akar erőszakolni. Az athéniak rá engedték magokat szedetni az ilyes áltatásokkal, s midőn végre Eubulus föllépett, és kereken kimondta, hogy az athéniak csak két dolog közt választhatnak, vagy hogy azonnal az evezőpadokra ülnek, hadi adót fizetnek és az ünnepre való pénzről lemondanak, vagy pedig hogy elfogadják a Philokrates javaslatát: akkor ezen alternativa elrettentő hatása alatt hozzáfogtak a szavazáshoz s elfogadták a javaslatot.[122])

E békében az athéniak sokról lemondtak és keveset nyertek; de ez a kevés sem volt biztos. Mert mig egyébkor igen nagy súlyt fektettek arra, hogy az idegen hatalmasságok küldöttei föltétlen meghatalmazással men-

jenek Athénba: most Fülöp küldöttei e nélkül mentek hozzájok. Sőt a király előre oda czélzott, hogy miután az attikai község már magát lekötelezte, neki még mindig szabad cselekvési tere maradjon egy ideig, míg ő is alkalmasnak találja, hogy a maga részéről lekötelezze magát. Ezért végezték úgy, hogy a küldöttek elútazása után, kiknek feladatuk volt, hogy az athéniak és szövetségeseik esküjét elfogadják, attikai küldöttség menjen Pellába, hogy ott a király és szövetségesei esküvése által a békealkudozás véget érjen. Demosthenesnek tehát nem volt sürgősebb teendője, mint hogy minél jobban siettesse a királyi eskü letételét, hogy azon szerződés előnyei, melynek megkötését nem akadályozhatta meg, időközben rövidséget ne szenvedjenek.

Ezen veszély bekövetkezése azonban nagyon is valószinű volt. Mert mig Athén a háború minden gondolatával azonnal felhagyott és neki adta magát a rég áhított béke örömének: addig a király a legjavában folytatta a háborút Kersobleptes ellen, tehát oly vidéken, hol az athéniakra nézve a legveszedelmesebb volt. Itt, mig az athéniak beszédeket tartottak, egyik várost a másik után foglalta el; a béke alapjául a két birodalom területének »jelen« állása szolgált; az athéniak tehát tartoztak a béke szavai szerint Fülöp birtokául ismerni el mindazt, a mit még esküje letétele előtt erőszakkal és csellel elfoglal.

Az eskü elfogadására ugyanazt a tizenegy férfiut választották meg, a kik az első követségben odajártak. Demosthenes ez alkalommal csak a legnagyobb belső harcz után határozta el magát a küldöttségben való részvételre; előre látta, hogy e dolog neki csak bosszúságot és keserűséget

fog okozni a nélkül, hogy hatalmában állana hazájának valódi szolgálatokat tehetni, mert tiszttársainak egyikében sem bizhatott; mind megbizhatatlanok voltak ezek, vagy mindnyájának épen ellenkező volt érdeke, mint a mit a haza kivánt, s a hazaszeretet ezen hiánya azért is nagyon veszedelmes volt, mert a város üdve föltétlenül a küldöttek kezébe volt letéve. Mily kevéssé bizott bennök maga a polgárság is, világosan kitűnik azon utasításból, melyet nekik adott, hogy egyedül egyiköknek sem szabad a királylyal tárgyalásokba bocsátkozni. Úgy látszik, hogy Demosthenes volt a küldöttség vezetője, a polgárság egyedüli bizalmi férfia, s önmegtagadó hazaszeretetének fényesebb bizonyítékát nem adhatta, mint hogy e tisztet magára vállalta.

Még Athénban megkezdődik a bosszantó viszálkodás. Demosthenes azt kivánja, hogy haladéktalanul útra keljenek; tiszttársai egyik napról a másikra halogatják az indulást. Tizennégy nappal az eskü letétele után egy tanácsvégzést eszközöl ki a saját kivánsága értelmében, mely szerint az attikai hajóhadnak Euboea éjszaki partján állomásozó parancsnoka azonnal utasitást kap, hogy a küldötteket haladéktalanul oda vigye, a hol Fülöp épen akkor időzik. A határozott parancsot nem teljesítik, s a követek, a helyett, hogy a legegyenesebb uton keresnék föl a királyt, Thessalián és Macedonián keresztül kényelmesen útazgatnak Pellába, hogy a királyt ott várják be. Igy a mit nyolcz nap alatt el lehetett volna végezni, ugyanannyi hétre nyujtották ki, s ez a húzás-halogatás a macedonokkal egyetértőleg történt, kiknek intéseit kész engedelmességgel követték a küldöttek, míg saját városuk meghagyásaira nem adtak semmit sem. Fülöp azon volt, hogy az athéniak kikötéseitől nem zavartatva bevégezhesse a thraciai hadjára-

tot, melyet a tavasz kezdetén személyesen kezdett meg. Azt igérte, hogy Chersonesust megkiméli, de semmi kötelezettség nem akadályozta több oly hely elfoglalásában, melyekben attikai őrség volt, hogy Kersobleptest felsősége elismerésére kényszerítse és e háború learatott termését egész nyugalommal csűrébe hordja; mialatt a küldöttek udvarában várakoztak, hol a királyság teljes pompája a köztársasági érzelmek legutolsó maradványát is elfojtotta a szivekben, és a legkülönbözőbb államok küldötteinek nagy száma azon benyomást tette rájok, hogy most Pella az a hely, hol a görög világ sorsa felett döntenek.

Tehát az athéniak nagyon szeliden és félénken léptek föl kivánalmaikkal. A békekötés óta elfoglalt helyek visszaadásáról komolyan szó sem volt többé; most kizárólag csak a jövendő vette igénybe a figyelmet. Mert csakhamar belátták, hogy Fülöpnek esze-ágában sem volt, hogy felhagyjon a háborúval; általános béke, mely után Athénban az emberek reménykedtek, egyáltalán nem volt szándékában, s a küldöttek úgy vélték, hogy cselekvésöket ehhez kell alkalmazniok.

Ez köztük új szakadásokra adott alkalmat. A lelkiismeretes Demosthenes ahhoz ragaszkodott, hogy egyszerűen teljesítsék a polgárság megbizásait; Aeschines azonban egész másképen gondolkozott. Nagyon előkelő módon lépett föl, és a maga világfias miveltségével nagyon fölötte érezte magát a polgár embernek, a zárkózott jellemű és mogorva Demosthenesnek. Ránézve az eskü átvétele egészen mellékes dolog volt; nem akart holmi hírvivő szerepet viselni, hanem egész önállóan nyúlni a politikához. Úgy gondolkodott, hogy a viszonyokhoz képest kell cselekedni

Athén érdekében; épen ezért kaptak oly határozatlan útasítást is, és ha Fülöp, mint kétségtelen, csakugyan megtámadja Phocist, akkor nekik az a kötelességök, hogy még most, e háború kitörése előtt, megvédelmezzék Athén érdekeit. De épen ezen érdekeket Aeschines teljesen szükkeblű pártszempontból fogta fel; ugyanis irigyelte a thebeiektől Fülöp barátságát s a királyt fel akarta Thebe ellen ingerelni; Fülöpnek a delphii ügyekbe való beavatkozási szándékát helyeselte, s csak ezzel kapcsolatban kivánta Thebe megaláztatását elérni.

Demosthenes semmit sem tehetett tiszttársai ellenében, de azért mégis fáradhatatlan munkásságot fejtett ki; még most is megpróbálta, hogy tágítson a szerződési föltételeken s megnyissa más államoknak is a csatlakozás útját. De Fülöp itt sem engedte semmi módon, hogy kezét megkössék. Szorosan ragaszkodott a phocisiak határozott kizárásához; kijelentette, hogy Kersobleptest se számítsák többé Athén szövetségeseihez, hanem az övéi közé; ép úgy Kardia lakosait se.

A küldötteknek e részben való engedékenysége megbizatásuk körének világos áthágása volt; de a király azt akarta, hogy az utóbbi hetek alatt folyt háború eredményét teljesen bevégzett ténynek ismerjék el, és Demosthenes semmit sem eszközölhetett ki, csak azt, hogy a király az ő fáradozásai következtében megigérte, hogy azon attikai polgárokat, a kik még mint hadifoglyok Macedoniában voltak, szabadon bocsátja; de ezt sem teljesítette azonnal, csak megigérte azért, hogy végrehajtása új jótettnek tessék, s mint ilyen a maga idejében megtegye hatását. Végre is csak azon szolgálatok képezték a királyi udvarban végbement szomorú események közt az egyedüli fénypontokat,

melyeket Demosthenes a maga közbenjárásával, előlegeivel és ajándékaival polgártársai iránt tanúsított. De Demosthenesnek már napról-napra tűrhetetlenebb volt a király udvarában való tartózkodás. Látni kellett ott neki a spártai, thebei, thessaliai és phocisi követeket, a mint a király előtt összegyültek, tőle várták üdvöket, kegyét vadászták, szavának meghajoltak, előtte egymással perlekedtek. Mély fájdalmában még csak az az elégtétele sem lehetett, hogy a dolgok igazi állását tudathassa Athénban, mert a tudósítást a többség értelmében fogalmazták. Mintha csak elárulták és eladták volna abban a boldogtalan Pellában. Egyedül akart visszamenni, de ez sem sikerült neki. Fülöp nem akarta, hogy már akkor tudósítás érkezzék Athénba a dolgok állásáról; Demosthenesnek tehát nem volt mást mit tenni, mint hogy a többi küldöttek társaságában a királyt thessaliai hadjáratába elkisérje.

Az erre való meghivás látszólag nagy megtiszteltetés volt; mert Fülöp úgy adta elő, hogy Halos városa érdekében akarja igénybe venni a küldöttek közbenjárását, mint a mely város érdekében Athén közbevetette volt magát. Voltaképen azonban kényszerítés volt az, mely előtt a küldötteknek akarva nem akarva, meg kellett hajolniok, és jól kiszámított előny Fülöpre nézve; mert ránézve igen kivánatos volt, hogy hadjáratának békés színezetet adjon, saját személyének azzal, hogy görög követségek egész sora kiséri, fényt kölcsönözzön és valódi szándékait minél tovább rejtegesse. Végre a küldöttek mintegy kezességül szolgáltak neki, hogy időközben Athénban semmi veszélyes határozatokat nem hoznak, a mi azon általános fölindulás miatt, melyet a király újabb hadi készületei támasztottak, nem volt lehetetlen. A Thessalián keresztül való vonulást mel-

lékesen arra is felhasználták, hogy az ország városait, mint Fülöp szövetségeseit, a közte és Athén között kötött békére megesküdtessék. Ez Pheraeben történt.

De ez a cselekmény több tekintetben a jognak ujabb kigúnyolása volt. Minden formaság nélkül valami szálló helyen hajtották végre, és a községek képviselői tetszés szerint előhivott magánemberek voltak, a kiket a király erre a szinjátékra odarendelt, és sok város épen nem is volt képviselve. Minthogy azonban a követek további körutaztatása nem fekűdt érdekében: magára vállalta a felelősséget megbizásaik hiányos teljesítéséért; s egy erre vonatkozó iratot adott át nekik a tanácshoz és a polgársághoz intézve. Ezt a gyalázatot is türelmesen magokra vették a küldöttek, s így tértek vissza hetven napi távollétök után polgártársaikhoz, kik már türelmetlenül várták őket.[123])

Demosthenes volt a küldöttek közt az egyetlen, a ki jó lelkiismerettel léphette át hazája határát, s örült, hogy a macedon udvar légköréből és az árulók gyűlölt társaságából kiszabadulva, attikai területen újra szabadon lélegzhetik és szabadon beszélhet. Végre ismét ott állott a tanácsban, melynek többsége elismeréssel viseltetett irányában, s ott több más tanú jelenlétében kimerítő értesítést adott a követség összes dolgainak lefolyásáról. Kimutatta, hogy társai kezdettől fogva a város minden parancsát semmibe sem vették és minden érdekét elmellőzték; kimutatta, hogy rossz akaratú halogatásokkal cserben hagyták Kersobleptest és a thraciai városokat; leleplezte a királylyal való folytonos egyetértést, minden gonosz terveinek szolgálatra kész előmozditását, a Thebe romlására való felhatalmazás nélküli beavatkozást; előadta a Thessalián keresztül való vo-

nulást, a mely alatt a küldöttek csalárd fogások által letartóztatva a királyt egész Thermopylaeig voltak kénytelenek követni, s most ott áll Fülöp egész haderejével, hogy, mihelyt akarja, Hellas közepébe nyomuljon. Athén voltaképen egy szerencsétlen hadjáratban alig veszthetett volna annyit, mint e békekövetség által. A tanács teljesen osztozott Demosthenes felindulásában; az ő értelmében fogalmaztak s terjesztettek a polgárság elé egy tanácsvégzést; a polgárságtól is hasonló itélet volt várható, s akkor a dolgok állása egészen megváltozhatott volna.

Itt azonban váratlanul egészen más fordulatot vettek a tanácskozások. A macedoni párt jól elegyengette az útat, hogy a könnyen hívő tömeget megnyerje. Aeschines játszotta ismét a főszerepet. Arra nem is gondolt, hogy magát mentegesse; a megbizásokat alig említették fel is. Annyival kimerítőbben elbeszélte a világ egész állását, oly biztos belátással, mint a hogy csak ahhoz egy a nagyok titkaiba beavatott politikus hozzáférhetett. Igaz ugyan, mondta könnyelmű módon, hogy Fülöp Thermopylaenél áll, de az nem tesz semmit; csak szándékát kell tekintetbe venni. De ő arról biztosíthat mindenkit, hogy Fülöp mint barát áll ott, mert Athén a maga küldötteinek sikerült eljárása következtében annyira birtokában van a hatalmas király jó indulatának, hogy azt tőle bármely állam irigyelheti. Aztán Fülöp Phocis ellen sincs gonosz szándékkal; inkább egy más államra czéloz — és itt nem szégyelte a szónok, hogy Thebe vesztét mint valami szerencsét helyezze kilátásba a polgárok előtt, a melynek nem lesz valami nagy az ára, habár talán Fülöp azon alkalommal fegyveresen tör is hazájokra. Igy használta fel Aeschines tetszésvadászásra az attikai nép jellemében levő köznapi hajlamokat. Beszédét

azon kellemes fordulattal végezte, hogy, fájdalom, jelenleg még azt a legjobbat, mit a királytól várni lehet, nem mondhatja el s hallgatói képzelő erejére bizta, hogy az alatt Euboea vagy Oropus visszanyerését, vagy Plateae visszahelyezését, s több ilyenfélét gondoljanak.

Demosthenes, a ki a csalárd reményektől elkábult athéniakat figyelmeztetni akarta, nem juthatott szóhoz; lekiabálták, kigúnyolták, visszalökdösték. Philokrates és társai uralkodtak a gyülekezeten; Philokrates még azon indítványát is keresztül vihette, hogy azon szerencsés békekötést, melyet most kieszközöltek, a következő összes nemzedékekre is kötelezővé tegyék s azonnal kinyilatkoztassák, hogy ha a phocisiak az általános békének hosszasabban ellene állanának, ők készek lesznek a királynak a béke helyreállítására segítséget nyujtani [124]).

Ez indítvány, természetesen, Fülöppel való előleges összebeszélésen alapúlt, a kitől, midőn minden előre jól el volt készítve, levél érkezett, a melyben felszólította az athéniakat, mint új szövetségeseit, hogy vele együtt menjenek a phocisiak ellen, hogy a közbiztonság érdekében az ottani garázdálkodásoknak véget vessenek. A király aligha reménylette, hogy az athéniak csakugyan csatlakoznak a hadjárathoz; neki elég volt annyi, hogy Athén ne háborgassa phocisi terveiben; mert ez volt nála a fő szempont, melyre a békealkudozásokkal kezdettől fogva czélzott. Hisz Attika hatalma Thraciában oly ingatag, s Fülöp ott minden tekintetben annyira előnyben volt, hogy ott akaratát minden pillanatban tetszése szerint megvalósíthatta.

De másként állt a dolog Görögországra czélzó terveivel. Itt Athén oly hatalom volt, mely neki jelentéktelen nehézségeket okozhatott. Mert ha legközelebbi czélját el

akarta érni, birtokába kellett keríteni Thermopylaet, melyet Phalaikus tartott hatalmában Nicaeában és Alponusban állomásozó őrségével. A király addig nem nyomulhatott előre, míg az athéniak készek voltak Phalaikust támogatni és az euboeai tengeren ismét csapatokat szállítani a szorosba (70. l.); ép úgy Phalaikus sem védelmezhette meg a szorost, ha szükség esetén az athéniak hátulról és oldalról nem fedezik. Mindkét részre nézve tehát minden Athén magatartásától függött s Fülöpnek itt ovatosan kellett eljárni. Azt egyáltalában nem akarta, hogy mint Xerxes, erőszakkal ostromolja meg a szorost, s másrészt jól tudta, hogy a mi nemzeti érzelem még megvan a görögökben, mindaz lángba borúl a Thermopylae név hallatára; rájok nézve még mindig elviselhetetlen, csaknem megfoghatatlan volt, hogy egy idegen király Thermopylaen belől megjelenjen seregével. Fülöpnek tehát még mindig nehéz feladat volt az, hogy Görögország belsejébe nyomuljon [125]).

Egyébiránt Fülöpre nézve minden viszony a lehető legkedvezőbben alakult. A phocisiakat a thebeiek Onomarchus leveretése után (69. l.) sem győzhették le; még mindig urai voltak Boeotia egy nagy részének, voltak erősített helyeik, mint Orchomenos és Koronea. Folytonosan rabló kirándulásokat tettek egyik vidékről a másikra, s bár a thebeiek gyakrabban harczoltak szerencsével: a háború rájuk nézve egészben mégis sokkal pusztitóbb volt, mert leginkább saját területökön folyt a harcz, és saját embereik vettek benne részt, kiket nem lehetett oly könnyen helyre pótolni, mint a zsoldosokat. A háború évről-évre tovább húzódott; mind jobban elhordozhatatlanabb országos csapássá vált egész Hellasra nézve, s mindenkinek be kel-

lett látnia, hogy eldöntését a küzdő pártoktól várni nem lehet. S ha egy harmadik hatalomnak kellett közbelépni, az csak Macedonia lehetett; és csakugyan ettől várták ál talában a dolog eldöntését. Ide irányult már régóta a macedon párt tevékenysége s ez eszközölte azt is ki, hogy Thebe Fülöphöz folyamodott. A thebeiek Thessalia példáját követve, melynek sorsán nem tudtak okulni, segítséget koldultak ugyanazon udvartól, mely egy időben tőlök függésben volt (35. l.) A thessaliaiak is óhajtottak részt venni Fülöp vezérlete alatt a phocisi háborúban, s minthogy még mindig nehezen lehetett őket kormányozni, most a legjobb alkalom nyilt Fülöpnek, hogy egy háború által, mely mind dicsőség- mind bosszúvágyukat kielégíti, elvonja őket belügyeiktől s ez által egyszersmind a maga saját czélját is elérje. Most a szükség általános érzetében úgy léphetett föl, mint egyedül hivatott és többek által óhajtott megmentő, s nem volt másra gondja, mint hogy lehetőleg az ő közbelépése nélkül omoljék össze a phocisiak hatalma, mint egy darab üszök, melynek égő anyaga elhamvadt.

És e rablóállamnak csakugyan ki kellett fogyni előbbutóbb minden segédeszközéből. A delphii kincsből hihetőleg több mint 22 és fél millió frt arany és ezüstpénzt vertek és költöttek el a tyrannusok udvartartásra és hadizsoldra. (68. l.) Végre beállott az apadás s új segélyforrásokra nem tudtak bukkanni. Ennek következtében a belső viszonyok is mind jobban összebonyolódtak. Phayllus után Phalaikus, az Onomarchus fia, lett az ország kapitányává. Alatta nyugtalanságok törtek ki, melyek időnként uralkodását is megszakasztották. Minthogy a templom már kiürült, elsikkasztott pénzeket kezdtek nyomozni s zaklató pereskedéssel csikarták ki azokat tulajdonosaiktól.

Ekkor tehát szükségképen idegen segítség után kellett nézniök, s e tekintetben Athén volt rájok nézve a legfontosabb szövetséges. Az Athén és Phocis közötti viszonytól függött Görögország sorsa. Mint egykor a thebeiek, úgy keresték most a phocisiak Athén szövetségét és segélyadását, hogy egy idegen hatalomnak Közép-Görögországban való közbelépését megakadályozzák, mert az athéni küldöttségnek Pellában járta óta egész biztossággal tudhatták, hogy Fülöp politikájának ők képezik a legközelebbi czélpontját.

A Phocis és Athén közti viszonyok a dolog természeténél fogva meglehetős kedvezők voltak. Az athéniak régebben is pártolták a phocisiaknak Delphire való igényeit és Perikles belátta, hogy az attikai érdekeknek nem felel meg egy autonom papi állam fönnállása Görögország közepén, mely mindig kész Spartára vagy idegen hatalmakra támaszkodni. A phocisiak azért Attika történetének legszerencsétlenebb idejében is Thebe ellen s Athén föntartása mellett szavaztak. Számithattak tehát a Thebe-ellenes és a nemzeti párt támogatására. De másrészt ügyök állása sok tekintetben még sem volt valami kedvező. Az akkori dynasta-uralkodás épen nem kelthetett rokonszenvet, és Phalaikus megfoghatatlan elvakultságában rosszul bánt mind Spartával mind Athénnal; jól tudta, hogy ha segítséget adnának is, azzal épen nem az ő uralkodását támogatnák, hanem hogy Sparta ez alkalommal Delphi fölötti kegyuraságát újítaná meg, az athéniak pedig a Thermopylae melletti várakat, melyek a lokrisiaknak semmi önállósággal nem biró földjén feküdtek, akarnák hatalmukba keríteni.

Ezért visszautasította az athéniakat, midőn Proxenus vezérlete alatt ötven hajót szereltek föl, hogy a nekik

ünnepiesen odaigért lokrisi helyeket megszállják. Ez épen azon időben esett, midőn az athéniak Fülöppel való alkudozásaikat megkezdették. Mennyire egész másképen léphetett volna föl azok alkalmával Demosthenes, ha Proxenus czélját érte volna, és a város becsületből lett volna kötelezve, hogy a közös haza magára vállalt határőrhelyeit megvédelmezze! Athénban nagyon boszankodtak a szenvedett méltatlanságon és Fülöp ügyvivőinek igen meg volt a játék könnyítve, midőn a király megbizásából szünetlenül azon dolgoztak, hogy Athént és Phocist egymástól elválaszszák s azon két pártot, melynek politikai álláspontjánál fogva élénken kellett érdeklődni a phocisiak sorsa iránt, működésében megbénítsák. A nemzeti pártot a békealkudozások csalárd halogatása által fegyverezték le, a másik sokkal nagyobb pártot pedig, melynek hívei Thebét gyűlölték és előmenetelét nem látták szivesen, egyszerűen hazugúl rászedték, mert azt hitették el vele, hogy a király csak szinleg barátja a thebeieknek és ellensége a phocisiaknak.

Igy jutott Phalaikus saját hibájából a legkétségbeejtőbb helyzetbe. Látta, hogy a macedonok döntő harczra közelednek, s hogy épen akkor fogytak el segédeszközei; látta, hogy uralkodása saját országában ingadozóban van, s támogatásra nincs semmi kilátása. Mert Archidamus, a ki még ezer nehéz fegyverzetű gyalogossal Phocisban állomásozott, hogy az események folyását szemmel kisérje, s ki talán még az utolsó órában elhatározhatta volna magát, hogy Leonidas példája szerint Thermopylaet védelmezze, a válság pillanatában hazatért, minthogy a spartaiakat Pellában azzal a csalárd reménynyel kecsegtették, hogy majd Fülöp segítségével visszanyerik Delphihez való régi jogaikat.

Ép ily szerencsétlenül jártak a phocisiak Athénban is, a hol ugyan nem voltak meghatalmazott képviselőik, de ügynökeik még is voltak, a kik a dolgok ottani folyásáról jelentést tettek, és az ottani békealkudozásokat a legfeszültebb figyelemmel kisérték. Egy ideig azon reménységben lehettek, hogy, Demosthenes javaslata szerint, fel fognak vétetni a békébe befoglalandó szövetségesek közé; azonban ezen várakozásukban nem sokára csalatkozva érezték magokat s aztán, Philokrates indítványa következtében (316. l.), még az a reményök is füstbe ment, hogy talán az utolsó órában mégis meg fog a segítség érkezni.

Phalaikusnak most elül is, hátul is csak ellenségei voltak, s a maga megmentésére nem maradt egyéb útja, mint hogy Fülöppel kezdjen alkudozást. Julius közepén késznek nyilatkozott, hogy átadja neki a thermopylaei erősségeket, s ezért engedelmet nyert, hogy 8000 zsoldosával szabadon elvonulhat. Mert a király bármennyire sátorozott is Delphi iránti kegyes buzgóságával, azzal mégis nagyon keveset gondolt, hogy a templomrablókat megbüntesse és a tulajdonképi bűnösöket meglakoltassa. Fülöp elérte, a mit akart. Görögország kulcsai kezében voltak s a nyilt szorosokon keresztül szabadon nyomulhatott az ország belsejébe macedon seregével. Nem úgy ment oda, mint idegen hódító, hanem mint Thessália megválasztott szövetségi-vezére, mint Thebe szövetségese. A thebeiek azonnal birtokába léptek összes területöknek, melytől oly régóta meg voltak fosztva. A szövetségesek azután együtt benyomúltak Phocisba és a király megérte azt a dicsőséget, hogy azon tiz éves háború, mely alatt Görögország oly sokat szenvedett, az ő puszta közeledésére kard-csapás nélkül egyszerre véget ért [126]).

Fülöp a Phalaikussal való egyességet hadvezéri jogánál fogva kötötte meg. A további lépéseket szövetségeseivel közösen tette; mert Görögország államjogi viszonyaiba nem akart önkényüleg belemarkolni, hanem úgy lépni föl, mint a nép jóltevője, hogy a nemzeti intézményeket, mint a melyek egy ideig gonoszul lábbal tiportattak, helyreállítsa. De a törvény és rend eme helyreállításával egyszersmind oda czélzott, hogy magának és utódainak a görög államszövetségben állandó helyet biztosítson s Görögországot illető további terveinek törvényes alapot szerezzen. Még Thebében való tartózkodása idejéből jól ismerte a delphi-i szabályzatokat, alaposan ismerte Jason politikáját (424. l.), és a thebei államférfiakét, (V. 383. l.) s nem volt szüksége más tanácsára, hogy belássa, mi hasznot húzhat további czéljaira a delphi-i szabályzatokból.

Mint a szent háborúban győzelmes hadvezér, ugyanazon jogot vette igénybe, melyet hajdan az első szent háború bevégzése után Klisthenes és Solon gyakoroltak, midőn a régi rendet visszaállították s egyszersmind új intézményeket létesítettek a nemzeti szenthely biztosítására és dicsősége emelésére. Igy állította vissza Fülöp is, két szövetségese társaságában, mindenekelőtt a templomi hatóságokat, a mivel kétségkivül a templomnak és vidékének a megszentségtelenitéstől való megtisztítása is összeköttetésben volt. Ezután gyűlésre hivták össze az amphiktyonokat. De ezt a gyűlést is meg kellett tisztítani. Mert a ki a templom megszentségtelenítésében közelebbről vagy távolabbról résztvett, ez által a szövetségesek nézete szerint elvesztette a szövetségi tanácsban való ülésezési és szavazási jogát. A kizárásban azonban különbséget tettek. Kizárták a tanácsból a phocisiakat, s kinyilvánították, hogy két sza-

vazatuk egyszer-mindenkorra elveszett, s azt hála fejében Fülöpre ruházták, mint a ki a szent helyet a phocisiak rabló kezéből győzelmesen kiszabadította. Kizárták a spartaiakat is, minthogy még átok alatt voltak (V. 384—5. l.) és azóta magokat a phocisiakkal való közösség által beszennyezték; ugyanez történt a korinthusiakkal, a kik hasonló vétket követtek el.

A kizárás harmadik neme abban állott, hogy bizonyos államokat nem hivtak meg az amphiktyonok első gyülésére, mint nevezetesen az athéniakat. Az athéniak nem tettek volt eleget a király azon felszólításának, hogy az épen akkor megkötött egyesség alapján, mint szövetséges társak Phocis ellen hozzája csatlakozzanak. Ezzel az volt kimondva, hogy a hellen államszövetség újjáalakításában való részvétel csak azoknak lehet megtisztelő joga, a kik a delphi-i istenért fegyvert ragadtak, u. m. a thessaliai és oetai törzsököké, a Parnassus melletti dóroké, a locrisiaké és dolopoké, a kik Thessalia, Aetolia és Epirus közt laktak.

Igy a szövetség súlypontját ismét egészen éjszakra tették át, a hol a legrégibb időben volt; a többi hellenektől megvetett hegyi törzsökök, kik minden jelentőségöket régen elvesztették, ugyanazok a törzsökök, kik a szabadságharczokban a nemzeti ügytől elpártoltak, és a perzsa uralom elismerése által jó hirnevöket elvesztették, — most ismét szerepelni kezdtek a történetben; különösen a thessaliaiak dicsőségvágyának nagy elégtételül szolgált, hogy ők, a kik oly sokáig háttérbe voltak szorítva és a görög történetből ki voltak zárva, most Hellasban ismét tekintélyre vergődtek és Jason terveit fényesen teljesülve látták. Mily különösen foglalt most helyet egymás mellett a legrégibb és legújabb a delphi-i szövetségi tanácsban! Mert az újonnan szervezett

szövetségben háromféle államok voltak, melyek a történet legkülönbözőbb korszakaihoz tartoztak: a thessaliai törzsökök, melyek még a kantoni alkotmány régi álláspontján vesztegeltek, mint a perrhaebusok és egyebek; aztán azon törzsökök, melyek államokká lettek, mint az athéniak és thebeiek, és végre ezen vidéki és városi köztársaságok közt egy nagy birodalom, mely nem a hellen államjog szerint vett ott részt, mint népközség, hanem királya személyében volt képviselve, a ki a phocisiak szövetségi szavazatait mint öröklött uralkodói-jogot vette át.

A phocisiak ügyéről még tovább is folytak a tanácskozások. A szövetségesek ugy gondolták, hogy szavazati joguk elvesztése még nem elég büntetés a béke megzavarásáért, bár a tulajdonképi bűnösök, a kik idegen csapatokkal a rémuralmat fentartották, vagy elestek a háborúban, vagy annak végével sértetlenül tovább állottak; és bár a phocisi városok, melyek a zsoldos-rendszer alatt legtöbbet szenvedtek, a zsoldosok kivonulása után legkisebb ellenállást sem tanúsítottak, hanem azonnal föltétlenül megadták magokat. Mindamellett nem csillapult a szomszéd törzsökök ellenséges indulata; áldozatukat nem akarták kezökből kiereszteni mindaddig, mig öröklött bosszújokat teljesen ki nem töltötték rajtok. Sőt az oetaiak annyira mentek, hogy azt indítványozták, hogy a tartománynak összes lakosai, kik már a katonaságra köteles kort elérték, mint templomrablók, sziklákról a mélységbe taszittassanak.

A törzsrokonok ilynemű vadsága ellen, melyet még vérlázítóbbá tett az, hogy a vad gyűlölet a vallási buzgóság álarczát vette föl, az idegen katonakirálynak kellett most a phocisiakat védelmezni. Neki csak arra volt szüksége, hogy Phocist teljesen lefegyverezze és arra ügyeljen, hogy erő-

sített helyek ne maradjanak benne, melyek nagyobb zendülések alkalmával támaszpontokul szolgálhatnának, mert a phocisiak lázadása veszélyeztette volna azt a hasznot, melyet a háborúból húzott. Lerombolták tehát huszonkét városnak a falát, és a polgárokat falvakba szórták szét, melyekben csak bizonyos meghatározott számú ház lehetett; a lakosoknak meghagyták földbirtokaikat, de azoktól templomadót kellett fizetniök, mely mindaddig szedendő volt, mig a templom kincse helyre nem volt pótolva! Minden lovat eladtak, mindennemű fegyvert megsemmisítettek, s mindezen büntető rendszabályokat, melyeket mégis a király kegyének kellett tekinteni, azzal tették még szigorúbbakká, hogy foganatosításukat a phocisiak bosszútól lihegő ellenségeire bizták. Phocis kimondhatatlan nyomorúságra jutott. A ki futhatott, futott, s az athéniaknak az a szomorú sors jutott, hogy egy szövetségesökért, a kit tétlenségök által ők, tettek tönkre, nem tehettek semmit egyebet, mint hogy a menekültek iránt szives vendéglátást tanúsítottak. Az igaz, hogy itt másképen állt a dolog, mint Olynthussal szemben, mert a phocisi zsarnokokkal szemben tulajdonképi szövetségről szó sem lehetett. De annyival nagyobb volt a kár, mely Fülöp győzelme folytán a tulajdonképeni Görögországot érte, s annyival nagyobb volt a boszankodás, hogy saját küldötteik oly gonoszul megcsalták őket [127]).

Athénban nemsokára megváltozott a hangulat. A polgárság legutóbbi határozatai a macedon párt rémuralma alatt keletkeztek, a mely mindent elkövetett, hogy semmi más irány fölül ne kerüljön, és az ellenpártnak csak egy szónoka is szóhoz ne juthasson (316. l.). De az athéniak a király fenyegető közeledésére mégis kellemetlenül érezték magokat; azon igéretek által, melyekkel Aeschines

aggodalmaikat elaltatta, nem lehettek megnyugtatva, azt határozták tehát, hogy egy második követséget küldenek Fülöphöz, hogy közelről megfigyeljék és igéretei teljesítésére figyelmeztessék. Természetes volt, hogy ugyanazon férfiakat óhajtották elküldeni, a kik a multkor a király megnyugtató nyilatkozatait hozták. De Aeschines jónak látta, hogy visszavonuljon, minthogy az ő pártja nem javasolta e követség küldését s ő abban nem sok dicsőséget arathatott volna. Mert úgy gondolkozott, hogy ha tudósításai nem találtatnak igazaknak, akkor ebből vagy az következik, hogy őt szedte rá a király, mely esetben aztán neki kedve ellenére szakítania kell vele, vagy pedig az, hogy ő maga a csaló, s ekkor ki lesz téve a polgárság méltó haragjának. Tehát betegnek jelentette magát és otthon maradt. Demosthenes is a leghatározottabban megtagadta ez alkalommal az elmenetelt. A követek azonban, a kik a király táborába érkeztek, épen nem értek czélt. Már útközben megtudták, hogy Fülöp Thermopylaet elfoglalta és Phocist lefegyverezte; s ezen rémhirrel néhány nap mulva visszatértek Athénba.

Itt most a hiú remények rövid mámora után keserű csalódás következett be. A helyett, hogy Fülöp által ellenségeiken diadalmaskodtak volna, mindannak, a mit az athéniak elképzeltek, épen az ellenkezője történt. Ők voltak a megcsalottak, nem a thebeiek; az ő könnyenhivésöket használta fel Fülöp, hogy Thermopylaet kézrekerítse, szövetségeseiket tönkrejuttassa s ellenségeiket fölemelje. Azt hitték, hogy majd a sokat dicsőitett béke következtében újra nagy hatalomnak ismerik el őket, és most még jobban ki voltak zárva, mint valaha, a hellen ügyekben való részvételből. A nélkül, hogy rájok valamit adtak volna, nagy

hadseregek vonultak Hellason keresztül, és új alkotmányt adtak neki. Sőt mi több, még saját határukban sem érezték magokat biztosaknak; Attika felfuvalkodott ellenségektől volt körülvéve, szövetségesei nem voltak, nyitva állt a megtámadásnak, és nem volt magát mivel védenie [128]).

De bármily nagy volt is minden jóérzelmű polgár elkeseredése, a jelen pillanatban mégis lehetetlennek látszott, hogy ezen hangulatnak kifejezést adjanak, ha a rossz helyzetet még rosszabbá nem akarták tenni. Fülöp is megtette a magáét a polgárok megnyugtatására; Hellasba bevonulása után azonnal levelet irt nekik, s magát a thebeiek és thessáliaiak sürgetéseivel mentegette némileg, melyek elől nem menekülhetett. Voltaképen a megvetés jele volt az, hogy azt gondolta, hogy az athéniakat ilyes szólásmódokkal kielégitheti, s e szólásmódok mégis, mindenféle hizelgésekkel fűszerezve, megtették hatásukat. A macedon párt nagyban elősegítette a hatást, sőt a hiba egy részét az athéniakra hárította, minthogy, mint a király szövetségesei, nem vettek részt a hadjáratban. Ezzel egy időben történt az attikai foglyok visszaküldése, melyet Fülöp épen ekkorra tartogatott; s végre nem maradt egyéb hátra az athéniaknak, mint hogy haragjokat visszafojtsák, és újra követséget küldjenek, mely Phocisban a város érdekeit szemmel tartsa. Ez alkalommal Aeschines nem vonta ki magát; sőt előre tolakodott, s később érdemül tulajdonította magának, hogy befolyásával sikerült neki az oetaiak véres indítványát háttérbe szorítani.

Különben a küldöttek nem tettek semmi egyebet, mint hogy tanúi voltak azon diadalünnepnek, melyet Fülöp ült. Örömében ujjongó néptömegtől körülvéve, a legnagyobb mértékben részesült most a király mindazon megtisztelte

tésben, melyre az örvendők lekötelezve érezték magokat oly férfiú iránt, a ki a nemzet tiszteletre méltó szenthelyét megtisztította és a megzavart isteni-tiszteletet helyreállította. A jajgatást, mely Phocis völgyeit eltöltötte, elfeledték, s nem látták a Görögországra később elkövetkező veszélyt. Teljesen a közel múlt események hatása alatt állottak. Saját sorsuk nyomorú volta csak növelte bennök azon férfiú csodálását, kinél akarat és tett, megjelenés és győzelem egy volt. Ehhez járult a királyság fénye, mely iránt azon kor annyira fogékony volt (214. l.), a had urának parancsoló fönsége, kiért ezrek készek voltak föltétlen engedelmességgel éltöket odaadni. Ezen hatástól nem tudtak és nem is akartak Athén küldöttei szabadulni. Delphit győzelmi-ünnep mámorában találták; hekatombákkal, díszmenetekkel, alapitványok tételével és áldozati ajándékokkal ültek ott ünnepet. Aeschines másoknál is kevésbbé habozott, hogy egész lelkével részt vegyen ezen ünnepélyességekben, mintha semmi sem történt volna, a mi egy athéni embert bánthatna; holott magában Athénban úgy fogták fel Fülöp győzelmét, mint a városon esett súlyos vereséget.

Fülöp nem maradhatott sokáig nagy seregével az elpusztult vidéken; de addig nem akart eltávozni, míg Delphiben a dolgok új rendjét be nem hozta és ünnepiesen meg nem állapította. Ennek végbevitelére igen kedvező, és Fülöp által bizonyosan korán számításba vett körülmény volt az, hogy nehány héttel Phocis megszállása után, augusztus közepén, esett a Pythia ünnepe, melyet a krisai háború óta minden negyedik évben megültek. Itt lépett fel először a király működőleg, mint a hellen amphiktyonia tagja; ő rá ruházták az ünnep vezetésének megtisztelő hi-

vatalát, és mint a nemzeti szenthelyek nevezetesebb évfordulóin szokásban volt, úgy most ezen évfordulót is azzal tették ünnepiesebbé, hogy a szokásos harczjátékokhoz egy újat csatoltak, nevezetesen a gyermekek birkózását és ökölviadalát. Fülöpre nézve azonban az volt a fődolog, hogy addig, mig seregével jelen van, általános elismerést szerezzen az ünnepet és az amphiktyoni szövetséget illető rendeleteinek, hogy azokat, mint jogtalanokat, meg ne támadhassák. Különösen azon kellett rajta lennie, hogy kinyerje Athén helyeslését, mivel Athén igenközeli viszonyban állott Delphihez és az egyházi jog kérdéseiben tekintély volt.[129])

De az athéniak nem igen voltak hajlandók e dolgokat helyeselni, mert ezen újításokban erőszakot, jogtalan beavatkozást és jogsértést láttak. Ezenkivül az is bántotta őket, hogy a promanteia, azaz azon jog, hogy legelőször ők kérdezhetik meg a jósszéket, vagyis a delphii isten előtti elsőségi jog, mely Perikles kora óta az ő birtokukban volt, most Fülöpre ruháztatott; tehát a pythiai ünnepre ez alkalommal országosan nem is küldtek ünnepi küldöttséget.

Fülöpnek érdekében volt, hogy ezen daczolást azonnal megtörje. Azért a többi amphiktyonok élénk helyeslésével, kiknek nagyobb része ellenséges indulattal viseltetett Athén iránt, egy macedon-thessaliai követséget küldtek Athénba, hogy számadásra vonják őket a menekült phocisiak befogadásáért, s továbbá, hogy a delphii amphiktyonia legújabb szervezetének elismerését követeljék tőlök. Döntő kérdés volt ez Athénra, sőt az egész Görögországra nézve, melyre rövid és világos feleletet kellett adni.

A polgárság hangulata rendkivül izgatott volt. Aeschines nem juthatott szóhoz. Annyival szívesebben hallgatták az ellenpárti szónokokat, kik erősen hangoztatták, hogy e

sértő követelésekre csak határozott protestálás lehet az Athén méltóságához egyedül illő felelet. Kicsi hija volt, hogy balgatag lépéseket nem tettek. Mert egy ily protestálásnak az lett volna az eredménye, hogy az amphiktyonok egyesült és harczra kész serege folytatta volna a szent háborút Athén ellen, mely egészen magában állott, és csekély hadereje még csak együtt sem volt.

Demosthenesnek most, a ki oly sokszor fájdalommal tapasztalta, hogy polgártársai békésszelleműek voltak, midőn harczolniok kellett volna, és a háborút óhajtották, midőn csak a békében volt az üdv, — a Fülöppel kötött béke fentartása mellett kellett beszélnie, bármily nehezen esett is az neki. Azon kevesek közé tartozott, kik elfogulatlanul ítélték meg a dolog állását, s az egyetlen szónok volt, ki minden párttekintettől menten csak a város üdvét tartotta állandóan szeme előtt.

»Az a béke, a melyet kötöttetek« — azt mondta — »nem sokat ér és nem is méltó hozzátok; de bármilyen is, »annyi bizonyos, hogy jobb lett volna meg nem kötni, »mint most fölbontani; mert e békében sokat elvesztegettünk abból, a mi nekünk, míg birtokunkban volt, kilátást nyujtott a háború biztos és könnyű sikerére. A »második dolog, mit szükségesnek tartok, athéni férfiak, az, »hogy vigyázzunk, hogy azon államokat, melyek most magokat amphiktyonoknak nevezik, ellenünk együttesen folytatandó háborúra ne kényszerítsük. Mert ha Fülöppel oly »ügy miatt találunk háborúba keveredni, a mely a thessaliaiakra, argosiakra és thebeiekre nézve közönyös: akkor, azt hiszem, hogy ezen államok egyike sem fog »ellenünk fegyvert, mert annyi esze csak van a leggyengébb elméjünek is köztük, hogy belátja, hogy az ily

»háborúk viselésében minden teher rájok esik, a haszon »ellenben teljesen azon másiknak jut, a ki a háttérben leske»lődik. Azonban a mi ügyeink most a lehető legrosszabbul »állanak. Mert ha a peloponnesusiak egy része ellenünk van, »mivel azt hiszik, hogy Spartával tartunk, s ellenségeik va»gyunk; ha a thebeiek jobban haragszanak ránk, mint bár»mikor, minthogy a menekült boeotiaiakat befogadtuk; ha a »thessaliaiak gyűlölnek bennünket, mint a phocisiak barát»tait; ha végre Fülöp azért bosszankodik, mert az amphik»tyoniában elfoglalt állását nem ismertük el: akkor attól fé»lek, hogy mindnyájan, mindegyikök az őt illető okból, hall»gatni fognak a bosszú szavára, az amphiktyonok határo»zatait ürügyül használják fel, s az ellenünk közösen folyta»tandó háború alkalmával be sem érik azzal, a mit mind»egyikök érdeke kiván, hanem még tovább engedik magokat »ragadtatni, a mint ez a phocisiakkal szemben is történt.« »»Tehát félelemből mindent megtegyünk, a mit csak paran»»csolnak? És épen te kívánod ezt, Demosthenes, tőlünk?«« »Korántsem; semmibe sem szabad beleegyeznünk, a mi »hozzánk nem méltó, de másrészről arra kell törekednünk, »hogy államunk meggondolt vezetésének jó hírnevét is meg»őrizzük. Azok pedig, a kik az ovatosságról semmit sem »akarnak tudni, vegyék jól fontolóra, hogy városunk hogy »viselte magát ezelőtt. A thebeieknek oda engedtük Oropust, »Fülöpnek Amphipolist, elnéztük Kardiának Chersonesus»tól való elszakitását, a kariai fejedelemnek oda engedtük »Chiost, Kost, Rhodust, s elnéztük, hogy a byzantiumiak »attikai hajókat raboltak el. Miért engedtük mindennek »megtörténtét? Azért, mert államunkra nézve előnyösebbnek »tartottuk a békében maradást, mint azt, hogy háborút »kezdjünk az elősorolt dolgok miatt. Ha tehát akkor, midőn

»legfontosabb és legsajátabb érdekeitekről volt szó, békésen »viseltétek magatokat, holott egyszerre csak egy ellenséggel »lett volna dolgotok: megbocsáthatatlan esztelenség volna, »ha most egy egészen jelentéktelen tárgyért, azért a del»phibeli árnyékért, mindnyájok ellen háborút akarnátok »kezdeni.«

Igy beszélt Demosthenes a béke érdekében. Az eddig tanúsított alázatos engedékenység egész sorának fölemlegetésével akarta lehűteni azokat, a kik nagy hevesen csak a város dicsőségét hangoztatták s azt gondolták, hogy Athénnak nem szabad magát megtagadnia. Ő azt vélte, hogy ha a becsület parancsolta háborút a legkedvezőbb alkalmakkor oly gyakran kikerülték: most a háború elhatározása a város végromlása s nagyszámú és túlnyomó erejű elleneik diadalünnepe lenne.

A küldötteket határozott, de békés felelettel bocsátották el. Athén kinyilatkoztatta, a mint föltehető, hogy az amphiktyonia új szervezete ellen kifogást nem tesz, s jövőre az ünnepekre követeket fog küldeni. A leselkedő ellenségeknek nem maradt tehát többé okuk a háborúra s Fülöp őszszel hazatért Macedoniába.[130])

IV.

A függetlenségi harcz utolsó küzdelmei Görögországban.

Igy tehát többször ismételt követségküldések és egyességkötések után megszünt végre az a háborús állapot, mely Amphipolis meghódítása óta folyton tartott Fülöp király és Athén között, de igazi béke azért mégsem jött létre. Fülöp még nem nyert meg, s Athén még nem vesztett el mindent. Azért azon látszólagos háborúra, mely tiz éven át elhúzódott, egy hét évig tartó látszólagos béke következett, mely alatt a döntő harcz csirái kifejlődtek.

A béke megkötése által a dolgok állapota lényegesen megváltozott. E békének az lett volna a feladata, hogy a király kezét, mely Olynthus bukása által szabaddá lett, megkösse; a helyett azonban a király arra használta azt fel, hogy az athéniakat tartsa kötve mindaddig, mig egy részről Thraciában czélját nem érte, másrészről Thermopylaet és Phocist hatalma alá nem hajtotta. Macedonia királya most már nem a határszélen állott, mint fenyegető külhatalom, hanem benn volt az ország közepén. Ő volt a görög államszövetség elölülő tagja, ő tartotta megszállva azon szorosokat, melyeknek védelme a szövetség feladatát képezte, ő volt a nemzeti szenthely patronusa. Görögország-

nak egy vidéke, a központi fekvésénél és erővel teljes lakosságánál fogva oly fontos Phocis, elpusztult városaival lába előtt hevert. Görögország leghatalmasabb néptörzsökei, a thessaliaiak és boeotiaiak, körüle csoportosultak, mint hadvezérök körül, az athéniak egészen el voltak szigetelve, megalázva és egy rájok erőszakolt szövetségi viszony által szabad mozgásukban teljesen akadályozva. A Delphiben századok óta összehalmozott kincsek, melyekkel a nemzet érdekében rendkivüli erőt lehetett volna kifejteni, egynehány év alatt a nemzet pusztulására pazaroltattak el. Nem volt hatalom többé sehol, mely képes lett volna az ellenállásra.

Mindamellett Fülöp még nem érte el célját. Delphi már régóta nem volt az a középpont, melyből Görögországot kormányozni lehetett volna. Hellas déli része még teljesen önálló volt; a hellen államélet fonalszálai még nem egyesültek a király kezében, hozzá kellett előbb kötni azokat azon községekhez, melyek még hatalma körén kivül állottak, hogy az a hatalom, melyet Fülöp, mint az amphiktyonok előljárója, magának megkövetelt, valósággá váljék.

Fülöpnek tehát egyelőre nem volt szándéka, hogy erőhatalommal nyomuljon előre, hanem szép csendesen akarta terjesztgetni befolyását, hogy a helleneket ildomos bánásmódjával megszelidítse és kezéhez szoktassa. Sőt nem is akart rajtok uralkodni úgy, a mint Xerxesnek volt szándékában, hanem csak át akarta venni a szövetséges államok vezetését, a mely dolog a hazai hagyományokkal megegyezett, és a melyet Sparta, Athén, Thebe ismételve megkisértett, de a nemzet nagy kárára, egyikök sem tudott egész terjedelmében és tartósan létrehozni. Görögországban az képezte a

bár elgyengült nemzetnek is nagy erejét, s dicső történetében az volt ránézve a legnagyobb áldás, hogy ezt az országot nem lehetett úgy tekinteni, mint a föld felületének más darabját, melyet valaki, mihelyt ereje volt hozzá, egyszerűen meghódíthatott és leigázhatott, mint ezt Fülöp sok tartománynyal és a gyarmati birtokokkal is csakugyan minden aggodalom nélkül megtette. Az anya Görögország más szempont alá esett s megkívánta a fennálló jognak lehető megkímélését, a mennyiben legalább ez eljárás Fülöp uralkodási terveivel összeegyeztethető volt. Ennek oka nem a királynak tán valami beteges szeszélye volt, hanem a történeti szükségszerüség. Mert hisz fejedelmi családjának világra szóló állása épen a hellen miveltség befogadásán alapult, és e család politikája semmi más nem volt, mint az, hogy e miveltséget növekvő birodalmának fénye és hatalma érdekében mind jobban elterjeszsze és értékesítse. Ezért nem lehetett a királynak az a szándéka, hogy a hellen miveltség hazáját elpusztítsa és az ott még virágzó szellemi életet földúlja; ez volt az oka, hogy a helleneken csak a hellenek módja szerint akart uralkodni.

A király tehát ez idő szerint nem tehetett mást, mint hogy azon államokra terjesztette ki figyelmét, melyek még kivül állottak az újonnan alkotott szövetségeken, továbbá tengeri hatalmát megszilárdította, a szövetséges tartományokat, melyek még némi ellenállást tanusítottak, ártalmatlanokká tette, s meggátolt mindennemü szövetkezést a még önálló államok között. Ha ily szövetség akart volna alakulni, Athén volt az egyetlen pont, honnan ez kiindulhatott volna. Athén volt alkotmányánál, történeténél s gondolkozásmódjánál fogva a szabad görögség tüzhelye; itt megvolt még az érzék az emberekben a becsület és jog iránt,

mely Fülöp legutolsó és elmaradhatatlan követeléseivel kétségkivül határozottan szembe tudott szállani. Jól tudta ezt a király s ezen szempontok szerint állapította meg a legközelebbi években követendő rendszabályait.

Legelőször is Thessaliában lépett föl, hogy itt minden ellenállást megtörjön. A Thessaliával való szövetkezésre Demosthenes sokszor rámutatott polgártársai előtt. Sok ép erő volt még itt a népben, s megvolt a törekvés, bár nem elég világosan, ennek érvényesitésére; különösen Pheraeben, hol Jason ideje óta hozzászoktak az emberek, hogy Thessalia történetében egy új korszak megkezdését várják. Minden aggodalom nélkül hozzácsatlakoztak az idegen királyhoz, hogy általa Phocison bosszújokat tölthessék. Miután e czéljokat elérték, azt gondolták, hogy az idegen védőuralom nyomása alól könnyeden kivonhatják magokat. Az esztelenek nem látták, hogy csak Fülöp politikájának vak eszközei voltak; s mihelyt az ellenállási hajlam legelső csirái mutatkoztak, a király teljes szigorúsággal lépett föl, csapatokat küldött az országba, megszállotta Pherae várát, s Lysander példájára, egy tiz tagú collegiumot állított ott fel, melynek tagjai mind az ő párthívei voltak, s mely aztán katonasággal fékezte a polgárok ellenszegülését. Ezzel egy időben Thessalia az előbbinél sokkal szorosabb kapcsolatba hozatott a macedon örökös tartományokkal.[131]

Az Isthmuson túl is kedvező alkalmak kinálkoztak a macedon befolyás terjesztésére. Mert a peloponnesusi államok, melyek régtől fogva hozzá voltak ahhoz szokva, hogy semmi sem érdekelte őket, a mi túl volt félszigetjökön, — még most is a régi gondtalan életet élték, s eszök ágában sem volt, hogy az éjszaki fenyegető hatalommal szemben belső pártharczaikat megszüntessék, vagy szomszédjaikkal való

régi viszálkodásaikat abban hagyják. Egyre tartott a féltékenység Sparta s a befolyása alól kivett államok között; majd megjelentek, hogy a zavart még nagyobbá tegyék, a phocisi zsoldosok, kik Phalaikus maga megadása óta (321. l.) szakadatlanul ide s tova kóboroltak. A hova e foglalkozás nélküli zsoldosok betették lábukat, átkaivá lettek annak a vidéknek; azonnal kigyuladt ott a gyűlölet titokban emésztődő tüze; a pártdüh véres jelenetekre adott alkalmat, s minden nagyravágyó törekvés megtalálta valósitása útját. Igy Peloponnesusban is annyira ment a dolog, hogy nyilt harczok támadtak a polgárok között, melyek végtére is nem másnak hajtották malmára a vizet, mint a háttérben leskelődő királynak, ki semmi mozgalmat nem szalasztott el haszon nélkül, s ki előtt most ugyanazok a zsoldosok nyitották meg a félszigetbe vezető útat, kik neki Közép-Görögországban oly pompásan megtették az előmunkálatokat. Igy történt ez nevezetesen Elisben.

Elis egyike volt azon kisebb államoknak, melyek mindig telve voltak nagyravágyó tervekkel, s mindig nagy politikát szerettek volna űzni. Az elisiek, minthogy Olympia az övék volt, azt gondolták, hogy különbek a többi peloponnesusiaknál, s ugyanezen okból a külföldi nagyhatalmak előtt is különös tekintetben részesültek (V. 438. l.). Saját hazájokban azonban, mióta Spartával szemben ellenséges állást foglaltak, nem élvezhettek nyugalmat, pártokra voltak szakadozva, s most az egyik, majd a másik államra kellett támaszkodniok, minthogy hatalmuk önmagában semmi önállással nem birt. Mint Thebe szövetségesei, segédkezet nyujtottak Mantinea újra építéséhez (V. 393. l.); az arkadiai háború után (V. 445. l.) meg Thebe ellen foglaltak állást, és Sparta, a mely Megalopolis ellen min-

den segítséget szivesen fogadott, Triphylia visszaadásának igérete által ismét magához tudta őket édesgetni (253. l.). E közben az aristokratia vette kezébe a közügyek vezetését, mely már eleitől fogva igen hatalmas volt Elisben; a nép pártjához tartozókat száműzték, s ezek most felhasználták a zsoldosok ott létét, hogy hazájokba való visszatérésüket kierőszakolják. Gyilkoló harcz kezdődött, melyben végre is a városi párt győzött, arkadiai segítséggel. E párt vezérei azonban, u. m. Euxitheus, Kleotimus és Aristaichmus, nem elégedtek meg azzal, hogy bosszújokat a legkegyetlenebb módon kitöltötték, s négyezer zsoldost, mint templomrablókat, kivégeztettek, hanem hogy a későbbi forrongásoknak elejét vegyék, Fülöppel léptek szövetségre, ki nagyon örült azon, hogy az olympiai Zeus földjén megvetheti lábát s készségesen megadta a segítséget. Igy csatlakozott az elisi aristokratia Fülöphöz, s juttatta az országot a király befolyása alá. Ez volt a phocisi háború véres utójátéka (343; 109. ol. 1.).

Még könnyebben ment dolga Fülöpnek azon államokban, melyek Thebétől alapíttatva, már kezdettől fogva idegen védelemre voltak utalva és Sparta ellenében arra nagy szükségök is volt. Mert a spartaiak, kiket épen úgy, mint Athént Pellában csalárd kecsegtetésekkel áltattak volt, — mindaddig, mig Archidamus képes volt csapataival Phocisban akadékoskodni, nem hagytak fel rövidlátó politikájokkal, hogy szomszédjaikat újolag fenyegessék, s igy Fülöpnek megadták a kivánt alkalmat, hogy a thebeiek politikájába beleavatkozzék. Már kilencz éve mult, hogy Thebe utoljára teljesítette volt a félszigeten védői tisztét (256—7. l.); most nálánál hatalmasabb szövetségesének engedte ezt át, a ki magára vállalta a községek védelmét,

hadcsapatokat küldött és a spartaiaknak határozottan megparancsolta, hogy minden hatalmaskodástól tartózkodjanak. Könnyen kivivott, de rendkivül fontos eredmények voltak ezek, melyek egyenesen a phocisi háborúból folytak, s mintegy önként következtek azon állásból, melyet Fülöp Közép-Görögországban teremtett magának. A félsziget kapui, melyeket Epaminondas betört, nyitva állottak a királynak is; parancsszava az Eurotas völgyébe szorította vissza a spartai hadcsapatokat; Elis, Messenia, Megalopolis, valamint Argos is, elismerték az új védő urtól való függésöket.[132])

Az Isthmuson innen Megarára irányozta a király figyelmét, a mely akkoriban igen vagyonos és virágzó kereskedőváros volt, és elég erős volt Thebe ellenében megvédeni függetlenségét. Fülöp itt is a maga részére nyerte az aristokrata pártot; hasonlókép kinyujtotta kezét ismét Euboea felé is, mely egészen védetlen állapotban volt, mióta Thermopylae macedon kézbe került, és Közép-Görögországban minden ellentállás megszűnt. Végre megtette az előkészületeket azon vállalatokhoz is, melyekkel oda czélzott, hogy uralmát Epirusból az ion és korinthusi tengerre is kiterjeszsze.

Athénnal fennállt a béke teljes épségében, s Fülöp mégis mindent elkövetett, hogy ezen várost biztos támadási pontok egész hálózatával mind szorosabban körülvegye s minden külső összeköttetéseitől elzárja. A király a thraciai tengeren is arra használta a hajóit, hogy tengeri kalózkodás kiirtásának ürügye alatt több szigetet, mint pl. Halonnesust, megszállva tartson, s habár úgy tetszett, hogy ügyet sem vet az athéniakra, ezeknek mégis nagyon fájdalmasan kellett érezni folyton öregbülő tehetetlenségöket, midőn látták, hogy a király szárazon és vizen, éjszakon és

délen egyre terjesztgeti hatalmát. Athénban volt most, inkább mint bármikor, Fülöp elleneinek székhelye, ez volt az egyetlen hely, hol oly férfiak voltak, kik éber tekintettel kisérték lépteit és Philokrates békéjét csak fegyverszünetnek tartották.[133])

A béke megkötése alkalmával Demosthenes nem érvényesithette intő szavait; az athéniak jobb szerették, ha csalják őket, s épen ezért kész szivvel hallgattak oly emberekre, mint Aeschines és Eubulus. De Athénnak csakugyan minden más városnál több oka volt a békét őszintén óhajtani; a szegényeket biztosította a béke, hogy az ünnepi mulatságokból nem marad el semmi; a gazdagok és a középosztály, a melynek ujabban szintén részt kellett venni a közterhek viselésében (109. l.), örültek, hogy nem kell hallaniok hadi adóról s hajók fölszereléséről.

A tengeri szabad forgalom nemcsak a hajósnak és a nagykereskedőnek állott érdekében, hanem Athén összes lakosságának, mert a nagyrészt idegen gabonára utalt városban ettől függött az élelmiszerek ára. Továbbá még mindig Athén volt az a hely, hol a legjelesebb művészek, legjobb gyárosok és kézművesek voltak; minden fényüzési czikket itt lehetett megkapni, s ezért egy városra sem háramlott több kár a háborúból, és több haszon a békéből, mint Athénra. Sokáig tartó elzártságuk után újra megnyiltak az éjszaki kikötők, a melyekben Macedonia gyorsan emelkedő hellenesítése és pénzének szaporodása folytán napról-napra jobban keresték a görög művészet készítményeit. Fülöp udvara ismét Athénban tette megrendeléseit. Görögországban is nagymennyiségü arany és ezüst került forgalomba a delphibeli kincstár kiürítése óta, mely századokon át, mint holt tőke hevert ott. Ennek kö-

vetkeztében az áraknak általában emelkedni, a megélhetésnek drágulni kellett, s az athéniak annyival inkább rá voltak utalva a kereskedelemből és iparból nyerendő haszonra, minthogy a belföldi keresetforrások apadófélben voltak. Tengeri uralmok megsemmisítése szükségképen súlyos csapást mért a polgárok jólétére, és a lauriumi bányákból épen az idő tájt kezdett az ezüst kifogyni, midőn Thracia nem sejtett gazdagságú kincsbányái megnyiltak. Mert habár a »Jövedelmekről« szóló irat szerzője mindent elkövet, hogy az ezüstbányák kimeríthetetlen voltát bebizonyitsa, mindamellett az attikai bányamívelés emelésére czélzó mesterkélt terveiből világosan kilátszik, hogy a polgárságnak nem volt többé valódi bizalma ehhez a keresetághoz, s kevés hasznot reméltek az őseik által kihasznált környéken kivül nyitandó aknákból; mely nézet később teljesen valónak bizonyult.

Ily körülmények közt mindinkább a szabad forgalom lett a vagyonosodás főforrásává. »Mily esztelenül itélnek »tehát« — azt mondja ugyanezen irat szerzője — »azok, a »kik azt vélik, hogy a béke által Athén hírneve és tekinté»lye csökken! A háborúban városunk csak megaláztatást és »megvettetést arat, béke idején ellenben nincs egyetlen osz»tály sem, mely rája ne szorúlna. A hajótulajdonosok és ke»reskedők, a gabonakereskedők, a bor- és olajtermelők, a »juhtenyésztők, továbbá a kik szellemi tőkét forgatnak, a »művészek, a bölcselők, a költők, mindazok, a kik szemöket »és fülöket műélvezet által akarják gyönyörködtetni, végre »az üzletemberek, kik oly piaczot keresnek, a hol gyorsan »lehet bevásárolni és eladni — mindezek Athénra vannak »utalva. Szóval a háborúban Athén gyenge és nyomorúlt, »békében pedig nagy és hatalmas, a mívelt világ elismert

»központja. Politikájának tehát béke-politikának kell lenni; »nem szabad azért neki erőszakkal és a hatalomvágy sértő »igényeivel lépnie föl, hanem jótettei által kell magához von»zania a szomszéd államokat; követségek által, pénzáldoza»tok s véres háborúk nélkül kell befolyást és szövetségeseket »szereznie.« Épen ez volt az Eubulus és Aeschines által ajánlott congressus-politika, s ez értelemben reményli a szerző, hogy a Delphi miatt támadt új bonyodalmat is szépen elintézhetik, és a templom önállóságát harcz nélkül is visszaállíthatják. S itt fölemlíti a phocisiakat, mint a kik a szent helyet megszállva tartják, s még egy másik hatalmat, mely a phocisiak kivonulása után azt el akarja foglalni. Ezalatt csak a thebeieket érthetjük, a kik Delphiben önző politikát folytattak (V. 384. és köv. l.). Igy nyúlik bele az Eubulus-féle békepolitika, a mint az a Xenophonnak tulajdonított iratban ki van fejezve, terveivel és reményeivel a szent háborúba [134]).

Ennek bevégződésével más békepolitika fejlődött ki. Akkor irta Isokrates a Fülöphöz intézett beszédét.

Ő is kikél azon lelketlen népizgatók ellen, kik a várost mindig új háborúkba akarják bonyolítani, hogy ismét oly állást szerezzenek neki, mely már visszahozhatatlanul elveszett és nem is volt sohasem igazi szerencse, mert alapját mindig jogtalanság képezte, s létrehozását és fentartását mindig csak a jólét árán, véres harczokban lehetett kivívni. Ezért rosszalta ő már az Amphipolisért való háborút is, és segítette elő minden módon a végtére megkezdődött békealkudozások sikerét. A macedon hatalmat úgy tekinti, mint egy szebb jövőnek és a nemzet üdve új korszakának kezdetét. A hellen köztársaságok engesztelhetetlen ellenségei egymásnak; egy nagy férfiúra van szükség, egy hősre,

ki a pártok fölött álljon és ez államokat egyesítse. A gondviselés már többször mutatott oly férfiút; úgy látszott, hogy Archidamus, Jason, Dionysius erre voltak hivatva. Végre valóban itt van e férfiú, a kinek történelmi missiójában nem lehet kételkedni; a Heraklidák törzsökéből való fejedelem ez, mint Archidamus. Az új Agamemnon ez, kinek rendeltetése, hogy ismét harczra vezérelje a görögöket halálos ellenségök ellen. Ebben kell bizni, s nem azon szónokokra hallgatni, kik őt rágalmazzák s ez által a hazának nagy károkat okoznak. A mi rosszat e férfiú egyes görögök ellen elkövetett, esztelenül szitott ellenségeskedés eredménye. A háború a kegyetlen, nem Fülöp. Igy köti hozzá Isokrates Fülöphöz a nemzet reményeit, s ezért egyenes összeköttetésbe is lép vele, könyörög neki, hogy ne tegye nagyon koczkára életét, és kéri, hogy ne engedje magát ellenfelei által Athén ellen ingereltetni. Kimondja, hogy a királyra vár a feladat, hogy a megkötött békét tartóssá tegye s ennek alapján megújítsa a rég abba hagyott nemzeti háborút, melynek sikere kétségtelen, minthogy Cyrus és Agesilaus eléggé bebizonyították a perzsa birodalom gyönge voltát A Cimonféle régi politika volt ez, hogy a perzsa háború által kell végét vetni a belső viszálkodásoknak, egy oly eszme, mely háládatos tárgyul szolgált már más szónokoknak is, mint Gorgias- és Lysiasnak, kik ezt ünnepi beszédeikben gyakran fejtegették, de először csak Isokrates által nyert politikai fontosságot [135]).

Végre volt egy harmadik párt, mely nem hazafias okokból, nem is az általános jólét szempontjából sürgette a békét, hanem a Fülöp udvarához való személyes viszonya miatt. Egész biztossággal föltehetjük, hogy Fülöpnek azon idő óta, mióta feszült figyelemmel kellett kisérnie az attikai

polgárság magatartását, tehát az Amphipolisért való harcz óta, meg voltak a maga emberei Athénban, kik az ő érdekében szorgalmatoskodtak, hogy a polgárokat minden erélyesebb határozattól visszatartsák, a király kecsegtetéseiben helyezett könnyelmű bizalmukat erősítsék és alázatos szolgálataik által Fülöp háláját kiérdemeljék. Ápoltak és fölhasználtak a Fülöp czéljait előmozdító minden hangulatot, a harcziast ép úgy, mint a békéset; s a mint mind közelebb nyomult a király serege, mind szemtelenebbül kérkedtek érzületökkel. Hisz Philokrates az egész nép előtt eldicsekedett a kapott pénzzel s nyilvánosan fitogtatta azt a jólétet, melyet a király kegyének köszönhetett! A többiek óvatosabban léptek föl. De Aeschines is földbirtokot kapott Macedoniában; most ő is nyiltan Fülöp-pártinak vallotta magát s ugyanattól a férfiútól várt minden jót, kit kevéssel azelőtt mint hazája leggonoszabb ellenségét támadott meg. E férfiak és társaik, Pythokles, Hegemon, Demades, most úgy tettek, mintha a többiek mind helytelen útakon járnának, s egyedül ők volnának az igazi államférfiak és az akkori legbefolyásosabb politikusok.

E szerint a béke megkötése után három politikai irányt találunk Athénban, melyeket az Eubulus-, Isokrates- és Philokratesféle iránynak nevezhetünk, három pártot, melyek álláspontjuk minden különbözősége mellett is abban megegyeztek, hogy a béke megkötését a városra nézve a legnagyobb szerencsének tekintették, s mindazokat, kik annak állandóságát veszélyeztették, a haza ellenségeinek tüntették föl. Isokrates a maga »Philippos«-ában hevesen kikél azok ellen, kik »a szószéken dühöngenek, a hatalmas király »irigyei ellen, kik őt szünetlenül gyanúsítják, a városokban »zavargásokat idéznek elő, a közös békét a szabadság halá-

»lának tekintik, és úgy beszélnek, mintha a király hatalmá-»nak növekedése Hellasra csak rosszat és nem jót hozna, »mintha Fülöpnek a phocisi ügyek rendezése után semmi »más czélja nem volna, mint az egész Görögország meghódí-»tása, és más ily badarságokat, melyeket oly biztossággal »adnak elő, mintha mindenről a legpontosabb tudomásuk »lenne.« Igy tüntette föl egy attikai hazafi, egy nagy kör tisztelt feje, Demosthenes politikáját, mig a megvásárolt párthívek szintén őt gyalázták, mint azon nyugtalan fők egyikét, kik a nagylelkű király elé folytonosan akadályokat gördítenek, hogy Athén iránti jóakaró szándékait ki ne vihesse. [136]).

Demosthenes azonban még sem volt annyira elhagyatva, s álláspontja nem volt oly tarthatatlan, mint várni lehetett. Előbbi működése nem volt hatástalan, személyes tekintélye emelkedett. Bár az ősz Isokrates, a ki már a peloponnesusi háború minden nyomorát megérte, úgy tekintette az attikai szabad állam történetét, mint valami bezárt körfolyamot, mely többé nem kezdődhetik újra: ott volt egy újabb nemzedék, a melyre gyujtó hatást gyakoroltak volt Demosthenes szavai. A legközelebbi események is neki szolgáltattak bizonyítékot, mert legalább megvilágosították a dolgok állását és elűzték a csalfa ábrándokat. Hogy lehetett volna még többé valaki azon balhiedelemben, hogy követségekkel és békés egyességekkel a királyt meg lehet állítani, a mint Eubulus emberei akarták?! S a mi Isokrates reményeit illette, a phocisi városok elpusztításával, a mely az ő utolsó levelének elküldése után csakhamar bekövetkezett, megadta a király a feleletet arra a felszólításra; a chalcidicei félsziget borzasztó eseményei most Görögország szívében ismétlődtek. Lehetett-e még vajjon oly zavart

fő, mely azzal áltathatta magát, hogy Fülöp semmi más nem akar lenni, mint a helleneknek nemzeti diadalokra vezérlője? Fülöp többi párthívei pedig, a kik annyira fenhordozták fejöket, mintha már megnyerték volna a játékot áruló érzületök miatt minden becsületöket elvesztették azon körökben, a hol még adtak valamit a hellen polgári-erényre. Mert még a kevésbbé vétkesek is úgy tüntek föl a nép előtt, mint önző, jellemtelen, köpönyegforgató emberek, mint megbizhatatlan hírhordók, kik polgártársaikat csalárd ámításokkal ismételve megcsalták volt. Hogy engedhettek volna ezeknek a közügyekre befolyást?

Mind a három békepárttal szemközt emelkednie kellett tehát Demosthenes tekintélyének, s úgy történt, hogy épen azon súlyos vereség után, melyet politikája szenvedett, személye még sokkal hatalmasabban kimagaslott polgártársai közt, mint azelőtt. Megnyerte nemcsak az ifjabb, hanem az idősebb polgárok bizalmát is. Mert ha tudták az athéniak, hogy Fülöp udvarában senki szavára sem fektetnek oly nagy súlyt, mint az övére: akkor bizonyára mind nagyobb tiszteletet kellett kivívni jelleme minden kisértést kizáró függetlenségének és személyes meggyőződése rendületlen szilárdságának. Egyedül ő volt az, a ki hű maradt magához; egyedül ő fejtett ki szakadatlan tevékenységet a városért, összeköttetésben volt a thraciai, macedoniai, thessaliai kereskedőkkel, ő tudta mindig legjobban, mi lenne a teendő, s habár egy darabig hitt is a becsületes béke lehetőségében, most már sokkal világosabban látta a viszonyokat. De ha mindamellett is az utóbbi küldöttség ott léte alkalmával újra a békét tanácsolta Demosthenes (330. l.), még ez a békére intő beszéd is alapjában háborúra való felhivás volt, de oly háborúra, melyhez meggondoltsággal

hozzákészültek, s melyben már nem lesz ellenök a jelenleg fennálló fegyveres szövetség és a melyben nem az amphiktyoniai újításokról van szó, melyek ugyis semmivé lesznek, ha egyszer Fülöp hatalma meg lesz törve, — hanem oly háborúra, a melyben kedvezőbb körülmények között Athén lényeges és nélkülözhetetlen birtokaiért szállanak síkra.

Az ezen döntő harczra való előkészület az, melyet Demosthenes lankadatlan erélylyel sürget. Az tehát a fődolog, hogy az annak szükséges voltáról való meggyőződést erősítsék, összeköttetéseket szerezzenek és a védelmi erőt növeljék.

A város segédeszközei még mindig nem voltak valami nagyon jelentéktelenek. Az állam szegény volt a pénzügy rossz szervezete miatt, de a nép aránylag tehetős, s Demosthenes teljes bizalommal szólhatott így polgártársaihoz: «Tekintsetek, athéni férfiak, várostokra! Oly gazdagság »van ebben, a minőt, bátran kimondhatom, nem találhatunk »együttvéve a többi összes városokban.« A közügy iránti érzék sem tompult még el. Névszerint fölemlítenek egyes férfiakat, mint Nausiklest és Diotimust, a kik mint trierarchák kitüntek áldozatkészségökkel. Továbbá a béke megkötése után azonnal hozzáfogtak a hadi kikötők kiegészítéséhez, új hajóműhelyek építéséhez és egy arsenál felállításához, mely Philon építőmester vezetése alatt haladt előre s az athéniak hazafiúi büszkeségének tárgyává lett, s melyre 347. óta (108. ol. 2.) évenként tiz talentumot (23,550 forint) rendeltek el, s részben még a gazdagabb zsellérek is szivesen hozzájárultak az adózáshoz. A rája való főfelügyeletet Eubulus vitte [137]).

Ez időtájt komolyan foglalkoztak a belügyek javításával is, mint erre már a »Jövedelmekről« szóló irat is

megadta az ösztönt. De nem állottak meg a puszta tervezgetésnél, hanem hozzá láttak a munkához, s ebben egyrészt azon szempontokat követték, melyeket azon irat kifejtett volt. Igy gondoskodtak a törvénykezés javításáról s egy törvényt hoztak, melynek értelmében az oly peres ügyeket, melyeknek halogatása különösen káros volt a kereskedésre, mint nevezetesen a kereskedelmi és hajózási pereket, egy hó lefolyása alatt be kellett végezni. De nemcsak a kereskedelmi érdekeket ápolták, hanem meg akarták szüntetni a mélyebben fekvő visszaéléseket is. Egész szigorral léptek föl azok ellen, kikre gyanú volt, hogy a polgárokat a népgyülésben és a törvényszékeknél meg akarták vesztegetni. Bizonyos Demophilus tünt ebben ki hazafias buzgalmával s ugyanez indítványba hozta 346-ban (108. ol. 3.) a polgárok névjegyzékének általános megvizsgálását is. Ezen rendszabálynak kétségkivül a volt czélja, hogy a várost a közönyös és megbizhatatlan idegenektől megtisztítsa s a polgárság közt a jó szellemet általában emelje; arisztokratikus irányú rendszabály volt ez, mint előbb Aristophon ide vágó törvénye (V. 58. l.)

Ezen rendszabályokhoz járul egy, a népgyülésre vonatkozó újítás is. Itt egyre növekedett a lármás fegyelmetlenség garázdálkodása. A népgyülések vezetését a prytanusokról a »proedros«-okra ruházták volt át, egy kilencz tagú bizottságra, melynek tagjait sors által a polgárság azon törzsökeiből választották, a melyek az elnöklő prytaniában nem voltak képviselve. Most azonban megváltoztatták ez eljárást. Ugyanis minden népgyülésre a polgárság tiz törzsökének egyikét bizták meg, hogy felelős legyen a csend és illendőség fentartásáról; ennek tagjai a szószék közelében ültek, hogy a szónokot minden méltatlanság ellen meg-

védelmezzék; a polgárság tehát a saját kebeléből küldte ki a rendfentartó bizottságot. Ezzel a község becsületszeretetét akarták újra fölébreszteni s ellenállni azok törekvésének, kik belső örömmel szemlélték a népgyülés növekvő sülyedését, mert ez által megbizonyítva látták azon nézetöket, hogy oly demokratia, mint az attikai, önálló és sikeres politika folytatására teljesen képtelen. Nem valószinűtlen, hogy ugyanez idő tájt az areopagusnak is újra nagyobb befolyást adtak a nyilvános életre, és ismét teljes hatalommal ruházták fel, hogy, nevezetesen a hazaárulás ellen, teljes szigorúsággal fölléphessen. Tehát azon megaláztatás után, melyet Philokrates békéje, és Phocis elpusztulása mért az athéniakra, különböző téreken jóravaló törekvéseket ismerünk fel a közállapotok javítására és a demokratia visszaéléseinek megszüntetésére, a mely törekvés a harminczak uralkodása után is hasonlóan nyilatkozott. Volt tehát még jóravaló elem a polgárság közt, mely ép és élénk érzékkel birt a város előhaladása iránt s annak jövője felől nem esett kétségbe. Csak az volt a fődolog, hogy egyesítsék és vezessék a hazafias érzelműeket [138]).

Demosthenes eleitől fogva nem volt pártember (270. lap). Nagyon önálló természet volt; a maga útjain szeretett járni, és bizott az igazság erejében, mely előtt, mint hitte, a polgárságnak előbb-utóbb meg kell hajolnia. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy nézetei a városbeli régibb pártok szempontjaival többszörösen ne találkozzanak. Igy osztozott nevezetesen a boeotiai párttal (78. l.) az alkotmány szeretetében, az erős vállalkozószellemben és azon elhatározásban, hogy Spartának semmi elsőbbséget ne engedjenek. Másrészt közeledett Kallistratus egyensúlyra törekvő politikájához (89. l.) és osztozott annak Boeo-

tia iránti idegenkedésében; mely idegenkedés, a thebeieknek Perzsiával való alkudozásai folytán (V. 435. l.) és a phocisi háború alatt mind erősebbé és általánosabbá lett Athénban. A Megalopolis érdekében tartott beszédjében azon szempontot tartja legfontosabbnak az attikai politikára nézve, hogy sem Spartát, sem Thebét ne engedjék hatalmassá lenni; és Aristokrates elleni beszédében a hellenek közti viszálkodást az athéniakra nézve szerencsének tartja. Lassanként azonban megváltozott e dolog. Minél komolyabbakká váltak az idők, Athén annál inkább, ép úgy, mint a perzsa háborúkban, fő székhelyévé lett a szabadság iránti törekvéseknek; a többi államokra vonatkozó szükkeblű nézetek mind jobban-jobban háttérbe szorúltak, a nemzeti gondolkozás mind hatalmasabban előtérbe lépett, s ennek folytán egy új párt képződött, mely Demosthenes körül csoportosult.

Oly férfiak csatlakoztak most hozzá, kik szavai és tettei által indíttatva, vagy a saját hajlamukból, ugyanazon czélok után törekedtek; oly férfiak, kikben újra éledt egy jobb kor gondolkodásmódja, valódi köztársasági szellemű szónokok és államférfiak, a kik, mint Demosthenes, éber tekintetet vetettek a közelbe és távolba, a hol a város becsületéről volt szó. Ezekhez tartozott a suniumi Hegesippus, előbb Leodamas párthíve (78. l.), tüzes hazafi, ki már 357. buzgólkodott Kardia megvédése érdekében, midőn az athéniak lemondtak e fontos városról (131 l.); hasonló értelemben ösztönözte az athéniakat a phocisiakhoz való erélyes csatlakozásra, mig ezek képesek voltak az ellenállásra, és a leghatározottabban ellene szegült Philokrates békéjének. Még jelentékenyebb férfiú volt Lykurgus és Hyperides.

Lykurgus, a Lykophron fia, valamivel idősebb volt Demosthenesnél s az Eteobutadák régi papi családjához tartozott, attikai nemes ember a szó legvalódibb értelmében. Fenkölt lelkével és a hazai hagyományokhoz való ragaszkodásával kimagaslott az akkori emberek közül, mintha a régi jó időkből maradt volna fenn. Azonban saját korától nem volt idegen és iránta ellenséges indulatú; egyáltalában mérsékelt természetű volt, ezért közvetítésre hajló és békülékeny, habár mások iránt ép úgy, mint maga iránt, szigorú követelésekkel lépett fel. Továbbá ellensége volt minden cselszövénynek, igazságos, egyeneslelkű és istenfélő, a legélénkebb becsületérzéssel biró hazafi, s már épen ezért határozott ellensége Macedoniának, habár különben nem tartozott is a néppárthoz, hanem inkább aristokratikus irányú volt. Eszményi gondolkozású ember volt. Bizonyos rajongással engedte át magát a régi költők hatásának, élénk érzékkel birt a képzőművészet iránt, nagy bámulója volt Platónak, de azért nem tartózkodott a községi életben való tevékeny szerepléstől. Sőt a legnagyobb lelkiismeretességgel képezte ki magát szónokká, s azon befolyását, melyet mint ilyen nyert, fáradhatatlanul arra használta föl, hogy rámutasson az állam minden sebére, hogy ostorozza az árulást és rossz erkölcsöket, hogy fentartsa a régi jó szokásokat, és sürgesse a fegyelmet és rendet, mind a polgárok családjaiban, mind a közéletben.

Hyperides, a Glaucippus fia, szintén előkelő családból származott s a nemzet függetlenségének élénk szószólója volt, de különben Lykurgusnak épen az ellentéte; mert érzékiségre hajló ember volt, minden erkölcsi tartalék nélkül, kicsapongó minden élvezetben; de mindemellett, mint Alcibiades, meg tudta tartani szelleme rugékonyságát. Szel-

lemes ember volt, inkább született szónoknak, mint Lykurgus, könnyen és ügyesen kapcsolta össze a gondolatokat, találó kifejezéseiben elevenség, természetesség és meglepő élcz nyilatkozott. Ezen férfiakhoz mások is csatlakoztak, mint a sphettusi Polyeuktus, Kallisthenes, ki a phocisi városok lerombolása után fölszólította az athéniakat, hogy városukat és határukat védelmi állapotba helyezzék, az Anagyrus demosbeli Aristonikus, Nausikles, a ki mint hadvezér védelmezte Thermopylaet, a hazafias érzelmű Diotimus és végre Timarchus, az Arizelus fia, egy rendkivüli tevékenységű athéni ember, kit igen sokszor megbíztak közügyek végzésével, s a ki a legszigorúbban ragaszkodott Demosthenes politikájához, mint egy törvényjavaslata bizonyítja, melyben (347/6; 108. ol. 2.) halálbüntetést indítványozott mindazokra, kik a királyhoz hajóhozvalókat vagy fegyvereket juttattak [139]).

Igy hát Demosthenes, ki évek során keresztül egészen magában állott, most rokon gondolkozású férfiak tekintélyes csoportjától látta magát körülvéve. Az idő komoly volta megtette hatását. A kor követelményei oly világosak és oly visszaútasíthatatlanok voltak, hogy a legkülönbözőbb irányú férfiak, aristokraták és demokraták, bölcselők és világfiak, eszményi és egészen gyakorlati irányú emberek, minden előleges összebeszélés nélkül, egy közös czél felé törekvésben egyesültek. Természetes, hogy itt, mint a pártéletben másképen nem is lehet, sok különféle elem csatlakozott egymáshoz, a mely eredetileg nem tartozott együvé; nem a legtisztább életű emberek is mellé állottak a tiszta lelkű Demostheneshez, de mégis nagy előhaladás volt az, hogy a tompa közönyösség helyén, mely előbb uralkodott Athénban, most élénk ellentétek képződtek. A békepárt

három töredékével most egy hazafias párt állott szemben, mely Demosthenest tekintette előharczosának.

De minél jobban csoportosúlt Athénban a nemzeti párt, annál elkerülhetetlenebbé lőn a harcz közte és ellenfelei közt. Azt ugyanis nem lehetett tűrni, hogy a király párthívei ezután is, mint ezelőtt, becsületes emberekként lépjenek föl a polgárság előtt. Tisztázni kellett az igazságot és igaztalanságot, hogy az emberek lelkiismerete szigorúbbá legyen. A törvényszékeket akarták erre felhasználni, melyek Athénban igen szoros kapcsolatban voltak a nyilvános élettel, úgy hogy politikai ügyekben is ezektől vártak az emberek döntő itéletet. Szükségesnek látszott, hogy a bíróság előtt újból elővegyék azon tárgyalásokat, melyekben a népgyűlés nem hozott döntő határozatot; szükséges volt, hogy a bíróság itélete határozottan kimondja, hogy a polgárságot a maga meghatalmazottjai a legrútabbul megcsalták, hogy ez által mintegy kényszerítsék a polgárokat, hogy az ily vezetőkkel egyszer-mindenkorra szakítsanak. A követségi perek tehát nem kicsinyes bosszúvágyból vagy személyes czélzatokból eredtek; nem is valami bevégzett és megmásíthatatlan tényeken való czivódások voltak azok, hanem oly harczok, melyek szükségesek voltak arra nézve, hogy a pártok álláspontja tisztáztassék, és hogy az athéniak, a béke szerzőivel együtt, a béke egész művét a maga valódi alakjában világosan lássák magok előtt.

Demosthenes kezdte meg e dolgot azzal, hogy Aeschinest számadásra vonta. A szokásos forma az volt, hogy a hivatalos megbizatás teljesítésére következő harmincz nap alatt az igazoló hatóság felszólítást intézett az összes polgárokhoz, van-e valakinek valami jelenteni valója a hivatalos kötelességek elhanyagolását illetőleg. Ez alkalommal

tehát Demosthenes egy vádiratot nyújtott be, s arra vállalkozott, hogy Timarchusszal együtt, ki szintén aláírta a beadványt, bebizonyítja, hogy Aeschines kötelességét nem teljesítette és lelkiismeretlenül járt el követi tisztében [140]).

Demosthenesnek alapos oka volt hinni föllépése sikerében, csak az volt a baj, hogy oly emberrel szövetkezett, a ki a legközelebbi pártczélon kivül vele semmiben sem egyezett, s a kivel való összeköttetése az egész ügyre nézve nagyon káros volt. Timarchus feslett erkölcsű ember volt, ki az illemet is nyilvánosan megsértette, és bár e jellemhiba a fenforgó ügy érdemére nézve épen nem volt latba vethető, Aeschines mindamellett e körülményt a legnagyobb ravaszsággal fel tudta használni. Szorgalmasan összekeresett mindent, holmi botrányos történetkéket, a mi csak Timarchus sivár ifjuságában előtalálható volt, s képmutató erényeskedésével oly hathatósan megtámadta Timarchust, hogy kimondták rá, hogy polgári becsületét elvesztette. Az eredmény az lett, hogy az egész vádat érvénytelennek nyilvánították, és a mellett, hogy Aeschines némely polgárok előtt tekintélyben emelkedett, Demosthenes, egy ily feslett életű emberrel való társasága miatt, s vele az egész ügy rossz világításban tűnt fel. A pártmanőver kitünően sikerült. A Fülöppártiak ismét teljes biztonságban voltak, és a király bizonyosan nem mulasztotta el, hogy párthíveit mindenféle igéretekkel ne lelkesítse. Ezek bátrak voltak ismét nyiltan fölszólalni mellette; maga Aeschines már Timarchus elleni beszédében újra rámutat a király jóakaratú szándékaira, s ugyanezen alkalommal hevesen kikél Hegesippus ellen is, úgyszintén Demosthenes ellen, mint a városra nézve veszélyes, és az ifjuságra káros hatású férfiú ellen. Az egész beszéd pártbeszéd volt; Aeschines azonban nagyon elemé-

ben volt e téren: a szinpadon eltanult pathoszával játszotta az erkölcsprédikálót s ezen álarcz alatt szerencsésen visszaverte a nemzeti párt támadását [141]).

Ezen eredmény azonban nem volt döntő hatású, csak egy kis fegyverszünetet hozott létre. Demosthenes Timarchus elitéltetése után is fentartotta a vádat, s csak azért nem újította meg azonnal, mert kedvezőbb időpontot várt a pör folytatására. Az ily perlekedések egész eredménye, az attikai esküdtszékek természete szerint, a polgárság hangulatától függött, és Demosthenes arra számított, hogy nem sokára előfordúl valami olyas dolog, a mely Aeschines bűnös voltát kétségtelenné teszi. Hisz már maga az nagyon gyanús dolog volt, hogy Aeschines kifogást tett az ellen, hogy Demosthenes a második követség után az igazoló hatóság elé lépett, hogy eljárásáról számot adjon; Aeschines azt állította, hogy ezen követségről nem szükség különösen számot adni, mert ez nem egyéb, mint az előbbinek folytatása s ugyanazon megbizatáson alapszik. Ezen nézetet, mint várni lehetett, a hatóság elvetette s elfogadta Demosthenesnek s hihetőleg a többi követeknek is beszámolását, míg Aeschines ellen a vád függőben maradt.

A következő évek nem igen kedveztek Aeschines tekintélyének. Ugyanis rossz színben tüntette őt fel az, hogy pártját fogta bizonyos Antiphonnak, kit Demosthenes elfogatott, mert azon súlyos gyanú terhelte, hogy áruló módra egyetértett a macedonokkal és Fülöp aranyai által megvesztegettetve, arra vállalkozott, hogy a piraeeusi hajóműhelyeket felgyújtja. Aeschines Demosthenes eljárását, ki itt kétségkivül hivatalos minőségben lépett föl, alkotmányellenes támadásnak, a polgári szabadság megsértésének nyilvánította; megnyerte maga részére a népgyűlést és kieszközölte

a bűnös szabadon bocsáttatását, bár nevét a polgárok névjegyzékéből kitörölték. Most azonban az areopagus vette kezébe az ügyet, melyet itt látunk első izben föllépni teljes hatalommal; ennek rendeletére Antiphont újra elfogták, az esküdtek elé állították, elitélték és kivégezték [142]).

Majd Hyperides adott egy új döfést a macedon pártnak. Ez ugyanis ez időtájt törvényszék elé állította Philokratest, a ki Athénban a legszemtelenebb, legfenhéjázóbb és legvakmerőbb párthíve volt Fülöpnek. Az ügyet nem a szokásos per útján tárgyalták, hanem úgynevezett eisangelia, vagy bejelentett vád alakjában egyenesen a népgyűlés elé vitték, hogy az egész polgárságot fellázítsák azon népszónok ellen, ki neki a város érdeke ellen ad tanácsokat és a külföld zsoldjában áll. Kimutatta e följelentés azon kárt, melyet Philokrates csalárd követi-tudósításai a városnak okoztak, s minthogy a róla való kárhoztató itélet általánosan el volt terjedve a városban, Philokrates Aeschines segítségével sem háríthatta el az ellene mért csapást. Belátta leveretését, még mielőtt az itéletet kimondták volna; számüzetése alatt csakugyan vétkesnek találták azon nagy bűnben és halálra itélték [143]).

Bár Aeschines ez esemény után oly arczot csinált, mintha neki az elitélttel soha semmi köze nem lett volna, mindamellett Demosthenes már e pör folyama alatt minden alkalmat felhasznált, hogy az ellenkezőt bebizonyítsa s a polgárok előtt kimutassa, hogy Aeschines minden tekintetben ép úgy büntetésre érdemes; s hogy Philokrates bukása s az áruló Antiphonnal való összeköttetés mily sokat ártott Aeschines tekintélyének, csakhamar kitünt egy más alkalommal, midőn arról volt szó, hogy az attikai szónokok

közül egy megbízható férfiút szemeljenek ki, a kit egy fontos megbizással kellett megtisztelni.

Ugyanis macedon befolyás következtében a Cykladokon, sőt Deluson is, ezen az Athénnal igen közeli összeköttetésben álló szigeten, egy párt keletkezett, mely megtámadta az athéniak uralkodási igényeit; sőt kétségbevonták ezeknek azon jogát is, hogy őket illeti a delusi szenthelyre való felügyelet. Ezen mozgalmak minden bizonynyal összefüggésben voltak a macedon párt azon törekvéseivel, hogy a béke ideje alatt Athén körül minél nagyobb tért nyerjenek, s hogy az attikai hatalom utolsó maradványát is, mely saját határukon kivül még fennállott, lassanként aláássák. Kiváltkép az nagyon beleillett Fülöp terveibe, hogy itt is megszerezze egy nemzeti szenthely elöljáróságát, a mely lépés neki Delphiben már sikerült és a melyet bizonyosan Olympiára vonatkozólag is szándékba vett (338. lap). E dolgok valódi összefüggése már abból világossá lesz, hogy a delusiakat Euthykrates, egy macedon párti ember vezette, ugyanaz, a ki Olynthust elárulta, és hogy a delusiak azt indítványozták, hogy e peres ügy Delphiben intéztessék el; mert hisz ez igen jó alkalom volt arra, hogy az új szövetségi tanácsnak politikai jelentőséget adjanak, és azt a »delphii árnyékot« Görögországban hatalommá tegyék. Athén nem volt oly helyzetben, hogy a delusiak indítványát visszautasíthatta volna, s most minden attól függött, hogy egy arra való férfiút találjanak, a ki Athén ügyét a szövetség itélőszéke előtt védelmezze. A polgárság Aeschinest választotta e tisztségre, a kit az amphiktyonia ügyeiben egyedüli hivatott szónoknak tartottak. E választás azonban a legnagyobb mértékben aggasztotta a hazafias pártiakat. Hogy bizzák ők Euthykratesszel

szemben Athén legszentebb érdekeit oly férfiúra, ki szintén Fülöp politikájának párthíve és eszköze, s épen oly törvényszék előtt, mely maga is macedon befolyás alatt áll? A nemzeti párt tehát mindent megmozgatott, hogy a polgárok határozatát érvénytelenné tegye, és kieszközölte, hogy az areopagusra bízták ezen választási ügyben a döntő elhatározást. Ez megsemmisítette az első választást és Hyperidest nevezte ki Athén ügyvivőjévé, ki a Philokrates elleni pörben csak nemrég bizonyította be hazafias érzelmét és nem mindennapi tetterejét. Hyperides megmutatta, hogy teljesen méltó volt a bizalomra, s mivel Fülöp nem tartotta alkalomszerűnek az ezen ügyben erőhatalommal való föllépést, az athéniak részére, Hyperidesnek Delphiben tartott »delusi« beszéde folytán, oly itéletet hoztak, mely jogaikat újra ünnepiesen elismerte [144]).

Aeschines ezen újabb veresége után Demosthenes elérkezettnek hitte az időt, hogy a pert ismét kezébe vegye, melynek bevégzése ránézve lelkiismeretbeli dolog volt. Álláspontján változatlanul megmaradt és minden alkalmat felhasznált, hogy ellenfelére világosan rábizonyítsa, hogy áruló, és a haza ellensége. Azt akarta, hogy ez itéletét a polgárság is magáévá tegye.

Azt hinné az ember, hogy ezt minden nehézség nélkül el lehetett érni. Mert ha Philokrates áruló volt, akkor Aeschines sem lehetett ártatlan, habár most tudni sem akart többé előbbi társáról. Azonban a siker itt nagyon bizonytalan volt. Mert Aeschines előrelátó és ravasz ember volt, a ki sohasem hagyott magán oly fedetlen helyeket, mint az ügyetlen Philokrates; Aeschines a finom illem valódi példaképe volt, oly ember, a kiről, külső föllépése után itélve, semmi becsületbe vágó hibát nem lehetett föl-

tenni. Még mindig sokan ragaszkodtak hozzá, mert ő volt az Eubulus pártjának a legtehetségesebb organuma, s mint szónok és politikus, még mindig kedves embere volt a népnek. Épen ezért Demosthenes nem is a polgársághoz bejelentett váddal lépett föl ellene, a mint Hyperides Philokrates ellenében tette, hanem az igazolóhatóság előtt vonta kérdőre, és itt sem indítványozott valami megállapított büntetést, hanem csak azt akarta, hogy bebizonyítsa Aeschinesnek követségi tisztében való lelketlen eljárását, s a büntetés fokának meghatározását majd az igazoló hatóság által egybehivandó törvényszékre bízta.

Bár Demosthenes a törvényes eljárás szabályszerű útját követte, mindamellett ez egész ügy oly természetű volt, hogy szigorúan jogi tárgyalásra nem volt alkalmas; mert nem egyes törvények áthágásáról volt szó, hanem azon hazafiatlan érzületről, a melyet Aeschines a polgárok bizalma által ráruházott tiszt viselésében tanúsitott, továbbá Aeschines politikai irányának csak külső hatásokból kimagyarázható megváltozásáról és a polgárság iránt való lelketlen magatartásáról. Ezekre nézve köztudomású tények állottak rendelkezésre, s minden szigorú bizonyítgatás fölösleges volt. Az egész polgárság tanuja volt annak, hogy Aeschines előbb mint buzgó hazafi lépett föl, és hogy Pellában való tartózkodása folytán egészen megváltozott, hogy azóta folytonosan Fülöp érdekében működött és a polgárokat hamis ámitásokkal csalogatta. Demosthenes annyit megengedhetett ugyan, hogy ellenfele talán maga is csalatkozott és jóhiszemüleg terjesztette elő polgártársainak a király igéreteit. De ha ez lett volna az eset, akkor Aeschinesnek a bekövetkezett kiábrándulás után teljes felháborodással kellett volna a király pártjától elfordúlni. E helyett

azonban egyáltalában nem engedte magát zavartatni a hozzá való jó viszonyában, sőt a legnagyobb örömmel vett részt a király azon diadalünnepében, melyet ez a phocisiak legyőzetése után tartott, kiknek vesztét Aeschines is jelentékenyen előmozdította. Mindebből tehát szükségképen az következett, hogy Aeschines a maga polgártársait a legfontosabb államügyekben szántszándékkal megcsalta, és szándékosan mindent megtett, hogy a békét úgy hozza létre, a mint az Fülöpre nézve nyereségesebb, az athéniakra nézve ellenben gyalázatosabb és veszedelmesebb nem is lehetett.

De bármily világos volt is a fődolog, a melyre Demosthenes a fősúlyt fektette, mégis könnyen belátható, hogy oly férfiúra nézve, mint Aeschines, igen nehéz volt megállapítani a bünösség mértékét, pontosan különbséget tenni az emberi gyengeség és szándékos rosszakarat közt s kimutatni az egyes tényekben az árulói érzületet. Demosthenes Aeschines személyében minden árulót megtámadott, a kik Görögországban napról-napra szaporodtak; haragos buzgalma elragadta, s vádjainak túlhajtása csak ellenfelének szolgált javára. Mert ha olyannak mutatta őt fel, ki Thermopylaet elárúlta és az idegen királyt Görögország szivébe vezette; ha neki tulajdonította Phocis elpusztulását, Kersobleptes leveretését: akkor ezen vádak élét egyes pontokban könnyen meg lehetett tompítani; ellenfele kimutathatta, hogy a thrák fejedelem fővárosa még a követség elutazása előtt elesett, és hogy a phocisi zsarnokok magok tették tönkre magokat. Aeschines kétségbevonhatta a királylyal való titkos beszélgetéseit, melyeket szemére vetettek, s azt mondhatta, hogy azok nincsenek kellően bebizonyítva, s különösen utalhatott arra, hogy nem igazság őt másoknál inkább mindenért felelőssé tenni, mintha ő és egyedül csak ő tartoznék

jótállani Fülöpért és a békéért. Különösen pedig az tette kedvezővé Aeschines helyzetét, hogy az ő személye elleni támadás egyszersmind a békének is megtámadása volt, s ezért minden békeszerető polgárt elijesztett. Mert Aeschines elitélése annyi lett volna, mint új szakítás Fülöp és Athén közt, és a polgárság egyenes nyilatkozata, hogy a béke árán eladott becsületét vissza akarja váltani.

Aeschines épen az az ember volt, ki a viszonyok eme kedvezését teljes mértékben ki tudta zsákmányolni. Mint egy ügyes birkózó, úgy siklott ki erősebb ellenének keze közűl, s a helyett, hogy a vád veleje ellen komoly védelembe bocsátkozott volna, felhasználta annak minden egyes gyönge oldalát, kigúnyolta a felelősség túlságos súlyát, melyet szegény fejére gördítettek, s az egész pert úgy tűntette föl, mint politikai ellentétek harczát, mely épen nem tartozik a törvényszék elébe. Előadta, hogy ő ezen vad lázítóval szemben valódi áldozata azon pártnak, mely a békét Athénban fenn akarja tartani, azon békét, a mely mindenesetre áldásnak bizonyúlt városukra nézve, ép úgy a jólétet, mint a polgári alkotmányt illetőleg. Felhasználta azon jó véleményt, mely személyiségéről az athéniak közt el volt terjedve, hogy bebizonyítsa, hogy azon gonoszságok, melyeket neki vétkűl tulajdonítanak, az ő jellemével épen nem férnek össze. Segitségül vette a beszéd minden művészetét s szíveket megindító hangjának teljes hatását. E mellett azon körülmény is javára szolgált, hogy ő beszélt utoljára, és ellenfelének nem volt alkalma rá, hogy az aeschinesi ékesszólás hatását ellensulyozza; végre oly tekintélyes férfiak, mint Eubulus és Phocion, léptek föl mellette, úgy hogy Athén két legnagyobb szónokának hatalmas harcza, a negyedik évben, — mert ennyi idő telt el megkezdése óta, — utoljára is azzal

végződött, hogy Aeschinest a kötelességsértés vádja, és minden felelősség terhe alól fölmentették.

De győzelemnek nem lehet ezt tekinteni, sőt inkább az ellenkezőnek. Mert csupán harmincz szavazattal mentették föl a vádlottat, és a ki a dolgok állását ismerte, jól tudta, hogy ezen többséget nem az a meggyőződés hozta létre, hogy Aeschines ártatlan, hanem hogy annak létrehozására külső tényezők, hajlamok, nézetek, bizonyos körülmények tekintetbe vétele s t. e. f., voltak befolyással, melyek a tulajdonképi jogi kérdéstől igen távol állottak. Azonban bár Demosthenes nem érte el a kivánt eredményt, mindamellett nem volt rá oka, hogy megbánja azon fáradságot, melyet ezen harczra fordított; mert a polgárság jóravalóbb részének szemében tekintélye mégis emelkedett, s a helyes és helytelen közti különbség élesebben határozódott meg [145].)

Míg e harczok a városban bent folytak, azalatt a külügyek is ismét szóba jöttek, és Demosthenes valamint polgártársai között szakadatlanul üldözte Fülöp pártját, ép úgy Attikán kivül magát a királyt kisérte minden vállalatában a legnagyobb figyelemmel, kikémlelve minden szándékát, s meggátolni igyekezvén őt abban, a rendelkezésére álló minden eszközzel.

Legközelebb a peloponnesusi ügyek adtak erre okot. Itt az attikai politikának különösen nehéz feladata volt. Sparta volt a legerősebb és legönállóbb a félsziget államai közt; de ehhez nem lehetett közeledni, mert félő volt, hogy akkor Sparta ellenségeit elkeserítik és egészen belekergetik Macedonia kezébe. Azonban Demosthenesnek mindenek előtt arra kellett ügyelni, hogy egyik görög állam se adjon a királynak alkalmat, hogy valami jogosnak látszó ürügy

alatt hatalma körét tovább terjeszsze. Ezért hát az volt szerinte a teendő, hogy a peloponnesusi községeket föl kell világosítani a macedon politika igazi mivolta felől, és ott, ép úgy mint Athénban, bizalmatlanságot támasztani Fülöp iránt, mert ez volt alapföltétele a nemzeti politikához való szilárd ragaszkodásnak.

E czélból Demosthenes tanácsára követek mentek Peloponnesusba, miután Fülöp már ott megkezdte politikáját, segítséget igért, zsoldosokat küldött és nagyhangú parancsokat osztogatott (339. lap.) Maga Demosthenes vezette a követséget. Beszédei, mint röpiratok, már előbb elterjedtek volt Athénon kivül, s mint egy jól ismert és szabadságszeretetéért csodált népember lépett föl Messenében és Argosban a polgárok előtt, hogy figyelmeztesse őket a királyra, a ki most Peloponnesusra vetette szemét s úgy ajánlgatja magát nekik, mint a ki barátjok, jóltevőjök, és önállóságuk védője lesz. De tekintsenek jól körül, és tanúlják meg más államok példájából, hogy miben áll voltaképen az a Fülöp barátsága és pártfogása. Hivatkozott előttök Olynthusra, s azt mondta: »Gondoljátok meg, messe»neiek, mennyire bíztak az olynthusiak a királyban és mily »bosszúsan fordúltak el minden ócsárlójától, midőn a király »Anthemust és Potidaeát nekik ajándékozta. Vajjon gondol»hatták-e akkor, hogy oly sors várakozik rájok, mint a minőre »később jutottak? Vajjon nem kinevettek volna-e mindenkit, »a ki olyat jósolgatott volna nekik? És mégis annyira csa»latkoztak, és miután egy kevés ideig idegen terület urai vol»tak, nem sokára a saját magokét is elvesztették; gyalázato»san elűzték őket, és nem elég volt, hogy legyőzettek, hanem »még hozzá saját polgártársaik árulták és adták el őket! »Ebből megtanulhatjátok, hogy szabad államokra a zsarnok-

»kal való szoros barátság sohasem hoz üdvöt. És vajjon a »thessaliaiak jobban jártak? Mit gondoltok, vajjon hitték-e »azok akkor, midőn Fülöp a zsarnokaikat elűzte, midőn Ni»caeát és Magnesiát nekik adta, hogy majd nemsokára azt a tiz »férfiút küldi a nyakukra, a kik most rajtok uralkodnak; és »hogy az, a ki visszaadta nekik az amphiktyonok szövetségé»ben való ülésezési- és szavazati jogukat, majd magának tulaj»donitja jövedelmeiket és vámjaikat? És mégis mindenki jól »tudja, hogy mindez megtörtént. Ime, lássátok, ilyen az az »igéreteket tevő és ajándékozgató Fülöp! Isten őrizzen, hogy »ti is saját károtokon tanuljátok meg fölismerni csalárd fogá»sait! Az emberek sok mindenfélét kitaláltak városaik védel»mére: sánczokat, falakat, árkokat és más mesterséges műve»ket. Okos embereknek a természet maga adott egy védő »eszközt, a mely mindenkinek hasznos és üdvös, különösen »pedig szabad államoknak a zsarnokok ellen. S ez nem egyéb, »mint a bizalmatlanság, a kötve hivés. Ezt őrizzétek meg keb»letekben; ez fog megmenteni benneteket. Mert mindenek»előtt mi az, a mire törekesztek? Azt mondjátok: a sza»badság. Jól van. Hát nem látjátok, hogy Fülöpnek már »maga a czime mennyire ellenmondásban van a szabadsággal? »Mert a ki király, vagy zsarnok, az már ellensége a szabad»ságnak és a polgári alkotmánynak. Jól vigyázzatok tehát, »hogy midőn a háborútól akartok menekülni, valamikép egy »zsarnokot ne ültessetek a nyakatokra!«

Demosthenes szónoki ereje megtette a maga hatását. Szavai tetszést és csodálkozást keltettek; Messene és Argos polgárai közűl a nemesebb gondolkozásuak jobb meggyőződésre jutottak és szivöket fölmelegítette a hellen szabadság szeretete. De a nagy tömeg gondolkodásán nem lehetett változtatni. Demosthenes föllépése olyan volt neki, mint egy

fényes vendégjáték. A mint vége volt, ismét kihűltek a szivek, és az előbbi közönyösséggel jártak az emberek ismét azon szűkkeblű házipolitika útjain, mely csak Spartára tekintett s csak Spartától tartott. A kis államok önzése sehol sem vert mélyebb gyökereket, mint ezen a félszigeten; az emberek sehol sem húnyták úgy be szemöket a nagy világ viszonyai előtt. Azt hitték, hogy az Isthmus szorosa mögött jól rejtve vannak, s esztelenségnek tartották, ha valaki a peloponnesusi hegyi városokat Olynthus égésével akarta ijesztgetni. Nagyon kényelmesen érezték magokat azon tudatban, hogy Thebe helyett azonnal egy hatalmas fejedelem veszi őket védelme alá, a kihez a közép államok sokkal szivesebben csatlakoztak, mint egy oly hellen államhoz, mely maga is a középállamok sorából emelkedett ki.

Mindamellett Demosthenes föllépése megijesztette Macedonia párthiveit; ezek vezetői, Neon és Thrasylochus Messenében, Myrtis, Teledamus és Mnaseas Argosban, semmit sem akartak tudni a belső viszálkodás abbanhagyásáról; megkettőztették erőfeszitésöket és Demosthenes intelmei után csak jobban tüzelték polgártársaikat Sparta ellen s egyszersmind Spartának minden gyanítólagos barátjai ellen, s magát Athént is gyanúba keverték, mintha Spartával titokban egyetértene. Macedoniából erősen támogatták e mozgalmat, hogy az athéniakat bajba keverjék és Demosthenes pártját meggyengítsék; s ennek folytán a városok egy követséget küldtek Athénba, a mely felvilágosítást kérjen a városnak Spartához való viszonyáról. A peloponnesusiakkal együtt macedon követek is mentek Athénba, hogy amazok ügyét támogassák s egyszersmind nehezteléseket fejezzék ki azon rágalmakért, melyeket szünet nélkül szórnak Fülöp királyra az attikai szószéken.[146])

Ez volt a következése Demosthenes fáradozásainak. A helyett, hogy a peloponnesusiak Fülöptől elidegenedtek volna, mind a két fél csak szorosabban csatlakozott egymáshoz, s most mint egy párt léptek föl az athéniak ellen. De azért ez nem csüggesztette el Demosthenest, sőt új alkalmat szolgáltatott neki, hogy még határozottabban és világosabban kifejtse a maga és barátjai álláspontját; s ezt azon népgyűlésben tette, melyben az idegen követeknek adandó válaszról tanácskoztak.

Beszédjének értelme a következő volt: »Annak megállapítására, hogy mit tegyünk, mindenesetre tudnunk kell, mit akar Fülöp. Ha barátja a helléneknek, a mint állítja, akkor igazuk van azoknak, a kik hozzá csatlakoznak; de ha a dolog ellenkezőleg áll, akkor a mi részünkön van az igazság, a kik minden kitelhető eszközzel küzdünk a király ellen. A feleletet ezen kérdésre, melytől a magunk miheztartása függ, megadják azon tények, melyek mindnyájunk szeme láttára mentek végbe. Fülöp lépésről lépésre mind tovább haladt, hogy a helleneket alattvalóivá tegye; eljárása módjai mutatják, hogy nem riad vissza semmi erőszaktól. Nem az a király ő, a ki igazságot akar, hanem a ki csak uralkodni vágyik. Egymásután hatalmába keríti Görögország bástyáit és bejáratait s most a félszigeten halad tervszerüen előre. Azért Fülöp minden békekötés mellett is ellensége minden görögnek s különösen nekünk, és mindég is az marad. Mert tekintetét különösen Athénra irányozta. Jól tudja, hogy Athént nem szedheti rá csalárd ámítgatásokkal, mint Thebét és a peloponnesusi városokat. Athén polgáraira nagyon megtisztelő azon elismerése, mely szerint meg sem meri próbálni, hogy titeket hozzátok nem méltó csábításokkal tegyen szövetségeseivé s ily módon elvonjon nemzeti hivatástoktól!«

Miután a szónok az idegen követek s a jelenlevő görögök hallatára hathatósan előadta polgártársainak, hogy minden igazi hellennek hogyan kell éreznie Fülöp iránt, előterjesztette az adandó válasz tervezetét. Messenét és a többi városokat kétségkivül megnyugtatták a felől, hogy Athénnak nincs szándékában őket ismét Sparta igájának alávetni segíteni, de másrészről kijelentették azon szilárd elhatározásukat is, hogy Spartát minden megtámadás ellen oltalmazni fogják; mert Athén nem vonhatja ki magát azon országos föladatának teljesítése alól, hogy a fennálló jogokat mindenütt megvédelmezze és minden idegen beavatkozásnak ellene álljon.[147]).

Ilyen népgyűlést régóta nem tartottak Athénban. Mintha föltámadt volna Aristides városa. A peloponnesusiak kénytelenek voltak megismerni, hogy a jól vezetett polgárság mily nagyszerűen viselte magát, s Demosthenes is annyiban elérte legközelebbi czélját, hogy a félszigeten lábrakapott veszélyes ellenségeskedések lecsillapúltak és Fülöpnek nem adódott alkalom a beavatkozásra. Minthogy ez időtájt Fülöpnek Megarára vonatkozó kísérlete is (339. l.) hajótörést szenvedett, s e város Athénhoz csatlakozott, Athén pedig, a mint látszik, szomszédjának hathatós segítséget nyujtott: Fülöp úgy gondolta, hogy nem nézheti tovább tétlenül, hogy mint erősödik napról napra a függetlenség daczos szeretete. Kénytelen volt megadni az elismerés adóját nagy ellenfele sikerének, s ez elismerés abban állott, hogy elhatározta egy követségnek Athénba küldését, mely ott az ő politikáját igazolja s ünnepiesen óvást tegyen annak gyanúsítása ellen. E tény egyszersmind bevallása volt annak, hogy athéni párthiveit nem tartja képeseknek e szerep elvállalására; nagyon sokat vesztettek tekintélyökből s nem

birtak volna gátat vetni a király ellen nyilatkozó rossz hangulat erősbödésének. Ezért helyénvalónak tartotta egy közvetetlen izenet átküldését s átvivésére egy görög szónokot szemelt ki, a ki Athénban nyerte kiképeztetését, s úgy látszott, hogy megmérkőzhetik Demosthenessel és társaival. Ez a byzantiumi születésű Python volt. Hogy küldetését hatásosabbá tegye, fényes kiséretet rendelt melléje. Felszólította szövetségeseit, hogy vegyenek részt a követségben. Ez által egyrészt hatalmát akarta teljes fényében mutogatni, másrészt a többi államokat is tanuivá akarta tenni, hogy mennyire meg tudja alázni a szabadságot hirdető attikai szónokokat.

Voltaképen már úgy tett, mint egy egyeduralkodó, a ki megbotránkozik, ha látja, hogy ellenmondás és elégületlenség üti föl fejét államaiban, s aztán kegyetlenül lehordja alattvalóit, hogy mért mernek hallgatni oly emberekre, kik azt tették éltök feladatává, hogy a király eljárása ellen bujtogassanak. Ujolag biztosítja őket jóakaratú szándékairól. De kinyilatkoztatja, hogy a folytonos áskálódásnak egyszer csak az lesz az eredménye, hogy a jóltevő ellenséggé változik. A helyett, hogy a már megkötött békét folytonosan ócsárolnák, sokkal jobb lesz, ha ujra átnézik és megvizsgálják a szerződéseket. Erre szivesen ajánlkozik, és hajlandónak nyilatkozik oly változtatások tételére, melyek a város érdekében kivánatosaknak látszanának.

Python ügyes és szép kifejezésekben bővelkedő beszéde megtette hatását; a látszólagos engedékenység a legjobb eszköz volt arra nézve, hogy a béke elleni folytonos támadásokat erejöktől megfoszszák; és az athéni Fülöppárti szónokok, a kikkel Python azonnal összeköttetésbe lépett, ismét fenn kezdték hordani fejöket, midőn a király üzenetére hivatkozhattak, a mely megerősíti azt, a mit ők mindig beszéltek. De az

ellenpárt hívei sem ijedtek meg. Demosthenes oly meggyőző módon kimutatta Fülöp csalárd játékát, hogy a jelen volt szövetséges társak is kénytelenek voltak megismerni bizonyítékainak igaz voltát és kijelenteni, hogy az athéniak bizalmatlankodása teljesen alapos. Hegesippus azonban belebocsátkozott a szerződések felajánlott átnézésébe, hogy megtegye a próbát, mennyire van a királynak komoly szándéka. Philokrates békéjét a birtokok akkori állása alapján kötötték meg; ki volt abban mondva, hogy mindegyikök tartsa meg, »a mije van«. Ezen, a király hódításai folytán már magában is kedvezőtlen megállapodás még kedvezőtlenebbé lett a béke végleges megkötésének álnok halogatása által. Hegesippus tehát azt indítványozta, hogy a szerződés úgy változtattassék meg, hogy mindegyikök tartsa meg a »magáét«, s minthogy a követek semmi ellenvetést nem tettek, az athéniak lehetőnek tartották, hogy a király ezen alapot elfogadja, s megengedi, hogy legalább egyes pontokban ne csupán a birtok állásáról, hanem a birtoklás jogáról is határozzanak. Különösen a Halonnesus szigetre céloztak (339. l.) Hegesippus kimutatta, hogy csak ezen az úton lehet valódi békét szerezni, ha t. i. az egyik fél megismeri a másik jogait, és ha a béke megállapodásai minden önkényű beavatkozás ellen biztosíttatnak. Továbbá, ha azt akarják, hogy a béke állandó legyen, nyitva kell állni, mint mondá, minden hellen előtt az ahhoz való csatlakozás útjának, és ünnepiesen biztosítni kell a semleges államok függetlenségét. Ily értelemben indítványozta Hegesippus a szerződések átnézését, melyet a király maga helyezett kilátásba; s azt kívánta, hogy ezt illetőleg bocsátkozzanak vele alkudozásokba, hogy megtudják, vajjon csakugyan oly békeszerető fejedelem-e Fülöp, a milyennek Python rajzolja.

Az indítványt elfogadták, s elhatározták, hogy követséget küldenek Pellába az indítványozó vezetése alatt. Fülöp király nem titkolt bosszankodással fogadta a küldöttséget, melynek összeállításából is meggyőződhetett, hogy mennyire megváltozott a hangulat Athénban. Ugy bánt velök Pellában is, mint ellenfeleivel, a vendégszeretetnek legkisebb jelét sem éreztette velök, sőt száműzéssel büntette Xenoklides költőt, ki őket házába befogadta. Indítványaikat annyira sem érdemesítette, hogy tárgyalásukba bele bocsátkozzék. Alávaló szemtelenségnek tekintette, hogy az athéniak a szerződések alapját teljesen meg akarják ingatni, hogy fontos tengeri helyeket követelnek vissza, hogy világosan kimondott akarata ellenére más államokat fel akarnak vétetni a szerződésekbe és ellene egy államszövetséget akarnak létrehozni, melynek czélja az volna, hogy az ő vállalatait akadályozza. Egyidőre azonban megelégedett azzal, hogy a küldötteket követeléseik dölyfös visszautasításával bocsátotta haza; s a nélkül, hogy a legkevésbbé is törődött volna Athénnal, a hol Demosthenes szerencsésen megküzdötte Aeschinessel való harczát, nyugodtan folytatta tovább tervei valósítását, melyek oda czéloztak, hogy a hellen államok területén mindig szilárdabb állást foglaljon magának [148]).

E tekintetben nem volt fontosabb tartomány Fülöpre nézve, mint Euboea. Itt a legsebezhetőbb oldalról támadhatta meg Athént; itt voltak a legjobb fekvésű támadási pontok, itt útját állhatta az Athénba tartó szállítmányoknak, s befurakodhatott Athén és a Cycladok közé, melyeken, mint Delus mutatja, pártja már nagy tevékenységet fejtett ki. Euboeaban meg voltak az általa óhajtott körülmények (270. és köv. l.); mert a sziget minden váro-

sában a polgárság pártokra volt szakadva és folyt a küzdelem a macedon érzelműek és a hazafias pártiak közt. Némely nagyravágyó pártvezérek a király felé tekintgettek, hogy segítségével hajtsák hatalmuk alá a községeket, s azon könnyen hivő athéniaknak, kik még mindig erősen ragaszkodtak a Philokrates és társai által bennök keltett reménységhez, hogy már nem messze az idő, midőn a derék Fülöp az egész szigetet átadja nekik, — egyszer csak azt kellett megérniök, hogy e sziget két legjelentékenyebb városa a macedon fegyverek szilárd támaszpontjává lett. Eretriából Fülöp zsoldosai kiűzték a nemzeti pártot és Parmenio ezen várost, úgy szintén Oreust, melynek határa akkor az egész szigetnek egy negyed részét magában foglalta és a mely fekvésénél fogva a legfontosabb tengeri útakon uralkodott — zsarnokok kezébe juttatta, kik ott a király vazalljaiként uralkodtak. Geraestus és Chalcis még tartotta magát, és az utóbbi város most nagyon fontossá lett. Politikai életről csak itt lehetett még némileg szó, s a lakosok azon tervvel foglalkoztak, hogy újra szövetséget hoznak létre az euboeai városok közt, és Kallias, a polgárság legtekintélyesebb vezetője, ennek kivitelére támogatást keresett a macedon udvarnál. De Fülöpnek terveivel ellenkezett minden önálló politika folytatására czélzó mozgalom és minden szövetkezés a hellen államok közt, és minthogy Kallias legkevésbbé sem volt hajlandó föltétlenül alkalmazkodni a király meghagyásaihoz, s minthogy tervének támogatására Thebében sem talált segélyt: Athénhoz folyamodott, s polgártársaitól felhatalmazást nyert, hogy ezen várost védelmi szövetséggel kinálja meg.

Ezen ügy valószinűleg a követségi per bevégződése után (361—2. l.) került tárgyalásra. Aeschines volt az

euboeai macedon érzelmű kormányok képviselője. Óvást tett oly indítvány elfogadása ellen, mely Fülöppel háborúba keverné őket; majd a pártján levő többi szónokok, hogy ellenzésöknek a látszat szerint némi hazafias szint adjanak, kinyilatkoztatták, hogy Athén méltóságával épen nem illik össze az, hogy Chalcisszal, mely város egykor alattvalójok volt, most oly föltételek alatt kössenek békét, mintha velök egyenlő rangú volna. De Demosthenes megczáfolta e beszédeket s Chalcisszal védő és támadó szövetséget hozott létre. Ez volt a régi szabadságszeretetben újra izmosodni kezdő polgárság első határozott ténye, s ennek következtében az athéniak szerencsésen megmentették az Euripust, melyről Fülöp azt hitte, hogy már kezében van. [149]).

Ezzel egy időben a soha nem nyugható király a nyugati tengerparton foglalatoskodott. Itt már több évvel azelőtt (55. l.) közeli összeköttetésbe lépett a molossusok királyának családjával, mely viszony eleinte, mint mindenütt, úgy itt is igen barátságosnak és ártatlannak látszott mindaddig, a mig Fülöp jónak nem látta, hogy valódi terveivel föllépjen. Arybbas nagyon megörűlt azon szerencsének, hogy a hatalmas szomszéd fejedelem megkérte unokahúga kezét, s azt hitte, hogy ez által saját uralkodása biztosítva van. De Olympiasszal fitestvére, Alexander, is elment a macedon udvarba. Ez most már felnőtt és igen használható eszközzé lett, hogy általa Fülöp Epirust magától függő állammá tegye. A király egy hadsereggel vitte vissza sógorát ősei hazájába, előzte az ifjú nagybátyját gyermekeivel együtt, s egyszersmind fölhasználta ezen alkalmat a tengerparti görög gyarmatvárosok leigázására; előrenyomult egész az ambraciai öbölig, és összeköttetésbe lépett az aetolusokkal, Közép-Görögország ezen legerősebb néptör-

zsökével, melyet az által nyert a maga részére, hogy szerződésileg megigérte neki Naupaktus visszaszerzését, mely azon időtájt az achajaiak kezébe került. Naupaktus volt régtől fogva a Peloponnesusba való átkelési hely, aztán Attika tengeri hatalmának egyik legfontosabb őrhelye, s a király természetesen a saját czélja érdekében terjesztette ki figyelmét e kikötőre.

Az athéniak szemmel kisérték a király minden lépését. Világos volt, hogy a Megarára vonatkozó kisérlet el nem sűlése után most más helyen próbál magának útat nyitni a félszigetre. Az athéniak tehát azonnal követeket küldtek a fenyegetett vidékekre, hogy a korinthusiakat, achajaiakat, aztán Akarnania, Leukadia és Ambracia lakóit a veszélyre figyelmeztessék, éber vigyázatra intsék s nekik segítséget igérjenek. Hogy szavaiknak nyomatékot adjanak, ugyanezen időben segédcsapatokat küldtek az akarnanoknak, ezen régi szövetségeseiknek és félelem nélkül nyiltan barátjoknak ismerték és befogadták az elűzött epirusi királyt, a ki hozzájok menekűlt. Végre megpróbálták, azalatt mig Fülöp Epirusban járt, Thessaliát is felizgatni, és az attikai követnek, Aristodemusnak, sikerült az ottani városokkal fontos összeköttetéseket szerezni.

Fülöp gyorsan visszatért a Pinduson keresztül és éreztette a thessaliaiakkal nehéz keze súlyát. Ezeknek végre valahára alaposan ki kellett gyógyulniok az újítási viszketegből és ki kellett ábrándulniok azon csalódásból, mintha a phocisi háború által a nemzet emelkedésének új korszakába léptek volna. A ravasz király arra használta fel azon kerületi felosztást, melyet az Aleuadák a hadi szolgálat érdekében hoztak be, hogy e tartományt, az országos szokásokhoz való látszólagos ragaszkodással, négy részre osztotta

el, s az egymástól elszakított részeket négy fejedelem kormánya alá rendelte, kik teljesen ő tőle függöttek; s így föltétlenül rendelkezett az egész Thessaliával és segédforrásaival. Erőszakosabban nem fékezhették volna meg a nép nyugtalan szellemét. Nem volt többé Thessalia, és a sok egyes hellen község nem volt egyéb, mint macedon provinciák jogokkal nem biró helységei. Az Aleuadák, kik a nemzeti érdekektől most épen oly idegenek voltak, mint a perzsa háborúk korában, szivesen vállalkoztak a rájok ruházott négy fejedelmi állás elfogadására [150]).

Fülöp valószinüleg még Thessaliában megkezdte az athéniakkal való jó viszony helyreállítását; érezte, hogy az utóbbi követség alkalmával kissé nyersen szakította azt meg A dolog voltaképi oka azonban az volt, hogy új szerződésekkel akarta megkötni az athéniak kezét; mert fájdalmas meglepetéssel vette észre, hogy maguktartása mennyire megváltozott, látta, hogy mily határozottan léptek föl ellene Peloponnesusban, Akarnaniában, sőt a saját szövetséges területén, Thessaliában is. Athén tengeri hadikészletei még mindig fölülmulták az övéit, s e város még mindig képes volt jelentékeny akadályokat gördíteni további tervei elébe. De mindig gyanús jel volt, ha a király az athéniakhoz közeledett; mert minden ilynemű kisérlet előfutárja szokott lenni oly vállalatoknak, a melyekről tudta, hogy nem hajthatja végre őket az athéniak jogos ellenállása nélkül.

Ez alkalommal egy levelet küldött hozzájok, melyet oly ügyesen szerkesztett, hogy az látszott ki belőle, hogy szivesen rááll az athéniak kivánságaira, sőt hogy még többet ajánl fel, mint a mennyit kértek. Az égető kérdéseket mind megérintette benne. Azt irta, hogy Halonnesus ne le-

gyen oka köztük semmi viszálkodásnak; hajlandó e szigetet, melyet a tengeri rablóktól foglalt el, az athéniaknak oda ajándékozni. Óhajtja, hogy jövőre Macedonia és Athén közösen őrködjenek a tengeren s közösen pusztítsák ki a kalózokat. Ajánlatot tett egy kereskedelmi szerződés kötésére is, mely a két országot szorosabban csatolja egymáshoz, mint azelőtt voltak, és újolag készségét fejezte ki, hogy szívesen rááll a szerződések nem tetsző pontjainak átvizsgálására, de az ellen tiltakoznia kell, mintha neki valaha szándéka lett volna lelépni azon alapról, melyet a birtokoknak a békekötéskori tényleges állása képezett. Kijelentette, hogy habár előbb ellenezte is az eddig semleges államoknak a szerződésekbe való fölvételét, most már nincs ellenére, hogy utólagosan azok is belépjenek s ez által megnyerjék függetlenségök biztosítását. Azon városokat illetőleg pedig, melyeket ő állitólag a béke megkötése után szállott meg, valamint a chersonesusi területi kérdéseket illetőleg, egy választott bíróság hozzon döntő határozatot.

Ezek voltak főpontjai azon sokat magában foglaló izenetnek, melyben a király mindent egyesített, a mi az athéniakra hatást tehetett: látszólagos engedményeket, előzékeny ajánlatokat, komoly tiltakozásokat az ellen, mintha ellenséges szándékkal volna irányukban; figyelmeztetéseket, hogy ne makacskodjanak, igéreteket, fenyegetéseket — szóval e levél a szelidség és szigor oly vegyüléke volt, hogy bátran remélhette, hogy vele némelyekre, a kiknek ez volt szükséges, ráijeszt, másokat meg megnyer vagy még szorosabban magához csatol.

A küldöttek megtették kötelességöket, hogy a levelet a király értelmében bővebben megmagyarázzák, a Fülöppártiak meg segítségökre voltak, hogy az ajánlatokat lehe-

tőleg a polgárok szája izéhez alkalmazzák és sürgetőleg tanácsolták elfogadásukat; a hazafias párt tagjaira nézve tehát nem volt könnyű feladat szembeszállni ezen izenet hatásával, s a polgárokat a városhoz méltó felelet adására ösztönözni. E feladat különösen Hegesippusnak jutott, a kinek követségére most érkezett meg a tulajdonképi válasz, és ő csakugyan embere volt annak, hogy polgártársait komoly, mindenki előtt érthető és hathatós módon rávezesse azon helyes álláspontra, a melyről Fülöp ajánlatait meg kell itélniök. Mindenekelőtt teljes szólásszabadságot követelt minden athéni számára, és óvást tett az ellen, hogy Fülöp merészkedik tetszőleg vagy nem tetszőleg nyilatkozni a népgyülésben tartott beszédekről. Aztán Halonnesusra ment át. Azt mondta, hogy e sziget az athéniaké, kiknek birtokjogát nem szüntette meg az, hogy egy ideig tengeri rablók szállták meg a szigetet. A mi a miénk, azt nem engedhetjük, hogy nekünk ajándékozzák, és abba sohasem egyezünk bele, hogy a király valamely hellen területtel tetszése szerint rendelkezzék s a mellett még a nagylelkűt játszsza s olyan jót tegyen velünk, melynek elfogadása ránk nézve megalázó. A mi pedig a választott bíróságot illeti, vége van Athén hatalmának, ha ráállunk arra, hogy saját birtokainkért, saját szigeteinkért pert folytassunk azzal a pellai emberrel, s ép oly kevéssé fér össze Athén becsületével az is, hogy a tengerre való felügyeletet vele megoszszuk. Ez által csak jogot akar nyerni arra, hogy hadi hajóival ott kössön ki, a hol neki tetszik. A felajánlott kereskedelmi szerződés is nem egyéb kelepczénél. Lényegileg teljesen fölösleges az, s csak arra való akar lenni, hogy Fülöp udvarát tegye a nemzeti ügyekben legfőbb törvényszékké, holott ezelőtt az volt a szokás, hogy az Athénnal kötött mindennemű szerződés a népgyülésben nyerte meg utolsó megerősítését.

A mi, mondá, a szerződések felajánlott átnézését illeti, Fülöp előbbi követei által mindenkinek füle hallatára késznek nyilatkozott belebocsátkozni a változtatási javaslatok tárgyalásába. Az ő javaslata, a Hegesippusé, melyet a polgárság elfogadott, ellenkezik ugyan a Philokratesféle egyességgel, de egyedül ez felel meg az igazságnak és Athén valódi érdekeinek. Ha erről Fülöp semmit sem akar tudni, ez csak azt mutatja, hogy egyátalában nem veszi komolyan a szerződések átvizsgálását.

Épen így áll szerinte a dolog a többi hellenek fölvételével is, a kik eddig még nem vettek részt a szerződésekben. Athén azt, mint méltányost, kérte, és most Fülöp is megengedi a kérelem méltányos voltát. Fülöp is óhajtja tehát, hogy a szélesebb alapokra fektetendő szerződések biztosítsák a görög államok függetlenségét; de ugyanerre az időre esik Pherae megszállása, Epirus erőszakos meghódítása, az Ambracia elleni hadjárat, az ion tenger melletti gyarmatok elfoglalása. Ki hihetne ily tényekkel szemben a király szavának, ki bizhatnék benne, hogy tiszteletben tartja a hellen államok szabadságát?! Hasonlóképen jár el a chersonesusi ügyekben is, a hol az athéniaknak nem akarja visszaadni saját birtokukat, és azt az ügyet, mely oly világos, mint a nap, nevezetesen a határ megállapítását Kardiát illetőleg, választott bíróság elé akarja terjeszteni.

Demosthenes hathatósan támogatta Hegesippus beszédét, és különösen arra figyelmeztette hallgatóit, hogy épen nem lehet találni oly választott bíróságot, mely igazságosan és függetlenül itélne a vitás kérdésekben. A polgárság, a macedon párt minden erőlködése mellett is, Hegesippusnak adott igazat, és Fülöp ajánlatait, mint el nem fogadhatókat, visszautasította. Ezen visszautasítás csak nö-

velte az előbbi feszültséget; a béke látszólag fennállt ugyan, de tényleg már megszünt; a polgárság ismételten kinyilatkoztatta, hogy nincs megelégedve a fennálló szerződésekkel, de azoknak a király kívánsága szerinti változtatásába nem akart beleegyezni. Előbb-utóbb meg kellett szünnie a látszólagos békének is, és háborúra került a dolog, de nem magában Hellasban, hanem Chersonesusban [151]).

A thraciai félsziget, bármily távol feküdt is, a legközelebbi viszonyban állott az athéniakhoz, mert az attikai politikában régi és szilárd hagyományos nézet volt az, hogy ez a félsziget, minthogy az éjszaki tengeri utakon uralkodott, mintegy Attikának tengerentúli része. Itt a polgárság ovatosabb, éberebb és határozottabb volt, mint a külföldi politika minden egyéb térein. Chersonesust úgy tekintették, mint elidegeníthetetlen állami jószágot, hol az államnak joga van a földbirtokról is rendelkezni; és azon idő alatt is, mig Athénnak egyéb tengerentúli összeköttetései meglazultak, ide folytonosan küldték, Perikles példaadása szerint, a polgári gyarmatokat, hogy a birtok nélküli athéniakról gondoskodjanak, és a félszigeten való uralmokat biztosítsák.

A szövetséges háború előtt kevéssel, Chares sikeres hadjárata folytán, kedvezőleg rendeztettek az ottani birtokviszonyok (104. l.); hat évvel később meghódították Sestust (258. l.), s az egész félsziget, déli csúcsától fel egészen Kardiáig, attikai tartománynyá lett. A felsőbb vidékeken az odavaló fejedelmekkel összeköttetéseket hoztak létre, s így akartak befolyást szerezni; Demosthenes ajánlotta ezt Aristokrates elleni beszédében, mint Attika érdekeinek megfelelő politikát [152]).

A mint Fülöp mind jobban kezdte magát a felső vi-

dékeken megfészkelni, Kersobleptest alattvalójává tette, Kardiával szövetséget kötött s elárulta azon tervét, hogy uralkodását a Propontis és Pontus felé ki akarja terjeszteni: annyival inkább szükséges volt, hogy az athéniak is vigyázók legyenek és erősítsék védelmi pontjaikat ezen a veszélyeztetett s Fülöpre s Athénra nézve egyaránt fontos előőrsön. Ezért még ugyanazon évben, melyben Athénban a Fülöp levele folytán a szerződések megváltoztatásáról tanácskoztak, számos települő polgárt küldtek Chersonesusba, hogy az ottani gyarmatot erősítsék. Tekintetbe véve az ottani bajos viszonyokat, egy hadvezéri tehetséggel biró és vitézségéről ismeretes férfiút választottak a telepítvényes polgárok vezetőjévé; név szerint Diopeithest, a ki el volt határozva, hogy semmit sem enged hazája érdekeiből, és a kinek volt bátorsága hozzá, hogy önállóan cselekedjék, ha talán az odavaló hatóságok cserbenhagynák.

S ez csakhamar be is következett. Diopeithes, minthogy különben ellenállásra talált, kalózkodással szerzett pénzt, hogy hadcsapatokat gyűjthessen, s aztán Kardia ellen indult, mely ellenséges érzületet tanúsított és Fülöptől támogatást nyert. Sőt 341-ben macedon területre is betört, zsákmányolt az országban, erősített helyeket foglalt el és eladta a foglyokat.

Ezen merészség nagy feltünést okozott. A béke megkötése óta az első izben történt, hogy az athéniak többet mertek tenni a daczos beszédeknél, visszautasító válaszoknál, lázító követségek- és katonai tüntetéseknél. Fülöp azonnal panaszt emelt és elégtételt kivánt, s azalatt hadcsapataival már Felső-Thraciában volt s erejét Macedoniából és Thessaliából oda hívott csapatokkal növelte.

Ez ügy az év nyarán került szóba a népgyülésen. A

pártok mereven állottak egymással szemben. Fülöp párthívei kizsákmányolták ez alkalmat ellenfeleik megtámadására, a kik, mint mondák, vétkes könnyelmüségökkel az államot a legveszélyesebb helyzetekbe bonyolítják, a kik akkor sem tudnak nyugodni, midőn Fülöp oly távol van Attika határaitól. Kivánták Diopeithes visszahivatását és megbüntetését önhatalmú eljárásaért, melylyel a békét szárazon és vizen megszegte.

A megtörtént tényeket nem lehetett tagadni; csak az jöhetett kérdésbe, hogyan fogják fel azokat. És ekkor Demosthenes lépett föl a polgárok előtt, hogy a kérdést egészen más szempontból mutassa fel. Szerinte az egészen mellékes kérdés, hogy Diopeithes bűnös-e vagy nem; itt viszonyokról van szó, nem személyekről. Jól mondták az ellenpárt részéről, hogy a jelen állapot tűrhetetlen, hogy szükséges a királynak vagy nyiltan háborút izenni, vagy pedig a békét vele becsületesen megtartani. Aztán így folytatta: »Ennek elhatározása épen nem tőlünk függ. Fülöp »akkor is azt állította, hogy erősen ragaszkodik a békéhez, »midőn hadcsapataival bevonult Oreusba, megszállotta Kar»diát és lerontotta Pherae kőfalait. Ha Fülöp attikai birto»kot foglal el és görög városokat dúl föl, az nem ok a há»borúra, de ha egyszer mi teszünk valamit és valahol meg»álljuk helyünket, akkor már jogsértésről panaszkodnak. »Athéniak azok, a kik így itélnek? Az ily gyöngéd lelki»ismeret bizony nem egyéb árulásnál. Nekünk mindig ké»szen kell lennünk, hogy Fülöp vágásait elhárítsuk, mert ő »mindenütt váratlanul jelenik meg. És most, a midőn had»csapataink épen jó helyen vannak, a magunk jószántából »tegyük meg azt a szivességet a királynak, hogy a Helles»pontust őrizet nélkül hagyjuk, még pedig épen az évszaki

»szelek idején, melyek majd meg fognak bennünket akadá-
»lyozni az oda hajózásban, mialatt ő a maga csapatait ott
»összegyüjti? És azt a hadvezért büntessük-e, a ki valahára
»elhatározottan mer föllépni, holott abban senki sem any-
»nyira hibás, mint magok a polgárok, hogy Diopeithes
olyat követett el, a miért szemrehányás érheti? Mert csak
»a részünkről való támogatás hiánya kényszerítette őt arra,
»hogy más úton-módon igyekezzék magát fentartani. Ma-
»gunk ellen kell vádat emelnünk, nem ő ellene. Szégyel-
»nünk kell magunkat, hogy mi más államokhoz követeket
»küldözgetünk, s figyelmeztetjük őket, hogy vigyázók le-
»gyenek Fülöppel szemben, és magunk semmit sem teszünk
»a magunk megmentésére. Mert azt be kell látnunk, hogy
»a magunk megmentése forog fenn. Tisztában kell lennünk
»a felől, hogy Fülöp gyűlöl bennünket, gyűlöli városunkat,
»azt a földet, melyen e város fekszik, annak minden lakóját,
»sőt még azokat is, kik most barátságával kérkednek, de
»mindenekfölött gyűlöli alkotmányunkat. S erre meg van a
»maga oka, mert nagyon jól tudja, hogy ha rajtunk kivül
»mindent hatalma alá hajtana is, azért még semmit sem
»nevezhetne biztosan a magáénak mindaddig, mig itt ná-
»lunk fenáll a népuralom; jól tudja, hogy ha valami szeren-
»csétlenség történik, a mi pedig gyakran megesik az embe-
»ren, akkor mindazon népek, a kiket most erőszakkal tart
»együtt, hozzánk fognak jönni, és itt fognak menedéket ke-
»resni; mert ti, athéniak, természeteteknél és alkotmány-
»toknál fogva, épen nem vagytok arra valók, hogy hódítá-
»sokat tegyetek és uralkodást alapitsatok, hanem igenis
»arra, hogy mások kapzsiságának ellene álljatok, zsákmá-
»nyukat tőlök elvegyétek és minden embert szabadságra
»jutni segítsetek.«

Az athéniaknak a kiadásoktól és erőfeszítéstől való még most is nagy vonakodását ostromolja Demosthenes, midőn felszólítja őket, gondolják meg jól, mi vár rájok, ha nem teszik azt, a mit tenniök kell. »Mert ha — mondá — »egy isten áll is nektek arról jót, hogy, ha nyugton lesztek »és mindent oda hagytok, Fülöp titeket magatokat meg fog »kímélni: még akkor is Zeus és a többi istenek előtt bizo- »nyára nagy szégyen az rátok és várostokra nézve, hogy ti »hanyagságból és könnyelműségből feláldozzátok a többi »összes görögöket és, a mi engem illet, én inkább szeretnék »meghalni, mintsem hogy ily tanácsot adjak. Ha azonban »más valaki ilyen tanácsot ád, és meggyőz benneteket, jól »van, ne védelmezzétek magatokat és engedjetek oda min- »dent! Azonban úgy áll a dolog, hogy közöttetek senki sem »hiszi el az ilyen beszédeket. Ellenkezőleg mindnyájan jól »tudjuk, hogy minél többet engedünk a királynak elfog- »lalni, annyival jobban nő hódítási vágya, s annyival hatal- »masabb lesz a mi rovásunkra és kárunkra. El kell tehát »mégis határozni, mely pontig akarunk visszavonulni s mi- »kor kezdünk hozzá, athéniak, kötelességünket teljesíteni? »»Hát akkor, majd ha a szükség kényszerít.«« »De az, a mit »szabad emberek szükségnek neveznek, már régóta és busá- »san megszállott bennünket, mert szabad emberekre nézve »nincs nyomasztóbb, mint ha szégyellniök kell azt, a mit »naponkint történni látnak. A mi pedig a szolgákra nézve »szükség, t. i. a fenyíték és bántalmaztatás, adják az istenek, »hogy mi azt soha se érezzük!«

Igy mutatja fel Demosthenes polgártársai előtt a helyzet komoly voltát; felszólítja őket, hogy a hadcsapatokat együtt tartsák, a birtok utáni adót fizessék be, a hellen államokat közös cselekvésre egyesítsék s büntes-

sék meg azon államférfiakat, kik a haza ellenségét szolgálják [152]).

A hatalmas beszédnek megvolt az eredménye. A macedon pártiak uj vereséget szenvedtek és Diopeithes nem hivatott vissza. De a siker még sem volt kielégítő. Az athéniak egyes esetekben észszerűen és férfiasan cselekedtek, de általános maguktartásában még mindig sok volt a kivánni való; a fenyegető veszély, szerintök, még mindig nem volt közel, mert nem állott kézzelfoghatólag előttök; még mindig nem akartak lemondani a béke édes megszokásáról és még mindig azzal hitegették magokat, hogy Demosthenes nagyon is fekete színben látja a dolgokat. Azért Demosthenes, utóbbi beszéde után néhány héttel, ismét föllépett a polgárok előtt, hogy még hathatósabban felvilágosítsa őket, hogy a béke tényleg már nem áll fenn, mint a hogy Fülöp és barátai hazug módon állítják; hogy Athén Phocis erőszakos meghódítása óta szakadatlanul haddal van megtámadva, és hogy jelenleg nem a Hellespontus és Byzantium forog kérdésben, hanem saját városuk és Hellas. Elmondta, hogy Fülöp már közel tizenhárom év óta szakadatlanul azon töri fejét, hogy mindenütt, a hol hellenek laknak, korlátlan erőszakossággal foganatosítsa uralkodásra vágyó terveit. Aztán így folytatta: »Már több »mint harmincz hellen várost megsemmisített Thraciában, »úgy, hogy az ember elmehet a helyükön, a nélkül, hogy »fölismerné őket; Delphiben magának tulajdonította el az »első helyet, s ott egy szolgája által képviselteti magát. »Thermopylaet csapatai tartják megszállva, Phocis meg »van semmisítve, Thessalia darabokra szaggatva és leigázva, »Euboeába kényurat helyezett, fenyegeti Megarát, hasonló»képen Ambraciát és Leukadiát. Elist és a többi peloponne-

»susi városokat már kezében tartja, Naupaktust odaigéri »az aetoliaiaknak, Echinust, a Phthiotis határán fekvő vá- »rost, szó nélkül elvette a thebeiektől és mint egyrészt az »ion tenger felé terjeszkedik, ép úgy nyújtja kezét a Hel- »lespontus felé is, Kardiát megszállva tartja, Byzantium »felé közeleg — és ezt a minden irányban való terjeszkedést »nyugodtan nézik a hellenek, mintha csak valami termé- »szeti erőről volna szó, valami jégeső föllegről, melynek »láttára mindenki csak azt kívánja, hogy az ő vetéseit ki- »mélje meg! Ugyanazok a hellenek, a kik egykor oly érzé- »kenyek és féltékenyek voltak, ha egy hellen város föléjök »akart kerekedni, ezek most a leggyalázatosabb dolgokat »eltűrik egy hitvány macedontól!«

»Mi annak az oka, hogy hajdan a hellen nép a bar- »barok félelme volt, s most épen megfordítva áll a dolog? »Bizonyára nem szegénységök, hanem azon érzület hiánya, »mely egykor győzelmesen védte meg Hellas szabadságát a »perzsák túlnyomó ereje ellen! Akkor becsületvesztett lett »mindenki, a ki a barbárokkal egy követ fútt, és közös »megvetés tárgya volt az, a ki megengedte magát pénzzel »vesztegettetni. Ez a becsületérzés nincs többé; az emberek »kérkednek az árulással és nincs erejök, hogy gyűlöljék a »gonoszságot. Sőt a mi több, ily városszerte ismeretes áru- »lókat fölszólítanak, hogy beszéljenek a népgyűlésben, bár »Olynthus és más városok példája eléggé világosan mu- »tatja, hova vezet az, ha a polgárok az árulókra hallgatnak, »és megengedik magukat fogatni a hazugság kelepczéjé- »ben! Ha az olynthusiak még tanácsot tarthatnának, majd »tudnának azok egyet-mást mondani, a mi megmenthette »volna őket a pusztulástól, ha a kellő időben belátták és »szivökre vették volna. Épen így Oreus polgárai, a phoci-

»siak, és Fülöp uralkodni vágyásának többi áldozatai. De »most már minden késő. Mig a hajó, legyen az nagy vagy »kicsiny, a vizen fentartható, addig kell a hajósnak, a kor»mányosnak, és mindenkinek igazán rajta lenni, hogy senki »akár szándékosan, akár nem szándékosan fel ne fordítsa. »Nekünk is tehát, athéniak, addig kell megtennünk min»den tőlünk kitelhetőt, mig sértetlenek vagyunk, mig »birtokában vagyunk a legnagyobb városnak, számos se»gédeszközöknek és teljes tekintélyünknek. Szükségképen »védelmi állapotba kell helyezni magunkat, s készen lenni »arra, hogy ha a többi hellenek mind rabszolgákká enge»dik is magokat tétetni, mi, részünkről, megharczolunk a »szabadságért. Erről nyilvánosan bizonyságot kell tennünk »és elhatározásunkat követek által hirül adni Peloponne»susban, Rhodusban, Chiosban és Susában, mert az a per»zsa királynak sem lehet közönyös, ha Fülöpnek sikerül »mindent felforgatni. De mindenekelőtt saját elhatározá»sunknak kell szilárdnak lenni, mert esztelenség az em»bernek a másokéról gondoskodni, a magáét pedig könnyen »oda engedni, és először magunk iránti kötelességünket »kell teljesítenünk, s csak azután egyesíteni és lelkesíteni a »többi helleneket. Igy illik ez oly városhoz, a minő a tietek. »Ha azonban, athéniak, azt akarjátok megvárni, hogy pél»dául a chalcisiak mentsék meg Hellast, vagy a megaraiak, »mig ti gyáván kihúzzátok magatokat e feladat teljesítése »alól, — akkor nem helyesen gondolkoztok. Ezek mind »örülni fognak, ha ők magok megmenekednek; de az ti rá»tok vár, hogy ezt eszközöljétek. Ős apáitok szerezték nek»tek e megtisztelő hivatást s nagy veszélyek közt is meg »tudták őrizni e rátok hagyott örökséget.« Igy egészíti ki e beszéd az előbbenit s irányozza az athéniak figyelmét az

egyes esetről a dolgok általános helyzetére, Chersonnesusról Hellasra, az attikai politikáról a hellenre, melyet az athéniaknak úgy köt szivökre, mint a saját magokét.[153])

Demosthenes népgyülési beszédeinek e leghatalmasbika csakugyan mindnyájánál nagyobb eredményü volt; elhatározó volt ez a polgárok hangulatára, kik lassan-lassan mindinkább az ő részére állottak. Eubulus pártja nem volt többé képes vele szembeszállni, visszavonult, s így a közügyek vezetése voltaképen a Demosthenes kezébe került. Kedvező hatást gyakoroltak a thraciai viszonyok is. A királynak ottani vállalatai sokkal inkább aggodalomba ejtették az athéniakat, mint Phocis és Thermopylae megszállása. Lysander korára gondoltak vissza, s a gabonaszállitás utjának elzárásából származó veszélyt másodszor látták közelegni a Hellespontus felől. Ehhez járult, hogy Athénon kivül is kezdett a jobb szellem ébredezni, világosabban belátták a görögök az egész Hellast fenyegető veszélyt s határozottabban elszánták magokat a szabadságharczra. Mindenesetre befolyással voltak erre Demosthenesnek az egész Hellasban elterjedt beszédei; lassan-lassan felbuzdult a hazafias érzelem, s ezért azon követségek, melyeket Demosthenes indítványára szétküldöztek az országba, ez alkalommal nem maradtak puszta és eredménytelen formaságoknak, sőt tényleg kezdetét képezték a hellen államok közt alakult uj védő és támadó szövetségnek, mely Fülöp uralkodási vágya ellen jött létre.

Demosthenes ez alkalommal is a legnagyobb buzgalommal személyesen hozzájárult inditványai foganatosításához. 341. év nyarán elment a harcz terére, a hol, úgy gondolták, nem sokára döntő események fognak bekövetkezni,

t. i. a Hellespontus mellé, hogy az athéniakat őrállásukon való maradásra buzdítsa; innen aztán Byzantiumba ment, mert ez volt a legfontosabb pont az éjszaki tenger környékén, innen uralkodni lehetett az Archipelagus és Pontus közti közlekedésen, valamint az Európából Ázsiába való átkelésen.

Byzantium a perzsa háborúk folytán lett európai várossá s egyszersmind egyik jelentékeny tagjává azon görög szövetséges-hatalomnak, mely akkor Ázsia ellen létesült. Azonban Byzantium az összes görög gyarmatok közt mindig a legkevésbbé volt arra hajlandó, hogy magát egy nagyobb egész részének ismerje. Miután a perzsa birodalom hanyatlása óta nem volt többé mitől félnie, egészen a maga különleges kereskedelmi érdekei ápolására fordította erejét, és egyetlen görög városnak sem volt, mint tengerparti városnak, annyi előnye, mint Byzantiumnak. Mert ez nemcsak a pontusi hajóforgalomnak volt természetes központja, hanem a halászatnak is, és míg a többi városok sok minden fáradsággal és veszélylyel űzték a jövedelmező keresetet, addig a tinnhalak ezreit, épen legteljesebb kifejlődésök szakában, maga a tenger áramlata hajtotta be a byzantiumi kikötőbe, s ilyen formán a byzantiumiak ölébe minden munka nélkül bőségesen hullott az istenáldás. S minthogy e város ezenkivül is kitünt félszigeti biztos fekvése, egészséges éghajlata és termékeny vidéke által: nem lehet csodálkozni azon, hogy benne bizonyos daczos önérzet fejlődött ki, és hogy némely görögök, a kik itt megvetették lábokat, mint Pausanias és Klearchus (V. 162. l.), magokat ezen városban legyőzhetetleneknek képzelték. Byzantium már a samosi háborúban megpróbálta az Athéntől való elszakadást. A peloponnesusi háborúban Alcibiades helyreállította

a Bosporus mellett az attikai uralmat. Erre egymásután következtek az athéniak, spartaiak, thebeiek törekvései (V. 452. l.); de egyik városnak sem volt annyi ereje, hogy a maga igényeinek kellő nyomatékot tudott volna adni. Ennek következtében mind jobban elbizták magokat a byzantiumiak, mig végre a szövetségi háború megadta nekik a kivánt alkalmat az önálló tengeri államok közé való belépésre. Byzantium most hajókban ép oly gazdag volt, mint Athén; meglehetős területnek volt birtokában; a Pontus és Propontis mellett egész sora tartozott hozzá a tőle függő tengerparti helységeknek, s összeköttetésben állott Perinthusszal, a régi világ egyik legerősebb tengeri várával, melynek 30,000 főre menő serege volt. Ezért közeledett a ravasz Fülöp oly barátságosan a byzantiumiakhoz; érdekeiket össze tudta szőni a magáéval, s szövetséget kötött velök a thraciai fejedelmek együttes megtámadására.

Demosthenesnek most az volt a feladata, hogy azon szakadást, melyet itt a szövetségi háború okozott, jóvá tegye, a daczos, a fennhéjázó és idegenkedő tengerparti várost magokhoz visszaédesgesse, a polgárokat az őket is fenyegető veszélyről meggyőzze s felajánlja nekik az athéniak segítségét. A körülmények kedvezők voltak neki, mert Fülöp és Byzantium között már bekövetkezett az a viszálkodás, a melynek Demosthenes számítása szerint nem lehetett elmaradni. A byzantiumiak megtagadták azon segítséget, a melynek adására Fülöp őket felszólította. Belátták, hogy a király szomszédsága veszélyesebb rájok nézve, mint azon thraciai fejedelmeké, a kiket velök együtt akart Fülöp haddal megtámadni. Ekkor érkezett meg Demosthenes. E pillanat épen a legkedvezőbb volt a byzantiumiak rátartó büszke-

ségének, és a régi bizalmatlanságnak a közös veszélylye szemben való legyőzésére; a két leghatalmasabb tengerparti város kezet nyujtott egymásnak, és az athéniak katonaságot küldtek a Hellespontus mellé, Tenedusba és Prokonnesusba, hogy nyiltan kimutassák azon elhatározásukat hogy az éjszakra eső tenger melletti hatalmukat sértetlenül fenn akarják tartani.[154])

Ezzel egy időben követek mentek Rhodusba és Chiosba, a hol hihetőleg Hyperides volt az athéniak szószólója; továbbá Ephialtes Susába ment, hogy figyelmeztesse az ottani kormányt azon veszélyekre, melyek a perzsa birodalom biztonságát a macedonoknak az éjszaki tengeriútak felé való előnyomulása következtén fenyegetik, s hogy ehhez képest ajánlatot tegyen az athéniakkal és szövetségeseikkel kötendő segélyadási egyességet illetőleg. A nagykirály udvaránál nem nagy hajlandóság mutatkozott ez ajánlatok elfogadására, sőt, tekintve Athénnak előbbi ellenséges magatartását (244. l.), hidegen visszautastották azokat. Mindamellett fölismerték Fülöp előnyomulásának veszélyes voltát; éber szemmel vigyáztak a Hellespontusra, és legjobb kisegítő eszköznek találták, hogy kéz alatt támogatják az athéniakat Chersonesus védelmezésében, hogy e félsziget gátul szolgáljon nekik a macedonok előhaladása ellen. Diopeitheshez csakugyan juttattak is Perzsiából segélyösszegeket. Sőt valószinű, hogy az athéni hadipárt vezetőihez is érkeztek pénzküldemények Perzsiából, s föltehető, hogy Susában akkor ugyanazt a politikát folytatták, melyet a korinthusi háború kitörésekor (V. 208. l.), a mennyiben nem a görög államokkal érintkeztek, hanem egyes pártvezérekkel, s ezeknek pénzt bocsátottak rendelkezésökre, melyről ezek tetszésök szerint intézkedhettek.[155])

Mig ezen követségek oda jártak, azalatt Görögországban igen fontos dolgok történtek. Demosthenes ugyanis folytonosan Euboeára irányozta figyelmét, mert minél kétségtelenebb volt a háború valódi kitörése, annál fontosabbá vált e sziget mind Fülöpnek Athén megtámadására, mind az athéniaknak tartományuk védésére s a háború sikeres folytatására. E tekintetben tehát igen nagy fontosságu volt Demosthenesnek Kalliasszal, a Mnesarchus fiával (371. l.) való összeköttetése, a ki mindenekelőtt saját szigetét akarta felszabadítani s szülővárosának, Chalcisnak, vezetése alatt egyesíteni; e szándékának foganatosítására azonban támaszt kellett, természetesen, keresnie a szomszéd államokban s ezért csatlakozott hozzá az athéni hazafias párthoz. Kallias volt az első nem-attikai államférfiu, ki Demosthenes mellé állott; Chalcis az első szomszédváros, mely szövetségét felajánlotta, s nemcsak azt akarta, hogy őt segítsék, mint Rhodus, Megapolis stb., hanem maga is a legnagyobb buzgalommal ment elől. Mint a perzsa háborúk idején Athén és Spárta jártak elől a hazafias párt csoportosításában, ép úgy tett most Athén és Chalcis; ez volt az a két város, mely először kötötte meg a szövetséget s azután másokat szólított fel a csatlakozásra. Ez által a jó ügy általános hellen jellemet öltött és nagyobb bizalmat támasztott maga iránt. Demosthenes a legjobban fel tudta használni a jelen viszonyok kedvező voltát, mindig a fődologra utalt és megakadályozta, hogy mellékes kérdéseken, mint a milyen volt az előbb független szövetségesek államjogi viszonyainak kérdése, a már eddig kivívott nagyszerű siker valahogy hajótörést ne szenvedjen. Demosthenes és Kallias együtt mentek Peloponnesusba és a nyugoti tartományokba. Az akarnanok, hihetőleg Fülöpnek az aetolu-

sokkal való szerződése miatt bosszankodva, kijelentették csatlakozásukat; velök együtt a leukadiaiak, aztán a korinthusiak és achajaiak, végre Megara. Megegyeztek abban, hogy arányosan fognak adózni egy tengeri és szárazföldi közös hadsereg előállítására. Az euboeaiak negyven talentumra kötelezték magokat, a peloponnesusiak és megaraiak hatvanra.

Kallias számot adott az athéni polgárság előtt követsége eredményéről; Demosthenes bizonyította, hogy a Fülöp elleni nemzeti szövetség szerencsésen megalakúlt; a következő hónapra tűzték ki a szerződések végleges megkötését, s az új szövetségi-tanácsnak Athén elnöklete alatti első összejövetelét. Jó előjel volt, hogy ezen készülődések alatt szerencsésen megkezdődött a harcz a macedon befolyás ellen; mert az Athén, Megara és Chalcis közt létrejött szűkebb körű fegyveres szövetség már megkezdte működését. Kallias és testvére Taurosthenes, Kephisophonnal, az attikai segédhad vezérével, táborba szálltak Oreus ellen, melyet bizonyosan a legfontosabb pontnak tartottak, mert innen fenyegette veszély az éjszaki Sporadokat, mint Sciathust stb. Philistides zsarnok már 341. év junius havában megöletett és a város az ostromlók birtokába jutott.

Annyival szivesebben beleegyeztek aztán Demosthenes további indítványaiba. A képviselők 340-ben kora tavaszszal összegyűltek Athénban a szerződések végleges megkötésére. Arra nézve eltérők voltak a nézetek, vajjon előre megállapítsák-e az adózási tételeket, vagy pedig utólagosan vessék ki a hadiköltségeket, melyeket, mint Hegesippus kiemelte, már természetöknél fogva nem lehet előre kiszámítani. A fő dologra nézve szerencsésen megegyeztek,

és egy szövetséget hoztak létre, a melyben Athén elnöklete alatt Euboea, Megara, Achaja, Korinthus, Leukas, Akarnania, Ambracia és Korcyra vettek részt.[156])

Athén, Demosthenes ösztönzésére, többet tett, mint a mennyit kötelessége lett volna tenni. Demosthenes mindent elkövetett, hogy a szövetség mentől előbb megkezdhesse tevékenységét. Az euboeai községeknek pénzt és hajókat küldtek, és Demosthenesnek később szemrehányásokat kellett a miatt hallani, hogy hellenes buzgalmában megsértette szülővárosának különleges érdekeit. De ő jól tudta, mit tett. Athén előlegezései lényegesen elősegítették azt, hogy meg legyen adva az utolsó döfés azon semmit nem érő békének, melyet Demosthenes már megszüntetve szeretett volna látni. Nem tartózkodtak többé macedon hajókat elfoglalni. Az éjszaki szigeteken is véres harczok törtek ki. Halonnesus a peparethusiak kezébe jutott, a kik elfogták az ottani macedon őrséget. Fülöp ezért elpusztíttatta Peparethust, mire az athéniak vették birtokukba a szigetet, s utasítást adtak hajóiknak, hogy ezért macedon földön szerezzenek visszatorlást.

Az athéniak, mintha egészen megváltoztak volna, a legnagyobb határozottsággal láttak a munkához mind benn a városban, mind azon kivül. Elfogtak egy Oreusból való Anaxinus nevű embert, a ki állítólag bevásárlásokat tett Olympias királyné számára, azonban rajtakapták, hogy kém, és kivégezték. Kivülről támadást vártak Euboea ellen; azon voltak tehát, hogy mennél előbb megbuktassák a többi zsarnokokat is, kik a macedonok ügyét előmozdították, kivált az eretriai Klitarchust, a ki phocisi zsoldosokkal Plutarchust (272. l.) megbuktatta. Athénban nagy volt a buzgóság. Negyven hajót szereltek föl önkéntes

adakozás útján, Phocion tapasztalt vezetése alatt bevették Eretriát, Klitarchus megöletett, s ennek következtében az egész Euboea ismét szabaddá lett. A nem is reménylett szép eredmények egymást követték ez időben. Egyenkint véve, nem voltak ezek olyanok, hogy Fülöpöt aggodalomra indították volna, de együttesen mégis a felől tettek neki bizonyságot, hogy a közvéleményben igen figyelemre méltó átalakulás történt. Demosthenes legmerészebb politikáját most örömmel üdvözölte a polgárság; az ellenpárt egészen erőtlenné lett, annyival is inkább, mert ismét új döfést kapott az által, hogy törvényszék előtt bebizonyúlt Aeschinesnek Anaxinussal való egyetértése; Demosthenest nyilvánosan elismerték az állam vezetőjének, s Aristonikus inditványára a Dionysius ünnepein először tisztelték meg arany koszorúval. Sőt a Fülöp iránti nemzeti gyűlölet oly fokra emelkedett, hogy neve említését Olympiában is a bosszankodás hangos kifejezésével kisérték.[157])

Demosthenes politikájának sikerére igen kedvezők voltak a körülmények; mert Fülöp távol volt és oly háborúval elfoglalva, melyet azonnal nem hagyhatott félben, hogy onnan Hellasba siessen s az alakulóban levő szövetséget, mielőtt erőre kaphatna, szétugrassa. Fülöp elejétől fogva két irányban folytatta hadi politikáját, u. m. hellenek és barbarok ellen. Amazoknál mindig arra törekedett, hogy alakilag békésen ismerjék el; emitt országfoglalás, birodalmának előnyös továbbterjesztése, zsákmánylás és seregének szaporítása volt a czélja.

Fülöp tehát most, miután azt hitte, hogy a görög államokat sikerült megnyugtatnia, már a harmadik éve volt elfoglalva oly háborúval, melylyel egy egész continens meghódítását s annak birodalma egyik provinciájává való

lassankénti átalakítását akarta elérni. Nem akarta, hogy Macedonia legyen továbbra is az európai czivilizáczió határtartománya. Föltette magában, hogy a Haemus mindkét oldalán elterülő nagy thrák földet, melyhez eddig csak a szélein lehetett hozzáférni, ezt a hatalmas folyókban, erdőkben és bányákban, legelőkben és szántóföldekben bővelkedő országot, népeivel együtt saját szolgálatába kell hajtania, hogy egyszersmind hidul is szolgáljon neki a pontusi tengerpart megszerzéséhez, s másrészt a tulsó világrész meghódításához. Éveken keresztül ezen föladatnak szentelte legfőbb erejét, mialatt Pellában a kormányzás ügyeit fiával végeztette. Fülöp Thraciában is a hellen politika szempontjából indult ki, mert azon barbarok ellen harczolt, a kik emberemlékezet óta szüntelenül háborgatták a görög parti-városokat. Azt hitte, hogy ez által igényt nyert arra, hogy a szomszéd görögök védő uruknak tartsák; itt sem vetette meg a békés annektálásra kinálkozó alkalmakat, és legjobban szerette, ha szerződések által terjeszthette birodalma határait. Különben itt egészen másnemű volt a had viselése, mint a görög vidékeken, különösen miután az alföldi fejedelemségeket megbuktatta és a hegylakókkal küzdött, kik hajthatatlan szabadságszeretettel álltak neki ellent. A háboru változó szerencséjéhez és az állandó meghódoltatás nehéz voltához hozzájárult még a zordon éghajlat és úttalan tájak sanyarúsága. Nyomorú vermekben kellett a katonákat elszállásolni s a nagy veszteségeket Macedoniából és Thraciából előhivott új csapatokkal pótolni.

De Fülöp nemcsak mint hadvezér fejtett itt ki tevékenységet; a tartomány átvizsgálása, segédforrásainak felismerése, a rend helyreállítása, a szerzemény biztosítása éveken át igénybe vette fáradozását. Utakat készíttetett és

városokat alapított, hogy a szárazföldi és tengeri útvonalakat biztosítsa s a bányákat kizsákmányolja. Igy állott elő a hajdani thrák birodalom eredeti területén egész sora a macedon gyarmatoknak, Philippopolis a Hebrus mellett, Kalyba és Bine ennek mellékfolyóinál, a hol fegyveres felügyelet alatt fegyenczek telepíttettek le, hogy a földet mívelhetővé és a vidéket lakhatóvá tegyék. A 342. év tavasza óta folytonosan e feladatokkal foglalkozott Fülöp, a melyek őt személyesen annyira igénybe vették, hogy minden távolabbi teendőire csak mellékesen gondolhatott.

A fődolog el volt végezve, az ország zordon belső vidéke szörnyű erőfeszítéssel meghódítva, a macedon ház uralma majdnem háromszoros területre kiterjesztve; az éjszaki két birodalom, mely Görögország fölött fenyegetőleg fejlődött ki, a nyugoti és keleti folyamvidék, (6. l.) végre egy egészszé olvadt össze. De hátra volt még a nagy munka befejezése, nevezetesen a görög népességű tengerparti városoknak az újonnan meghódított szárazfölddel való egyesítése, melyeket a király ép oly szerepre szemelt ki, mint Amphipolist és Potidaeát stb. előbbi hódítmányaiban. Ezen városok nélkül nem lehetett urává a tengeri utaknak; nélkülök egész hódító hadjáratra tökéletlen és hiányos maradt volna, mert ezek bezárták őt az ország belsejébe. Azon volt, hogy alkudozások által érje el e czélját; de ez nem sikerült neki. Nagyon rosszkor volt tehát rá nézve, hogy nemcsak a Hellespontus melletti félszigeten, hanem a Bosporus és Propontis melletti görög városokban is hatalmas ellenállási szellem ébredését kelle tapasztalnia, s a helyett, hogy czéljait békésen elérhette volna, itt az éjszaki tengerszorosoknál oly háborút kellett kezdenie, melybe egymásután beleavatkoztak a perzsák, az athéniak és

szövetségeseik. Itt tört ki váratlanul az Európa és Ázsia közti háború, itt szakadt meg végre nyiltan, hét évi fennállása után, az Athénnal való béke.[158])

A kérdés Perinthus és Byzantium körül forgott. Mind a két város vonakodott Fülöppel szövetségre lépni; thraciai legutolsó hadjáratait tehát ezen városok ellen kellett intéznie, hogy őket akaratjok ellenére is bekeblezze az új macedon-thrák birodalomba.

Először Perinthust támadta meg. 120 láb magas ostromtornyokat építtetett, hogy fölülről rongáltassa a falakat, s ezzel egyidejűleg alagárkokat ásatott, hogy földalatti úton is behatoljon a városba. Azután oda rendelte a hajóhadat, hogy ezzel elzárja a tenger felől érkezhető segédcsapatok útját. Fülöpre nézve az volt a fődolog, hogy a város bevételét mennél előbb végrehajtsa; folytonosan váltott csapatokkal nyomúlt a falak ellen, úgy, hogy a polgárok vitézsége, az erődítések jeles volta, a város félszigeti biztos fekvése és Byzantium támogatása mind nem használt semmit, s a további ellenállás lehetetlen volt. Ekkor egészen váratlanul a tulsó partról érkezett segély, mint a görög szabadságharcnak Perzsia részéről való támogatása.

A perzsák nem voltak oly rövidlátók, hogy közönyösen nézzék, Fülöp király miként hódítja meg a velök ellenkező parton fekvő erősített helyeket; e mellett Ephialtes is (389. l.) figyelmeztette őket a veszélyre, s ez intést kétségkivül hasznukra fordították. Hogy az attikaiak befolytak e dologba, annyival inkább föltehető, minthogy egy Apollodorus nevü athéni ember vezette át a segédhadat, melyet Arsites, Kis-Phrygia satrapája, gyüjtött, több szomszédos helytartóval összeköttetésben. Már magából azon

körülményből, hogy különböző helytartók vettek részt e sereg gyüjtésében, arra lehet következtetni, hogy maga a nagy király adta ki arra a parancsot. De bizonyára az attikai vezér ügyességének volt leginkább köszönhető, hogy a segítség kellő időben megérkezett, és hogy sikerült az ostromzáró seregen keresztül katonaságot, pénzt, eleséget és hadiszereket bevinni. Byzantiumból is új segítség érkezett, s így történt, hogy a király, ki már áttörte Perynthus körfalát, a házakból és a házak mögött felhalmozott kősánczokból oly hatalmas ellenállásra talált, hogy kénytelen volt a város útczáiról visszatérni, s rendkivüli áldozatai és több havi erőfeszítése után serege zömével visszavonúlni.

Hirtelen Byzantium felé fordult most, melyről azt gondolta, hogy ereje a perinthusi háborúban való résztvevése miatt megfogyatkozott. Azonban a várost sokkal inkább készen találta, mint a hogy számította, melynek oka különösen az volt, hogy a polgárság, melynek rendetlenkedéséről és fegyelmetlen voltáról különben sokat beszéltek, most oly férfiúnak rendelte magát alája, a ki bizalmát teljes mértékben megérdemelte és birta. Ez Leon volt, Plato tanítványa. Mint főhadvezér, ép úgy, mint Perikles Athénban, az egész államnak élén állott, a mely belátta annak szükségességét, hogy egyetlen férfiú vezérelje. Leon eszközölte azt ki, hogy az előbb fenyegetett testvérvárosnak nagy erővel siettek támogatására; tanácsára a byzantiumiak, midőn Fülöp ellenök közeledett, kőfalaik mögé vonúltak vissza, s nem adtak alkalmat a királynak az általa óhajtott nyilt csatázásra. Leon bizott a város fekvésében és hatalmas védőműveiben. Byzantium félszigeten feküdt, dél és kelet felől a Bosporustól és Propontistól körülvéve, éj-

szakról azon tengeröböltől, melyet réges régtől fogva Aranyszarvnak neveztek, s csak a negyedik és legkeskenyebb oldala függött össze a thraciai szárazfölddel. Rendkivül erős kőfalak környezték az egész félszigetet, s a száraz felőli oldalt kettős falvonal biztosította. De a legerősebb falak sem menthették volna meg a várost; s most Byzantiumra nézve is, mint a hogy a többi éjszaki városokkal történt, melyek Athéntól elszakadtak volt, elkövetkezett annak ideje, hogy Athénba helyezze utolsó reményét. Leon, az Akadémia növendéke, kétségkivül legtöbbet tett arra nézve, hogy az Athénnal való összeköttetést megújítsák, és Byzantium abban is nagyon szerencsés volt hogy az athéniak azt, a mit Amphipolisnál és Olynthusnál elhanyagoltak vagy későn tettek, itt a kellő időben és kellő mértékben tették meg. Azóta az idők megváltoztak; harczias hangulat uralkodott, mely Demosthenestől fölébresztve, az egész Görögországot áthatotta.

Midőn Fülöp Byzantium ellen ment, már háborúban állott Athénnal is. Minden kérdés nélkül vonult keresztül az attikaiak területén, hogy hajóhadát fedezze, a mint az a városok ostromára sietett a Hellespontuson, s ezen kivül elfogatta az athéniak és szövetségeseik nehány hajóját. Athén elégtételt követelt. Erre oly feleletet kapott a perinthusi táborból, melyben a király magát a megsértett s az athéniakat a sértő félnek tűntette föl, s rájok hárította a béke megszegésének bűnét. Az egész csak üres szóvita volt, mert a békét, a min senki sem kételkedhetett, mind a két fél megszegte, s az egyáltalában már tarthatatlan volt, úgy, hogy csak arról lehetett szó, mikor áll be nyiltan a szakítás. Fülöpnek az állott érdekében, hogy ennek bekövetkezését halogassa, ezért megpróbálta, hogy

még egyszer elrémítse ellenfeleit, és nyilatkozványa határozott végköveteléseket foglalt magában, melyeknek visszautasítását minden esetre hadizenetnek kellett tekintenie.

Az athéniak azzal válaszoltak ez ultimatumra, hogy lerombolták a béke oszlopait és még határozottabban követték Demosthenest, mint azelőtt. Athénban világosan belátta mindenki, hogy a pontusi tengeri útak melletti erősített helyeknek, és Byzantiumnak, az éjszaki kereskedés e fő piaczának, nem szabad a király kezébe kerülni; azért Chares hadvezért, a ki a thraciai tengeren járt egy hajórajjal, köz megegyezéssel azonnal a Bosporushoz rendelték. Az új szövetségesektől is érkeztek hajók, a kik kereskedelmi szempontból élénken érdeklődtek Byzantium megmentése iránt, u. m. Rhodusból, Kósból és Chiosból; csakugyan sikerült is az ostromlott várost a tenger felől felszabadítani és az ellenséges hajóhadat a Pontusba való visszavonulásra kényszeríteni.

Fülöp most még jobban megfeszítette minden erejét, hogy a várost bevegye. Folytonosan új meg új alagárkok és gépek, melyeket a találékony Polyeidos készíttetett, fenyegették a körfalat; az Aranyszarvon vert híd távoltartotta a hajóhadakat, melyeknek még közeledését is megnehezítették a vizbe alásülyesztett kőtömegekkel; egyszer már a macedonok, egy esős éj által segíttetve, belől voltak a körfalon, de a polgárok még elég jókor fölébredtek, és az éjszaki fény világítása mellett, melyet Hekatétól jövő segélynek tartottak, visszaszorították az ellenséget az alagárkokba.

E harczok alatt, Demosthenes ösztönzésére, új segítség érkezett Athénból. Magok a körülmények tették ezt szükségessé; mert Chares, habár megtette is kötelessé-

gét és az ellenséges hajóhadat visszaszorította a Pontusba, habár az Aranyszarvval szemközt jól választott állásából ura volt a tengerszorosnak is: mégis ő, már múltjánál fogva is, nem az az ember volt, a ki a Byzantium és Athén közti szövetséget képes lett volna teljes mértékben igazi megvalósulásához juttatni. A byzantiumiak bizalmatlansággal viseltettek iránta, melynek eredete még a szövetségi háborúban keresendő. Ezért 339. tavaszán Kephisophon és Phocion egy második hajórajjal indúltak el. Phociont különösen ajánlotta Demosthenes, s a mit egy zsoldosvezérnek, a minő Chares volt, sohasem engedtek volna meg, hogy t. i. a városba beereszszék, a legnagyobb bizalommal engedték meg Phocionnak. Testvéri egyetértéssel védelmezték most az athéniak és byzantiumiak a fenyegetett várost, mint a közös hellen föld egy darabját, s az eredmény az lett, hogy Fülöp királynak nehéz szivvel ez ostromot is abban kellett hagynia.

Azonban nem hagyta ott egyszerre a harcztért. Föl s alá járt seregével a tengerparton mindaddig, mig hajóhada a Pontusban el volt zárva; mindenféle ravasz fogások és csalárdságok által kivitte, hogy hajói megfoghatatlan módon, szerencsésen hazajutottak a Hellespontuson keresztül; még most is alkudozott a görög szigeti-államokkal és általok még Byzantiummal is. Aztán hirtelen útnak eredt és összes csapatjaival a tengertől a scythák földje felé tartott, a hol egy időre eltünt a görögök szeme elől. Bizonyosan nem czéltalan hódítási kedv volt az, mely Fülöpöt a scythák ősz fejedelmével, Ateasszal, harczra kelni ösztönözte, kinek csapatai a Duna síkjain megütköztek a macedon phalanxszal; hanem Fülöp czélja az volt, hogy biztosítsa az újonnan szerzett thraciai területeket, hogy éjszakon

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

kikerekítse birodalmát és hogy fölkutassa a pontusi tartományok segédforrásait. Ezért mondta Fülöp, hogy legfőbb czélja az volt, hogy a Duna partján Herculesnek szobrot akart felállítani, mely kifejezés világosan rámutat a királynak azon szándékára, hogy azt a nagy vizi útat kereskedelmi czélokra hatalmába akarta keríteni. Kétségkivül itt is szemmel tartotta politikájának kettős czélját, hogy egyrészről az ország belsejében levő barbarokat meghódítsa, s másrészt a görög tengerparti-városokat is birodalmához csatolja. Mert a mint az elisi gyarmatvárosok Epirushoz (372. l.), Perinthus és Byzantium meg Thraciához tartoztak, úgy tartoztak a Pontus nyugoti partján fekvő városok a scythák földéhez, milyenek voltak Apollonia, Istros, Odessos, melyek a dunai tartományokból merítették gazdagságukat. Igy függ össze a dunai hadjárat a Bosporus melletti harczokkal, és mutatja, hogy Fülöp mily nagyszerü terveket forgatott elméjében.[159])

Demosthenes elérte azt, hogy Athén hosszas és lealázó tétlenség után ismét derekasan és sikeresen belenyúlt a kor mozgalmaiba. Szövetségeseket gyüjtött maga körül; Peloponnesusban, Akarnaniában, Thessaliában és a Hellespontusnál határozottan föllépett a király ellen, Euboeát felszabadította; meghiúsította Fülöpnek a Pontus környékén nagy erőfeszítéssel folytatott vállalatait, s kivitte, hogy nyitva maradtak a gabnaszállítás azon útjai, melyeket a király a maga hatalmába akart keríteni. A király kénytelen volt elvonúlni Perinthus és Byzantium alól, és bizonyára jogos büszkeséggel tölt el az attikai hazafiak szive, midőn a két hatalmas tengeri város megtisztelő okíratokkal

és aranykoszorúkkal fejezte ki hálaját Athén polgársága iránt, hogy megmentették a király hatalmától.[160])

A régi Athén feltámadt. De mégis voltak dolgok, a melyekkel az athéniak nem lehettek egészen megelégedve. A béke határozottan fel volt bontva, s most az volt a teendő, hogy a város hozzákészüljön a függetlenségért vivandó elkerülhetetlen harczhoz. De minő segédeszközei voltak erre? Az igaz, hogy a város ellensége most már nem volt az az ellenállhatatlannak látszó hadvezér, a kinek szükségképen minden sikerült; de habár egyes vállalatai nem sikerültek is, hatalma mégis egészben véve föltartóztathatatlanul növekedett. Folytonosan új meg új eszközöket szerzett a háború folytatására, új meg új népeket kényszerített a hadseregében való szolgálatra, adókat vetett ki, hadiadót szedett, zsákmányolt, bányákat és jövedelmező vámokat vett birtokába és föltétlenül rendelkezett a segédeszközök oly gazdagságával, melynek folytonos növekedését Athénból figyelemmel sem lehetett kisérni. Athénnak ellenben semminemü kilátása sem volt segédeszközeinek szaporodására; kivülről jövő segélypénzekre és adókra nem számíthatott, teljesen magára volt utalva, minden ereje és képessége polgárainak és csekély számú szövetségeseinek jóakaratától függött. Az athéniak egyebet nem tettek, mint hogy a meglevő erőket czélszerű kezelés által a lehető legjobban hasznosítsák, a káros visszaéléseket megszüntessék és a város védelmi erejét mennél fölebb emeljék; arra kellett tehát törekedni, hogy az Eubulus békepolitikája által alásülyedt polgárságba oly szellemet öntsenek, hogy képes legyen azon nagy próbát kiállani a melynek előtte állott.

A közéletnek ily sürgős és ily mélyre ható átalakí-

tását a törvényhozás rendes útján nem lehetett eszközölni; egy kitünő férfiú befolyása és vezetése kellett ennek kivitelére. Ezen törekvések sikerére nézve tehát nagy szerencse volt az, hogy volt egy államférfiú, ki már megnyerte a polgárság bizalmát, aztán, hogy a polgárság nagy többsége belátta annak szükségességét, hogy ezen férfiút döntő pillanatokban teljes hatalommal kell felruházni, és végre, hogy helyes tapintattal felfogták, hogy a reformokat mely ponton kell megkezdeni.

Athént hajói mentették meg a perzsa járomtól; hajóhadával vívta ki a város történeti hivatását, és sohasem volt nagyobb, mint mikor minden párton levő államférfiai egymás mellett és egymás után azért versenyeztek egymással, hogy a várost tengeri hatalommá képezzék, s hogy hajói, kikötői, s kikötőit védő falai által legyőzhetetlenné tegyék. Mióta a hajóhad rossz kezelése Athént veszedelembe döntötte, azóta a legmélyebben megrendült az államnak magához való bizodalma; az aristokratáknak a tengeri erő iránti bizalmatlansága más körökben is elterjedt, s minél inkább elernyedt a polgárság, annyival általánosabbá lett a vonakodás azon áldozatoktól, melyeket a hajóhad fentartása megkivánt, habár a szokás szerint még most is építettek hajókat és jó karban tartottak mintegy 300 háromsor-evezős hajót. Mindamellett Athén nem lehetett múltjához hűtelen. Hisz minden új lendület valamely szerencsés tengeri vállalatból vette eredetét, és az euboeai első győzelmes hadjárat óta (104. l.) többször fényesen nyilvánult az athéniak hazafisága abban, hogy önkéntes áldozatkészséggel siettek fölszerelni a hadihajókat. Azonban a város üdvét a hazafiúi érzelem ilyes felpezsdüléseire nem lehetett bizni, s mindenesetre szép bizonyságot tett az atti-

kai történet régi hagyományainak erejéről az, hogy az athéniak most, midőn el voltak határozva, hogy hozzákészülnek egy terhes háborúhoz, — a tengerészet újjáalakítását tartották első teendőjöknek, s e czélból Demosthenes azt indítványozta, hogy tengeri haderejök akkori állapotát vizsgálat alá vegyék és oly intézkedéseket tegyenek, melyek annak emelését lehetőleg előmozdíthatják.

Demosthenes elejétől fogva a hajóhadat és kikötőket tekintette Attika hatalma főtényezőinek. Mindig arra utalt, hogy Athén minden emelkedésének ezen irányból kell kiindulnia; már tizennégy évvel előbb erősen megrótta első politikai beszédében (246. l.) az elharapódzott visszaéléseket, és világosan megbizonyította, mily komolyan szivén hordozza azok kiküszöbölését. Azonban a visszaélések mind mélyebb gyökereket vertek, az állapotok mind türhetetlenebbekké lettek, és a polgárság középosztályának, a felsőbb politikára való minden tekintet nélkül is, sürgetnie kellett a fönnálló intézmények megváltoztatását. Mert az egész symmoria-rendszer (109. l.) annyira elfajúlt, hogy a gazdagok azt a kevesebb vagyonnal birók megkárosítására és nyomására használták fel. Az adózó egyesületek előljárói önkényesen osztották fel a költségeket azon csoportok tagjai között, melyek mindegyikének egy-egy hajót kellett fölszerelni, a nélkül, hogy tekintettel lettek volna az egyesek vagyoni állására; a szegényebbeknek majdnem minden vagyonuk ráment, mig a gazdagok igen csekély kiadással megmenekültek, a mennyiben az egész dolog elintézését utoljára is vállalkozóknak adták át, kik egy megállapított összegért elvégezték a trierarchai teendőket. Az attikai trierarchia lényege egészen fel volt forgatva; nem is beszéltek már trierarchákról, hanem »fizető-társakról«.

Az egész dolog tisztátlanul kezelt pénzüzletté lett, melyet a tőkepénzesek a saját javukra zsákmányoltak ki, oly intézménynyé, mely az állam érdekeit érzékenyen sértette, a mennyiben a polgárság zömét megkárosította és elkeserítette, aztán számtalan rendetlenséget idézett elő, szünetlenül panaszokra adott okot és mindig késleltette a hajóhad fölszerelését. De a legrosszabb az volt, hogy a városnak meglevő erői korántsem kerültek mind elő, mert épen a legjelentékenyebb tőkepénzeket húzták ki az állam szolgálatából. A symmoriákat igazság szerint azért állították fel, hogy azon csekélyebb vagyonú polgárokat, kik magokban képtelenek voltak trierarchai szolgálatokra, az erők egyesítése által ezen tiszt teljesítésére alkalmasakká tegyék; azonban az egyesülés elvével csakhamar oly visszaélést űztek, hogy a város leggazdagabb polgárai is csak mint egyesületi tagok a többiekkel együtt adóztak, mintha Athénban nem is lett volna már olyan polgár, a ki képes lett volna egy maga egy trierarchiát magára vállalni. De azért voltak még Athénban oly emberek, kiknek vagyonuk, mint pl. Diphilusé, 160 talentumra (392,250 frt.), sőt többre is fölment.

Egy teljesen kimerítő reformtörvénynyel igyekezett meggátolni Demosthenes, mint a polgárság tengerészügyi biztosa, e visszaéléseket. Kár, hogy e törvényt egyes pontjai szerint nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy Demosthenes a vagyon értékét vette a hajóhadra való adózás zsinórmértékéül. Ez által könnyített a szegények terhén, a kik ezelőtt fejenkint együtt adóztak a vagyonosabbakkal, és a gazdagokat nagyobb szolgálatok tételére kötelezte. Tehát a hadi terhek jogos felosztását eszközölte ki s egyszersmind az állam rendelkezésére álló adóerőnek lényeges emelését.

E törvény halálos támadást intézett a gazdagok elő-

jogai ellen, a kik az eddigi adózó egyesületek élén állottak és önző érdekeik közössége által szorosan egybekötött párt-egyesületet alkottak. Ezek most mozgásba hoztak Demosthenes ellen minden eszközt, a mit társadalmi helyzetök nekik felajánlott; vesztegetési kisérletekkel, fenyegetésekkel, vádaskodásokkal próbálták szándékait meghiúsítani, és a legbosszantóbb akadályokat gördítették elébe, melyekkel valaha hazafias buzgólkodásai közben találkoznia kellett. Demosthenes, bár a dolog lényegét illetőleg megingathatatlan volt, egyes részletekben mindent megtett, a mit csak tehetett, hogy mindent elhárítson a mi a polgárok jó egyetértését veszélyeztethette volna; tekintetbe kivánt venni minden alapos ellenvetést, és több változtatást tett hajóhadtörvényén, mig végre a tanács utján a polgárság elé terjesztette azt, a mely több zajos gyülésben tanácskozott róla s végre elfogadta. Csak most egyesittetett helyesen az egyesületi elv a régi trierarchiával. Az egyesületekben a kisebb tőkék belevonattak az adózásba, hogy az adózási quóta igazságos kivetése szerint csinálják ki azon összeget, mely egy hadihajó fölszerelésére szükséges volt (50—60 minát = 1950—2355 forintot). A nagyobb tőkepénztulajdonosoknak pedig, kiknek annyi vagyonuk volt, hogy magok fölszerelhettek egy hajót, — ismét mint önálló trierarcháknak kellett szerepelniök. Egy nem egészen biztos adat szerint azok tartoztak ide, a kiknek vagyona tiz talentumra (23,550 forint) becsültetett. A kiknek vagyona két annyira ment, azok két hajót tartoztak kiállítani; egyes emberre nézve az adózás legmagasabb foka, a mint mondják, három hadihajó és egy kisebb hajó fölszereléséből állott.

Csak ezen új szervezet életbeléptetése után jöttek az előbbi visszaélések igazán napvilágra. Volt olyan eset, hogy

oly attikai polgárok, kik azelőtt egy hajó fölszereléséhez csak tizenhatod részben járultak hozzá, most egymagok két hadihajót köteleztettek jó karba helyezni. Egyáltalában azonban ezen újítások nemcsak a hadi szolgálat és az állami védelmi erő emelésére voltak jótékony hatással, hanem az összes államéletnek üdvére váltak, a mint nem is lehet máskép, ha a pártoskodás és önkény helyét rend és törvényesség foglalja el. Ennek igen jó hatással kellett lenni a polgárság szellemére. Most mindenkinek a maga helyén, és a maga tehetsége szerint kellett az államot szolgálni; az igazságtalan terhekről való panaszok megszüntek, a gazdagok néprontó önzése ártalmatlanná lett, s magoktól vége lett azon bosszantó perlekedéseknek, melyek addig minden hadrakelés alkalmával napirenden voltak. »Az új törvény »életbeléptetése után«, úgy mond Demosthenes, »egy trier»archa sem folyamodott többé könyörületért a néphez túl»terheltetése miatt, egy sem menekült többé Artemisnak »munychiai oltárához (a hajóhadra vonatkozó ügyekben »szorongatott polgárok menhelyéhez); egyet sem vertek bi»lincsre; az államnak egy hadihajója sem veszett el s egy »sem maradt a hajógyárakban azért, mert azoknak, kiknek »azt tengerre kellett volna juttatni, nem volt meg a megkivántató vagyonuk.« [161]).

Azonban a trierarchai viszonyok átalakitása még nem volt minden. Ha komolyan akartak háborút folytatni, arra pénzt kellett teremteni. Hadi adókkal nem segíthettek magokon; annál kevésbbé folyamodhatott Demosthenes az állam méltóságával össze nem férő pénzügyi rendszabályokhoz, mint a milyenek előbb alkalmazásba vétettek 264. l.), vagy rossz pénzügyi törvényekhez, a milyenek ellen ő maga folytatott volt harczot. Szerencsére azonban itt is

úgy álltak a dolgok, hogy az eszközök nem hiányzottak, s csak arra kellett törekedni, hogy azokat igazi czéljokra használják fel; más szóval gyökeresen szakítani kellett azon megromlott pénzügyi gazdálkodással, melyre Demosthenes már több ízben mint az állam életének rákfenéjére mutatott rá. A pénzügy élén, Aristophon bukása óta (135. l.) Eubulus állott Athénban. Előbb ő maga viselte a legfőbb pénzügyi hivatalt; azután pedig oly embereket tett utódaivá, kik egészen ő tőle függtek, mint pl. Aphobetust, az Aeschines testvérét, ő maga pedig az ünnepi pénzekre való főfelügyeleti tisztet úgy rendezte be magának, hogy ebből folyólag ő ellenőrizte a többi összes pénztárakat, s az állam összes bevétele az ő kezében volt, s a nép mulatságának még háború idején való bárminő megrövidítését is úgy büntette, mint a nép joga ellen elkövetett árulást.

Időközben azonban nagyon megingott Eubulus tekintélye. Nem volt képes megakadályozni, hogy Demosthenest ne állítsák a tengerészet élére; azt sem tudta megakadályozni, hogy Demosthenes, hajóhadi törvénye után, a pénzügy reformjához ne fogjon, mely igazság szerint ama törvény szükségképi kiegészítője volt. Azonnal szűkebbre kellett venni minden kiadást, az arsenal diszépületének munkálatait abbanhagyták, s az arra rendelt összegeket (347. l.) a had szükségeire szánták. A fődolog azonban az volt, hogy Demosthenes most megtette azon lépést, melyet már régóta Athén emelkedése szükséges föltételének tartott. Indítványba tette ugyanis az ünnepi pénzekre vonatkozó Eubulus-féle törvénynek (135. s köv.l.) eltöröltetését, és miután ez átok megszünt, oly értelmű törvényt hozatott, hogy további rendelkezésig az évi jövedelmek összes maradványa, a helyett, hogy kiosztatnék, egy hadipénztárba

gyüjtessék össze. Tehát ismét egy önálló hadipénztárt hoztak létre, s kezelését egy külön pénztárnokra bízták [162]).

Ezek voltak Demosthenes nagyszerű vívmányai a belpolitikában. A legnehezebb fajta győzelmek voltak ezek, rendíthetetlen jellemszilárdság és kitartás által megnyerve, oly harczban, mely csupán a szó hatalmával folyt, és a mely azokat, kik magokat legyőzetni engedték, nem alázta meg, sőt szabadabbakká, erősebbekké és jobbakká tette. Mert bár voltak sokan, a kik csak kénytelen-kelletlen hajlottak meg Demosthenes túlnyomó szellemi hatalma előtt, a polgárok nagy része mégis erkölcsileg nemesebbé lett általa s az igazi hazaszeretet és hazafiúi lelkesedés álláspontjára emeltetett, melyet annyi éven keresztül ő egymaga, még pedig sok megtámadtatással küzdve, foglalt el. Demosthenes nem csinált oly újításokat, melyek az állam életétől idegenek voltak, hanem csak a régit élesztette föl; megbuktatta a gazdagok alkotmányellenes olygarchiáját, és megszüntette az elfajúlt demokratia visszaéléseit, melyek csak arra czéloztak, hogy a nagy tömeg hiú gyönyörvadászatának hizelegjenek. Megtámadta a gazdagok önzését, épúgy, mint a szegényekét, és az állam eszméjét oly hathatósan föl birta éleszteni, hogy a szegények önként lemondtak a már szokásukká vált ünnepi élvezetekről, hogy az államot ismét régi méltóságában új életre támadni lássák. Külső és belső újjászületés volt az, melyet Demosthenes előidézett Athénban, s a hosszú ideig tartott ziláltság és ernyedtség után végtére minden gondolat, minden erő, minden képesség egy czélra irányult, a legnemesebb czélra, mely felé állam törekedhetik, saját függetlenségének és szabadságának föntartására.

Demosthenes nagy reformjai gyorsan létesültek; idejök a Bosporus melletti háború utáni napokra esik. Midőn

Demosthenesnek a Byzantium támogatására való indítványát elfogadták, akkor érezte először, hogy a polgárságot már hatalmában tartja. Akkor indítványozta aztán a hajóhadi törvényt, mely talán még a háború folyama alatt érvénybe lépett. A következő évben létrejött a pénzügyi törvény. E törvényeket azonban Demosthenes nem egymaga vitte keresztül. Ő volt az előharczos, s őt illeti mindenesetre a siker dicsősége; de ő kétségkivül összeköttetésben állott rokon-gondolkozású társaival s kiváltképen Lykurgussal. Lykurgus kitünő közigazgatási tehetség volt, jobban ismerte az állam segélyforrásait, mint bárki más, és különösen hivatva volt arra, hogy az államháztartás czélszerű berendezése által a jövedelmek emelkedését elősegítse. Ezen jeles tulajdonságok nem maradhattak ismeretlenül Demosthenes előtt, s azért feltehetjük, hogy Demosthenes a maga reformjai tervezésénél mindenesetre fölhasználta barátja tanácsait, a ki már évek óta karöltve járt vele, s már Peloponnesusban is hihetőleg kisérője volt (363. l.). Mihelyt Eubulus pártja megbukott, természetesen új erőkre volt szükség, s habár Lykurgus csak 338-ban (110. ol. 3.) lépett a legfőbb pénzügyigazgatói hivatalba, bizonyosnak tekinthetjük, hogy befolyásos tevékenysége már azon időben megkezdődött, midőn Demosthenes reformtörvényeit elfogadták. Ugyanazon évben, melyben Lykurgus hivatalos tevékenységét megkezdette, sógora Kallias, a Habron fia, a Bate demosból, szintén hivatalba lépett, mint az újonnan alapított hadi kincstár kezelője. Ilyen új erők vettek részt Athén újjászületésének munkálásában. Az államférfiak új nemzedéke volt ez, igazi athéniak, telve a város és a hellen haza iránti szeretettel, nemes törekvésök által kapcsolva egymáshoz; és ha ezen férfiakat Eubulussal s az ő jótetszé-

séből a legfelsőbb államhivatalokra jutott új emberekkel összehasonlítjuk, azonnal fölismerjük a régi és új idő közti különbséget, azon határozott fordulópontot, a melyre az attikai történet jutott [163]).

A belső ellenség le volt győzve; Eubulus és társai erőtlenek voltak, a macedon érzelműek még kevesebb befolyással birtak és nyilt ellenállásra nem is gondolhattak. Demosthenes tehát már nem az ellenzék vezére volt, s nem egy túlnyomó erejű pártkormány ellen küzdött, hanem az állam vezetőjévé lett, s most azt kellett bebizonyítania, hogy nemcsak ahhoz ért, hogy a közélet bajaira rámutasson, s azokat jól megfontolt törvényjavaslatai által orvosolja, hanem hogy viharos időkben azon kormányt is tudja tartani, melyet polgártársainak bizalma az ő kezébe tett le. A béke megszakítása, melyet mindig sürgetett, bekövetkezett, a háború, melyet annyira kivánt, kitört; most azon volt a sor, hogy a hadi párt megmutassa, hogy azon harcz, melyet az athéniak e párt ösztönzésére kezdtek, nem reménytelen küzdelem.

Ez volt Demosthenesnek legnehezebb feladata. Mert minő reményekre volt kilátásuk, ha a viszonyokat nyugodtan számba vették? Hogyan lesz lehetséges azt a kicsiny, s a hosszas békében elernyedt köztársaságot oly állapotba helyezni, hogy szembe tudjon szállni Macedonia harczias királyával és kipróbált hadseregével? Egészen más dolog volt egyes, bár magokban nehéz vállalatoknál, mint a minő volt Byzantium ostroma, a király szándékait meghiúsítani, s ismét más oly háborút kezdeni ellene, melynek, ha egyszer megkezdődött, a király teljes megalázásával, vagy pedig Athén menthetetlen leveretésével kellett végződnie. Hol voltak a hadvezérek, a kiket szembe állíthassanak Fü-

löppel s az ő győzelemhez szokott vezéreivel? Hol volt a siker biztosítéka annyi külső és belső veszély közepett? Fülöp pártja cseudben egyre folytatta tevékenységét s leste a kedvező alkalmat, s hogyan bizhatott volna valaki a polgárok hangulatában, melyről előre föl kellett tenni, hogy habár a bosporusi jó eredmény lelkesültté tette is, a legelső szerencsétlenség ép oly gyorsan az ellenkezőre fogja változtatni; mig Fülöp elég gyakran megbizonyította, menynyire képes ismét jóvátenni a szenvedett veszteségeket, s kimeríthetetlen segédeszközeivel a hadi szerencse minden változatain keresztül zavartalanul törni czélja felé? Az athéniakat hajóhaduk támadó háborúra utalta, de hogyan támadhatják meg sikerrel a macedon birodalmat, a mely évről-évre mind nagyobbá lett és mind kedvezőbben kerekedett ki?

Demosthenes és társai mindezen nehézségeket bizonyára komolyan megfontolták, és ha mégis bátran szemébe néztek a háborúnak, ennek okát azon hangulatban kell keresnünk, melyet csak a lelkökben élő hellen gondolkozásmód álláspontjáról foghatunk fel és méltányolhatunk. Ők ugyanis Fülöpöt úgy tekintették, mint barbart és birodalmát mint barbar birodalmat. Minél messzebbre terjedtek a király hódításai, minél világosabbá lett azon szándéka, hogy a Dunától a Taenarum fokig elnyuló földterületet hatalma alatt egyesítse, és a scythákat, illyreket, thrákokat, macedonokat és helleneket birodalmában összeolvassza: annyival inkább lehetetlennek látszott egy ily birodalom fennállása a görög ember előtt, a ki az áttekinthetőséget és hasonneműséget tartotta az államok egyedüli biztos alapjának. Fülöp terveinek szertelenségét az ő gyengeségének tekintették, azt hitték, hogy ilyen fönhéjázásnak szükségképen bukásra kell

vezetnie; kevésre becsülték az ellenség hatalmát, mert a perzsa birodalommal hasonlították össze, a melynek süllyedését szintén szervesen össze nem függő tömege idézte elő. Még mindig szilárdul ragaszkodtak azon meggyőződésükhöz, hogy a helleneknek a barbarok ellen viselt harczukban szükségképen győzniök kell; azt hitték, hogy a dolog ismét a tengeren fog eldőlni, számítottak az attikai hajóhad túlnyomó erejére, s minthogy oly férfiak is, mint Phocion, kik különben makacsul ellene szegültek Demosthenes politikájának, a háború kitörése után minden ingadozás nélkül siettek, mint jó polgárok, hazafiúi kötelességöket teljesíteni: nem csoda, hogy Demosthenes és társai azon meggyőződésben voltak, hogy a háború folyama alatt az egész polgárság mind szilárdabban egyesülni és egyesülésében erősbülni fog.

Az athéniak olyanformán állottak a macedon szárazföldi hatalommal szemben, mint egykor a spartaiakkal; csakhogy e viszony sokkal kedvezetlenebb volt, és a mostani ellenségükhöz sokkal nehezebben lehetett hozzáférniök. A partok elzárása nagyon érzékenyen esett a macedonoknak, de döntő hatása nem lehetett. A partokon kiszállt athéni csapatokat visszaverték; az athéniak nem találtak semminemű támaszpontokat, a hol lábukat megvethették volna, s csak most ismerték fel, hogy Fülöp mily nagy hasznot tett magának a tengerparti hellen városok tömeges elpusztitása által. Minden kisérlet, hogy a parti lakosokat Fülöp ellen fölkelésre birják, sikertelen maradt, úgy, hogy az athéniak már elvesztették bátorságukat, mielőtt még a király a harcz terére lépett volna.

Másfelől azonban Fülöp is zavarban volt, hogy mikép kezdje meg a háborút. Az athéniak ellenkezését és a hellen szövetség alakulását semmi esetre sem nézhette nyugodtan

gyengeségének bevallása lett volna az s a Bosporus melletti vállalatainak nem sikerülése után rá nézve kétszeresen veszélyes. Szükséges volt, hogy fegyverei becsületét s a görögök előtti tekintélyét helyreállítsa. Ha azonban egyenesen Athént akarta megtámadni, nagyon meg kellett gondolnia, hogy annak az erős városnak ostromlása nagyon kétes vállalat, s hogy az athéniak ez esetben sokfelől való és hathatós támogatásra számíthatnak. Fülöp azonban még mindig el akarta kerülni azt, hogy a helleneket nemzeti háborúra kényszerítse; szilárdul meg akart maradni azon álláspontján, hogy ő nem a nép ellen harczol, hanem egy önfejü és elvakult párt ellen, mely a város valódi érdekének, valamint neki is, ellenszegül. A király ily háború esetére szövetségeseire sem számíthatott. A thessaliaiakban nem bizott és még kevésbbé a thebeiekben, a kikkel való előbbi bizalmas viszonya már rég megzavartatott. Thebében a pártok épen oly ellenséges lábon állottak egymással szemközt, mint Athénban. Timolas, egy hitvány, feslett életű ember, volt a Fülöphöz szitók feje, a kik készek voltak minden megaláztatásra. Ennek ellenében a nemzeti párt tekintélye jelentékenyen emelkedett az által, hogy a polgárság nagy része el volt keseredve a miatt, hogy Fülöp önkényüleg bánt el a phocisiakkal, hogy összeköttetésbe lépett Thebének peloponnesusi régi szövetségeseivel, és hogy megszállotta a Thermopylae melletti erősített helyeket, a melyekből a thebeieket kiszorította. Ily körülmények közt Fülöpnek mindent el kellett követnie, hogy egy nemzeti háború kitörését elő ne idézze; valami alkalmat kellett tehát keresnie, hogy hadseregével Görögországba nyomulhasson, a nélkül, hogy a görögök ellen látszanék háborút indítani, hogy így ellenségeit tüntesse föl voltaképi támadók gyanánt, s ezeket

kényszerítse arra, hogy őt a csatamezőn fölkeressék. E czélból újra fel kellett használni azon állását, melyet Görögországban már előbb elfoglalt; ezen állás ürügyet szolgáltathatott neki arra, hogy látszólag jogos úton nyomuljon be az országba. Mert ha úgy lép föl, mint Delphi védőura, akkor egyszersmind megvan azon előnye is, hogy ellenségei ismét mint a delphii isten ellenségei kénytelenek szerepelni, mig ő maga a nemzeti ügy képviselőjének tünik fel. Tehát egy új »szent háborúra« volt szüksége.

Az a háború, melyet Fülöp előbb Görögországban viselt, oly események következménye volt, melyek magoktól és lassankint fejlődtek ki. Az új háborút ellenben mesterséges úton kellett előidézni, és szükséges volt, hogy magok a görögök kezdjék azt meg a Fülöp czéljai érdekében. S ennek kivitelére voltak is alkalmas emberei. Mert bár a nemzeti párt emelkedő tekintélye kiszorította a macedon érzelműeket Athénban és egyebütt a nyilvános életből, de egyszersmind csak jobban felingerelte, elkeserítette és lelkiismeretlenebbekké tette őket. Ezek most csendben annyival buzgóbban szolgáltak a királynak, s rajta voltak, hogy másodizben is útat nyissanak neki Görögországba. A macedon udvar és párthivei közti előleges megállapodásoknak Delphiben kellett megtörténni. Itt volt a macedon üzelmek fő székhelye; Athént Delphiben árulták el.

Az athéniak teljesen el voltak foglalva a küszöbön álló háborúval; nagyobb figyelemmel kisérték, mint előbb bármikor, a király személyét, de a delphii ügyekkel senki sem törődött, és senki sem gondolt rájok, sem az amphyktionok újonnan szervezett gyülésére, melyet már elvből is semmibe sem vettek. A kormánypárt itt nagy hibát követett el, mert az ellenpárt kizsákmányolta e figyelmetlenségét és kivitte,

hogy a legközelebbi alkalommal, midőn a Delphibe küldendő városi követek választása történt, az illető helyek kizárólag ellenpártiaknak jutottak; mely eredmény az által lett lehetővé, hogy e választásokban igen kevesen vettek részt. Hieromnemonná, azaz az amphiktyonok tanácsának szavazati joggal biró tagjává, Diognetus lett, s mellette szavazattöbbséggel pylagoras-okká lettek Aeschines, Meidias és Thrasykles, a kiknek, mint tanácskozó tagoknak, jelentékeny befolyásuk volt. Könnyü szerrel nyert pártgyőzelem volt ez, mely a hazafias pártiakat nem kevéssé bosszantotta. De a megtörtént választásokat nem lehetett megtámadni és az emberek könnyen megvigasztalódtak, mert előre nem tudták belátni, mi lesz mindennek a következménye. Aeschines azonban csak ezt a választást várta, hogy több évi visszavonultsága után ismét a szinpadra lépjen s átvegye a fő cselszövő szerepét, a melyre teljes mértékben képesítve volt [164]).

A Parnassus nyugoti lábánál laktak az ozolisi lokrisiak, s főhelyök, Amphissa, azon magas hegység tövében feküdt, mely a Parnassust Aetolia hegyvidékével összeköti; Amphissa alatt termékeny síkság terül el, mely délkeleti irányban a krisai tengeröböl felé dől. Az amphissaiak az utóbbi háborús időben határozott ellenei voltak a phocisiaknak; Boeotián kivül ők szenvedtek ezektől legtöbbet, s igy leveretésök, a boszúra vágyó amphissaiaknak nagy megelégedésökre szolgált. Meglehet, hogy az amphissaiak ezen alkalommal némi előnyökben is részesültek, melyek őket fenhéjázókká tették és arra ösztönözték, hogy a magok részéről ők is szerepet próbáljanak játszani. Ezen hangulatot felhasználták aztán Thebében, a hol ingerültek voltak a kedélyek Athén ellen. Az athéniak ugyanis, mielőtt még a delphii templom teljesen meg lett volna tisztítva, néhány ajándék-

paizst helyeztek el újra a templomban a plataeai ütközet emlékére, oly felirással, mely a perzsák és thebeiek együttes legyőzetésére czélzott. A thebeiek tehát azon voltak, hogy ezen megbántást ne csak úgy tüntessék föl, és rovassák meg, mint személyes sértést, hanem mint a hellen becsület megsértését, és mindenféle igéretekkel az amphissaiakat tolták előtérbe, hogy ez ügyet ők terjeszszék az amphiktyonok elé. Midőn tehát a követek a tavaszi gyülésre összejöttek azonnal hire járt, hogy az első ülésben az amphissaiak Athén ellen vádat nyujtanak be, s ez kerül napirendre. Minthogy Diognetus betegnek jelentette magát, Aeschines vette át ennek meghatalmazását s most ő képviselte egészen önállóan Athén érdekeit.

Az ülés nagyon viharos volt. Az amphissaiak szónoka hevesen kikelt Athén ellen s azon bántó türelmetlenség ellen, melylyel ez a Hellasban vivott régi testvérharczok emlékét felújította; aztán ötven talentumnyi (117,750 forint) birságot indítványozott és hevességében annyira ment, hogy beszédje végén ily szavakban tört ki: »Igen, hellenek, ha »eléggé okosak volnátok, meg nem türnétek, hogy az athé»niak nevét többé kimondják ez ünnepies üléseken; mint »elátkozottakat ki kellene őket útasítnotok a szent helyről.«

Most Aeschinesre került a sor. Tündöklő ékesszólásával visszautasította a vádat, úgy, hogy azt számba sem vették, aztán megfordította a dolgot, s az amphissaiakat vádolta be az egyházi jog még vétkesebb megsértése miatt. Az amphissai síkság alsó része minden természetes határ nélkül a régi Cirrha területével érintkezett, melyet az első szent háborúban átok alá vetettek s használatát megtiltották. Az utóbbi zavaros időben a lokrisiak eltulajdonították e határnak egyes részeit; vályogkunyhókat építettek a cirrhaiak

földén, a kikötőt újra bekerítették és a beérkező hajóktól vámot szedtek. E tényeket mutatta fel Aeschines mennydörgő beszédében. Azon sziklaterraszokról, a hol az amphiktyonok szabad ég alatt üléseztek, rámutatott ujjával a tenger melletti vályogkunyhók fölszálló füstjére s felszólította a jelenlevőket, hogy együttesen vonuljanak ki oda; s ennek foganatosítása csak az idő előhaladt volta miatt maradt el más napra. Ekkor aztán Delphi összes lakossága kivonult az amphiktyonok vezérlete alatt, hogy a csak néhány órai távolságra eső majorokat felégesse és a kikötőt szétrombolja. Egy rögtönzött szent háború volt ez, béke idején a jogi formák teljes mellőzésével végbevitt támadás. Miután ez megvolt, a zajongó menet összeverekedett az amphissaiakkal, a kik visszamentében lesbe álltak rá, s jelentékeny veszteség után vad futásban menekült Delphi felé. Ez új bűntett volt, melynek következtében azonnal elhatározták, hogy az amphiktyonok rendkivüli gyűlést tartsanak Thermopylaeben, hogy ott a szövetséges városok követei az újonnan fölmerült háború kérdésében teljes meghatalmazással ellátva jelenhessenek meg. Aeschines pedig, miután oly fényes eredménynyel küzdött szülővárosa becsületéért és az isten jogaiért, nagy diadallal tért haza, értesítette a történtekről a polgárságot, s utasításokat kért magának a küszöbön álló szövetségi gyülésre [165]).

Kezdetben úgy tetszett Aeschinesnek, hogy Athénban is minden úgy megy, a mint ő kivánja. Azon mesterkélt fanatismust, melyet Delphiben fölébresztett, polgártársai közt is ki tudta fejleszteni. Saját érdekében nem vonakodott fölélesztení a Solonra és ennek szent háborújára való visszaemlékezéseket; merészsége annyira ment, hogy Demosthenest árulónak tüntette föl, a kit, állítása szerint,

pylagorasi minőségében az amphissaiak 2000 drachmán megvásároltak, hogy vétkeiket elhallgassa. És a fanatikus buzgóság oly ragadós volt, hogy az athéniak egészen elfelejtették saját városuk komoly helyzetét és nem gondoltak semmi egyébre, mint a cirrhaiak vályogkunyhóira és az amphissaiak által elkövetett gonoszságra.

Csak a legnagyobb erőfeszítéssel sikerült Demosthenesnek, hogy előbb a tanácsban, majd a népgyülésben az ész szavát juttassa érvényre és világosan kimutassa az athéniak előtt, hogy a legnagyobb veszélybe rohannak, ha ráállanak Aeschines javaslataira, mert azok nem másra czéloznak, mint arra, hogy a macedonok az országba bevonulhassanak. Elhatározták tehát, hogy a thermopylaei gyülésre nem küldenek követeket, s habár az nem is volt lehető, hogy e gyülést érvénytelenné tegyék, a bűnös módon fölkeltett viszályokat megszüntessék és Aeschines fortélyait meghiúsítsák: mégis ez utóbbi elég érzékeny vereséget szenvedett és Demosthenesre nézve nagy diadal volt az, hogy azon kisérlet is, hogy ez alkalommal Thebét és Athént egymással összeveszítsék, teljesen meghiúsult s épen az ellenkezőt eredményezte. Mert Thebe is távol tartotta magát s most először volt hajlandó oly politikára, mely, Demosthenes régi óhajtása szerint, a két város közeledését lehetővé tette.

E szerint a Thermopylaebe összehivott gyülés puszta pártgyülés lett, melyre csak azon államok küldöttek követeket, a melyek föltétlenül macedon befolyás alatt állottak. Fülöp király még mindig nem volt otthon. Byzantium ostroma után háromnegyed évig nem mutatta magát a görögök előtt, ott harczolt messze, a Duna mellett a scythákkal és triballusokkal. Tehát még egy közbeneső játékra volt szükség, mielőtt a tervezett katastropha bekövetkezett volna.

A pharsalusi Kottyphust, ki az amphiktyonok közt elnökölt, hatalmazta azért föl a gyülés a szent háború vezetésére. A fenyegetett amphissaiak elégtételt igértek, de igéretöket nem teljesítették. Miután e közben a nyár eltelt, Fülöp király éjszakról hazatért, sebeiből felgyógyult és készen volt a beavatkozásra: jelentést tettek a delphii őszi gyülésben az amphissaiak makacs ellenkezéséről; s úgy beszélték, hogy most már csak két dolog közt lehet választás: vagy hogy magok pénzt szednek össze, csapatokat gyüjtenek és a késedelmes államokra büntetést rónak, vagy pedig hogy Fülöpöt teszik a szövetség fővezérévé. Csakugyan az utóbbit határozták el, a mint már régóta előre ki volt csinálva, habár Aeschines később szemére vetette az athéniaknak, hogy midőn az istenek kinálták az alkalmat egy szent és becsületes háború folytatására, ők ezt kiszalasztották kezökből [166]).

Gondatlanságból, vakságból és árulás miatt rövid időn oda jutottak a dolgok, a hova épen Fülöp tervei irányozva voltak. A gondatlanság bűne az athéniakat terheli, kik a Delphibe való választások alkalmával nem voltak vigyázók, holott csak néhány évvel előbb is oly határozottan fölléptek az ellen, hogy Athén érdekeit Delphiben Aeschines képviselje (358. l.). A polgárság nem igen tehette azt, hogy tudomást szerezzen magának azokról, mik a távolban történtek, és így Demosthenest, a kinek feladata volt mindenfelé éber figyelmet fordítani, nem igen lehet fölmenteni azon vád alól, hogy ő a felől, a mi Delphiben előzőleg történt, nagyon hiányosan volt értesülve, s hogy az onnan fenyegető veszélyeket egyátalában igen csekélybe vette. A dolgok állása csak akkor lett világos előtte, midőn Aeschines hazatért, a kit ekkor eme bosszús szavakkal támadott meg: »Te

Attikára hozod a háborút, azt az amphiktyoni háborút!« Az elvakúltak az amphissaiak voltak, a kik hebehurgya fölindultságukban félre engedték magokat vezettetni s oly viszálynak adták meg az első lökést, melynek gyászos következményei saját fejökre szálltak. Az árulás pedig mindenütt működésben volt, még pedig jól kicsinált terv szerint, melynek alapját a Fülöp párthíveinek közös megegyezése képezte és a mely lényegében minden bizonynyal már akkor meg volt állapítva, midőn Aeschines a maga és társai megválasztatását Athénban kieszközölte. A munkában részes társak oly szépen vitték szerepöket, mint akár egy jól betanult szindarabban, a jelenetek a legpontosabban összevágtak egymással és lépésről-lépésre közeledtek azon fordulóponthoz, a mely megfelelt azon férfiú czélzatainak, a ki a közönség szeme elől elrejtve, az egész játékot igazgatta. Csak azt nem lehet biztosan meghatározni, hogy az események mely pontig fejlődtek önmagoktól, s hol vette kezdetét a cselszövény.

A királynak arra volt szüksége, hogy újra behivják Görögországba egy végrehajtási eljárásra. Az első pont tehát, melyben a szereplőknek meg kellett egyezni, egy bűnbak előkerítése volt, fölkeresése oly községnek, melyet templomsértés miatt haddal lehessen megtámadni. E czélra az amphissaiakat szemelték ki, mert egyedül ezek ellen lehetett e tekintetben valami kifogást tenni. Minthogy azonban ők oly dologban voltak vétkesek, a melyet évek óta mindenki nyugodtan nézett és türt: tehát az egész szándék azonnal világossá lett volna, ha ezt az alkalmat egyszerre csak amúgy hajánál fogva rántották volna elő és az elévült határsértést egyszerre csak háború okává tették volna. Szükséges volt tehát, hogy az amphissaiak fenhéjázó magok-

viseletével magok szolgáltassanak okot arra, hogy őket kérdőre vonják; és erre a thebeiek tüzelték fel őket. Ugy látszik tehát, hogy az egész cselszövény Thebében kezdődött, és hogy thebei államférfiak, mint Timolas és társai, voltak azok, kik ravaszúl visszaéltek az amphissaiak rövidlátásával, fölhasználták ezeknek Athén elleni gyülöletét s mindenféle ámitásokkal rávették őket, hogy az isten dicsőségét védő szent buzgalmukról Athén elleni protestálásukkal tegyenek nyilvános tanúbizonyságot. De bizonyosan Amphissában is kellett lenni oly embereknek, kik a cselszövőkkel egyetértettek; mert a lokrisi követ alaptalan heveskedése és kihívó hangja annyira beleillett a dráma fejlődésébe, hogy az összefüggést bajosan tekinthetjük esetlegesnek. Csakugyan volt is Lokrisban egy párt, a »kegyesek« pártja, mely Kottyphusszal tartott.

Világosabbá lesz a dolog menete azon perczben, midőn Aeschines a szinpadra lépett, hogy a főszerepet átvegye. Ugy mutatja, hogy teljesen meg van lepetve; csak némi bizonytalan hír kering azon támadásról, mely Athén ellen fog intéztetni, s csak midőn az amphissaiak vádját meghallotta, akkor jut neki hirtelen eszébe, hogy majd elbánik ő a vakmerő vádaskodókkal — holott már minden rég előre el volt készítve, hogy földieinek visszalépése által az egész ügyet az ő kezébe játszszák és azonnal már minden bizonyíték meg volt a kezében, hogy az amphissaiak bűnét világosan kimutassa. A paizsok felfüggesztése kétségkivül egészen közönyös dolog volt, s róla többé említés sem történt, miután, mint odarántott eset, a kivánt hatást megtette.

Az amphissaiak kelepczébe kerültek, s a mi ezután következett, azt Kottyphusnak, egy Fülöptől teljesen függésben levő embernek, elnöklete alatt a legvigyázatlanabb

gyorsasággal és erőszakossággal végezték a cselszövők, az levén czéljok, hogy a szerencsétlen amphissaiakat valami módon bűnbe keverjék és mindent meghiúsítsanak, a mi e viszálkodás békés kiegyenlítését lehetővé tehetné. Aeschines képmutató természete épen elemében volt, midőn alkalma nyilt neki, mint buzgó hazafinak, fellépni szülővárosa érdekében, — holott épen akkor abban járt, hogy a legnagyobb szerencsétlenséget hozza reá. Mert azon pillanattól fogva, melyben az amphissaiak ellen a végrehajtási eljárást kieszközölte, nem lehetett többé kétségben a felől, hogy Fülöpnek készít utat Görögországba, és hogy ez által Fülöppel hadi lábon álló hazájának a legfenyegetőbb veszélybe kell jutnia. Csak az lehet kérdéses, vajjon mi vitte őt e cselekvésre; vajjon az ellenségei iránti boszúvágy vezérelte-e, kik Athénban föléje kerekedtek, vagy pedig megfizetett szolgálatkészség, a mint Demosthenes szemére veti; de ha eljárásának a legszelidebb magyarázatot akarnók is adni, hogy t. i. a macedon haderő közeledését tekintette a legjobb eszköznek a hadi párt megbuktatására, még akkor is a leggyalázatosabb árulásnak kellene bélyegeznünk a haza ellenségének ily czélra való felhasználását. Aeschines azonban nem politikai, hanem személyes indító okokból lett árulóvá. Természeténél fogva jellemtelen és önállástalan lévén, mindig oly férfiakhoz csatlakozott, a kik kilátást nyujtottak neki arra, hogy tehetségeit csillogtathatja és oly előkelő szerepet játszhatik, a melynek vitelére minden tehetségével sem juthatott volna egyenes úton és saját erejéből. Hiúság volt cselekedeteinek fő-fő rugója. A pellai követségben járta óta teljesen elvakította Fülöp nagysága, és a király szándékainak támogatásából legkevesbbé sem csinált lelkiismeretbeli kérdést, csakhogy az által nyugtalan dicsőségvágyát kielé-

gíthesse és személyes előnyöket nyerhessen. Miután Demosthenes hatalmasabb személyisége mind jobban-jobban háttérbe szorította, új alkalmat keresett a maga emelésére és minden habozás nélkül beleegyezett abba a cselszövénybe, a melyben, szőtték légyen azt Thebében, vagy Delphiben, vagy Athénban, áruló módra közreműködtek Fülöp összes párthívei oly czélból, hogy a macedon hadsereget bevezessék az országba és hogy Görögország sorsának eldöntését a király kezébe tegyék le [167]).

Most már minden készen volt, a mire Fülöp ravasz visszavonúltságában várakozott; s ezután nem is gondolkozott sokáig. A lokrisi Nicaeát a thessaliaiaknak adta át s ezáltal kezére kerítette Thermopylaet (414. l.) Tél kezdetén elfoglalta a Görögország belsejébe vivő összes útakat, s a ki szemügyre vette a határtartományokban támadt harczi készületeket, a király és vezérei nagy elfoglaltságát, azt a nagy óvatosságot, a melylyel a hadjáratot megkezdték, és a hadcsapatok nagy számát, a melyek egyre gyülekeztek, annak mindenesetre rá kellett jönni, hogy itt valami másról van szó, mint azon lokrisi városocska megbüntetéséről, melyet a hadjárat czéljául emlegettek. S ezt nemsokára a távolabb állóknak is be kellett látniok.

Thermopylaeből ugyanis több út vezet Görögország belsejébe. Az egyik a Heraklea (a régi Thrachis) melletti hegyzugból kiindulva, a dorisi négy város felé tart, s innen egy második hegyszoroson át a Parnassus és Korax között Amphissa felé megy, a mely épen a hegyszoros kijáratánál feküdt. Ez az út az, mely éjszakról déli irányban a legrövidebb vonalban vágja át azon földnyelvet, mely a malisi öblöt a krisaitól elválasztja.

Ha Fülöp ezt az útat választja, akkor nem kellett

volna keresztülmennie a Thermopylaen és keleti Görögországot épen nem kellett volna érintenie. Ezen az úton azonban seregének csak egy részét küldte előre s a fősereget Thermopylaetől délkeletre vezette azon hegyeken át, melyek Phthiotisból az euboeai tenger felé nyulnak, a Kallidromus és Knemis hegység kiágazásain át, a hol a hegyszorosok Phocis és Boeotia felé vezetnek. E hegyszorosok közt a legjelentékenyebb Elateánál végződött, s még mielőtt az athéniak a sereg mozdulatairól biztos tudomást szerezhettek volna, Fülöp hirtelen a Cephissus völgyében termett, a hol Phocis elpusztitása következtében semmi ellenállásra nem talált. Elateát, mely a határhegység déli oldalán a legjelentékenyebb város volt, s egyszersmind a fő hegyszoros és az egész Közép-Görögország kulcsa, sánczokkal megerősítette, maga pedig a város alatt ütött tábort. Innen ura volt a Cephissus síkjának, mely Elatea, és a Parnassussal szemközt fekvő Tithora között a legnagyobb szélességet éri el. Azonkivül, hogy visszavonulási útja fedezve volt és biztos összeköttetésben állt Thessaliával és Macedoniával, még rendelkezésére voltak ez igen termékeny völgynek segédforrásai is, lovainak a legjobb legelők, csapatjainak mozgósítására a legszabadabb tér. Mert egyfelől a Cephissus völgyön fölfelé kényelmes összeköttetése volt Doris tartománynyal és azon hegyszorosokkal, melyek onnan Kytinion-on át Amphissa felé vezettek, másfelől meg, azaz lefelé, oly közel volt Boeotia határához, hogy Thebét folytonosan sakkban tartotta, a nélkül, hogy határát bántotta volna. Elatea megszállásával levetette Fülöp az álarczot; oly állást foglalt, a melynél jobbat nem is lehetett volna találnia nyugati és keleti Görögország megtámadására. Most már világossá lett, hogy esze

ágában sem volt, hogy csupán az Amphissa elleni végrehajtó hadjáratra szorítkozzék.

Az athéniakat, természetesen, Demosthenes még ideje korán figyelmeztette, mihelyt az új szent háború áruló terve ismeretessé lett. Azonban ezek nem igen engedték magokat gondtalan kényelmökből kizavartatni és úgy gondolkoztak, hogy az amphissai háború egyelőre távol tartja tőlök a vihart. E csalódásukból most egyszerre kiábrándultak. Egyszerre úgy tetszett nekik, mintha kapuik előtt állna az ellenség serege, és közvetetlenül szemök előtt volt minden nyomorúsága azon háborúnak, a melyet nyugodtan határoztak el akkor, midőn még az ellenség a messze Thraciában harczolt [168]).

A mint Demosthenes elbeszéli, épen estve volt, midőn a prytanisok hirül vették, hogy Elatea be van véve. Azonnal fölkeltek a közös vacsorától; egy részök elkergette a piaczról, a kik ott adtak és vettek, és nagy tüzet gyujtatott, hogy a városon kivül lakóknak jelt adjanak; más részök a hadvezérekért küldött és riadót fúvatott. Az egész város mozgásban volt. Más nap reggel, mihelyt a nap feljött, a prytanisok összehívták a tanácsot a városházába, a polgárok a Pnyxre özönlöttek, és mig a senatus tanácskozott, a polgárság a legfeszültebb várakozásban volt. És midőn a prytanisok a dolgok állását megismertették és a hirhozót is bemutatták, hogy az maga ismételje a jelentést, felhangzott a kiáltó szava: Ki óhajt a tárgyhoz szólani? A dolog eldöntése egészen a polgárságtól függött, minthogy a senatus javaslatot nem terjesztett elő. Mindazáltal senki sem jelentkezett szólásra, és bár a kiáltó a fölhivást többször ismételte, bár mind a tíz hadvezér és minden népszónok jelen volt, és a haza minden fiának kötelessége lett volna.

hogy tanácsával és segítségével közreműködjék: mindamellett síri csend uralkodott; a lesujtó esemény zavaró hatása alatt senki sem volt képes szót emelni. Minden szem Demosthenesre tekintett, és midőn a hosszú és kínos hallgatás már eléggé bebizonyította, hogy senki sem tudja, mitevők legyenek, annyival nagyobb volt a hatás, a mint végre Demosthenes előlépett, még pedig nem ingatag és bizonytalan javaslatokkal, hanem határozott és világos felmutatásával annak, hogy mit kiván a város becsülete és biztossága. Sőt szerencsés lélekjelenléttel fel tudta használni a pillanat rémületes voltát, hogy kieszközölje azt, a mi a legfontosabb volt, t. i. a Thebével való szövetkezést [169]).

Demosthenes egyáltalában nem volt ment azon általános elhidegüléstől, melyet polgártársai Thebe ellen éreztek. A perzsák hajdani barátait a haza új ellenségének is természetes párthiveiül tekintette, nem bizott bennök, hogy a nemzet ügyét szivökön hordozzák; mindamellett kezdettől fogva sokkal mélyebben gondolkozott és sokkal inkább hellen érzelmű volt, mintsem hogy vak gyülöletre engedte volna magát ragadtatni. Sokkal jobban szivén hordozta a hellen nép fönmaradását, hogysem a nemzet egy tagjának elgyengülését vagy megsemmisülését tudta volna kivánni. De hogy mily ovatosan kellett neki ez érzelmét nyilvánítani, kitetszik abból, hogy a békéről szóló beszédében (330. l.) arra kellett kérnie polgártársait, ne szakítsák őt bosszúsan félbe, holott akkor csupán reménységét fejezte ki, hogy eljön még a thebeiekre nézve is az az idő, midőn egyáltalában nem lesz kedvök Fülöppel Athén ellen menni.

A következő évek igazat adtak neki. A béke megkötése után egészen megváltozott a hangulat Thebében; egy nemzeti párt kezdett alakulni, mely nem kerülhette ki De-

mosthenes éber figyelmét. Tehát az ő nézeteiben is változás állott be (350. és köv. l.), és Aeschinesszel való ellentétes állása még jobban előmozdította e nézeteinek átalakulását. Mert Demosthenes különösen abban találta Aeschines működésének veszedelmes oldalát, hogy ez mindig azon volt, hogy a szomszéd állam iránti ellenséges érzületet ápolja, a polgárokat Thebe ellen fölingerelje, a szakadást egyre nagyobbá és veszedelmesebbé tegye, s a mennyire tőle függött, a thebeieket mind jobban az ellenség felé terelje. Ezek láttára még jobban megerősödött Demosthenes a maga nézetében; még szelidebbé lett itélete, még őszintébben elismerte a szomszéd állam jóravalóságát. A Chersonesus ügyében tartott beszédében figyelmezteti a thebeieket, hogy vigyázzanak és ne higyenek Fülöp kedvezéseinek; bár akkor még a hangulat oly ellenséges volt irányukban, hogy midőn az athéniakat fölszólította, hogy mindenütt, még Perzsiában is, szövetségest keressenek, a thebeieket még csak meg sem merte említeni.

Elatea eleste után máskép állt a dolog. Akkor már nem tekintgethettek messzire segítség után, akkor már csak a legközelebbi szomszédok segítségére lehetett gondolni, akkor már csak Thebe szövetségében láthatták az egyedüli mentő eszközt. Ehhez képest most arra szólítja fel Demosthenes polgártársait, hogy azonnal alkudozásokat kezdjenek Thebével egy védő és támadó szövetség megkötésére; a polgárok serege azonnal hadra készüljön és Boeotia határára vonúljon. Hogy e rendszabályokat a megkivántató erélyel keresztülvigyék, szükség volt egy rendkivüli meghatalmazással ellátott főhatóságra. Ezért hát azt indítványozta, hogy válaszszanak egy tiz tagú kormányzó bizottságot, mely a hadvezérekkel együtt a legjobb belátása szerint gondos-

kodjék a haza javáról. Demosthenest magát tették e honvédelmi bizottság elnökévé; tagjai hozzá hasonló gondolkozású férfiak lettek. Most Demosthenes volt Athén kormányzója, a város üdve az ő vállán nyugodott [170]).

Első dolga volt Thebébe utazni. Itt együtt találta a boeotiai városok küldötteit, valamint Fülöpnek is egy követségét, melyet a ravasz Python vezetett (368. l.), a ki nagyon értett hozzá, hogy a thebeiekben az Athén elleni régi ellenséges érzületet felizgassa, s másrészt nekik a Macedoniával való szövetkezést a lehető legnyomatékosabban ajánlja. Mert Fülöpre nézve alig lehetett valami kellemetlenebb dolog, mint e két város szövetkezése, melynek még most is mindig a legharcziasabb polgársága volt; mert látni lehetett, hogy Athénnak és Thebének a nemzeti ébredés okozta kibékülése a király amphiktyoni politikájának veresége lesz, s egyszersmind hadi tervei kivitelének lényeges megnehezítése. Azért a király nagyon ovatosan látott a munkához. Nem használta fel serege közel voltát, hogy szigorú és messzire menő követeléseket támaszszon; nem úgy lépett föl, mint macedon király, hanem mint a hellen államszövetség tagja, és követét a görög államok küldöttei kisérték. Még tényleges szövetséges-támogatást sem kért, csak semlegességet az Athén ellen vívandó háborúja idejére, és Boeotián való szabad átvonulást. A kedvező válasz esetére zsákmány- és földbirtok-jutalékot helyezett kilátásba; ellenkező esetre megfenyegette őket a háború minden iszonyával, melyek különösen Boeotiát fogják meglátogatni.

Mindezek ellenében ugyan mit vethetett Demosthenes a mérlegbe? Nem volt semmije, a mivel ijeszszen vagy csalogasson; nem tudott kilátásba helyezni semmi hasznot; jött, hogy áldozatot kérjen és háború okozta inséget hozzon.

Ezenkivül a polgárság előtt idegen volt, és mint athéni általános bizalmatlansággal találkozott. Athén egészen elhagyatottan állott a királylyal szemben. Mily könnyen megeshetett volna tehát, hogy szándékát oda magyarázzák, mintha csak a saját városát, mely a háborút előidézte, akarná megmenteni, és Thebét a mellé a veszélybe rántani, még pedig oly háború veszélyébe, melynek legelőször is, és legnagyobb mértékben Thebe lenne kitéve. Mert Athént magát hajóhad nélkül nem lehetett sikeresen megtámadni.

És mégis győzött Demosthenes az elhatározás órájában a boeotiai gyülésen. Mégis képes volt a haza becsületéért és szabadságáért s egyszersmind a saját önállóságukért vivandó harcznak közösen kötelező voltát szónoklata erejével akkép hirdetni, hogy magával ragadta a boeotiai férfiakat, hogy egyszerre eltünt minden aggodalom, minden tétovázás, minden idegenkedés és a hazafiúi lelkesedésnek Demosthenestől felgyujtott tüze egy lánggá nőtt össze Thebében és Athénban. Ez volt Demosthenes legnagyobb és legszebb diadala, oly tett, melyért az érdem egyedül őt illeti. Nem csak erkölcsi siker volt ez, hanem egyszersmind oly politikai esemény, mely sokat nyomott a latban. Mert azon intézkedések, melyeket Fülöp már a legutolsó órában tett, legjobban bizonyítják, mennyire érdekében állott neki e szövetkezés megakadályozása. Semmire sem számitott oly biztosan, mint e két szomszéd város közti legyőzhetetlen ellenséges indulatra. Belátta, hogy ha ezek egymásnak kezet nyujtanak, akkor még a többi államok is egyesülhetnek; akkor lehetővé lesz egy oly nemzeti fölkelés, mely Fülöpnek Görögországban való állását megingathatja és minden előbbi sikereit kérdésesekké teheti. Thebében még

kétségkivül élt valami abból a szellemből, melyet Epaminondas és társai ébresztettek; bizonyos fogékonyság a nagy eszmék iránt, képesség arra, hogy hódolni tudjanak a szellemi nagyságnak, hogy hatása legyen rájok a valódi ékesszólásnak, s hogy tudjanak hellenesen érezni. A kemény ércz megolvadt, s a mire előbb fegyveres hatalommal, később Epaminondas és az Athénban levő boeotiai párt politikai egyezkedéssel, hiába törekedtek, az most gyorsan és szerencsésen életbelépett, és a két szomszéd ország, mely a kölcsönös támogatás szempontjából oly világosan egymásra volt utalva, melyeknek egyike sem érhette el a maga biztosságát a másik nélkül, most az utolsó órában szorosan csatlakozott egymáshoz.

Fülöp követeit elútasították s elfogadták Demosthenes összes javaslatait. Athén biztosította a thebeieket Boeotián való sértetlen uralkodásukról; a hadi költségeket arányosan fogják felosztani; egyszersmind elhatározták a phocisi városok visszaállítását és megegyeztek arra nézve, hogy szárazon és vízen közösen vezérkednek a háborúban. A legnemesebb és legigazságosabb szövetkezés volt ez, mely valaha hellen városok közt létrejött, mert alapját az képezte, hogy a veszélyben forgó haza javára fel kell hagyni minden kicsinyes féltékenykedéssel. Thebe kezet nyujtott Phocis feltámasztására. A válaszfal leomlott Attika és Boeotia közt, és a Cithaeron két oldalán, Suniumtól egész a Parnassusig egy törekvés, egy akarat uralkodott: a Demosthenes akarata, kivel a nemzet legjobbjai a legbensőbben egyetértettek [171]).

Most ismét, mint hajdan a perzsa háborúk korában, két állam-csoport állott egymással szemben, az egyik, mely a külföldi hatalommal tartott, s a másik, mely a szabadság-

harczra eltökélte magát. Az volt tehát a teendő, hogy ezt a szűkebb értelemben vett Hellast közösen megvédelmezzék s e czélra felhasználják a természet által ajánlott védelmi erőket. Elatea alatt megszűkül a Cephissus folyó völgye. A Parnassusból egy előmb (Parói) nyomul a folyó felé, s az átellenes hegységből, a Knemisből, egy másik, a melyen Parapotamioi városa feküdt. E szorost szállták meg most a szövetségesek; itt volt most a szabad Görögország Thermopylaeje. Ezzel egy időben más támaszpontokat is kerestek Fülöp ellen. Egybeköttetésbe léptek az amphissabeliekkel, mert oda törekedtek, hogy Fülöp akár erőhatalommal, akár egyezkedéssel ne bánhassék el hamarjában ez ellenségével. Tehát 10,000 gyalog- és 1000 lovasból álló zsoldos sereget, melyet az athéniak állítottak, rendeltek Lokris védelmére, mely aztán Chares és a thebei Proxenus vezérlete alatt Amphissa felé vonult. E szerint határozottan lemondtak arról, hogy részt vegyenek azon gyalázatos visszaélésben, melyet némelyek Fülöp érdekében a haza vallásával elkövettek, és az összes hellenség előtt megbizonyították, hogy a haza megmentésére czélzó bátorságot sokkal többre becsülik, mint az áruló amphiktyonok által kimondott átkokat. Tehát azonnal hozzáfogtak, hogy a megtörtént jogtalanságot erejök szerint jóvá tegyék és a delphibeli ármánykodásoknak áldozatul esett Phocist helyreállítsák. A szövetséges városok fölszólítására visszatértek a menekült lakosok hazájokba és összegyülekeztek elpusztult lakaik körül. A görögök természetes ügyességével, a lokrisi csapatok oltalma alatt, hamarjában lakásokat rögtönöztek magoknak városaik romjai közt és segédkezet nyujtottak a Parnassus hegyszorosainak védelmezésére. Azonnal tevékeny szövetségesekké lettek, mert égtek a vágytól, hogy bosszút állhas-

sanak Fülöpön, s a kétségbeesés bátorságával szánták el magokat visszanyert hazájok védésére. Végre a szövetségesek követeket küldtek szét egész Görögországba segédcsapatokért, és a Demosthenestől megnyert államok: Megara, Korinthus, Euboea, Achaja, Leukas, Corcyra, azonnal készeknek nyilatkoztak hadilletőségeik kiállítására és hadiadó fizetésére, míg a kancsal szemmel néző peloponnesusiak legalább semlegesek maradtak és nem voltak hajlandók Fülöp támogatására, ki a szent háború ürügye alatt felszólította őket, hogy seregökkel hozzá csatlakozzanak.

Igy győzetett le szerencsésen az ellenségeskedés Thebe és Phocis, Phocis és Amphissa, Amphissa és Athén között. A Parnassus körül tekintélyes haderő gyült össze, s egyszersmind a thebeiek és athéniak testvéri frigyben ott álltak a harczmezőn Boeotia határinál, Fülöp ellen, figyelemmel kisérve minden legkisebb mozdulatát. De a dolog nem maradt ennyiben. Egyes hadcsapatok közt véres összecsapásokra került a sor a Cephissus völgyében. Ez összecsapások közül kettőt a »folyói csata« és »téli csata« név alatt emlegettek; mindkettőben a szövetségesek győztek, mindkettőben kivált az athéniak, mint Demosthenes büszkén mondja, nemcsak feddhetetleneknek mutatták magokat, hanem a jó felszerelés, rend és lelkesedés folytán valóban bámulatra méltóknak. Ismét úgy emlegették és dicsőitették őket, mint a hellen nép előharczosait. Némely, a harczban különösen szerencsés csapatok, mint pl. a Cecrops törzséből valók, kapitányukkal Bularchussal fogadást tettek, hogy áldozati ajándékot küldenek a várba, Athena tiszteletére; a városban áldozatokkal és körmenetekkel ünnepelték a nyert győzelmeket; egész Athén emelkedett, hálás és reménynyel teljes hangulatban volt. Teljes bizalommal viseltettek a De-

mosthenes-kormány iránt, s e bizalomnak nyilvános kifejezést adtak az által, hogy Demosthenest, mint a város megmentőjét és őrét a tavaszi nagy Dionysia ünnepén nagybátyja, Demomeles indítványára, ki előbb ellenségeihez tartozott, aranykoszorúval tisztelték meg [172]).

De azért még most is élt az ellenmondás szelleme. Voltak emberek, a kik bizalmatlanságot akartak ébreszteni a polgárokban Demosthenes iránt. Hevesen kikeltek a Boeotiával való barátság ellen, melyet sokáig oly tévedésnek tekintettek volt, melyet jóravaló athéni embernek nem lehet megbocsátani; az előkelő emberek között különösen Phocion volt az, a ki leplezetlen elkeseredéssel lépett föl Demosthenes ellen, épen oly időben, midőn vele egy akaraton létele hatásosabb lett volna, mint bármikor. Demosthenesnek bizonyára egy támadás sem esett fájdalmasabban, mint ez; mert Phocion volt Demosthenes után a legnagyobb ember és legférfiasabb jellem Athénban; oly férfiú, ki, mint Demosthenes, mindent magának köszönhetett, itéletében ép oly független, önállóságában ép oly megingathatatlan, mint amaz. Sohasem tudott pártember lenni, összetalálkozott benne az akkori társadalom kétféle iránya. Az Akadémiában magába szívta a dolgok meglevő rendjének hideg megvetését, de sokkal gyakorlatibb és munkásabb természetű volt, hogysem valódi Platonikus módjára vissza tudott volna vonúlni a világtól. Nem élhetett bizonyos hivatás nélkül, szolgálta a köztársaságot, de szolgálta csupán kötelességérzetből, lelkiismerete megnyugtatása végett, személyes ragaszkodás, szeretet és buzgóság nélkül. Kevés szerencsés hadvezér volt olyan, a kit oly kevéssé bántott a dicsőségvágy s oly kevéssé örvendeztetett meg a siker, mint Phocion. Minden háborúban emelkedett a tekintélye, s ő mégis csak

a békét óhajtotta. Ügyessége általános elismerést szerzett neki, de ő gyűlölte a népet, mely őt becsülte; és bizalmát dölyfös bizalmatlansággal viszonozta. A nép közötti minden mozgalmat veszélyes ábrándnak tartott, s a haza legveszedelmesebb tanácsadóinak tartotta azon szónokokat, kik az eféle mozgalmakat élesztgetik és a polgárokat oly terhek hordozására buzdítják, a melyeket nem birnak meg. Ő maga nem akart szónok lenni; de az a dialektikai képzettség, melyet elsajátított, erélyes természete, nézeteinek hideg kimértsége s határozottsága, mely összefüggésben van álláspontjának egyoldalúságával, bizonyos metsző erőt adtak szavainak, az alkalmi nyilatkozatokban ép úgy, mint a nyilvános ellenbeszédekben, és a legveszedelmesebbé tették őt Demosthenes összes ellenfelei közt. Olyan volt, mint egy szikla, kin az idő áramlatának minden hulláma megtört, s minél magasabbra emelkedtek azok, annyival szilárdabban állott nekik ellent.

Más oldalról is történtek kisérletek a háború kitörésének megakadályozására. Ijesztő jelekről beszéltek; bizonyos szerencsétlenségeket, melyek legközelebb az eleusisi ünnepek alkalmával előfordultak, fölhasználtak a nép elrémítésére. Az ellenzék, mint Perikles korában, egy babonás s a papoktól ápolt iránynyal szövetkezett, kik az átok alá vetett phocisiakkal és amphissaiakkal való összeköttetésben borzadályos dolgot láttak, mely az isteneket a várostól elidegeníti. Jósmondásokat hoztak forgalomba, hogy aggodalmat támaszszanak és az embereket kislelkűekké tegyék s végre azt követelték, hogy az elhatározó lépés megtétele előtt a Pythiától kell megkérdezni, hogy mit tegyen Athén; holott jól tudták, hogy Delphire a nemzeti ügyekben most még kevésbbé lehet hallgatni, mint a perzsa háborúk korá-

ban, és hogy a Pythia, a mint Demosthenes kifejezte, a Fülöp táncát járja.

Azonban mindezen ellenmondások nem voltak képesek akadályt vetni a kor áramlata elé. A polgárok bizalmát nem lehetett egy könnyen megingatni. Demosthenes szilárdúl és biztosan állott a hazai ügyek élén s erélyesen föllépett mindazok ellen, a kik a hazafias ébredést elaltatni vagy zavarni akarták, s valószinűleg a papi párt elleni harczával összefüggésben van Theoris papnő elleni eljárása, a kit fondorlatai miatt a Demosthenes indítványára kivégeztek. Demosthenes vitte a kormányzást mind Thebében, mind Athénban, s a hazafiak örömmel és bátran tekintettek a nyári hadjáratra, melynek döntő befolyásúnak kellett lenni[173]).

Az ellenség táborában máskép állt a dolog. Fülöp látta, hogy gonoszúl csalódott. Szeme láttára fölépültek azon városok, melyeket elpusztított, a jobb és bal keze felől eső hegyszorosokat tekintélyes, előnyösen felállított és jól vezetett csapatok szállották meg. Az első összemérkőzések szerencsétlenül ütöttek ki. A harcz, melyre magát Fülöp kényszerítve látta, ránézve egyáltalában váratlan volt, s olyan, melyet legkevésbbé sem óhajtott, s az eredmény felől legkevesbbé sem lehetett biztos.

A téli hónapok alatt csapatainak zöme a hegyszorosok mögött tartózkodott; midőn a tavasz eljött, ki kellet, lépnie e kinos helyzetéből, s elő kellett nyomulnia vagy a Parnassus mellett vagy Boeotiában. Jobbnak látta, hogy előbb a nyugati csatatért keresse föl, mert itt könnyebbnek tartotta a sikert. Csapatainak egy része már Kytonionnál állott, hol a hegyszoroson át a Cephissus forrásvidékéről Amphissa felé visz az út. De itt sem volt Fülöpnek bátor-

sága egyenesen neki menni csapataival e veszélyes hegyi utaknak; inkább hadicselhez folyamodott, a mint rendesen ezzel került fölibe a görögöknek. Parancsot adott ki egy látszólagos visszavonulásra, csapatait kivezette a dorisi hegyszorosokból és hadiparancsok által, melyeket szándékosan az ellenség kezébe juttatott, azon hirt terjesztette el, hogy a thraciai népek közt lázadás tört ki, mely szükségessé teszi az ő jelenlétét, s egyelőre megakadályozza a hellen háború folytatásában. Oly zsoldos-csapatokra, melyeket hanyagúl vezettek, és a melyeket terhes őrállásukon csak a veszély jelenlétének tudata s az ellenség közvetetlen látása tudott együtt tartani, — az ily hadicselek nagyon megtették hatásukat. A csapatok szétszéledtek, a hegyszorosokon szabaddá lett az átjárás, s mielőtt rá is gondolhattak volna, a király gyors menetekben visszatért és átnyomúlt a szorosokon; a meglepett zsoldos sereget Amphissánál tökéletesen szétverte, s a városra és határára ugyanazon büntetést mérte, melyet előbb Phocisra. Naupaktust is, melyben achajai őrség volt, ostrommal bevette és az aetoliaiaknak adta át [174]).

E siker, melyet a zsoldos vezérek gondatlansága s talán a köztök levő árulás is, szerzett a királynak, meghiúsította Demosthenes hadi tervének lényeges részét. Fülöp most a keleti harctérre fordulhatott egész erejével, a Parnassus déli oldala felől megnyilt az út előtte; Naupaktusból átkelhetett Peloponnesusba és visszavonulásra kényszeríthette Athén ottani szövetségeseit.

Hihetőleg ez időtájt történt, hogy a király új alkudozásokat kezdett. Számíthatott arra, hogy a városok oly túlságos erőfeszítést nem bírnak ki sokáig; tudta, mily sok ellenmondás nyilvánúl még most is a hadi politika ellen;

tudta, hogy Amphissa elesténck mily megrázó hatást kellett gyakorolnia. Boeotia, melyre kezdetben csak mellékesen czélzott, lett most legközelebbi czélpontja. A fővárost még Demosthenes szelleme hatotta át, de Thebe nem volt Boeotia, és azon vidéki városok követei, melyeknek határa már szenvedett is a háborútól, egészen más hangulatban voltak. És így a macedon táborból érkező új ajánlatok folytán némi ingadozás állott be, s a békepárt nemcsak Thebében, hanem Athénban is merészebben kezdett mozogni; e párt igen nagy fontosságot nyert az által, hogy a város legjelesebb hadvezére, kinek hazafiságát senki sem vonhatta kétségbe, állott az élén. Furcsa ellenmondás volt, hogy mig a nem harczos szónok a háborút sürgette, addig a harcz fia egyre ellenezte. A két férfiú személyesen és élesen rá-rátámadt egymásra; azt mondják, hogy Demosthenes, ellenfelének szivós ellenállása miatt elkeseredve, ily fenyegető szavakat intézett hozzá: »az athéniak eltesznek láb alól, ha tűzbe jönnek«, mire Phocion ezt válaszolta volna: »téged meg akkor, ha eszökre térnek«; ezekből s az azon időből fenmaradt egyéb ilyes feleselésekből elképzelhetjük, hogy e két férfiú mily éles ellentétben volt egymással.

Demosthenest nagyon bántotta az a gondolat, hogy több évi áldozatainak és erőfeszítéseinek eredménye az utolsó órában mind tönkremegy. E gondolat egyre fokozta kitartását és arra ösztönözte e buzgó férfiút, hogy mind határozottabban lépjen föl az árulók elrettentésére, a kételkedők megnyugtatására és az ingatagok állhatatossá tételére. Szemére vetették, hogy valóságos terrorismust gyakorolt, a mely nem férhet össze a köztársasági alkotmány szellemével. Ép úgy, mint azon időben, midőn Perikles vitte a kormányt, arról panaszkodtak, hogy az alkotmány ténylegesen

föl van függesztve, és hogy az attikai ügyeket Demosthenes Boeotia elöljáróival egyetértésben vezeti. Hogy nem tűr semmi ellenmondást, a hadvezérekkel nagy úr módjára dölyfösen bánik; mint egykor Kleophon, vad haraggal üldözi a békére hajló kedélyek minden nyilatkozatát, és hogy a király legutóbbi ajánlatai folytán ingadozni kezdő boeotiai főembereket is erőszakos megfélemítéssel birta rá, hogy tőle el ne szakadjanak. Azonban Demosthenes eljárásának igazolására szolgál az, hogy az ellenmondás nem a polgárok tekintélyes száma részéről nyilvánult ellenében, hanem csak egyesek, vagy egy kis kör részéről, a kik titkos fondorlatokkal akarták munkáját megakadályozni. A polgárság a maga ragaszkodását a szónoknak ujonnan való megkoszorúzásával fejezte ki, melyet Hyperides indítványozott és Diondas ellenzése daczára fényes eredménynyel keresztülvitt, hihetőleg a nagy Panathenaea ünnepén (338. év nyarán). A legutóbbi békeajánlatok visszautasítása után az ütközet elkerülhetetlen volt, s mind a két fél bizonyára sürgősen óhajtotta a dolog eldöntését. A mi a csatatért illeti, a helleneknek mindenesetre nagyon érdekökben állott, hogy a Cephissus völgy szorosában levő erős állásukat megtartsák és ott várják be a támadást; Fülöpnek ellenben, ki az utóbbi alkudozások alatt új csapatokat rendelt magához, melyeket Antipater vezetett hozzá a birodalom különböző tartományaiból, oly harcztérre volt szüksége, melyen lovasságát kifejtheti és taktikai fensőségét megbizonyíthatja [175]).

Fülöp tehát oda hagyta téli szállását, visszavonult a szoros mellől, előőrsét azon hegyi vidékre küldte, mely a Kopais tó völgyét éjszakról körülveszi, elpusztitotta a boeotiai helységeket és fenyegette a tartomány egész keleti

részét. A szövetségesek a harcz sikerét a hegyszoros birtokához kötötték, s igy az ellenség mozdulata folytán egyszerre a legkínzóbb bizonytalanságba jutottak. Lehető volt, hogy az ellenség egész serege keleti irányban vonul el, és nem lehetett tudni, merről várják. A szövetségeseknek követniök kellett tehát az ellenség mozdulatait, ha a boeotiaik kívánságához képest, ezek tartományát védelmezni akarták. Ezért elváltak egymástól s csak egy csekély őrség maradt hátra a hegyszoros védelmére.

Mihelyt Fülöp ez eredményt elérte, gyorsan visszavezette csapatait az előbbi állásba, könnyű szerrel megszalasztotta a hegyszorosban hátrahagyott seregosztályt, átnyomult utánok a szorosan s egész seregével a Cephissus folyó boeotiai völgyében állott, melynek széles síkját már elejétől fogva a legalkalmasabb harcztérnek szemelte ki. A hellenek a Cephissustól délre gyűltek össze, a hol nekik Chaeronea városa hátsó támaszúl, a folyó meg védő vonalúl szolgált. Itt állították fel csapataikat, az ellenségtől nem akadályozva, azon magaslatok lábánál, melyek Chaeronea mögött emelkednek, a Haemon patak mindkét partján, mely a város mögötti sziklák közűl foly a Cephissusba. A városhoz legközelebb az athéniak állottak, kik a bal szárnyat képezték; az első hely a thebeieké volt a jobb szárnyon, a hol a folyót érintették; középütt állottak a phocisiak, achajaiak, korinthusiak, és a zsoldos seregnek Lokrisból megmenekült maradványa. A boeotiaiakat Theagenes vezérelte egy Epaminondas iskolájából való kipróbált hadvezér; az athéniakat a vitéz Stratokles, ki alatt Chares és Lysikles állott.

Mikor e felállítás megtörtént, a király előrenyomult. Hadserege állítólag 30,000 gyalogosból és 2000 lovasból

állott, mely utóbbi szám hihetőleg nagyon csekélyre van téve. Egészben a két hadsereg számra nézve körülbelül egyező volt, valamint a harczkedvre nézve is. De az ellenség seregének nagy előnye a vezérletben állott; egy akarat igazgatta ezt, s eszközei a leggyakorlottabb csapatvezérek voltak. Az ellenséges részen átgondolt csatatervet követtek. A hellenek csak arra gondoltak, hogy vitézűl szembeszálljanak az ellenök nyomuló ellenséggel; mindegyik seregosztály önmagáért küzdött: nem volt egy hadvezérök, ki a lazán összefüggő tagokat egy egészszé kapcsolta volna össze és az ellenség vezérével mérkőzhetett volna.

Kezdetben az összemérkőzés kedvezőnek mutatkozott. A balszárny bátran előre nyomult; Fülöp visszahátrált a síkra és Stratokles már így kiáltott az övéihez: »Kergessük egész Macedoniáig az ellenséget!« A másik szárnyon rendületlenül állottak a thebeiek, bár a király tizennyolcz éves fia, Sándor, kinek e napon kellett a próbatétet kiállani, teljes erővel zúdúlt rájok. Az Epaminondastól öröklött fegyelem különösen a szent seregen látszott meg. A boeotiaiak reggel több órán át megállották helyöket, mig végre elhulltak a bátrak, egyik a másik után, a macedon lovasság dárdáinak döféseitől. Sándor most ezek holttestein átgázolva, oldalba fogta a középhadat, mely a szövetségesek csapataiból állott és sokkal csekélyebb ellenállásra volt képes, márcsak azért is, mert sem jobbról, sem balról nem volt támasza. A mint a harcz e pontra jutott, Fülöp is visszafordúlt az athéniakra, a kik üldözési hevökben nagyon messzire előhaladtak a síkon s így megszakasztották a sereg közti összeköttetést. Fülöp előbb megállította, majd visszanyomta őket; a lovasság túlnyomó erejétől körülfogva, nagy veszteségek közt újonnan elfoglalták előbbi állásukat, de itt sem

találtak semmi védelemre. Látták, hogy a hadsereg fel van bomolva, az ellenség egész ereje ellenök egyesült, s hogy csupán a futásban találhatnak menekülést. Ezer ember esett el közülök, két ezeren fogságba kerültek, s a thebeiek vesztesége valószinűleg még sokkal nagyobb volt. Fülöp, a ki nemcsak az átmenetet akarta kiküzdeni s egy csatát megnyerni, hanem meg akarta semmisíteni a görög csapatok ellenállási erejét, czélját tökéletesen elérte. A csapatok újolag összegyüjtésére, s egy második ütközetre senki sem gondolt. Nem volt többé semmi közös rendelkezés, semmi összefüggés. A hadcsapatok szétszéledtek hazájokba, s a még csak most megkötött hellen szövetség egyetlen egy vereség után teljesen felbomlott. Attika és Boeotia védetlenül maradt; a két szomszéd város nem volt képes egymásnak segíteni, egyformán készen kellett lenniök a háború minden borzalmára, melyekkel a győző haragja őket fenyegette [176]).

Mindamellett e két város sorsa nagyon különböző volt. A thebeiek hősies vitézsége az utolsó áldozat volt, melyet multjok dicsőségének hoztak, és bár képes volt kinyerni a győző elismerését, de tartózkodóvá épen nem tette a királyt. Fülöp Thebe fölkelésében csak hűtlenséget és hálátlanságot látott, az esküvel erősített egyességek aljas megszegését és nyilvános lázadást, melyet, mint hitte, itt ép úgy mint Thessaliában, kérlelhetetlen szigorúsággal kell büntetnie. Mert szerinte az ő szövetségétől, az általa alapított új amphiktyoniától való elpártolást úgy kellett tekinteni, mint a hellen haza elleni árulást. Ugy bánt tehát Thebével, mint Sparta tette volna, ha Leuktránál győz. A thebei nagy férfiak által alapított állam megsemmisíttetett; Thebe csak egy vidéki várossá lett Boeotiában; Orchomenus, Thespiae, Plataea újra benépesíttettek; Kadmea várába macedon őr-

ség vonult be, a polgárság vezérférfiait mint árulókat kivégezték vagy száműzték; jószágaikat lefoglalták és elajándékozták; új kormányt szerveztek. A szent seregnek a chaeroneai sikon történt vesztével egyszersmind vége volt Epaminondas és Pelopidas városának is.

Athént ellenben oly ellenségnek tekintette Fülöp melylyel leveretése után is tisztességesen kell bánni és a melyet nagylelkűséggel kell megnyerni. A legcsekélyebb belátás is azt követelte, hogy Athént nem szabad végletekre kényszeríteni. Az athéniak bátorsága és ereje még egyáltalában nem tört meg. Athén nem szokta magát elveszettnek tekinteni, habár az ellenség benn volt is a határban, hanem hozzá volt szokva, hogy kőfalaiban bizzék. A város ostroma minden körülmény közt nagyon bajos vállalat lett volna, sokkal bajosabb, mint az a két ostrom, mely legközelebb a királynak nem sikerült. Ha a byzantiumiak, a szigeti városok és talán Perzsia is gondoskodnak a városról és segítséget küldenek a Piraeeusba, akkor nem lehetett kilátás semminemű sikerre. Ehhez járultak még magasabb politikai tekintetek is. Fülöp nem cselekedhetett úgy, mint egy második Xerxes. Az a király, ki fia mellé egy Aristotelest vett nevelőül, nem hagyhatta számításon kivül azon szent varázst, mely Athén nevéhez fűződött. E város elpusztitása szennyfoltot képezett volna uralkodásán, mig más részről a hellenek közti állásának Athén részéről való jóakaratú elismerése még most is a legnagyobb nyereség lett volna ránézve.

Ezért azon kellett lennie, hogy oly összeköttetéseket szerezzen, melyek által czélját érheti, s erre nézve a legalkalmasabb eszköz ajánlkozott neki Demades személyében, ki a harcztéren mint fogoly került kezébe. Demades alacsony származású ember volt, az elfajult Athén valódi szülötte,

lelkiismeretlen, léha, pénzszomjazó, érzékies, de telve természetes elmésséggel, ügyes feleselő, jó ötletekben és meglepő feleletekben kifogyhatatlan, s bár magasabb képzettsége nem volt, mégis elragadó ékesszólással birt. Már előbb föllépett volt Demosthenes ellenében, de semmi határozott politikát nem követett. Most Fülöp királylyal való találkozása oly légkörbe juttatta, mely az ő kívánságának és hajlamainak teljesen megfelelt; Fülöp az előbbi hajókormányost nagy urrá és befolyásos államférfivá tette. Általa most a győzelmes király összeköttetésbe lépett Athénnal, épen úgy, mint a hogy egykor az Olynthus alatti táborában cselekedett Athénba küldte Demadest, hogy tudassa jóakaratú szándékait. Nagy okai voltak rá, hogy ez utat választotta [177]).

Az athéniak gyorsan túltették magokat a rémhír első hatásán; férfias elszántságuk elnémította az első jajkiáltásokat, melyeket leveretésök és nagy veszteségeik miatt hangoztattak; s bár kinzó aggodalmakat állottak ki az elfogottakért, sebesültekért s elesett honfitársaikért, kik temetetlenül ott hevertek a csatasíkon: mindamellett késedelem nélkül megragadtak minden rendszabályt, melyet az állam biztossága megkövetelt, s eszök ágában sem volt, hogy az ellenséggel alkudozásokba becsátkozzanak. Az attikai lakosságot, mint a peloponnesusi háború kezdetén, beköltöztették a városba, fegyverre szólították az 50 és 60 év közti férfiakat is, és biztosították a tartományukba vezető hegyszorosokat. Majd hadvezér után láttak, és a polgárság hevesebb része kieszközölte Charidemus megválasztatását (127. 259.l.) ezt még most is a legtehetségesebb csapatvezérnek tartották és biztak benne, hogy e rendkivüli időkben épen odavaló ember lesz. Azonban a józanabb gondolkozásu polgárok nem kis mértékben aggályosnak tekintették egy oly meg-

bizhatatlan ember választatását, a kivel Demosthenes és társai nem működhettek volna egyértelemben. Kieszközölték tehát az areopagus közbelépését, melynek az állam fontosabb tényeire ismét döntő befolyást engedtek (349. l.). A választást az areopagus érvénytelennek nyilvánította, s az új választás alkalmával Phocion lett vezérré, mint a kivel a jelen körülmények közt a Demosthenes pártja is remélhetőleg egyetértésben működhetett. Mert e párt vezette még most is a közügyeket és épen nem szerette volna, hogy az állam politikai vezetése Phocion kezébe jusson. Ezért Hyperides azt indítványozta, hogy a tanácsot rendkivüli fölhatalmazással lássák el a belátása szerinti üdvös intézkedések megtételére; fegyverkezzenek föl a tanács tagjai is, és menjenek a Piraeeusba, hogy az legyen a városi erődítések központja. Továbbá fegyverre szólítsanak minden harczra képes lakost, a száműzöttek térjenek haza, mindazon zselléreket kik részt vesznek a tartomány védelmében, ajándékozzák meg polgári joggal, s még a rabszolgákat is, különösen a bányászrabszolgákat, szabadítsák fel e föltétel alatt. Ugy számitották, hogy ily módon legkevesebb 150,000 embert gyüjthetnek össze, kiket a város védelmére használhatnak. Hogy fegyvereket szerezhessenek be, nem kiméltek még a templomokban levő áldozati ajándékokat sem. Hyperides indítványait elfogadták. Demosthenes gondoskodott a kőfalak kijavításáról és az őrszolgálat rendezéséről; a polgárság őt bizta meg a legfontosabb ügygyel, a gabona beszerzésével is. Lykurgus kettőztetett erőfeszítéssel buzgólkodott a hajóhad és arsenál körül, meg a fegyverek beszerzése ügyében. A jómódú polgárok, a legkülönbözőbb pártirányú férfiak, Demosthenes, Charidemus, Diotimus és mások, versenyre keltek egymással az önkéntes adományokban, adtak

pénzt, fegyvereket, és Lykurgus azon nagy bizalmat, melylyel polgártársai iránta viseltettek, arra használta fel, hogy, a mint mondják, egy 650 talentumnyi (1,532,400 forint) összeget gyüjtött össze, s azt az állam rendelkezésére bocsátotta. Demosthenest megbizták, hogy az attikai tengeri szövetség tagjaitól adót szedjen. Végre követeket küldtek szét, a kik a várost fenyegető veszélyt úgy tüntessék fel, mint a mely az összes hellenséget fenyegeti, és jelentsék ki, hogy Athén teljes joggal várhat hathatós segélyt azon államoktól, a melyekkel már közösen és sikerrel harczolt Fülöp ellen. Szóval nem volt a városban semmi kapkodás és kétségbeesés, hanem tervszerű és erélyes tevékenység s bátor elszántság arra, hogy önállóságukat minden eszköz fölhasználásával megvédelmezzék. A nép közt oly hangulat uralkodott, mint a marathoni és salamisi ütközetek idején mint akkor, úgy most is az areopagus közreműködött arra nézve, hogy a polgárság magatartását szilárddá tegye. A kislelkűséget úgy büntették mint honárulást, és halálbüntetést mondtak ki azokra, a kik a hazát fenyegető veszély elől szökéssel akarnának menekülni.

Ily körülmények közt találta Demades a várost. Az itteni hangúlat már nem is lehetett volna hátrányosabb a király szándékaira nézve, s abban a perczben talán nagyobb zavarban volt a győző, mint a legyőzöttek, mert ezek elhatározott tevékenységben voltak, holott amannak csak most kellett keresni azon eszközöket, melyekkel elleneit harcz nélkül szerette volna lefegyverezni [178]).

Demades egészen Fülöp előbbi szónokainak nyomdokát követte, a mennyiben mindenekelőtt arról biztosította polgártársait, hogy a király nagyon haragszik a thebeiekre, az athéniaknak ellenben csak javokat akarja. Demadesnek

azonban összes elődei fölött az az előnye volt, hogy ez a nyilatkozat, most először, teljesen igaz volt. Ezt nagyon jól fel tudta használni, s így könnyű szerrel sikerült neki tönkretenni Demosthenes politikájának legszebb eredményét; föléleszteni a régi gyülöletet és elnyomni a nemzeti egyesülés szellemét, melyet Fülöp a maga legveszélyesebb ellenségének tartott. Most újra napfényre került mindennemü kicsinyeskedés és gonoszság; aljas hűtlenséggel megtagadták azokat, a kikkel csak néhány nappal azelőtt saját polgártársaik együtt vérzettek el Hellas szabadságáért; többé eszök ágában sem volt, hogy a thebeiek iránt talán még valami kötelezettségök is van, sőt újra örvendettek azoknak mindennemű megaláztatásán. Az athéniaknak ezen magok lealacsonyítása volt az alkudozásoknak legelső eredménye. Most aztán Demades a király nevében kijelenthette azt is, hogy Fülöp kész szabadon bocsátani a foglyokat és oly békét kötni, mely biztosítja a város önállását. Ha pedig ez ajánlatot nem fogadják el, akkor a foglyok a király haragjának fognak áldozatúl esni. Az elesettek holttestei is még mindig az ő kezében voltak, mert nagyon ravasz politika volt a királytól, hogy az ezek átadására vonatkozó első kérelmet, melyet azonnal a csata után intéztek hozzá, visszautasította volt.

A fődolog az volt, hogy egyszerre megszünt az ok, a melyért az athéniak készek voltak néhány nappal azelőtt a legterhesebb áldozatokat hozni s kitenni magokat a háború nyomorainak. Az athéniak harczias hősisége azon föltevésen alapúlt, hogy a király tűzzel-vassal közeledik és föltétlen hódolást követel. E helyett most a legmegnyugtatóbb igéretekkel állott elő s nem volt semmi lealázó követelése. Ezzel egyszerre megváltozott a dolgok állása, s átalakúlt a

polgárok nagy többségének hangulata. Még a józanabb gondolkozású polgárok közül is, kik Hyperides indítványaiban, nem ok nélkül, az alkotmány tökéletes felforgatását látták, a legtöbben belenyugodtak abba, hogy igy nem kell a magok védelmére oly kétségbeesett eszközökhez nyúlni; és Phocion, a főhadparancsnok, most világosabban bebizonyíthatta, mint bármikor, hogy mily őrültség egész a végletekig vinni az ellenállást. A macedon párt ismét teljes erővel hozzálátott a munkához. Demosthenes, az az egyetlen ember, a ki képes lett volna legalább némileg meggátolni e rohamos átalakulást, még mindig távol volt; s minthogy egyelőre csak arról volt szó, hogy a királylyal érintkezésbe lépjenek, hogy igy aztán elintézzék a legsürgősebb kérdéseket és hivatalosan meggyőződjenek Fülöp érzületéről: tehát Demades azon indítványa, hogy a királyhoz követséget küldjenek, az egész polgárságban semmi ellenmondással nem találkozott. Természetesen nem küldhettek oly embereket, a kik Fülöp előtt nem lettek volna kedvesek, mert a foglyok életéről s a holtaknak teendő végtisztességről volt szó, s így a város közügyei ismét Demosthenes ellenfeleinek kezébe jutottak.

Aeschines újolag előtérbe lépett. Ő meg Phocion meg Demades látszottak a legjobban hivatottaknak a követségre. Midőn Fülöp ez embereket táborába lépni látta, meg lehetett győződve a felől, hogy további szándékait könnyen el fogja érni. A lakománál ugy viselte magát irányukban, mint a legszeretetreméltóbb házigazda, s az alkudozásoknál nagylelkűsége egészen megnyerő volt. Nem volt neki elég a foglyok szabadon bocsátása, még hazáig való utravalóval is ellátta őket. A halottakat még visszatartotta, de csak azon czélból, hogy csontjaik ünnepélyes hazaküldése által

az athéniak iránt újolag figyelmet tanúsíthasson. A követek elútazása után küldte haza a csontokat, még pedig birodalma legelső embereinek, nevezetesen Antipaternek és saját fiának kiséretében, kik egyszersmind a szerződések tervezetét is magokkal vitték [179]).

E szerződésekben barátságot és szövetséget emlegetett. Attika földére nem fog lépni a macedon hadsereg, a régi önállóság megmarad továbbra is, s különösen a Piraeeusba nem megy be idegen hadi hajó. Oropust, ezt a vitás határvárost (95. l.), visszaadta az athéniaknak. A szigetek egy része az övék maradjon; továbbra is elismerte őket önálló tengeri hatalomnak, a mennyiben vele együtt kellett vigyázniok a tenger biztosságára. Az összes békepontok közt a leggyalázatosabb keltette a legnagyobb megelégedést, mert Athén semmivel sem alacsonyíthatta le magát jobban, mint azzal, hogy az ellenség kegyelméből elfogadta saját szövetségestársa birtokának egy részét, s örvendett azon, hogy csak ennek magának kell a háborúért bűnhődnie. Fülöpre nézve pedig Oropus záloga volt annak, hogy a két szomszéd nem jön egyhamar arra a gondolatra, hogy közös ügyet csináljon az ellene való támadásból, és egy rá nézve teljesen közönyös vidéknek átengedésével kieszközölte, hogy az athéniak készek voltak ráállani arra, a mi neki a legfontosabb volt, t. i. a szövetséghez való csatlakozásra, melynek szervezése volt most Fülöpnek legközelebbi feladata; a csatlakozás által lemondtak az athéniak minden önálló külpolitikáról, minden hegemoniáról és a tengeren való önálló uralkodásukról. Végre Oropusért el kellett felejteniök távolabbi birtokaik elvesztését is, melyek Fülöpnek útjában állottak, igy pl. a Chersonesusét. Igy a pontusi gabnaszál-

litó út Fülöp kezébe került, a ki már ez által is hatalmában tartotta a várost.

Természetesen, azon áldozatokat, melyeket Athénnak hoznia kellett, a lehető legszelídebb formába öltöztették, hogy a polgárság ne érezze oly nagyon keserűségöket, és így Demades teljes biztossággal indítványozhatta a békeföltételek elfogadását. Ellenvetések, természetesen, nem hiányzottak. Maga Phocion is felszólalt, mert megütközött a szövetségről szóló pontban. Teljes joggal kívánta, hogy legalább felvilágosítást szerezzenek magoknak annak mivoltáról, mielőtt kezöket megkötni engedik. De nem hallgattak ő rá sem, a ki most itt Fülöp ellen a város érdekeit védte; és a béke megköttetett. Demosthenes minden bizonnyal ellene mondott volna azon pontoknak, melyek a város becsületét a legmélyebben sértették; meggyőződéséből kifolyólag különösen ellene nyilatkozott volna Oropus elfogadásának, a melylyel Fülöp megvásárolta az athéniakat, s habár a békekötést nem akadályozhatta volna is meg, legalább a szövetséget illetőleg a legnagyobb óvatosságot és állhatatosságot követelte volna. De midőn a Szigettengerről hazatért, hol még akkor is a háború érdekében működött (valószinűleg fölkereste a távolabbi szövetségeseket, mint a hű Tenedust és a Hellespontus melletti városokat stb.), már akkor Athénban minden megtörtént, s Demosthenes, mint előbb a Philokrates békéje után, nem tehetett egyebet, mint hogy arról gondoskodjék, hogy a város megtartsa a megkötött békét, de e mellett, a mennyire lehető, gyekezzék megőrizni a maga méltóságát, szabadságát s azon érzületet, melyet ő támasztott volt benne. Erre most is kínálkozott neki alkalom.

Mert bármennyire megváltozott is a nép hangulata

Demades hatása folytán, mindamellett a nép nem engedte magát tévútra vezettetni azon férfiút illetőleg, kiben teljes bizalmát helyezte volt. Az ellenpárt mindent elkövetett Demosthenes gyalázására és gyanúsítására; azt hitte, hogy most könnyű szerrel diadalmaskodhatik rajta, miután politikája teljesen vereséget szenvedett; őt akarták felelőssé tenni a szenvedett veszteségekért, a kárba veszett költekezésekért, a hiába ontott vérért; szemére vetették, hogy a csatában gyáván viselte magát, és minden módon gyülöletessé akarták tenni. Mindamellett nem érték el czéljokat. A polgárok nem tudták elhinni, hogy előbbi eljárása tévedés lett volna. Hősi bátorságuk megtört, de ítéletükben hívek maradtak önmagokhoz, és megtisztelték magokat azzal, hogy szilárdul ragaszkodtak Demostheneshez. Erről legszebb bizonyságot tettek az által, hogy az elesettek temetésekor Demosthenest tisztelték meg a síri beszéd tartásával (338. nov.) Helyes érzékkel belátták, hogy neki van legtöbb köze a Chaeroneánál elesettekhez, s hogy azokra nézve megszentségtelenítés lenne, ha oly szónokokra biznák a sírjok felett tartandó beszédet, a kik nem méltányolták azon szent ügyet, melyért ők készek voltak életöket áldozni [180]).

Fülöp ezen közben átvonúlt az egész Görögországon, hogy személyes jelenlétével gyorsan rendbehozza az ország viszonyait; türelmetlenül sietett czélja felé, melynek elérésében most többé semmi lényeges akadályok nem gátolták. Peloponnesus már régóta nem volt a hellen szabadság védő bástyája. Régi állami szerkezetét felbontotta volt a leuktrai ütközet; azóta folytonos forrongás és viszálkodás színtere volt; most Fülöp itt is rendet akart csinálni, a mire a thebei politika nem volt képes, és azon volt, hogy az egész félszigetet, mint az új államszövetkezet tagját, egyesítse és

lecsillapítsa. Azok az államok, melyek a legközelebbi fölkelésben részt vettek volt, névszerint Korinthus és Achaja, meghajoltak a győző előtt, s ép úgy, mint Megara, az elibök terjesztett föltételek alatt békét kötöttek. Igaz ugyan, hogy a többi államok sem engedelmeskedtek volt a király akaratának, mert nem segítették a háborúban; de neki most az nem állott érdekében, hogy az egyes községeket számadásra vonja; semlegességöket hódolatuk elfogadható jelének vette, és minthogy az ellenállási szellem teljesen kihalt, minthogy Sparta régi ellenségei mind nyilvános hódolattal siettek eléje és védő uroknak üdvözölték: tehát Fülöpnek sem volt más szándéka, mint az, hogy kívánságaikat teljesítse és magát szives barátjoknak és jóltevőjöknek bizonyítsa. Argoshoz egészen más viszonyban állott. E város volt királyi családjának bölcseje (17. l.) és bizonyos tekintetben Macedoniának anyavárosa, s így ezt a király részeltetni akarta birodalma dicsőségében. Sparta elnyomta a Temenidákat; az argosiakat leszorította azon első helyről, mely Agamemnon városát megillette, és a Heraklidáktól behozott régi rendet felforgatta. Fülöp most, mint Herakles törzséből származott fejedelem, mint az új Agamemnon, a mint magok a görögök üdvözölték őt, — vissza akarta adni a hellenek régi fővárosának az őt megillető tisztességet. Ajándékaival, melyek neki semmibe sem kerültek, itt is, mint Athénban, a legnagyobb megelégedést tudta fölkelteni; és az argosiak egész lelkesedéssel csatlakoztak azon hadjárathoz, melynek feladata volt most végre Spartán bosszút állni mindazon méltatlanságért, melyet az argosiak évszázadok leforgása alatt e várostól szenvedtek. Ép így az arkadiaiak és messeniaiak is hozzácsatlakoztak a királyhoz, úgy szintén Elis is, mely csak rövid időre békült volt ki Spartával

(338. l.) A peloponnesusiak, meg a görög segédhadak és a macedon sereg egyesült osztályai oly sereggé nőtték ki most magokat, mely ellenállhatatlan erővel özönlötte el az Eurotás völgyét. Eljött az ideje, hogy kimondják Spartára a döntő itéletet.

Sparta Agesilaus alatti rövid ideig tartó hatalmi emelkedése óta folytonosan hanyatlóban volt, úgy, hogy azon jó erők is, melyek még rendelkezésére állottak, nem hozhattak reá áldást. Mutatja ezt Agesilaus fiának, Archidamusnak története, a ki első föllépése óta (V. 339. l.), bár nehány dicső haditettet vitt véghez, (V. 433. 457.) vitézségével semmit sem volt képes hazája részére kivívni. Fülöptől is rá engedte magát szedetni, és azon sikertelen kisérlete után, melylyel a phocisi háborúban Sparta befolyását akarta érvényre emelni, nagyon elkedvetlenedve tért haza. Spartát a közhaza legnagyobb veszélyében sem lehetett rábirni, hogy hideg és szűkkeblű önzésével felhagyjon; maga volt az oka, hogy teljesen magára maradt.

Mig az athéniak nyilvános gyülésben kinyilatkoztatták, hogy a spartaiakat a szorongattatás órájában nem fogják magokra hagyni (367. l.), és az általános gyülölség nyomása által nem engedték magokat rávétetni, hogy Spartával való békés viszonyukat megszakítsák: addig a spartaiak a legkisebb jóindulatot sem mutattak Athén iránt, és eszök ágában sem volt, hogy nemzeti politikáját támogassák. Perinthus sikertelenül fordúlt Spartához, és midőn a hellen szövetség a döntő harczot vívta, Archidamus király nem a chaeroneai síkon, hanem egy távoli idegen országban tette koczkára életét. A harczias érzék nála is, mint atyjánál, a mennyiben egyikök sem nemzeti czélok után törekedett, czéltalan kalandossággá fajult. Archidamus előbb

Kretába ment, később Tarentumba, hol a messapiaiak elleni ütközetben elesett, épen azon időtájt, midőn a hellenek Fülöppel harczoltak. Fiára, Agisra, most teljes mértékben rázúdult odahaza a veszedelem.

A spartai életnek minden elfajulása és megcsontosodása mellett is még mindig meg volt ott a régi nagyságnak bizonyos maradványa, mely a veszedelem idején a legvilágosabban nyilatkozott. Az állam eszméje még mindig elevenebben élt az összetartó spartaiakban, mint a pártvillongások által szétzilált egyéb községekben, és bármily megbizhatatlanoknak mutatták is egyes polgárok magokat a külföldön, mindamellett oda haza a polgárságban erősen megvolt az összetartás érzete és cselekvésében valami határozott biztosság, melylyel a többi összes helleneket megszégyenítette. Most sem volt Spartában egyetlen áruló sem; nem hallgattak semmi hitegetésre, nem bocsátkoztak alkudozásba, hagyták, hogy országukat egész a tengerig elpusztítsa az ellenség és egynehány ellentállási kisérlet után a város azon magasabb pontjain sereglettek össze, melyeket már két ízben sikeresen védelmeztek (V. 405. 457. l.). Végre mégis békére kellett gondolniok. Midőn azonban arról volt szó, hogy a hegemoniát illető igényeikről lemondjanak, és arra kötelezzék magokat, hogy egy idegen királynak állítanak katonákat, a polgárok határozottan megtagadták egy ily egyességbe való beleegyezésöket és készebbeknek nyilatkoztak inkább mindent elszenvedni. És csakugyan czélt is értek. A városnak megsemmisítése nem lehetett Fülöpnek szándékában, minthogy ezt az ő érdeke nem kivánta; a spartaiak hősies vértanúsága csak ártott volna a király ügyének. Meg kellett tehát, habár nem egész jó szívvel is, azzal elégednie, hogy ezt a szorongatott és levert államot teljesen ártalmat-

lanná tegye. Egy hellen itélőbiróságot hivatott össze s mindazon tartományt, mely hódítás útján jutott Sparta birtokába, a szomszédoknak itéltette oda. A messeniaiak kapták a Taygetus lejtőit föl egészen a hegység gerinczéig. Argolis visszakapta Thyeratist és a hajdani Kynuria egész vidékét, miután a spartaiak uralkodása két évszázadon át egész az argosi síkság határáig terjedt volt ki; az arkadiaiaknak jutott a felső Eurotas- és forrásfolyóinak vidéke, a megalopolisiaknak Belmina, a tegeabelieknek Skiritis, úgy, hogy a lacedaemoniak saját folyamuk völgyének és legfontosabb hegyszorosaiknak sem maradtak meg teljes birtokában. Spartával úgy bántak most, mint egy rabló-állammal, melytől elveszik a zsákmányt, hogy visszaadják a jogos birtokosoknak. Néma daczolással fogadta e város tagjainak lemetszését, melyek évszázadok leforgása alatt oly szilárdan összenőttek egy egészszé, hogy Epaminondast egyszer őrjöngőnek gúnyolták, midőn a spartaiaktól melléktartományaik felszabadítását kivánta.

Mindezen intézkedéseket az összes helleneknek a korinthusi közös gyülésre való összehivása fejezte be. Itt terjesztetett elő azon egyesség, melyben a király a saját családi politikájának czélpontjait úgy tüntette föl, mintha azok a hellen nép rég ápolt vágyai és a nemzet jólétének biztosítékai lettek volna; egyrészről béke és a kereskedés biztossága az országban, másrészről új fény és dicsőség a külfölddel szemben, úgy, hogy ez új korszakban mind a birtokos polgárság, a kereskedelem és iparűzés terén, mind a kaland- és zsákmányszomjas ifjuság megtalálhassa a magáét. Az összes görög községek önállóságának ismételt kimondása megnyugtatta a kisebb államokat; a rendnek és nyugalomnak minden népuralmi újítások ellen való biztosí-

tása megfelelt a birtokos osztályok érdekeinek. Kimondatott, hogy egy állandó szövetségi tanács őrködjék a felett, hogy a dolgoknak most fennálló rendje sehol meg ne háboríttassék; hogy az amphiktyonok gyűlése, mint szövetségi törvényszék, mondjon ítéletet a szövetség elleni minden vétségre. S mindezen intézkedések végrehajtásának az volt a biztosítéka, hogy Fülöp, mint az új szövetség leghatalmasabb tagja, vigyázott föl végrehajtásukra. Mert Macedonia s az újonnan szervezett Görögország most egy egészszé, egy szövetkezetté kapcsoltatott össze, és az idegen király itt sem akart egyébnek látszani, mint a nemzeti eszmék kifejezőjének, mint a ki feladatává tette a Perzsia elleni boszszúálló háború újból megindítását, melynek a hellenek gyenge és szétszakadozott volta miatt kellett volt félbeszakadnia, s a király úgy mutatta, hogy csakis ezen czélból vette igénybe a görög községek katonaállítását, melyre nézve a görög államok képviselőivel egyetértőleg, szigorú rendszabályokat állapított meg [181]).

Ily nagyjelentőségű események történtek, s az összes görög viszonyok ily átalakulásokon mentek keresztül egy rövid esztendő alatt, a 338-ik évben. Hogy fontosságukat kellőleg méltányolhassuk, a tények eme tömör előadása után egy kis visszapillantást kell még vetnünk Demosthenes működésére, s aztán még egy tekintetet a helleneknek a macedon uralom alatti helyzetére.

Athén nagyságának voltaképeni alapját az képezi, hogy kellő időben meg voltak a kellő férfiai, kik a polgárok előtt világosan felmutatták, mi a hivatásuk, és mely czélok

felé kell törekedniök. Miután Solon az államélet erkölcsi és polgári feladatának körrajzát nagy vonásokban elkészítette: a további fejlődés döntő perczeiben Miltiades, Themistokles, Aristides és Cimon biztos kézzel vezették tovább és mindig magasabb czélok felé kalauzolták az államot; a legmagasabb felé Perikles, mert ő békében tetőzte be Athén uralkodásának épületét és a szellemi míveltséget s a bölcs józanságot tette fegyverrel kivívott hatalmának alapjává. Ez volt az attikai és hellen politikának igazán helyes egyesítése. De az athéniak csak az előbbit követték; nagyon egyoldalúan csak a hatalmat tartották szem előtt, mig kétségbeesett küzdelmek után ezt is el nem vesztették. Most olyan korszak következett, melyben Athén czéltalanúl élt napról-napra, tartalom és mozgás nélküli üres korszak. Olykor-olykor közbejött az ébredés néhány pillanata, de mindaz, a mi történt, csak az előbbi törekvések mulékony utóhatása volt, az előbbi időkre való halavány visszaemlékezés. Thebe vette át a vezérszerepet a Sparta uralkodása elleni harczban, és Athén nem tudott fölülemelkedni a kicsinyes féltékenység politikáján. Azután egészen elhagyta magát és puha élvezetekben keresett kárpótlást elveszett nagyságáért, mig végre, száz évvel Perikles föllépése után, újra oly erőt fejtett ki, hogy azzal képes volt a nagy államférfiak tevékenységét tovább folytatni és történetének megszakadt fonalát ismét fölvenni.

Demosthenesnél az államférfiui tevékenységnek lépésről-lépésre fejlődését sokkal világosabban föl lehet ismerni, mint minden elődjénél. Látjuk, hogy ifjú korában az apai ház becsületéért küzd, és e küzdelemben oly akaraterőre tesz szert, mely bátran szembe mer szállni minden gonoszsággal; látjuk, hogy mint ügyvéd, magáévá teszi a pol-

gári élet ismeretét és az ékesszólás művészetét. Fölismeri a kormányzás gonosz visszaéléseit, s e körülmény harczra készti a túlnyomó hatalommal biró párt ellen, évekig tartó harczra, mely megaczélozza jellemét s ő a legnagyobb megtámadások és sikertelen ellenzéki szerepe közben is sohasem lesz hűtelen önmagához. Az olynthusi kérdés alkalmával elhatározó befolyásra tesz szert, de csak Philokrates békéje után juthat odáig, hogy rokon gondolkozású társakat gyűjt maga köré, lerántja a leplet ellenei hitvány voltáról, és maga részére nyeri meg a polgárokat. Most a saját törekvése is mind magasabb és tisztább lesz; megszabadul az egyoldalú attikai szempontoktól, nemzeti fölkelésen dolgozik, melyben Attika vigye a vezérszerepet. Szavának hatása kiterjed a szigetekre és Peloponnesusra, polgártársai meghajlanak nagysága előtt s rábizzák bel- és külügyeiket. A mennyi életerő csak megvan még Görögországban, mind az az ő vezetése alatt áll.

Demosthenes egész politikája történeti alapon nyugszik. Sohasem akart új eszmékkel és javaslatokkal csillogni, hanem hazáját a régi alapokon kivánta újjáteremteni; meg volt arról győződve, hogy a ki az állam érdekében szónokol és tesz, annak bele kell magát élnie az állam szellemébe és elsajátítania annak jellemét. Innen van, hogy működése első állami beszédétől elkezdve, teljesen egyöntetű, ezért emlékeztet az bennünket oly sokszor a régebbi államférfiak működésére.

Ép úgy, mint Themistokles, ő is előre látta, hogy hazájának elkerülhetetlenül harczot kell vívnia függetlenségéért; védelmi tekintetben ehhez hozzákészítette a várost és egy harczra kész hazafias pártot gyüjtött Görögországban. Pénzügyi reformja, a mennyiben az a sikeres ellentállásnak alapföltételét képezte, egyjelentőségű volt a bánya-

törvénynyel. Az új szövetség szervezése alkalmával, ép úgy mint Aristides, lehetőleg kímélettel viseltetik a mások jogai iránt, mert az ő meggyőződése szerint is a jogosság az alapja minden állami intézménynek. De működése még legjobban egyezik a Periklesével.

Mind a kettő ellenzéki szónokból lett hosszú harcz után az állam vezetőjévé és törvényalkotójává, még pedig szellemi fensőségének ereje által, mely lassankint minden ellenmondást legyőzött. Egyikök sem volt népszerű ember; nem is a népnek hizelgő, vagy valami vakító ékesszólás szerezte nekik a befolyást, sőt inkább szigorúak lévén magukhoz és másokhoz, komolyak és nyersek, oly dolgokat sürgettek, a melyek nem tetszettek valami nagyon a polgároknak, kímélet nélkül ostorozván visszásságaikat és megtörvén önhittségüket. Az egyik ép úgy mint a másik, nem volt barátja a sok szónak és csak szorgalmas előkészület után beszélt; a tárgynak tökéletes átértése, az akarat szilárdsága és a gondolatok belső igazsága volt az, a mi szavaiknak meggyőző erőt adott. Mind a kettőben egyesülve látjuk azt a geniális erőt, mely a polgárok tömegét a legfőbb feladatokra lelkesíteni tudta, azon józan értelemmel, mely mindig a tárgyat tartotta szem előtt, s mindig oly gyakorlati szempontokat keresett, a melyek mindenkinek, a ki csak nem volt elfogult, világos bepillantást engedtek a dologba. Mind a kettő, az egyik mint nemes, a másik mint a felsőbb polgári osztály tagja, aristokratikus irányú volt, de mégis híven ragaszkodtak a demokratiához, és biztak a polgárok józan itéletében; mind a kettőnek a szegényebb sorsúak mellette, és a gazdagok ellene voltak.

A külügyeket illetőleg Demosthenes, ép úgy mint Perikles, azt akarta, hogy könnyelműen ne kezdjenek semmi

háborút, de a szükséges és jogos háború elől félénken ne térjenek ki, hanem ahhoz béke idején a legnagyobb vigyázattal hozzákészüljenek. Mindkettőjöket teljesen áthatotta azon hit, hogy Athén a görög államok közt vezérszerepre van hivatva, és valamint Perikles itt érvényesnek ismerte el az erősebb jogát, mely szerint Athénnak a nemzet érdekében még a kénytelen-kelletlen szövetségeseket is együtt kell tartania, hogy valamikép a fáradsággal kivívott eredmények váratlanul tönkre ne jussanak: ép úgy Demosthenes is azt hitte, hogy a ki nagy és jogos czélt tűz maga elé, annak nem szabad az ellenséges fondorlatokat összetett kézzel nézni, nem szabad aggódó lelkiismeretessége által magának károkat okozni. Mert úgy gondolkozott, hogy az ily lelkiismeretesség lelkiismeretlen ellenfelekkel szemben nem igazságosság, hanem gyávaság. Végre mind a ketten elérték a köztársasági államférfiú legmagasabb czélját, midőn, mint a község bizalmi férfiai, a közügyek vezetését kezökbe vehették.

Oly államférfiak, kikben nincs meg a személyes nagyság, ily állást csak alárendelt emberekkel való szövetkezés által szerezhetnek meg, a kik önző érdekekből hozzájok csatlakoznak; így állott elő az Aristophon párturalkodása (101. l.) és az Eubulus alatti még rosszabb clique-rendszer. Demosthenes azonban, mint Perikles, elérte azt, hogy egy ideig egyedül az ő akarata volt az irányadó. Ennek következtében látszólag megszünt ugyan a demokratiai egyenlőség, de tényleg nem, mert a meghatalmazást szabad akaratból és alkotmányos úton ruházták rá mind a két férfiúra. Sőt inkább a demokratia egyik legnagyobb előnyének kell tekintenünk azt, hogy arra lehetőséget szolgáltatott, hogy mindenkor a legderekabb polgárt állítsák az állam kormányára, és a tapasztalás bizonyítja, hogy a görög köztársasá-

gok sohasem voltak erősebbek és dicsőbbek, mint akkor, midőn a polgárok teljes odaadással egy férfiúra bizták magokat, a kiben legfőbb érdekeik képviselőit ismerték föl mint a thebeiek Epaminondasban és a tarentumiak Archytasban [182]).

Az ily állapotok, melyekben a polgárság egy időre lemond hatalma gyakorlásáról, a dolog természete szerint nem tarthatnak sokáig. Ha azonban Perikles a maga személyében való kormányzást több szerencsével és sokkal nagyobb eredménynyel folytatta, ennek oka a sokkal kedvezőbb időviszonyokban rejlik. A város hadügyei akkor még sokkal jobb lábon állottak, a polgárság zöme józan gondolkozású, harczra termett és hazafias érzelmű volt; mig Demosthenes polgársága már a harcztól iszonyodó és elcsüggedt lelkű. »A marathoni ifjú hősnőből«, mint Demades gúnyolódva mondta, »egy öreg anyóka lett, a ki árpakása levest szürcsöl és papucsban szaladgál.« Athén akkor olyanforma képet mutatott, mint egy gyarmat, tegyük fel Tarentum, mint egy elpuhult iparűző és kereskedőváros, hol a polgárok lehetőleg ki akarták magokat vonni a közügyért való áldozatokból és magok helyett zsoldosokat küldtek a csatába. Bár sokkal vészesebb háború fenyegette őket, mint Perikles korában, még sem bánták, ha kőfalaik összedőlnek és hajóhadjok tönkre megy is, csakhogy ünnepeiket és áldozati lakomáikat minél számosabbakká tegyék. A pénz uralkodása és a tőkepénzesek önző párthatalma is egészen a tengeren túli kereskedő városok állapotára emlékezteti a szemlélőt. E tekintetben Demosthenes feladata sokkal nehezebb, érdeme sokkal nagyobb volt. Ő, mint polgári családból való férfiú, kevesebb igényekkel is lépett föl, mint Perikles, mentebb volt a személyes nagyravágyástól, szigorúbb és

tisztább az eszközök megválasztásában. Nem használt semmi népizgató párteszközöket, mert jogosan senki sem magyarázhatja ilyeneknek azon ajándékokat és önkénytes szolgálatokat, melyekkel hazafiságát bizonyította meg; s habár egyszer érdemetlen emberekkel szövetkezett is, mint egy Timarchusszal, ezt is mindenki szeme láttára és csak határozott czélból tette. Erős kézzel megjavította Athénnak Perikles korából felmaradt oly intézményeit, melyekben szükségképen veszedelmes visszaéléseket kell fölismernünk; így nevezetesen a pénzajándékok káros hatását oly módon igyekezett megorvosolni, hogy azokat úgy akarta tekintetni, mint az államnak teljesített szolgálatokért való kárpótlást és értök viszontszolgálatot kivánt [183]).

Másrészről Demosthenes nem volt oly sokoldalú tehetség, és azon kisebbszerű körülmények következtében is, melyek közt felnőtt, nem fejlődött oly szerencsésen, mint Perikles. Nem volt meg benne az »olympusival« veleszületett méltóság, annak magasztos nyugodtsága és teljes fokú biztossága; különösen nem volt meg az a katonai képzettség és hadvezéri tehetség, a mely, az államférfiúi tulajdonságokkal együtt, Periklest oly nagygyá és pótolhatatlanná tette. Demosthenes minden szivóssága és férfias kitartása mellett is rendkivül indulatos és ingerlékeny természetű volt, heves és szenvedélyes, s minthogy működésében majdnem kizárólag a szószékre volt utalva, ennek hatása maradandó nyomokat hagyott természetén. Gyalázásra gyalázással felel, fölhasznál minden eszközt, hogy ellensége iránt megvetést támaszszon, nem tud menekülni a rhetorika légköréből, és éles esze sokszor szőrszálhasogatásba téved. Demosthenesben nem volt meg Perikles világ- és emberismerete; idealista volt, és a vész napjaiban kelleténél többre becsülte az er-

kölcsi erők hatását. És mégis épen ebben látszott meg, hogy igazi hellen, még pedig a legnemesebbjéből. Mert a polgári kötelességeknek épen ezen erkölcsi felfogása az, mely a görög politikának a maga sajátságos melegét megadja, s a görög államférfiakat nagy hivatásukra felavatja. Minden felszólítás, melyet Demosthenes a községhez intéz, erkölcsi természetű, minden kötelesség, melyet a polgároknak lelkére köt, lelkiismeretbeli dolog, s az államférfiú legfőbb feladatának azt tartja, hogy a polgári erény valódi példaképe legyen. Minden kisértésből szennytelenül kimenekült, és sem ellenség, sem barát által nem engedte magát hozzá méltatlan lépésekre kényszeríttetni. Midőn a polgárok arra kérték, hogy egy nem kedvelt embert helyezzen vád alá, kinyilatkoztatta előttök, hogy tanácsokat szívesen ad nekik, még ha nem kérik is, de árulkodást nem követ el, még ha kérik is. S azt akarta, hogy a polgárság is egészben véve legyen egy kicsit rátartós, ébresztgette becsületérzését s föl akarta bennök kelteni azon meggyőződést, hogy a jó hírnév többet ér, mint a pénz és a vagyon. A demokratiáról való összes nézete abban központosult, hogy annak alapját csak tiszta hazaszeretet és fennkölt érzület képezheti. Megkivánja, hogy hálával viseltessenek a város nagy férfiai iránt s tisztelettel a rájok szállott törvények iránt; »ki azokon könnyelműen változtat, alábbvaló, mint egy gyilkos.« A küllenséggel szemben is, ha az jogtalanságot követ el, oly erőt tulajdonít a tiszta öntudatnak, hogy az fegyvereiket győzedelmesekké teszi, és másrészről tisztán vallásos és erkölcsi tartózkodás az, mely arra birja, hogy ne ápolja hathatósan a phocisiakkal való összeköttetést. Minden fontosabb kérdésben nem az államférfiúi megfontolás, hanem a lelkiismeret szava dönt nála. Az önállóság védelmezése föltétlen

kellék előtte, erkölcsi szükségszerűség, melyet nem szabad a sikerrel való tekintettől tenni függővé.

De vajjon ezen felfogás nem tette-e homályossá Demosthenes politikai látását? Vajjon a macedon kérdésben elfoglalt álláspontja kezdettől fogva nem egyoldalú érzelmipolitika volt-e, és végre is nem volt-e igaza Isokratesnak, a ki nem helyeselte a Fülöpnek való makacs ellenállást, és az athéniaktól azt kivánta, hogy az ellenségben barátjokat és Görögország jóltevőjét ismerjék fel?

A fölületes vizsgálódóban talán azt a véleményt kelthetik ez események, hogy Isokrates volt a helyes politikus; de mégis kelleténél nagyobb tiszteletet tulajdonítanánk neki, ha az ő magatartását Demosthenes rovására akarnók dicsőiteni, s ha neki a kor viszonyaiba valami mélyebb belátást, vagy a történetek folyásába bizonyos prófétai bepillantást akarnánk tulajdonítani. Épen nem valami jobb értesülésen alapuló bizalom, melyet Fülöp és a macedon állam iránt érzett, vezérelte Isokratest, hanem szülővárosa iránti bizalmatlanság, annak jövőjében való kislelkű kételkedés, melyet nem is fogott fel soha helyesen, s a város legfőbb érdekei iránt való közönyösség. Isokrates korán sem ismerte az igazi Fülöpöt; ő csak egy embert keresett, a ki erős kézzel egyesítse a görögöket és gátot vessen a demokratia viszszaéléseinek; ezért egyik ember után a másikhoz kötötte reménysége szálait, s dolgozó-szobájában eszményítve fogta fel a macedon királyt; egy nagylelkű görög barátot látott benne, a milyet gondolatban alkotott magának. Isokrates politikáját voltaképen gyáva optimismus vezérelte; kényelmes csalódásában nem akarta látni azt, a mi vágyaival és várakozásaival ellenkezett. Végezetre, azt mondják, mégis belátta tévedését, s a chaeroneai vereség után a kilenczvennyolcz

éves embernek egyszerre megnyílt a szeme s világosan lát ta a király valódi szándékait, úgy, hogy néhány nappal az ütközet után éhség által önkéntesen vetett véget életének. Azonban nem vagyunk képesek felfogni, hogy ez utolsó harcz következtében miért kellett neki Fülöpben csalódnia. Az ott omlott vérért a királyt nem lehetett felelőssé tenni, s habár fájt is Isokratesnek ez ütközet megtörténte, mint a mely az általa nem helyeselt politika következménye volt: mégis most már minden akadály el volt hárítva; most már véghez lehetett vinni azt, a mire oly régóta törekedett, s ő maga hathatósan közreműködhetett volna e czélra nagy tekintélyével. Isokrates azonban a vereség után nem látta szülővárosát elcsüggedni, sőt azt látta, hogy a kétségbeesés végső harczára készül, a mely, mint várható volt, a királyt is kiméletlen ellenséggé fogja tenni. E készülődések és a Hyperidesféle törvények hatása alatt határozhatta el magát Isokrates a halálra, hogy kikerülje azon belső küzdelmet, melynek az Athén falai körül való harcz alkalmával kellett volna lelkében, mint attikai hazafiában és mint Fülöp barátjában, kitörni [184]).

Kétségtelen, hogy Demosthenes kevésre becsülte Fülöp erejét, és összevetvén ennek birodalmát a külföld egyéb birodalmaival, csalódott Macedonia életrevalóságában. (412. l.). De felgondolva azt a sok viszontagságot, melyen e birodalom Fülöpig keresztül ment, azt a sok erőszakoskodást, melylyel legkülönbözőbb népei egy tarka egészszé egyesíttettek, nagyon megfogható, hogy az emberek az ily uralkodásnak nem tulajdonítottak állandóságot s nem tekintették azt oly hatalomnak, melynek, mintegy változhatatlan végzet szerint, minden szomszéd állam hódolni tartozik. Ugy látszott, hogy a birodalmat egyetlen ember tartja össze,

a ki életét egyre vakmerően koczkáztatta; utódjáról meg nagyon keveset tartottak. Lehet-e tehát azon csodálkozni, hogy egy jó athéni a saját városa függetlenségét és a hellen szabadságot sokkal biztosabb alapokra fektetettnek tartotta, mint az ifjú s gyorsan összehódított barbar birodalmat? S vajjon oly balgatagság lett volna-e hinni a sikerben? Ha oly városok, mint Olynthus, csak árulás következtében buktak el, akkor bátran lehetett remélni, hogy ha a polgárság összetart, Fülöp hatalma Athén falain hajótörést fog szenvedni. Reményük lehetett hozzá, hogy majd a harcz alatt a polgárok fenkölt érzülete még jobban megerősödik, hogy a közös veszélyben a hellenek közt új szövetkezés jő létre, hogy a nagy király is hű marad Perinthusnál kezdett politikájához s pénzt és hajókat fog küldeni. A szövetséges háborúban szenvedett veszteséget helyre lehetett volna pótolni, és Athén a haza szabadságáért vivandó harczban a vezérszerepet víve, újra megalapíthatta volna a maga hegemoniáját. Miután a dolog jól indúlt, és a régi féltékenység konok ellenállása legyőzetett, valóban hitvány kislelkűség lett volna Athén jövőjéről lemondani.

A kisebb államok, melyek mindig támaszra voltak szorúlva, hozzácsatlakozhattak Fülöphöz a nélkül, hogy valami lényeges áldozatot kellett volna tenniök, mert a hellenek és barbarok közti ellentét már régen elvesztette élét, valamint a görög köztársaságoknak a királyságtól való idegenkedése is. Ezért fogja Polybius is földieinek pártját s védelme alá veszi a peloponnesusi államférfiakat, a kiket Demosthenes hazaárulóknak tekint. E férfiak, mondja, okosan és jó hazafi módjára cselekedtek; Fülöp segítségével kieszközölték, hogy Spartán boszút állottak, hogy teljes biztosságra és határaik megnagyobbítására tettek szert, a

nélkül, hogy városaikba macedon őrséget kellett volna fogadniok, vagy alkotmányukon változtatni lettek volna kénytelenek. Polybius tehát azt tartja, hogy ezeknek joguk, sőt bizonyos tekintetben kötelességök volt a saját külön érdekeiket minden egyébnek föléje helyezni; mig Demosthenes arra törekedett, hogy Görögország összes államai egy egésznek érezzék magokat és szabadságukat közösen védelmezzék [185]).

Ha a peloponnesusi kantonos politikát a kisebb államok erőtlenségével mentegetik, melyeknek évszázadok óta nem volt más érdekök, mint hogy a magok szűk körében külön fennállásukat biztosítsák: Athént illetőleg egész másképen állt a dolog. Athénnak az volt a hivatása, hogy a hellen érzület ápolója maradjon, s mások előtt a hazaszeretetben jó példával járjon elől; Athénnak tehát egész multjával szakítnia kellett volna s egész történetét meg kellett volna tagadnia, ha önállósága föláldozásával vásárolta volna meg a békét egy idegen királytól.

Vagy talán Fülöp oly fejedelem volt, kivel egyességre lehetett volna lépni a nélkül, hogy a város becsülete csorbát ne szenvedjen? Isokrates úgy gondolta, hogy igen. De hogyan ébreszthetett volna bizalmat a király személye, melyről még Isokrates tanítványa, Theopompus is oly megvetőleg itélt; hogyan barátkozhatott volna meg egy hazafias érzelmű görög államférfi azzal a gondolattal, hogy hazája történetét önkénta Fülöp kezébe tegye le? Demosthenes és társai a király környezetében nem találtak egyebet, mint a hazugság és csalás politikáját, dynastikus nagyravágyást, szertelen uralkodási vágyat. A görögök iránti barátságát álarcznak kellett tartaniok, mert nála minden csak eszköz volt czéljai elérésére. Szerintök mi jövő várhatott

Görögországra a király birodalmával való összeköttetés folytán? Fülöp sehol sem mutatott semmi kedvet a nép érdekeinek ápolására és az egyes tartományokat nem tekintette egyebeknek, mint pénzforrásoknak és hadkiegészítési kerületeknek. Mindenütt a legaljasabb irányoknak fogta pártját czudarúl visszaélt a vallásos hagyományokkal, szorgalmasan ápolta az államok közti szűkkeblű önzést, egyre szította a viszálkodás tüzét a szomszédok között és czéljainak elérésére legjobban szerette használni a vesztegetést. A nemzet legrosszabbjai voltak a barátai, s mindenkit, a ki egyszer környezetébe került, mintegy gonosz szellem szállott meg. Tehát szükségképen nem a legnagyobb csapásnak kellett-e tekinteni a macedon birodalommal való minden összeköttetést? Vajjon lehetett-e várni, hogy más következése lesz e hódításra vágyó katonakirály alá rendeltségnek, mint azon nyugtalan kalandszomj növekedése, mely az ifjabb Cyrus ideje óta valóságos átka volt Hellasnak; mint a fejedelemnek bókoló, s erkölcstelenítő hatású szolgaszellem; mint a barbar erkölcsöknek az egész nép életét megmételyező ragadós betegsége?

E szerint hát lehetetlennek látszott a Fülöppel való egyetértés s valami elfogadható középút feltalálása. A dolog úgy állott, hogy vagy-vagy, szabadság vagy szolgaság, a nemzet fenmaradása vagy pusztulása. A görögöknél az állam nem olyan volt, mint egy ház, mely az embereknek lakhelyül szolgál, s ha aztán a régi épület roskadozni kezd, belőle egy másikba költöznek át. Nálok az állam inkább szellemi életök képmása volt, erkölcsi öntudatjok tökéletes kifejezése, belőlről kifelé képződött és szükségképi alakja azon személyiségnek, melylyé az egyes községek a történet folyamában kifejlődtek vala, és minél gazdagabb volt ezen

fejlődés, annyival érzékenyebb volt az állami öntudat minden kivülről ráerőszakolt változtatás iránt. A kisebb államok megnyugodhattak abban, hogy kilátásuk nyilt némi helyhatósági önállóságra, Athén azonban nem. Ehhez járult, hogy még a külső fenmaradás is kérdésesnek látszott. Mert Demosthenes és társai annyiban nem helyesen itéltek a király felől, hogy azt hitték, hogy hasonlóan szándékozik tenni Athénnal is, mint a hogy előbb Olynthussal és Phocisszal tett volt; nem tudtak egyebet gondolni, mint hogy a király Athént leginkább gyűlöli, és nem látták be, hogy vannak politikai okok, melyek őt Athén kimélésére késztetik. Fenyegetésekben a király nem volt fukar, s így nagyon megfogható, hogy az attikai hazafiak Athén sorsát sokkal rettenetesebbnek képzelték, mint a milyen valósággal várakozott reá, s ennek folytán tevékenységökben a legnagyobb erőfeszítésekre buzdúltak fel.

Tehát a Fülöp elleni harcz nem valami önfejű gondolata volt Demosthenesnek, nem rövidlátó daczolás, hanem erkölcsi szükségesség. Demosthenest és társait cselekvésökben más nem szabályozhatta, mint a becsület törvénye, s azon polgári szent kötelesség, hogy a várost és a hazát utolsó leheletökig védelmezzék. Ha Athén ellenállása győzelemmel végződött volna, akkor Demosthenest bizonyára a nemzet legnagyobb hősei közé sorozták volna, de a harcz eredménytelen volta megfosztotta őt mind az ó, mind az új korban a megillető elismeréstől. Polybius saját kora álláspontjáról itéli meg Demosthenest, és nincs igaza, midőn Demosthenes ellenállását ép oly érthetetlennek találja, mint ez achajaiaknak Róma elleni felkelését, mert nem tudta helyesen felfogni a különbséget az akkori görögök, meg a Demosthenes és Lykurgus kortársai között, valamint

a Fülöp katonakirálysága és a római világbirodalom közti különbséget sem. Demosthenes maga a chaeroneai gyásznap után sem bánta meg politikáját; jó lelkiismerettel tekintett vissza működésére és elmondhatta polgártársainak, hogy tekintetbe véve jó hírnevöket, őseiket és a jövő nemzedékek itéletét, csakugyan nem tehettek volna máskép még akkor sem, ha a harcz kimenetelét előre világosan látták volna is; a kötelesség teljesítése az emberek dolga, az eredmény az istenek kezébe van letéve[186]).

Demosthenesnek teljes joga van tiltakozni az ellen, hogy őt az eredményért felelőssé tegyék és kormányzását a szerint itéljék meg.

És mégis ki mondhatná az ő kormányzását szerencsétlennek és eredmény nélkülinek? Elérte a legfőbbet, a mit egy államférfiú elérhet; beszédeivel, törvényeivel és személyes példájával legyőzte polgártársaiban az önzést, a gyáva semmit nem tevést és egyéb rossz hajlandóságokat; nem valami muló fölhevülést támasztott bennök, hanem új életre élesztette lankadó erejöket, fölébresztette nemes önérzetöket s visszaadta őket sajátmagoknak.

Hogy ez az újjászületés meddig marad fenn, azt Demosthenes előre nem számíthatta ki, s ahhoz nincs jogunk, hogy az államférfiak érdemét, különösen a görög szabad államok életében, a szerint itéljük meg, hogy meddig tartott működésök eredménye. Demosthenes Athént mindenesetre megmentette oly elpusztulástól, mely a város történetére gyalázatot hozott volna. Mert azon véres leveretés miatti legnagyobb fájdalmában is jogos büszkeséggel elmondhatta: »Athén győzhetetlen maradt«, a mennyiben e város, mig Demosthenes nyomdokait követte, visszautasította Fülöpnek minden vesztegetési kisérletét. Az ő példája volt az, mely a

későbbi korban is erőt adott Athén legjobbjainak, hogy a város méltóságát tehetségök szerint fentartani törekedjenek. Ily nyeremény még terhesebb áldozatok árán sem lehetett volna drága.

De Athén külső állapota sem lett rosszabbá Demosthenes működése következtében annál, mint a mennyit ártott az ellenkező politika a többi államoknak. A thessaliaiak s a velök rokon törzsökök, a kik csalárd ámítások által félrevezetve, Fülöpöt legelőször szólították fel a görög ügyekbe való beavatkozásra s aztán segédei lettek neki Görögország leigázásában, mindenek között legelőször, és a legteljesebb mértékben lakoltak önállásuk elvesztésével.

A többi államok annyira nem mentek, hogy Fülöpöt támogassák, de mégis biztosították semlegességök felől, és semlegességökért mindenféle apró előnyökkel fizettették meg magokat, mint pl. az arkadiaiak, messeniaiak, argosiak és elisiek; ezek Sparta ellenében biztosittattak ugyan, de e helyett cserében most Fülöptől lettek sokkal nagyobb mértékben függőkké, és cselekvésök szabadságát teljesen elvesztették.

Athén volt az egyetlen állam, mely valódi nehézségeket gördített a király elé s őt veszélyes helyzetbe hozta. De azon indító okok, melyek Fülöpöt már előbb arra birták, hogy minden eszközt megkisértsen az athéniaknak szelidséggel való megnyerésére, — a chaeroneai ütközet után még inkább meg voltak, mint azelőtt. Athén ugy viselte magát, hogy e várost a mívelt világ újra a hellenek legelső városának, és Görögország szivének tekintette. Fülöpnek a saját érdekében most sokkal inkább ügyelni kellett arra, mint bármikor, hogy az athéniakat kimélje és győzelmével való minden visszaéléstől óvakodjék. Ezért méltán kérdezhette

Demosthenes nyolcz évvel a chaeroneai vereség után polgártársaitól, hogy vajjon most az ő politikájának legelkeseredettebb ellensége is kívánhatja-e még azt, hogy Athén bárcsak a thessaliaiakkal és peloponnesusiakkal tartott volna, a kik sokkal rosszabbúl jártak volt, mint az athéniak [187]).

Demosthenes egy múlt korszak képviselője volt. Igaz, hogy talált olyanokat, a kik megértették és biztak benne, de olyanokat nem, a kik kitartó elszántsággal követték volna; igaz, hogy tudott maga köré rokon érzelmű társakat gyűjteni, de igaz híveinek száma még Athénban is csekély volt, és Athénon kivül épen a legnépesebb görög vidékeken a legkevesbbé értették meg az ő törekvését. Ezért mondja, hogy »ha minden hellen városban csak egyetlen ember ál»lott volna úgy helyt, mint a hogy én itt megálltam helye»met, sőt ha Thessaliában vagy Arkadiában csak egy em»ber is lett volna, a ki velem egyenlően érez: akkor Ther»mopylaen innen és túl önállók és szabadok maradtak volna »a hellenek.«

Tehát a nemzet sülyedése volt az, mely Fülöpöt győzelemre segítette. Nem voltak meg a görög népben az ellenállás erkölcsi erői, s ezért döntő erővel kellett bírniok azon előnyöknek, melyek a Fülöp részén megvoltak; az állandó hadseregnek győznie kellett a városi fölkelő seregen, az egységes birodalomnak a lazán összefüggő szövetkezeteken, az egyeduralomnak a köztársaságon. Mégis azt látjuk, hogy a győző mindezen kétségtelen felsőbbsége mellett sem bánik kénye-kedve szerint a legyőzöttekkel, hanem inkább a legpontosabban tartja magát hazai hagyományaikhoz, s a

helyett, hogy a nép történeti fejlődését durva kézzel szét-tépné, inkább szorgalmasan fölszedi annak elejtett szálait. Csupa hellen eszmék azok, melyeket a macedon király magáévá tesz.

Igy pl. ősrégi szokás volt az a helleneknél, hogy azon néptörzsökök és államok, melyek vezérszerepre törekedtek, összeköttetésbe léptek a nemzeti szenthelyekkel, ezeket oltalmukba fogadták, és bőkezű adományaikkal a saját érdekeiknek megnyerték. Igy tett pl. Polykrates és Pisistratus Delossal, a lacedaemoniak Olympiával. A legfontosabb volt e tekintetben Delphi. A Delphivel való összeköttetésen alapult azon befolyás, melyet a dór törzsök Görögország történetére nyert. Athén, Sparta, Thebe a különböző korokban mind igyekezett összeköttetésbe lépni Delphivel, épen úgy a pheraei Jason is (V. 424. l). Ugyane politikát folytatta Fülöp is, midőn helyet foglalt a hellenek »közös tűzhelyénél«, s így bizonyos tekintetben háziúrrá lett Hellasban, s a nemzeti érdekek jogszerű szószólójává.

Peloponnesusban visszatért Fülöp az országnak azon felosztására, mely a Heraklidák bevándorlása alkalmával létesült. A helleneknek Perzsia elleni új szövetsége az Isthmusnál alakult meg, emlékeztetőül a Themistokles korabeli korinthusi szövetségre, és az egész perzsa háború is, úgy fogva fel azt, mint nemzeti kötelességet, Cimon korabeli eszme volt. Sparta megalázásában azt hajtotta végre Fülöp, a mire Athén és Thebe törekedtek volt; abban meg spartai politikát követett, hogy, Lysander példájára, párthívek által gyöngítette meg az államok ellenállási erejét, és a legyőzötteket tíz tagú collegium kormányzása alá rendelte (336. l.), s épen igy tett, midőn az Antalcidas békéje szerint Boeotiát feloszlatta és a vidéki városok önkormányzatát hirdette.

Thessaliában az Aleuádák intézkedéseihez tért vissza. Fülöpnek minde rendelkezéseiben Görögország történetére való visszaemlékezéseket találunk.

És általában az az állás, melyet Fülöp a görögök irányában elfoglalt, szorosan csatlakozik ezek hazai hagyományaihoz. Mert mindazon formák között, melyekben valaha a görög nép ereje közös cselekvésre egyesült, egy sem volt soha hathatósabb, mint a hegemoniai forma. Egy kisebb vagy nagyobb államcsoportnak a maga külügyeiben egy túlnyomó erejénél fogva erre hivatott, hatalmasabb államtól való vezéreltetése egész a hős kortól fogva oly intézménynek bizonyúlt, mely legjobban megfelelt a görög nép természetének, s egyedűl volt képes arra, hogy a belső önállóság kimélésével, kifelé oly hatalmat képezzen, mely legjobban megfelelt a nemzet nagyra törekvésének és a biztos közlekedés kivánalmainak. Igaz, hogy sohasem sikerűlt e tekintetben valami maradandót hozni létre, de az mégis tagadhatatlan, hogy a hegemoniára való törekvés a leghatalmasabb ösztön volt az erők kifejtésére; ez képezi a görögök történetének igazi tartalmát, ez vezette egymás után a spartaiakat, athéniakat és thebeieket dicsőségök legmagasabb fokára.

Minthogy hát Fülöp a maga királyi kormányát csak tulajdon birodalma országaira terjesztette ki, s a hellenek közt csak azt akarta elérni, hogy vezérűl válaszszák a nemzeti háborúra: tehát e fődolgot illetőleg is a hagyománynyal tartott, s csak a hegemon állam üresen maradt helyét foglalta el, mint a melynek betöltésére a nemzetnek szüksége volt.

Igy öltöztette egész politikáját az idegen király oly formákba, melyeket a legyőzött néptől kölcsönzött. De ezek

csak puszta formák maradtak. Nagy ravaszúl arra használta őket, hogy a helleneket megnyugtassa, hogy erőiket minél előbb saját rendelkezése alá kerítse, s magát igazi hellennek mutassa. De hogy voltaképen mily kevéssé tisztelte azt, a mi a hellenek előtt legszentebb volt, eléggé kimutatta a thraciai és phocisi görög városok elpusztításával. És ha már a Sparta és Athén alatti államszövetkezetekben is sok volt a nem igaz, a mennyiben a viszonyokat oly nevekkel szépitgették, melyek a dolognak nem feleltek meg: itt még inkább megvolt a belső igaztalanság. Az egyesülések a király rendeletére jöttek létre, a szövetségesek voltaképen alattvalók voltak, és az a nemzeti háború, melyre a népet úgy szólították fel, mintha szörnyű türelmetlenül várná harczvágya kielégítését, akkoriban egyáltalában népszerűtlen gondolat volt. A perzsák elleni gyűlölet már régóta kiveszett; a nagy király a legszorosabb államjogi viszonyba lépett a görögökkel; legújabban támogatására kelt az attikai politikának (396. l.), és azok, a kiknek még a nemzeti érdekek egyáltalában szivökön feküdtek, s a kik a kor viszonyait világosan felfogták, mindenesetre inkább szövetségest láttak benne és népök szabadságának védőjét, mint ellenséget. Ép oly kevéssé gondolhatott az értelmes görög ember arra, hogy Fülöp ázsiai rokonaikat fel fogja szabadítani. Tehát az egész »nemzeti« eszme nem volt egyéb, mint a király hódításvágyának álarcza, s épen így állt a dolog az amphiktyoniai intézkedésekkel, melyek által a legrégibb államjog szent alapján akartak, állítólag, a görögök közt új egységet teremteni. Mert a dolog tényleg úgy állt, hogy az amphiktyoniai szövetséget, a görögök ősrégi egyesülésének, s az őket közösen összetartó köteléknek ez utolsó maradványát,

csak arra használták fel, hogy a nemzet önállását megsemmisítsék, és történetének véget vessenek.

Általános béke, szabad közlekedés szárazon és vízen, az összes görög községek biztosítása az alkotmány és földbirtok tekintetében, barátság és szövetség a nemzet ősi ellensége ellen szövetkezett összes államok között — ez volt azon külszín, mely alatt a Korinthusban létesült új szövetség a régibb állam-szerződések sorába lépett. De az előbbiektől lényegesen különbözött abban, hogy a hegemonia oly hatalom kezébe került, mely Görögországon kivül székelt és az összes szövetségeseket együttvéve annyira túlszárnyalta, hogy vele szemben valódi önállóságról szó sem lehetett. Mert habár egyelőre csak a külügyek forogtak fenn: mégis világos volt, hogy a király, mint a szövetség korlátlan hatalommal felruházott hadvezére, az államok belsejében semmi olyast nem fog tűrni, a mi az ő érdekeivel ellenkezik. Ha Fülöp a nép haderejéről föltétlenül rendelkezni akart, biztosítva kellett neki lennie az országról is, úrnak lennie a szárazföldi és tengeri útakon és a kikötőkön. Épen ezért macedon őrségekkel rakta meg a legfontosabb pontokat, Thebét, Chalcist, Korinthust, Ambraciát; ez elég volt arra, hogy az egész Görögországot bilincsekben tartsa.

Igaz ugyan, hogy ez a szövetség csak egy háborúra köttetett, de a királynak hatalmában állott a háborút tetszése szerint kinyujtani, és senki sem gondolt arra, hogy a király e tervezett hadjárat végével a helleneket fölmenti katonáskodási kötelezettségök alól. Egy örök időkre megkötött fegyveres szövetség volt az, és a görögök egyszermindenkorra lemondtak azon jogukról, hogy önmagoknak tetsző czélokra fegyvert foghatnak. A fővezérnek való ellen-

szegülés az esküvel erősített szövetségi szerződés megsértése volt, minden önálló mozgásra czélzó kisérlet lázadásnak tekintetett, mint Thessalia és Thebe sorsa bizonyította. A perzsa zsoldban való szolgálást is úgy tartották, mint hazaárulást, hogy az ellenséget megfoszszák azon görög segítségtől, mely hatalmának lényeges támasza volt. Igy szünt meg Fülöp fővezéri tiszte folytán a görögök állami és egyéni szabadságának leglényegesebb része.

Azután a király az ország békéjének is őre volt. Tehát mindaz, a mi ezt veszélyeztette, minden belzavargás és pártviszály, mely az egyességek állandó fenmaradását kétségessé tette volna, szántóföld-felosztás, adósság-törlesztés, rabszolgák felszabadítása s minden egyéb ilyes mozgalom a szövetségi tanács ellenőrzése alatt állott s a szövetség feje által büntettetett. Minden községnek, mely okot adott a békének bárminő megzavarására, ki kellett záratni a szövetségben való részvétből, és ezzel együtt megszünt önkormányzati joga is. A Fülöp által elpusztított városok romjaihoz nem volt szabad hozzájok sem nyúlni, hogy minden időben intőjelül szolgáljanak azoknak, a kik lázadás megkisértésén törnék a fejöket. Azon kiméletes rendeletek, melyeket a király különösen Athénra nézve kiadott, hogy ennek kikötőjébe macedon hadihajónak nem szabad bevitorlázni, oly megszorítások voltak, melyeket a hatalom birtokosa maga magára mondott ki, hogy csak addig tartsa meg, mig az engedékenység a saját malmára hajtja a vizet. Semmiesetre sem maradhattak el az államok életébe való erőszakos beavatkozások, és a meghagyott jogok ellen elkövetett sérelmek, mert azon finom határvonalat, mely a Thermopylaen túli abszolút királyság és a görög hegemonia közt volt, nem lehetett sokáig fentartani.

Ez új viszonyok azonban a valóságban csak lassanként léptek életbe. Úgy látszik, hogy Fülöp még a seregszedés tekintetében is nagy kímélettel járt el. A királynak érdekében állott, hogy uralkodása megkezdődését úgy tekintsék az emberek, mint szebb kor hajnalát, hogy jótékony megnyugvás, és a biztosság régóta hiányzott érzete szállja meg a kedélyeket, hogy a jólét emelkedjék, a városok állapota javúljon s a bizalom visszatérjen. A mit Görögország nyert, az a királynak szolgált javára; és hatalma megszilárdítására legtöbbet tett, ha az emberekben azon meggyőződés kezdett ébredezni, hogy a polgári élet a régi medrében zavartalanúl fog tovább folyni [188]).

Athénban a nemzeti párt maradt a kormányon. Hyperides védelmezte magát törvényjavaslatai miatt (445. l.) Aristogeiton ellenében; megengedte ugyan, hogy azok fölforgató természetűek, de mentségéül a körülményeket hozta fel. Azt mondta többek közt: »Nem én, hanem a chaero»neai ütközet javasolta azon törvényeket«; és a polgárság fölmentette a vád alól. Az athéniak kilencz hónappal az ütközet után nyilvános okiratban megdicsértek s polgári joggal ajándékoztak meg két akarnan férfiút, Phormiont és Karphinast, kik népök régi baráti érzelméről megemlékezve, Athént utolsó harczában is készségesen támogatták pártjokkal. Kevéssel azelőtt a tenedusiak iránt is nyilvánosan kifejezték tiszteletöket, mint a kik leghívebbek voltak a szigeteken levő szövetségeseik közt. A háborús idők szörnyű izgalmai s azon túlságos erőfeszítések után, melyeket a Demosthenes kormánya idejében tenni kellett, most végre-valahára megpihenhetett a polgárság, és hosszú félbeszakítás után alkalma nyílt, hogy a város ügyeivel foglalkozzék.

Athén e tekintetben igen szerencsés volt, hogy volt

egy embere, Lykurgus, a ki kiváló ügyességgel rendezte a város pénzügyeit és a megszaporodott jövedelmeket a legszebben használta fel. Lykurgus 1200 talentumra (2.829,000 forint) emelte az évi bevételeket; hozzálátott a kőfalak építtetéséhez, és a hadihajók számát 400-ra szaporította. Újra megkezdték a hajóműhelyek építését, az arsenál és hadiszertár további kiegészítését. Lykurgus bevégezte Dionysus szinháza építését, fölépíttette a Stadiumot az Ilissus mellett, az Odeumot és Gymnasiumot a Lyceumban; Athén nagy férfiainak, mint pl. Sophoklesnek, tiszteletére szobrokat állittatott. Perikles kora óta nem láttak hozzá ily összefüggőleg és ily nagyszerű módon Athén szépítéséhez. Mióta Athén nem folytathatott többé önálló politikát, ez volt az egyedűli út és mód, a melyen régi dicsőségét munkálhatta s a múltak emlékét ápolhatta. Továbbá a várban áldozati ajándékokat helyeztek el, melyek adására még a vereség előtt tettek volt fogadást egyes apróbb győzelmeik után; és emlékeket állítottak fel a vitéz harczosok tiszteletére, a kiket érdemes magoktartásáért ily közelismeréssel jutalmaztak. Sőt a thebeiek is, bármennyire meg voltak alázva, egy díszes emléket állítottak fel a chaeroneai csatasíkon, egy oroszlánt ábrázoló óriás márványszobrot, mely, ülő helyzetben, mintegy őrizte az elesett polgárok sírját, és hősi bátorságukat hirdette az utódok előtt [189]).

Igy élte túl a hellenekben a nemes és szép iránti érzék a szabadságot és vigasztalást nyujtott nekik azon javak elvesztéséért, a melyek nélkül előbbi időkben még az életet is elviselhetetlennek tartották volna. Azért, a mit elvesztettek, nem kaptak semmi kárpótlást; mert a görög községek nem vétettek föl egy nagyobb egészbe, hogy mint ennek tagjai, új életet kezdjenek, miután a községek elkülönzött

életében többé már nem volt erő, — s másrészt magok között sem olvadtak össze egy egészszé. Sőt a közép- és kisebb államok változatlanul megmaradtak zárkózott voltukban, egymás iránt ellenségeskedést és bizalmatlanságot táplálva, belől viszálkodással és pártharczokkal telve. Azon magas czélok, melyek felé törekvésben az államok és pártok időnkint egyesültek, most már nem voltak meg; az eszményi irányok háttérbe szorúltak, az érdekek egyre szükebb körűekké lettek; szóval, a görög köztársaságok nagyszerű vonásai elenyésztek, gyenge és káros oldalaik ellenben fenmaradtak és mind érezhetőbbekké váltak. A külföldi király gyámsága, a mely király, kénye-kedve szerint, itt kiméletes kegyelmet, amott kegyetlen szigorúságot gyakorolt a meghódított államokkal szemben, — csak élesztette bennök a féltékenység szellemét, mely kezességűl szolgált a királynak uralkodása biztosítására, és köszönet egyik részre nézve sem volt benne. Egyes görögök nagyravágyása bő táplálékra talált ugyan, de ezek ennek következtében elidegenedtek hazájoktól. Az a kalandos szellem, mely az arkadiai kantonokban régibb idő óta otthonos volt, Görögország egyéb részeiben pedig a peloponnesusi háború bevégződése óta fejlődött ki, — most mind jobban és szélesebb körben elharapódzott, elkorcsosította a népet és megfosztotta az országot legderekabb fiaitól. Fülöp elismeréssel viseltetett a hellenek tehetségei, míveltsége és szellemi erői iránt és fel is tudta azokat használni; meghajolt dicső multjok előtt s hizelgett hiúságuknak, de magokért a görögökért, egészben véve a népért, nem dobbant szíve soha egyet sem. A hazafiakat gyűlölte, mint engesztelhetetlen ellenségeit, s az árulókat, kik az országot kezére játszották, megvetette. Bárha mindazt, a mit elért volt, a görögöknek köszönhette;

bár nálok nélkül további tervei kivitelében el nem lehetett: mégis csak a saját dynastikus nagyravágyása eszközeivé sülyesztette le őket; nem engedte meg, hogy a nép önállóan részt vehessen a dicsőségben, s legkevesbbé sem gondolt arra, hogy a hellenek, birodalmához fűzve, olyan új életre ébredhessenek. Ezért Görögországnak a macedon uralom alá való jutása korántsem átmenetel egy új korszakba, mely félre löki, a mi már túlélte magát, s a fejlődésnek új csiráit kelti életre, hanem valóságos visszaesés és pusztulás. A vallásos hit rég elvesztette erejét, a bölcseleti gondolkozás csak egyeseket vezérelhetett az ember magasabb feladatainak fölfogására; s a művészet, bár némi vigasztaló fényt vetett is a régi dicsőség helyére, de a polgári társaságoknak erkölcsi támaszúl nem szolgálhatott. Az az ösztön, mely még működött a görög népben, hogy önzését legyőzze s a népet magasabb czélok elérésére serkentse, a községi összetartozás érzetéből, a városhoz és hazához való ragaszkodásból, a törvény és hagyomány tiszteletéből, az ősök iránti kegyeletből s a szabadság szeretetéből merítette táplálékát. Az a fenkölt érzület, mely az utóbbi időkben nyilvánúlt, az állami öntudatban gyökeredzett. Mihelyt a népet erről a térről leszorították, hazáját megsemmisitették és községi életét megnyomorították: pusztulásra kellett jutniok azon erényeknek is, melyek még a régi időből maradtak fenn. A macedon uralkodás tehát csak erkölcstelenitőleg hatott a görögökre. A tömeg csak jólétre és némi kisvárosias kényelemre igyekezett szert tenni. Minden nemesebb törekvés mind jobban-jobban háttérbe szorúlt.

A kitűnőbb férfiak már régóta függetlenitették magokat a helyi befolyásoktól s egy eszményi Görögország megvalósításán fáradoztak, mely fölül emelkedik a törzsökök és

államok különbségein. E törekvést legvilágosabban láthatjuk Thebe nagy államférfiában (V. 473. l.), és Isokrates a hellenek legnagyobb dicsőségének tartotta, hogy nevök nem annyira nemzetiséget jelöl, mint inkább bizonyos míveltséget, és nem annyira testi, mint lelki rokonságot. A szellemi mozgalmak Sokrates kora óta mind jobban különváltak a nyilvános élettől; minél szűkebb körre szorúltak és minél jobban elsekélyesedtek a polgári törekvések, annyival dúsabban kifejlődött a tudásvágy a helleneknél, a vizsgálódási szellem nagyobb erőre kapott, mint bármikor azelőtt, a kutatás mind szélesebb körre terjedt s mind mélyebben hatolt a dolgok lényegébe, sehol pihenőt nem tartva, az emberi és isteni dolgokat felölelve. Megbirkóztak a gondolkozás minden anyagával; fölfedezték mindnyájának sikeres vizsgálati módját s megillető methodusát; nagy szorgalommal értékesítették az előbbi munkálatok eredményeit s a legszerencsésebben egyesítették az azelőtt különvált irányokat. A sokratesi vizsgálódást és azt, a mit a sophisták a különféle tudományágakban megindítottak, valamint Eudoxus, Demokritus s a többiek munkálkodásának eredményeit, összeköttetésbe hozták egymással; az erkölcsi szemlélődést, természetvizsgálást és történettudományt egyesitették. Igy jött létre egy új, egyetemes tudomány, és a politikai fontosságától megfosztott Athén új hivatásra nyert felavatást, midőn Aristoteles a chaeroneai ütközet után három évvel ott egy iskolát alapított, mely megadta a betetőzést a hellen tudomány épületének.

Aristoteles világosabban belátta mint Plato a hellen köztársaságok életre képtelen voltát; szigorúan megbirálta gyengéiket és hiányaikat, jelesül a demokratia kinövéseit, melyek oly államban, mint Athén, a bölcsekre és gondol-

kodókra nézve lehetetlenné tették, hogy a nyilvános ügyekben tevékeny részt vegyenek. Azonban ő népe történetével szemben nem foglalt el közönyös vagy ellenséges állást, s nem mondott le róla azért, hogy a görög nem volt többé az a nép, mely a Földközi tenger országainak történetére határozó befolyást gyakorolt. A görögség előtte továbbra is választott népnek maradt, a jövő népének, mely csak most fogja azt elérni, hogy teljes mértékben érvényre emelje azon tehetségeit, melyek a föld összes népeinek elébe helyezik. Mert az éjszaki népek, szerinte vitézek ugyan, de nincs meg bennök a tudományszomj és a művészet iránti érzék, s ezért bár függetlenségök megőrzésére képesek, de államalkotásra nincs hivatásuk, s arra nem valók, hogy más nemzeteken uralkodjanak. Az ázsiaiaknak van tehetségök a tudományra és művészetre, de nincs meg bennök a vitézség; ezért nem termettek arra, hogy függetlenségöket fentartsák és szolgaságba sülyednek. Egyedül a hellen fajban van meg a vitézség, s egyszersmind a művészet és tudomány iránti érzék; azért e faj szabadságra van teremtve; a legjobb polgári intézményeket fejlesztette ki s arra van hivatva, hogy, egy államban egyesülve, minden népen uralkodjék [190]).

Ily világuralomban addig hihetett Aristoteles, mig Nagy Sándor személyisége reményt nyujtott neki arra, hogy Sándor igazi hellen király lesz és megvalósítja azon eszményi monarchiát, mely régóta oly sok görög lelke előtt lebegett. Tényleg azonban csak szellemi főhatalom volt az, melyet a görög nép más nemzeteken nyert, és ezt a valóban kivívott világuralmat sokkal inkább köszönheti Aristotelesnek, mint Aristoteles tanítványának.

Aristoteles a bölcseletet népe történetével is a legszorosabb viszonyba hozta, a mennyiben azon feladatot tűzte

eléje, hogy a történet belső tartalmát tudományosan feldolgozza. Okiratokat gyűjtöttek, az alkotmányokat átvizsgálták s egymással összehasonlították, szemügyre vették jó oldalaikat és hiányaikat, a köztök levő átmeneteket és elfajzásaikat. Mint a physiologus, tanulmányokat tesz az élettelen testen, úgy tett tanulmányokat a bölcselő azon államokon, melyeknek fejlődése már véget ért, hogy fölismerje az egészséges szervezet életföltételeit, ép úgy, mint pusztulásának okait. Az irodalmat és művészetet is történeti fejlődésében fogták fel, mint egészet; megirták az államférfiak életrajzait, a közel multról visszamentek a legrégibb hagyományokhoz.

Igy fejlődött ki a görögök közt egy terjedelmes tudomány, mely a saját mivelődésök menetét tette tárgyává, s habár aránylag csak kevesen vettek is részt e munkában, e munkálkodás mégis eléggé jellemző e korra, mely a függetlenség bukása után következett; és a hellenek fejlődésének szerves volta ezen a fokon is világosan szembe tűnik, midőn látjuk, hogy a nép szelleme, alkotó erejének kimerülte, — s a politikai téren való gyakorlati feladatainak megoldása után azonnal teljes erélylyel ahhoz lát, hogy múltját tudományos vizsgálódás folytán egybefüggésében fogja fel s egyszersmind behordja tárházába azon gyümölcsöket, melyek az emberi dolgok ismeretét illetőleg, a csak most bezáródott fejlődési korszakban megértek. Igy folytatta tovább a népnek az államéletben és azzal együtt megerősödött szelleme a maga működését az államélet körén kivül és menten minden helyi korlátoktól, s igy bizonyította meg erejének törhetetlen voltát.

Azonban az államok sem vesztek még el teljesen, s a nép ereje sem merült ki végképen, hisz némely vidékeken,

mint pl. az Achelous mentében és Arkádiában, még igazán ki sem fejlődött. Még a legjobban kimerült államok is tovább éltek a magok módja szerint. Sparta sokat adott ezután is, mint azelőtt, elsőségi jogaira. Athénban tovább is megmaradtak a régi pártok. Új meg új kisérleteket merészeltek tenni szabad mozgásuk visszanyerésére; sőt új államalkotásokra is tettek kisérleteket, hogy a nemzet összeolvasztott erejét czélszerű módon egyesítsék. De mindezen életnyilvánulások csak ideig tartó félbeszakításai voltak az idegenek uralkodásának. Athénnak Demosthenes alatti újra ébredése legutolsó ténye volt a szabad Görögországnak, melynek összefüggő története Demades békéjével bevégződött.

Jegyzetek

a hetedik könyvhöz.

[1]) (9. l.). A thrák nép: Her. VII. 110. A thrák birodalom: Teres; a Sitalkes és Athén közti szövetség: Thuk. II. 29. (hol ellene nyilatkozik annak, mintha a parnassusi és odrysa thrákokat összeköttetésbe lehetne hozni egymással, valamint az ellen, hogy Teresnek bármi köze lenne Tereushoz, mely egybevetés a Thuk. korában kedvelt magyarázat volt). Arist. Acharn. 141. és köv. — Sitalkes Macedonia elleni hadjárata: Thuk. II. 98. és köv. Seuthes, Sitalkes utódja: IV. 101. Az odrysák birodalmának kiterjedése és hatalma: II. 96., 97.

[2]) (15. l.). A macedoniai katlanalakú völgyek rendszerét Griesbach tüntette föl »Reise in Rumelien« cz. munkájában. *Μακέτα*, felföld; *Μακεδόνες*, felföldiek (vagy: magas termetűek ? l. Curtius Gr. Etym. 1[4], 161. l.). — *Βοττιαῖοι* Kretával összeköttetésbe hozva Aristot. után: Plut. Thes. 16. és. Strab. 329. Régi Apolló-tisztelet *Ἴχναι*-ban sat.: Rh. Mus. 17., 742. — A múzsák tisztelete Pieriában: Hes. Theog. 53. és köv.; Müller Orchomenos 374. Bergk Gr. Literaturgesch. 1., 319. és köv. — Methone: Plut. Qu. Gr. 11. — Dórok: *τὸ Ἑλληνικὸν γενὸς — ἐκ τῆς Ἱστιαιητίδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ Μακεδνὸν καλεόμενον*: Her. I. 56. — *Δωρικόν τε καὶ Μακεδνὸν ἔθνος*: Her. VIII. 43. — *Μακεδονία ἀπὸ Μακεδόνος τοῦ Διὸς καὶ Θυίας τῆς Δευκαλίωνος*: Steph. Byz.-nál *Μακ.* alatt. — Makednos, a Lykaon fia: Apollod. III. 8., 1. Ael. N. A. X. 48. — Maced. dialektus: Bergk. Lit. 1., 60. — Királyság: *οὐ βίᾳ ἀλλὰ νόμῳ* Kallisth. Arriannál IV. 11. — *Ἑταῖροι*: Aelian. V. H. XIII. 4. Theop. Ath-nál. 167. — *Ἰλλύριοι κατάστικτοι*: Strab. 315.; *κακόβιοι*: Theop. Ath.-nál 443.

Először Herod.-nál IX. 43. v. ö. V. 61. — *Ὄλεθρος Μακεδών, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαῖον οὐδὲν ἦν πρότερον πρίασθαι*: Dem IX. 31.

[3]) (18. l.). *Ἰλλύριος τοῦ Κάδμου*: Steph. B-nál *Ἰλλυρία* alatt. Apollod. III. 5., 4. — *Ἰόνιος πόρος*: Pind. Nem. 4., 54. — Lynkesták a Bakchiadák alatt: Str. 326. — Temenidák Illyriában: *ἐξ Ἄργεος ἔφυγον ἐς Ἰλλυριοὺς τῶν Τημενοῦ ἀπογόνων τρεῖς ἀδελφεοί, Γαυάνης τε καὶ Ἀέροπος καὶ Περδίκκης, ἐκ δὲ Ἰλλυριῶν ὑπερβαλόντες ἐς τὴν ἄνω Μακεδονίην ἀπίκοντο ἐς Λεβαίην πόλιν*: Her. VIII. 137. — A királymonda két alakja, a Karanos-monda Theopompusnál, fr. 30., a Perdikkas-monda Herodotusnál u. o.; Weisenborn Hellen 52., 4. Gutschmid Maced. Anagraphe in Symb. Philol. Bonn. 118. A királyi család ősatyja testvére Pheidonnak, a hetedik Temenidának (annak, a ki Tegeába menekült?). A macedoniai Temenidákat Argos történetével próbálja összeköttetésbe hozni Hermann K. F. a Verh. der Altenb. Philologenversamml.-ban, a 43. l. Az Argeadáknak (Str. 329. Steph. Byz. *Ἄργος*) Argoshoz való viszonyát elvetette Müller O. és Abel O. Gesch. Mak. vor Phil. 99., hasonló nézeten van Gutschmid is valamint Born, Maked. Gesch. 8. l. Nem a peloponnesusi Argosban, hanem az orestisiben kell a macedon fejedelmek igazi hazáját keresni. Unger, Philol. 28., 401. és köv., a Temenidáknak argosi eredetét koholtnak tartja, minthogy különféle genealogiák voltak forgalomban, és az Appianusuál, Syr. 53. említett *Ἀργεάδαι*-t is az orestisi Argosra vonatkoztatja, melyet, szerinte, tévesen magyaráztak a peloponnesusira. Azonban, mig Karanost és két testvérjét, Aëropost és Gauanest, a felsőmacedoniai legnevezetesebb dynastiák három törzsökatyjának vallja, Aëropost Bakchiadának tartja, a ki a lynkestáknál király lesz, Gauanest pedig tyrrheniainak, a kit Aianesszal, az elimiaiak legrégibb fejedelmével helyez egymás mellé. (Steph. B. *Αἰανή*).

[4]) (19. l.). Aigai, Arrian VII. 9.

[5]) (23. l.). Amyntas I.: *Ἱππίῃ ἐδίδου Ἀνθεμοῦντα*, Her. V. 94. — Alexander I.: Herod. V. 19. és köv. VIII. 136., 140. és köv. Alex. és Athén: *οὐ γάρ σε βουλόμεθα οὐδὲν ἄχαρι πρὸς Ἀθηναίων παθεῖν ἔοντα πρόξεινόν τε καὶ φίλον*, Her. VIII. 143. *Φιλέλλην*: Schol. Thuk. I. 57. Harpokr. *Ἀλέξ.* Dio Chrys. II. 25. Alex.-nak Olympiában való törvényes elismertetése: *ἐπειδὴ ἀπέδεξε ὡς εἴη Ἀργεῖος, ἐκρίθη τε εἶναι Ἕλλην καὶ ἀγωνισάμενος στάδιον συνεξέπιπτε τῷ*

πρώτῳ, Her. V. 22. Öszhangzik ezzel Thuk. II. 99. *Ἀλέξανδρος καὶ οἱ πρόγονοι αὐτοῦ, Τημενίδαι τὸ ἀρχαῖον ὄντες ἐξ Ἄργους.* Gutschmid szerint, természetesen, csak akkor állapították meg a családfát. Ezüstbányák: Her. V. 17. Alex. királyi pénzei: Leake N. H. Kings of Eur. 1., a bisalták pénzei: Eur. 157. Brandis Münzw. Vorder-Asiens 118. — Mycenaeiek: Paus. VII. 25., 6. Pindarusnak Alexanderre irott dicsőitő költeménye: Fr. 85., 86. Böckh. — Pydna: Thuk. I. 137. — Az Athénnal való ellenségeskedés a thasusi háboruban: Schäfer, Jahrb. f. Ph. 1865., 627.

[6]) (26. l.). Alketas: *ἀποδώσων τὴν ἀρχὴν, ἣν Περδίκκας αὐτὸν ἀφείλετο,* Plat. Gorg. 471. — Macedonia felosztása Fülöp és Perdikkas közt: Thuk. II. 95., 100. Perdikkasnak Athénnal való szövetsége: Thuk. I., 57.; adózásra kötelezte magát: Heges. de Halonn. 12.: *ἐφ' ἡμῖν ἦν ἡ Μακεδονία καὶ φόρους ἡμῖν ἔφερον.* Dem. Olynth. III. 24.: *ὑπήκουε ὁ ταύτην τὴν χώραν ἔχων αὐτοῖς βασιλεύς,* és az ide vonatk. scholion. — Perdikkas és a chalcisiak: Thuk. 158.: *Π. πείθει Χαλκιδέας τὰς ἐπὶ θαλάσσῃ πόλεις ἐκλιπόντας καὶ καταβαλόντας ἀνοικίσασθαι ἐς Ὄλυνθον, μίαν τε πόλιν ταύτην ἰσχυρὰν ποιήσασθαι. τοῖς δὲ ἐκλιποῦσι τούτοις τῆς ἑαυτοῦ γῆς τῆς Μυγδονίας περὶ τὴν Βόλβην λίμνην ἔδωκε νέμεσθαι, ἕως ἂν ὁ πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος ᾖ.* — Perd. egyezkedni kénytelen: Thuk. I. 61. Kirchhoff Chronol. der Volksbeschlüsse für Methone, Abh. d. Berl. Ak. 1861., 555. — Általában v. ö. ezzel: Vischer V. Perdikkas II. K. v. Mak., mely megjelent a Schweiz. Mus. für histor. Wissenschaft cz. folyóirat 1837. évi folyamában, és arra nézve, hogy a király 41 évig uralkodott, l. Gutschmid, 106. és köv. l.

[7]) (32. l.) Perd. segíti a korinthusiakat: Thuk. II. 80. Sitalkes: Thuk. II. 95. és köv., az athéniak cserben hagyják: 101. — Perd. befolyása Thessaliában: Thuk. IV. 78. Követségek a spartaiakhoz: *οἵ τε ἐπὶ Θράκης ἀφεστῶτες Ἀθηναίων καὶ Περδίκκας ἐξήγαγον τὸν στρατόν, οἱ μὲν Χαλκιδῆς νομίζοντες ἐπὶ σφᾶς πρῶτον ὁρμήσειν τοὺς Ἀθηναίους (καὶ ἅμα αἱ πλησιόχωροι πόλεις αὐτῶν αἱ οὐκ ἀφεστηκυῖαι ξυνεπῆγον κρύφα), Περδίκκας δὲ πολέμιος μὲν οὐκ ὢν ἐκ τοῦ φανεροῦ, φοβούμενος δὲ καὶ αὐτὸς τὰ παλαιὰ διάφορα τῶν Ἀθηναίων καὶ μάλιστα βουλόμενος Ἀρριβαῖον τὸν Λυγκηστῶν βασιλέα παραστήσασθαι:* IV. 79. — Athén elzárja a maced. kikötőket, *ἐπικαλοῦντες τήν τε πρὸς Ἀργείους καὶ Λακεδαιμονίους γενομένην ξυνωμο-*

σίαν: V. 83. — A histiaiabeliek: Theop. fr. 164. Strabo. 445. — Melanippides és Hippokrates: Suidas *Μελ., Ἵππ.* — Archelaus trónralépte: Plat. Gorg. 471. — *Ἀρχέλαος ὁ Περδίκκου υἱὸς βασιλεὺς γενόμενος τὰ νῦν ὄντα ἐν τῇ χώρᾳ (τείχη) ᾠκοδόμησε καὶ ὁδοὺς εὐθείας ἔτεμε καὶ τἆλλα διεκόσμησε τά τε κατὰ τὸν πόλεμον ἵπποις καὶ ὅπλοις καὶ τῇ ἄλλῃ παρασκευῇ κρείσσονι ἢ ξύμπαντες οἱ ἄλλοι βασιλῆς ὀκτὼ οἱ πρὸ αὐτοῦ γενόμενοι:* Thuk. II. 100. — Pellának fővárossá tétele: Xen. Hell. V. 2., 13. a város maga régibb. — Dion: Str. 330. igy neveztetve az ol. Zeus templomáról, továbbá Diod. XVII. 16. Steph. Byz. *Δῖον.* — Sophokles: Vit. Soph. Sokrates *ὑπερεφρόνησε δὲ καὶ Ἀρχελάου τοῦ Μακεδόνος καὶ Σκόπα καὶ Εὐρυπύλου μήτε χρήματα προσιέμενος αὐτῶν, μήτε παρ' αὐτοὺς ἀπελθών,* Diog. Laert. — A művészek és irók Archelaus udvarában: Abel 200. és köv. l. — Euripides: Bacch. 409.: *ποῦ δ' ἃ καλλιστευομένα Πιερία μούσειος ἕδρα, σεμνὰ κλιτὺς Ὀλύμπου; ἐκεῖσ' ἄγε με, Βρόμιε, προβακχήιε δαίμον. ἐκεῖ Χάριτες, ἐκεῖ δὲ Πόθος· ἐκεῖ δὲ Βάκχαις θέμις ὀργιάζειν;* v. ö. 560. és köv. L. még az V. köt. 82. laphoz való 44. jegyzetet. Euripides halála: Diogenian. VII. 25. és Suid. — Zeuxis: Ael. V. H. XIV. 17.

[8]) (33. l.). Archelaus meggyilkoltatása: Diod. XIV. 37. Plat. Alcib. II. 141. D. Arist. Polit. 219. A tíz évi időre esik: Orestes 399—6., Archelaus fia; letette gyámja, a lynkesta Aëropos (= II. Arch.) 396—2.: Diod. XIV. 37.; II. Amyntas 392—90.: Diod. XIV. 89., Gutschmid szerint (105. l.) Archelaus természetes fia; Pausanias 390—89., az Aëropos fia. Utána következik III. Amyntas, Gutschmid 107. l.; e sorrendet mutatja Synkellos és Eusebius. Nikomachus: Suid. e szó alatt.

[9]) (38. l.) III. Amyntas *Ἰλλυριῶν ἐμβαλόντων εἰς Μακεδονίαν ἀπέβαλε τὴν βασιλείαν, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον ὑπὸ Θετταλῶν καταχθεὶς ἀνεκτήσατο τὴν ἀρχήν:* Diod. XIV. 92. — Am. és Athén: Aesch. de f. l. 26, 28. II. Alexander Thessaliában: Diod. XV. 61., 67. — Pelopidas közbenjárása a maced. trónvillongásban: Plut. Pelop.: 26. Alexander meggyilkoltatása: Diod. XV. 71. Marsyas Athenaiosnál XIV. 629. Schol. Aesch. de f. leg. 29. — Iphikrates: Aesch. de f. l. 27. köv. Ptolemaeus mint gyám: *ὃς ἦν ἐπίτροπος καθεστηκὼς τῶν πραγμάτων.* Thebével való egyezkedés: Pelop. 27. Fülöp mint kezes: Plut. Pelop. 26. Diodor. XV. 67. Abel, Makedonien 230. — Ptolemaeus meggyilk.: Diod. 77. — Perd. és Timotheus: Dem. II. 14. Philol. 19.

248., 578. — Fülöpnek Thebében töltött három éve : Justin. VII. 5, Diod. XVI. 2. Pammenes befolyása által Fülöp *ζηλωτὴς Ἐπαμεινώνδου* lett : Pelop. 26. Karystios Pergam. Speusipposnak Athenaiosnál fenmaradt leveléből, 506. Fr. H. Gr. 4., 357., mely szerint Fülöpnek, mint a ki Plato által nyerte volna uralkodását, hálátlanságot vetnek szemére. — Az oreusi Euphraiosról : Bernays Arist. Dial. 21., 143. — Perd. halála, maced. trónvillongások : Diod. XVI. 2.

10) (46. l.). Argaios : Diod. XVI. 3. — Fülöp és a paeonok : Diod. XVI. 4. ; az illyrek legyőzetése : Diod. 4. Fülöp békét köt : *πάντας τοὺς μέχρι τῆς Λυχνίτιδος καλουμένης λίμνης κατοικοῦντας ὑπηκόους πεποιημένος :* Diod. 8. — A hadseregről : *Ἑταῖροι :* Diod. XVII. 37. Athen. V. 134. E. *Ἄγημα :* Arrian. I. 14., 1. II. 8., 3. — Amphipolis és Athén : Weissenborn Hellen. 136. és köv. Charidemus árulása : Dem. XXIII. 149. — Kilencz hadjárat Amph. ellen : Schol. Aesch. II. 34. — J. de Witte Médailles d' Amphipolis : Revue Num. 1864. — Maced. hadcsapatok Amphipolisban, melyeket Perdikkas kért, mint Grote hihetően gyanítja : 10., 510. (5., 604.) és 11., 300. (6., 172.)

11) (48. l.). Hierax és Stratokles : Theop. fr. Harpokrationnál *Ἱέραξ* alatt. Dem. I. 8. : *εἰ γὰρ, ὅθ' ἥκομεν Εὐβοεῦσι βεβοηθηκότες καὶ παρῆσαν Ἀμφιπολιτῶν Ἰ. καὶ Στρ. ἐπὶ τουτὶ τὸ βῆμα, — τὴν αὐτὴν παρειχόμεθ' ἡμεῖς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν προθυμίαν ἥνπερ ὑπὲρ τῆς Εὐβοέων σωτηρίας, εἶχετ' ἂν Ἀμφίπολιν καὶ πάντων τῶν μετὰ ταῦτ' ἂν ἦτε ἀπηλλαγμένοι πραγμάτων.* A Philo és Str. ellen kiadott számüzetési parancs a város bevétele után : CIG. II. 2008. Sauppe Inscr. Mac. 20. Philistor 2., 492.

12) (53. l.). Amphipolis elfoglaltatása : Diodor XVI. 8. — Az athéniak rövidlátó politikája : *ὅτε Ὀλυνθίους ἀπήλαυνόν τινες ἐνθένδε βουλομένους ὑμῖν διαλεχθῆναι, τῷ τὴν Ἀμφίπολιν φάσκειν παραδώσειν καὶ τὸ θρυλούμενόν ποτε ἀπόρρητον ἐκεῖνο κατασκευάσαι* (Pydna es Amph.), *τούτῳ προσαγαγόμενον, τὴν δ' Ὀλυνθίων φιλίαν μετὰ ταῦτα τῷ Ποτίδαιαν οὖσαν ἑμετέραν ἐξελεῖν καὶ τοὺς μὲν πρότερον συμμάχους ὑμᾶς ἀδικῆσαι, παραδοῦναι δ' ἐκείνοις :* Dem. Ol. II. 7. — Pydna és Potidaea bevétele : Diod. XVI. 8. A segítő sereg későn érkezik : I. Phil. 35. — Pangaion-, Philippi- és Neapolisról : Heuzey miss. arch. de Macédoine. V. ö. Gött. Gel. Anzeigen 1864., 1228. l. — A leteiek pénzei (de feltűnőleg kevés arany) sat. Brandis 208. —

Λάτος (*Λάτον*) *ἀγαθῶν* Zenob. IV. 34. — *Κρηνίδες* Diod. XVI. 3. — *Φίλιπποι*: 8. Harp. és Steph. *Λάτος*. V. ö. Böckh Staatsh. 1., 322. Schäfer Dem. 1., 120.; 2., 25. A klimatikus viszonyok javúlása: Theophr. de c. plant. V. 14.

[13]) (54. l.). Methone: Diod. XVI. 31. I. Ol. 13. I. Phil. 4. — Vert pénzek: az aigai-i legrégibb ezüstpénz, melyen bakkecske kép van, az aeginai pénzlábhoz alkalmazkodik; a király nevével jelzett első darabok bisaltiaiak, körülbelül 480 óta. Brandis Münzw. 207., 209., 211. l. Fülöp pénzei: Brandis, 250. l.

[14]) (59. l.). Olympias, Neoptolemus leánya: Justin: VII. 3. — A győzelem Olympiában: Plut. Consolatio in Apollonium 6., p. 105 *a*. Alexander 3.: *Φιλίππῳ ἄρτι Ποτίδαιαν ἑρηκότι τρεῖς ἦκον ἀγγελίαι κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον· ἡ μὲν Ἰλλυρίους ἡττᾶσθαι μάχῃ μεγάλῃ διὰ Παρμενίωνος, ἡ δὲ Ὀλυμπίασιν ἵππῳ κέλητι νενικηκέναι, τρίτη δὲ περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου γενέσεως.* — Fülöp és Jason: Isokr. Phil. 119. és köv.

[15]) (62. l.). Fülöp interventiója Thessaliában: Diod. XVI. 14. — A phocisi háborúról (mely tíz évig tartott: Duris fr. 2. Athenaiosnál, 560.: *δεκαέτης δὲ καὶ οὗτος γενόμενος τῷ δεκάτῳ ἔτει Φιλ. συμμαχήσαντος πέρας ἔσχε· τότε γάρ εἶλον οἱ Θηβαῖοι τὴν Φωκίδα*) való értesülésünk egészen Diodoruson alapszik; azonkivül adatokat szolgáltatnak még Paus. és Justin., alkalmilag Dem. és Aesch. — Theopompuson kivül (VIII. k. a 80. fr. sz.) irtak még a phocisi háborúról: Demophilus, Ephorus fia, a ki ezt, mint XXX. könyvet csatolta atyja munkájához, és Diyllus, a ki önállóan folytatta Ephorust. Diod. kétszer elbeszéli a háború kezdetét 23—27. és 28—30. két különböző tudósítás alapján, l. Volquardsen 110. és köv. l., ki a második elbeszélést Timaeusból merítettnek tartja. — Rabszolgák nem voltak Phocisban: Athen. 264 e. — A vagyont öröklő leányérti versengés: Arist. Pol. 200., 28.: *ἐν Φωκεῦσιν ἐξ ἐπικλήρου στάσεως γενομένης περὶ Μνασέαν τὸν Μνάσωνος πατέρα καὶ Λυθυκράτη υἱὸν Ὀνομάρχου, ἡ στάσις αὕτη ἀρχὴ τοῦ ἱεροῦ πολέμου κατέστη τοῖς Φωκεῦσιν.* Ar. a legközelebbről ismerte a viszonyokat, mint Mnason barátja: Timaeus, fr. 67. Athenaeusnál u. o. — Phocisiak és thessaliaiak: Argum. Dem. XIX. p. 334. *Θετταλοὺς παρωσάμενοι τὴν Ἀμφικτυονίαν ἅτε ἐν μέσῃ Φωκίδι τῶν ἐν Δελφοῖς ἱερῶν ἱδρυμένων.* cf. Schol. (Dem.) VII. 42. Régi gyűlölet: Aesch. II. 140., Demophilus F. H. Gr. II. 86 a. —

Theano elrablása adott okot a Thebe elleni háborúra : Duris Athenaeusnál 560 *b*. — Az amphiktyonok itélete : Diod. XVI. 23. : *οἱ Φωκεῖς ἐπεργασάμενοι πολλὴν τῆς ἱερᾶς χώρας τῆς ὀνομαζομένης Κιρραίας δίκας ὑπέσχον ἐν Ἀμφικτύοσι, καὶ πολλοῖς ταλάντοις κατεκρίθησαν. οὐκ ἐκτινόντων δ' αὐτῶν τὰ ὀφλήματα, οἱ μὲν ἱερομνήμονες ἐν Ἀμφικτύοσι κατηγόρουν τῶν Φ., καὶ τὸ συνέδριον ἠξίουν, ἐὰν μὴ τὰ χρήματα τῷ θεῷ ἀποδῶσιν οἱ Φωκεῖς, καθιερῶσαι τὴν χώραν τῶν ἀποστερούντων τὸν θεόν.* v. ö. 29-el. — Onomarchus *πολλαῖς καὶ μεγάλαις δίκαις ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἦν καταδεδικασμένος ὁμοίως τοῖς ἄλλοις* (olvasd : *οὐχ ὁμοίως*) : Diod. XVI. 32. Onomarchus és Philomelus Diod. XVI. 56. és 61-ben tévesen mondatnak testvéreknek. — Phocisnak Delphire való igényei az Ilias B. 519., 520. sora szerint : Diod. 23.

[16]) (66. l.). Philomelus *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ* : Diod XVI. 24. Onomarchus *συνάρχων αὐτῷ* : 31. — Phil. Spartában : Diod. 24. — Delphit a phocisiak megszállják : Diod. 24. *Ἡρακλείδου πρυτανεύοντος ἐν Δελφοῖς* : Paus. X. 2., 3. — Thrakidák : Welcker Gr. G. I. 431. — Az amphiktyonok okiratai : *Φιλ. τὰς τῶν Ἀμφικτυόνων ἀποφάσεις ἔκ τε τῶν στηλῶν ἐξέκοψε καὶ τὰ περὶ ιῶν καταδικῶν γράμματα κατέλυσεν.* — Diod. 24. — Pythia : 27. — Váracs Delphi mellett, Diod. 25. Ulrichs Reisen, 1., 117. — Philomelus nyilatkozványa : *ὡς οὔτε συλᾶν τὸ μαντεῖον διέγνωκεν οὔτε ἄλλην οὐδεμίαν παράνομον πρᾶξιν συντελεῖν βεβούλευται, τῆς δὲ προγονικῆς προστασίας ἀμφισβητῶν καὶ τὰς τῶν Ἀμφικτυόνων ἀδίκους ἀποφάσεις ἀκυρῶσαι βουλόμενος βοηθεῖ τοῖς πατρίοις νόμοις τῶν Φωκέων*, Diod, 24. v. ö. 27-el. — Az amphiktyonok gyűlése 355. őszén : Diod. 28. — Achajaiak : 30. és köv. — Az elesettek kimélése : 25. v. ö. 31-el. — A phocisiak kirabolják a delphii templomot : Diod. 56., 57. *τῶν δὲ στρατηγῶν ὁ μὲν πρῶτος ἄρξας Φιλόμηλος ἀπέσχετο τῶν ἀναθημάτων, ὁ δὲ δεύτερος — Ὀνόμαρχος πλεῖστα τῶν τοῦ θεοῦ χρημάτων κατεδαπάνησε* etc. Hasonlóképen Ephorus XXX. fr. 155. Strabo IX. 421. Philomelus hihetőleg, ha csakugyan hozzányúlt a templom vagyonához, (Diod. 30. Polyaen. V. 45.) csak kölcsönöket vett föl. — Kincstartói hivatal : Diod. 56. — Archidamust és Deinichát megvesztegetéssel vádolja Theopomp. fr. 258 *b*. Paus. III. : 10., 3. — Philomelus megveretése : Diod. 31. ; *κατὰ Νεῶνα πόλιν* : Paus. X. 2., 4.

17) (69. l.). Pammenes : Diod. 34. — Onomarchus *διαδεξάμενος τὴν ἡγεμονίαν :* Diod. 31. Rézpénzek ily fölirattal : *ΟΝΥΜΑΡΧΟΥ* Leakenél N. H. Eur. 93. s ilyennel : *ΦΑΛΑΙΚΟΥ* Warrennél federal coinage 12. l. — Szövetség Lykophronnal : Diod. 35. — Onomarchus sikerrel harczol a lokrisiak és boeoitiaiak ellen : 33. ; Fülöp ellen Thessaliában : 35. — Onomarchus megveretése és halála : Diod. 35. Paus. X. 2., 5. Justin VIII. 2. — Fülöp Methone megszállása után *Θετταλίας ἐπέβη· μετὰ ταῦτα Φεράς, Παγασάς, Μαγνησίαν, πάνθ' ὃν ἐβούλετ' εὐτρεπίσας τρόπον, ᾤχετ' ἐς Θρᾴκην :* Dem, I. Ol. 12. 22. ; *νικήσας τὸν Ὀ. ἐπιφανεῖ παρατάξει τήν τ' ἐν Φεραῖς τυραννίδα καθεῖλε, καὶ τῇ πόλει τὴν ὑλευθερίαν ἀποδοὺς καὶ τἆλλα τὰ κατὰ τὴν Θετταλίαν καταστήσας προῆγεν ἐπὶ τὰς Πύλας, πολεμήσων τοῖς Φωκεῦσι :* Diod. 38.

18) (70. l.). Athéniak Nausikles vezérlete alatt Thermopylaenél : Diod. 37., 38. — Phayllus a phocisiak vezére : 37., *καταλιπὼν τῶν Φωκέων στρατηγὸν Φάλαικον τὸν Ὀνομάρχου υἱὸν — ἀντίπαιδα τὴν ἡλικίαν ὄντα παρακατέστησε δ' αὐτῷ ἐπίτροπον ἅμα καὶ στρατηγὸν Μνασέαν :* 38. ; Phal. talán Phayllus fogadott fia, mint Wessel. gyanítja (Diod. 38.) Paus. X. 2., 6-ból.

19) (72. l.). A kikötői és vásári díjak, mint Fülöp regáléja : Dem. I. 22. : *τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀγορὰς καρποῦσθαι.* — Fülöp Thraciában : Isokr. Phil. 21. Dem. I. 13. — Egyezkedés Kardiával : Dem. XXIII. 118., Byzantiummal és Perinthusszal : Sch. Aesch. II. 81. — Epirus : Dem. I. 13.

20) (74. l.). Az olynthusiak alkudoznak Athénnal : *πέμψαντες πρέσβεις πρὸς Ἀθηναίους κατελύσαντο τὸν πρὸς αὐτοὺς πόλεμον, ποιοῦντες τοῦτο παρὰ τὰς συνθήκας τὰς πρὸς Φίλιππον· συνετέθειντο γὰρ καὶ κοινῇ πολεμεῖν πρὸς Ἀθηναίους, κἂν ἄλλο τι δόξῃ, κοινῇ σπείσασθαι.* Liban. az I. Olynth. beszédhez. A béke megkötése : 352. nyarán Schäfer szerint, Dem. 2., 114. Tehát a szerződéseknek némi megsértése csakugyan megtörtént, a mennyiben Olynthus lemondott volt arról, hogy önálló külpolitikát folytat ; ezzel azonban nem ellenkezik az, hogy a 281. l. szerint az olynthusiakra nem lehetett rábizonyítani, hogy a szerződést lényegileg felbontották volna.

21) (80. l.). *Οἱ ἐπὶ Φυλῇ* Lys. XII. 52. ; *οἱ συγκατελθόντες ἀπὸ Φ.* XIII. 77. — Kallistratus rokonsága a demagogokkal : Böckh Staatsh. I. 320. Schäfer Dem. 1., 12. — A Cephalus indítványára

hozott népgyűlési határozat: Dinarch. I. 39. Xen. Hell. V. 4., 34.: *οἱ βοιωτιάζοντες ἐδίδασκον τὸν δῆμον κ. τ. λ.*

[22]) (83. l.) Az adóreformokat illetőleg l. V. köt. 508. l., 15-ik jegyzet. — Az új tengeri szövetség szervezetét u. ott. A Phaselisszal való kereskedelmi szerződés: Hermes 7., 164.

[23]) (86. l.). Az új tengeri szövetség okiratairól l. V. köt., 508. l. 15. jegyz. — A marathoni Aristoteles (*ὁ πολιτευσάμενος Ἀθήνησιν, οὗ καὶ δικανικοὶ φέρονται λόγοι χαριέντες*, Diog. L. V. 35.); szövetségi okiratok 1., 7.; 76. E törvényre hivatkozik valószínűleg Isokr: IV. 114., a hol azon visszaélések megszüntetését érinti, melyeket előbb a szövetségesek ellenében elkövettek. Chabrias találmánya: Polyaen. IV. 11., 13. Böckh Seewesen 161. — Timotheus és Isokrates: Rehdantz 180.

[24]) (89. l.). Díszkoszorúk: *Λυβοῖς ἐλευθερωθέντες ἐστεφάνωσαν τὸν δῆμον.* Dem. XXII. 72. — Timotheus pöre: Hell. VI. 2., 13. [Dem.] XLIX. 10.: *Ἀντίμαχον ταμίαν ὄντα καὶ πιστότατα διακείμενον τούτῳ κρίναντες ἐν τῷ δήμῳ ἀπεκτείνατε καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐδημεύσατε, αὐτὸν δὲ τοῦτον ἐξαιτουμένων μὲν τῶν ἐπιτηδείων καὶ οἰκείων αὐτοῦ ἁπάντων, ἔτι δὲ καὶ Ἀλκέτου καὶ Ἰάσονος, συμμάχων ὄντων ὑμῖν, μόλις μὲν ἐπείσθητε ἀφεῖναι, στρατηγοῦντα δ' αὐτὸν ἐπαύσατε, ἐν τοιαύταις δ' ὢν διαβολαῖς καὶ ἀπορίᾳ χρημάτων πολλῇ.* Schäfer 3[2], 138.

[25]) (93. l.). A leuktrai hirnök: Hell. VI. 4., 19. — A peloponnesusiak congressusa Athénban: Hell. VI. 5., 1. és köv. — Spartai követség Athénba: 35., *νῦν ἐλπὶς τὸ πάλαι λεγόμενον δεκατευθῆναι Θηβαίους.* Kliteles: 37. A phliusi Prokles: 38. és köv. — Leptines (*οὐκ ἐᾶν περιδεῖν τὴν Ἑλλάδα ἑτερόφθαλμον γενομένην*). Arist. Rhet. 127., 25. — Xenophon nem hagyja helybe Iphikrates vezérkedését: 49. és köv. — Cephisodotus: Hell. VII. 1., 12. és köv.

[26]) (94. l.). Athén és Dionysius (2 követség hozzá 369. és 368.): Philol. 12., 575. — Sestus és Krithote: Isokr. XV. 112.; Schäfer Rh. Mus. 19., 610. — Tim. segíti Ariobarzanest a népvégzés ellenére *μὴ λύοντα τὰς σπονδὰς τὰς πρὸς τὸν βασιλέα*: Dem. XV. 9.

[27]) (95. l.). Samos meghódítása, melyet az olygarcha párt a perzsák birtokába juttatott: Dem. XV. 9. Isokr. XV. 111. Nep. Tim. 1. Cydias *περὶ τῆς Σάμου κληρουχίας* Aris. Rhet. 70., 16. Az ellenséges párt elűzetése, azután az összes samosiaké az ath. gyarmatosok által.

kik 365—322. a sziget birtokosai voltak, l. Curtius Urk. zur Gesch. von Samos, Wesel 1873, 3. l. A samosiak visszatértére vonatkozik egy fölirat a Rh. Mus. 22., 213. lapján, melyet Vischer W. adott ki és Curtius (4. l.) tett közzé. — Dinarch I. 14.: *Τιμοθέῳ Σάμον λαβόντι καὶ Μεθώνην, Πύδναν καὶ Ποτίδαιαν καὶ πρὸς ταύτας ἑτέρας εἴκοσι πόλεις.* Isokr. de permut. 113: *τεττάρων καὶ εἴκοσι πολέων κυρίους ὑμᾶς ἐποίησεν ἐλάττω δαπανήσας, ὧν οἱ πατέρες ὑμῶν εἰς τὴν Μηλίων πολιορκίαν ἀνήλωσαν.* — Ide tartozik valószinüleg a Thasusszal átellenben fekvő Neapolis is, l. az erre vonatkozó határozatot, Schöne Reliefs 25. l.. Köhler Hermes 7., 167. Hogy itt a thraciai város értendő, bizonyítja a Heuzeytől közlött fölirat is. Ugyane hadjáratra vonatkozik Rang A. H. II. 391. is.

[28]) (100. l.). Az Oropus miatti pör: a vádlók közt van Leodamas, Arist. Rhet. 24., 22. Kallistratus mint győző, Plut. Dem. 5. — Heraklea és Byzantium: Justin. XVI. 4. Isokr. V. 53. — Alexand. rabló hadjáratai: Hell. VI. 4., 35. Dem. XXIII. 120. Peparethus: LI. 8. Kirchhoff: »Rede vom trier. Kr.« Abhandl. d. Berl. Akad. 1865., 103. — Kallistratus bukása: Lykurgusnak Leokrates elleni beszédében: 93. [Dem.] L. 49.

[29]) (102. l.). Aristophon: Schäfer Dem. 1., 122. és köv. — Chares: Xenoph. VII. 2., 18. dicséri vállalataiban tanusított gyorsaságát. — Chabrias Egyiptomban: Diod. XV. 92. Iphikrates Kotysszal athéni vezérek ellen harczol: Dem. XXIII. 156.

[30]) (103. l.). Chares Corcyrában: Diod. XV. 95. Aeneas Tacticus 11., 13. — Autokles: Dem. XXIII. 104. Apollod. Polycl. ellen 12. — Timotheusnak Amphipolis elleni hadjárata 360. évben: Sch. Aesch. II. 31. — Timomachus: Apollod. Polycl. ellen 14. Schol. Aesch. I. 56. — Sestus Kotys hatalmába kerül: Dem. XXIII. 158. — Kotys halála 105. ol. 1.; 359. elején, Schultz F. N. J. f. Philol. 1865. 309. Charidemus: Dem. XXIII. 163. Harpokration: *Κερσοβλέπτης.* — Cephisodotus öt talentum lefizetésére büntettetett: Dem. XXIII. 163. és köv.; kiküldetése még Kotys halála előtt, visszahivatása 105. ol. 2. Schulz, az id. helyen.

[31]) (105. l.). Euboeai hadjárat: Diod. XVI. 7. Aesch. III. 85. Dem. VIII. 74. és egyebütt. — Amphipolis segélyt kér Athénban: Dem. I. 8. II. 6. — Egyesség Kersobleptesszel: Dem. XXIII. 178. és köv. (Diod. XVI. 34. négy évvel későbbre teszi).

[32]) (108. l.). Chares megbizatása, hogy Amphipolist megtámadja, valószínűleg Aesch. II. 70. szerint. — Miletusi pénzek ily felirattal: *ΣΚΑ*: Brandis 328. A halikarnassusi pénz a rhodusi pénzláb szerint 338. l. A pénzek tanúsítják, hogy hivatalosan *Μαύσσωλλος*-t irtak. — Maussollus a szövetségi háboruban: *ἠτιάσαντο ἡμᾶς ἐπιβουλεύειν αὐτοῖς Χῖοι καὶ Βυζάντιοι καὶ Ῥόδιοι, καὶ διὰ ταῦτα συνέστησαν ἐφ' ἡμᾶς τὸν τελευταῖον τουτονὶ πόλεμον· φανήσεται δ' ὁ μὲν πρυτανεύσας ταῦτα καὶ πείσας Μαυς., φίλος εἶναι φάσκων Ῥοδίων, τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀφῃρημένος, οἱ δ' ἀποδείξαντες ἑαυτοὺς συμμάχους Χῖοι καὶ Βυζάντιοι τοῖς ἀτυχήμασιν αὐτῶν οὐ βεβοηθηκότες*: Dem. XV. 3. — Rhodus lakóinak együvé telepítése: Str. 654. Diod. XIII. 75. Pénzverési egyesület Rhodus, Samos, Ephesus és Knidus közt: Waddington Rev. Num. 1863., 223. E felirat: *ΣΥΝμαχία* Leake Num. Hell. Ins. 38. Brandis 262., 325. A háború okáról: Becker: Isokrates és Athen 136. és köv. — A 107. ol. 2. évéből, 355—4-ből való az a felirat, melyben dicsérettel említtetik a sestusi Philiskos, azon szolgálatáért, melyet a háború alatt a polgárságnak egy fontos jelentésével tett, *μηνύσας τ[ὸν τῶν Βυζαντίων στόλ]ον*, a mint Sauppe kiegészítette.

[33]) (110. l.). Periander törvénye: [Dem.] XLVII. 21. Böckh Staatsh. 1., 723. Tengerészet 178.

[34]) (113. l.). Chares támadása Chios ellen: Diod. XVI. 7. — Chabrias, mint trierarcha, elesik: C. Nep. Chabr. 4. Plut. Phok. 6. — Samos felszabadítása: Diod. 21. — Charest Timotheus és Iphokrates cserben hagyják Embatánál: Polyaen. III. 9., 29. Diod. 21. — Chares egyedül viszi a fővezérletet: Diod. 22. — Chares és Artabazus: Dem. I. Phil. 24. Diod. 22. — A nagykirály fenyegeti Athént: *ὡς δὲ βασιλεὺς ἔχει πρὸς ἡμᾶς, ἐκ τῶν ἐπιστολῶν ὧν ἔπεμψεν ἐδήλωσεν*: Isokr. VII. 81. Diod. 22. Sigeum és Lampsakus: Dem. II. 28. — A kincstár kiürülése: Isokr. VIII. 19. és köv. — Eubulusra és pártjára czéloz Dem. III. 28.: *οὓς ἐν πολέμῳ συμμάχους ἐκτησάμεθα, εἰρήνης οὔσης ἀπολωλέκασιν οὗτοι*, v. ö. a schol. — Békekötés: Diodor. XVI. 22. Isokr. VIII. 16. — Cyprothemis: Dem. XV. 9. Kammys: XL. 37. Sauppe C. de inscriptionibus Lesbiacis. Gött. 1870. 5. l. és köv.

[35]) (114. l.) A hadvezérek pörbefogatása: Diod. XVI. 21. Dionys. Din. p. 668. Nepos Tim. 3. Isokr. XV. 129. Plut. Praec. ger. reip. 801. F.: *Ἰφικράτης, ὑπὸ τῶν περὶ Ἀριστοφῶντα καταρρητο-*

ρευόμενος· βελτίων μὲν ὁ τῶν ἀντιδίκων ὑποκρίτης, δρᾶμα δὲ τοὐμὸν ἄμεινον.

[36]) (117. l.) Társadalmi viszonyok: Isokr. VIII. 124. Az állami terhek lerázása: Isokr. VIII. 128. — A katonáskodástól való idegenkedés: 29. és köv. A gymnasiumok elfajúlása: Charikles 2., 207. és köv. Aesch. I. 137.

[37]) (118. l.). Párturalkodás: πολιτεύεσθαι κατὰ συμμορίας Dem. II. 29. — Az Aristophon pártja által gyakorolt terrorismus: παρὰ τῶν λεγόντων, οὓς ἴστε ἐπὶ μισθῷ τοῦτο πράττοντας, πυνθάνεσθε ποῖόν τιν' ἕκαστον δεῖ νομίζειν, οὐκ αὐτοὶ θεωρεῖτε. — καὶ γάρ τοι πάντα δι' αὐτῶν ποιοῦνται, καὶ μόνον οὐχ ὑπὸ κήρυκος πωλοῦσι τὰ κοινά, καὶ στεφανοῦν, ὃν ἂν αὐτοῖς δοκῇ, καὶ μὴ στεφανοῦν κελεύουσι, κυριωτέρους αὑτοὺς τῶν ὑμετέρων δογμάτων καθιστάντες: [Dem.] LI. 22. — A szónokok megvesztegethető volta: Isokr. VIII. 125.

[38]) (122. l.). Az irnoki foglalkozás által szerzett routine (ὑπογραμματεία) Vit. X. Orat. 840. προσκυνεῖν τὴν θόλον: Dem. XIX. 314. Meier Lykurghoz p. C. — Aristophont παρανόμων hetvenötször fogták pörbe: Aesch. III. 194. — ἐξεταστὰὶ τῶν ξένων, Aesch. I. 113.

[39]) (125. l.). Perikles és Tim. Isokr. XV. 111. — Váltópénz: Böckh Staatsh. 1., 771. — A polgári kötelesség és külföldi rokonság közti összeütközések: Dem. XXIII. 129.

[40]) (128. l.). Timotheus Charesről: Plut. Apophth. 187. Chares és Kleon: Polyb. IX. 23. — Charidemus: Schäfer 1., 379. Charidemus Amphipolisnál: Dem. XXIII. 149.

[41]) (129. l.). A Bosporus melletti thrák birodalomról: Böckh C. I. Gr. II. 88. l.

[42]) (131. l.). Charesnak Kersobleptesszel kötött egyessége: Dem. XXIII. 172. (Κερσ.) ἔχει ὁρμητήριον παρὰ πάντα τὸν χρόνον αὐτῷ τετηρημένον τὴν Καρδιανῶν πόλιν, ἣν ἐν ἀπάσαις μὲν συνθήκαις ἐξαίρετον αὐτῷ γέγραφε, τὸ τελευταῖον δὲ καὶ φανερῶς αὐτὴν ἀφείλετο παρ' ὑμῶν: 181. és köv.

[43]) (133. l.). Athén szövetségesei: δύναμιν εἶχεν ἡ πόλις τοὺς νησιώτας, οὐχ ἅπαντας, ἀλλὰ τοὺς ἀσθενεστάτους. χρημάτων δὲ σύνταξιν εἰς πέντε καὶ τετταράκοντα τάλαντα: Dem. XVIII. 234. Olygarchiák a szigeteken: Dem. XV. 19. — Maussollus: Dem. XV. 27. Chios: Aen. Tact. 11., 3., l. Schäfer 1., 428. — Lesbos: Sauppe Inscr. Lesb. 7. és köv.

[44]) (136. l.). Eubulus, a Probalinthos demosból való : Vit. X. Orat. 840*b*; hogy az Anaphlystos demosból való lett volna, arra csak egy meghamisított forrás mutat. Dem. XVIII. 29. és ez után Plut. de rep. ger. 15. l. Schäfer 1., 190. — Eubulusnak apróbb ügyekkel való foglalkozása : Dem. XXI. 207. XIX. 293. Arist. Rhet. 51., 6. (Chares ellen). — Eubulus kincstárnoki hivatala : Plut. de rep. ger. 15. *ἐπαινοῦσι δὲ καὶ τὸν Ἀναφλύστιον Εὔβουλον, ὅτι πίστιν ἔχων ἐν τοῖς μάλιστα καὶ δύναμιν οὐδὲν τῶν Ἑλληνικῶν ἔπραξεν οὐδ' ἐπὶ στρατηγίαν ἦλθεν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ χρήματα τάξας ἑαυτὸν ηὔξησε τὰς κοινὰς προσόδους καὶ μεγάλα τὴν πόλιν ἀπὸ τούτων ὠφέλησεν.* Pénzügyi tevékenysége a 106. ol. 3. évében kezdődik, Aphobetusé 107., 3. Schäfer 1., 175. és köv.

[45]) (138. l.). Eubulus pénzügyi törvénye : Philinus Harpokrationnál *Θεωρικά. ἐκλήθη δὲ Θεωρικὸν, ὅτι τῶν Διονυσίων ὑπογύων ὄντων διένειμεν Εὔβουλος εἰς τὴν θυσίαν, ἵνα πάντες ἑορτάζουσι καὶ τῆς θεωρίας μηδεὶς τῶν πολιτῶν ἀπολείπηται δι' ἀσθένειαν τῶν ἰδίων*; az olynthusi háború előtti időből. Schäfer 1., 185. — Schol. Dem. I. 1. *ἐπιχειρήσαντος Ἀπολλοδώρου αὐτὰ ποιῆσαι στρατιωτικά, Εὔβουλος — ἔγραψε νόμον τὸν κελεύοντα θανάτῳ ζημιοῦσθαι εἴ τις ἐπιχειροίη μεταποιεῖν τὰ Θεωρικὰ στρατιωτικά.*

[46]) (140. l.). Theopomp. X. fr. 95. Athen.-nál IV. 166*d*. (*Εὔβ.*) *τοσοῦτον ἀσωτίᾳ καὶ πλεονεξίᾳ διενήνοχε, τοῦ δήμου τοῦ Ταραντίνων, ὅσον ὁ μὲν περὶ τὰς ἑστιάσεις εἶχε μόνον ἀκράτως, ὁ δὲ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὰς προσόδους καταμισθοφορῶν διατετέλεκε.* — Hetairák : *Ναΐς* ismeretes körűlbelől 403. óta. Athen. XIII. 592. — Thearion : Pl. Gorgias : 518*b*., Athen. 112. Boltja : »a pereczek lakóhelye«, Aristoph. Gerytades (Fr. Com. 2., 1009). A »hatvanak«, Athen. 614. Göttling. Ges. Abh. 1., 257. — *φυγαρχία* : Bernays Hermes 6., 122.

[47]) (140. l.). Polykrates sophista : Diog. Laert. II. 38. Suidas. — Busirist védelmezi és Sokratest vádolja : Isokr. XI. 4. Ellene irt Lysias (Hölscher V. Lysiae 200. Blass Att. Ber. 342.), ellene Xenophon is Memorabiliáiban, Cobet Mnem. 7., 252. szerint, a ki D. L.-nál Hermippusra hivatkozik.

[48]) (143. l.) Euklides : Zeller 2 A, 173. Eubulides : Diog. Laert. II. 108.

[49]) (146. l.) Phaedon : Zeller 197. Aristippus : Zeller 242. Antisthenes : Zeller 201. Diogenes : 224.

[50]) (147. l.) Simon : *διάλογοι σκυτικοί* Diog. Laert. II. 100. Hermann Plato 419., 585. Aschines a Sphettos demosból (némelyek szerint Plato után a legjelentékenyebb Sokratikus). Athen. 611. Brandis Gesch. d. a. Ph. 2., 70. Zeller 2 A. 170.

[50b]) (152. l.). A mi Xenophon életét illeti, Cobet N. L. 535. kimutatta, hogy Xenophon nem vehetett részt a deliumi ütközetben és több jel arra mutat (mint Anabasis III. 1., 25. *οὐδὲν προφασίζομαι τὴν ἡλικίαν*), hogy nem lehet vonakodnunk születési évét Bergk-kel 431-re tenni, v. ö. Phil. 18., 247-el. — Xen. skillusi száműzetése : Diog. L. II. 51., 52. Anab. V. 3., 7. és köv. Paus. V. 6., 6. — Eubulus visszahívja : Istros fr. 24. Diog. Laertiusnál, II. 58.

[51]) (160. l.). Az Atthis mint *κοινή* l. III. k.

[52]) (161. l.). A párbeszédes alak művészete : Protagoras előadási módja, v. ö. Sauppe zu Prot. 65. l. — Trasymachus : Arist. Rhet. 132., 12.

[53]) (169. l.). Az agrigentumi Polus : Blass. 72. l. — Thrasymachus, mint Isokrates elődje a körmondatok rythmikus alkotásában : Arist. Rhet. 123., 5. Cic. Orat. 52. Hermann de Thrasymacho 10. Blass 249.

[54]) (171. l.). Plato tana az ékesszólásról Phaidros 2. részében : Stein Platonismus 1., 106. — Alcidamas nyilatkozata az irott és pompázó beszédek ellen és az *αὐτοσχεδιάζειν* dicsérete : Vahlen der Rhethor Alcidamas, 1864., 21. l. — Alc. *περὶ τῶν τοὺς γρ. λ. γραφόντων* czimű beszédének valódiságát védelmezi Spengel és Vahren. E beszéd mindenesetre A. szellemében van irva.

[55]) (172. l.). A byzantiumi Theodorus : Blass. Att. Ber. 251. l. Kritias : Blass 265. — Lysias : *ἐφ' οὗ γράψαντος αὐτῷ Θρασυβούλου πολιτείαν μετὰ τὴν κάθοδον ἐπὶ ἀναρχίας τῆς πρὸ Εὐκλείδου ὁ μὲν δῆμος ἐκύρωσε τὴν δωρεάν, ἀπενεγκαμένου δὲ Ἀρχίνου γραφὴν παρανόμων διὰ τὸ ἀπροβούλευτον εἰσαχθῆναι ἑάλω τὸ ψήφισμα :* Vit. X. Orat. p. 835. F.

[56]) (173. l.). Lysias beszéde : Plato Phaedr. 243. C. és köv. Elbeszélő tehetsége : Blass, 396.

[57]) (174. l.) Az Euander elleni beszéd elmondójának családja azzal dicsekedett, hogy a Pisistratidák ideje óta mindig az alkotmány pártján állott : Lys. XXVI. 22. — A hazafiatlan világpolgárság : Lys. XXXI. 6.

[58]) (175. l.). Isaeus, *Ἀθηναῖος τὸ γένος* (Vit. X. Orat) Chalcisból való; innen Schömann (és Meier) szerint egyike a chalcisi gyarmati birtokosoknak (*κληροῦχοι*). Ellenkezőleg vélekedik Liebmann de vita Isaei p. 3. Mindamellett úgy látszik, hogy Schömann nézete a legegyszerűbb és legelfogadhatóbb.

[59]) (176. l.). *Λόγοισιν Ἑρμόδωρος ἐμπορεύεται:* Cic. ad Att. XIII. 21. — Antiphon *λοιδορία*-i, Sauppe a Fr. Or. Att.-hoz 144. — Andocides *ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἑταίρους:* Kirchhoff Hermes 1., 5. — »Xenophon« *περὶ προσόδων* cz. munkájáról l. alább a 134. jegyzetet. Thrasymachus *ὑπὲρ Λαρισαίων (Ἀχελάῳ δουλεύσομεν Ἕλληνες ὄντες βαρβάρῳ).* Fr. Or. II. 275. — Alcidamas *λόγος Μεσσηνιακός*-a 318. Schäfer 1., 100., 4., Vahlen 5.

[60]) (178. l.). Az Atthis irodalom: Androtion: Suidas. Zosimos L. d. Isokr. 257. West.; Megarában irta az Atthist: Plutarch de exil. 605. C. Schäfer 1., 351. — Phanodemus: Dionys. arch. I. 61. p. 156. és köv. Kleidemos, az Atthis irodalom alapítója Paus. szerint, X. 15., 5; említi a symmoriákat a 100. ol. 3. évétől fogva. Böckh Seewesen 182.

[61]) (182. l.). Theopompus (született 376. körül): a Maussollusra mondott dicsőítő beszéd: Gell. X. 18., 6. Vit. X. Orat. 838*b*. — Theopompus méltatásához: Böckh Staatsh. 1., 404. és köv. Mure Crit. Hist. 5., 520. Polybius nem helyesen itéli meg, VIII. 11., 13. — Ephorus: Mure 539. Niebuhr Vorl. üb. a. Gesch. 2., 410. — Ephorus és Theramenes: Volquardsen 63. A cyme-i, helyhez ragaszkodó patriotismus: Str. XIII. 623. Lásd még Volquarsdsen 59. és köv. l. Ephorus Epaminondasról: Plut. de garr. 22. — Ktesias használta a *δίφθεραι βασιλικαί*-t: Diod. II. 32.; hitelre méltóságát illetőleg l. Plut. Artax. 6., 13.

[62]) (182. l.). Homerusszal foglalkozó philologia: Hippias, Sengebusch Hom. diss. 1., 110. Stesimbrotus és Metrodorus: Plat. Ion. 530 *c*. Diog. Laert. II. 11. Sengebusch 1., 105.

[63]) (184. l.). A selymbriai Herodikus, ki még a pelopon. háború előtt irt, először állitott össze rendszeresen követendő egészségi szabályokat. Sprengel Gesch. der Arzneikunde von Rosenbaum 1., 307. Akumenos és Eryximachus (*περίπατοι κατὰ τὰς ὁδούς*): Phaedr. 268. Sympos. 176. Protag. 315. — Hippokrates (némelyek szerint 90 évet élt) összeköttetésben Herodikusszal, Gorgiasszal, Demokritusszal:

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Sprengel 330. Hippokr. megőrizte az orvosi tudomány szabadságát, melynek egészen ellentéte az *ἰατρεύειν κατὰ γράμματα* : Ar. Pol. 87., 8.

[64]) (186. l.). Az orvosi tudománynak a bölcselettel való egybekapcsolása : Böckh Sonnenkreise 142., 149. — Eudoxus utazásai 140. és köv. l. V. ö. Müllenhoff Deutsche Alterthumskundé-jával 1., 239. és köv. — Kleostratus Censorinus szerint (Hultsch p. 37.) a feltalálója, inkább egyik első összeállitója az oktaeterisnak. Müller E. »Annus« Pauli Realencyclopaediájában 1^2, 1055. és köv. Eudoxus az oktaeterist 160 éves periodussá alakította. A Sirius korai feljövetele julius 23. Minthogy Eudoxus a régi numeniákat megtartotta, az ő epocha-éve valószínűleg olyan év, melyben a leghosszabb napra következő új hold azon datum közelébe esett, tehát 381. vagy 373.

[65]) (187. l.). Plat. Rep. Aeschylusról : *Θεὸς μὲν αἰτίαν φύει βρότοις, ὅταν κακῶσαι δῶμα παμπήδην θέλῃ.* Stark Niobe 38., 92.

[66]) (188. l.). Az emlékező tehetség ereje (V. ö. Curtius G. értekezésével : Über den *ἀγὼν ὑποβολῆς*, Berichte der Sächs. G. d. W. 1866. 153. l.) Niceratusnál : Xen. Symp. 4., 6. Cobet Prosop. Xen. 70. A rhapsodokról l. Platό Ionját.

[67]) (190. l.). Tetralogiák : A Kretai nők, Alkmaeon, Alcestis 85. ol. 2. az Alcestishez való Hypothesis szerint ; Medea, Philoktetes, Dictys, Theristai, 87. ol. 1 : a Medeához való Hyp. ; Alexandros, Troizeni nők, Palamedes, Sisyphos. 91. ol. 1. : Ael. Variae Hist. II. 8. A didaskalia jegyzetek 346-ig terjednek. Welcker Gr. Tr. 893. és köv. Usener Symb. Phil. Bonn. 583. — A szinészek tekintélyének emelkedése (Arist. Rhet. I. 3. p. 111., 11. *μεῖζον δύνανται νῦν τῶν ποιητῶν οἱ ὑποκριταί*) és a *χοροδιδάσκαλος*-oké : Helbig Z. f. Gymn. 1862 , 104. és köv. Böckh Trag. Gr. princ. 178. Lüders, die Dionysischen Techniten 53. és köv. l. A szinészek előbbi *ὑποκριταί* neve helyett most a *οἱ περὶ τὸν Διόνυσον τεχνῖται* fordúl elő a szinpadi összes művészek jelölésére, így már Aristotelesnél Probl. 30., 11. Kimerítően értekezik most a szinészek társulatairól Lüders idézett iratában ; a nagy egyesületek (Lüders 65. és köv. l.) mind csak a 3. század folyamában állottak elő.

[68]) (193. l.). A vígjáték és Plato : Alex. Athenaeusnál 226. Becker Charikles 2., 154. Iphikrates : Meineke 3., 182. Rehdantz 30. — Rejtvények : Meineke Hist. crit. 277. Paul de Symposii aenigmatis 2. Ribbeck O. Mittlere und neuere Komödie 1857. 19. l. Lüders 98. l.

— Parodiák : Schrader Rh. Mus. 20., 186. — Antiphanes és Alex. kir. : Athen. 555.

[69]) (194. l.). A Dionysiust megtisztelő nyilatkozat : Köhler Hermes 3., 157. Schöne Attische Reliefs 5., 24.

[70]) (195. l.). Az Erechteion frizze bevégzésének idejét pontosan nem lehet meghatározni. A 406-i tűzvész, Hermes 2., 22. A Nike temploma balustradeján levő reliefek készítését Kekulé 407. évre teszi (a byzantiumi és cyzikusi győzelmek után), Overbeck 390—88. évekre.

[71]) (197. l.). Hercules az útak szétválásánál : Welcker A. Denkm. 3., 310. Overbeck B. d. Sächs. G. d. W. 1865. 46. — Kallimachus : Brunn Gesch. d. Gr. Künstler 1., 251. Lohde Architektonik der Hell. 40. A tegeai templom : Peloponnesos 1., 255.

[72]) (198. l.). Skopas Tegeában : Paus. VIII. 45. és köv. — Urlichs, Skopas' Leben und Werke. 1863. 18. l. Praxiteles Thebében, l. a VI. könyvhöz való 73. jegyz.

[73]) (198. l.). Kephisodotus művei a Piraeeusban : Brunn Künstlergesch. 1., 269. Brunn Eirene und Plutos, München 1868.

[74]) (200. l.). Aristander : Paus. III. 18., 8. — Skopas Asklepiusa : Paus. VIII. 28., 1. — Bacchansnő : Callistr. Stat. 2. A milói Venus : Uhrlichs 122.

[75]) (202. l.). Praxiteles : Friedrichs Pr. und die Niobengruppe 1855., kül. az 50. és köv. l. — Eros : 20. l. — Skopastól a Nereidák menete : Plin. XXXVI. 26. Jahn O. Ber. d. Sächs. G. d. W. 1854. 163. — Niobe : Plin. XXXVI. 28. Stark, Níobe 331. l.

[76]) (202. l.). Leochares : Brunn 1., 387. Ganymedes : Plin. XXXIV. 79. mangonem et puerum subdolae et fucatae vernilitatis.

[77]) (204. l.). Az istenek régibb és újabb szobrai egy csoportban : Jahn O. Z. Polieus, Nuove Memorie 22. l. A megarai csoport : Paus. I. 43., 6. — A tragikusok szobrai : Vit. X. Orat. Lykurg. Isokrates : Vita X. Orat. Isokr. 27. Plato : Diog. L. III. 25. Jahn O. Darstellungen gr. Dichter : 1861. 719. Apollodorus : non hominem ex aere fecit, sed iracundiam. Plin. XXXIV. 81. Hertz M., de Apollodoro statuario et phil. Vratisl. 1867.

[78]) (205. l.). A IV. századbeli attikai reliefeket illetőleg l. Schöne Griech. Reliefs 1872. Irodalmi működésre czélzó ábrázolatok

a síremlékeken : Stark, Arch. Zeit. 1870. 73. Theodektes : Plut. Vita X. Orat. Isokr. 10.

[79]) (205. l.). A külföld számára való megrendelések : Stark, Archeol. Zeit. 1865. 111. — Euklides : Paus. VII. 25., 9. Mausoleum : Plin. XXXVI. 30. Philologus 21., 543.

[80]) (207. l.). Apollodorus : Brunn Künstlerg. 2., 71. és köv. Zeuxis : Brunn 75. Zeuxis és Parrhasius : Helbig 1867. 652. Parrhasius Demos-a : N. Jahrb. f. Phil. Plin. XXXV, 69. Timanthes : Brunn 2., 120. — Timotheus képe : Ael. V. H. XIII. 43. Rehdantz 188. — Euphranor : Schäfer Dem. 3[2]., 11.

[81]) (209. l.). Aranyozás (némileg alkalmazva már a régibb edényeken is : Heydemann Iliupersis 10.) : Jahn O. Vasen mit Goldschmuck 26.

[82]) (211. l.). Sokrates mundanus : Hermann Plato 70. Lysias a világpolgárság ellen : XXXI. 6., l. Rauchenstein-t. A cynikusok és cyreneiek mint kosmopoliták : Henkel, Studien z. Gesch. d. griech. Lehre vom Staat 42., 135.

[83]) (213. l.) Eurip. jóakarólag vélekedik a rabszolgákról (Schenk Pol. Ans. des Eur. 15.), valamint Xenophon is (Zeller 2 A, 170.) Plato nézete a nőket illetőleg homályos (Z. 570.), a rabszolgákat illetőleg szűkkeblűbb, mint Xenophoné, ki mélyebben fogja fel a család jelentését. Strümpell Prakt. Philos. d. Gr. 505. — Isokr. szerint IV. 50. Athén érdeme az, hogy a hellen név *μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας*. Rauchenstein Isokrateshoz 12. l. — Mithridates *ὁ Ῥοδοβάτου (Ὀροντοβάτου)* Diog. L. III. 25. Mithridatesról közelebbről nem sokat tudunk, de annyi valószínű, hogy kortársa volt Platónak és Silanionnak (a kit Plinius a 113. olympiasba tesz, bár, úgy látszik, hogy már előbb is szerepelt : Brunn 1., 394) s hogy Platóval személyes összeköttetésben volt. Vaillant. Ach. imp. 14. úgy mutatja be, mint IV. Mithridatest és egynek tartja Cyrus barátjával (Anab. II. 5., 35. ; III. 3., 4.) és Lykaonia satrapájával (VII. 8.. 25.).

[84]) (214. l.). A Cyropaediáról : Henkel, 142. l. Isokrates »Nikokles és Euagoras«-áról : Henkel 155.

[85]) (215. l.). Plato tanítványai mint törvényhozók : Plut. adv. Colot. 1125, Zeller 2 A, 308. — Klearchus és gyilkosai : Memnon fr. l. Egger études d' histoire et de morale sur le meurtre politique 1866, 19. l. — Python és Heraklides : Plut. adv. Colot. 1126.

[86]) (216. l.). Euphraios és Plato politikája Siciliában : Bernays Dial. des Aristoteles 21.

[87]) (222. l.). Dem. anyai ágon való származásáról : Aisch. III. 171., melynek minden esetre határozott tény képezi alapját. A scythák mongol volta ellen meggyőzőleg beszél Mühlenhoff a Monatsb. der Berl. Akademie-ban, 1866., 549. -- Menestheus : Rehdantz Iphicr. 235. és köv. — Az att. családokban történt vérvegyülés fontosságát illetőleg megjegyzem, hogy Bernays szerint Aristoteles is félgörög volt (Dial. des Ar. 134. Ebből aztán Aristoteles egynehány nyelvi sajátságát is ki lehet magyarázni). — Demosth. nagykorúvá lesz a 366. év nyarán, 103. ol. 2., vagy a 103. olymp. 3-ik évének elején. A gyámság tartott tíz évig, tehát 376. kezdődött (= 101. ol. 1.) ; Demosthenes a gyámság kezdetekor hét éves volt, tehát 383-ban, azaz a 99. olymp. 1. évében született. Ezen számítással, melynek alapját a gyámsági chronologia és a Vit. X. Orat. 845. képezi, — ellenmondásban áll a Midianában (154.) mellesleg felhozott adat, mely szerint D. 349 őszén 32 éves volt ; tehát születési éve 381-re (Dion. ad Amm. I. 4) vagy 382-re esik. Schäfer azt hiszi, hogy 32-őt hibásan írtak 34 helyett. Az évet teljes biztossággal megállapítani nem lehet, de leghelyesebb elfogadni az első számítást.

Dem. koráról történeti anyagunk van elég, sokkal több, mint a görög történet bármely más korszakáról, de ennek a korszaknak összefüggő története nem maradt reánk. Demosth. nyilvános működését hozzá méltólag az ó-korban senki sem állította össze és a Fülöp koráról írt munkákból (Theopompus, Philochorus VI. könyve, Duris) csak csekély maradványok jutottak ránk, vagy csak másod-, harmadkézből átvett hagyományok (Diodorus, Justinus). Plutarchus sokat ér, a hol forrásait megnevezi, épen úgy a halikarnassusi Dionysius is, a régiek között e legmélyebb belátású megítélője Demosthenesnek (kinek D.-ről való főmunkája, fájdalom, elveszett). Az életrajzírók kritikátlanok. Tehát egy összefüggő történetnek hijával vagyunk ; e helyett azonban az a kor úgy áll előttünk, mint egy dráma, melyben a történet férfiait cselekvésükben szemléljük. Ott állunk mintegy a pártok harczai között. Ezen alapszik Dem. korának páratlan vonzó ereje s különféle felfogása ; mert e felfogás azon egyéni állásponttól függ, a melyet Dem. irányában elfoglalunk, azon erkölcsi hatástól, melyet beszédei ránk tesznek, s az igazmondás azon mérté-

kétől, melyet neki tulajdonítunk. Mindazon kisérletek, melyek odaczéloztak, hogy Aeschinest tisztára mossák (v. ö. Franke nyilatkozataival, melyeket Stechow de vita Aesch.-ére tett a N. Jahrb. f. Phil. 12. kötetében), vagy hogy jellemének Dem. által adott rajzát politikai gyülölet-alkotta torzképnek tüntessék föl (Spengel »Dem. Vertheidigung des Kt.« München, 1863.), szerintem sikertelenségöknél fogva csak Dem. mellett tanúskodnak. Ép oly kevéssé kielégítők azok a kisérletek, melyek a Dem. és Aesch. közti folytonos ingadozásból állanak, hogy most az egyiknek, majd a másiknak adjanak igazat. (V. ö. Frohberger birálatával, melyet Haupt O. »Leben des Demosthenes«-ére irt. N. Jahrb. f. Phil. 1862., 614.) Bár Demosthenesben egy demokrata pártszónokot látunk, mindamellett beszédeit valódi történeti forrásoknak kell tekintenünk, ha hiszünk érzülete őszinteségében és tisztaságában. E tekintetben teljes meggyőződéssel csatlakoztam ahhoz a felfogáshoz, melyet Niebuhr emelt érvényre. Azóta a tudomány szünet nélkül nagy tevékenységet fejtett ki ezen kor történetének tisztázásában. Így jöttek létre Ranke F., Böckh, Winiewski, Droysen, Böhnecke, Vömel, Funkhänel dolgozatai, továbbá Demosthenesre vonatkozó kritikai és exegetikai munkák, melyek szerzői: Sauppe, Westermann, Franke, Rehdantz és mások; végre Thirlwall és Grote történeti rajzai. Mindezen munkálatok eredményét saját vizsgálódásaival sokszorosan bővítve, egy műbe foglalta össze Schäfer Árnold, melynek czíme: »Demosthenes und seine Zeit« 1856—58. E munka a Fülöp koráról való összes ismereteink tárháza, melynek az én előadásom is sokkal többet köszön, mint a mennyi az idézetek által kimutatható. Azóta a történeti anyag nem igen szaporodott; mindamellett lehetőleg igyekeztem értékesíteni mindazt, a mi felhasználható előfordúl az Aeschineshez való új scholionokban, a föliratokon és pénzeken.

[88]) (223. l.). Dem. származása: Aesch. III. 171. — Végrendelet és a gyámok: Dem. XXVII. 4—6. XXVIII. 14—16.

[89]) (225. l.). Demosthenesnek Isaeushoz való viszonyáról: Dionysius Isaeusról. Plut. Dem. 5. Vit. X. Orat. Is. 839. e., Dem. 844. Főforrás Hermippus. Hoffmann szerint (de Dem. Isaei discipulo, Berl. 1872.) nem lett volna személyes összeköttetés D. és J. között, mely nézetet jogosan támad meg Weil H.: Les harangues de Demosthène (Paris 1873.), introd. VII. l.

[90]) (227. l.). Azt hiszem, hegy Dem. e nehezen magyarázható helyét (XXVIII. 17.) Böckh (Staatsh. 1., 754.) sem világosította meg eléggé. Böckh és Platner szerint két pörös eljárást kell fölvenni; az egyik a két perlekedő fél összes vagyona állásának kimutatására vonatkozott, a másik a Dem. követeléseire s az általa tett kikötésekre. Csakhogy már az első per alkalmával ki kellett mutatni az összes aktivákat és passivákat. E kifejezés: *τῶν χρόνων ὑπογύων ὄντων* a hajóhad megindítására céloz, és föl kell tennünk, hogy az akkori zavarok közt a kellő időre tisztába sem hozhatták a vagyoni állást, és Thrasylochus mégis ki tudta eszközölni, hogy Dem. oly helyzetbe jutott, hogy a trierarchiát el kellett vállalnia. *Ἀποκλείειν* a ház elzárását jelenti a vagyoncserére vonatkozó pörös eljárás elől. A dolog lényegét illetőleg egyetért ezzel Dittenberger (Ueber den Vermögenstausch. Rudolstädter Programm 1872. 13. és köv. l.), ki csak annyiban tér el e fölfogástól, hogy a *χρόνοι ὑπόγυοι*-t Böckhkel együtt a gyámsági pörben nem sokára hozandó ítéletre vonatkoztatja.

[91]) (232. l.). A gyámok elleni pörhöz tartozik az Aphobus elleni három beszéd és az Onetor elleni kettő. E pörösködések eredménye: *οὐχ ὅσα ἐδυνήθην ἀνακομίσασθαι προσδοκῶν εἰσπράξειν, ἀλλ' ὅσων ἐμαυτῷ συνῄδειν ἀπεστερημένῳ:* Dem. XXI. 80. *τὰ πατρῷα καταγελάστως προέμενος:* Aesch. III. 173. — Szónokká való kiképeztetése: Plut. Dem. 6., 9. Eunomus: 6. Satyrus: 7.

[92]) (233. l.). Isaeus befolyása a gyámok elleni beszédekben, Hoffmann 22. l. — A hangrés Demosthenesnél: Schäfer 3^2, 317.; csak politikai beszédeiben fordúl elő ritkán. — Onetor: Isokr. XV. 93.

[93]) (236. l.). Dem. *és* Plato: Niebuhr kl. hist. u. phil. Schriften 1., 480. Alte Gesch. 2. 339. — Eubulides: Diog. L. II. 108. — Dem. és Thucydides: Vit. X. Orat. 844 *a*. Lucian bibl. 4. — Dionysius *περὶ τῆς λεκτικῆς Δ. δεινότητος* Demosthenesről úgy szól, mint oly szónokról, ki e művészet előbbi fokozatait és fajait mind egyesítette. V. ö. Blass: Gr. Beredsamkeit cz. művével (1865.), 180 l.

[94]) (237. l.). Aesch. III. 173.: *ἐκ τριηράρχου λογόγραφος ἀνεφάνη.* — *λογόγρ.* Platónál Phaedr. 257. (Sauppe szerint Archinusból), Dem. XIX. 246. — Trierarchia Cephisodotus alatt: l. a 103. lapon és 30. jegyz.

[95]) (239. l.). [Dem.] XIII. 30.: *ἰδίᾳ οἱ τῶν κοινῶν ἐπὶ τῷ γεγενημένοι οἱ μὲν τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων σεμνοτέρας τὰς ἰδίας οἰκίας κατεσκευάκασιν, οὐ μόνον τῶν πολλῶν ὑπερηφανωτέρας, οἱ δὲ γῆν συνεωνημένοι γεωργοῦσιν ὅσην οὐδ' ὄναρ ἤλπισαν πώποτε. — κύριοι μὲν τῶν ἀγαθῶν οὗτοι, καὶ διὰ τούτων ἅπαντα πράττεται, ὁ δὲ δῆμος ἐν ὑπηρέτου καὶ προσθήκης μέρει.* Freese Parteikampf der Reichen und Armen: 75. — Androtion (60. jegyz.): Schäfer 1., 316. és köv.; két fölirati fragmentum említést tesz róla: Rang. Ant. Hell. II. 854. Schöne Gr. Reliefs 40. l. — Diodorus: Dem. XXII. 1--3. — Euktemon: 48., 50.

[96]) (240. l.) Leptines indítványát alkotmány-ellenesen tárgyalták: Dem. XX. 94. (hihetőleg egyenesen a polgárság elé terjesztették). Bathippus halála és társainak visszalépése következtében (144.) az első vád félretétetett; innen a második vád *πρὸς Λεπτίνην*. Leptines törvénye Funkhänel szerint (N. Jahrb. 1866. 559.) a következő: *ὅπως ἂν οἱ πλουσιώτατοι λειτουργῶσι, μηδένα ἀτελῆ εἶναι, μήτε τῶν πολιτῶν μήτε τῶν ἰσοτελῶν μήτε τῶν ξένων πλὴν τῶν ἀφ' Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος μήδε τὸ λοιπὸν ἐξεῖναι.* V. ö. még Sauppe értekezésével, Phil. 25., 265.

[97]) (244. l.) Aristophon törvénye: *ἐλέσθαι ζητήσας, εἰ δέ τις οἶδέ τινα ἢ τῶν ἱερῶν ἢ τῶν ὁσίων χρημάτων ἔχοντά τι τῆς πόλεως, μηνύειν πρὸς τούτους:* Dem. XXIV. 11., v. ö. a 112-vel. — Euktemon jelentése 11. Tárgyalása a népgyűlésben 12., 13. Az összeg megkétszerezése: *τῶν μὲν ἱερῶν χρημάτων τὴν δεκαπλασίαν ὑφήρηται, τῶν δ' ὁσίων, ὁπόσων ἐν τῷ νόμῳ διπλασιάζεται, τὸ ἥμισυ:* 82. A Hekatombaion 12-ére összehívott bizottság: 26. Timokrates törvénye az állam adósait illetőleg: 79., 82—89. Diodorus és Euktemon vádja: *ὑπὲρ τούτων ἁπάντων λύσιν εὑρίσκομεν ταύτην οὖσαν μόνην, εἰ γραψάμενοι τὸν νόμον καὶ εἰσαγαγόντες εἰς ὑμᾶς λῦσαι δυναίμεθα* 10. Tim. már előbb együttműködött Androtionnal egy bizottságban, melyet a birtok utáni adó hátralékainak behajtásával bíztak meg: Böckh, Staatsh. 1., 213. — Aristophon a peparethusi veszteség után: [Dem.] LI. 8.

[98]) (245. l.). Artaxerxes Ochus (a ki az Achaimenidák tekintélyét a maga energiájával még egyszer helyreállította: Plut. Artax. 26., 30. Diod. XVII. 5.) a 105. ol. 2. éve óta (= 359). Már Maussollus is az ő érdekében működött. V. ö. Schäfer, Dem. 1., 413.

[99]) (246. l.). Dem. XIV. 1., 2., 35. és köv. — A katonáskodástól való idegenkedés: Lys. XVI. 13. XI. 7.

[100]) (248. l.). Az attikai tengeri haderő állásáról: Kirchhoff Rede vom trierarch. Kranze, Abh. d. Berl. Ak. 1865.

[101]) (249. l.). Demosth. javaslata a symmoriák reformjáról: XIV. 16—18. Pénzügyi reform 19—23. A 6000 talentum (19.) az összes adózó polgárok adóalapja (Böckh Staatsh. 1., 728.), maga a nép vagyona jóval több volt ötször annyinál (v. ö. fentebb a 81. lappal), nem számítva ide az adó alá nem eső állami vagyont (Böckh 642). Nem világos, hogy Euripides (V. 264. l.) minő elv szerint számította 20,000 talentumra az adóalapot.

[102]) (252. l.). Minthogy az Amphipolisért való viszálkodás kezdete óta már kétségkivül működtek Athénban macedon pártiak, ezeknek bizonyosan részök volt a hadilárma élesztésében; mert Fülöp semmit sem óhajthatott jobban, mint azt, hogy kiüssön a perzsa háboru, mikor aztán ő egyszerüen beavatkozhatott volna. Ezért nevezi Dionysius Rhet. VIII. 7. a *περὶ συμμοριῶν* mondott beszédet az I. Philippikának. Világosan szól a 11. §: *τί τοὺς ὁμολογουμένους ἐχθροὺς ἔχοντες ἑτέρους ζητοῦμεν, ἀλλ᾽ οὐ παρασκευαζόμεθα μὲν πρὸς τούτους, ἀμυνόμεθα δὲ κἀκεῖνον* (Ochus.), *ἂν ἡμᾶς ἀδικεῖν ἐπιχειρῇ*; — 41. *παρασκευάζεσθαι μὲν πρὸς τοὺς ὑπάρχοντας ἐχθροὺς κελεύω, ἀμύνεσθαι δὲ βασιλέα καὶ πάντας, ἐὰν ἀδικεῖν ἐπιχειρῶσι, ταύτῃ τῇ αὐτῇ δυνάμει φημὶ δεῖν, ἄρχειν δὲ μηδενὸς μήτε λόγου μήτ᾽ ἔργου ἀδίκου, τὰ δ᾽ ἔργα ἡμῶν ὅπως ἄξια τῶν προγόνων ἔσται σκοπεῖν, μὴ τοὺς ἐπὶ τοῦ βήματος λόγους.*

[103]) (257. l.). A Messenével kötött védelmi szövetség: (*Ἀθηναῖοι*) *ἐς τὴν Λακωνικὴν οὔποτε μετὰ ἐκείνων ἐσβαλεῖν ἔφασαν, ἀρχόντων δὲ Λακεδαιμονίων πολέμου καὶ ἐπιστρατευόντων τῇ Μεσσηνίᾳ παρέσεσθαι.* Paus. IV. 28., 2. Dem. XVI. 9.: *ὅρκοι, οὓς ὀμωμόκαμεν Μεσσηνίοις.* — Spartának Thebe elleni terve: *Θηβαίους μὲν Ὀρχομένου καὶ Θεσπιέων καὶ Πλαταιῶν οἰκισθεισῶν ἀσθενεῖς γενέσθαι:* XVI. 4. v. ö. 25. — Sparta igéretei: 16. és köv. — A megalopolisiak érdekében tartott beszéd, Dem. XVI. 5.: *σκεπτέον τοίνυν μὴ πρότερον τούσδε* (spart.) *γενέσθαι φοβεροὺς καὶ μεγάλους ἐάσωμεν ἢ ἐκείνοι* (theb.) *μικροὶ γενήσονται, καὶ λάθωσιν ἡμᾶς πλείονι μείζους οἱ Λακεδ. γενόμενοι ἢ ὅσῳ τοὺς Θηβ. ἐλάττους συμφέρει γενέσθαι — ὅπως μηδέτεροι δυνήσονται ἡμᾶς ἀδικεῖν. οὕτω γὰρ ἡμεῖς μετὰ πλείστης ἀδείας*

εἴημεν. — 9.: σκοπεῖσθε πρὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ποτέραν τὴν ἀρχὴν καλλίονα καὶ φιλανθρωποτέραν ποιήσεσθε τοῦ μὴ ἐπιτρέπειν ἀδικεῖν Λακεδαιμονίοις, τὴν ὑπὲρ Μεγάλης πόλεως ἢ τὴν ὑπὲρ Μεσσήνης. — δεῖ δὲ σκοπεῖν καὶ πράττειν ἀεὶ τὰ δίκαια, συμπαρατηρεῖν ὅπως ἅμα καὶ συμφέροντα ἔσται ταῦτα. — Oropus: 18. — 31.: ἂν μὲν τοίνυν καταπολεμηθῶσιν οἱ Θηβαῖοι, ὥσπερ αὐτοὺς δεῖ, οὐκ ἔσονται μείζους τοῦ δέοντος οἱ Λακεδαιμόνιοι τούτους ἔχοντες ἀντιπάλους τοὺς Ἀρκάδας — ἂν δὲ ἀνενέγκωσι ἄρ' οἱ Θηβαῖοι καὶ σωθῶσιν, ἀλλ' οὖν ἀσθενέστεροί γ' ἔσονται ἡμῖν συμμάχων γεγενημένων τῶνδε καὶ δι' ἡμᾶς σεσωσμένων. — A thebeiek utolsó beütése Peloponnesusba: Diod. XVI. 39. Paus. 27., 9.

[104]) (261. l.). Thasus és Sciathus: Dem. IV. 32. Tenedus és Prokonnesus: XVIII. 302. Maroneia és Abdera: Polyaen. IV. 2., 22. Dem. XXIII. 183. Chares Sestusban: Diod. XVI. 34. — Aristokrates tanácsvégzése: ἐάν τις ἀποκτείνῃ Χαρίδημον, ἀγώγιμος ἔστω, ἐὰν δέ τις ἀφέληται ἢ πόλις ἢ ἰδιώτης, ἔκσπονδος ἔστω: Dem. XXIII. 91. — Euthykles: 5. — Charidemus nem méltó arra az indítványra: 138. és köv. Kersobleptes megbízhatatlan volta: 170—194. — Amadokus meghódolása: Theopomp. fr. 109 *b*. Harp. Ἀπάδοκος: ὃς καὶ Φιλίππῳ συμμαχήσων ἦλθεν εἰς τὸν πρὸς Κερσοβλέπτην πόλεμον, Schäfer 1. 404. — Fülöp Thráciában: Dem. I. 13. — Kersobleptes: Βυζάντιοι καὶ Περίνθιοι καὶ Ἀμάδοκος ὁ Θρᾳξ Κερσοβλέπτῃ — ὑπὲρ ἀμφιλόγου χώρας ἐξηνέγκαντο πόλεμον, οἷς Φίλιππος συλλαμβανόμενος ἐπολέμησε Κερσοβλέπτην καὶ ἠνάγκασε τήν τε ἀμφίλογον παρεῖναι τοῖς ἐγκαλοῦσι καὶ φιλίαν αὐτῶν καταστήσας ἐβεβαιώσατο τὸν βασιλέα, ὅμηρον παρ' αὐτοῦ λαβὼν τὸν υἱόν, καὶ ἀπήγαγεν εἰς Μακεδονίαν: Schol. Aesch. II. 81.

[105]) (263. l.). Maussollus meghalt Plin. szerint, XXXVI. 30. és 47., 107. ol. 2. (Diod. szerint, XVI. 36. a 106. ol. 4.) Utána következik Artemisia 349-ig. — Olygarchia Rhodusban: Dem. XV. 14. és köv. Kos és Rhodus Artemisia birtokában: 27. — A rhodusi demokraták érdekében tartott beszéd: Dem. XV. 2.: ἔστι μὲν οὖν ἐν ὧν ἐγὼ νομίζω χάριν ὑμᾶς τοῖς θεοῖς ὀφείλειν, τὸ τοὺς διὰ τὴν αὐτῶν ὕβριν ὑμῖν πολεμήσαντες οὐ πάλαι, νῦν ἐν ὑμῖν μόνοις τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἔχειν τὰς ἐλπίδας, v. ö. 4. — Samos: 9., 10. A szerződésekről 25. és köv. 28.: πάντων μὲν τὰ δίκαια ποιεῖν ὠρμηκότων αἰσχρὸν ἡμᾶς μόνους μὴ ἐθέλειν, ἁπάντων δὲ τῶν ἄλλων ὅπως ἀδικεῖν δυνήσονται παρασκευαζομένων μόνους ἡμᾶς τὰ δίκαια προτείνεσθαι, μηδενὸς ἀντι-

λαμβανόυμένους, οὐ δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀνανδρίαν ἡγοῦμαι. ὁρῶ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιομένους.

106) (266. l.). Chios : Schol. AR. 1. argument. Dem. XXIV-hez. — Lesbos : Dem. XV. 19. Sauppe II. inscript. Lesb. 6. — Demosth. háború-politikája : *ὁρῶ ὑμῶν ἐνίους Φιλίππου μὲν ὡς ἀρ' οὐδενὸς ἀξίου πολλάκις ὀλιγωροῦντος, βασιλέα δ' ὡς ἰσχυρὸν ἐχθρὸν οἷς ἂν προέληται φοβουμένους. εἰ δὲ τὸν μὲν ὡς φαυλὸν οὐκ ἀμυνούμεθα, τῷ δὲ ὡς φοβερῷ πάνθ' ὑπείξομεν, πρὸς τίνας, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, παρατα-ξόμεθα ;* Dem. a rhodusiakért XV. 24. Aristokr. ellen XXIII. 109. *(Ολύνθιοι) ἕως ἑώρων αὐτὸν τηλικοῦτον ἡλίκος ὢν πιστὸς ὑπῆρχε σύμμαχοί τε ἦσαν καὶ δι' ἐκεῖνον ἡμῖν ἐπολέμουν, ἐπειδὴ δὲ εἶδον μείζω τῆς πρὸς αὐτοὺς πίστεως γιγνόμενον — ὑμᾶς οὓς ἴσασιν ἁπάν-των ἀνθρώπων ἥδιστ' ἂν καὶ τοὺς ἐκείνου φίλους καὶ αὐτὸν τὸν Φίλιππον ἀποκτείναντας, φίλους πεποιήκασιν.* 121. — Phocion *ἐ χρηστός :* Diod. XVII. 15., C. Nep. 1.

107) (267. l.). A Paralos elvitele kevéssel az 1. Philippika előtt : Dem. IV. 34. Pilochoros VI. fr. 130 *a* és Androtion VI. Harpokra-tionnál : *ἱερὰ τριήρης.* — Fülöp a napi beszéd tárgya : Dem. IV. 10., 48., 49.

108) (270. l.). 1. Philippika, Dem. IV. 2. : *οὐδὲν τῶν δεόντων ποιούντων ὑμῶν κακῶς τὰ πράγματ' ἔχει, ἐπεί τοι εἰ πάνθ' ἃ προσῆκε πραττόντων οὕτως εἶχεν, οὐδ' ἂν ἐλπὶς ἦν αὐτὰ βελτίω γενέσθαι.* — 11. *ἂν οὗτός τι πάθῃ, ταχέως ὑμεῖς ἕτερον Φίλιππον ποιήσετε, ἄνπερ οὕτω προσέχητε τοῖς πράγμασι τὸν νοῦν· οὐδὲ γὰρ οὗτος παρὰ τὴν αὑτοῦ ῥώμην τοσοῦτον ἐπηύξηται ὅσον παρὰ τὴν ὑμετέραν ἀμέλειαν,* — 12. *ὡς δὲ νῦν ἔχετε, οὐδὲ διδόντων τῶν καιρῶν Ἀμφίπολιν δέξα-σθαι δύναισθ' ἄν, ἀπηρτημένοι καὶ ταῖς παρασκευαῖς καὶ ταῖς γνώ-μαις.* Dem. indítványa : 16—32. (Athéni polgárok : 21. és köv.) Késedelmezés az előbbi hadjáratok alkalmával : 35—46.

109) (272. l.). Neogenes : Diod. XV. 30. Alcetast a thebeiek meg-támadják : Xen. Hell. V. 4., 57. — Themison : Diod. XV. 76. — Timotheus : Dem. VIII. 75. — Az euboeai hadjáratról (107., 2.) Aesch. III. 86—88., a ki a dolgokat Demosthenesre és barátaira nézve kedvezőtlenül adja elő. — Fülöp levele az euboeaiakhoz : Dem. IV. 37. v. ö. a scholionnal. Plutarchus és Meidias : Dem. XXI. 110., 200. Phocisi zsoldosokat nem Taurosthenes (Aesch. III. 87.), hanem Klei-tarchus vett magához Phalaikustól, mint az Aeschineshez való új

scholionokból (az idézett helyhez valókból) kitetszik. Schultz F. Jhrb. f. Philol. 1866., 314., ki e szerint a 87. §-t igy javítja: *παρὰ Φαλαίκου δύναμιν προσμεταπεμψάμενος.*

[110]) (274. l.). Dem. ellenzése: V. 5.; részt vesz: *ταῦτα εἰς τοὺς ὁπλίτας ἡμᾶς ἀπηγγέλλετο, οὐ γὰρ εἰς ταὐτὸ ἡμεῖς διέβημεν:* XXI. 133. — Kivonúlás Anthesterion 12-e előtt: Dem. XXXVIII. 16. — Ph. Tamynaenál: Plut. Phok. 12. Aesch. III. 87.: *τὸ στρατόπεδον, εἴς τινας δυσχωρίας κατακεκλειμένον, ὅθεν μὴ νικήσασι μάχην οὐκ ἦν ἀναχώρησις οὐδὲ βοηθείας ἐλπὶς οὔτ' ἐκ γῆς οὔτ' ἐκ θαλάττης.* — Az athéniak áldozatkészsége: Dem. XXI. 161. — Apollodorus indítványa a *Θεωρικά*-t illetőleg: [Dem.] LIX. Neaera ellen. 4. — Bár Phocion győzött (Phok. 13. Aesch. III. 88.), ez a hadjárat mégis *πόλεμος ἄδοξος καὶ δαπανηρός:* Dem. V. 5. — Zaretra: Plut. Phok. 13; a megszálló sereg fogságba kerül: Dem. V. 5-höz való scholion.

[111]) (276. l.). Apollodorus, atyja halála után (370.) trierarcha egy követségnek Siciliába küldése alkalmával, 368. (l. a 26. jegyz.), a thraciai parton 362. sokat költ: [Dem.] L. Sok pörös ügybe bonyolódván (Dem. XXXVI. 54.), atyjától örökölt vagyonát (az osztály 368—7-ben) elvesztegette, azután államügyekbe kapott és mint a tanács tagja, ezen indítványt tette: *διαχειροτονῆσαι τὸν δῆμον εἴτε δοκεῖ τὰ περιόντα χρήματα τῆς διοικήσεως στρατιωτικὰ εἶναι εἴτε Θεωρικά:* Neaera ell. 4. V. ö. Lortzing értekezésével: De orationibus, quas Dem. pro Ap. scripsisse fertur 1863. Hornbostel szerint »Über die von D. in S. A.'s verfassten Gerichtsreden« 40. A. csak Dem. eszköze volt, mit Lortzing kétségbe von. — Stephanus vádja (*παρανόμων*): Neaera ell. 5. — Steph. hihetőleg Eubulus eszköze (Schäfer 3[2]., 180). — *Εὔβουλος — πλείονα εὐνοιαν ἐπισπάσασθαι τοῦ δήμου πρὸς ἑαυτὸν, ἔγραψε νόμον τὸν κελεύοντα θανάτῳ ζημιοῦσθαι εἴ τις ἐπιχειροίη μεταποιεῖν τὰ Θεωρικὰ στρατιωτικά:* Dem. I. 1-hez való schol.

[112]) (277. l.). Meidias sértegeti Dem-t: kül. Dem. XXI. 1., 55. 74. és köv. — Euktemon azzal vádolja Dem.-t, hogy az euboeai hadjárat alkalmával megszökött: Aesch. II. 148. és Meidias azzal, hogy részes lett volna Aristarchus meggyilkoltatásában: Dem. XXI. 111. Demosthenes *κατὰ Μειδίου περὶ τοῦ κονδύλου* beszédjéről Schäfer 2., 85. és k.

[113]) (281. l.). Olynthus, a bottiaiak városa: Her. VIII. 127., aztán a chalcisiaké lett: Thuk. I. 58. Olynthus a chalcisi szövetség

középpontja: Ezüstpénzei: Müller-Wieseler D. A. K. I. 184; Olynthus aranypénzei, mint hatalma jelei: Warren feder. coin. 29. — Amphipolis chalcisi polgárokat fogad be: *ἐν Ἀ., Κλεότιμος τοὺς ἐποίκους τοὺς Χαλκιδέων ἤγαγε, καὶ ἐλθόντων διεστασίασεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς εὐπόρους* Arist. Pol. 205., 19. — Kallisthenes: Aesch. II. 30. — Perdikkas megszállja s azután Fülöp kiüríti Amphipolist, Grote gyanítása szerint 10., 510. (5., 604.) és 11., 300. (6., 171). — Neapolis: Inschr. Köhler Hermes 7., 167.

[114]) (282. l.). Apollonides: Dem. IX. 56. Amyntas királynak Gygaiától három fia volt, Archelaus, Arrhidaeus, Menelaus: Justin. VII. 4. Arrhid. akkor Olynthusban volt, Menelaus azonban, ugy látszik, csak később ment oda, midőn e város, Athéntól támogatva, a Fülöp ellen való ellenállás főfészkévé lett. Schäfer 2., 116., 131. Mindkettőt kivégezték: Justin. VIII. 3. — Követségek: Philochoros VI. fr. 132. Demosthenesszel való érintkezésök: Böhnecke Forschungen 1. 161.

[115]) (288. l.). Az ol. beszédek ideje és sorrendje. Az első beszéd (Dionys. szerint a harmadik) az O. és A. közt létesülő félben levő szövetségről szól; a második (D. szerint az első) különösen az erkölcsi szempontokat emeli ki, s ez fölösleges lett volna, ha a szövetség már ténylegessé vált; a harmadik (D. szerint a második) aztán már cselekvésre akarja birni az athéniakat. E három beszéd egyikében sincs még czélzás arra, hogy tényleg segítséget küldtek volna az athéniak. V. ö. Rehdantz Ausgewählte Reden 29. l. — I. Olynth. beszéd. Az athéniaknak Fülöp irányában való eddigi maguktartása 1—13. Az olynthusiak segélykérésének fontossága: 14—18., 25. *νῦν αἵρεσίς ἐστιν ὑμῖν, πότερ᾽ ὑμᾶς ἐκεῖ χρὴ πολεμεῖν, ἢ παρ᾽ ὑμῖν ἐκεῖνον. ἐὰν μὲν γὰρ ἀντέχῃ τὰ τῶν Ὀλυνθίων, ὑμεῖς ἐκεῖ πολεμήσετε καὶ τὴν ἐκείνου κακῶς ποιήσετε, τὴν ὑπάρχουσαν καὶ τὴν οἰκείαν ταύτην ἀδεῶς καρπούμενοι· ἂν δ᾽ ἐκεῖνα Φίλιππος λάβῃ, τίς αὐτὸν κωλύσει δεῦρο βαδίζειν*; v. ö. 15., 28. Thessalia és Illyria: 21—24. Demosth. javaslata: 16—18. Pénzszerzés: 19., 20. — II. olynthusi beszéd: Fülöp önzése és hódítási vágya: 9. és köv. 15. Fülöp udvara: 18., 19. Fülöp kitartó volta és Athén semmit nem tevése: 23. és köv. — III. olynth. beszéd 10: *νομοθέτας καθίσατε. ἐν δὲ τούτοις τοῖς νομοθέταις μὴ θῆσθε νόμον μηδένα (εἰσὶ γὰρ ὑμῖν ἱκανοὶ), ἀλλὰ τοὺς εἰς τὸ παρὸν βλάπτοντας ὑμᾶς λύσατε. λέγω τοὺς περὶ τῶν θεωρι-*

κῶν, σαφῶς οὕτωσὶ, καὶ τοὺς περὶ τῶν στρατευομένων ἐνίους, ὧν οἱ μὲν τὰ στρατιωτικὰ τοῖς οἴκοι μένουσι διανέμουσι θεωρικὰ, οἱ δὲ τοὺς ἀτακτοῦντας ἀθῴους καθιστᾶσιν; v. ö. 12. 13. Az előbbi szónokok összehasonlítva a mostaniakkal: 21—31. Az athéniakhoz intézett intés: 33—36.

[116]) (289. l.). Olynthus fölvétele a szövettségbe: Böckh 1., 121. jegyz. Böhnecke Forschungen 161. — Háromszori segélyküldés: Philochoros fr. 132. Dionysiusnál ad Amm. 1. 9., 734. (Schäfer 2., 151.), a hol most a fragmentumnak Van Herwerden (Dionys. ep. crit. 1861., 10. l.) által történt kiegészitése szerint ezt olvassuk: *τριήρεις δὲ τριάκοντα τὰς μετὰ Χάρητος καὶ ἃς συνεπλήρωσαν ὀκτώ* (a 30 tehát már együtt levő hajórajt képezett, melyhez aztán még nyolcz járult). E szavak közt: *συμμαχίαν τε ἐποιήσαντο* és *καὶ βοήθειαν ἔπεμψαν* Ambrosianusban 18 betünyi hézag van.

[117]) (293. l.). Charidemus (segédcsapatok másodizben küldése): Philoch. fr. 132., Theopomp. fr. 155. Athen-nál 436. (Derdasnak, valószínűleg Fülöp sógorának elfogatása, Böhnecke 674.) — Chares (harmadik segélyküldés): *Ὀλυνθίων — δεομένων — πρὸς ταῖς ὑπαρχούσαις δυνάμεσι πέμψαι βοήθειαν, μὴ ξενικήν, ἀλλ' αὐτῶν Ἀθηναίων, ἔπεμψεν αὐτοῖς ὁ δῆμος τριήρεις μὲν ἑτέρας ιζ' τῶν δὲ πολιτῶν ὁπλίτας ,β καὶ ἱππεῖς τ' ἐν ναυσὶν ἱππηγοῖς. στρατηγὸν δὲ Χάρητα τοῦ στόλου παντός:* Philoch. fr. 132. Schäfer 2., 133., 141. Chares elkésése: Suidas *Κάρανος* szó alatt. — Fülöp hadjárata és Olynthus bevétele: Diod. XVI. 53. — Euthykrates: Hypereid. fr. 80. és Lasthenes: Diod. 53. Dem. IX. 56. XIX. 267. (az árulók ellen hozott népvégzés). — Olympiai ünnep: XIX. 192. Diod. XVI. 55. (Satyrus.)

[118]) (297. l.). Aeschines családja: Aesch. II. 147. Atrometos, Aesch. atyja: II. 78., 147. és köv. Glaukothea: II. 78. Demosth. XIX. 281. Schäfer 1., 191. és köv. Aesch. ifjusága: Dem. XVIII. 129. Schäfer 195. Atromet. katonáskodása: Aesch. II. 168. és k. *γραμματοκύφων:* Dem. XVIII. 260. Aesch. mint színész: Dem. XIX. 246., 337. Aesch. mint irnok: Dem. XIX. 200., 249. Aesch. és Eubulus: Dem. XVIII. 162: *Ἀριστοφῶντα καὶ Εὔβουλον — οὓς σὺ ζῶντας μέν κολακεύων παρηκολούθεις, τεθνεώτων δ' οὐκ αἰσθάνει κατηγορῶν.* — Congressus-politika: Dem. XIX. 10. *ἔστι τοίνον οὗτος ὁ πρῶτος Ἀθηναίων αἰσθόμενος Φίλιππον, ὡς τότε δημηγορῶν ἔφη, ἐπιβουλευοντα τοῖς*

Ἕλλησι καὶ διαφθείροντά τινας τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ προεστηκότων, [*καὶ ἔχων Ἰσχανδρον τὸν Νεοπτολέμου δευτεραγωνιστήν*] *προσιὼν μὲν τῇ βουλῇ, προσιὼν δὲ τῷ δήμῳ περὶ τούτων, καὶ πείσας ὑμᾶς πανταχοῦ πρεσβεῖς πέμψαι τοὺς συνάξοντας δεῦρο τοὺς βουλευσομένους περὶ τοῦ πρὸς Φίλιππον πολέμου.* Eubulus inditványtevő: 304. Diod. XVI. 54. — Aeschines küldetése Megalopolisba: 11., 304.

[119]) (301. l.). Phrynon: Aesch. II. 12. — Békealkudozások előzményei: *Ὑπειδὴ δ' ἐπανῆλθε δεῦρ' ἀπὸ τῆς πρεσβείας ὁ Κτησιφῶν — ἐνταῦθα ἤδη δίδωσι ψήφισμα Φιλοκράτης καὶ ὁ δῆμος ἅπας ὁμογνωμόνων ἐχειροτόνησεν, ἐξεῖναι Φιλίππῳ δεῦρο κήρυκα καὶ πρέσβεις πέμπειν ὑπὲρ εἰρήνης:* 13. Dem. Philokr. ügyében: 14. Aristodemus: 15. és köv. Követség: 18. és köv.

[120]) (303. l.). Királyi kihallgatás Pellában: Aesch. II. 22. és köv. Aesch. beszéde: 25—33. Demosthenes: 349. Fülöp válasza: 38. és k.

[121]) (306. l.). Antipater és Parmenio: Dem. XIX. 69. (Eurylochos XIX. 2. Arg.) 234. Az izenet tartalma: [Dem.:] VII. 31. *ἡμᾶς καὶ τοὺς συμμάχους τοὺς ἡμετέρους καὶ Φίλιππον καὶ τοὺς συμμάχους τοὺς ἐκείνου ἄγειν τὴν εἰρήνην.* Béke a status quo alapján: *ἑκατέρους ἔχειν ἃ ἔχουσιν:* Sch. [Dem.] VII. 26. XIX. 161. A kereskedés biztosítása: Dem. XIX. 143. — Záradék: *τήν τε γὰρ εἰρήνην οὐχὶ δυνηθέντων ὡς ἐπεχείρησαν οὗτοι πλὴν Ἀλέων καὶ Φωκέων γράψαι, ἀλλ' ἀναγκασθέντος ὑφ' ὑμῶν τοῦ Φιλοκράτους ταῦτα μὲν ἀπαλεῖψαι, γράψαι δ' ἄντικρυς Ἀθηναίους καὶ τοὺς Ἀθηναίων συμμάχους.* — A szövetségi tanács határozata: Aesch. III. 69. *ὑπὲρ εἰρήνης ὑμᾶς μόνον βουλεύσασθαι.* — 70. *ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ τῶν Ἑλλήνων ἐν τρισὶ μησὶν εἰς τὴν αὐτὴν στήλην ἀναγεγράφθαι μετ' Ἀθηναίων καὶ μετέχειν τῶν ὅρκων καὶ τῶν συνθηκῶν*; Dem. ezt ajánlja: Dem. XIX. 15. — Mytilene csatlakozása: Rangabé A. H. 2., 401.

[122]) (308. l.). 2. tárgyalás (Elaphebolion 19.): Aesch. III. 71. Aeschines, a ki még egy nappal azelőtt »rokon gondolkozásu« volt Demosthenesszel: Dem. XIX. 13. és köv. Westermann Q. Dem. 3., 36. a második gyülésben már Philokrates mellett beszél: Aesch. II. 74—77. Dem. XIX. 16. 307. — Eubulus: Dem. XIX. 291.

[123]) (314. l.). Hitelesítő követség: Aesch. II. 91. köv. A követek siettetése végett kiadott tanácsvégzés, melyet Dem. Munychion

3-án (apr. 29.) eszközlött ki: Aesch. u. o. E követség vezetőjének Dem. tekintendő: Schäfer 2., 241. — A Pellába való utazás: Dem. XIX. 155. Fülöp Thraciában: Dem. XVIII. 27. — A követeket fogadja Fülöp: *παρόντων τῶν πρέσβεων ὡς ἔπος εἰπεῖν ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος* Aesch. II. 112. A thebei, thessaliai, spartai követek: Aesch 2., 136. a phocisi követek: Dem. IX. 11. — Aesch. F. előtt: II. 113—117. Demosthenes: 109. köv. — Fülöp követeléseibe a követek többsége beleegyezik: *πρῶτον μὲν τοίνυν Φωκέας ἐκσπόνδους καὶ Ἁλέας ἀπέφηναν καὶ Κερσοβλέπτην παρὰ τὸ ψήφισμα καὶ τὰ πρὸς ὑμᾶς εἰρημένα· εἶτα τὸ ψήφισμα ἐπεχείρησαν κινεῖν καὶ μεταίρειν ἐφ' ᾧ πρεσβεύοντες ἥκομεν· εἶτα Καρδιανοὺς Φιλίππῳ συμμάχους ἐνέγραψαν:* Dem. XIX. 174. — Dem. és a foglyok: 169. köv. — Demosthenest nem engedik eltávozni: XIX. 323. — Fülöp esküje: XVIII. 32. (Junius közepe után), a szövetségeseké (Pheraeben): XIX. 158.

[124]) (316. l.). Dem. jelentése a tanács előtt: XIX. 31; Aesch. jelentése a népgyülésben: XIX. 19—22. Igéretek: 24., 220. — Philokrates indítványa: 48. *τὴν εἰρήνην εἶναι τὴν αὐτὴν ἥνπερ Φιλίππῳ καὶ τοῖς ἐκγόνοις, καὶ τὴν συμμαχίαν, καὶ ἐπαινέσαι δὲ Φιλίππου ὅτι ἐπαγγέλλεται τὰ δίκαια ποιήσειν.* — 49. *ἐὰν μὴ ποιῶσι Φωκεῖς ἃ δεῖ καὶ παραδιδῶσι — τὸ ἱερόν, ὅτι βοηθήσει ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων ἐπὶ τοὺς διακωλύοντας ταῦτα γίγνεσθαι.*

[125]) (317. l.) Fülöp irata: Dem. XIX. 51..

[126]) (321. l.). A thebeiek és thessaliaiak Fülöp segélyét kérik Phocis ellen: Diod. XVI. 59. Aesch. II. 140. — Phalaikus: Diod. XVI. 56. A templom kincseinek elsikkasztása miatt megindított nyomozások: Diod. u. o. — Sparta tervei: *ἀφίκοντο Λακεδαιμόνιοι* (Pellába) *πλείστας ἐλπίδας ἔχοντες ἀποδοθήσεσθαι τῇ ἑαυτῶν μητροπόλει, Δωριεῦσι λέγω, τὸ ἱερὸν. τούτων γὰρ ἦν τὸ ἀρχαῖον. ἀλλὰ καὶ τούτους ἐξαπάτησε Φίλιππος:* Schol. Dem. XIX. 73-hoz. Archidamus Phocisban: *Ἀρχιδάμου — παραλαμβάνειν ὄντος ἑτοίμου τὰ χωρία καὶ φυλάττειν, οὐκ ἐπείσθησαν, ἀλλ' ἀπεκρίναντο αὐτῷ τὰ τῆς Σπάρτης δεινὰ δεδιέναι καὶ μὴ τὰ παρ' αὐτοῖς:* Aesch. II. 133. — Proxenus az att. hajóhaddal: 132—34. Dem. XIX. 74. — A phocisiaknak tudósitóik (*δρομοκήρυκες*) voltak Athénban: Aesch. II. 130., kiket Dem. kevésbbé szabatosan *πρέσβεις*-nek nevez: XIX. 59. — Phalaikus megadja magát Skirophorion hó 23-án (Dem. u. o.): *Φαλ. ἐν τῇ Νικαίᾳ διατρίβων, καὶ θεωρῶν αὐτὸν οὐκ ἀξιόμαχον ὄντα,*

διεπρεσβεύσατο πρὸς τὸν βασιλέα περὶ διαλύσεων. γενομένης δ' ὁμολογίας, ὥστε τὸν Φαλ. μετὰ τῶν στρατιωτῶν ἀπελθεῖν ὅποι βούλοιτο, οὗτος μὲν ὑπόσπονδος εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀπεχώρησε μετὰ τῶν μισθοφόρων, ὄντων ὀκτακισχιλίων, οἱ δὲ Φωκεῖς συντριβέντες ταῖς ἐλπίσι παρέδωκαν ἑαυτούς τῷ Φιλίππῳ: Diod. XVI. 59. v. ö. Dem. XIX. 62-vel.

127) (325. l.) *(Φίλιππος) καταλύσας τὸν ἱερὸν πόλεμον, συνήδρευσε μετὰ τῶν Βοιωτῶν καὶ Θετταλῶν:* Diod. 59. — Az amphiktyonok szövetségének reformja: *ἔδοξεν τοῖς συνέδροις μεταδοῦναι τῷ Φιλίππῳ καὶ τοῖς ἀπογόνοις αὐτοῦ τῆς Ἀμφικτυονίας καὶ δύο ψήφους ἔχειν, ἃς πρότερον οἱ καταπολεμηθέντες Φωκεῖς εἶχον:* Diod. 60., Paus. X. 3., 3. — Spartaiak: Paus. X. 8., 2. Korinthusiak: Diod. XVI. 60. Schäfer 2., 269· A thessaliaiaknak visszaadattak régi, a phocisiak által tőlök elvett tiszteletbeli jogaik, s ezen kivül még bizonyos elnöki jogokat is nyertek: Dem. V. 23. VI. 22. — Az amphiktyonok első gyülése: lokrisiak, Dem. XIX. 62., dorisiak: V., 14.. dolopsok: Dem. XVIII. 63. — Az oetaiak indítványa; Aesch. II. 142. — A phocisiak sorsa: Diod. XVI. 60. Pans. X. 3. — Ezüstpénzek a szent háború bevégzésének idején ily fölirattal: *Ἀμφικτιονων:* Müller-Wieseler D. A. K. 2., 134 b.

128) (327. l.). Az athéniak 3. követsége: Dem. XIX. 121. Aesch. betegsége: 124. Aesch. II. 94. A követek Chalcisból visszafordúlnak: Dem. XIX. 125. Aesch. II. 95.

129) (329. l.). Fülöp levele: Dem. XIX. 38. Új követség Phocisba: Aesch. II. 95. A foglyok a tett igéret értelmében (Dem. XIX. 39.) a Panathenaeák alkalmával érkeztek meg (A Halonnesus ügyében tart. beszéd 38). — Aesch. Delphiben: Dem. XIX. 128. Aesch. II. 139. — A Pythiák tartásának idejét újabban biztosan meghatározták a szabadon bocsátásokra vonatkozó fölíratokból. Kirchhoff Monatsber. der Pr. Akad. 1864, 129. Fülöp az ünnep főrendezője: *οὐ πρὸς τῷ πόλεις ἀνῃρηκέναι τίθησι τὰ Πύθια τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα:* Dem. IX. 33. *τιθέναι δὲ τὸν ἀγῶνα τῶν Πυθίων Φίλιππον μετὰ Βοιωτῶν καὶ Θετταλῶν:* Diod. XVI. 60. — *Παγκράτιον ἐν παισὶ — πρώτῃ πυθιάδι ἐπὶ ταῖς ἑξήκοντα, καὶ Ἰολαΐδας ἑνίκα Θηβαῖος:* Paus. X. 7., 8.

130) (332. l.). Az amphiktyonia követei Athénban: *ἦκον ὡς ὑμᾶς ἔναγχος Θετταλοὶ καὶ Φιλίππου πρέσβεις μετ' αὐτῶν, ἀξιοῦντες*

ὑμᾶς Φίλιππον Ἀμφικτύονα εἶναι ψηφίσασθαι: Dem. XIX. 111. V. 19. Promanteia: ἔχει δὲ καὶ τὴν προμαντείαν τοῦ θεοῦ παρώσας ἡμᾶς καὶ Θετταλοὺς καὶ Δωριέας καὶ τοὺς ἄλλους Ἀμφικτύονας, ἧς οὐδὲ τοῖς Ἕλλησι ἅπασι μέτεστι: Dem. IX. 33. Az athéniak nem küldtek követeket a pyth. ünnepekre: Dem. XIX. 128. Dem a békéről: 13. ἔν μὲν οὖν ἔγωγε πρῶτον ὑπάρχειν φημὶ δεῖν, ὅπως εἴτε συμμάχους εἴτε σύνταξιν εἴτ' ἄλλο βούλεταί τις κατασκευάζειν τῇ πόλει, τὴν ὑπάρχουσαν εἰρήνην μὴ λύων τοῦτο ποιήσει. — 14. δεύτερον δ' ὁρᾶν ὅπως μὴ προαξόμεθα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς συνεληλυθότας τούτους καὶ φάσκοντας Ἀμφικτύονας νῦν εἶναι εἰς ἀνάγκην καὶ πρόφασιν κοινοῦ πολέμου πρὸς ἡμᾶς. v. ö. 18—23. — 25. οὐκοῦν εὐηθες καὶ κομιδῇ σχέτλιον, πρὸς ἑκάστους καθ' ἓν οὕτω προσενηνεγμένους περὶ τῶν οἰκείων καὶ ἀναγκαιοτάτων πρὸς πάντας περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς σκιᾶς νυνὶ πολεμῆσαι.

[131]) (336. l.). Δεκαδαρχίαι Dem. VI. 22. ἆρ' οἴεσθ', ὅτ' αὐτοῖς (Θετταλοῖς) τοὺς τυράννους ἐξέβαλλε — προσδοκᾶν τὴν καθεστῶσαν νῦν δεκαδαρχίαν ἔσεσθαι παρ' αὐτοῖς; XIX. 260. Pherae: VII. 32. Φεραίων ἀφῄρηται τὴν πόλιν καὶ φρουρὰν ἐν τῇ ἀκροπόλει κατέστησεν, ἵνα δὴ αὐτόνομοι ὦσιν. IX. 12.

[132]) (339. l.). Elis: Dem. XIX. 260. XVIII. 295. A phocisi zsoldosok elszéledése: Diodor. XVI. 63. Szövetség Fülöp és Elis közt: Paus. V. 4., 9. — Arkadia, Messenia, Argolis: Dem. XVIII. 64. XIX. 261.

[133]) (340. l.). Megara: XIX. 295. Euboea: VIII. 36. Halonnesus: Halonnesus ügyében tartott beszéd 75.

[134]) (342. l.). A Xenophon neve alatt fönnmaradt ily czimű irat: »*Πόροι ἢ περὶ προσόδων*« azon időből való, midőn még Philomelus volt a phocisiak parancsnoka. A szövetségi háború épen akkor végződött be (4. 40., 42., 5. 12), és a szerző lehetőnek tartja, hogy az athéniaknak csupán diplomácziai alkudozásokkal sikerülni fog rábírni a phocisiakat a Delphiből való kivonúlásra, a nélkül, hogy részt kelljen venniök az épen akkor kiütött szent háborúban (*μὴ συμπολεμοῦντες*); továbbá, hogy sikerülni fog a többi amphiktyonok közreműködésével megvédelmezniök a szent hely autonomiáját, ha valamelyik állam, pl. a thebeiek, megpróbálná a szent helyet a maga részére elfoglalni (5., 9.). Philomelus alatt a templom kirablása még nem fordúlt elő (l. 492. lap, 16. jegyz.), úgy hogy a közbenjárás, ha

megkisérlik, még talán eredményre vezethetett volna. — Bányák: De vectig. 4. c. 27. Békepolitika: 5. c.

[135]) (343. l.). Isokr. XII. 76-ban Fülöpöt Agamemnon alakjában tűnteti föl.

[136]) (345. l.) Aeschines földbirtokai Olynthus vidékén: Dem. XIX. 146. Philokrateséi ugyanott: 114. köv. 146. Pythokles: 225. Hegemon, Demades: [Dem.] XXV. 47. — Isokr. Phil. V. 129.: *οἱ ἐπὶ τοῦ βήματος μαινόμενοι. 73. αἰσθάνομαι γάρ σε διαβαλλόμενον ὑπὸ τῶν σοι μὲν φθονούντων, τὰς δὲ πόλεις τὰς αὑτῶν εἰθισμένων εἰς ταραχὰς καθιστάναι, καὶ τὴν εἰρήνην τὴν τοῖς ἄλλοις κοινὴν πόλεμον τοῖς αὑτῶν ἰδίοις εἶναι νομιζόντων, οὓς πάντων τῶν ἄλλων ἀμελήσαντες περὶ τῆς σῆς δυνάμεως λέγουσιν, ὡς οὐχ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ἐπὶ ταύτην αὐξάνεται, καὶ σὺ πολὺν χρόνον ἤδη πᾶσιν ἡμῖν ἐπιβουλεύεις. — 75. ταῦτα φλυαροῦντες καὶ φάσκοντες ἀκριβῶς εἰδέναι, καὶ ταχέως ἅπαντα τῷ λόγῳ καταστρεφόμενοι, πολοὺς πείθουσι.*

[137]) (347. l.). Dem. sokoldalú összeköttetései a Macedoniában. Thraciában, Thessaliában utazó és lakó görögökkel: Dem. VIII. 14. és Rehdantznak ezen helyhez irt jegyzete. — Athén segédeszközei: Dem. XIV. 25. Böckh. Staatsh. 1., 635. — A zsellérek (*μέτοικοι*) buzgalma: Curtius C. Philol. 24., 268. — Nausikles és Diotimus: Schäfer 2., 309. — A hajóműhelyek és az arsenál építése: Böckh Seew. 67. köv.

[138]) (349. l.). A kereskedelmi pörökben való gyorsított eljárást, melyet »Xenophon« De vect. 3., 3. ajánlott, már a Halonnesus ügyében való alkudozás előtt életbe léptették (Hal. ügyéb. t. beszéd 12.). — *Διαψήφισις* Demophilus ajánlatára: Aesch. 177. Schäfer 2., 289. — *Πρόεδροι*: Aesch. III. 4. Vischer Epigr. Beitr. aus Gr. 63. — *φυλὴ προεδρεύουσα*: Aesch. I. 33. Shcultz F. Demosthenes und die Redefreiheit 21. — Areopag: Meier und Schömann Att. Process 344. Mint a textusból kitűnik, ez időben különböző rendkivüli megbizatások fordúltak elő, melyeket az areopagusra ruháztak.

[139]) (352. l.). Hegesippus Kardia érdekében: Halonn. ügyéb. t. beszéd 43.; javaslatot terjeszt elő az euboeai viszonyokra vonatkozó határozatot illetőleg 357-ben, 105. ol. 4; Rang. 2., 391. és 392., l. Köhler, Hermes 7., 166. — Lykurgus: V. X. Orat. 852 *a*. Plato tanítványa: Olympiod. Sch. Gorg. 515 *d*. Diod. XVI. 88. (*Λυκοῦργος*) *τῶν τότε ῥητόρων μέγιστον ἔχων ἀξίωμα — βίον δ' ἐζηκὼς ἐπ' ἀρετῇ περιβόη-*

τον, πικρότατος ἦν κατήγορος — Hyperides: Γλαυκίππου τοῦ ῥήτορος, azonban mindenesetre előkelő származása mellett tanúskodik az, hogy ősi családi sirboltja volt a »Lovaglók kapuja« (αἱ Ἱππάδες πύλαι) előtt: Vit. X. Orat. 849. — Polyeuktus indítványozza, hogy a neapolisi küldötteknek megdicsérő-okiratot adjanak át: Schöne Gr. Reliefs 23. Köhler Hermes 7., 167. — Kallisthenes: Dem. XIX. 86. A nemzeti párt államférfiait illetőleg v. ö. Schäfer 2., 298—312.

[140]) (354. l.). Követségi pör: a γραφή benyujtása és a tárgyalás közt három év esik: Dionys. ad Amm. I. 10. Dem. XIX. arg. 2.

[141]) (355. l.). Aeschinesnek Timarchus elleni pöre: Schäfer 2., 315. és köv. Hegesippus Κρώβυλος: Aesch. I. 64. (v. ö. a scholionnal) 71., 110. Demosthenes: 170. és köv.

[142]) (356. l.). Dem. beszámolása: Dem. XIX. 211. Aesch. azt mondta: ἡ ὑστέρα πρεσβεία ἐπὶ πεπραγμένοις ἐγίγνετο (II. 123). Antiphon: Dem. XVIII. 132. és köv. Plut. Dem. 14. (σφόδρα ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα). Árulók által az arsenál ellen elkövetett merényletekről egyébütt is történik említés: Arist. Acharn. 918. Hogy Fülöp e czélra egy embert felfogadott volna, nem hihető; hihető, hogy az illető utólagos jutalomra számitott. Böckh (Abh. der Berl. Akad. 1834., 12.) e tényt összeköttetésbe hozza a διαψήφισις-szel.

[143]) (356. l.). Hyperides bejelentett vádja (eisangelia) Philokrates ellen: Hyper. Euxenipp. mellett 20. köv. Philokrates elítéltetése: Aesch. II. 6. III. 79.

[144]) (358. l.). Delosi pör: Dem. XVIII. 134. Böckh. Abh. der Berl. Akad. 1834., 11. és köv.

[145]) (362. l.). Követségi pör: πρεσβείας εὔθυναι Dem. XIX. 103. a logisták előtt (ellentétben az εἰσαγγελία παραπρεσβείας-szal Aesch. II. 139.): Schäfer 2., 358—390. Ugyanez a tárgy, a megelőző perre való világos hivatkozás nélkül, 13 évvel később ismét szóba került Dem. és Aesch. beszédében, melyet Ktesiphon mellett és ellen tartottak; innen van, hogy e pör felöl kétségét fejezte ki már az ókorban Plutarchus (Dem. 15.) és ujabban Haupt O. (»Leben des Dem.«), mely szerint mind a két beszédet párt-iratoknak kellene tekinteni. Az előbbi és utóbbi beszédekben levő ellenmondásokról l. Spengel L., Demosthenes' Vertheidigung des Ktesiphon 1863. Ha e beszédek mint párt-iratok adattak is ki, ezzel még nincs bebizonyítva, hogy az a pör nem

létezett, melynek kimeneteléről Idomeneus határozott tanuságot tesz *παρὰ τριάκοντα μόνας τὸν Αἰσχίνην ἀποφυγεῖν* Plut. 15.). — Aesch. mint a békepolitika szószólója: 171. és köv. Eubulus és Phocion: 184.

146) (365. l.). Dem. első követsége Peloponnesusba: Dem. XVIII. 79. — D. Messenében: Dem. VI. 20—26. — Macedon párt Messenében és Argosban: Dem. XVIII. 295. Theop. fr. 257. Peloponnesusi és macedon követség Athénban: Libanius arg. Dem. VI. p. 64.: *ἔπεμψε πρέσβεις ὁ Φίλιππος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, αἰτιώμενος ὅτι διαβάλλουσιν αὐτὸν μάτην πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὡς ἀπαγγειλάμενον αὐτοῖς πολλὰ καὶ μεγάλα, ψευσάμενον δέ· οὐδὲν γὰρ ὑπεσχῆσθαί φησιν οὐδὲ ἐψεῦσθαι, καὶ περὶ τούτων ἐλέγχους ἀπαιτεῖ. ἔπεμψαν δὲ μετὰ Φιλίππου καὶ Ἀργεῖοι καὶ Μεσσήνιοι πρέσβεις εἰς Ἀθήνας, αἰτιώμενοι καὶ οὗτοι τὸν δῆμον, ὅτι Λακεδαιμονίοις καταδουλουμένοις τὴν Πελοπόννησον εὖνους τέ ἐστι καὶ συγκροτεῖ. αὐτοῖς δὲ περὶ ἐλευθερίας πολεμοῦσιν ἐναντιοῦται.*

147) (367. l. Második Philippika: Dem. VI. 8.: *πρὸς πλεονεξίαν καὶ τὸ πάνθ' ὑφ' αὑτῷ ποιήσασθαι τοὺς λογισμοὺς ἐξετάζων, καὶ οὐχὶ πρὸς εἰρήνην οὐδ' ἡσυχίαν οὐδὲ δίκαιον οὐδὲν, εἴδε τοῦτο ὀρθῶς, ὅτι τῇ μὲν ἡμετέρᾳ πόλει καὶ τοῖς ἤθεσιν ἡμετέροις οὐδὲν ἂν ἐνδείξαιτο τοιοῦτον οὐδὲ ποιήσειεν, ὑφ' οὗ πεισθέντες ὑμεῖς τῆς ἰδίας ἕνεκ' ὠφελείας τῶν ἄλλων τινὰς Ἑλλήνων ἐκείνῳ προείσθε, ἀλλὰ καὶ τοῦ δικαίου λόγου ποιούμενοι, καὶ τὴν προσοῦσαν ἀδοξίαν τῷ πράγματι φεύγοντες καὶ πάνθ' ἃ προσήκει προορώμενοι, ὁμοίως ἐναντιώσεσθε, ἄν τι τοιοῦτον ἐπιχειρῇ πράττειν, ὥσπερ ἂν εἰ πολεμοῦντες τύχοιτε.*

148) (370. l.) Perilaosnak Megara elleni szándékát, (v. ö. Dem. XVIII. 324.), hova Fülöp zsoldosokat küldött (XIX. 295.), valószínűleg Phocisból (Grote 10., 621.), meghiusította Phocion, a ki Nisaeat megerősítette és a Nis. és Meg. közti hosszú kőfalakat újra fölépíttette: Plut. Phok. 15. — Python: *ἄνθρωπος περὶ τὸ γράφειν λόγους μέγα φρονῶν ἀλλ' ὡς ἔοικε, τὸ πρᾶγμα ἐμοῦ προσδεῖτο.* Aesch. II. 125. — Schäfer 2., 352. *Πύθωνα Φίλιππος ἔπεμψε — καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ συμμάχων πάντων συνέπεμψε πρέσβεις:* Dem. XVIII. 136. Python beszédét illetőleg: Hegesippus besz. Halonn. ügyében 21., 22. — Dem. válasza: XVIII. 136. — Hegesippus követelései: 1. *ἑκατέρους ἔχειν τὰ ἑαυτῶν,* e helyett: *ἃ ἔχουσιν* Halonn. besz. 26—29., 2.

A semleges államok biztosítása: 30—32. — Hegesippus követűl megy Macedoniába: Dem. XIX. 331. Halonn. beszéd 2., 36.

149) (372. l.). Eretria: Dem. IX. 57., 58.: (*Φίλ.*) *τρεῖς κατέστησε τυράννους, Ἵππαρχον, Αὐτομέδοντα, Κλείταρχον, καὶ μετα ταῦτ' ἐξελήλακεν ἐκ τῆς χώρας δὶς ἤδη βουλομένους σώζεσθαι* [*τότε μὲν πέμψας τοὺς μετ' Εὐρυλόχου ξένους, πάλιν δὲ τοὺς μετὰ Παρμενίωνος* vulg.] — Oreus: Dem. XXIII. 213. IX. 59—62. — Geraestus: Dem. XIX. 326. — Kallias Chalcisból (*Εὐβοικὸν συνέδριον εἰς Χαλκίδα συνάγων*) alkudozik először Fülöppel és a thebeiekkel: Aesch. III. 89. köv. Szövetkezés Athénnal: 91.

150) (374. l.) Epirus: Dem. I. 13. Harpokr. e szó alatt *Ἀρύβας* (*Ἀρύββας*, fölíratok Rang.-nál, A. H. 2., 388.; *Ἀρύμβας* Diod. Plut. Justin. VII. 6. — Ambracia: Heges. Holonnesus ügyében 32. Dem. IX. 27., 34. Naupaktos: *οὐκ Ἀχαιῶν ὁμώμοκεν Ναύπακτον Αἰτωλοῖς παραδώσειν*; Dem. 34. — Athéni köv. Peloponnesusba és Ambraciába: Dem. IX. 72. Csapatok küldése Akarnaniába: Dem. XLVIII. 24—26. — Aristodemus: (*Ἀθηναῖοι ἐπὶ Ποθοδότου ἄρχ.*) *πρεσβείας περὶ συμμαχίας ἔπεμφαν καὶ εἰς Θετταλίαν καὶ Μαγνησίαν τοὺς περὶ Ἀριστόδημον, ἀποστῆναι αὐτοὺς βουλόμενοι ἀπὸ Φιλίππου*: Schol. Aesch. III. 83-hoz (a hol Schulz szerint *ἐπιστρατεύσαντος* helyett *πρεσβεύσαντος* olvasandó) l. Schäfer Jahrb. f. Ph. 1866., 311. A követek megkoszorúztatása: Aesch. az i. h. — Thessalia négy részre osztása: *ἀλλὰ Θετταλία πῶς ἔχει; οὐχὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παρῄρηται, καὶ τετραρχίας κατέστησεν, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις, ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη δουλεύωσιν*; Dem. IX. 26.

151) (378. l.). Fülöp levele: *Φ. ἄρχεται περὶ Ἁλόννησον λέγων, ὡς ὑμῖν δίδωσι ἑαυτοῦ οὖσαν, — ὡς λῃστὰς ἀφελόμενος ταύτην τὴν νῆσον κτήσαιτο, καὶ προσήκειν αὐτὴν ἑαυτοῦ εἶναι*: Heges. 2. A tenger védelmére vonatk. ajánlat: 14. Kereskedelmi szerződés: 9. A békeszerződés reviziója: 18., 30. Választott bíróság: 36. A *Περὶ Ἁλοννήσου* című beszéd pontosabb elnevezése (Dion. szerint): *πρὸς τοὺς Φιλίππου πρέσβεις*, vagy: *πρὸς τὴν ἐπιστολὴν καὶ τοὺς πρέσβεις τοὺς παρὰ Φιλίππου*. — Dem. sem akarja elfogadni Halonnesust, *εἰ δίδωσιν ἀλλὰ μὴ ἀποδίδωσι*. Szőrszálhasogatás Aesch. szerint III. 83.

152) (378. l.). Diopeithes: *ἄρτι τῆς εἰρήνης γεγονυίας, οὔπω Διοπείθους στρατηγοροῦντος οὐδὲ τῶν ὄντων ἐν Χερρονήσῳ νῦν*

ἀπεσταλμένων: Dem. IX. 15. Elküldetésének ideje: ἄρχ. Πυθοδότου Philoch. fr. 134. — Kardia: Dem. IX. 58. — Kalózkodás: 24. köv. — Fülöp csapataival Thraciába megy: Fülöp levele [Dem.] XII. 3., de a kleruchusok Athén némely szövetségeseit is szorongatták, mint pl. az elaiusiakat, l. Curtius, Att. Psephismen, Hermes 4., 407., mely körülményt aztán kizsákmányolták a macedon érzelmű szónokok: »μέλλει πολιορκεῖν, τοὺς Ἕλληνας ἐκδίδωσιν« Dem. Chers. VIII. 27 Diopeithest εἰσαγγελία-val fenyegetik: 28. Demosthenesnek Chersonnesus ügyéb. tart. beszéde: Fülöp békeszegése: 6—12. Hatalmának terjesztése: 56—60. Diopeithes és víselt dolgai: 13—37. Fülöpnek Ath. elleni gyűlölete: 40—43. -- D. inti az athéniakat: 49—51. Dem. indítványai: 76.

[153]) (386. l.). A Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ cz. beszéd és a harmadik Philippika képezik Dem. utolsó és legnagyobbszerű pol. beszédeit azok között, a melyek fenmaradtak. — Dem. IX.: A chalcidicei városok elpusztítása: 26. Delphi: 32. τίθησι τὰ Πύθια κἂν αὐτὸς μὴ παρῇ, τοὺς δούλους ἀγωνοθετήσοντας πέμπει (Antipater: Liban. IV. 311.) Thermopylae: κύριος δὲ Πυλῶν καὶ τῶν ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας παρόδων ἐστί, καὶ φρουραῖς καὶ ξένοις τοὺς τόπους τούτους κατέχει vulg., om. Σ (v. ö. VIII. 64.). Thessalia: 26. Echinus 34., a malisiaknak adatik; l. Hermes 7., 388. Byzantium: 34.; v. ö. VIII. 66. Megvesztegethetőség: IX. 36—40. Árulók a görög államokban: 56—68. Dem. javaslatai, hadi készülődések: 70. Követségek: 71 τοὺς ταῦτα διδάξοντας ἐκπέμπωμεν πρέσβεις [πανταχοῖ, εἰς Πελοπόννησον, εἰς Ῥόδον, εἰς Χίον, ὡς βασιλέα λέγω (οὐδὲ γὰρ τῶν ἐκείνῳ συμφερόντων ἀφέστηκε τὸ μὴ τοῦτον ἐᾶσαι πάντα καταστρέψασθαι) vulg. a Σ-val jelzett párizsi kéziratban a lap szélén más kéz irásával]; az összes követségeket csak nem régen azelőtt küldötték el; Schäfer 2., 450. Chalcisiak és megaraiak 74.; Athén szövetségeseiről v. ö. VIII. 18.

[154]) (389. l.). Dem. követségbe megy Byzantiumba: Dem. XVIII. 87. köv. Aesch. III. 256, ὅταν φῇ Βυζαντίους ἐκ τῶν χειρῶν πρεσβεύσας ἐξελέσθαι τοῦ Φιλίππου. Szövetség Byzantiummal: Dem. XVIII. 302. καὶ τὰ μὲν σῶσαι τῶν ὑπαρχόντων ἐκπέμποντα βοηθείας καὶ λέγοντα καὶ γράφοντα τοιαῦτα, τὴν Προκόννησον τὴν Χερρόνησον, τὴν Τένεδον, τὰ δ' ὅπως οἰκεῖα καὶ σύμμαχ' ὑπάρξει πρᾶξαι, τὸ

Βυζάντιον, τὴν Ἄβυδον, τὴν Εὔβοιαν. Megtisztelő decretum Dem. számára: 851.

[155]) (389. l.). Hyperides *λόγοι Ῥοδιακός* és *Χιακός:* Sauppe O. Att. 2., 300., 304. — Ephialtes: Vit. X. Orat. 847. Aesch. III. 238. [Dem.] XII. 6. — E. nevéről: Monatsb. d. Berl. Akad. 1870. 169. A perzsa király pénzajándékot küld Diopeithesnek *τεθνεῶτι:* Ar. Rhet. II. 8.

[156]) (392. l.) Kallias követségi jelentése: Aesch. III. 95., köv. 98. *πραχθήσεσθαι αὐτὰ οὐκ εἰς μακρὰν ἀλλ' εἰς τὴν ἕκτην ἐπὶ δέκα τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός. εἰρῆσθαι γὰρ ἐν ταῖς πόλεσιν ὑφ' ἑαυτοῦ καὶ παρηγγέλθαι πάντας ἥκειν συνεδρεύσοντας Ἀθήναζε εἰς τὴν πανσέληνον.* — Oreust 109. ol. 3. Skirophorion havában felszabadítja Kephisophon, a ki akkor tájt Sciathus mellett állomásozott (Böckh Seeurk. 480. Böhnecke Forschungen 736.), majd felszabadítják Eretriát 109., 4. (340 tavaszán), mely alkalommal Klitarchus megöletett: Schol. Aesch. III. 85. 103 (ed. Schultz). E hely igazolja Diod. XVI. 74-et. Ezen hadjáratban Hyperides mint trierarch volt jelen az általa ajándékozott két háromsorevezős hajó egyikén, Vit. X. Orat. 848 e (*ἐπιδόσιμος τρ. Ἀνδρεία* Böckh 442., 498. V. ö. Schäfer, Jahrb. f. Phil. 1866. 26.; Schultz, Jahrb. f. Phil. 1866. 314. A szövetségek megkötése: Dem. XVIII. 237. *ἐγὼ συμμάχους μέν ὑμῖν ἐποίησα Εὐβοέας, Ἀχαιούς, Κορινθίους, Θηβαίους, Μεγαρέας, Λευκαδίους, Κερκυραίους, ἀφ' ὧν μύριοι μὲν καὶ πεντακισχίλιοι ξένοι, δισχίλιοι δ' ἱππεῖς ἄνευ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων συνήχθησαν· χρημάτων δὲ ὅσων ἐδυνήθην ἐγὼ πλείστην συντέλειαν ἐποίησα.* Ambracia: XVIII. 244. Akarnanok: Aesch. III. 97. Matrikularis adók: Aesch. III. 95.

[157]) (393. l.). A chalcisiaknak hajókat kölcsönöznek: Böckh Seeurk. XIV. c. 42. és köv. — Halonnesus: Fülöp levele [Dem.] XII. 12. Dem. XVIII. 70. — Anaxinus, a kém: Aesch. III. 223. Dem. XVIII. 137. — Eretria: Vit. X. Orat. 850. és köv. — Aristonikus, Nikophanes fia: Dem. XVIII. 83, Vit. X. Orat. 848 *c.* — Olympia: Plut. Mor. 457.

[158]) (396. l.). Fülöp tiz hónapot töltött Thraciában s Dem. ez alatt tartotta Chersonnesusról való beszédét, mely 341. évre, a passzát szelek idejére (julius hó) esik: Dem. VIII. 2.; a hadviselésről: 44. köv. — Philippopolis: Steph. Byz. Kalybe *Πονηρόπολις:* Suidas *δούλων* alatt, Strab. 320.

159) (401. l.). Perinthus : Philochor. fr. 135. A város ostroma : Diod. XVI. 74—76. Apollodorus : Paus. I. 29., 10. A perzsa királytól jövő megbízásról beszél Diod. 75. — Byzantium : Diod. 76—77. Leo : Plut. Phok. 14. Suidas. — Fülöp és Athén : Dem. XVIII. 73. 139. Az athéniak sérelmei : Fülöp levele, [Dem.] XII. 8. Fülöp ultimatuma : Dem. XVIII. 73. Philochor fr. 135. Dionysiusnál ad Amm. I. 11., a mely hely Van Herwerden kiegészítése szerint így van : *ἔπειτα διεξελθών, ὅσα τοῖς Ἀθηναίοις ὁ Φ. ἐνεκάλει διὰ τῆς ἐπιστολῆς, ταῦτα πάλιν κατὰ λέξιν ἐπιτίθησιν· ὁ δὲ δῆμος ἀκούσας τῆς ἐπιστολῆς καὶ Δημοσθένους παρακαλέσαντος αὐτοὺς πρὸς τὸν πόλεμον καὶ ψήφισμα γράψαντος ἐχειροτόνησε τὴν μὲν στήλην καθελεῖν τὴν περὶ τῆς πρὸς Φίλιππον εἰρήνης καὶ συμμαχίας σταθεῖσαν, ναῦς δὲ πληροῦν καὶ τἄλλ' ἐνεργεῖν τὰ τοῦ πολέμου.* — Fülöpnek a Philippákhoz csatolt levelét (XII.), melyet Grote, Böhnecke, Rehdantz valódinak tart, valamint az erre vonatkozó válaszbeszédet Schäferrel együtt 3^2, 110., koholmányoknak kell tartanunk. — Chares Chersonnesus mellett állomásozik : Curtius Hermes 4., 407. — Segély Chiosból és egyébünnen : Diod. 77. Chares győz : Dionys. Byz. Anapl. Bosp. (III. 14. Hudson). — Polyeidos *ὁ Θετταλός* : Athenaeus de mach. in Mathem. vett. ed. Thev. 3. — Éjszaki fény : Steph. Byz. *Βόσπορος*. — Az athéniak másodszor küldenek hajóssereget Phocion és Kephisophon vezérlete alatt : Böckh Seeurk. XIII. c. 100., 442. l. — Phocion Byzantiumban : Plut. Phok. 14. Nepos Phoc. 2. : auctus adiutusque a Demosthene — cum adversus Charetem eum subornaret. — A maced. hajóhad visszatérése : Frontin. Strategem. I. 4., 13. — Alkudozások : Schäfer, 2., 483. — Háboru Ateasszal : Justin IX. 2., Schäfer 2., 487.

160) (402. l.) Megtisztelő decretum Athén számára : Plut. Mor. 350.

161) (407. l.). Dem. *ἐπιστάτης τοῦ ναυτικοῦ* Aesch. III. 222. V. ö. XVIII. 102. : *ὁρῶν τὸ ναυτικὸν καταλυόμενον, καὶ τοὺς πλουσίους ἀτελεῖς ἀπὸ μικρῶν ἀναλωμάτων γιγνομένους, τοὺς δὲ μέτρια ἢ μικρὰ κεκτημένους τῶν πολιτῶν τὰ ὄντα ἀπολλύντας, ἔτι δ' ὑστερίζουσαν ἐκ τούτων τὴν πόλιν τῶν καιρῶν κτλ.* 104. *ἦν γὰρ αὐτοῖς* (a gazdagoknak) *ἐκ μὲν τῶν πρότερων νόμων συνεκκαίδεκα λειτουργεῖν, αὐτοῖς μὲν μικρὰ καὶ οὐδὲν ἀναλίσκοισι, τοὺς δ' ἀπόρους τῶν πολιτῶν ἐπιτρίβουσιν, ἐκ δὲ τοῦ ἐμοῦ νόμου τὸ γιγνόμενον κατὰ τὴν οὐσίαν*

ἕκαστον τιθέναι, καὶ δυοῖν ἐφάνη τριήραρχος ὁ τῆς μιᾶς ἔκτος καὶ δέκατος πρότερον συντελής· οὐδὲ γὰρ τριηράρχους ἔτι ὠνόμαζον ἑαυτούς, ἀλλὰ συντελεῖς. Diphilus gazdagsága: Vit. X. Orat. 354. Böckh Staatsh. 1., 51. Ellenzék: Dem. XVIII. 103. A törvényen tett módosítások: Dinarch. I. 42. — Megbízhatatlanoknak maradnak a Demosthenesnél (XVIII. 106.) közbeszőtt akták (Böckh szerint [1., 737.] hitelt érdemelnek). E szerint egy háromsorevezőshajó elvállalásának kötelezettsége egy οὐσία ἀπὸ ταλάντων δέκα-nál kezdődik (azaz 10 talentumnyi tőkénél) és a liturgia legnagyobb mértéke egy embernél nem mehet többre, mint ἕως τριῶν πλοίων καὶ ὑπηρετικοῦ. Schäfer 2., 490. elveti az említett aktákat, de tartalmok mégis, úgy látszik, elfogadható hagyományra támaszkodik. — A hajóhadról szóló törvény hatása: Dem. XVIII. 107.

[162]) (409. l.) Eubulus a pénzügyek igazgatója 106, 3—107, 3.; Aphobetus 107, 3—108, 3. (az olynthusi háború alatt): Schäfer 1., 175. köv. — Arsenál építése és hadi pénztár: Philoch. fr. 135. Λυσιμαχίδης Ἀχαρνεύς· ἐπὶ τούτου τὰ μὲν ἔργα τὰ περὶ τοὺς νεωσοίκους καὶ τὴν σκευοθήκην ἀνεβάλοντο διὰ τὸν πόλεμον πρὸς Φίλιππον· τὰ δὲ χρήματ' ἐψηφίσαντο πάντ' εἶναι στρατιωτικά, Δημοσθένους γράψαντος. V. ö. Curtius Philol. 24., 266.

[163]) (411. l.). Kallias ταμίας τῶν στρατιωτικῶν: Vit. Orat. 842. — Demosth. és Lykurgus: Philol. 24., 264.

[164]) (416. l.). Timolas: Theop. fr. 236. Athenaeusnál 436. Dem. XVIII. 48. 295. — A thebeiek Nicaeából kiszoríttatnak, mely aztán a thessaliaiaknak adatik át: Aesch. III. 140. Dem. VI. 22. — A Delphibe küldendő hivatalnokok választása: Aesch. III. 115. Dem. XVIII· 149.

[165]) (418. l.). Az amphissaiak bevádolják az athéniakat: Aesch. III. 116. köv. Aeschines beszéde az amphissaiak ellen: 118—121. Dem. XVIII. 149—150. Az amphissaiak ellen követett eljárás: 122—124. Dem. 151.

[166]) (420. l.): Aeschines jelentése Athénban: Aesch. III. 125. Aesch. Demosthenest megvesztegethetőnek állítja: III. 113. Az athéniak elhatározzák, hogy a thermopylaei rendkivüli gyülésre nem küldenek követeket: III. 126. s köv. — A thebeiek hasonlóképen elmaradtak: 128. — Rendkivüli gyűlés Thermopylaeben és Kottyphus megválasztatása (Φιλίππου ἐν Σκύθαις ἀπόντος): Aesch. III.

128. Kottyhus végrehajtási eljárása: Aesch. 129. — Az amphiktyonok őszi gyülése: *δευτέραν στρατείαν ἐπὶ τοὺς Ἀμφισσεῖς ἐποιήσαντο — ἐπανηλυθότος Φιλίππου ἐκ τῆς ἐπὶ τοὺς Σκύθας στρατείας, τῶν μέν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν τῆς εὐσεβείας ἡμῖν παραδεδωκότων, τῆς δὲ Δημοσθένους δωροδοκίας ἐμποδὼν γεγενημένης:* 129. Dem. XVIII. 151. E határozat hozatalában Aeschinesnek semmi esetre nincs semmi része; egyáltalában nem lehet kimutatni, hogy e gyülésben athéni követek részt vettek volna.

[167]) (424. l.) Dem. XVIII. 143. *ἐμοῦ διαμαρτυρομένου καὶ βοῶντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ »πόλεμον εἰς τὴν Ἀττικὴν εἰσάγεις, Αἰσχίνη, πόλεμον Ἀμφικτυονικὸν«* οἱ *μὲν ἐκ παρακλήσεως συγκαθήμενοι οὐκ εἴων με λέγειν, οἱ δὲ ἐθαύμαζον καὶ κενὴν αἰτίαν διὰ τὴν ἰδίαν ἔχθραν ἐπάγειν με ὑπελάμβανον αὐτῷ.* — Az *εὐσεβεῖς* Amphissában, a kiket Kottyphus vissza akar hivatni: Aesch. III. 129. Nagyon valószínű, hogy a *δι' εὐσέβειαν φεύγοντες*, kiknek visszahivatását az amphiktyonok sürgetik, ugyanazok, a kik Fülöp pártjával összeköttetésben az egész katastrophát előidézték, s ezután mint árulók kiutasíttattak; velök szemben egy másik párt áll, a *οἱ ἐναγεῖς*. — Aeschines védelmezése és Demosthenes őt illető gyanúsításának viszszautasítása Spengelnél: »Dem. Verth. des Ktes.« engem nem volt képes meggyőzni.

[168]) (426. l.). Elatea megszállása 399. utolsó hónapjaiban: Westermann Dem. XVIII. 152-höz. Elateának Fülöp által való megerősítését (Aesch. III. 140.) már 344-ben lehetőnek tartották: Dem. 2. Phil. 14. — A következő események Köchly szerint (N. Schw. Mus. 2., 37.) Plut. Dem. 18. ellenében így sorozandók egymás után: 338/9. Elatea bevétele. Télire elszállásolják magokat. Alkudozások A. és Th. között. — Az athéniak táborba szállása. — A téli harczok. — Tavasszal: Vonúlás Amphissa felé. — Fondorlatok Athénban. — Új alkudozások. — Az Antipater alatti sereg megérkezése. — Fülöp visszatér Phocisba. — Betör Boeotiába. — A chaeroneai ütközet.

[169]) (427. l.). Az ütközet hire minő hatást tett Athénban?: Dem. XVIII. 169.: ugyanezt leírta Hyperides is: Or. Att. 2., 387., fr. 37.

[170]) (429. l.). Dem beszéde a Békéről 15. Chers. besz. 63. — Dem. indítványai: A polgársereg kivonúlása: XVIII. 177. Kormányzó bizottság: *χειροτονῆσαι δέκα πρέσβεις, καὶ ποιῆσαι τούτους*

κυρίους μετὰ τῶν στρατηγῶν καὶ τοῦ πότε δεῖ βαδίζειν ἐκεῖσε καὶ τῆς ἐξόδου: 178. Szövetség Thebével: 178.

171) (431. l.). Fülöp követsége Thebében: Diod. XVI. 85. (Python). Marsyas fr. 7. Plutarchusnál, Dem. 18. (Amyntas és Klearchus). A maced. szövets. követsége: Philoch fr. 135. Dem. Thebében: *ἡ τοῦ ῥήτορος δύναμις, ἐκριπίζουσα τὸν θυμὸν αὐτῶν καὶ διακαίουσα τὴν φιλοτιμίαν ἐπεσκότησε τοῖς ἄλλοις ἅπασιν, ὥστε καὶ φόβον καὶ λογισμὸν καὶ χάριν ἐκβαλεῖν αὐτοὺς ἐνθουσιῶντας ὑπὸ τοῦ λόγου πρὸς τὸ καλόν.* Theop. fr. 239. Plutarchusnál: Dem. 18. — Szövetség Thebével: *ἔκδοτον τὴν Βοιωτίαν πᾶσαν ἐποίησε Θηβαίοις γράψας ἐν τῷ ψηφίσματι, ἐάν τις ἀφιστῆται πόλις ἀπὸ Θηβαίων, βοηθεῖν Ἀθηναίους Βοιωτοῖς τοῖς ἐν Θήβαις — δεύτερον δὲ τῶν εἰς τὸν πόλεμον ἀναλωμάτων τὰ μὲν δύο μέρη ὑμῖν ἀνέθηκεν, τὸ δὲ τρίτον μέρος Θηβαίοις — καὶ τὴν ἡγεμονίαν τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἐποίησε κοινήν, τὴν δὲ κατὰ γῆν — ἄρδην φέρων ἀνέθηκε Θηβαίοις:* Aesch. III. 142.

172) (434. l.). Parapotamioi: Theop. fr. 264. Strabónál, 424. Polyaen. IV. 2, 14. — Szövetség Amphissával: Vit. X. Orat. Pseph. 851. *Λοκροὺς*, Dem. azonban csak a fővárost nevezi meg. — Zsoldosok: Aesch. III. 146., Chares és Proxenus alatt: Polyaen. IV. 2., 8. — A phocisi városok újra fölépítése: Paus. X. 3., 3., különösen Ambrososé: Paus. X. 36., 3. IV., 31., 5. — Szövetségesek: Plut. Dem. 17. Aesch. III. 95. Neutralisok (*ἐπὶ τῇ τῆς ἰδιας πλεονεξίας ἐλπίδι*): Dem. XVIII. 64. Paus. VIII. 6., 1. — *Ἡ ἐπὶ τοῦ ποτάμου καὶ ἡ χείμερινὴ μάχη:* Dem. XVIII. 216. — Bularchus: Kirchhoff Monatsb. d. Berl. Ak. 1863., 6. — Megkoszorúzás: Vit. X. Orat. 846 *a.*

173) (436. l.). Dem. ellenmondásokkal találkozik: *πρὸς τοῖς ἄλλοις κακοῖς καὶ βοιωτιάζει* Aesch. II. 106. V. ö. Schmitz V. Über den Böotismus des D., Zeitschr. für Gymn. 1865. 1. — Phocion: Plut. 9., 16. — Prodigia: Plut. Dem. 19. köv. Aesch. III. 130. *Ἀμεινιάδης μὲν προὔλεγεν περὶ τούτων εὐλαβεῖσθαι καὶ πέμπειν εἰς Δελφοὺς ἐπερησομένους τὸν θεὸν ὅ τι χρὴ πράττειν, Δημοσθένης δὲ ἀντέλεγε φιλιππίζειν τὴν Πυθίαν πάσκων, ἀπαίδευτος ὢν καὶ ἐμπεπλάμενος τῆς διδομένης ὑφ' ὑμῶν αὐτῷ ἐξουσίας.* — Theoris Philoch. fr. 136. Harp.-nál, Böckh Über Philochor. 23. Plut. Dem. 14.

[174]) (437. l.). A Proxenuson vett győzelem: Polyaen. IV. 2., 8. Aesch. III. 146. — Amphissa: Str. IX. 419.. 427. — Naupactus: Theop. fr. 46. Suidasnál, *φρουρήσεις ἐν Ν.*

[175]) (439. l.). Fülöp Békeajánlatai Thebében: Aesch. III. 148—151. — Demosthenes terrorismusa (*δυναστεία*): Aesch. III. 145. köv. *Οὕτω δὲ μέγα καὶ λαμπρὸν ἐφάνη τὸ τοῦ ῥήτορος ἔργον, ὥστε — ὑπηρετεῖν μὴ μόνον τοὺς στρατηγοὺς τῷ Δ. ποιοῦντας τὸ προσταττόμενον, ἀλλὰ καὶ τοὺς βοιωτάρχους, διοικεῖσθαι δὲ τὰς ἐκκλησίας ἁπάσας οὐδὲν ἧττον ὑπ' ἐκείνου τότε τὰς Θηβαίων ἢ τὰς Ἀθηναίων, ἀγαπωμένου παρ' ἀμφοτέροις καὶ δυναστεύοντος οὐκ ἀδίκως οὐδὲ παρ' ἀξίαν ὥσπερ ἀποφαίνεται Θεόπομπος ἀλλὰ πάνυ προσηκόντως:* Plut. Dem. 18. — Második megkoszorúztatás: Dem. XVIII. 222. Hyp. beszéde Diondas ellen: Or. Att. 2., 408. Schäfer 2., 529.

[176]) (442. l.). Fülöp Parapotamioi mellett: Polyaen. IV. 2., 14. — Az ütközet napja (Metageitnion 7-ike Plut. Cam. 19. szerint) vagy szept. 1-re, vagy augusztus 2-ra teendő, a szerint a mint a 110. ol. 2. évét szökőévnek veszszük, vagy nem. Böckh (Mondcyklen 29.) csak a 112. ol. 2. évére teszi a a szökőhónap kihagyását és a 112. ol. 3. évére egy uj naptár (talán a Metonféle?) behozatalát. Ezen föltevés azonban mint B. maga is megengedi, nagyon kétes. Müller E. (Pauly Real-enc. I². 1054. l.) valószinűnek tartja, hogy a 89. ol. 3. és a 99., 3. éve között naptárjavitás történt Athénban. Talán Euklides esztendeje e tekintetben is epochalis év volt. Annyi bizonyos, hogy a görögök az oktaëterisben is nem ritkán rendkivüli kihagyásokat tettek, hogy az év kezdetét a nap járásával összhangzásba hozzák, s épen ezért nagyon nehéz eldönteni, vajjon a helyesebb évszámitás régibb nyomai egyes igazitásokon alapszanak-e, vagy új cyklus behozatalán. A mi a jelen esetet illeti, valószinü, hogy a 112. ol. 3. éve előtt kihagytak egy szökőhónapot. Ha e kihagyást 110. 2-re teszszük, akkor 110. ol. 3. évének kezdete junius 27-re esik és a chaeroneai ütközet augusztus 2-ra, a mint Schäfer is számitja 2., 529. — Az ütközetről: Diod. XVI. 85—86. Justin. IX. 3. A görög hadsereg felállitása: Köchly 58. Vischer Erinn. aus Griechenl. 591. Az athéniakon és thebeieken kivül korinthusiak: Str. 414, achajaiak: Paus. VII. 6., 5. Theagenes: Dinarch. I. 74. Plut. De virt. mul. 24.; elesik: Plut. Alex. 12. — Stratokles: Aesch. III. 143. Polyaen. IV. 2., 2. Stratokles haláláról (Köchly 66) nem szól a történet, de valószinű, hogy itt esett el. Lysiklest

Hyperides árulással vádolja : Diod XVI. 88. A szent sereg : Plut. Alex. 9. Az athéniak vesztesége : Diod. 86., 88.

177) (444. l.). Thebe sorsa : Paus. IX. 1., 8. *Φιλίππου φρούραν τε ἐσαγαγόντος ἐς Θήβας καὶ ἄλλα ἐπὶ καταλύσει τῶν Θηβαίων πράσσοντος, οὕτω καὶ οἱ Πλαταιεῖς ὑπ' αὐτοῦ κατήχθησαν.* Orchomenus : Paus. IX. 37., 8. Thespiae : Dio Chrys. XXXVII. 42. p. 466. Schäfer 3., 18. — Demades (*Δημέου Παιανιεύς* Böckh Seewesen 243.) : Suidas. Diod. XVI. 87. és Justin. IX. 4. szerint neki tulajdonítják a győzelmében felfuvalkodott királynak megjuháztatását. Schäfer 3., 4.

178) (446. l.). A határok biztositása : Lyk· Leokr. ellen 17. Charidemus, Phocion : Plut. Phok. 16. Areopagus : Plut. u. o. Lyk. 52. *ἡ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴ (καὶ μηδείς μοι θορυβήσῃ· ταύτην γὰρ ὑπολαμβάνω μεγίστην τότε γενέσθαι τῇ πόλει σωτηρίαν) τοὺς φυγόντας τὴν πατρίδα καὶ ἐγκαταλιπόντας τότε τοῖς πολεμίοις λαβοῦσα ἀπέκτεινε.* — Hyperides javaslatai : az 500. tagú tanács, Lyk. 37. *ἥνιχ' ὁρᾶν ἦν τὸν δῆμον ψηφισάμενον τοὺς μὲν δούλους ἐλευθέρους, τοὺς δὲ ξένους Ἀθηναίους, τοὺς δὲ ἀτίμους ἐπιτίμους.* Vit. X. Orat. 849 *a.* Sauppe Hyp. Fr.-ihoz. *πρὸς Ἀριστογείτονα* 33. : *μυριάδας πλείους ἢ δεκαπέντε, πρῶτον μὲν δούλους τοὺς ἐκ τῶν ἔργων τῶν ἀργυρείων καὶ τοὺς κατὰ τὴν ἄλλην χώραν, ἔπειτα τοὺς ὀφείλοντας τῷ δημοσίῳ καὶ τοὺς ἀτίμους καὶ τοὺς ἀπεψηισμένους καὶ τοὺς μετοίκους.* Böckh Staatsch. 1., 53. — Lykurgus : Vit. X. Orat. 852. — Hazafias adományok : Dem. XVIII. 114. — Követségek , Lyk. 42. Din. I. 80.

179) (449. l.). Demades : Diod. XVI. 87. Suidas. — Követek Fülöphöz *περὶ σωτηρίας τῆς πόλεως* vagy *ὑπὲρ αἰχμαλώτων* : Aesch., III. 227. szerint maga is részt vett e követségben, Phocionról nem jegyezték ugyan fel, de valószinű. — Békekövetség : Diod. XVI. 87. Antipater és Sándor : Justin. IX. 4.

180) (451. l.). A béke általános foglalatja : Paus. I. 25., 3. Piraeus [Dem.] XVII. 26. Oropus : Paus. I. 34., 1. Az athéniaknak meghagyott szigetekről : Schäfer 3., 26. Az attikai gyarmatosok (kleruchusok) megmaradtak birtokukban, Samosban is, hova a régi lakosok csak a lamiai háború után tértek vissza. Vischer, Rh. Mus. 22., 320. Chersonnesus : Schultz F. De Chers. Thr. 113. — Phocion aggodalmai : Plut. 16 : *Δημάδου γράψαντος, ὅπως ἡ πόλις μετέχοι τῆς κοινῆς εἰρήνης, καὶ τοῦ συνεδρίου τοῖς Ἕλλησιν, οὐκ εἶα πρὸ τοῦ γνῶναι, τίνα Φίλιππος αὐτῷ γενέσθαι παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἀξιώσει.* — Dem. a

tengeren: XVIII. 148. Aesch. III. 159: *τοὺς Ἕλληνας ἠργυρολόγησε.* V. ö. a *σύνταξις ἐψηφισμένη*-vel a Tenedosra von. decretumban (Bullet dell' Inst. 1866., 109. — Gyászbeszéd (Dem. XVIII. 285—88.) az első téli-hónapban, Maimakterionban. V. ö. Sauppe Gött. Nachr. 1864. 201. 215.

[181]) (456. l.). Megara és Korinthus sat. Ael. V. H. VI. 4. — Argos: Plut. Erot. 16. Fülöp mint új Agamemnon: Diod.: XVI. 87. Heraklida: Isokr. Phil. 32. — Arkadiaiak: Paus. VIII. 27., 10. — A Lakonia elleni hadjárat: Arrian VII. 9., 5. Theop. fr. 66. köv. Elisiek Paus. V. 4, 9. (*τῆς ἐφόδου Φιλίππῳ τῆς ἐπὶ Λακ. μετέσχον.* — Archidamus: Diod. XVI. 62. köv. 88. A spartaiak daczolása: Plut. Apophth. Lac. p. 218 e. p. 233 e. — Választott bíróság: Polyb. IX. 33. Sparta határainak összébb szoritása: *μένειν ἐπὶ τοῖς καθεστηκόσιν ἐξ ἀρχῆς ὅροις τῆς χώρας* Paus. II. 20., 1. Thyreatis: Peloponesus: 2., 376. Belmina: 258. Skiritis 263. Messeniek: 286. — Autonomia: *οὐ μὴν τελέως γε οὐδὲ τούτοις εἶξαν, ἀλλὰ φυλάττοντες τὴν αὐτονομίαν εἶχον περὶ πρωτείων ἀεὶ πρός τε τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ πρὸς τοὺς τῶν Μακεδόνων βασιλέας,* Srt. 365. — Synedrium: Diod. XVI. 89. *κοινὴ εἰρήνη.* Justin. IX. 5. lex pacis universae Graeciae — concilium omnium velut unus senatus, l. alább a 188. jegyz. Az Amphiktyonok mint törvényszék: Paus. VII. 10., 9. *οὐδὲ γὰρ Φίλιππος Ἀμύντου καὶ Ἀλέξανδρος τοὺς ἀνθεστηκότας σφίσιν Ἑλλήνων ἐς Μακεδονίαν ἐβιάσαντο ἀποσταλῆναι, διδόναι δὲ αὐτοὺς ἐν Ἀμφικτύοσιν εἴων λόγον.* Dem. XVIII. 322.

[182]) (461. l.). Különbség a köz- és magánjog közt: *ἁπάντων τῶν ἄλλων ὅπως ἀδικεῖν δυνήσονται παρασκευαζομένων μόνους ἡμᾶς τὰ δίκαια προτείνεσθαι, μηδενὸς ἀντιλαμβανομένους, οὐ δικαιοσύνην, ἀλλ' ἀνανδρίαν ἡγοῦμαι· ὁρῶ γὰρ ἅπαντας πρὸς τὴν παροῦσαν δύναμιν τῶν δικαίων ἀξιουμένους* Dem. XV. 28. V. ö. Jacobs Staatsreden 146. Archytas mint Per. és Ep. a folytonos hadvezérség következtében volt a község feje: Diog. L. VIII. 79. A demokratia legszebb eredménye az *ἀρχὴ τοῦ πρώτου ἀνδρός.*

[183]) (462. l.). Demades fr. 7. Demetriusnál *περὶ ἑρμ.* 282. Cobets kijavítása szerint: *πόλιν οὐ τὴν ἐπὶ τῶν προγόνων τὴν Μαραθωνόμαχον, ἀλλὰ γραῦς σανδάλια ὑποδεδεμένην καὶ πτισάνην ῥοφῶσαν* V. ö. Gompertz Th. Demosthenes 1864., 29. köv.

184) (465. l.). Az Isokrates haláláról való tudósítások hitelét (Dionysios Isokr. Paus. I. 18., 8. Lucian. *Makrόβιοι* 23. és a biographiák) nem gyengíti meg a harmadik levél kétes auctoritása, a mint Blass véli Rh. Mus. 20., 109. köv. Annyiban azonban igaza van, hogy az öngyilkosság okainak közönséges felfogását érthetetlennek tartja. Talán a textusban kifejtett okadatolás világosabb.

185) (467. l.). Polyb. XVIII. 14. Dem. XVIII. 295. ellenében Itéletét illetőleg v. ö. Orelli, Index lect. Turic. 1834. (Lect. Polybianae), 12.

186) (470. l.). Dem. XVIII. 199. *Ἐπειδὴ δὲ πολὺς τοῖς συμβεβηκόσιν ἐγκεῖται, βούλομαί τι καὶ παράδοξον εἰπεῖν. — εἰ γὰρ ἦν ἅπασι πρόδηλα τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι, καὶ προῄδεσαν πάντες, καὶ σὺ προὔλεγες, Αἰσχίνη, καὶ διεμαρτύρου βοῶν καὶ κεκραγώς, ὃς οὐδ' ἐφθέγξω, οὐδ' οὕτως ἀποστατέον τῇ πόλει τούτων ἦν, εἴπερ δόξης ἢ προγόνων ἢ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος εἶχε λόγον.*

187) (472. l.). Dem. XVII. 64.

188) (478. l.). Dem. XVIII. 304. — A Macedonia és Hellas közti első államjogi egyesülés (*κοινὴ εἰρήνη καὶ συμμαχία*) módozatait csak annak Sándor által való megujítása alkalmából ismerjük (111., 1.; 336), és ezen új szerződéseket is csak a *Περὶ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον συνθηκῶν* czimű beszédből (»Demosthenes« XVII), melyeknek szerzője azoknak a macedonok részéről való mindenféle megsértéseit mutogatja. Az okirat elején ez volt: *ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους εἶναι τοὺς Ἕλληνας:* 8. A király *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ* (v. ö. Diod. XVI. 89. XVII, 4); a Synedrium, *οἱ ἐπὶ τῇ κοινῇ φυλακῇ τεταγμένοι*, arra ügyel, *ὅπως ἐν ταῖς κοινωνούσαις πόλεσι τῆς εἰρήνης μὴ γίγνωνται θάνατοι καὶ φυγαὶ παρὰ τοὺς κειμένους ταῖς πόλεσι νόμους, μηδὲ χρημάτων δημεύσεις, μηδὲ γῆς ἀναδασμοί, μηδὲ χρεῶν ἀποκοπαί, μηδὲ δούλων ἀπελευθερώσεις ἐπὶ νεωτερισμῷ:* 15. A szövetségi matrikuláról: Diod XVI. 89. Justin. IX. 5.

189) (479. l.). Hyperides védi magát Aristogeiton ellenében: Vit. X. Orat. 849 a. *ἐπεσκότει μοι τὰ Μακεδόνων ὅπλα, οὐδ' ἐγὼ τὸ ψήφισμα ἔγραψα, ἡ δ' ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη.* A Phormion és Karphinas részére kiállított okirat (*βοηθήσαντας μετὰ δυνάμεως* hihetőleg Chaeroneánál): Kirchhoff Monatsb. d. Berl. Akad. 1856., 115. — A Tenedus számára kiállított okirat: Kőhler Bullet. dell' Inst. 1866. 104. — Lykurgus nyilvános működését illetőleg most már egész

csomó okirat áll rendelkezésünkre, Hermes 1., 313. Philologus 24., 83. Hermes 2., 25. — Bularchus áldozati ajándéka: Monatsber. der Berl. Ak. 1863., 5. — A chaeroneai oroszlánról: Göttling, Ges. Abhandlungen 1., 148. Welcker Mon. dell' Inst. 1856. t. 1. p. 1. Alte Denkm. 5., 62. — A Chaeroneánál elesett athéniak síremléke: Paus. I. 29., 13. A Dem. XVIII. 289-ben levő epigramma nem valódi, az igazi Anthol. Pal. VII. 245. Kaibel De monumentorum aliq. Gr. carminibus, Bonn 1871. Kirchhoff Hermes 6., 487.

[190]) (483. l.). Arist. Pol. 1327 [b]. (p. 105., 28).

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 2745/1957 N. SZ.